

TÜRKÇE ŞÛRASII - 2

HUKUK DİLİ

BİLDİRİLER KİTABI

16-17 Aralık 2024 • Ankara

TÜRKÇE ŞÛRASII - 2

HUKUK DİLİ

BİLDİRİLER KİTABI

16-17 ARALIK 2024
Türk Dil Kurumu Konferans Salonu

ANKARA-2025

TÜRKÇE ŞURASI-2

HUKUK DİLİ

BİLDİRLER KİTABI

16-17 Aralık 2024 • Ankara

YAYIN TARİHİ

Ankara, 2025

ISBN

978-625-5545-15-2

SEMPOZYUMU DÜZENLEYEN KURUMLAR ADINA SAHİBİ

Bekir ALTUN

Türkiye Adalet Akademisi Başkanı

Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü/Türkiye Yazarlar Birliği Başkanı

Prof. Dr. Osman MERT

Türk Dil Kurumu Başkanı

REDAKSİYON

Aktan Oral OKUDUCU

Türkiye Adalet Akademisi - Uzman

DİZGİ-MİZANPAJ

Hüseyin ÖZTÜRK

Türkiye Adalet Akademisi - Grafiker

TÜRKİYE ADALET AKADEMİSİ

Ahlatlıbel Mahallesi İncek Şehit Savcı Mehmet Selim Kiraz Bulvarı

Çankaya / ANKARA

Tel : 0 (312) 489 81 80

Faks : 0 (312) 489 81 01

Web : www.taa.gov.tr

E-Posta : yayin@taa.gov.tr

Bu yayının her hakkı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre Türkiye Adalet Akademisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türk Dil Kurumu ve Türkiye Yazarlar Birliğine aittir. Gerçek ve tüzel kişiler tarafından izinsiz çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

**Bu eser;
Türkiye Adalet Akademisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
Türk Dil Kurumu ve Türkiye Yazarlar Birliği tarafından
düzenlenen “Hukuk Dili” temalı 2. Türkçe Şûrası’nda sunulan,
Bilim ve Danışma Kurulu tarafından bilimsel ve akademik
olarak değerlendirilen tebliğlerden oluşmaktadır.**

**Bu eserde yer alan tebliğlerdeki görüşler;
tamamen katılımcıların kendi kişisel fikirleri olup,
Türkiye Adalet Akademisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
Türk Dil Kurumu ve Türkiye Yazarlar Birliğinin
görüşlerini yansıtmamaktadır.**

**Eserde yer alan tebliğlerdeki görüş ve değerlendirmeler;
Türkiye Adalet Akademisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
Türk Dil Kurumu ve Türkiye Yazarlar Birliğini bağlayacak
mahiyette resmî bir yorum olarak kabul edilemez.**

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN** / Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü
- Prof. Dr. Derya ÖRS** / Büyükelçi - Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı
- Prof. Dr. Osman MERT** / Türk Dil Kurumu Başkanı
- Prof. Dr. Bülent KENT** / Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Rektörü
- Prof. Dr. Yücel OĞURLU** / Balıkesir Üniversitesi Rektörü
- Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ** / İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı
- Prof. Dr. Mehmet Emin BİLGE** / Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı
- Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ** / Ankara Sosyal Bilimler Ü. Sosyal ve Beşer Bilimler Fakültesi
- Prof. Dr. Hüseyin SARIOĞLU** / Ankara Sosyal Bilimler Ü. Sosyal ve Beşer Bilimler Fakültesi
- Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ** / Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Bahtiyar AKYILMAZ** / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Murat SEZGİNER** / TOBB ETÜ Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. F. Ebru GÜNDÜZ** / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Mustafa AVCI** / Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Muhammed Fatih UŞAN** / Ankara Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi

DÜZENLEME KURULU

- Prof. Dr. Selim Ferruh ADALI** / Ankara Sosyal Bilimler Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
- Prof. Dr. Yasin SÖYLER** / Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Doç. Dr. Harun ŞAHİN** / Türk Dil Kurumu Başkan Yardımcısı
- Murat EROL** / Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı Daire Başkanı
- Dr. Öğr. Üyesi Hakan KOÇAK** / Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Kılıç CENGİZ** / Ankara Sosyal Bilimler Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
- Dr. Öğr. Üyesi Bilal GÜZEL** / Ankara Sosyal Bilimler Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
- Dr. Yasin ÇEVİK** / Türkiye Adalet Akademisi, Hâkim
- Adnan DÖNDERALP** / Türkiye Adalet Akademisi, Hâkim
- Oğuz Gökhan YILMAZ** / Türkiye Adalet Akademisi, Hâkim
- Dr. Fatih AKBABA** / Türkiye Adalet Akademisi
- Mahmut ERDEMİR** / Türkiye Yazarlar Birliği

BİRİNCİ GÜN | 16 ARALIK 2024 PAZARTESİ

AÇIŞ VE PROTOKOL KONUŞMALARI

09.30 - 12.00 SAYGI DURUŞU VE İSTİKLAL MARŞI

PROTOKOL KONUŞMALARI

Muhittin Özdemir

Türkiye Adalet Akademisi Başkanı

Prof. Dr. Osman MERT

Türk Dil Kurumu Başkanı

Büyükelçi Prof. Dr. Derya ÖRS

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı

Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü

Yılmaz TUNÇ

Adalet Bakanı

Aile Fotoğraflı Çekimi

BİRİNCİ GÜN | 16 ARALIK 2024 PAZARTESİ

BİRİNCİ OTURUM: YASAMA VE HUKUK DİLİ

13.30 - 15.00

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Yücel OĞURLU

Balıkesir Üniversitesi Rektörü

***Tarihi Derinliği, İfade Gücü ve Jeo-Kültürel Bağlantılarıyla
Türk Hukuk Dilinin Gelişimi*****Doç. Dr. Şeref İBA**

TBMM Başkan Başmüsaviri, Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi

***Anayasanın Dili Bağlamında Yeni Anayasa Çalışmalarına
Yönelik Bazı Tespit ve Öneriler*****Murat EROL**

Adalet Bakanlığı Daire Başkanı

Hukuk Kanonu İnşasında Hukukun ve Kanunların Dili

İKİNCİ OTURUM: HUKUK DİLİ VE FİLOLOJİ

15.30 - 17.00

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektör Yardımcısı

Prof. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Türk Hukuk Dilinde Anlatım Tabanları**Prof. Dr. Abdulhakim KOÇİN**

Bingöl Üniversitesi Rektör Yardımcısı

Kutsal Metinlerde Savaş Hukuku Dili**Prof. Dr. Oğuzhan DURMUŞ**

Ankara Sosyal Bilimler Üniv. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

***Çuvaş Anayasası'nın Dilinden Hareketle Ön Türk Hukuk
Terimleri Üzerine Bir Deneme***

İKİNCİ GÜN | 17 ARALIK 2024 SALI

ÜÇÜNCÜ OTURUM: YARGI KARARLARININ DİLİ

10.00 - 12.00

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. Mehmet Emin BİLGE

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Ramazan ÇAĞLAYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Danıştay İçtihatlarında Hukuk Dili

Doç. Dr. Taylan BARIN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Anayasa Mahkemesi Kararlarının Dili

Doç. Dr. Yasemin GÜLLÜOĞLU

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Yargıtay Kararlarında Dilin Gücü "İçtihat ve Hukuk Dili"

Dr. Öğretim Üyesi Hakan KOÇAK

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Can ŞİMŞEK

Avukat

805 sayılı Kanunun Uygulanabilirliği ve

Yabancı Hukuki Kavramların Türkçeleştirilmesi Sorunu

İKİNCİ GÜN | 17 ARALIK 2024 SALI

ÜÇÜNCÜ OTURUM: YARGI KARARLARININ DİLİ

10.00 - 12.00

OTURUM BAŞKANI:

Prof. Dr. Mehmet Emin BİLGE

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Ramazan ÇAĞLAYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Danıştay İçtihatlarında Hukuk Dili

Doç. Dr. Taylan BARIN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Anayasa Mahkemesi Kararlarının Dili

Doç. Dr. Yasemin GÜLLÜOĞLU

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Yargıtay Kararlarında Dilin Gücü "İçtihat ve Hukuk Dili"

Dr. Öğretim Üyesi Hakan KOÇAK

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Can ŞİMŞEK

Avukat

805 sayılı Kanunun Uygulanabilirliği ve

Yabancı Hukuki Kavramların Türkçeleştirilmesi Sorunu

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

SUNUŞ	XIII
SONUÇ BİLDİRGESİ	XIV

I. GÜN OTURUMLARI 16 ARALIK 2024

TARİHİ DERİNLİĞİ, İFADE GÜCÜ VE JEO-KÜLTÜREL BAĞLANTILARIYLA TÜRK HUKUK DİLİNİN GELİŞİMİ <i>The Development of Turkish Legal Language with its Historical Depth, Expressive Power and Geo-Cultural Ties</i> Yücel OĞURLU	s. 1-50

ANAYASANIN DİLİ BAĞLAMINDA YENİ ANAYASA ÇALIŞMALARINA YÖNELİK BAZI TESPİT VE ÖNERİLER <i>Some Findings and Recommendations for the New Constitution Efforts in the Context of the Language of the Constitution</i> Şeref İBA	s. 51-64

HUKUK KANONU İNŞAASINDA HUKUKUN VE KANUNLARIN DİLİ <i>The Language of Law and Laws in the Construction of the Legal Canon</i> Mural EROL	s. 65-104

KUTSAL METİNLERDE SAVAŞ HUKUKU DİLİ <i>Law of War and its Legal Language in Sacred Texts</i> Abdulahkim KOÇİN	s. 105-124

ÇUVAŞ ANAYASASI'NIN DİLİNDEN HAREKETLE ÖN TÜRK HUKUK TERİMLERİ ÜZERİNE BİR DENEME <i>A Study on Proto-Turkic Law Terminology Based on the Language of the Chuvash Constitution</i> Oğuzhan DURMUŞ	s. 125-134

II. GÜN OTURUMLARI 17 ARALIK 2024

DANIŞTAY İÇTİHATLARINDA HUKUK DİLİ

Legal Language in Council of State Jurisprudence

Ramazan ÇAĞLAYAN s. 137-168

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARININ DİLİ

Judicial Language of the Constitutional Court Decisions

Taylan BARIN s. 169-174

YARGITAY KARARLARINDA DİLİN GÜCÜ:

“İÇTİHAT ve HUKUK DİLİ”

The Power of Language in Supreme Court Decisions:

“Case Law and Legal Language”

Yasemin GÜLLÜOĞLU s. 175-188

TİCARİ SÖZLEŞMELERDE 805 SAYILI KANUNUN UYGULANABİLİRLİĞİ VE YABANCI HUKUKİ KAVRAMLARIN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ SORUNU

*The Applicability of Law No. 805 in Commercial Contracts and
the Problem of Finding the Turkish Equivalent of Foreign Legal Terms*

Hakan KOÇAK; Can ŞİMŞEK s. 189-212

TANZİMAT DEVRİ HUKUKÇULARININ TÜRK HUKUK TERİMLERİNİN OLUŞMASINDAKİ ROLÜ

The Role of Tanzimat Era Jurists in the Formation of Turkish Legal Terminology

Mustafa AVCI s. 213-236

OSMANLI'DA HUKUK DİLİNİN TEKÂMÜLÜ (15-17. YÜZYILLAR)

The Evolution of the Ottoman Language in Law: 15-17. Centuries

Yunus KOÇ s. 237-254

URUKAGİNA FERMANT'NIN HUKUK DİLİ

Legal Language in the Urukagina Edict

Selim Ferruh ADALI s. 255-270

HUKUK DİLİNDE DÜALİTE: TEŞKİLATI ESASİYE

KANUNU'NUN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ MESELESİ (1942-1952)

Duality in Legalese: The Question of Translating the Constitution of 1921 into Modern Turkish, 1942-1952

Gazi DOĞAN s. 271-302

SUNUŞ

Türkiye Adalet Akademisi ile Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi arasında; hâkim-savcı yardımcıları ile hâkim-savcılarının uzmanlaşmaları, analitik düşünme ve yazma becerilerinin geliştirilmesi amacıyla 17 Kasım 2020 tarihinde lisansüstü eğitim iş birliği protokolü imzalanmıştır.

Yine Türkiye Adalet Akademisi ile Türk Dil Kurumu arasında; mahkeme kararlarında Türk dilinin yerinde ve doğru bir şekilde kullanılmasını sağlamak ve kararların güzel bir dil ile yazılmasını teşvik etmek, hukuk dili konusunda bilinç ve farkındalık oluşturmak ve hukuk dilinin sorunlarına dikkat çekmek amacıyla hâkim-savcı yardımcıları ile hâkim-savcılara yönelik projeler geliştirilmesi, eğitim, söyleşi, panel, konferans, seminer, çalıştay vb. programların hazırlanması ve bu konuda yayınlar yapılması amacıyla 23 Mart 2021 tarihinde iş birliği protokolü imzalanmıştır.

Türkiye Adalet Akademisi ile Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi ve Türk Dil Kurumu arasında imzalanan iş birliği protokolleri kapsamında; hâkim-savcı yardımcılarının mesleki eğitimlerinin yanı sıra kişisel gelişimlerine katkıda bulunmak, hukuk dili konusunda bilinç ve farkındalık oluşturmak, mahkeme kararlarında Türkçenin yerinde, doğru, açık, anlaşılır ve duru bir şekilde kullanılmasını sağlamak, kararların güzel bir Türkçe ile yazılmasını teşvik etmek, mevzuat ve uygulamadaki hukuk dilinin sorunlarına dikkat çekmek ve çözüm önerileri geliştirmek amacıyla 16-17 Aralık 2024 tarihlerinde Ankara’da, Türkiye Adalet Akademisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türk Dil Kurumu ve Türkiye Yazarlar Birliği tarafından; hâkim-savcı yardımcıları, hâkim-savcılar, hukukçular, edebiyatçılar, yazarlar ve akademisyenlerin katılımıyla “Hukuk Dili” temalı II. Türkçe Şûrası gerçekleştirilmiştir.

Şûra; hukuk, edebiyat ve düşünce dünyasının seçkin temsilcilerini bir araya getirerek, hukuk dilinin gelişimi için ortak bir akıl zemini oluşturmuştur. İki gün süren bu buluşmada, hukuk dili tüm yönleriyle ele alınmış; alanında uzman akademisyenler tarafından sunulan on dört bildiriyle, hukuk dilinin sorunları, bu sorunlara yönelik çözüm önerileri ve Türkçenin yargı kararlarında daha etkin kullanımı üzerine derinlikli değerlendirmeler yapılmıştır.

Elinizdeki bu tebliğler kitabı, Şûra boyunca ortaya konan fikirlerin ve geliştirilen önerilerin kalıcı bir kaynak hâline gelmesi amacıyla hazırlanmıştır. Hukuk dilinin doğru, açık ve anlaşılır kılınmasına katkı sunmayı hedefleyen bu eser; yalnızca hukukçulara değil, dilin gücünü ve önemini kavramak isteyen tüm araştırmacı, akademisyen ve okurların istifadesine sunulmaktadır.

İyi okumalar dileriz.

TÜRKÇE ŞURASI-2: HUKUK DİLİ

SONUÇ BİLDİRGESİ

GİRİŞ

2021 yılı Yunus Emre'nin vefatının 700. senesi olması dolayısı ile “Yunus Emre ve Türkçe Yılı” olarak ilan edilmiştir. Bu vesileyle 26-27 Kasım 2021'de Ankara'da Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye Yazarlar Birliği, Yunus Emre Enstitüsü ve Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği ortaklığı ile ‘Türkçe Şûrası’ gerçekleştirilmiş ve Türkçenin çeşitli meseleleri alanın uzmanları tarafından ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır. Türkçe Şûrası'nın ikincisi ‘Hukukun Dili’ temasıyla 16-17 Aralık 2024'de Ankara'da Türkiye Adalet Akademisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye Yazarlar Birliği, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Türk Dil Kurumunun iş birliği ile gerçekleştirilmiştir.

Dil, iletişimin ve etkileşimin en önemli aracıdır. İnsanları birbirine bağlayan dildir. Hukuk dili, bir dilin özellikli bir uygulaması, yansımasıdır. Her bilimsel uzmanlık alanının ortak bir dilinin oluşması doğaldır. Türkçenin hukuk metinlerinde güzel ve doğru kullanımı, hukukun etkinliği ve toplumsal adaletin sağlanabilmesi için büyük bir öneme sahiptir. Hukuki metinler, anlaşılır ve net ifadelerle yazılmalı; belirsizlikten uzak bir dil tercih edilmelidir. Hukuk dili, bir devletin resmi dilinin bir parçası olmalıdır. Bu bağlamda, dil kurallarına uyumlu, çok fazla yabancı kelimeler içermeyen, ancak uzun yıllardır kullanılan hukuki tabir ve kavramları koruyan bir yaklaşım benimsenmelidir. Hukuki metinlerde gereksiz karmaşıklıktan kaçınarak hem halkın hem de uygulayıcıların bu metinleri anlaması sağlanmalıdır.

Türkçeyi hukuk dilinde güçlü kılmak bir hukukçunun vicdani ve mesleki sorumluluğudur. Yargı kararlarının, vatandaşın doğrudan kavrayabileceği açıklıkta yazılması bir zorunluluktur. Bu, yalnızca dilin değil, aynı zamanda hukukun ve demokratikleşmenin de anahtarıdır.

Cumhuriyet'in kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk dili; “toplumun kimliği ve bir halkın varlık nedeni” olarak görmektedir. Türkçe, asırlara yayılan tarihi mirasa sahip, geniş bir coğrafyaya yayılan güçlü bir dildir. Türkçe, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda, Türk milletinin bilgi birikimini aktaran, düşünce dünyasını

şekillendiren ve kimliği inşa eden kadim bir hazinedir. Dil meselesini siyasi veya ideolojik bir merceğe indirgemek, hukuk diline zarar verir. Hukuk dahil her alanda Türkçeye sahip çıkmak, yalnızca geçmişe bir vefa borcu değil, geleceği inşa etmenin de en sağlam yoludur. Hukuk ve yargı dilinin, milletin kimliğini, toplumsal değerlerini ve kültürel birikimini doğru bir şekilde aktarması gerekmektedir.

Toplumda adaletin sağlanabilmesi, sadece kanunların doğru uygulanmasıyla değil, aynı zamanda o yasaların, dilin ve kavramların halkla olan iletişimiyle doğrudan ilişkilidir. Yargı dilinin sade, anlaşılır ve toplumun geniş kesimleriyle uyum içinde olması, hukukun evrensel prensibi olmasının yanında, o milletin kültürel ve toplumsal yapısına saygı göstermek demektir. Bundan hareketle, hukuk dilinin de dil bilinciyle şekillenmesi gerekmektedir. Çünkü her dil, bir halkın düşünce tarzını, değerlerini ve inançlarını yansıtır. Yargı dili, bu anlamda bir köprü işlevi görmeli, milletin kimliğini anlamada ve yaşatmada önemli bir rol oynamalıdır. Bu nedenle Türkçeyi hukuk dilinin omurgası olarak görmek, sadece bir tercih değil, tarihimize, kültürümüze ve kimliğimize duyduğumuz sadakatin gereğidir.

Türkçe, zenginliğiyle, hukuk dilinin etkin bir şekilde kullanılması için büyük bir potansiyele sahiptir. Türkçenin dil bilgisi, sözcük dağarcığı ve anlam derinliği, hukuk metinlerinde belirsizlikleri ortadan kaldırmak, ifadeleri netleştirmek ve hukuki kavramları doğru bir biçimde aktarabilmek için son derece uygundur. Dilin yozlaşması, yargının tarafsız ve adil bir şekilde toplumun değerlerine hitap etmesini zorlaştırır. Hukuk dili, halkın anlayabileceği şekilde açık ve net olmalıdır, öte yandan da anlaşılması zor teknik terminolojinin de hukuki işlemlerin akıcı sağlanmasına yönelik olarak çok katmanlı sürdürülmesi gerekmektedir. Bütün bu dengeler oturumlarda ele alınmıştır.

SONUÇ BİLDİRGESİ

II. Türkçe Şûrası, Türkiye Adalet Akademisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türk Dil Kurumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Türkiye Yazarlar Birliğinin müşterek faaliyeti olarak düzenlendi.

Dil, bir milletin en temel kimlik unsurlarından biri olmakla birlikte, hukuk gibi kurumsal düzeni temsil eden alanların da taşıyıcısıdır. Hukuk dili, yalnızca bir iletişim aracı değil; aynı zamanda hukukun mantığını, sistematığını ve kültürel arka planını yansıtan bir yapıdır. Aynı zamanda kavramların, ilkelerin, normların ve düzenlemelerin topluma aktarımında kullanılan, özel bir disipline sahip, teknik ve sistematik bir dil türüdür. Bu bağlamda, bu dilin doğru, açık ve anlaşılır bir şekilde kullanılması ve hukuk terimlerinin doğru seçimi; adaletin sağlanması ve hukuk sisteminin işlerliği açısından son derece önemlidir. Özellikle hukuk terimleri, sadece dilin değil aynı zamanda toplumun hukuk algısının da şekillendirilmesinde etkili bir rol oynar. Bu sebeple hukuk dili yalnızca uzmanların değil, aynı zamanda halkın da anlayabileceği düzeyde olmalıdır. Zira anayasa ve yasalar, yalnızca birer metin değil; milletin ortak sözleşmesidir. Bu ortak sözleşmenin dili ne kadar açık ve sağlam temellere oturursa, hukukun içselleştirilmesi de o denli kolay olur. Dolayısıyla, hukuk terimleri ve anlatım dili, yalnızca teknik değil; aynı zamanda sosyolojik ve kültürel bir meseledir. Bu çerçevede, Türk hukuk dilinin tarihi gelişimi, çağdaş anayasa metinleri, yüksek yargı kararları ve farklı dönemlerdeki hukuk metinleri üzerinden değerlendirildiğinde; dilin sadeleşmesi, terimlerin seçimi, anlatım tarzı ve anlam bütünlüğü konuları öne çıkmaktadır.

Hukuk dili, temel olarak hukuk alanında uzman hukukçu ve akademisyenlerin bir konusudur. II. Türkçe Şûrası, hukuk dilimizin bugün içinde bulunduğu durumu tespit, değerlendirme ve dil meselelerinin çözümleri üzerine beşeri bilimlerden perspektif katmanın gereği düşünülerek hem hukuk alanlarında hem de edebiyat, filoloji ve tarih alanlarında uzman meslektaşların katılımıyla düzenlenmiştir. Katılanların ilgisiyle, ilmi tartışmalarla, danışma ve istişare ortamında geçmiştir. Hukuk dilinin geliştirilmesine yönelik tespit ve tavsiyeler bu ortak bildirmede yer almaktadır.

Şûrada şu başlıklar altında dört oturum düzenlendi: Yasama ve Hukuk Dili; Hukuk Dili ve Filoloji; Yargı Kararlarının Dili; Hukuk Dilinin Tarihi Gelişimi. Bu oturumlarda, hukuk dilinin geçmişi ve bugünü değerlendirildi. Hukuk dilinde kapsamlı bir reforma duyulan ihtiyaç birkaç kez ifade edildi. Konuşmalarda vurgulanan ortak nokta, hukuk dilinin yalnızca teknik bir alan değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel birikimle şekillenmiş toplumsal bir ifade biçimi olduğudur. Hukuk metinlerinde anlam kaymalarının önlenmesi, kavramların netleştirilmesi ve terim çeşitliliğinin korunması gibi unsurlar, yalnızca hukukçuların değil, toplumun tamamının hukukla olan ilişkisini doğrudan etkilemektedir.

Tespitler: Hukuk Dilinin Dönüşen Anatomisi

Hukuk dili, genel dil kullanımından ayrılan bazı karakteristik ve terminolojik özellikler taşır. Hukuk dilinde, belirsizliklerden kaçınılmalıdır. Bu sebeple, terimlerin anlamlarının açıkça tanımlanması gerekir. Kesinlik ve belirlilik şarttır. Hukuk dili objektif olmalıdır. Kişisel anlatımdan uzak, öznel ifadelerden arındırılmış bir dil tercih edilir. Hukuk dili, hukuki sistemin genel yapısına uygun kavram hiyerarşisini yansıtır. Sistematik olmalıdır. Terimlerin uzmanlık gerektiren anlamları vardır ve günlük dildeki anlamlarından farklılık gösterebilir. Hukuk dili bir yandan anlaşılır olmalıdır ancak konuları gereği yine de uzmanların anlatacağı bir tekniklik arz eder. Hukuki terimler, anlam ve içerik olarak zaman içinde büyük değişikliklere uğramamalıdır; değişim olursa, bu sistemli ve gerekçeli olmalıdır. Süreklilik şarttır. Hukuk dilinin bu arzu edilen anatomisini hiçbir toplum tam olarak sağlayamasa da buna yönelik farklı hukuk metin türleri kapsamında gayret gösterilmiştir. Tarihinin ilk yazılı belgelerine sahip Sümer uygarlığında dahi hukuk dilinin teknik yönleriyle anlaşılabilirliği arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Prof. Dr. Selim Ferruh Adalı'nın bildirisinde ele aldığı Sümerce belgelerde, özellikle fermanların halk diline yaklaşmak için bir miktar kişiselleştirme yapıldığı, öte yandan da işlemlerin yapılabilmesi için teknik terminoloji kullanıldığı görülmektedir. Prof. Dr. Abdulhakim Koçın'ın bildirisinde de kutsal metin geleneklerinde savaş hukuku dili ve bunun günümüze yansımaları tartışılmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde ise hukuk dili, sürekli bir dönüşüm ve gelişim içerisinde olmuştur. Prof. Dr. Yücel Oğurlu'nun ifade ettiği üzere hukukun dili, kendine ait bir "üstdil" olarak tezahür eder. Bu dil, halk dilinden daha gelişmiş bir kelime dağarcığına sahip olmalıdır. Ancak bu durum, hukuk dilinin yalnızca uzmanlara ait olmasını değil; aksine, doğru eğitimle geniş kitlelerin de bu dili kavrayabilmesini gerektirir. Bu bağlamda hukuk dili, hem mesleki işlevini sürdürmeli, hem de toplumla iletişim kurabilecek açıklıkta kalmalıdır. Türkçe'nin hukuk dili olarak tezahürünün modern izdüşümlerini anlamak için ihtiyaç duyulan önemli filolojik ve tarihi bakış açıları ise Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi hukuk dilinin dönüşümü analiz edilerek elde edilebilir. Osmanlı döneminde hukuk dili, başlangıçta daha sade ve doğrudan uygulanabilir nitelikteyken, zamanla fetva sistemine geçilmesiyle birlikte daha teorik, bireysel yoruma dayalı ve değişken bir yapıya bürünmüştür. Prof. Dr. Yunus Koç'un değerlendirmesine göre, bu dönüşüm hukuk uygulamasını da kaotik hale getirmiş, kararların genel-geçerlikten uzaklaşmasına neden olmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte ise bu karmaşık yapıdan uzaklaşmak istenmiş ancak bu kez de radikal sadeleştirme yoluyla hukuk dili kendi tarihsel hafızasından koparılmıştır.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ve günümüz modern hukuk sistemine geçişte, dilde sadeleşme çalışmalarıyla birlikte birçok Arapça ve Farsça kökenli kelimenin

yerine türetilmiş Türkçe karşılıklar önerilmiştir. Bu bağlamda, Prof. Dr. Ramazan Çağlayan'ın da ifade ettiği üzere, 1945 sonrasındaki dil reformları ile birlikte “müddet”, “mühlet”, “sarîh”, “bedihî”, “mesuliyet” gibi terimler, “süre”, “açık” gibi çeşitli ifadelerle değiştirilmiş ve bu da nüans kaybına sebep olarak hukuk dilindeki belâgatın da zamanla ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen dil reformları, hukuk dilinde sadeleşmeyi amaçlarken, beraberinde kavramsal derinliğin kaybı ve terim fakirleşmesi gibi sorunları da getirmiştir. Tanzimat'tan günümüze uzanan süreçte, dil politikaları zaman zaman ideolojik yönelimlerin etkisinde şekillenmiş; özellikle 1930'lu ve 1940'lı yıllarda yapılan radikal sadeleştirme girişimleri, hukuk dilinin yapısal bütünlüğünü ve tarihsel sürekliliğini zedelemiştir. 1945'te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun “Anayasa” ismiyle yeniden yazılması, bu dönüşümün sembolik bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Günümüzde, hukuk dilinin karşılaştığı sorunlarda iki cenah görülür. Birisi, zengin geçmişini nasıl kullanacağı, diğeri ise ticari ve diğer yeni hukuk alanları için nasıl bir Türkçe dil ve terminoloji geliştireceğidir. Birçok kavramın anlam derinliğinin kaybolduğu, terim zenginliğinin daraldığı oturumlarda önerilmiştir. Ramazan Çağlayan'ın Danıştay içtihatları üzerine yaptığı değerlendirmede verdiği örneklerle belirtildiği gibi, “mühlet, müddet, mehil” gibi kavramlar yerini yalnızca “süre” kelimesine bırakmış, “sarîh, bâriz, âşikâr, bedihî” gibi nüanslı ifadeler “açık” kelimesi altında basitleştirmiştir. Oturumlar sırasındaki istişarede, bu gibi durumların kelime hazinesi ile kavramların taşıdığı hukuki anlamları zayıflatığı ifade edilmiştir.

Sadeleşme eğiliminin diğer bir eleştirisi, Yargıtay kararlarında gözlemlenmiştir. Doç. Dr. Yasemin Güllüoğlu'nun belirttiği üzere, özellikle son dönem içtihatlarda kullanılan dilin teknik yönü korunurken, kararların gerekçelendirilmesinde kullanılan ifadelerin bazı durumlarda anlaşılması zor hale geldiği; hatta kararın lehte mi aleyhte mi olduğunun ilk okumada anlaşamadığı örneklerle ortaya konmuştur. Bu karmaşıklığın bir nedeni olarak, hukuk dilinde kullanılan teknik terimlerin giderek azalan çeşitliliği ve mahkemeler arasında karar dilindeki tutarsızlıklar gösterilmektedir. Ramazan Çağlayan'ın Danıştay içtihat dili üzerine yaptığı değerlendirmede vurguladığı gibi, bir zamanlar hukuk dilinin kelime zenginliği sayesinde aynı olguyu farklı yönlerden ifade etme imkânı varken, günümüzde bu çeşitlilik neredeyse ortadan kalkmıştır. “Açık” kelimesi hem “sarîh” hem de “alenî” anlamında kullanılmakta, bu da anlam bulanıklığına neden olmaktadır. Yargı kararlarında kullanılan tekdüze kelimeler, hukukun nüanslarıyla düşünülmesini ve ifade edilmesini engellemektedir.

Yüksek yargı kararlarının dili de adaletin görünürlüğü açısından belirleyicidir. Doç. Dr. Yasemin Güllüoğlu'nun konuşmasında ifade ettiği gibi, vatandaşlar

arasında “mahkemeler bizi anlamıyor” ya da “karar ne dediğini belli etmiyor” algısı, hukuk dilinin toplumsal etkisini doğrudan ortaya koymaktadır. Kararın gerekçesi ne kadar açık ve anlaşılırsa, kararın kabullenilmesi de o kadar güçlü olur. Oysa bugün Yargıtay ve Danıştay kararlarında kullanılan dil, zaman zaman kendi içinde çelişkili, çok katmanlı ve yoruma açık yapılara bürünmekte, bu da vatandaş nezdinde adaletin soyut ve uzak bir kavram olarak algılanmasına yol açmaktadır.

Türkiye’de hukuk dili, uzun ve çok katmanlı bir dönüşüm sürecinden geçmiştir. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte yaşanan dil değişimleri, sadeleştirme hareketleri, ideolojik müdahaleler ve modernleşme hedefleri, hukuk dilinin yapısını büyük ölçüde etkilemiştir. Geline nokta, hukuk dili ne teknik anlamda yeterli derinliğe sahip ne de toplumsal düzeyde yeterince anlaşılır durumdadır. Şurada sunulan bildiriler açık biçimde göstermektedir ki, hukuk dilinde yaşanan sorunlar yalnızca kelime tercihlerine indirgenemez; bu sorunlar, kavram kaybından ifade yetersizliğine, terim tutarsızlığından tarihsel kopukluğa kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Danıştay ve Yargıtay kararlarında kelime çeşitliliğinin azalması, anayasa ve temel yasa metinlerinde muğlak ve çelişkili ifadelerin yaygınlaşması, bu dönüşümün somut tezahürlerindendir.

Teklifler, tavsiyeler, uygulama ile ilgili görüşler

Türkiye’nin temel yasalarının dilinde görülen farklı hususlar oturumlarda ele alındıktan sonra ileride bu sorunların üstesinden gelmeye yönelik teklif ve tavsiyeler ortaya çıkmıştır. Bu önerilerle, hukuk diline ait farklı öğelerin nasıl zenginleştirileceği konu edinilmiştir. Hukuk dilinin zenginleştirilmesi için farklı stratejiler geliştirilmelidir. Türkiye’de hukuk dili reformunun yalnızca sadeleştirme merkezli düşünülmesi, hukuk dilinin temel işlevlerinden biri olan kavramsal ayırt ediciliği ve anlam nüanslarını göz ardı etme riskini doğurmaktadır. Oysa hukuk, detaylar üzerinden hüküm kurar; benzer görünen ama farklı bağlamlarda kullanılan kavramların anlam ayrılıkları çoğu zaman kararın yönünü belirler. Bu nedenle reformun hedefi yalnızca “kolay anlaşılır” bir dil değil, aynı zamanda zengin, kapsayıcı ve tutarlı bir dil yapısı olmalıdır.

Anayasa gibi temel hukukî belgelerde dilin açık, tutarlı ve toplumun anlayabileceği düzeyde olması, anayasanın meşruiyetini ve halkla kurduğu bağı doğrudan etkiler. Doç. Dr. Şeref İba’nın da vurguladığı gibi, anayasa metinlerinde aynı anlamlara karşılık gelen farklı ifadelerin kullanılmaması; dilde birlik, açıklık ve tutarlılık ilkeleri açısından elzemdir. Ayrıca, Anayasa dili sadece anayasal düzenin değil, bütün hukuk sisteminin dilsel temelini oluşturduğundan, burada yapılacak hatalar sistemin geneline sirayet edebilir. Bu bağlamda yeni anayasa çalışmalarında halkın günlük diline yakın, aynı zamanda da teknik yeterliliği olan bir dil tercih edilmelidir.

Osmanlı Dönemi Türkçenin Önemi

Hukukun düzgün işlemesi, kavramların doğru kullanılmasıyla mümkündür. Hukuk dilinde kavram zenginliğini sağlamak için hukukî terimlerin öğretilmesi sürecinin güçlendirilmesi gerekir. Buna yönelik olarak Osmanlı dönemi ve genel olarak İslam dönemlerine ait hukuk terminolojisine daha derinlemesine hâkim olmak çok önemlidir. Terminoloji, bir ilmin özel dilini oluşturur. Hukuk dilinde de terminolojinin doğru kullanımı, adaletin sağlanması, toplumsal düzenin korunması ve yorum ile hukuk arasındaki iletişimin güçlü kalmasını sağlayacaktır. Osmanlı dönemi hukukçularının bu konuda başarılı örneklerini dikkate almak gerekir. Osmanlı döneminde Arapça, Farsça ve Türkçe'nin iç içe geçtiği zengin bir hukuk dili vardı. Bunu değerlendirirken, Osmanlı tarihi kapsamında da hukuk dilinde yaşanan sorunlar dikkate alınarak, bu zengin kaynaktan günümüz ihtiyaçlarına göre hassasiyetle faydalanılmalıdır.

Hukuk dilinde tespit edilen eski terimlerin yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Hukuk dilinde yerleşmiş, toplum tarafından da benimsenmiş, ancak kökeni Arapça veya Farsça olan terimlerin sadece “yabancı” oldukları gerekçesiyle hukuk metinlerinden atılması, ciddi anlam kayıplarına yol açmaktadır. Ramazan Çağlayan ve Prof. Dr. Yücel Oğurlu'nun da dikkat çektiği gibi, “vazife, salâhiyet, sarih, kat'î, ihtiva, temdit” gibi kelimeler, hem teknik anlam taşımakta hem de birçok nüansı karşılamaktadır. Bu terimlerin tasfiyesi, karşılığı olarak getirilen kelimelerin yetersizliği nedeniyle hem içerik daralmasına hem de kavramsal boşluğa neden olmaktadır. Bu nedenle önerilen yaklaşım, tasfiyeci değil, seçici bir politikadır. Kavram yerleşmişse, halk tarafından benimsenmişse ve teknik anlam taşıyorsa, yalnızca kökenine bakarak dışlanmamalıdır.

Türk Lehçelerinin Önemi

Prof. Dr. Yücel Oğurlu'nun belirttiği üzere, Türk hukuk dili, sadece Anadolu Türkçesi ile sınırlı değildir. Türk lehçelerinin ortak kelime mirası, hukuk terminolojisinin geliştirilmesinde büyük bir potansiyel sunmaktadır. “Hukuk”, “mahkeme”, “hâkim”, “adalet”, “idare” gibi kavramların neredeyse tüm Türk dünyasında aynı ya da benzer formlarda kullanılıyor olması, bu ortak mirasın gücünü göstermektedir.

Prof. Dr. Oğuzhan Durmuş'un Çuvaşça hukuk dili üzerine yaptığı karşılaştırmalı değerlendirme, Türkçenin tarihsel olarak fiil kökenli ve anlam zenginliğine açık bir yapı sunduğunu gösterirken, günümüzde bu potansiyelin kullanılmadığını ortaya koymaktadır. Türkçe'nin güçlü fiil temelli yapısı yerine yapay olarak türetilmiş ve yerleşmemiş sözcüklerin tercih edilmesi hem teknik hem de estetik açıdan dilin gücünü zayıflatmaktadır.

Prof. Dr. Yücel Oğurlu ile Prof. Dr. Oğuzhan Durmuş'un değerlendirmelerinden hareketle, "Türk Lehçeleri Hukuk Terimleri Sözlüğü" gibi projelerin hayata geçirilmesi; hem dilin zenginliğini ortaya koyacak hem de hukuk dilinde ortaklaşmayı güçlendirecektir. Türkçeleşmiş ancak kökeni yabancı olan kelimelerin, halk tarafından anlaşılıyor olması onların tasfiye edilmesini gerektirmez. Bu noktada, dilin doğal gelişimine saygı duyulmalı ve "zenginleştirme" esas alınmalıdır.

Kurumlar Ne Yapabilir?

Hukuk dili, yalnızca yasaların ve yargı kararlarının kaleme alındığı bir araç değil, aynı zamanda adaletin toplumla buluştuğu temel bir köprüdür. Bu köprü ne kadar sağlam, açık ve anlaşılır olursa, hukukun işlerliği de o kadar etkin ve kapsayıcı olur. Türkiye'de hukuk dilinin hem tarihsel kökleri hem de çağdaş ihtiyaçlara yönelik gelişimi, hukuk kurumlarının, akademisyenlerin, dil bilimcilerin ve uygulayıcıların ortak sorumluluğundadır. Hukuki terimlerin anlam netliğinden, kanun metnlerinin anlaşılır biçimde yazılmasına kadar birçok alanda dilsel reformlar kaçınılmaz hâle gelmiştir. Başta anayasa metni olmak üzere mevzuat hükümleri ve yargı içtihadı daha akıcı, sade ve tutarlı bir dil ile yazılmalıdır. Yeni hazırlanan yasa, yönetmelik ve anayasa metinleri, hem sade hem teknik olarak tutarlı bir dil ile yazılmalı; halkın anlayabileceği düzeyde açık ifadeler tercih edilmelidir. Mevzuat hazırlık süreçlerinde dil bilimciler ve hukukçular birlikte çalışarak kanun metnlerinin daha anlaşılır ve sistematik hale gelmesini sağlamalıdır.

Bu doğrultuda, Türkiye'nin temel hukuk kurumları; hukuk dilini sadeleştirmekten öte, zenginleştirmek ve sistematik hâle getirmek amacıyla çok yönlü çalışmalar yürütmelidir. Hukuk eğitiminden mevzuat hazırlığına, yargı kararlarının dilinden medya aracılığıyla halka ulaşan hukuk anlatılarına kadar pek çok alanda yapılacak dil odaklı iyileştirmeler, hem hukuki güvenliği artıracak hem de toplumsal adalet algısını güçlendirecektir. Aşağıda sıralanan öneriler, bu çok katmanlı sürece katkı sunabilecek uygulama adımlarını ve kurumsal sorumlulukları kapsamaktadır.

Kurumsal reformlar ve girişimler, sağlam bir hukuk dili için şarttır. Hukuk diline dair reform sürecinde en temel rol, Türkiye'nin başlıca hukuk kurumlarına düşmektedir. Prof. Dr. Yücel Oğurlu'nun da belirttiği gibi, dilin doğal gelişimini destekleyen ancak anlam birlüğünü koruyan üst kurumlara ihtiyaç vardır. Bu çerçevede:

1. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), kanun metnlerinin dil denetimini sağlayacak hukuk dili danışmanlarını görevlendirmeli; yasa yapım sürecine dil bilimcileri de aktif olarak dahil etmelidir.

2. Yüksek mahkemeler, içtihatlarda dil rehberliği sağlayacak bir yayın kurulu kurarak, dilsel tutarlılığı ve anlaşılabilirliği güvence altına almalıdır. Kararların dilinin sadeleşmesi ve hukukçular için daha erişilebilir hâle gelmesi adına örnek karar kılavuzları ve dil rehberleri hazırlanabilir.

3. Adalet Bakanlığı, hâkim-savcılara yönelik hukuk dili eğitimlerini zorunlu hale getirmeli, aynı zamanda yazılı kararların diline ilişkin rehberler yayımlamalıdır.

4. Türk Dil Kurumu (TDK), hukuk terminolojisi konusunda uzmanlaşmış bir komisyon kurmalı ve kapsamlı bir *Hukuk Terimleri Sözlüğü* hazırlamalıdır. Bu sözlük, birkaç işlev görebilir. Klasik Osmanlı metinlerinde ve Türk lehçelerinde geçen terminolojiyle çağdaş terminolojiyi bir arada içeren karşılaştırmalı bir yapıda olabilir. Ayrıca, hukuk dilinde karşılaşılan sorunları ilgili terimleri açıklarken belirtmelidir. Sözlük matbu değil, açık erişimle internet ortamında olursa daha güncel kalabilir. Aynı zamanda bu sözlüğe ihtiyaç duyulan yeni kelimeler eklenebilmelidir. TDK, Adalet Bakanlığı, Türkiye Barolar Birliği ve hukuk fakülteleri arasında kurulacak komisyonlarla hukuk dili reformları hazırlanmalı ve uygulamaya geçirilmelidir.

5. Yükseköğretim Kurulu (YÖK), hukuk fakültelerinin müfredatına hukuk dili dersi eklenmesini zorunlu kılabilir ve bu konuda üniversitelere akademik teşvik sağlayabilir. Aynı zamanda eski hukuk dilinin ve terimlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için hukuk fakültelerine Osmanlı Türkçesi öğretim öğelerini daha etkin biçimde dâhil edebilir. Böylelikle genç hukukçular Türk Hukuk tarihini de yakından tanıma ve anlama fırsatı bulacaktır.

6. Türkiye Barolar Birliği ve yerel barolar, avukatlar için hukuk dili seminerleri, yazım atölyeleri, sadeleştirme teknikleri ve uygulamalı anlatım kursları üzerinden eğitimler düzenlemelidir.

7. Hukuk fakülteleri, müfredatlarını geliştirerek ve faaliyetleriyle yukarıdaki reform önerilerini tartışabilir, geliştirebilir. Akademik ve eğitimsel reformlar söz konusu olunca hukuk dilinin gelişimi yalnızca uygulamada değil, eğitimin her aşamasında başlatılmalıdır. Hukuk fakülteleri de bu konuda öncü rol oynamalıdır. Müfredatlarına hukuk dili, hukuk terimleri, hukuk metni yazarlığı gibi dersler eklenebilir. Hukuk dili ve anlatımını içeren ders içerikleri müfredata daha aktif olarak dâhil edilmelidir. Öğrenciler bu ders kapsamında yalnızca güncel hukuk dilini değil, aynı zamanda tarihsel metinlerle de çalışarak kavramların evrimini daha derinlemesine öğrenebilir. Yargıtay ve Danıştay kararları, hukuk fakültelerinde analiz edilerek öğrencilere hem eski hem modern hukuk dili konusunda farkındalık kazandırılabilir. Akademik tez ve yayınlarda hukuk dili üzerine yapılan çalışmalara destek sağlanmalı, hukuk dili üzerine özgün makalelerin üretimi teşvik edilmelidir. Hukuk diline dair araştırma merkezleri kurularak dil üzerine akademik çalışmalar yapılabilir. Bu alanda belirli temalarda çalıştaylar düzenlenebilir. Akademisyenler, bu alanda karşılaştıkları problemler ve çözüm önerilerini derleyerek ilgili mercilere düzenli olarak iletebilir. Yapılacak özel çalıştaylar ile Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde kullanılan, ancak zamanla anlam kaybına uğrayan terimler güncellenerek yeniden hukuk diline kazandırılabilir. Yeni terimler üretilir. Bu sayede hem dilin

zenginliği korunur hem de tarihi devamlılık sağlanır. Dil ve hukuk alanında çalışan Sivil Toplum Kuruluşları, akademik çalışmalara dış paydaş olarak katılabilir.

Toplumun bütün kesimlerinin katkısıyla hukuk dili gelişebilir. Teklif edilen kurumsal reformlar, yalnızca hukuk dilinin güncel kullanımına değil, aynı zamanda geleceğe dönük kavram geliştirme çalışmalarına da temel oluşturacaktır.

Yeni Teknolojilerin Önemi

Günümüzde hukuk dili, bir yandan sadeleştirilmiş, diğer yandan ise teknolojik ve uluslararası etkilerle karmaşıklaşmıştır. Yeni kavramlar, özellikle ticaret, bilişim ve uluslararası hukuk alanlarında hızla gündeme gelmekte, bu kavramlara uygun Türkçe karşılıkların bulunmasında zorluklar yaşanmaktadır. Bu durum, hukuk dilinin hem terminolojik hem de anlatım yönünden tutarsızlaşmasına neden olmaktadır.

Hukuk reformları için teknoloji ve uygulamaların potansiyeli detaylı olarak ele alınmalıdır. Günümüzde hukuk diline yönelik reformlar yalnızca klasik yöntemlerle değil, teknolojik araçlarla da desteklenmelidir. Hakan Koçak ve Can Şimşek'in 805 Sayılı Kanun'un dil sorunlarına ilişkin analizlerinde de belirtildiği üzere, bu tür sorunlar sadece mevzuatla değil, hukuk eğitimiyle doğrudan ilişkilidir. Öte yandan bu kanunun farklı hususları ile karşılaşılan sorunlar, teknolojik imkanları kullanarak kanun koyucularla şirketler arasında kapsamlı bir iş birliği ve istişare mekanizması ve sistemi oluşturulması gibi girişimler ele alınmalıdır. Hakan Koçak ve Can Şimşek'in ifade ettiği üzere, "sistem içinde her bir hukuki kavrama yönelik uygun yabancı karşılıklarına ve yabancı kavramlara karşılık olarak önerilecek Türkçe karşılıklara yer verilmeli, kavramların anlam alanının izlenmesi açısından kavramlara ilişkin mevzuat, içtihat ve akademik eserlerden örnekler bulunmalıdır. Ayrıca, her bir kavrama ilişkin vektörel temsil oluşturulması, ilerleyen süreçlerde hukuk diline ilişkin yapay zekâ çalışmaları açısından bir temel oluşturması nedeniyle faydalı olacaktır."

SONUÇ

Hukuk dili, yalnızca hukukçular arasında değil, toplumla hukuk arasındaki iletişimi kuran bir köprüdür. Bu nedenle:

- Hukuk dili sade ama yüzeysel değil, açık ama anlamca güçlü olmalıdır.
- Hukuk terimleri birikimli olarak kullanılmalı; tarihi, kültürel ve coğrafi bağlar göz önüne alınarak geliştirilmelidir.
- Yüksek mahkeme kararlarında kullanılan dil örnek alınmalı, hukuk fakültelerinde bu metinlerle eğitim verilmelidir.
- Yeni anayasa metinleri ve yasama dili, teknik yeterlilikten taviz vermeden halkın anlayabileceği bir dilde yazılmalıdır.

- Türk lehçeleri arasında ortak kelime ve kavramların tespit edilerek hukuk dilinde kullanılması teşvik edilmelidir.

Anlam katmanlarının korunması, hukuk metinleri için elzemdir. Prof. Dr. Mustafa Avcı'nın ifade ettiği gibi, hukuk terminolojisi yalnızca kelimelerden ibaret değildir; her terim, bağlamı içinde bir düşünceyi, bir uygulamayı, hatta bir tarihsel mirası taşır. Örneğin, “hak”, “adalet”, “mahkeme”, “miras”, “tebliğ”, “reşit” gibi terimler, yüzlerce yıldır süregelen bir hukuk anlayışının taşıyıcı unsurlarıdır. Bu terimlerin yerini yeni uydurma kelimelerle doldurmaya çalışmak, sadece bir terminolojik değişiklik değil, aynı zamanda hukuki kültürün zedelenmesi anlamına gelir. Bu nedenle, hukuk dilinin zenginleştirilmesi stratejisinde, yeni terimler üretmek elbette önemlidir; ancak bu üretim, mevcut kelime dağarcığını yok ederek değil, onun üzerine bina edilerek yapılmalıdır. Önerilen yöntemler arasında, Anadolu ağızlarında ve diğer Türk lehçelerinde hâlen canlı olan kelimelerin diriltilmesi, Türkçenin farklı dönemlerinden derlenen kelimelerin yeniden anlamlandırılması, yeni üretilen kelimelerin ise semantik ve dilbilimsel tutarlılık içinde tasarlanması yer almalıdır. Bu stratejiler, hukuk dilinin hem tarihsel sürekliliğini korumasını hem de modern ihtiyaçlara cevap vermesini sağlayacaktır.

Bu kapsamda yapılması gereken reformlar, çok yönlü ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Birincisi, kurumsal düzeyde hukuk dili reformu, Türk Dil Kurumu, Adalet Bakanlığı, TBMM, yüksek yargı organları ve baroların ortaklaşa yürüteceği uzun vadeli bir program dahilinde gerçekleştirilmelidir. İkincisi, eğitimsel boyutta, hukuk fakültelerinde zorunlu dil ve terminoloji eğitimi verilerek gelecek kuşak hukukçuların kavram bilgisi güçlendirilmelidir. Üçüncüsü, teknolojik araçlardan faydalanılarak, dil denetim sistemleri, yapay zekâ tabanlı yazılımlar ve dijital hukuk terimleri veri tabanları oluşturulmalıdır. Reformun temel ilkesi, yalnızca sadeleştirme değil, aynı zamanda zenginleştirme ve kavramsal devamlılık olmalıdır. Anlam alanı daralmış, sadeleştirilmiş kelimelerin yerine geçebilecek eski-yeni terimler dikkatle seçilmeli; halkın anlayabileceği bir dil ile mesleki derinliği olan teknik dil arasında denge kurulmalıdır. Ortak Türk lehçeleri, Anadolu ağızları ve eski Türk hukuk terminolojisi bu süreçte katkı sunabilecek önemli kaynaklardır.

Sonuç olarak, hukuk dili reformu, Türkiye’de sadece hukukun işleyişini değil, aynı zamanda adaletin toplum tarafından nasıl algılandığını ve devletle vatandaş arasındaki ilişkinin niteliğini de doğrudan belirleyen stratejik bir alandır. Sempozyumda dile getirilen görüşlerin ortaklaştığı temel düşünce şudur: Hukuk dili yeniden düşünülmeli, planlanmalı ve gelecek kuşaklara hem kavramsal hem de kültürel olarak güçlü bir miras bırakacak şekilde yeniden inşa edilmelidir.

Hukuk dili ve terimleri, yalnızca birer ifade aracı değil; aynı zamanda bir hukuk sisteminin ruhunu yansıtan temel taşlar ve ortak hafızadır. Türk hukuk dili, tarihi kökleri, ifade gücü, kavram zenginliği ve coğrafi genişliğiyle büyük bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin doğru değerlendirilmesi; hem hukuki düşüncenin derinleşmesini hem de adaletin daha sağlıklı işlenmesini sağlayacaktır.

I. GÜN OTURUMLARI
16 ARALIK 2024

TARİHİ DERİNLİĞİ, İFADE GÜCÜ VE JEO-KÜLTÜREL BAĞLANTILARIYLA TÜRK HUKUK DİLİNİN GELİŞİMİ*

*The Development of Turkish Legal Language with its Historical Depth,
Expressive Power and Geo-Cultural Ties*

Yücel OĞURLU**

Özet

Bütün büyük dillerin, tarihi, coğrafi ve kültürel ilişkileri sonucunda diğer dillerden terim ve kelimeler alarak onları zaman içinde işleyerek zenginleşmiş olması gerçeği karşısında, Türk hukuk dilinin de benzer bir süreçten geçmiş olması yadırganmamalıdır. Bir “*üst dil*” ve meslek dili olarak hukuk dili, sahip olduğu on binlerce kelimelik söz varlığıyla, kültür ya da eğitim seviyesi yeterli olmayan bir kişinin ya da birkaç yüz kelimedenden ibaret olan *sokak dilinin* oldukça üzerinde bir dil seviyesini ve terim zenginliğini içerir.

Bu çalışmada, ezberlerin dışına çıkılarak Türkiye’de hukuk dilinde yaşanan dönüşüm ve dilin sadeleştirilmesi amacıyla atılan adımların olumlu veya olumsuz sonuçları, dilin gücü ve yeterliliği yönüyle ele alınmıştır. Çalışmada, meselenin bir yanında ağır cümleler ve abartılı isim tamamlamalarının yanlışlığına dikkat çekilmiştir. Bunun yanında toplum mühendisliğinin bir türü olan dilde mühendislikten vazgeçilerek masa başında üretilmiş, Türk dili geçmişinde olmayan ya da dilin yapısına uymayan ve nüansları karşılamada yetersiz kalan kelimeler arasında sıkışan Türkçenin üçüncü yolu olan “*yaşayan Türkçe*”ye ve dolayısıyla *yaşayan hukuk diline* işaret edilmiştir.

* Elinizdeki bu bildirinin bir kısmı, Diriliş Postası Gazetesinde “Hukuk dili” nasıl olmalı? (1), (2) ve “Hukuk dili coğrafyadan ve köklerden kopmamalı” adlarıyla üç köşe yazısı şeklinde bu konuya bir giriş yazısı olarak yayınlanmış olup 2017 yılında Ankara’da düzenlenen “Kanunların Dili Uluslararası Sempozyumu”nda “Türk Hukuk Dilinde Değişimin Serencamı ve “Olması Gereken” Üzerine” başlığıyla geniş ve akademik bir yazı şeklinde sunulmuştur. Bu dört çalışma temel alınarak yeni yorum, katkı ve zenginleştirmeler yapılarak en geniş hacmiyle takdirlerinize sunulmuştur.

** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Rektörü, Balıkesir Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Balıkesir/Türkiye, E-Posta: yogurlu@balikesir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7922-9841.

Çalışmanın son kısmında, yüzyıllardır Türk dil ve lehçelerinin çoğunda hukuk dili dağırcığındaki ortak olan sözler karşılaştırılarak jeo-kültürel bağlara dikkat çekilmiştir. Türkçenin lehçeleri üzerinden tarihî ve kültürel bağlarının olduğuna, bu ülkelerle dil ortaklıkları bakımından yaşanan ilerleme veya gerilemeye vurguda bulunulmuştur. Türk hukuk dilinin geçirdiğı safhalar, yaşanan değişim ve dönüşüm ile tarihî ve jeokültürel bağlardan kopuş ve bunun karşısında hukuk dilinin korunup geliştirilmesi için yapılması gerekenlere ve dönüşümün olması gereken sınırlarına dikkat çekilerek öneriler sunulmuştur.

GİRİŞ

“*Dil*” meselesi, yatay ve dikey bağlantılarıyla ortaya konularak detaylı incelenmesi gereken önemli bir konudur. Dil hakkında daha önceki yazı ve konferanslarda vurguladığım gibi, “*dil*” üstün körü önerilerle ya da cüretkâr adımlarla bozulabilecek, ihmal edilebilecek, geçirtilerebilecek sıradan ve basit bir mesele değildir. Milletin/halkın/toplumun birbiriyle iletişimini sağlayacak genetik, tarihî ve kültürel hafızanın en temel taşıyıcısı olan ve yaşayarak gelişen bir organizma olarak *dil*, üzerinde oynamaya ve mühendislik yapmaya hiç de uygun olmayan bir saha olduğu bilinir. Dil hakkında ana akımın, ezber ve önyargıların dışında söz söyleyebilmek cesaret işidir ve büyük çaba gerektirir.

Descartes, “*Cogito erga sum*” (“*düşünüyorum, o halde var’ım*”) diyerek insanın var oluşu ile düşünme arasında derin bir bağlantı kurmuştu⁽¹⁾. Nitekim insanın ve dilinin varlığı, insanın düşünüyor olmasının ve dolayısıyla bunun mahsulü olan fikrin/düşüncenin varlığının bir delilidir. Çünkü her bir kelime, zihnimizde şekillenen bir varlığın veya olgunun dış dünyaya yansımadır; diğer bir ifadeyle her bir düşünce, adeta bir elbise giyerek zihnimizden dış dünyaya kelimelerle çıkar. Bilgisayar mantığıyla ifade edersek her bir kavram ve söz için zihnimizde bir imaj ve kod vardır. Dolayısıyla düşünce/fikir gardırobumuzda düşüncelerimize ait giysi sayısı veya kod ve imaj sayısı kadar düşünce ve hayal dünyamızın dışa yansımaları olur. Bu giysi/kelime sayısının zenginliği ne kadar fazlaysa dış dünyaya yansımaları da o derece zengin, açık ve anlaşılır olur. Meşhur dilbilimci Wittgenstein’in, kendisi gibi meşhur olan şu sözü “*Dilimin sınırları dünyamın sınırlarıdır*” ifadesi de bu gerçeği açıkça ortaya koyuyor. Kelime hazinesinin sayısının çokluğu kişinin kendisini yeterli ifade edebilmesinin ön şartıdır. Bunun aksine, kelime hazinesinin darlığı ifade kabiliyetinin yetersiz kalmasına yol açar. Dilinizin kelime zenginliği, düşünce dünyanızın dış dünyada yansımalarının temel aracıdır. Gerçekten de bir dilin gücü, mutlak şekilde kelime hazinesine ve özellikle de soyut kelime sayısının zenginliğine dayanır.

Henüz bildirinin girişinde “*dil felsefesi*”nin sofistike konularını tartışarak asıl konudan uzaklaşmak niyetinde olmasak da dil ile ilgili konuların bileşenlerinden ve tek bir parça üzerinden bütünü anlaşılmaması mümkün değildir ve ilgili birçok sahaya girilmesi zorunlu olmaktadır.

(1) Bkz. ÖKTEM, Ülker, (2020). Descartes’ta İlk Hakikat: Cogito, Dört Öge, S.18, ss.51-71.

Sosyal bilim alanlarından olan hukuk, kendine özgü bir meslek diline sahiptir. Birçok diğer dilde de olduğu gibi hukuk dili, zengin, soyut kavram ve terimlerin kullanıldığı ve en fazla işlenmiş olan meslek dillerinden birisidir.

Yeryüzünde literatür ve edebiyat oluşturmuş bütün büyük diller, tarihi, coğrafi ve kültürel bağlarıyla diğer dillerden aldıkları terim ve kelimeler ile zaman içerisinde zenginleşerek ve işlenerek güçlü söz varlıklarına ulaşmıştır. Türk hukuk dili de böylesi bir süreçten varestedir. Türk hukuk dili farklı safhalardan geçerek bugünkü hâlini almıştır ve gelişmesini halen sürdürmektedir. Bütün önemli dünya dillerinde “üst dil”⁽²⁾ ve meslek dili olarak görülen hukuk dili, birkaç yüz kelimeden oluşan *sokak dilinin* anlayamayacağı yükseklik ve derinlikteki kavram ve terim zenginliğini içerir.

Bu çalışma, Türkiye’de hukuk dilinin geçirdiği aşamaları, dilde sadeleştirmenin olumlu veya olumsuz sonuçlarını, sürekli ileri sürülen ağır ve ağıdalı bir hukuk dili eleştirisi ile masa başı üretme kelimelerle sunulan yapay hukuk dili arasında sıkışan meslek dilimizin, üçüncü bir yol önerisi olarak anlaşılır, fakat zengin *yaşayan hukuk dili* çerçevesinde değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Hukuk öğrencilerinin *-istisnalar bir kenara bırakılırsa-* artık uzun cümleler kurmakta zorlandıklarını ve kelime hazinelerinin dar olduğunu hukukçu akademisyenler olarak görüyoruz. İlk ve orta öğrenim aşamasında öğrencilere Türkçenin sevdirememesi, okuma alışkanlığı kazandırılmaması, görsel medyanın dil bakımından bir strateji ve plan kapsamında beslenememesi, gelişkin ve yerleşik bir edebî dilin oluşturulmasına yönelik çalışmalara gerek olduğunun farkında bile olunmaması bu yönde bir dil stratejisi eksikliğimizi gösteriyor. Yapılması gereken, Türkçenin bütün eski yeni kazanımlarının edebiyat, kültür, sanat, medya ve eğitim diline taşınarak çocukların ve gençlerin öğrenimlerini tamamladıklarında yazılı ve sözlü olarak yaklaşık 20 bin kelimeyi anlayabildikleri bir söz dağarcığı ile mezun olmalarını sağlamak olmalıdır. Bir de bunun üzerine bu çalışmada geniş olarak gerekçelendirdiğimiz ve örnekleriyle açıkladığımız dilde tasfiye hareketlerinin ve konunun rasyonel düzlemden çıkarak taraflar arasında bir çekişme konusuna dönmesi dili bir açmaza sokmuş, dünyada eşi benzeri görülmemiş çift taraflı ambargolu kelimeler listesi ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, Türkçenin dil, ağız ve lehçelerini ihmal etmeden bir kısmı bin yıl bir kısmı yüzlerce yıldır *Türk* hukuk dilinde kullanılan yerleşik ve ortak kelimelere dikkat çekilmiştir. Türk hukuk dilinin geçirdiği aşamaları, değişim ve dönüşümün tarihî ve jeokültürel bağlarını göz önünde tutarak yapılması gerekenlere ve dile abartılı müdahalenin sınırlarına örnekler üzerinden dikkat çekilmiş ve öneriler sunulmuştur.

(2) Üst dil tartışmaları için bkz. HASKELL B. Curry, Language, Metalanguage and Formal System, The Philosophical Review, Vol. 59, No. 3 (Jul., 1950), ss.348-349; TARSKI, Alfred, Semantik Hakikat Kavramı ve Anlambilimin Temelleri (Семантическая концепция истины и основания семантики), Philosophy and Phenomenological Research, 1944, C. 4, S. 3, 9. Cevap, ss. 341-375, <http://khazarzar.skeptik.net/books/tarski01.htm>, E.T. 13.10.2024.

A. MESLEK DİLİ VE TERMİNOLOJİ “HERKESÇE” ANLAŞILABİLİR OLMAK ZORUNDA MIDIR?

Bir dilde kelime sayısı azaldıkça ifade yeteneği de o kadar kısıtlanmış olur. 300 kelime ile bütün günlük ilişkilerini sürdürmeye çalışan bir kimsenin 15 bin-20 bin kelimelik bir hukuk metnini veya kitabını okuyup tam olarak anlaması beklenemez. Kısıtlı bir dille üretilen düşünce de topraksız ortamda su içinde zayıf köklerle yetiştirilen yapay/sun’i sebzeler gibi tatsız ve zevksiz kalır. Anadilde yeni kelimeleri öğrenmenin ve dil zenginliğine ulaşmanın yolu, öncelikle dinlemek ve okumaktır.

Meslek alanlarındaki söz dağarcığının zenginliği, o dilde “mesleki dil”in oluşmasına ve ihtisasa/uzmanlığa katkı sağlar. Ayrıca, meslek dilinin halk diline katkıları düşünülürse millî kültür/halk kültürünün beslendiği bir kaynak sağlanmış olur. Dilin *bilim dili* seviyesine taşınması ise daha ileri bir aşamayı ifade eder. Bunun daha da ileriki safhası yukarıda işaret edilen *üst dil* aşamasıdır.

Konunun detaylarına biraz daha inilirse:

Meslek terimlerinin toplumun tamamı tarafından her zaman ve bütün detaylarıyla anlaşılması beklenemez. Tıpta teşhis ve tedavi literatürü, epikriz raporları, eczacılıkta reçeteler, mühendislerin planları, sinema, felsefe ve farklı sanat dallarının dili günlük dilin dışında geniş bir mesleki söz varlığına sahiptir. Bütün bu sahalarda kullanılan dil Türkçe olmakla birlikte, bu meslek sahiplerinin/uzmanların aldıkları özel eğitim dolayısıyla günlük dilin ötesinde zengin bir mesleki dile sahip olmaları şaşırtıcı değildir ve hatta gereklidir. Herhangi bir konuyu herkesin anlaması kaygısıyla daha az kelimeyle ifade etmeye kalkışmanın o sahayı zenginleştirmek yerine, ifadeyi ve anlamı daraltıp kısırlaştıracığı ve meramın tam olarak aktarılamayacağı ve ifade gücünün kırılacağı açıktır. Bu anlamda doğal olarak, sokağın dili ile meslek dilinin zenginliğini oluşturan terminoloji (ıstılah) dili birbiriyle örtüşmez ve farklıdır.

Bir sahada eğitim alarak uzmanlaşmış bir kişinin sahip olduğu kelime sayısı, eğitim almamış diğer bir kimseye göre mutlaka daha fazla olur. Çünkü her alanın kendine has terimlerinin olması ve bunların bir kısmının bu konuda eğitim alanlar dışında anlaşılabilmesi yadırganacak bir durum değildir. Tıp, felsefe, hukuk, sosyoloji, mühendislik, eczacılık gibi her bir disiplin, günlük dilde kullanılmayan en az beş-altı bin farklı kelime içerir ve bu farklılık son derece normaldir. Örnek olarak aile çevresinde veya bir kafede arkadaşlarıyla oturup konuşan bir doktor veya hukukçunun günlük bir konuşmayı sürdürmek için 4-5 bin kelime yeterliyken mesleki çalışmaları sırasında doğru iletişim kurabilmek, nüansları vurgulayarak ayrıntıları ifade edebilmek, düşüncesini güçlü ve anlaşılır şekilde ortaya koymak, yanlış anlamalara ve kavram kargaşasına yol açmadan kullanması gereken terimler üzerinden düşüncesini ifade etmek veya ders verebilmek için gereken kelime sayısı yaklaşık 15.000’e çıkar. Bir fikir verme bakımından, TDK Biyoloji Terimleri Sözlüğü 14.000 kelime içerirken TDK “Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü” 185.332 kelime içermektedir.

Bütün mesleklerin kendine özgü bir söz dağarcığının olduğundan kimse şüphe duymaz ve mesleki terminolojinin varlığı gerekli ve kaçınılmaz olarak görülür. Hiç kuşkusuz bütün meslek sahaları, kendine özgü ve gelişkin bir üst dil oluştururken kültür seviyesi düşük veya eğitimsiz birisinin anlamasının güç olacağı soyut ifadeleri ve terimleri oluşturur, kazanır ve kullanır. Özetle ifade etmek gerekirse, her alanın kendine has bir terminolojisinin olması son derece olağan, gerekli ve makuldür.

“*Hukuk Dili Nasıl Olmalı?*” sorusuna doğrudan “sade, anlaşılabilir ve kolay” cevabı verilebilir. Fakat bu sorunun cevabı, sanıldığı kadar basit olmayıp birden çok bileşenin bir arada değerlendirilmesiyle açıklığa kavuşturulabilir. “*Hukuk dili*”nin “*herkesçe*” anlaşılabilir olması ile kastedilenin ne olduğunu irdelemek gerekir. Kastedilen “anlama” ile, ilkökul seviyesinde öğrenilen 3000-4000 kelimelik bir anlama seviyesi kastediliyorsa ortadaki ilk yanlış anlamayı tespit etmek gerekir. Hukuk dilinin sade ve anlaşılabilirliğinden “*bir ilkökul öğrencisinin de anlayacağı kadar mı sade?*” veya farklı kombinasyonlarla sorarsak “*hangi seviyede eğitim almış bir kimsenin anlayacağı seviyede olmalı?*” sorularıyla çeşitlendirebiliriz. Bir hukuk metnini anlamayan böylesi bir kişinin aynı zamanda bir ilaç prospektüsünü anlaması veya bir mühendislik konferansını özel bir çaba göstermeden bütünüyle anlaması da beklenemez. Çünkü bütün dünyada her bir sahanın kendine özgü terimlerinin olması olağan kabul edilir. Hukuk dilinin kendine özgü terminolojisiyle derinlemesine anlaşılabilir olması ve kullanılması, hukukun daha adil ve etkin bir şekilde işletilmesine imkân tanır.

Hukuk dili de yalnızca teknik ihtiyacı karşılayan sıradan bir iletişim dili aracı değildir. Hukuk dili, gelişkin bir *üst dil* olarak toplumun sosyal ve kültürel hafızasının önemli bir kısmını içeren değerli bir sahadır. Hukuk dilinin, kolay anlaşılabilir, karmaşık olmayan ve sade bir dil olması gerektiği düşüncesi makul bir düşünce olmakla birlikte, aşağıda açıklanacak diğer şartlar ile bir arada bulunması ve dil zenginliğinin korunması hâlinde makul kabul edilebilir.

B. TÜRK HUKUK DİLİNİN TARİHİ GELİŞME SÜRECİ

1. Diller Arası Geçişkenlik ve Dilin “Ödünç Kelimeler”le Zenginleşmesi Gerçeği ve Türkçe’nin Hikayesi

BANARLI’nın açıkça ve haklı olarak ifade ettiği gibi⁽³⁾ “*Yeryüzünde, tarihin hiçbir devrinde ve coğrafyanın hiçbir yerinde, hiçbir medeniyet dilinin “öz dil” olduğu görülmemiştir. Bugün de dünyada böyle bir dil mevcut değildir. Milletler, tarihin her çağında, müşterek medeniyetlerin tabii icabı olarak birbirleriyle geniş ölçüde dil ve dil ve kültür alışverişlerinde bulunmuşlardır.*”

Tarih içinde Türkler belli bir döneme kadar, bir kısmı göçebe, bir kısmı yerleşik bir millet olarak aynı siyasi, hukuki ve resmî yazı üslubu ile kendileri için o dönemler

⁽³⁾ BANARLI, Nihat Sami (2013), *Türkçenin Sırları*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat. s. 283.

için yeterli olan bir terminolojiyi geliştirip kullanmışlardır. Türklerin henüz Türkistan (Orta Asya) coğrafyasında toplu ve yoğun olarak yaşadıkları bu dönem, ticaret, iktisat ve diğer sosyal ilişkilerin daha yalın ve sade olduğu dönemlere denk gelir. Bu dönemin ihtiyacını karşılayacak sade bir hukuk terminolojisinin oluştuğunun ipuçlarını temel yazılı kaynaklarda bulabiliyoruz. Dönemin metinlerini bizzat incelerken dikkat çekici hususlardan birisi; bu dönemlerin Türkçesinin, tabiat ve çevreye dair tasvir ve tanımlamalarda *somut* kelimeleriyle eşsiz bir hazineye sahipken *soyut* dağarcık bakımından henüz yeterince işlenmiş olmamasıydı.

Zamanla, örneğin iktisadi ilişkiler ilerledikçe buna ilişkileri karşılayacak uygun bir kelime hazinesi geliştirilmiştir⁽⁴⁾. Bunun tabii sonucu olarak bütün dillerde olduğu gibi komşu diğer halkların dillerinden ödünç kelimeler (loanwords) alınmıştır. Bir dilin kendisinde olmayan kelime ve kavramları diğer dillerden abartılı olmayacak ölçüde alması makuldür.

Dilin tarihî gelişmesi doğal seyri içinde Türkçe fonetiğine uyumlaştırılarak sırasıyla Çince, Hintçe, Soğdça, Moğolca ve daha sonraki dönemlerde ise Farsça, Arapça, tarihî seyri içinde Moğolca, Çince, Hintçe, Farsça, Arapça, Kafkas ve Balkan dilleriyle İtalyanca, Fransızca ve İngilizceden kelimeler alınmıştır. Türkçenin en sade ve yalın olduğunun düşünüldüğü dönemlerde bile komşu halklardan alınan ve o dillere verilen kelimeler her zaman olmuştur. Türkçenin yazılı olarak bilinen en eski dönemlerinden elimizde kalan 7-8 bin kelimedenden fazlasının olmadığını biliyoruz. Türkçe de tarih boyunca diğer dillere kelime vermekle kalmayıp aynı ölçüde kelime alarak zenginleşmiştir. Türkçenin İslam öncesi döneminde “arı” bir dil olduğu zannedilse de en eski dönemlerden itibaren Türkçeye tarih içinde komşu oldukları geniş bir coğrafyanın halklarının dillerinden çok sayıda ödünç kelime alınmış olduğu ve bir kısmının Türk dili hazinesinde yerini alarak bugüne kadar kullanılageldiği görülüyor.

Bu süreç, sadece Türkçeye özgü olmayıp coğrafyası genişleyen, ilişkileri zenginleşen ve yeni kültürlerle karşılaşarak büyüyen bütün diller bakımından geçerlidir. Dil, gerçekten de üzerinde mühendislik yapılacak bir nesne değildir. Toplum mühendisliğinin bir türü olan *dilde mühendislik*ten vazgeçilmesi dilin korunması için gereklidir. Fransızca, İngilizce, İspanyolca veya Rusça gibi imparatorluk dili olan dillerin üzerinde bu tür bir mühendislik ve “arındırma” çabası hiçbir zaman olmamıştır. Oysa bu dillerin kelime dağarcığının büyük bir kısmı diğer dillerden toplamadır. Fransızca Latince’den, İngilizce komşu diller ile sömürgelerinden taşıdığı kelimelerden, Rusça ise Türk dillerinden aldığı kelimelerden kurtulmaya çalışmamıştır. Türkiye’dekine benzer örnekler Arnavutça, Sırpça, Hırvatça, Boşnakça ve Bulgarca gibi dillerde yaşanmış ve Türkçe kanalıyla bu dillere geçen binlerce kelimenin tasfiyesi için çalışmalar yapılmıştır. Rusçaya Türkçe ve Latince dahil Batı

(4) GÜNŞEN, Ahmet (2008). “Söz Varlığı Işığında Divânı Lûgati’t-Türk’te Çağının Türk İktisadi Hayatına Ait İzler”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.1, S.4, 2008, ss. 242-267.

dillerinden geçen kelimelerin Lenin döneminde başlayan tasfiyesinden Rus dilinin bozulacağı ve zayıflayacağı gerekçesiyle birkaç ay içinde vazgeçildiği söylenir.

Diğer büyük dillerdeki bu büyümeye ve zenginleşmeye örnekler vermek gerekirse: Kastilya İspanyolcasında Arapçadan geçen 8000 kelime olduğu ifade ediliyor⁽⁵⁾. Modern İspanyolca sözlüklerde halen kullanımda olan 4000 kelimenin Arapçadan kaldığı biliniyor. Birçok araştırmacı gibi ünlü İspanyol dilbilimci Rafael Lapesa da “*İspanyol Dilinin Tarihi*” adlı eserinde bu sayıyı⁽⁶⁾ veriyor. Aynı durum Rusça, Fransızca, İngilizce ve zengin kelime hazinesine sahip bütün diğer diller için geçerlidir ve bu bir eksiklik değil, zenginlik göstergesidir.

Rus dilinde Türkçe ve lehçelerinden alınan 4000 kelime olduğu kaydedilir. Shipova, bu kelimelerden 2000’ini “*Dictionary of Turkic words in Russian*”⁽⁷⁾ adlı eserinde listelemiş ve bundan çok daha fazlasının olduğunu ifade etmiştir.

Ödünç kelimeler alınması, geniş coğrafyaya yayılan ve farklı halk ve kültürleri yöneten Türklerin dilinde de ödünç kelimelerin yerleşerek kullanılması ve dile mal olması doğal bir sonuçtur; ancak bunun makul sınırları vardır. Türkçenin bütün diğer diller gibi, yaşayan bir organizma olarak tarih içinde halk tarafından kendi dil mantığına uygun şekilde kelimeleri üretip kullandığı veya ihtiyaç duyulduğunda söz ve kavramları diğer dillerden almış olduğu görülüyor. Bugün hala bu süreç devam etmektedir ve dilin “yaşayan bir organizma” olduğu vurgusu bu bakımdan önemlidir. Yukarıda vurgulandığı gibi, ödünç kelimeler alma işi, makul sınırlar içinde olmak ve dili semantik, gramer ve fonetik açıdan tahrip etmemek kaydıyla kabul edilebilir ve bu durum bütün diller bakımından olağan bir gerçektir.

Tanzimat dönemi öncesinden başlayarak Türkçede sadeleşme meselesi uzun yıllar tartışılmıştı. Fuad Raif Bey ve Said Bey gibi Türkçedeki Arapça ve Farsçadan geçen bütün kelime ve terkiplerin yerine “Köktürkçe” veya diğer Türk lehçelerinden kelimeler almak, bunun yetersiz kalması hâlindeyse Türkçe yeni kelimeler üretmekti... Bu konulara ömrünü adayan Ziya Gökalp, Ali Canip Bey, Ömer Seyfettin gibi isimler daha mantıklı ve tutarlıydı⁽⁸⁾: “*Türkçeyi ıslah için bu lisândan bütün Arabî ve Fârisî kaideleri (gramer kurallarını) atmak; Arabî ve Fârisî kelimelerden de Türkçesi olanları terk ederek, Türkçesi bulunmayanları lisânda ibkâ etmek.*”

Cumhuriyet gibi Türk Dil Kurumunun da kurucusu olan *Mustafa Kemal Atatürk*’ün başlattığı dil devrimi konusunda, zaman içinde çıkırından çıkan

(5) Kelime örnekleri için bkz. Spanish Words of Arabic Origin, Spanish Dictionary, <https://www.spanishdict.com/guide/spanish-words-of-arabic-origin>, 10.9.2024.

(6) LAPESA, Rafael, *Historia de la Lengua Española*, Madrid, 1981.

(7) SHIPOVA E.N., 2000 *Turkic Words in Russian*, Alma-Ata 1976; YUSUFKHANOVA, Nargiz Ali, *Turkic Borrowings in Russian*, *Studia Orientalne*, 2023, C. 12, S. 3, s.27.

(8) GÖKALP, Ziya. (2018). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Karbon Kitaplar, s.20; Dönemin tartışmaları için bkz. TIRAŞ, Yusuf & Ertürk, Halil (2015), *Türk Dili Devrimiyle Birlikte Türkçenin Kazanımları*, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, C.1, S.2, s.210.

abartılı uygulamaları fark etmesi sonucunda görüşlerinde değişiklikler olmuştur⁽⁹⁾. TDK'nın 1933-1955 yılları arası başuzmanı olan İNAN, *"Atatürk Devrine Ait Bir Hatıra"* adlı çalışmasında onun ağzından şu ifadelere yer veriyor: *"Yeni Türkçe kelimeler teklif edebiliriz. Bu yönde ısrarla çalışmalıyız. Fakat, Türk dilinin yapısını zorlamak olmaz. Bu bünye meselesini Türk dilinin olgunlaşma seyrine bırakmalıyız. Birkaç gün önce Ahmet Cevat Bey'e söyledim: Ketebe, yektübü Arabındır; kâtip, kitap, mektup Türkündür"*. Burada artık bir orta noktada durulduğu ve Türkçeye girerek Türkçeleşmiş kelimelerin artık dilin varlığı içinde olduğu kabul edilmektedir.

22 Eylül 1932'de konuyla ilgilenen bir çok kişi yapılacak büyük Kongreye davet edilmişti. Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan *Birinci Türk Dil Kongresi*'ne dilbilim uzmanı olarak davet edilen dilbilimci *İstapan Gurdikyan* ve *Kevork Simkeşyan*'la birlikte ilerleyen yıllarda TDK çalışmalarına mührünü vuracak olan *Agop Martayan Dilâçar* da vardı. 1938-1979 yılları arası Batı dilleri başuzmanı olarak ve uzun bir dönemde genel sekreter olarak Türk Dil Kurumu'nda görev yapan ve 1979'da ölümüne kadar *Agop M. Dilâçar* en etkili isimler arasında olmuştur⁽¹⁰⁾. Başta Azerbaycan Türkçesi olmak üzere, Türk dil ve lehçeleri üzerinde çalışmaları olan *Dilâçar* döneminde dilde tasfiye hareketlerinin Türk dil ve lehçelerinden tam bir kopuşa yol açan bir sonuç vermesi Türk dili için üzücü olmuştur.

Türkçenin sadeleştirilmesiyle çıkılan yol dilde tasfiyeye doğru evrilince *Mustafa Kemal Atatürk* budurumubir *"çıkamaz"* olarak farketmiştir. Bukonudaki düşüncelerini her zaman yakınlarında olan ATAY'a şu düşünceleri dile getirmiştir⁽¹¹⁾; *"Türkçenin hiçbir yabancı kelimeye ihtiyacı olmadığını söyleyenlerin iddiasını tecrübe ettik. Dili bir çıkmaza sokmuşuzdur. Maksatlarımızı anlatamaz olmuşuzdur. Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Hayır! Biz daha önce kurtarmaya bakalım!"* Cumhuriyetin kurucusunun ve dil devrimi mimarı olan *Mustafa Kemal Atatürk*'ün *"çıkamaz"* olarak nitelendirdiği ve kendisinden sonrası için dil konusundaki endişelerini dile getirdiği bu cümleler⁽¹²⁾ ve benzerleri hiçbir şekilde dikkate alınmadan özellikle 1970'lerde bir ideolojik konumlanma çabasıyla yeniden ve kontrolsüzce dilde tasfiye ve yıkım hareketine

⁽⁹⁾ İNAN, Abdülkadir (1969), Atatürk Devrine Ait Bir Hatıra, Türk Kültürü Dergisi, VIII/85, s. 21.

⁽¹⁰⁾ Konuyla ilgili Ermeni basını ve biyografi siteleri için bkz. "Hagop (Martayan) Dilacar: A Tribute to a Great Turkish-Armenian Linguist", <https://armenians-1915.blogspot.com/2009/06/2892-hagop-martayan-dilacar-tribute-to.html>, in Armenian Genocide Resource Center, (E.T.10.02.2024); The Modern Turkish Language Owes a Lot to an Armenian, 100 Years Facts Project, <https://100years100facts.com/facts/modern-turkish-language-owes-lot-armenian/>, (E.T.10.02.2024); Bir anıt adam: Agop Dilaçar, Ermeni Haber Ajansı, 26 Eylül 2019, <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2019/09/26/C%C3%BCneyt-Akal%C4%B1n-Agop-Dila%C3%A7ar-Martayan/165188>, (E.T.9.02.2024)

⁽¹¹⁾ ATAY, Falih Rıfki (1961). Çankaya - Atatürk Devri Hatıraları, II. Dünya Yayınları, 1961, ss.451-452.

⁽¹²⁾ ŞAHİN, Zeynep (2023), Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1950) Uygulanan Dil Politikalarına Yönelik Liberal Bir Eleştiri. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), C. 15, S.29, ss. 411-436.

dönmiştir. Dile mekanik müdahalelerle yapılan taşıma hareketleri kontrol dışı ve akademik dayanaklardan yoksun şekilde şekillenmiştir. Bütün bu yaşanan gelgitler sırasında Türkçe fazlasıyla hırpalanmıştır.

2. Türkçenin Zenginliği ve Yeterliliği Meselesi ve Bilim Dili Olarak Türkçe

Türkçenin ilk dönemlerinde yazılmış olan eserler (Orhun Abideleri, Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakâyık) üzerinde yapılan çalışmalar o dönemde Türkçe'de dil, bilgi, ahlak, inanç devlet anlayışı, gelenek ve görenek gibi kültür unsurlarının çok sayıda olduğunu *-2452 mısırda kültürle ilgili kavramların geçtiğini-* gösteriyor⁽¹³⁾. Hangi konuda inceleme yapılırsa yapılsın Türkçenin bu zenginliği kendisini gösteriyor. Bu anlamda, Ali Şir Nevai'nin Türk dilinin Farsçaya⁽¹⁴⁾ ya da Kâşgarlı Mahmud'un Türk dilinin Arapçaya üstünlüğü gibi ilk bakışta abartılı görünen iddialarını, kendi adıma yeniden düşünmeye değer bulduğumu ifade etmek isterim. Arapçanın çekimli fiillere dayalı yeni kelime üretme kapasitesi ve mevcut kelime hazinesi ile Farsçanın edebî dildeki ifade gücü tartışma götürmese de Türkçenin söz varlığı ve ifade gücü yabana atılacak bir birikim değildir. Ayrıca Türkçe dilbilim bakımından teknik olarak kelime üretmeye en yatkın dillerden birisidir.

Tarihi kaynaklarına bakıldığında zengin bir fiil kaynağına sahip olan Türkçe⁽¹⁵⁾, Kâşgarlı Mahmud eserinde çoğunu şu anda kullanmadığımız ve nüans halleri ifade eden yüzlerce fiili örnekleriyle sıralıyor. Bugünkü Türkçede ve diğer dillerde tek bir kelimeyle değil, ancak birden çok kelime ve tamlamayla açıklanabilecek fiillerin bir kısmının ne bugünkü Türkçede kaldığını ne de diğer dillerde tam bir karşılığının olmadığını görebiliyoruz⁽¹⁶⁾.

Türkçenin zengin bir dil olması, sadece sözlük taramaları ile değil, bugüne kadar on binlerce cilt hâlinde kaleme alınan ve milyonlarca yazma ve matbu eser ile bugüne kadar gelen bir edebiyat ve bilim dili olmasıyla ilişkilidir. Fakat TDK sözlüklerindeki söz varlığı, Türk Dil Kurumu (TDK) üzerinden bakıldığı zaman güncel sözlük açısından 616.767 kelimedir ve bu sayı dildeki söz varlığının tamamını yansıtmamaktadır. Bugün TDK'nin hazırladığı Türkçenin online sözlüklerindeki 616 bin kadar kelimeye⁽¹⁷⁾, TDK'nin yaklaşık 400 bin kelime olan Türkçe terim sözlükleri ile ağızlar sözlüğü dahil değildir.

(13) ÖZKAYA, Gülce. Coşkun, M., Eski Türkçe Dönemine Ait Eserlerdeki Kültür Unsurlarının Günümüze Yansıması. IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri. Muğla 2011, s. 123-130.

(14) Ali Şir Nevai. Muhakemet-ül-lugateyn. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1941. <https://kutuphane.tdk.gov.tr/details?id=17869>, (E.T.1.10.2023).

(15) Bkz. ERCİLÂSUN, Ahmet Bican (1984). Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları; BANGUOĞLU, Tahsin (1988). "Türkçede Tekerrür Fiilleri", TDAY Belleten 1956, Ankara: TDK Yay., s. 111-123.

(16) Bkz. ATALAY, Besim, Divanü Lügatü't-Türk Tercümesi, I-IV, Ankara, 1985, <https://drive.google.com/file/d/1GQIOr1WozzfLe8QgbQsHzqPnzEL6lus4/view>, (E.T.7.6.2024)

(17) Büyük Türkçe Sözlük, TDK, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts

Sözlüklerimizdeki kelime sayısının Türkçenin zenginliğini yansıtmamasının sebepleri vardır. Öncelikle belirtmek gerekir ki İngiliz, Fransız, Rus dili sözlükleri, tarihin herhangi bir döneminde dillerinde kullanılan kelimeleri ve hatta yerel ağızlara kadarki kelimeleri sözlüklerine aldıkları için kelime sayısı bakımından bu dillerin sözlükleri Türkçe sözlüklerden daha fazla kelime sayısına sahiptir. İngilizce sözlükler, bazı kelimelerin yanında yer alan, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda vb. gibi düşülen açıklamalardan görüldüğü gibi İngiliz dilinin yaygın coğrafyasının herhangi bir köşesinde kullanılan kelimeyi ve hatta tarihte herhangi bir dönemde kullanılmış ve artık bırakılmış olan kelimeleri kayda geçirerek yaşatmaktadır. Bizde ise bir kısmı “eski” olduğu gerekçesiyle, bir kısmı halk dilinde kullanıldığı gerekçesiyle ya da “köylü dili”nde olduğu gibi yanlış düşüncelerle dilbilim bakımından son derece sakıncalı bir yol izlenerek genel Türkçe sözlüklere alınmamış, sadece bir kısmı ağız sözlüklerinde yer almıştır.

Kasıtlı olduğunu düşündüğümüz Türkçenin yetersiz olduğu iddialarına karşı aslında ne denli zengin bir dil olduğunu birçok konferansında dile getirmiştım. Türkçenin zenginliğini somut ve soyut kelimeler yanında, dilin kelime üretme yeterliği konularıyla birçok örnekle açıklamak mümkündür. Burada sadece iki örnek konu üzerinden gidecek olursak: Türkçe söz varlığında, günlük dilde kullanılan 8-9 renk bilinir ancak, gerçekte bundan çok daha fazlası vardır. KAYMAZ, Sadece Türkiye Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında *1447 renk ve renk tonunu* ortaya koymuştur⁽¹⁸⁾. OTYZBAY ise eserinde, 388 sayfalı bir kitapla Türkçe ve lehçelerinde binlerce renk ve tonunu kaydetmiştir⁽¹⁹⁾. Mevcut sözlüklerimizde bu renk ve tonlarıyla herhalde 30-40 kadarı kaydedilmiş olmalı. Halbuki toplamda sadece bu iki eserin sözlüklere vermesi gereken ve ihmal edilen katkısı 8747 kelimedir...

İkinci örneğimiz ise Türkçedeki meslek adlarından olacak: “*Türkçede kaç meslek adı olabilir?*” sorusuna herhalde 30-40’ını sayarak cevap verebiliriz. Fakat bu sayı sanıldığından çok daha fazladır ve bir kısmı şu anda Türkçe’de yaşamasa da ÇABUK’un çalışmalarına göre toplam 7000 meslek isminin Türk dilinde yer aldığı tespit edilmiştir⁽²⁰⁾. Bu kelimelerden bugün yaklaşık 5000 kadarının yaşadığı veya anlaşılabileceği düşünülürse ve bunlardan sadece herhalde 40-50 kadarının sözlüklere kaydedilmiş olduğu görülürse kelime envanterini toplama işinin halen tamamlanmadığı *sözlükçülüğümüz* konusundaki tespitlerimiz daha anlamlı olacaktır.

Birçok Batı dilinin kelimeler arasındaki nüansları gösteren karşılıkları büyük bir zenginlikle kullandıklarını, Türkçede ise artık resmî ve hukuki metinlerde ya da

(18) Bütün bu renk adları için bkz. KAYMAZ, Zeki, “Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Renk Bildiren Kelimelerin Kullanılışı ve Sistematiği”, TDAY- Belleten 1997, Ankara 2000, s.251-341.

(19) OTYZBAY, Zhazira, Türk Kavram Sisteminde Renkler (VII.-XXI. yüzyıllar arasında), SFN Yayınları, Ankara, 2019, ss. 1-388.

(20) Doç. Dr. Arzu Çiftioğlu ÇABUK’un Türkçe’de meslek isimleri üzerine devam eden çalışması şu an itibarıyla 374 sayfa. Muhtemelen alt gruplarıyla birlikte 7000 kadar meslek adı kitapta yer alıyor.

çok disiplinli çalışmalarda bile bu tür ayrıntı ve nüansları ortaya koyan sözleri kullanmaktan kaçınılması diğer önemli bir hatadır. İngilizcedeki bütün hayvan yavrularının, örneğin sığır cinsi hayvanların yavrularının adları (calf, steer, stirk, cownling, bossy, moggy vs.) bir dil zenginliği olarak literatürde veya her türlü resmî metinde yer alırken hiç kimse bunun “köylü dili” olduğunu düşünmez ve çekinmeden rahatlıkla kullanır. Konu Türkçe olduğunda aynı kelimelerin Türkçe karşılıkları olan buzağı, dana, düve, tosun vb. sözcükler sadece *köylü dili* olarak resmî dil içinde yerini bulamadığından kullanılmaktan kaçınılmakta ve zamanla terkedilerek yok olmaktadır. Halbuki bu ve benzeri binlerce söz en eski Türkçe kaynaklarda yer alan ve bugün halen kırsal alanda olsa yaşamaya devam eden ve henüz geç kalınmamış sözler olarak dikkat çekiyor.

Belgesel çevirilerinde İngilizce’den hatalı bir tercümeyle “bebek aslan” (baby lion) diye bir tamlama, ifade veya anlam Türk dil mantığına göre uygun değildir. Bunun daha doğrusu, “*aslan yavrusu*”dur veya daha eski ve tam ifadesiyle bütün yırtıcıların yavruları için kullanıldığı gibi “*aslan eniği*”dir. Kurt, aslan, kaplan, sırtlan, tilki, çakal vb. yabani hayvanların veya kedi, köpek gibi evcilleşebilen hayvanların yavrularının ortak adı “enik”tir. Ancak bugün diğer dillerin kendi içlerinde koruduğu bu zenginlik, Türkçe’de yaklaşık yüzyıl içinde körelerek köylerde konuşulan ağızlarda kalmış ve yok olmaya yüz tutmuştur. Bugün hiçbir akademisyen ya da yazarımız “enik” sözünü kullanmaya tenezzül de cesaret de edemez⁽²¹⁾. Belgesellerdeki, kuşun yavrusu için “bebek kuş” çevirisi tam bir faciadır. Çünkü Türkçede “*kuş yavrusu*” sadece tavuklarda değil bütün kuşlarda *civciv*dir. Biraz büyüdüğünde ise eski ifadesiyle ve şimdi sadece hastalık adı olarak yaşayan haliyle “*kuşun palazı*” olur. Kuş cinsi canlıların tüylenip-teleklenip büyümesine Türkçede bugün sadece argoda kalan “*palazlanma*” sözü kullanılırdı. Yine son dönemlerde Türkçedeki eskiden bu yana var olan kuş adlarına İngilizceden Türkçeye çevirileri yapılarak yanlış isimlendirmelerin kullanılması da diğer bir dil hatasıdır. Hiçbir millet diğer milletin adlandırmasını birebir kullanmaz ve öncelikle kendinde olanı tercih eder. Bu konuda yanlış ve Türkçeyi tam olarak bilmeyenlerin sözlük destekli çevirilerinin verdiği hasara dikkat çeken ayrıntılı bir çalışmada şunlar kaydedilmiştir: “*Türkçe kuş isimlerinin %35 İngilizceden ve %23 oranında Almancadan çevrilerek türetildiğini, geleneksel kuş isimlerinden yararlanmanın sınırlı kaldığını bildirmektedirler. Bunda geleneksel isimlerin kökeni ve mantığının yeterince anlaşılamamış olmasının da etkisi olduğunu söylenebilir. Hâlbuki bu isimlendirmedeki mantığı çözmek ve bunlardan yeni kuş isimlendirilmelerinde yararlanmak mümkündür. Bu konuda Türk dili, etimoloji, halk bilimi, ornitoloji, yaban hayatı ve zooloji gibi farklı bilim alanlarında çalışanların işbirliğiyle yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmektedir.*”⁽²²⁾.

⁽²¹⁾ Aslan, kaplan, sırtlan, kurt, çakal, tilki gibi hayvan yavrularına genel olarak halk dilinde de “enik” olarak adlandırılır.

⁽²²⁾ OĞURLU, İdris & ÜNAL, Yasin. (2016), Bağırıklaklı Kuş, Avrasya Terim Dergisi, C. 4, S.2, s.57.

Türkçede insanın yavrusunun yaş ve dönemine göre onlarca adı vardır: *Bebek, bala, çocuk (çağacık), çağa, oğul, oğlan, uşak, delikanlı, kız, kızçee...* Şu andaki yazı ve hukuk dilimiz neredeyse bebek, çocuk ve kız kelimeleri dışında kalan ve tamamı Türkçe olan söz varlığını çoktan yitirmiş haldedir. Koyun ve koçun yavrusu olan “*kuzu*” ve bir yaşına geldiğinde “*şişek*”; keçinin yavrusu olan *oğlak*” ve bir yaşına geldiğinde “*çepiç*”; inek ve boğanın “*buzacağı*”sı biraz büyüdüğünde “*dana*”, “*düve*” veya “*tosun*” olur. Türkçede geyiğin dişisine *maral*, yavrusuna da *buzacağı* denir. Bütün bu söz varlığı dilin zenginliği olarak en azından edebiyat dilinde yaşatılmalıdır.

Türkçede at, deve, koyun, keçi, sığır cinsinden hayvanlar için binlerce kelime vardır⁽²³⁾. Bunlardan en fazla kullanılan ortak kelimelerin yaşatılması zenginliği destekler. *Pali, sıpa, tay, enik, balak, palak (patak), palaz, potuk (bota), malak, muza (pata)* ise bir kısmını bildiğiniz bir kısmını ilk kez gördüğünüz ve TDK güncel sözlüğünde yer almayan, bir kısmı ise sadece ağızlar sözlüğünde var olan diğer hayvan yavrusu adlarının sadece birkaç örneğidir.

Sondan eklemeli yapısıyla kelime üretmeye oldukça yatkın olan ve halkın ihtiyaç duyduğu kelimeleri zaman içerisinde dil mantığına uygun olarak ve doğal seyri içinde üretebilen Türkçe, mevcut kelime hazinesiyle bir bilim, kültür, sanat, edebiyat dili olarak iş görmek ve ürün vermek için kesinlikle yeterlidir ve geliştirilmesi de gereklidir. Sokakta konuşulan Türkçenin azami birkaç bin kelimeden ibaret kalması, millî eğitim müfredatının öğrencilere zengin bir dil kazandırma kaygısıyla yeniden tasarlanması gerekliliğini önümüze koyuyor.

Bir dönem ülkemizde konuya çare bulması, en azından öneriler getirmesi beklenen en üst seviye bilim insanlarının bile “*Türkçenin bilim dili olmadığı*” ve “*olacağı da benzemediği*” gibi talihsiz açıklamaları hafızalarda halen tazeliğini koruyor⁽²⁴⁾. Dilimizde eskiden beri yaşayan kelimelerin dilden atılmayıp dil hafızasında tutulmasının o dilde ortaya çıkacak her türlü ürünü zenginleştirmesinin yanında, o dili “*bilim dili*” olarak güçlendirme yanında ses getirecek edebî eserlerin ortaya çıkması, toplumun sağlıklı iletişimini sağlamak gibi farklı etki ve boyutları vardır. Dili sadeleştirme düşüncesiyle daraltmak ise beklenmedik sonuçlar doğurur. İletişimi zayıflatır, teknolojiden felsefeye, sanattan edebiyata kadar her alanda toplumun üretebileceklerini kısıtlar ve en sonunda elde sağlıklı iletişim için yetersiz bir dil kalır.

(23) TOR, Gülseren, Anadolu Ağızlarında Yavru Adları, Anadolu Ağızlarında Yavru Adları. 38. ICA-NAS içinde C. IV, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2011, ss. 1749-1829.

(24) “YÖK Başkanı Prof. Dr. Kemal Gürüz 1996’da Ankara Üniversitesinde katıldığı bir Senato Toplantısı’nda şöyle tuhaf bir konuşma yapmıştır: “Türkçe bilim dili değildir, yakın bir gelecekte de bilim dili olacağı benzememektedir.”; KÖKSAL, Aydın, Bilişime ve Bilim Dilinin Türkçeleşmesine Adanan Bir Yaşam, Elektrik Mühendisliği, s.51, www.aydinkoksal.gen.tr, E.T.3.3.2024)

Türkçe etimolojisiyle uzun yıllardır ilgilenen NİŞANYAN, belirli konularda görüşlerine katılmasak da dilde tasfiye konusunda haklı olarak şunları ifade ediyor⁽²⁵⁾: *“Türkçenin tarihsel köklerinden koparılması, yazı dilinde müthiş bir fakirleşmeye yol açmıştır. Aradaki fark, Osmanlı konağı ile gecekondlu apartman farkıdır. Modernleşmenin gereği sayılmıştır. Gerçekte 20. yy başının muazzam toplumsal travmalarından doğan bir “küsmе” ya da “içe kapanma” refleksi olarak değerlendirilmesi daha doğru olur. Türk modernleşmesinin ilk versiyonu ile ikincisi (Yeni Osmanlıca ile Yeni Türkçe) arasındaki temel yapısal fark, ilkinin eski Osmanlı yazı dili ile prensipte bağını korumuş olmasıdır. Eski Osmanlıca kelime hazinesinin büyük bir bölümü Yeni Osmanlıca bir metinde kullanılabilir. Yeni Osmanlıca bilen biri, tıpkı Shakespeare veya Milton okumaya çalışan bir modern İngiliz gibi, biraz zorlanarak da olsa eski dildeki bir metni okuyabilir; onun kültürel referanslarından yararlanabilir; edebi geleneği süregiden bir bütün (continuum) olarak algılayabilir. Yeni Türkçenin ise geçmişe dönük bir referansı yoktur. Kelime kaynağı olarak kullanılsa da, Eski Asya Türkçesi referans değildir. Yeni Türkçe bilen biri Orhun Yazıtlarını (veya Alishir Nevai’yi) daha kolay okuyamaz. Faraza okusa da o kaynaklardan modern Türk kültürü için kullanışlı malzeme üretemez. Sonuç, fakirleşmedir. Derin kökleri ve rezonansları olmayan, eski söylemlerin anısıyla beslenemeyen, kelime hazinesi ve konu dağarcığı, ifade biçimleri ve üslup seçenekleri son derece dar alana sıkışmış bir dil ortaya çıkmıştır. 20. yüzyıl, Türk edebiyatı için ölü bir çağdır.”* Nişanyan’ın bu tespitlerinde önemli ölçüde haklılık payı vardır.

Konunun hukuk dili bakımından nasıl bir seyirle geliştiğini görmek için Türk hukuk dilinin hangi safhalardan geçtiğini ve terminoloji bakımından nasıl güçlü bir meslek diline eriştiğini incelemek gerekir.

3. Türk Hukuk Dili Hangi Safhalardan Geçerek Gelişti?

Türkistan’dan (Orta Asya) Anadolu ve Balkanlara kadar yayılana dek yaklaşık bin yılın üzerindeki bir zaman diliminde Türk hukuk dili, Türk dilinin gelişmesiyle eş zamanlı olarak bugünlere gelmiştir⁽²⁶⁾. Türk hukuk dili, İdil-Bulgar Tatarlarının 922 yılından itibaren ve hemen kısa bir süre sonra ise Karahanlıların İslam’a toplu olarak girdikleri dönemde İslam hukukunun etki sahasına ağır ağır girmiş; Arapça ve Farsça hukuk terminolojisi de dönemin ortak Türkçesi sayılan Karahanlı ve Harezm Türkçelerine nüfuz etmeye başlamıştır. Bu terimlerin bir kısmı 1980’lerin Yargıtay kararlarına bakıldığında da görüleceği üzere yüzlerce yıl boyunca kullanılmıştır. Bugün kullandığımız hukuk, kanun, mahkeme, adalet, devlet, ceza vb. gibi hukuk dilinde kullanılan kelimeler bunlardan bazılarıdır.

⁽²⁵⁾ Nişanyan, Sevan, Dil Devrimi Elbette Gerekliydi’, 2019, <https://nisanyan.substack.com/p/dil-devrimi-elbette-gerekliydi-19-01-27>, (e.t.10.2.2024)

⁽²⁶⁾ Türk hukuk dilinin gelişmesine dair tarihî seyri detaylı olarak incelemek üzere bkz. GEDİKLİ, Fethi, Hukuk Dili ve Adli Yazışmalar, Lisans ve Ön Lisans Programları İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Lisans ve Ön Lisans Programları Ders Kitabı, İstanbul 2019.

Türk hukuk dili, tarihî süreci içerisinde Tanzimat'tan sonra başlatılan dil reformları ve Cumhuriyet sonrası dil devriminden sonra sürdürülen “*sadeleştirme*” çalışmalarının sonucunda belirli aşamalardan geçerek bugünkü şekline ulaşırken dilin kazanımları yanında kayıpları da olmuştur. Bu çalışmaların gerekçesi olarak sunulan dilin eski kültürden ayrılması, sosyal değişim ve dilin eski kelimelerden arındırılarak evrenselleşmesi gibi düşünceler dilbilim açısından tartışmalıdır. Her şeyden önce *dil* evrensel değil, yerel veya milli/ulusal bir konudur.

Dilin genelinde olduğu gibi, hukuk dilinin de zamanla kelime olarak gelişmesi olağandır. Çünkü Türkçenin kullanıldığı ilk dönemlerinde, örneğin eski Uygur metinlerinde hukuk için gereken sınırlı sayıda ve çoğu yalnızca cezalara ve alışverişe dair olan kısıtlı kelime hazinesi vardır. Zamanla bu söz varlığı, karmaşıklaşan ilişkiler için doğal olarak yetmez olmuştur. Sosyo-kültürel açıdan hızlı değişimler yaşandığında dil yeni kelimeleri doğal yollardan üretemeyebilir. Bu durumda, ister istemez komşu halklarda öteden beri kullanılan terimler alınır ve Türkçe hukuk terimleri de bu yolla alınmıştır.

Türkçe bilinen en eski kayıtlarına bakıldığında somut kelime sayısı bakımından, yani *nesne dili* olarak gelişkin bir dil olarak görülür. Soyut kelime ve yeni teknolojiler konusunda ise aynı zenginlik en azından 8-9. yy. kitabelerinde yoktur. İslam sonrasında birkaç yüzyıl içinde, dinî terimler ile hukuk terimleri (Farsçadan alınan istisnalar dışında) genel olarak Arapçadan; edebiyat terim ve sözleri ise çoğunlukla Farsçadan alınmıştır. Başlangıçta ağır ve doğal seyrinde ilerleyen bu süreç, 16. yüzyıl sonrasında abartılı derecede terkip (tamlama) kullanılmasına başlanması ve Türkçe kelimelerin yerine diğer dillerden alınan kelimelerin aşırı derecede kullanılması eğilimi dolayısıyla başka bir safhaya evrilmiştir.

Türk hukuk dili, Türkçenin doğal gelişimi dışında genel akışın dışına çıkarak reform ve devrim süreçleri de yaşamıştır. Tanzimat Döneminden itibaren Türkiye’de yaşanan yeni hukuki gelişmeler ve Avrupa ile ilgili ilişkiler yeni kurumların ortaya çıkmasına ve yeni terimlerin alınmasına sebep olmuştur. Örnek vermek gerekirse genel hukuk alanında da *anonim, komandit, parlamento, norm, replik, düplik, nominal, konkardato, bono, çek, ciro, kambiyo, avans* gibi sözler; kıymetli evrak hukukunda *çek, bono, konişmento* gibi terimler veya Deniz Ticaret hukukunda *armatür, avarya, acenta, sürastarya, navlun* gibi yeni terimler Türkçeye Batı dillerinden geçmeye başlamıştır. Bu dönem yaklaşık 1860’lardan başlayarak günümüze kadar devam etmiştir. Dilimize son 40 yıl içinde girmeye başlayan *factoring, leasing, insider, franchising, join venture, broker* gibi Batı dillerinden gelen kelimelerin alternatiflerinin oluşturulmakta gecikildiği ve dile yerleşmeye başladığı görülüyor.

Hukuk dilinin anlaşılmasının güçlüğü konusunu, dilin doğal seyrine ve gelişimi içinde bir kısmı yaklaşık 1100 yıldır, bir kısmı yüzerce yıldır alınıp kullanılmakta olan Arapça ve Farsça “*ödünç kelime*”lerin (loanwords) varlığına bağlamak genel bir yanılsamadır⁽²⁷⁾.

(27) AYDEMİR, İbrahim Ahmet, “Türk Hukuk Dili Üzerine Araştırmalar I” (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Yıl 2010, C. 58, S. 2, 2010, s.21.

GEDİKLİ, bu kelimeleri halkın anlamadığı görüşüne katılmadığını ifade ederken “*en az bin yıldır kullanılan Arapça (ve pek az Farsça) kelimelerin halk tarafından zaten bilindiğini*” vurgulamaktadır. Bu görüşünü teyiden, DAUM’un bizim de katıldığımız görüşlerine dayanmaktadır: Yazar, hukuk dilinin zorluğu kullanılan kelimelerden çok, uzun cümlelere dayanmasına, fiillerin yerine çoğunlukla “*adların*” ve “*adlaştırmaların*” kullanılmasına ve böylece kullanılan “*soyut*” ifadelerin, anlaşılmayı güçleştirmesine bağlı olduğunu ifade etmektedir⁽²⁸⁾. Bununla birlikte, dilin soyut kelime yeterliliğinin dilin derinlik ve gücünü sağladığını, diğer yandan da anlaşılmayı güçleştirdiğini ve bunun yadırıncanacak bir durum olmadığını ifade etmek gerekir.

Buradan hukuk diline dönecek olursak, hukuk dilinin diğer bilim disiplinleri ve meslek dillerinde de olduğu gibi kendine özgü kelime hazinesine, diğer bir deyişle terminolojiye sahip olmasının halkın onu rahatlıkla anlamasını güçleştirmesi doğaldır. Bugün Türk hukuk dilinin, eski ve yeni kelime hazinesiyle birlikte zengin bir terminolojiye ulaştığı görülür. Günümüzde, Türk hukuk dili, söz varlığı ve terminolojisi itibarıyla, en karmaşık hukuki ilişkileri ve bağlantıları ifade etmede yeterli bir bilim ve ihtisas dili olarak kullanılmaktadır. Bu dil, hukukun temel yazılı kaynaklarını oluşturan milletlerarası anlaşmalar, anayasa, kanun, tüzük, yönetmelik vb. diğer düzenleyici işlemlerin ve resmî belgelerin anlaşılmasını sağlayan önemli bir sözlü ve yazılı iletişim aracıdır. Hukukta kullanılan kelimeler, hukukun temel kavramlarını, ilişkilerini ve teknik terimleri ifade etmek için kullanılan özgün terimlerdir ve zamanla hukuki anlamda derinleşmiş ve katmanlaşmıştır. Halk dilinde kullanılan ve örneklerini verdiğimiz dil zenginliğini işletemediğimiz ortadadır. Türk hukuk dilinin zenginliği ise tarihî süreç içerisinde kullanılan kelimelerin, günümüzde hukuki metinlerde ve terminolojide halen ve her şeye rağmen önemli bir yer tutmasına dayanır.

Türkçenin ister komşu Doğu dillerinden ister Batı dillerinden kelimeler almak suretiyle olsun, dil hazinesi bir yandan gelişmiş ancak diğer yandan da dilin doğal seyri içinde kendi dil mantığına uygun kelimeler üretme kabiliyetini zayıflatmıştır. Bu noktadan itibaren *Türk hukuk dilinin kelime varlığını ve gücünü koruyarak, zenginleşerek ve işlenerek ilerlemesi nasıl sağlanabilirdi?* sorusuna cevap arayacağız.

C. TÜRK HUKUK DİLİNİN GELİŞMESİNDE YAPILMASI GEREKEN NEYDİ?

1. Dil “Ağır Terkipler” ile “Uydurulmuş Sözler” Arasında Sıkıştırılmamalıdır

Dilin her safhası, aynen tarihî olayların değerlendirilmesinde olduğu gibi kendi dönem bütünlüğü ve tutarlılığı içinde değerlendirilebilir. Bu sebeple, her iki uç noktayı tespitle işe başlamak gerekir. İlk olarak Divan edebiyatının sanatçı üslubunun

(28) DAUM 2008: 1’den aktaran AYDEMİR 2010: 21; GEDİKLİ, age., s.33-110.

günlük dilde kullanıldığını sananların ve o dönemin sanat dilinin bütünüyle bugüne taşınması ve yaşaması gerektiğini düşünenlerin yanlışlığı ortadadır. Bunun karşısında olan ikinci grubun ise dilin yabancı dillerden alınmakla birlikte yüzlerce yıl içinde dilin hazinesinde yer bulan bütün kelimeleri atmaya çalışması gibi diğer bir uç ve yanlış da bizi dilbilimin gerçeklerinden uzaklaştırır. Bir tarafta Osmanlı Türkçesinin Divan edebiyatındaki sanat dilini ağır terkiplerine kadar bir bütün olarak günlük dil sanarak savunanlar, diğer tarafta her ne pahasına olursa olsun *dilde tasfiyeciler* iki farklı ucu temsil ediyorlar. Dil, ideolojilerin çatışma alanı değildir ve milletin korunması gereken ortak kültür varlığı, hazinesi, mirası ve geleceğe taşınması gereken zenginliği, değeri ve ortak hafızasıdır.

a. Ağır Terkiplerin/Tamlamaların Yaşayan Kelimelerle Sadeleştirilmesi Gerekliydi

Dil, önyargılara dayanan ve dilbilim hakkında özel çalışması olmayan ve ezberler üzerinden fikir sahibi olanlarla tartışılmaması gereken değerli bir konudur. Osmanlı Devletinin kuruluşundan son gününe kadar divan edebiyatı dilinin kullanıldığı gibi bir genelleme hatalıdır.

Kuruluşunda Selçuklu döneminden tevarüsle Anadolu Türkmen ağzıyla başlayan ve son gününe kadar Türkçe grameri üzerine kurulu olan Osmanlı Türkçesi, bazı meslekler, dini, hukuki ve edebî metinlerde yüzyıllar içinde bazen abartıya kaçılarak Türkçe kelimeler yerine ısrarla ve gereğinden fazla Arapça ve Farsça kelimelerin kullanıldığı karmaşık bir dile dönmüştür. Bu haliyle bile İstanbul Türkçesi temeline kurulu olan Osmanlı Türkçesi, Batılı bilim insanları tarafından doğrudan ve tereddütsüz “Türkçe” olarak adlandırılan ve ilgi çekici bulunan bir dildir⁽²⁹⁾. Bu dil, bütün metinlerde aynı ağırlıkta kullanılmamıştır ve Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış olup bugünkü Türkçeye bile anlaşılabilecek yazılar hiç de az değildir. 16. asır sonunda ağırlaşmaya başlayan metinlerin özellikle Tanzimat sonrasında bir dengeye

(29) Thomas Vaughan and Granville Sharp, A grammar of the Turkish language (Printed by J. Humfreys, for Jonathan Robinson and Tho. Horne 1709); Arthur Lumley Davids, A grammar of the Turkish language : with a preliminary discourse on the language and literature of the Turkish nations, a copious vocabulary, dialogues, a collection of extracts in prose and verse, and lithographed specimens of various ancient and modern manuscripts (Parbury & Allen, 1832); Elias Riggs , Outline of a grammar of the Turkish language as written in the Armenian character. (Printed by A.B. Churchill, 1856); William Burckhardt Barker, A practical grammar of the Turkish language : with dialogues and vocabulary (B. Quaritch, 1854); Edwin Arnold , A simple transliteral grammar of the Turkish language (Trübner & Co., 1877); Frank Lawrence Hopkins, Elementary grammar of the Turkish language with a few easy exercises (Trübner and co., 1877); V. H. Hagopian , Ottoman-Turkish conversation-grammar : a practical method of learning the Ottoman-Turkish language (J. Groos, 1907); James W. Redhouse, A Simplified Grammar of the Ottoman-Turkish Language (London: Trübner and Co., 1884); James W. Redhouse, The Turkish Vade-Mecum of Ottoman colloquial language, containing a concise Ottoman grammar, a carefully selected vocabulary, alphabetically arranged in two parts - English and Turkish, and Turkish and English [etc.], 3. baskı, Publisher: Trubner [& Co.], London, 1882.

oturduğunu ve Türkçeleri zaten günlük dilde yaşayan kelimelerin literatürde yeniden kullanılmaya bağlandığı görülüyor. Örnek olarak Fransız yazar Ernest Renan'a Namık Kemal "*Renan Müdafaaamesi*" adıyla verdiği kitap hacmindeki cevap, 1860-70'lerin Osmanlı Türkçesidir ve bugün bile ortalama bir kültüre sahip bir kişinin anlayabileceği bir metindir⁽³⁰⁾.

Bu noktada Türkiye'de bütün ortalama metinlerdeki Osmanlıca eleştirilerinde Divan edebiyatı gibi yanlış bir noktadan hareket edildiği görülüyor. Osmanlı Türkçesi denildiğinde karşısında ve yanında olan bu yanlış yaklaşımları biraz açıklamak gerekirse: Modern şiirde olduğu gibi divan edebiyatında da şairlerin herkesçe anlaşılacak gibi bir kaygısı olmadığından ağır kelimeleri ve söz sanatlarını kullanırken halkın geneline yönelik olmayan ve dar bir edebiyat çevresinde kullanılan bir üslup ve söz dağarcığı kullandıkları bilinir. Divan edebiyatının dili ve grameri Türkçe olsa da⁽³¹⁾ bazen ağır terkipler/tamlamalar ve diğer dillerden kelime alınmasında aşırıya kaçıldığına dil, Türkçeden başka bir dile, hatta yabancı bir gramere dönüşmüş oluyorsa hiç şüphesiz bu konuda ölçü kaçırılmış olur. Bunu derken, Türkçe'nin, başta Arapça ve Farsça olmak üzere diğer dillerden bin yıldır ödünç aldığı kelimelerle zenginleştiği ve fakat aşırıya kaçıldığı zamanların da olduğuna dikkat çekmek istiyoruz.

Bununla birlikte, belirli bir zaman diliminde kullanılan edebî sözlerin tamamının bugün de kullanılması gerektiğini savunmak veya hukuk dilinde olmasını beklemek, dilin ve hukuk dilinin gelişiminin anlaşılmadığını gösterir. Hiç şüphesiz, hukuk dili terminolojisinin ağır isim tamlamaları ve terkiplerle hukukçular için bile anlaşılabilir bir hâle sokulması, hukukçuların ya da dilbilimcilerin kabul edebileceği bir durum değildir. Hukuk eğitimi almış olan bir kişinin anlayabileceği, kullanabileceği, işleyebileceği ve işletebileceği dil standartlarının olması beklenir. Bununla birlikte, kelime hazinesinin zenginliği, hukuk dilinin gücünü oluşturur.

⁽³⁰⁾ Namık Kemal'in bu kitabında kullandığı ve kendi çağdaşı bir çok yazarın da kullandığı Osmanlı Türkçesinden örnek olarak bir paragrafı buraya aktarabiliriz: "Eğer İslâm maârifeye nazar-ı tahkir ile bakmış olsaydı, içlerinde bir âlim zuhûr etmezdi. Renan, İslâm'dan âlim zuhûr etmemiştir diyecekse bunu beyan eylesin de (biz de) ona göre bahsedelim. Renan gittikçe tuhaflaşıyor, dikkat buyurulsun... Yukarıda beyan olunduğu üzere İslâm'ın terbiye ve marifete ve Avrupa fikrini teşkil eden her türlü meziyete kemâl-i hakaretle baktığını beyan ettikten sonra der ki: "İtikad-ı İslâm ile telkih olunmuş (aşılınmış) olan bu ceriha o kadar kuvvetlidir ki, her nevi, kavmiyet ve milliyet mubayenetleri yalnız kabul-i islâm ile mahvolur. Berber, Sudanlı, Çerkes, Afganlı, Malez, Mısırlı, Nube gibi akvam (kavimler), bir kere Müslüman olunca, artık Berber, Mısırlı, Sudanlı değil, yalnız Müslüman'dır."

⁽³¹⁾ Örneğin, divan edebiyatı şairlerinden Fuzulî'nin

"(E)ğer derse Fuzulî ki güzellerde vefa var,
aldanma ki şair sözü, elbette yalandır."

dizelerinin Osmanlı dönemi divan edebiyatı ürünü olmasına atfen Türkçe olmadığını iddia etmek bir cehalet örneği olur. Şiirin Türk dilinde yazılmış olduğu gayet nettir. Aynı şairin daha fazla sanat içeren ve bugünün Türkçesiyle anlaşılması zor olan mısraları da vardır.

Diğer yandan dilin doğal seyri içinde zamanla değişip geliştiği unutulmamalıdır. Yaşayan bir organizma olan dil meselesi günlük politikanın işi olmadığından, onun dışında tutularak ve rasyonel bir değerlendirmeye akademik bir şekilde ele alınması gerekirdi. Bu noktada, diğer ciddi devletlerin dil politikalarının derinlemesine incelenmesi şarttır. Sadeleştirme veya moda ifadeyle “arındırma”, hiçbir zaman dili kısırlaştıracak bir süreç olmamalıydı ve bundan sonrası için de olmamalıdır.

Geçmişte Türk Hukuk dilinde Osmanlı dönemi adliye sicillerinde kullanılan hukuk terminolojisi yanında bazen aşırıya kaçılarak edebî sanatların da kullanıldığı veya bir sayfa boyunca noktasız devam eden cümleler ya da ağır tamlama ve terkipler, zaman içerisinde hukuk dilini halkın anlayamayacağı bir noktaya getirmiştir. Bu sebeple, Osmanlı Türkçesinde⁽³²⁾ olup da kısa ve belirli bir dönemde kullanılarak dile tam olarak yerleşmemiş bir kısım ağır terkiplerin (tamlama) ayıklanmış olması doğru bir yaklaşımdır. Örneğin, “*Saltanatı Seniyye Şebbenderlerine Dair Nizamnamei Dahili Kanunu*” veya “*Usul-i Muhakemat-ı Hukukiyye Kanun-ı Muvakkati*” adları anlaşılması oldukça güç olan kanunlardır. Bu terkiplerin, edebiyat dilinde veya hukuk dilinden diğer alanlara taşınması hâlinde, bugün için yoruma açık ve anlaşılması güç ifadeler ortaya çıkar. Kendi dönemi için makul ve gerekli görülen bu üsluptan Cumhuriyetin ilanından yaklaşık 50 yıl kadar öncesinden başlayarak terk etme çalışmaları görülür. Günümüzde artık kullanılmayan bu ağır terkiplerin dilde kalmayışı Türk dili açısından bir kayıp değildir. Türk hukuk dilindeki ağır terkip/ tamlamaların sadeleştirilmesi ve daha anlaşılabilir hâle gelmesi mantıklı bir girişim olarak başlamış ve başarıya ulaşmıştır.

Tamlamaların bir kısmı artık *yaşayan Türkçe*’de olmadığından, onların yaşayan Türkçedeki karşılıklarıyla yer değiştirmeleri son derece isabetlidir. Mesela, İdare hukuku derslerini anlatırken “İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-u Muvakkati” gibi bir uzun ve eski bir terkip ancak bu özel adı taşıyan kanundan işin tarihçesi anlatılırken kullanılabilir. Kanunların adları “özel isim” niteliğinde olduğundan

(32) 1808 tarihli Senedi İttifakın dili kendi döneminin hukuk dilinin ağır kelimeleri ve terkipli grameriyle uzun cümleli hukuk metinlerinin bir örneği olarak gösterilebilir: “İşbu sened-i muteberin hâvi olduğu şerâit din ü Devlet-i Aliyye’nin bi-avnihi te’ala te’yid ü ihyâsı emr-i ehemmine esas olup ale’l-devam dustûrül’amel tutulması vâcib olmağla tebeddül-i zaman u zevât ile tağyiri mümkün olamamak için makam-ı sadâret ve mesned-i fetvâyı bundan böyle teşrif edecek zevât dahi ibtida-yı nasb ve mesnedlerine ku’ûdlarında bu sened hatm ü imza idüb harf-be-harf icrâsına ikdâm eyleyeler ve hîn-i tebeddülde meşgale takribiyle işbu hatm-i sened maddesi te’ehhur kesb etmemek için gerek vekâlet-i mutlaka ve gerek Meşihât-ı İslâmiyye tebeddül ettiği gibi der-akab Beylikci-i Divân-ı Hümayûn bulunanlar asl-i senedi kalemden alup kethüda ve reis-i vakt olanları ihtar birle vekâlet-i mutlaka veyahud Meşihât-ı İslâmiyye mesânidine ku’ûd eden zata hatm ve imza ettirmek üzere bu nizâm dahi Divan-ı Hümayûn Kalemî’ne kayd ile dustûrül’amel tutula ve işbu senedin iktizâ edenlere suretleri verileceğine mebni bir sureti nezd-i ferd-i cenâb-ı tâcdârîde mahfûz olup daimen ve müstemirren icrasına bi’z-zat şevket-meâb efendimizin nezâret-i seniyyeleri şâmil ola.” TBMM, Osmanlı’dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, (edt. Ömer Kesikbaş A. Haluk Kurnaz Şeref İba), Ankara 2023, s.6-7.

yayınlandıkları haliyle korunmalıdır. Bunun içinde de yabancı kelime aramak ve yok etmeye çalışmak obsesif bir yöntemle dönüşür. Bugün aynı kelimeleri ve içeriği kullanarak “*Vilayetlerin Hususi İdaresine Dair Muvakkat Kanun*” orta yaşlı ve hukuk eğitimi almış bir kimse için anlaşılabilir bir Kanun adıdır. Bu kanunu bugünkü adıyla “*İl Özel İdarelerine Dair Geçici Kanun*” olarak ifade etmekteyiz.

Terkiplerin, dinî ve edebî metinlerde kullanılması makul karşılanabilir olsa da “hukuk dili”nin bunlardan daha açık ve anlaşılabilir olması gerekir. Kimseyi bugün “*menafi-i umumiye*” demeye zorlamayalım; ama “*kamu yararı*” yanında bir zenginlik olarak, “*kamu menfaati*” ve hatta “*amme menfaati*”ni de literatürümüzde bir yerlerde tutalım. Çünkü bu terimler binlerce kararda kullanılmış olup hukuk mirasımız ve geleneğin (tradisyon anlamında) devamı -eğer yoksa- oluşması için gereklidir.

Hukuk metinlerinde, Divan edebiyatında olduğu gibi edebî sanat veya ağır isim tamlamalarına gerek yoktur. Bunlar, ortalama kültüre sahip bir kişinin okuduğunda bütünüyle yabancı hissetmediği metinler olmalıdır. Bununla birlikte, girişte açıklandığı üzere, *-divan edebiyatını kendi döneminin edebiyatla ilgilenen eğitilmiş ve kültürlü dar bir sınıfı dışında kimsenin bütünüyle anlaması beklenmediği gibi-* hukuk metinlerinin mesleki terimleri dolayısıyla o konuda eğitim almayanlar tarafından bütünüyle anlaşılması beklenemez. Tıp terminolojisi (istilâhı), eczacılık terminolojisi, denizcilik terminolojisi vb. diğer bütün alanlarda aynı durum söz konusudur.

b. Hukukun Yerleşik Kelimeleri Yerine Yeni Kelime Üretme Gereksizliği

Kelime üretilmesinde tutarlı bir metodoloji izlendiği düşünülse de sözle eylem arasında tutarsızlık dikkat çekici boyuttadır. Türkçeye yabancı dillerden geçen kelimelere karşılık olarak yeni sözler üretilirken şu yollara başvurulduğu söylenece de maalesef gerçekte böyle olmamıştır:

1. Türkçe kök ve eklerden yararlanarak yeni sözcükler üretme, 2. Türkçede geçmişte kullanılmış ve unutulmuş sözlerin canlandırılması 3. Anadolu ağızlarından sözler almak, 4. Türk lehçelerinden halkın kabullenebileceği öğeleri almak gibi makul bir metodoloji sunulmuş⁽³³⁾ ancak izlenen yol çok farklı olmuş ve diğer 3 usul yerine ilk başlık işletilmiştir. Ülkemizde devrim mantığıyla kültürel bir geçiş amacına yönelik olarak 1940’larda keskin ve abartılı adımlarla sürdürülen dildeki dönüşüm, tutarlılığını yitirecek seviyeye ulaştığından zamanla ivme kaybetmiştir.

Bilgisayar, bölüm, bölge, seçim vb. gibi üretilmiş ve tutmuş olan Türkçe dili ve fonetiğine uygun başarılı örnekler de vardır. Bununla birlikte, dönemin tutarsızlığının sayısız örneği vardır. Şöyle ki:

- Yabancı kelimeler arasındaki Batı dillerinden gelen kelimelere aynı ölçüde tepki gösterilmemesi ve kullanılagelmesi;

⁽³³⁾ AKSAN, Doğan (2007), *Türkçenin Bağımsızlık Savaşımı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, s.60). s.140.

- Yeni kelime üretilirken öz Türkçe olduğu iddia edilerek Batı dillerinden alınan yansıtımlar yapılmış olması. (*Universal*'den *evrensel*, *symbol*'den *simge*, *general*'den *genel*, *ecole*'den *okul* sözlerinin üretilmesi gibi)

- Eskisini atıp yeni kelime üretilirken Arapça olan tarih, siyaset, madde kelimelerine *-sel*, *-sal* eklenerek *tarihî* yerine *tarih-sel*, *siyasi* yerine *siyas-al*, *maddi* yerine *madde-sel* sözlerinin basında ya da günlük konuşmalarda ve hatta akademik çevrelerde sözlüklerde de yer almayan idaresel, devletsel, cezasal gibi... rastgele uydurularak kullanılmaya başlanması dile verilen zararın diğer bir örneğidir. Bu eki kullanarak akademik üslup kullandığını zannetmek de tuhaftır.

- “-sel” “-sal” ekinin bir konuşmayı bilimsel yaptığını zannetmek ve gereksiz olarak aşırı derecede kullanılması örnekleri gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır: “Devletsel yaptırım değil”, “devlet yaptırımı”; “idaresel sorun” değil “idari sorun”, “cezasal belirleme” değil, “cezanın belirlenmesi” gibi Türk dil mantığına uygun kullanımlara yer verilmeli ve zorlamalara gidilmemelidir.

- Yeni üretilen kelimedenden ince farklılıklarla ayrılan onlarca diğer kelimenin kelime ambargoları dolayısıyla dilden çıkarılarak nüans ve dil inceliklerinin yok olması,

- Yeni üretilen kelimelerde Türk dilinde daha önce aynı anlamı oluşturacak şekilde hiç kullanılmamış olan eklerle kelime üretilmesi tutarsızlığı: olanak (-anak eki) vb... Ayrıca yeni üretilen tek bir kavramın, bazen terimlerin yerine veya birbiri yerine yanlışlıkla kullanılması yaygınlığı (örneğin *fırsat*, *imkân* ve *ihtimal* karşılığında çoğu kez sadece “olanak” sözünün kullanılması gibi⁽³⁴⁾).

- Dilde karşılığı hiçbir zaman olmamış bir kelime varsa onun yerine yenisi üretilirken öncelikle Türkçenin ağızlarından yeterince yararlanılmamış olması,

- Yeni kelime üretilirken ağızlarda da karşılık bulunamamışsa Türkçenin lehçelerinden yararlanılması gerekirken bundan kaçınılması,

Akademik çevreler, basın ve radyo-TV eliyle bir kısmı iyi niyetli ama son derece bilinçsiz; bir kısmı ise bütünüyle art niyetli ve ideolojik çalışmaların ürünü olarak Türkçeye zarar verilmiştir. Türkçeyi tabii seyri dışında değişmeye zorlayan bütün kasıtlı veya temelsiz çalışmalar, yukarıda sözünü ettiğimiz bağlantıları kısmen koparmış oldular. “*Adalet*”, “*adil*”, “*hukuk*”, “*kanun*” vb. gibi Türkçede asırlardır var olan, milyonlarca sayfa tarihî metinde ve hatta çağdaş metinlerde bugüne kadar kullanılmış olan yerleşik sözleri atmaya kalkışmak zannedildiğinin tam aksine Türk diline hizmet değil, zarar verme sonucunu doğurmuştur⁽³⁵⁾. Bunun nasıl olduğunu biraz daha açalım:

⁽³⁴⁾ Yeni üretilen kelimelerden olan olasılık sözü yerine de kolaycılığa kaçarak çoğu kez “olanağın” kullanılıyor olması kelime yeterliğimizdeki daralmanın aynı zamanda zihin kapasitesini de nasıl daralttığını gösteren örneklerdendir.

⁽³⁵⁾ OĞURLU, Yücel, “Türk Hukuk Dilinde Değişimin Serencamı ve “Olması Gereken” Üzerine”, Kanunların Dili Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara, 15-16 Aralık 2017, Basım Temmuz 2018.

Üretilen ve yeni çıkarılan sözlerden bazıları tutarken bazıları hiçbir şekilde tutmamıştır. Bunu bir dönemin kanun çalışmalarından örnekleyecek olursak:

- Zaten Türkçe olan “değiştirmek” yerine, “başkalamak”;
- “hukuki tasarruf” yerine, “tüzel egenim”;
- “hukuki değer” yerine, “tüzel değer”;
- “adalete uygun” yerine, “tüzenliğe uygun” veya “tüzegence”;
- “adli soruşturma” yerine, “tüzel gerçin”;
- “adil” yerine, “tüzemen”

gibi sözler önerilmiş, ancak bu kelimeler rağbet görmemiş ve tutmamıştır. Hukuk yerine “türe”, hukuki yerine “türel” tutmayan zorlama kelimelere diğer bir örnek olarak gösterilebilir.

Sonuçta Türkçenin kelime dağarcığında yer almayan, literatürde ya da halk dilinde hiçbir zaman kullanılmamış binlerce kelime türetilmiştir. Başlangıçta hukuk dilini “*halkın anlamıyor olması*” gerekçesi, bu defa yeni kelimelerin terimlere dönüşmesi sonucunda, hukuk dilinin anlaşılmazlığı konusunda tersinden hareketle yine benzer bir noktaya varılmıştır.

Aslında zengin bir dil olan Türkçenin ağızlar ve lehçeler dil varlığı dahil gerçek bir envanterinin çıkarılması ve mevcut kelime dağarcığının kayda geçirilerek korunması önemlidir. Bunu yaparken *geçmişle hesaplaşma* adına mevcut söz varlığının yitirilmemesi ve kısırlaştırılmaması gerektiğini; Türkçe’de olmayan ve daha önce hiçbir dönemde olmayan yeni bir kelimeye ihtiyaç duyulduğunda ise masa başında rasgele kelime üretmek değil, ta Karahanlılar veya Harezmliler döneminde bile kullanılan ve bugün de kullanılmaya devam eden kelimelerin kaynağına bakılmaksızın korunması gerektiğini; yine ortak Türkçenin o dönemlerindeki ortak Türkçe kök ve eklerden üretmek kaydıyla bunun makul olacağını ve böylece eski ve yenisiyle Türkçenin hiçbir dilden geri kalmayacağını ifade etmek isterim. Fakat bunun kuru bir hamaset olarak kalmaması için verilerle desteklenmesi, örneklenmesi, emek verilmesi, gündemde olması ve yoğun bir şekilde işlenilmesi gerekir.

Sonuçta gelinen noktada, Türkçenin kelime dağarcığında yer almayan, literatürde ya da halk dilinde hiçbir zaman kullanılmamış binlerce kelime türetilmiştir. Başlangıçta hukuk dilini “*halkın anlamıyor olması*” gerekçesi, bu defa yeni kelimelerin terimlere dönüşmesi sonucunda, hukuk dilinin anlaşılmazlığı konusunda tersinden hareketle yine benzer bir noktaya varılmıştır.

2. “Sadeleştirme” Söz Sayısını Azaltmamalı ve Nüansları Yok Etmemelidir

a. Genel Olarak Kelime Sayısı ve Nüansların Korunması Gerekliliği

Dil, yaşayan bir varlık olarak doğumundan yok olmasına kadar geçen sürede bir yandan kendi kelimelerini işletir ve geliştirir, diğer yandan başka dillerden yeni

kelimeler alarak gelişmesini sürdürür. Bu süreç, zengin ve büyük bütün dillerin yaşadığı bir gerçektir. Aslında, tarih boyunca dillerin komşu dillerden kelime almış olmasını bir hata ya da zaaf olarak gören kimseler, *dilbilim*, *dil felsefesi*, *sosyoloji* ve *tarih* gibi önemli disiplinlerden habersiz olduklarını da dolaylı olarak söylemiş olurlar.

Tarihi sürecin seyri içerisinde Türkçeye farklı dillerden gelen kelimeler, hukuk metinlerinde ve hukuk terminolojisinde temel kavramları ifade etmek için kullanılan kelimeler, yüzyıllar içerisinde işlenmiş olan özgün terimlere dönüşmüştür. Zamanla bu terimler hukuki anlamda derinlik ifade eden ve katmanlaşmış anlam içeriklerini içermeye başlamıştır. Kelimelerin bu anlamları yalnızca lafızları değil, oluşturdukları çağrışımlarıyla da bu derinliği sağlar.

Günlük dilden örnekler verecek olursak, *sorun* kelimesini *mesele*, *dert*, *müşkül*, *meram*, *gail*, *problem*, *meşakkat* gibi 6-7 kelimeyi yabancı kaynaklı diyerek atarsak dili söz zenginliği, anlam derinliği ve ifade gücü bakımından daraltmış oluruz. Aynı şekilde bunların nerede ve nasıl kullanılacağını bilmeden kurulan cümleler iğreti durduğu gibi hepsinin yerine artık sadece *sıkıntıyı* kullanan cümleler de yetersizdir. Çünkü bu kelimelerin her birinin kullanılabileceği yer ayrıdır ve bunlar aralarında ince farklılıklar olan sözlerdir. Yeni üretilmemiş olan ancak yabancı dillerden aktardığımız ve nedense çok sevdiğimiz *stres* sözü, artık yaklaşık 10 ayrı duygu durumunu ifade ederken kullanılıyor. Aralarında ince farklılıklar/nüanslar olan diğer kelimeleri bilmeyen ya da hiç duymamış, metinlerde okumamış birisi için en büyük *dert*ler de, hafif bir *problem* de *stres* ile ifade ediliyor. *Dert*, *tasa*, *kaygı*, *hüzün*, *ıstırap*, *elem*, *kahr*, *mihnet*, *keder*, *gam*, *kasvet*, *melal*, *efkâr*, *yeis*, *inkisar* vb. gibi 1960'lara kadar Cumhuriyet tarihî edebiyatçılarının da kullandığı büyük zenginlik, şu anda sokak dilinde sadece *stres* ile ifade ediliyor. Bu eski sayılan kelimelerin birçoğunun Batı dillerinde birebir karşılıkları bulunabilir. Bu konudaki yaklaşım ve önerimiz: sonradan üretilen ve anlamlı olan *yetenek* sözünün bilinmesi, fakat *kabiliyet*, *marifet*, *maharet*, *istidat*, *meleke* vb. sözlerin hangi ince farklılıklarla kullanılabildiğinin gençler tarafından okunduğunda duyulduğunda anlayabilmelerini sağlamak gerekir. Aşağıda bu ve benzeri örneklerin hukuk dilinde ne kadar önemli olduğu meselesine yeniden döneceğiz.

Bu durumda, bahsi geçen sözcükleri, kendi dilindeki nüanslarıyla birlikte zengin şekilde kullanabilen bir Batılı aydın ile Türk aydınını ve halkını kısıtlayan, her 10 kelime karşılığında bir kelimeye düşüren uygulamalarımız ile zayıf dil politikalarımız yeniden gözden geçirilmelidir.

b. Hukuk Dilinde “Sadeleştirme”, Kelime Sayısını Azaltarak ve Nüansları Yok Ederek Dili Zayıflatmamalıydı

Sadeleştirme sırasında hukuk metnlerinin istisnasız toplumun tamamı tarafından anlaşılması gibi bir hedef belirlemek son derece anlamsız ve yanıltıcıydı. Çünkü İngilizce, Fransızca, Rusça hukuk metnlerinin içerdiği ve Türk hukuk metnlerinin

de içermesi beklenen en az 15-20 bin kelimelik söz dağarcığı yerine, günlük konuşmasını 1000 kelime üzerinden sürdüren bir kişinin anlamasını hedefleyerek bir uzmanlık/ihtisas dili olan hukuk dilini onun seviyesine indirmek hiç kuşkusuz ki dile, kültüre ve topluma büyük zarar verir.

Eski kelimelerin oluşturduğu nüanslar hukuki terminolojinin çok anlamlılığının, derinliğinin ve zenginliğinin kaybına neden olduğu gibi iddialar yabana atılmamalıdır. Dilde yeni kelimeleri kullanmaya çalışıp eskileri tamamen silmeye çalışmanın bazen anlam kaymalarına, yanlış yorumlamalara ve iletişimin tam olarak sağlanamamasına sebep olma riski de bulunabilir. Herkesin aynı kavram ve terim ile aynı anlam içeriğini anlamasını sağlayacak bir dil işlerliği gereklidir. Anlam zenginliği ve derinliğini sağlayan nüanslar yok edilmemeli, kelime kökenine bakarak kelime ırkçılığı yapılmamalıdır. Aşağıda açıklanacağı gibi aradaki nüansları yok eden bir sadeleştirmenin, dilbilim gerçeklerini dikkate almaması, bilimde geleneği ve tarihî birikimi hiçe sayması gerekçeleriyle eksik olduğunu düşünüyoruz.

Esasen, bu eleştirinin yalnızca Türk hukuk dili ile ilgili bir mesele olmadığını görmeliyiz. Bütün akademik disiplinlerde kuru ve aşırı derecede yalın, herhangi bir derinlik içermeyen dil ve üslubun, akademik dilden, resmî yazışmalara, basın dilinden edebiyat diline kadar her sahaya hâkim olmaya başladığı görülüyor. Bu daraltıcı sürecin akademik dilde daha yoğun yaşandığını, akademik çalışmaların özellikle mesleğe başlanılan ilk yıllarda bir yandan kelime dağarcığının kısıtlılığı ve terimlere hakimiyetin olmaması, diğer yandan eski kelimelerden, halk dilinden ya da atasözlerinden ve deyimlerden yoksun kalmış kuru bir akademik üslup, Türkiye’de akademik dünyanın dil ve ifade kabiliyetini gün geçtikçe zayıflamaktadır. Türkçeden diğer dillere çeviri yapanların yakinen bildiği bu zorluk ancak eski ve yeni kelimelerin dilin hazinesinde korunarak işlenmesiyle aşılabılır. Bunu aşmanın yolu hiç kuşkusuz bir akademisyenin yalnızca kendi disiplininden değil, farklı disiplin ve sahalardan da okumalar yapmasıdır. Bunun yanında, akademisyenin güçlü metinler ortaya çıkarabilmesi için o dilin edebiyat dilini, bazen halkın akademisyeni aşan yüksek ifade yeteneğini ve halkın kültürel mirasını küçümsemeden tanıma çabası içinde olması gerekir.

Türkiye’de diğer disiplinlerde de olduğu gibi hukuk diline de yapılan müdahaleler, dilin sadeleştirilmesi amacıyla atılan aşırı adımlar ve bunların vahim sonuçları üzerinde özellikle düşünülmelidir. Türkçede kullanılmış ve literatürde yaşamakta olan kelimelerin eski-yeni ayrımı yapılmadan kullanılması gerekir. Tasfiye işinde abartıya kaçarak bir kelimenin yalnızca yabancı bir dilden gelmiş olması gerekçe gösterilerek dilden atılması yanlıştır. Halk diline yerleşerek Türkçeleşmiş ve Türkçenin hafızasında yer alan binlerce kelimenin dilden kazınmaya çalışılması rasyonel bir tutum değildir. Yüzlerce yıldır Türkçeleşmiş ve kazanımlarımıza dönüşmüş olan hak, hukuk, adalet, mahkeme, hâkim gibi birçok kelimenin gelişigüzel ve bilinçsiz şekilde atılmasından kaçınılmalıdır. Bunları yerine yeni kelimelerin üretilmeye çalışılması, dil konusunun yeterince bilinmediği ve anlaşılmadığının bir göstergesidir.

Dilde yeni kelimeleri kullanmaya çalışıp eskileri tamamen silmeye çalışmanın bazen anlam kaymalarına, yanlış yorumlamalara ve iletişimin tam olarak sağlanamamasına sebep olma riski de bulunabilir. Herkesin aynı kavram ve terim ile aynı anlam içeriğini anlamasını sağlayacak bir dil işlerliği gereklidir. Aşağıda açıklanacağı gibi aradaki nüansları yok eden bir sadeleştirmenin, dilbilim gerçeklerini dikkate almaması, bilimde geleneği ve tarihî birikimi hiçe sayması gerekçeleriyle eksik olduğunu düşünüyoruz. Bugüne kadar birikmiş yüzbinlerce mahkeme kararı ve içtihadı anlamayı güçleştirecek ya da imkansızlaştıracak bir abartıdan uzak durulması gerekir.

Konu hakkında hukuk literatüründeki çalışmalar maalesef oldukça sınırlıdır. Konu üzerinde bir çalışması olan SEYİT⁽³⁶⁾, hukuk dilinin hangi aşamalardan geçerek bugüne geldiğini anlatırken uzun yıllar boyunca resmî görüş olarak işlenen öz Türkçeleştirme ve sadeleşme akımından yana olduğunu ortaya koymuştur. Hukuk dilini yerinde kullanan yazarlardan GEDİKLİ'nin eseri ise⁽³⁷⁾ doğrudan konuyla ilgili olmasa da bu konuda önemli diğer bir köşe taşı oluştururken dilin kültürle ilişkisine ve dilin devamlılığı ile dil birikiminin yok edilmemesi düşünceleri üzerinde durulmuştur.

Yine hukuk dilini etkili ve yerinde kullanan akademisyenlerden GÖZLER'in yakın tarihli bir çalışmasında⁽³⁸⁾ dilde sadeleşme, belirli bir mantık örgüsü çerçevesinde genel olarak desteklenirken ezberlerin dışına çıkılarak bu sadeleşmenin oluşturduğu veya oluşturabileceği sakıncalar kitabın içindekiler kısmından bile net olarak görülebileceği üzere cesurca tespit edilmiştir. Bugüne kadarki genel itirazlara göre çok daha detaylı ve örneklerle işlenmiş olan kitabın her bir bölümünün adı değerli konulara dikkat çekiyor:

“Yanlış Öz Türkçeleştirmeler”, “Eksik veya Tartışmaya Açık Öz Türkçeleştirmeler”, “Dili Fakirleştiren Öz Türkçeleştirmeler”, “Öz Türkçeleştirilemeyen Kelimelerin Unutulması”, “Kardeş Kelimeleri Birbirinden Ayıran Öz Türkçeleştirilmeler”, “Sıfat Hâli Çalışmayan Öz Türkçeleştirmeler”... Sonuçta ise değerlendirmeler bahsinde: “Yabancı Kelimelerin Terk Edilmesinin ve Öz Türkçe Kelimelerin Tutmasının Nedenleri” ele alınmıştır.

GÖZLER, “öz Türkçeleştirme” hareketinin hukuk dili konusundaki açmazlarını derli toplu olarak ilk kez bu kadar derinlemesine ortaya koymuştur. Eserinden birebir alıntılarla buraya aktarmak gerekirse:

(36) SEYİT, Günel, Türkiye’de Hukuk Dilinin Dönüşümü (İstanbul, On İki Levha, 2018), 282.

(37) GEDİKLİ, Fethi, Hukuk Dili ve Adli Yazışmalar (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019), 60-63.

(38) GÖZLER, Kemal, Hukuk Dilinin Öz Türkçeleşmesi Üzerine, Bursa, Ekin, Temmuz 2021. Bu çok önemli bulduğumuz esere <https://www.anayasa.gen.tr/hdot-secki.pdf> linkinden kısmen ulaşabilirsiniz.

“...hukuk dilinin öz Türkçeleşmesinde büyük bir başarı sağlandığını teslim etmemiz lazım. Ancak bu başarı, her zaman dilimize yerleşen öz Türkçe kelimenin içerik olarak doğru olduğu anlamına gelmiyor. Çünkü:

- (1) Eski kelimelerin yerine benimsenen yeni kelimelerin bazıları içerik olarak yanlış olabiliyor.
- (2) Bazen de yanlış olmasa bile, yeni kelimedede eksik yanlar bulunuyor. Yine kullanılan yeni kelime nedeniyle bazen kavramın anlam ve kapsamına ilişkin gereksiz ve hatta sahte tartışmalar çıkıyor; yani öz Türkçeleşme karışıklığa da yol açabiliyor.
- (3) Keza farklı eski kelimeler yerine aynı öz Türkçe kelimenin kullanıldığı da oluyor; yani öz Türkçeleşme bazen dilin fakirleşmesi anlamına geliyor.
- (4) Bazen eski kelimenin yerine bir yeni kelime de bulunamıyor. Bu durumda da eski kelimenin kullanılmasından vazgeçiliyor; eski kelime buharlaşıyor.
- (5) Bazen de belirli bir kavram için doğru ve başarılı bir öz Türkçeleştirme yapılıyor; ama öz Türkçeleştirilen kavramın kardeş kavramı için öz Türkçe terim bulunamıyor ve kardeş ve hatta ikiz terimler birbirinden ayrılıyor.
- (6) Nihayet bazı durumlarda doğru bir şekilde öz Türkçeleştirilen kelime, isim hâliyle başarılı bir şekilde kullanılıyor, ama aynı kelimenin sıfat hâli çalışmıyor.”

Bu konuda yine GÖZLER’in düşüncelerini tartışmanın her iki tarafına da mutlak bir haklılık vermeyen ancak dürüstlük ve cesaretle konuyu ele alan yaklaşımını yorumsuz olarak buraya aktarıyorum⁽³⁹⁾: *“Verilen onlarca örnekte (belki daha benzer yüzlerce örnek vardır) öz Türkçeleştirme, hukuk dilimize yarar değil, zarar vermiştir. Ama bunlar, belli sayıda örneklerdir. En az bu örnekler kadar, anlam bakımından doğru olarak öz Türkçeleştirilmiş başarılı örnekler vardır. Konuyu tartışırken, her iki yandan da aşırı genelleme hatasına düşmemek gerekir.”*

Burada GÖZLER’in bir makalesindeki⁽⁴⁰⁾ hukuki ifadelerin öz Türkçeleştirme adına nasıl yanlış çevrildiğini aktardığı bir anekdotunu birebir aktarmak faydalı bir olacaktır:

“...mahkemelerde muhakemat alenîdir” cümlesindeki “alenîdir” kelimesini “açıktır” şeklinde çevirdiklerini; “muhakemat” kelimesini de “yargılamalar” diye çevireceklerine, yanlış yere “duruşmalar” diye çevirdiklerini ve böylece “yargılamamanın alenîliği” ilkesinin “duruşmaların açıklığı” ilkesi hâline dönüşmüş olduğunu, bu dönüşmeyi gerektiren hiçbir bilimsel sebebin

⁽³⁹⁾ GÖZLER, age., s.20.

⁽⁴⁰⁾ GÖZLER, Kemal, “Aleni Olan Ne? Duruşma mı, Yargılama mı?”, www.anayasa.gen.tr/alenilik.htm, Yayın Tarihi: 6 Aralık 2020, E.T.12.3.2023.

bulunmadığını, dönüşmeyi sağlayan şeyin, öz Türkçe sevdamız olduğunu yazdım. Bu düşüncelerim tepki çekti.”

GÖZLER dilin öz Türkçeleştirilmesi adına nasıl yeterliliğini kaybettiğine dair ilginç örnekler verirken bugün tek bir kelimeyle ifade edilen kavramların daha farklı anlamları varken tek bir yeni kelimeye sıkıştırılmaya çalışılırken sebep olunan yetersizliği dile getirmiştir. 1926 yılında ihdas edilen 818 sayılı mülga Borçlar Kanununun dilinin “*fevkâlâde zengin*” olduğu, “*süre*” kelimesiyle artık mülga kanundaki “*müddet*”, “*ecel*”, “*vade*”, “*mehil*” ve “*mühlet*” gibi süreyle ilgili fakat daha farklı ve güçlü anlamları olan terimlerin ortadan kaldırıldığı eleştirisine haklı olarak yer vermiştir. Yazar, “*...bu beş kelimenin beşi de süreyle ilgilidir. Ama hepsinin birbirinden az ya da çok farklı bir anlamı vardır ve her biri(nin) sürenin bir çeşidine işaret*” ettiğine dikkat çekmiştir. Aynı eleştirisini “*arıyet*” ve “*karz*” yerine sadece “*ödünç*”; “*hususı*” ve “*mahsus*” yerine sadece “*özel*” kelimelerinin işletilmesinin ifadede yetersizliğe sebep olduğuna dikkat çekmiştir⁽⁴¹⁾.

Görüldüğü gibi, yerleşik olan söz varlığını korumak ve dili eski ve yenilerle birlikte kullanmak dilin zenginliğidir. Böylece iki kelime yan yana kullanıldığında aralarında zamanla nüanslar oluşur ve dilin güçlenmesine katkı sağlanmış olur⁽⁴²⁾. Türkçenin büyük yazarlarından Peyami Safa’nın benimsediğimiz görüşüne göre “*bir dil ‘müteradifleriyle’ zenginleşir*”, yani aynı yazının içerisinde bölüm ve kısım; ilgi ve alaka; yurt ve vatan; öğrenci ve talebe; öğretmen ve hoca; yazar ve muharrir yan yana kullanılabilir. Bu kullanım, zamanla eş anlamlı olan eski ve yeni kelimelerin arasında bir nüansın oluşmasına sebep olabilir⁽⁴³⁾.

Bazen hukukta yerleşik tek bir kelimenin *dilde arındırma* adına literatürden çıkartılması ve onun eş anlamlısı olduğu düşünülen yeni bir kelimenin konulmasıyla problem çözülmüş olmamaktadır. Tam aksine bu, durumu daha da kötüleştirebilmektedir. Kaldırılan kelimenin bir terim olması hâlinde ise yeni kelimeler, bazen yerleşik ve herkesin anladığının dışındaki anlam ve içeriğin dışına taşan anlam kaymaları dolayısıyla yanlış anlamalara sebep olunabilmektedir.

(41) GÖZLER, age., s.82.

(42) Türk diline ömrünü vakfetmiş olan Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, dilde tasfiye hareketinin abartılı şekilde yapılmasını “dil katliamı” olarak nitelendirmiştir. Bir dönemin Türk Ocakları genel başkanı Prof. Dr. Osman Turan’a göre sonraki dönemlerde dil devrimine dayanarak yapılanların “Türklük” ile ilişkisi olamazdı. “Uydurulan” sözcüklerin çoğunun Türkçe olmadığı ve Türk kültürü üzerinde bir “kültür katliamı”na sebep olduğunu ifade etmekteydi. Turan, Türkiye’de maruz kalınan “dil katliamı”, Rusya’nın Asya Türklerine yönelik kültürel soykırımıyla kıyas edilebileceğini nesiller arasındaki bağlantıyı koparması, “Türkçeyi kısır, fakir ve geri bir dil”e çevirmesi, nüansları yok ederek Türkçeye hasar verdiği ve Türk kültürünün kasten zayıflatılması şüphesi olduğunu savunuyordu. TURAN, Osman, Türkiye’de Manevi Buhran- Din ve Laiklik, 3. Basım, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 190-99.

(43) SAFA, Peyami, Osmanlıca, Türkçe, Uydurmaca, Ötüken Yayınevi, 11. Basım, 2020, s.195-196.

3. Hukuk Dilinde Sadeleştirmede Durulması Gereken Yer: “Yaşayan Hukuk Türkçesi”

Ödünç alınan kelimelerle bugüne kadar on binlerce cilt eser verilmiştir. Fakat bu defa da diğer bir uç, bir ifrat yolu seçilmiştir: Dilde “arındırma”nın sınırlarının zorlanması. “Arındırma” sürecinde dile hâkim olan ve dil konusunda uzman olanlar dışında ideoloji ya da romantizmle yapılan müdahalelerle dil hırpalanmıştır⁽⁴⁴⁾.

Tarihi süreci içerisinde Türk hukuk dilinin sadeleştirmeleri çabaları ile ilgili çalışmalara kültürel, edebî ya da siyasi olarak yaklaşan ve işin özüne ineksizin sadece taraf olma adına yazılan ve genel ifadeler içeren çok sayıda çalışma bulunabilir. Bu çalışmaların bir kısmında dilin arındırıldığı, eski bağlardan kurtulduğu ve daha yeni ve evrensel bir forma dönüştüğü gibi düşünceler görülmekle birlikte, bunun akademik açıdan temellendirilmesi tartışmalıdır. Diğer yandan, haklı olarak hukuk kavramlarının çok katmanlı mana/anlamlarının sadeleşme adına yitirildiği gerçeği konusunda da akademik olarak yeterli gerekçelendirme ve temellendirmenin yapılmadığı görülmüyor.

Bunun karşısındaki görüşlerden olan *Osmanlıcacılık* da yukarıda terkipler/ tamlamalar başlığı altında ifade ettiğimiz gibi zaten dönemin Türkçesinde öteden beri var olan bir çok kelime yerine Arapça ve Farsça olanlarını tercih etmek, bunları da diğer dillerin gramerine uydurarak uzun ve anlaşılması zor adlandırmalarla süslemek doğru bir yol değildir. Aslında Osmanlı Türkçesinin 1860’lardan 1920’lere kadar bu konuda orta bir yol bularak en zengin metinlerinin ortaya çıktığı dönemleri yaşamıştır. Bu zenginleşmenin 1960’lara kadar devam ettiği, güçlü ve işlenmiş bir dilin kullanıldığını bu dönemde kaleme alınmış olan eserlerden görmek mümkündür.

İşte bu noktada orta yol bulunmalı, eski ve yeni kelime ayrımı yapılmaksızın hukuk dili de dahil olmak üzere Türkçenin bütün dağarcığının aynen İngiliz, Fransız, Rus

⁽⁴⁴⁾ Mehmet Aslan “öz Türkçeleştirme” dönemi ile ilgili otokritiğini yaparken halkın anlaması gereken kelimeler yerine “öz Türkçe” olduğu ileri sürülen kelimeleri dayatmanın kendi düşüncelerini halka taşımaya engel olacağını ifade eder ve şunları dile getirir: “Tabii o zamanlar “öz Türkçecilik akımı” konusundaki görüşlerim böyle değildi. Liseden üniversiteye geçerken yavaş yavaş içine kaydığım sol siyasal akımların hemen hepsinde de bir öz Türkçe “sözcük” kullanma titizliği seziliyordu. Bu da bana gayet doğal geliyordu. “Devrimci” değil miydik, elbette ki dilde de devrimci olacaktık! “Ama bir taraftan da kafam gitgide karışıyordu. İki sebepten dolayı:

1) Bizim esas hedefimiz “dil”i değil, “toplumsal düzen”i değiştirmekti. Bunun için mümkün olan en fazla insanla ilişki kurmamız gerekiyordu. Ama henüz toplumda tam anlamıyla dolaşıma girmemiş “utku”, “belgi”, “tanıt” gibi kuşdili kelimelerle bu işimizi daha da zorlaştırıyorduk. Dili değiştirmek siyasetçilerin işi değildi ki, şairlerin işiydi, usulünce, yavaş yavaş... 2) Öz Türkçecilikakımının temelinde yatan şey, yani toplumun iyice benimsedikleri de dahil olmak üzere bütün yabancı kökenli kelimeleri atıp yerine mutlaka Türkçe kökenden gelen kelimeler koyma merakı biraz “şovenizm” kokmuyor muydu? Oysa biz “sol” görüşlüler olarak her türlü şovenizmin karşısında değil miydik?” Metnin tamamı için bkz. ASLAN, Mehmet, Katıksız Öz TürkçecilikMerakı Üstüne, Parşömen, 2022, <https://parsomenfanzin.com/2022/01/18/katiksiz-ozturkcecilik-meraki-ustune-mehmet-aslan/#respond>, (E.T.01.11.2024)

dilbilimcileri ve sözlük yazarlarının yaptığı gibi bütünüyle kabul edilmesi ve Türkçe gramerine ve imlasına uygun şekilde işlenerek kullanılması gerekir. Bu anlamda, “yaşayan Türkçe”nin korunması yaklaşımını makul bir *orta yol* çözümü olarak görüyoruz. Bu noktada, Türkçenin binlerce yıl içerisindeki gelişmesi sırasında bütün diğer dillerin yaşadığı süreç gibi komşu kültürlerden ödünç kelimeler almasının olağanlığı, sadece dilbilimcilerin değil, ortalama kültüre sahip olan herkesin bildiği bir konudur. *Kelime ırkçılığı* yaparak bazılarını ambargo uygulamak Türk diline ve kültürüne katkı sağlamadığı gibi tam aksine zarar vermiştir.

Aşırılığın diğer bir boyutu ise anlaşılır olma iddiasıyla halktan daha da uzaklaştıracak yeni hukuk terimlerini dayatmak olarak karşımıza çıkıyor. Hukuk dilinin içerdiği yerleşik kelimeler günümüzün hukuk metnlerinin ve terminolojisinin temel taşlarını oluşturur ve bunlar aslında halk nezdinde karşılığını ve yerini bulmuştur. Örneklerle açıklamak gerekirse bugün halkın dilinde yerleşen ya da ortalama Türkçe bilgisine ve kültürüne sahip olan bir kişinin bilip kullandığı *adalet, kanun, mülkiyet, miras, ceza, hukuk, mahkeme, adliye, idare, arazi* vb. gibi yüzlerce yıldır Türkçede işletilen kelimelerin yabancı bir dilden geldiği gerekçesiyle atılmaya çalışılması dilbilim, sosyoloji, hukuk ve edebiyat bakımından anlamsız bir tuhafliktir. Yine aynı şekilde, *irade* yerine “*istenç*”, *hukuk* yerine “*tüze*”, *idari* yerine “*yönetmelik*”, “*idari yargı*” yerine “*yönetmelik yargı*” gibi kelimelerin ısrarla ve dayatmacı bir şekilde kullanılması farklılık, zenginlik ve çeşitliliği engelleyen diğer bir yanıdır.

Hukuk dili konusu sadece “dilde arındırma” kapsamına indirgenirse dilin diğer önemli boyutları ihmal edilmiş olur. Aşağıda örneklerle açıklanacağı üzere, dilde sadeleşmenin sınırları aşıldığında dilde ifade yetersizliği, kavram kargaşaları, semantik açıdan aynı ifadenin anlamının farklı anlaşılması ve iletişim bozukluğu vb. birçok diğer sakıncanın birden ortaya çıkması kaçınılmaz olur. Büyük dünya dilleri içerisinde yalnızca Türkçe’nin ağır şekilde maruz kaldığı dili “arındırma” süreci, başlangıçta “iyi niyetli”, ancak sonuçları bakımından dili kısırlaştırmaya ve zayıflatmaya yol açan vahim bir çabaya evrilmiştir.

Türk Hukuk dilinde reform yapılırken, eski kelimelerle birlikte yeni kelimelerin de yan yana kullanılması gerçekten dilde bir zenginleştirme sağlayabilirdi. Eskileri tamamen atmak, dili daraltıp kısırlaştırmaya sebep olur. Hukuk dilinde dönüşüm, hukuk metnlerinin herkes tarafından daha anlaşılır hâle gelmesini sağlama amacını taşır. Fakat, bu sadeleşmede bir yandan dilin semantik ve terminolojik sınırlarının var olduğu gerçeği, diğer yandan yaşayan bir organizma olan dilin aşırı derecede dış müdahaleye açık olmaması gerektiği, diğer yandan da dile ideolojik değil, akademik ve rasyonel yaklaşılması gerekliliğini önümüze koymaktadır.

Bunun yanında, bir kelimeyi üretip dile yerleştirirken dilin önceki dönemlerinde kullanılan ve hatta yaşayan dilde halk tarafından anlaşılabilen sözleri atmak gibi bir tuhafıkta ısrarı anlamak oldukça zor. Atılan ve tedavülden kaldırılan 5-6 kelime, tek bir söz ile karşılamaya kalkışıldığında diğer dillerin ifade yeteneği ve iletişim gücü karşısında zayıf kalınır. Çünkü günlük dilde “*yönetmek*” denildiğinde, aslında

Türkçenin 1940-50’lerde yazılan eserlerinde bunun karşılığında kullanılan *icra, idare, tedvir, hükmetmek, nezaret etmek, sevk etmek, yönetmek* vs. hangisi kastedilmiş olur? Türkçenin, aralarında ince farklılıklar bulunan kelimeleri başka dillerden alındıkları gerekçesiyle sonradan türetilen tek bir “yönetmek” sözüne sıkıştırıp hapsedilirse dilin zenginliğine ve semantik derinliğine zarar verilmiş olur. Halbuki, İngilizce kullanan bir kişi bu detaylar için farklı kelimeleri nüanslarıyla birlikte kullanırlar: “*To manage*”, *to administrate*, “*to direct*”, “*to conduct*”, “*to govern*”...

Diğer bir örnek olarak İngilizce konuşanların, “karar” sözü için, *decision, judgement, sentence, verdict, resolve, arbitration* (hakem kararı) kelimelerini kullanıyorlar. Bunların her biri, kullanıldığı yer itibarıyla ince farklılıklarla başka bir ince anlamı içeriyor. Bizdeki karar sözü ise hangisini ifade ediyorsa bir tamlamaya dönüşerek anlaşılıyor. *Mahkeme kararı, hakem kararı, Yargıtay kararı, ceza mahkemesi kararı (hüküm)* vb. gibi... Bunun sonucu olarak İngiliz, Fransız, Alman veya bir Rus eski ve yeni kelimeleriyle birlikte daha zengin bir söz dağarcığıyla edebî ya da hukuki eserler verebilmektedir. Dillerinin doğal gelişimi içerisinde zenginleşmesi, daha ince, detaylı, derin ve güçlü düşüncelerine izin verirken bizde atılan kelimeler ya da yenilerini bulmakta zorlanmamız dolayısıyla kısıtlı kavramlar çerçevesinde sınırlı kalınmaktadır.

Ayrıca, *temyiz kudreti* veya *meşru müdafaa* gibi hukuk dilinin yerleşik terimlerini atmaya çalışmak da hatalı bir çabadır. “*Meşru müdafaa*” gibi yüzlerce yıldır kullanılan ve Türk hukuk dilinde yerleşmiş ve herkesçe anlaşılan bir tamlamayı atmaya çalışmak isabetsizdir. Onun karşılığı olarak düşünülen “*yasal savunum*” dil ve içerik olarak yanlıştır. Çünkü “*meşru*”nun karşılığı “*yasal*” değildir. “*Yasal*”, “*kanuni*”nin karşılığıdır. Hem meşrunun hem de kanunun karşılığında yasalı kullanmak, o kavram bakımından ifade gücünü yarıya indirmeyi kabullenmek anlamına gelir. Fransızca, Almanca, İspanyolcada olduğu gibi Batı dillerinde meşru ile yasal arasındaki nüansı koruyan kelime zenginliği dilde korunmuştur. Örneğin İngilizcede meşru karşılı tam olarak *legitimate* iken; yasal karşılığında *legal, lawful, statutory, de jure, rightful, jure* ve benzer on kadar kavram kullanılmaktadır. Bugün tek bir *yasal* sözcüğü ile *meşru, hukuki, kanuni ve nizami* gibi kavramların hepsi birbirine karıştırılarak kullanılmaktadır. Kelime sayısının azlığı, nüansların yok olması dili körelten ve zayıflatan temel sebeplerdendir.

Buradan yine hukuk diline dönecek olursak dilde terim olarak yerleşmiş ve hukukçular tarafından kullanılagelen kelimelerin kökenine bakılmaksızın dil dağarcığında korunması, sözcüklere ambargo uygulanmaması, konunun siyaset dışında bağımsız bir şekilde değerlendirilmesi elzemdir. Çünkü, bir dilin kültür ve edebiyat diline, literatürüne veya mesleki kavramları arasına giren bütün terimler o dilin zenginliğini ve gücünü oluşturur. Tıp ve eczacılıkta Latince, bilişim sektöründe İngilizce terimlerin sıklığı nasıl yadırganmıyorsa farklı dillerden gelerek Türkçe kelime hazinesinde yüzyıllardır yaşayan birçok Türkçeleşmiş hukuk teriminin yadırganmaması ve üzerinde yapılmakta olan *toplum mühendisliği*’nin bir parçası olan *dil mühendisliği* çalışmalarının durdurulması gerekir.

1970’li yılların Yargıtay ve Danıştay kararları incelendiğinde, ifade gücünün yüksekliği, konuların tereddüte yer bırakmayacak kadar güçlü ve yerinde bir dille kaleme alındığı görülür. Fakat 1970’lere, hatta 80’lere kadarki hukuk metnlerinin dil zenginliği ve ifade gücünün üstünlüğü, karar vericilerin ortaöğrenim ve hukuk eğitimlerinin güçlü bir altyapıdan gelişi ile dönemin dilinin daha zengin bir kelime dağarcığına dayanmasıyla, okuma alışkanlıkları ve kültürel çevre şartlarıyla doğrudan ilgilidir. Hukuk fakültelerinde bu kararlardan dil ve ifade bakımından yetkin ve güçlü olanlarının örnek/numune metinler olarak öğrencilerle buluşturulması gerekir. Hukuk dilindeki kelimelerin hangi dilden geldiğine bakılmaksızın yüzlerce yıldır işlenmiş halleriyle dil dağarcığımızda varlığını sürdürmesi gerektiği düşüncemiz yanında, bu kelimeleri Türk edebiyat dili ve hukuk dilindeki yeni kavramlar için üretilen veya alınan yeni kelimelerle birlikte yan yana kullanabilmenin büyük bir ifade gücü sağlayacağı kanaatindeyiz. Burada asıl olan Türk dilinin temelini, gramerini, kelime hazinesini koruyarak ve işleyerek bütün zenginliğiyle geleceğe taşımak olmalıdır.

Tarihi Türk devletlerinin hukuk metnlerinde kullanılmış olan tüzük ve yasa gibi yeni kelimeler Türkçede yerini bulmuştur ile bunlar hukuk metnlerinde yadırganmadan kullanılmaktadır ve yerine geçtiklerini tamamen atmamak kaydıyla kullanılmasında sakınca yoktur. *Kanun* ve *yasa*, *tüze* ile *hukuk*, *örf adet*, *anane* ile birlikte *töre*, *gelenek* ve *görenek* sözleri yan yana yaşatılabilir. Çünkü, bir dili güçlü ve büyük kılan husus, o dilin ifade zenginliği ve gücünün yüksekliği yanında, dili kullananların nüansları ayırt ederek kullanabilecekleri kelime hazinesine sahip olmalarıdır.

Bazen diğer bir dil, bir terim konusunda Türkçeden daha fazla kelimeye sahip olabilir. Bu durumda ya mevcuda yeni ekler veya tamlamalarla bu terimi kullanmak, ya da Türkçede daha önceki dönemlerde kullanılmış veya Türkçenin lehçe veya ağızlarındaki kelimelerden bulunuyorsa oradan alarak veya son çare olarak Türk dil mantığı ve fonetiğine uygun şekilde kelime üretmek mantıklı olabilir. Gerçekten de, teknik, teknolojik, kültürel, akademik veya sosyal zenginleşme, çeşitlilik ve ilişkilerin doğurduğu yeni terim ve kelimeler şu yollarla bulabilir:

Bir yandan dilin ve meslek dilinin tarihî birikimi içinde, hangi dilden gelmiş olursa olsun Türkçeye yerleşmiş olan kelimelerinin sözlüklerde ve literatürde korunması,

Bir kısmını ağızlardan ve Türk lehçelerinde kullanılan kelimelerden öncelikli olarak transferlerin yapılması,

Bunların yeterli olmaması hâlinde son çare olarak Türk dili semantik ve yapısına uygun olarak profesyonelce kelime üretilmesiyle karşılanabilir. Ancak bunun belirli şartları vardır: Mevcut kelime hazinemizin içinde hiçbir şekilde karşılığı olmayan ve geçmişte de kullanılmamış olan ve anlamı karşılamaya yeterli olmayan yeni bir kavram/kelime gerekli olduğunda ise Türkçenin semantiğine ve dilbilim gerçeklerine uygun şekilde ihtiyatla hareket edilmeli ve ölçülü bir üretim yapılmalıdır.

D. TÜRK HUKUK DİLİNİN COĞRAFI VE KÜLTÜREL BAĞLARI

Dil coğrafi, siyasi, kültürel ve sosyal bağlarla yakından ilişkilidir. Kültür devamlılığı konusundaki tutarlılık ayrı ve önemli bir meseledir. Bu konuya dikkat çeken GEDİKLİ'nin görüşlerini bir bütün olarak buraya aktarıyoruz:

“Bugünkü hukuk dilimiz veya başka deyişle hukuk terimleri büyük ölçüde Türkçe kökten türetilmiştir. Bunun hukuk metinlerini daha anlaşılır kıldığı doğrudur fakat kültürel devamlılığın kırıldığı da o kadar doğrudur. Bazıları bunu bilerek isteyerek yapmak istemişlerdir; eski hukuk düşüncesiyle, eski hukuk kültürüyle, eski medeniyet havzasıyla köprüleri atmak için bunu gerekli görmüşlerdir. Yeni medeniyetimiz Avrupa değerlerine dayalı olduğundan Avrupalı terimler Arapçalarına göre tercih sebebi olabilirdi. Bu sebeple, “kontrol”, “transfere” gibi sözleri kanunlara koymaktan kaçınmayanlar, “murakebe”ye, “nakl”e karşı çıkıyorlardı. Alfabe konusunda da benzer bir yola girilmişti; millî bir alfabe isteniyorsa Türklerin millî alfabesi vardı ve bu Göktürk alfabesi idi. Bunun alınması ileri sürülen gerekçeye daha uygundu ve milliyetçi bir devlete de bu yakıştırdı. Yunanların, Ermenilerin, Rusların, Gürcülerin alfabeleri millî idi. Biz de Orhun Yazıtlarının yazılı olduğu Göktürk alfabesini millî alfabemiz yapabildik. Ama öyle olmadı Latin(lerin) alfabesini alıp yeni Türk alfabesi dedik, bin yıl kullandığımız elifba, Arab'ın olmuş, yeni aldığımız Latin, Türkün olmuştu.”

Türk hukuk diline diğer dillerden alınan ve eski olduğu ileri sürülen kelimeler, aynı zamanda hukukun sosyo-kültürel boyutunu günümüze taşır. Hukuk sadece bir normlar yığını olmadığından, milletin/toplumun değer yargılarını, tarihini, kültürünü, sosyolojik açıdan dayandığı değer ve anlayışı günümüze taşıdığı varsayılır. En azından Avrupa, ABD, Almanya, Fransa, İtalya, Rusya ve Çin'in hukuk tarihi ve hukuk dili gelişim seyirlerinde böyle olmuştur. Bu bağlamda, Türk hukuk dilindeki eski veya yeni kelimelerin gücünün ve çağrışımlarının hukuki lafızlarından daha derin sosyal ve kültürel bağlarının ve çağrışımlarının olduğunun farkında olmak gerekir.

Örnelemek gerekirse sosyal bilimlerin birçok disiplini bakımından *devlet*, *halk* ve *millet* kavramlarının yerine daha yenilerinin konulduğu düşünülebilir. *Millet* ve bazen de *halk* yerine *ulus* kullanılabilse de *millet* kavramının daha derin ve sofistike çağrışımlarının olduğunu söylemek gerekir. *Devlet* yerine yanlışlıkla *ülkeyi* eş anlamlı sanarak kullanmak da benzer bir hatadır. Devletin üç unsurundan sadece birisi *ülke*dir. En genel anlamıyla *ülke* coğrafi açıdan sınırları belirlenmiş bir toprak parçasını ifade ederken, Devlet tüzel kişiliğini ifade etmez. Böylelikle basında gördüğümüz kadarıyla anlam kaymalarıyla yanlış kullanılan veya tam karşılığı zihinde oluşmadığından yedek kelimelerle sürdürülen eksik bir iletişim doğmaktadır.

E. TÜRK DÜNYASIYLA ORTAK HUKUK DİLİ KÖPRÜSÜ: ÖRNEK KELİME VE CÜMLELER

Bu bölümde Türkçeyi tarih içindeki gelişiminden kesintilerle ayıran; bağlarının olduğu coğrafyasından koparan, ve onu zayıflatarak gelişmiş bir dil olmaktan uzaklaştıran sonuçları Türk lehçelerinden örneklerle açıklamaya çalışacağız. Dil konusu, sosyo-kültürel boyutunun yanında, stratejik yönleri de olan bir meseledir. Dil tarihle ilişkisiyle *zaman boyutunu*, ve coğrafyayla ilişkisi dolayısıyla mekân boyutunu ilgilendiren derin bağlantılar içerir⁽⁴⁵⁾. Dilin, tarihî mirası koruyup geleceğe taşıma görevi yanında, Türkiye'nin jeokültürel hinterlandında Türkçenin farklı lehçelerini konuşan diğer yakın halklarla bağlantıların devamında bir köprü olma işlevi daha vardır. Dolayısıyla, dili organik gelişme seyrinin dışına çıkaran her müdahale, dile, kültüre, o dilin akrabası olan diğer dillerle ilişkilerine, tarihî miras birikimine umulmadık zararlar verir.

Dilin; kendi kültür havzasında kullanıldıkça güçlenen ve kendisini besleyen bir yanı vardır. Bu yönüyle bakarsak Türkçenin farklı lehçe ve ağızlarındaki ortak mirası korumak, tarihi, kültürel ve sosyo-politik yönleriyle önemlidir. Rastgele, kökü olmayan ve yalnızca mevcut-yerleşik kelimelerden kurtulmak gibi bir kaygıyla hareket edilerek ortak kültür havzasının dışında kelimelere dayanılması bütün ortak mirasa Türkçeyle birlikte zarar verir.

Diğer lehçeler, ağızlar ile birlikte dilde zenginleşme için iyi bir kaynaktır. İki büyük grubu oluşturan Oğuz (Anadolu, Azerbaycan, Türkmen vb.) ve Kıpçak (Kazak, Kırgız, Tatar, Kumuk; Nogay, Karaçay vb.) grubunun tarihte bir arada olduğu dönemlerin ortak Türkçesi veya onların kesişim alanlarında şekillenen Türk lehçeleri üzerinden çalışmalar yapmak çok değerlidir. Ortak Türkçenin tarihî temellerinde henüz kısmen ayrılmanın yaşandığı Karahanlı ve Harezm Türkçesi temelinde ve Kumuk Türkçesi ile Kırım Tatar Türkçesi gibi Kıpçak ve Oğuz dil özelliklerini aynı anda taşıyan işlenmiş dillerin desteğiyle bugüne kadar Türkçe ortak sözvarlığındaki kelime mirası ortaya çıkarılabilir. Yeni kelimelerin bir yandan dilde açılım imkânı sağladığını ancak diğer yandan halkın kullandığı kelimelerden ve ağızlardan sözler almak ya da Türk dünyasında ortak kullanılan kelimeleri seçmek yerine, Türk dili ve semantiğine uygun olmayan kelimelerin masa başında üretilmiş olması üzüntü vericidir.

Siyasi, tarihi, kültürel, coğrafi vb. gerekçelerle Türkçe'nin lehçelerinin bağımsız resmî diller olarak gelişimi; coğrafi konumların uzaklığı, iktisadi ilişkilerin ve yolların geçmişi göre farklılaşması, devletlerin farklı siyasi idareler altında kalması gibi sebepler Türk Hukuk Terminolojisi sisteminin yazılı olarak yaklaşık 1200 yıl öncesine dayandırabileceğimiz başlangıç noktasına göre neredeyse tamamen farklılaştığını görüyoruz. Türk hukuk dili, sadece Türkiye'de değil, aynı zamanda

(45) Bu konudaki teori için bkz. OĞURLU, Yücel (2019), "Sosyal Çözümler İçin 5D Değerlendirme Anahtarı: "Mekan-Derinlik- Hal-Tarih-İhtimal Boyutları Teorisi", in Perspektif Kodları, İstanbul.

Türkçe ve lehçelerinin konuşulduğu diğer ülkelerde de hukukun uygulanması ve anlaşılması için bir “üst dil” olarak temel bir zemindir ve ortak anlaşma dilinin zamanla yakınlaşması hedefi için ortak kelimelerin korunması ve ortak hukuk dili geliştirilmesi önemlidir. Özellikle Azerbaycan, Özbek, Uygur Türkçeleri ve Kırım Tatar Türkçelerindeki ortak hukuk kelimelerinin her nedense sanki özenle seçilerek dilimizden atılmaya çalışılmış olması ilginçtir. Tarihi ve kültürel mirasımız bu kelimelerle işlenmiş olduğundan ve yakın coğrafyamızda bu kelimelerle konuşuluyor olduğundan bunu yaparak aslında coğrafyayla ve tarihle bağlantımızı koparılmış oluyor.

Hukuk metinlerinde olup da günlük dilimizde yer bulan ve aşağıda karşılaştırmalı olarak sunacağımız *adalet*, *kanun*, *milli*, *medeni*, *kaide*, *vazife*, *borç* ve *karz*, *emanet*, *vilayet*, *umumi*, *hususî*, *iktisadî*, *şehir* ve benzeri Türkçe’nin yüzlerce yıldır hatta bir kısmı bin yıldır bütün metinlerinde geçen hukuk kelimeleri bir çırpıda atılmaya çalışıldığında ortaya, çevremizde sadece bizim anladığımız, ama komşu ve akraba halkların artık anlayamadığı bir dil çıkmış oluyor. Henüz bu sözleri bu metnin okuyucuları anlıyor fakat birkaç nesil sonra bu sözler akli başında bir dil politikası izlenmezse belki de tamamen yok olacak.

Şimdi bu noktadan itibaren Türk Dil Kurumunun kuruluşundan bu yana yaptığı en değerli hizmetlerden olan online Türk Lehçeleri Sözlüğü ve benzeri diğer sözlüklerden yararlanarak belirli temel kavramları tarayarak oluşturduğum karşılaştırmayı dikkatlerinize sunuyorum. Türk lehçelerinden örneklerle bu ortak dil mirasının eski ve yeni kelime ayrımı yapılarak zayıflatıldığını görelim. Burada göreceğimiz yaklaşık 20 kelime hukuk dilinden ortak 200 kelime örneğine kadar çıkarılabilir. Fakat çalışmanın artık bir makale sınırlarını aşan hacmi dolayısıyla aşağıdaki örneklerle yetineceğiz:

1. Örnek: “Adalet” Sözü

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi:	Kazak Türkçesi:	Kırgız Türkçesi:	Özbek Türkçesi:	Tatar Türkçesi:	Türkmen Türkçesi:	Uygur Türkçesi:	Rusça
Adalet	Ədalət	Әділет ädildik	adilet	Adolat	Dörislik, haklılık	Adalat	Adalet	spravedlivost, pravosudiye

Tablodan da anlaşılacağı üzere, *adalet* kelimesi Türk lehçelerinin neredeyse tamamında birbiriyle aynıdır. Tatarca’da, “*dürüstlük*” ve “*haklılık*” ile “*adalet*” ayrıca ifade edilmiş. Biz “adalet” sözünün yerine, “tüze”, “tüzegen, veya “türe, gibi önerilen başka bir kelimeyi koymuş olsaydık kültürel mirası birlikte paylaştığımız diğer topluluklarla bağımızı, kendi ellerimizle bilinçsizce kesmiş olacaktık. Şimdi diğer bir örneğe geçelim:

2. Örnek: “Hukuk” Sözü:

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
Hukuk	Hüquq	Hokuk	Ququq	Ukuk

Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
Huquq Qonun	Hokuk	Hukuk	Qanun Hokuk	Pravo

“Hukuk” sözü Arapça, Farsça ve Türkçe’nin bütün lehçe ve ağızlarına kadar küçük fonetik farklılıklarla aynıdır. Halbuki hukuk gibi yerleşik bir sözü atarak yerine denenen “tüze” sözü tutmuş olsaydı bir bağı daha kopartmış olacaktık. Türkiye Türkleri, Türkmen, Azerbaycan, Tatar, Özbek, Uygur, Kazak, Kırgız, Başkirt’ların *hukuk/hügug/kukuk/ukuk/hokuk* dediğine “tüze” deseydik ve bu söz Türkçede tutup yerleşmiş olsaydı ortak bir kelime atılmış olacaktı.

3. Örnek: “Kanun” Sözü:

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
Kanun, Yasa	Qanun	Kanun, Zakon	Zań	Mıyzam

Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
Qonun	Kanun, Zakon	Kanun	Qanun	Травур

Türkçe zannedilerek Moğolcadan alınan “yasa”, bin yıllık dilimizde var olan “kanun” yerine konulmuş olduğunda, Anadolu Türkleri, Türkmen, Azerbaycan, Tatar, Özbek, Uygur, Başkirt’lar “kanun” için “kanun” derken biz “yasa” gibi Türkçe olmayan başka bir sözü alarak bütün bu kültür havzasıyla ortak anlaşma dilindeki bir köprüyü daha yıkmış olduk. Şu anda yasa sözü kanun sözünü yok etmeden kullanılmalıdır.

4. Örnek: “Hakim” Sözü

Türkiye Türkçesi:	Azerbaycan Türkçesi:	Başkurt Türkçesi:	Tatar Türkçesi:	Özbek Türkçesi:	Kazak Türkçesi:	Türkmen Türkçesi:	Uygur Türkçesi:	Rusça:
Hakim, Yargıç	Hâkim Hakim	Hakimlik itvsi, Völi, Hököm hörövsı (Türkiye Türkçesiyle: Hakimlik edici, Hüküm verici)	Hakimlik itüci, hökim sörüci (Türkiye Türkçesiyle: Hakimlik edici, Hüküm verici)	Hakam, Sudya	Xakım, Suda, Sot	Hâkim, Kazi (Osmanlı Türkçesindeki <i>Kadı</i>)	Sotçi, Uyuştur- ğuçı	Sudya

Hakim yerine konulmak için zorlanan *Yargıç* sözü Türkçe kökenli değil, *yasa* sözü gibi *carguçi* olarak Moğolcadan alınmıştır. Diğer hiç bir Türk lehçesinde veya Anadolu ağzında ya da tarihî metinlerde yoktur.

5. Örnek: “Örf-Adet-An’ane” / “Gelenek ve Görenek” Sözleri

Türkiye Türkçesi:	Azerbaycan Türkçesi:	Başkırt Türkçesi:	Tatar Türkçesi:	Özbek Türkçesi:	Kazak Türkçesi:	Türkmen Türkçesi:	Uygur Türkçesi:	Rusça:
Örf-adet, An’ane, Gelenek ve görenek	Adət, Adət-ənənə	Çöröf-ğäzät	Çorif-ädät	Urf-odat, an’ana	Çurıp-Ädet, Dästür, Äje	Adat, Urp-ädat, Däp-dessur Dessür adap	Örüp-adet, En’ene	obiçay traditsiya

6. Örnek: “Emanet” Sözü

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkırt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
Emanet	Əmanət	Amanat	Amanat	Amanat

Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
Omonat	ämanät	Amanat	Amanät	Ostivleniye na popeçeniye, Sdaça na haneniye

7. Örnek: “Borç” ve “Karz Vermek” İfadeleri

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkırt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
Borç, Karz	Borc Borc ve Kredit Vermək	buris	Boriş Karız Qarız	karız

Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
Qarz bermog, Kredit bermog	Burç	Karz berği Karz Bermek (Gaýtaryp Bermek)	Qeriz Qeriz biriş	Dolg Zayom

8. Örnek: “Vergi” Sözü

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkırt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
Vergi salmak, salma	Vergi	Halım, Haloğ	Salıq	Salık

Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
Soliq	Salım, Nalog	Salgyt	Bac Selik	Nalog

Türkçede *vergi salmak* ya da köylerde toplanan bir katkı parası olan *salma* sözlerinde yaşayan *Salık* sözü ortak bir söz olarak dikkat çekiyor. Azerbaycan ve Türkiye'deki *vergi* sözünün yanına bu ortak sözün alınması düşünülebilirdi.

9. Örnek: “Siyasi” Sözü

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
Siyasi, Siyasal,	Siyasi	Säyäsî Politik	Sayasî	sayasiy
Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
Siyosiy	Säyäsî Politik	Sıyäsî, Syýaset	Siyasiy	Politiçesky

Türk lehçelerinin tamında aynı olan *Siyasi* yerine Arapça kök olan *Siyase* sözüne masa başı üretme *Siyasal* sözüyle dili sadeleştirmiş olmadığımız gibi sadece bozup diğerlerinden uzaklaştırmış oluyoruz.

10. Örnek: “Medeni” Sözü

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
Medeni, Uygur	Mädäni, Sivil, Mülki (örneğin mülki hüquq)	Sivilizasiyalı, kulturalı	Mädeni, Mädeniyetti	Madaniy, madeniyattu
Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
Madaniyatli Madaniy	Kul'turalı, sivilizasiyalı	Medeniyetleşen, Medeni Medeniyetli	Medini	Kul'turnıy, Tsivilizovannıy

11. Örnek: “Milli” Sözü

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
Milli, Ulusal	Milli	Milli	Ultıq	Uluttuk
Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
Milliy	Milli	Milli	Milliy	Natsianalný

Görülüyor ki neredeyse diğer bütün Türk lehçelerinde Millî sözü ortak olarak kullanılmaktadır. Kıpçak grubundan Kazak ve Kırgızca'da *ult* sözü *ulus* karşılığında kullanılmakta ve -tık, -tuk ekleri bizdeki -lık, -luk eklerine denk gelmektedir. Karşılığı *Ulushuk* olmaktadır. Türkçede böyle bir tercih yapılmamış artık hepimizin kullandığı *Ulusal* sözü ısrarla dile yerleştirilmiştir. Halbuki *Ulus* sözü de Moğolca Ülüs/Ülüş sözünden gelmektedir. Yukarıda 3 üncü ve 4 ncü örneklerde de olduğu gibi 200 milyon kişinin konuştuğu Türk lehçeleri yerine 10 milyon kişinin konuştuğu Moğolcadan kelime alınması ısrarı tuhaftır.

12. Örnek: “Şehir” Sözü

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
Şehir, Kent	Şəhər	Kala Şahar	Qala Şahar	Şär
Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
Şahar	Kala Şähär	Şäher	Şeher	Gorod

En ilginç örneklerden birisi de Yunus Emre’nin dilinde, bütün Türkçe lehçe ve ağızlarda olan *Şehir* yerine, Türkçeyle hiçbir ilişkisi olmayan eski Sanskirtçe’den Soğdca’ya geçen *Kent* sözünün alınması ve bunun çağdaş bir kelime olduğu düşüncesiyle her yere sıkıştırılmasıdır.

13. Örnek: “Eşit”/ “Denk” Sözü

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
Eşit Denk	Tay Bərabər/Ekvi- valent	İş, (Eş karşılığında) Tiñ	Teñ Parapar	Teñ
Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
Teng, Bäräwär, Ekvivalent	Bir, Tiñ	Deñ Barabar Kıbäpdaş	Baraver Teng Ohşaş	Ravnıy

14. Örnek: “Kural”/ “Kaide” Sözü

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
Kaide, Kural	Qayda, Qanun-Qayda	Kağızä, Kılık, Tärtip	Qağıda, Qural, Ereje	Erece
Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
Qonun, Qoida	Kağıyda	Käda	Tüzüm, Kaide	pravilo

15. Örnek: “Vazife” Sözü

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
Vazife, Görev	Vəzifə (borc)	Vazifa Buris Hizm	Väziyfe Mindet	Mildet
Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
Vazifa, Mo’naviy qarz	Vazifa, Burıç, Hizmät	Wezipe	Vezipe	Obazannost Dolg

16. Örnek: “Yönetim”/ “İdare” Sözü

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
İdare	idarə İdarə etmə	idara	Başqaruw, Äkimşilik	Başkaru
Yönetim		Yitäksilik İtiv Başkarıw	Baskarma	
Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
İdora Boşqarma Boşqaruv	İdarä Başkaru Citäkçilik İttü	Dolandırmak, Yolbaşçylyk, Edäre etme	İdara Baş kuruş Baş karma	upravleniyerukovostvo

17. Örnek: “Genel” Sözü

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
Genel, Umumi	Ümumi,	Ğomumi, Döyöm	Jalpı	Calpı, Büt
Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
Umumiy	Ğomumi, Urtak	Umumy	Omumi Adette	Obşçiy

Burada da ortak kelimenin Türkçe hukuk dilinde kullanılan *umumi* sözünün ortak olduğunu onun yerine Fransızcadan *general* sözüne benzeterek üretilen ve dile artık yerleşen *genel* sözünün Türkçeleştirmeye hizmet etmemekle birlikte ortak bir kelime köprüsünü de yıktığı görülüyor.

18. Örnek: “İl” Sözü

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
Vilayet İl	Vilayət	Viläyät, Oblast	Aymak, Oblıs	Aymak, çöyrö
Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
Viloyat	Vilayät, Oblast	İl oblast	Vilayät Şeher Rayon Oblast	Guberniya Oblast’

Tabloya bakılırsa *il* sözü ile birlikte *vilayet* sözünün de neden yaşaması gerektiği rahatlıkla anlaşılabilir.

19. Örnek: “İktisadi” / “Ekonomik” Sözü

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
İktisadi Ekonomik	İqtisadi	İktisadiy, Ekonomik	Ékonomikalıq, Ünemdi	Ekonomikalık

Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
Iqtisodiy	İktisadiy, ekonomik	Yktysady	İqtisadiy	экономи́ческий

Bu tabloda *iktisadi* kelimesinin, 220 milyon insandan 200 milyonu tarafından ortak olarak kullanıldığını gösteriyor. *İktisadi* kelimesi yabancı dilden sayılarak atılırken yine yabancı bir dilden olan *ekonomi* yerine neden yeni bir kelime üretilmediği sorusu da akla geliyor. Burada, özellikle tarih içerisinde Türkçe metinlerde binlerce kez kullanılan kelimelerden Arapça ve Farsça olanların atılırken Batı dillerinden gelen kelimelerden rahatsızlık duymadan kullanılması tutarsız bir duruş ortaya koymaktadır.

20. Örnek: “Sosyal” / “Toplumsal” / “İçtimai” Sözü

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi
Sosyal, Toplumsal İçtimai	İctimai Sosial	İjtimaiğy Sotsial'	Qoğamdıq, älewmettik	Kömdük

Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi	Rusça
İjtimoiy, Sotsial	İctimaiğy, Sotsial',	Sotsial, Toplum, Jemgyýet	İctimaiy, Sotsial	Sotsial'nıy, Obş- çestvenniy

Bizde yakın zamana kadar kullanılan *ıçtimai* ya da sosyal yerine, 1942 yılından önce rastlamadığımız *toplumsal* sözü kullanıldığında yine diğer bir bağ daha koparmış oluyoruz.

F. HUKUK CÜMLELERİ ÜZERİNDEN TÜRK LEHÇELERİYLE BAĞLARIN ZAYIFLATILMASI ÖRNEKLERİ

Türk lehçeleri üzerinden dil ve kültür ortaklığımızın bugüne kadar nasıl taşındığını, bundan sonra nasıl bir iletişim kaybı ve yok olma tehlikesi içinde olduğuna işaret etmek amacıyla burada birkaç cümle örneği üzerinden analizler yapılacaktır. Tekrar vurgulamak gerekir ki yukarıda izah edildiği üzere dilde sadeleşme ve başlangıçta amaçlanan hedefleri aşır bir *akıl tutulması* ile işin ölçüsü kaçırıldığında dili sadeleştirme değil, ölçüsüz bir tasfiye ve *dil tutulması* ortaya çıkar. 1930'ların sonuna doğru sadeleştirmenin belirli bir aşamaya gelmesinden sonra artık durdurulması gerektiği düşüncesi dikkate alınmayarak tasfiye 1940'lardan 1970'lere kadar bir resmî politika şeklinde bütün hızıyla devam etmiştir. Dönemin siyasi çekişmeleri arasında orta yol bulunamadan herkesin sadece kendi sesini duyduğu

ve sıkılı yumruklarla birbiriyle konuştuğu bir ortamda ne akademik olarak makul sınırlar çizilebilmiş ne de bilimsel anlamda bir müzakere ortamı, anlaşma arayışı veya bir orta yol bulma çabası görülememiştir.

Şimdi Türkçe ve lehçelerindeki ortak cümle yapısına ve kelime ortaklıklarımıza cümle içinde birlikte bakabiliriz:

1. Mahkeme Kararına Dair Bir Örnek Cümle

a. Yaşayan Türkiye Türkçesiyle:

Hâkim, adalet ve kanunlara dayanan adil ve medeni bir karar verdi. Yine şunu gördük ki kanunlar, hukukun teminine hizmet ediyor.

b. Üretilme Kelimelerle Türkiye Türkçesiyle:

Şimdi de aynı cümleyi, bizim yıllardır duyduğumuz ve bir kısmı dile yerleşen, bir kısmı ise kabul görmeyen sonradan üretilmiş yeni bazı kelimelerle kurmayı deneyelim:

Yargıç, tüzeye ve yasaya uygun, uygar bir karar verdi. Yine şunu gördük ki yasalar, tüzenin sağlanması işine yarıyor.

Bizim için her ikisi de anlaşılabilir olan bu cümle, bu yeni kelimelerle ifade edildiğinde aşağıda görüleceği gibi Türkçenin 1000 yıllık ortak mirası içinde Türkçeleşmiş olan, literatürde ve halk dilinde yerini bulmuş olan ortak anlaşma dilini yok etmiş oluyoruz. Yukarıdaki cümlede ortak kalan ve yine yabancı bir dilden gelen *karar* kelimesi dışında terim ortaklığı kalmıyor. Ayrıca, kökeni Moğolca olan yeni iki kelime olan *yasa* ve *yargıç* sözlerini dile sokmuş oluyoruz. Diğer bir tespit olarak da bu cümledeki bazı sözlerin yerli yerine oturmadığını ve eksik çağrışımlarının olduğunu görebiliriz. Semantik ile ilgili bu müzakereye girmeye makalenin hacmi elverişli olmadığından bu konuyu başka bir çalışmaya bırakalım. Fakat aynı cümleyi şimdi diğer Türk lehçeleri ile kurarak yakınlaşma ve uzaklaşma hakkında bir fikir edinelim:

c. Azerbaycan Türkçesiyle:

Hakim, ədalət və qanun əsasında ədalətli və mədəni (sivil) bir qərar verdi. Bu yolla qanunlar hüququn təmin olunmasına xidmət edir.

Bu cümleyi, Türkçeden Türkçeye çeviri olmayacağından “Türkçeye çevirdik” gibi cahilce bir cümle kurmadan şimdi sadece harfleri fonetik için değiştirterek bu cümleye bakalım:

Hâkim, adalet ve kanun esasında, adaletli ve medeni (sivil) karar verdi. Bu yolla kanunlar, hukukun temin olunmasına hizmet edir.

Türkiye Türkçesine bunca yakın olan Azerbaycan Türkçesiyle ancak yukarıda “yaşayan Türkçe” olarak verdiğimiz örnekle kıyasla ortak kelimeleri görebilir, bunların “eski” diyerek atılması hâlinde ise anlaşmanın mümkün olmadığını anlayabiliriz.

d. Kırım Tatarcasıyla

Qadı adalet ve qanunğa esaslanıp, adaletli ve medeniy bir qarar çıqardı. Boyleliknen, qanunlar hukukı (qanunı) temin étmege hızmet ételer.

Aradan alfabe engelini kaldırarak transkripsiyonunu yapıp küçük birkaç katkıyla cümleyi şöyle okuyabilirsiniz:

Kadı (hakim), adalet ve kanuna esaslanıp, adaletli ve medeni bir karar çıkardı. Böylelikle kanunlar, hukuku temin etmeye hizmet ede(r)ler.

e. Türkmen Türkçesiyle

Kazy, adalat we kanun esasynda adalatly we medeniyetli bir karar berdi. Şeýle hem kanunlaryň kanuny üpjün etmek üçin hyzmat edýändigini gördük.

Türkiye Türkçesi alfabesiyle ve aynı kelimeleri fonetik olarak Türkiye Türkçesine uyumlaştırsak bu cümle şöyle anlaşılabilir halde olur.

Kadı (hakim), adalet ve kanun esasında adaletli ve medeniyetli bir karar berdi. Şöyle hem, kanunların, kanunu üpcün (tesis etmek) için hizmet edenliğini gördük.

Türkmenistan Türkleriyle Büyük Selçuklu döneminden sonra coğrafi ve siyasi olarak yaklaşık 700 yıllık bir ayrılığa rağmen cümleden anlaşılacağı üzere, cümlelerin, hukuk eğitimi alsın almasın ortalama kültüre sahip herhangi bir kişi tarafından fonetik farklılıkları dikkate almazsak anlaşılabilir olduğunu düşünüyorum.

f. Özbek Türkçesiyle:

“Hokim (qozi) adolat va qonun asosida adolatli va madaniyatli qaror berdi (chiqardi). Qonunlar qonunni ta’minlashga xizmat qilishini ham ko’rdik.”

Bu cümle, Türkiye Türkçesi ve alfabesiyle aynı kelimeleri sadece fonetik olarak Türkiye Türkçesine uyumlaştırmakla Özbek Türkçesi bilmeyenler için daha karşılaştırılabilir hâle gelir:

Hakim (qozi), adalet ve kanun esasında adaletli ve medeniyetli bir karar verdi (çıkardı). Kanunların, kanunu teminleyişe hizmet kılışını hem gördük.

Görülebileceği üzere, Türkiye Türkçesiyle diğer Türk lehçeleri arasında “yaşayan Türkçe” olarak yukarıda verdiğimiz ilk örnekte ortak kelimeleri rahatlıkla görebilir ve bunlar aracılığıyla rahatlıkla anlaşılabiliriz. Bu sözler, “eski” oldukları gerekçesiyle atıldıklarında sadece yeni kelimeleri kullanarak anlaşma imkanı kalmamaktadır.

2. Türk Dil ve Lehçelerinden “İnsan Hakları” Konulu Birer Örnek Cümle

a. Türk Dil ve Lehçelerinde ‘İnsan Hakları’ Kavramı

Öncelikle Türk Dil ve lehçelerinde ‘İnsan Hakları’ Kavramının nasıl kullanıldığına bakarak başlayalım:

Türk Dil veya Lehçesi	İnsan Hakları Karşılığı
Türkiye Türkçesi	İnsan Hakları
Azerbaycan Türkçesi	İnsan Haqları İnsan Hüquqları
Türkmence	Adam Hukuklary
Özbekçe	Inson Huquqlari (Инсон ҳуқуқлари)
Uygurca	Adäm Hoquqliri (Адәм хоқуқлири)
Tatarca	Keşe Hokukları (Кеше хокуклары)
Kazakça	Adam Qūyqtary (Адам құқықтары)
Kırgızca	Adam uquqtary (Адам укуктары)
Kumukça	Adam Hakları (Адам хақлары)
Karaçayca	Adam Hakları (Адам хақлары)
Balkarca	Adam Hakları (Адам хақлары)
Şorca	Adam Hakları (Адам хақлары)
Başkurtça	Keşe Hoquqtary (Кеше хокуктары)
Altayca	Adam Qūyqtary (Адам құқықтары)
Karakalpakça	Adam Qūyqtary (Адам құқықтары)
Nogayca	Adam Qūyqları (Адам құқықлары)
Kumukça	Adam Hakları (Адам хақлары)
Karaçay Türkçesi	Adam Hakları (Адам хақлары)
Balkarca	Adam Hakları (Адам хақлары)
Şorca	Adam Hakları (Адам хақлары)

Tablodan anlaşılacağı üzere *insan* sözcüğü yerine bugün anlamı değişmiş olan ve Türkçenin farklı dönemlerinde hem kadını hem erkeği kapsayan bir söz olarak “*adam*” veya “*kişi*” ifadesi de kullanılmıştır. “Hak” yerine de onu çoğulu olan “*hukuk*” veya bazen “*hukuklar*” sözü kullanılmıştır. Türk dünyasının genelinde ve yaygın dillerde “*insan hakları*” veya “*adam hakları*” tamlama teriminin içinde “*insan*” kelimesi ile “*hak*” ve “*hukuk*” Arapça kökenli olsa da Şorca gibi dil bakımından uzak bir Türk lehçesinde bile kullanılmaktadır. Aynı şekilde “*adam*” kelimesi de Farsça üzerinden Türkçeye geçmiş ve “*Adem*” sözüne nispetle dilde kalmış bir kelimedir. Balkar, Karaçay ve Şor gibi nisbeten daha fazla yalıtılmış Türk lehçelerinde bile varlığı ve kullanılması ortak dilin bin yıl içinde nasıl işlendiğini ve sözde Türkçeleştirme adına zaten Türkçeleşmiş olan yerleşik kelimelerle niçin oynanmaması gerektiğinin ilginç bir örneğidir.

b. Çağdaş Türk Lehçelerinden İnsan Hakları Konulu Cümle Örnekleri

1. Çağdaş Uygur Türkçesiyle:

Konunun daha rahat anlaşılabilmesi için daha önceki bir çalışmamızdan buraya şu örnek hukuk cümlesi tahlilimi aktarmak faydalı olacaktır⁽⁴⁶⁾. İnternette rahatlıkla bulabileceğiniz bir hukuk metnini sizinle paylaşmak isterim:

Çağdaş Uygurca bir metin:

“Hemme âdem zatidinla erkin, izzet-hörmät ve hokkukta babbaraver bolup tuğulğan. Ular ekilge və vijdanğa ige hemde birbirige kerindaşlıkk munasivitige has roh bilen mu’amile kılışı kerek.”

Şimdi Türkiye Türkçesine çevrilen bu çağdaş Uygurca metni bir de size kelime kelime değişiklik yapmadan çevireyim. Bu çeviriyi biraz edebiyat metni okumuş olan liseli gençlerimiz de rahatlıkla anlayacaklardır.

“Hemme adam zatı, erkin, izzet-hürmet ve hukukta beraber olup doğulmuştur. Onlar, akıla ve vicdana iye(dir), hem de birbirine kardeşlik münasebetine has (bir) ruh ile muamele kılışı gerekir.”

Türkiye Türkçesine, TDK sözlüğünden yararlanarak masa başı üretilen yeni kelimelerle çevirirsek: ***“Tüm insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Us ve törel bilince iye dirler ve birbirlerine karşı kardeşlik duygusu ile devinim göstermelidirler.”*** Bu çevirideki Arapça kökenli olan *“insan”* ve *“hak”* kavramlarının metinde kalmasına rağmen, güya Türkçeyi koruma adına ortak mirası yok etmek, bizim dışımızdaki 200 milyona yakın insanla anlaşmayı sonlandıracağı; dil bağımızı tamamen kopartacağı ve onlar için artık anlaşılması imkânsız ayrı bir dil oluşturacağını görmek gerekir.

Bu çağdaş Uygurca metni bizim için anlaşılır kılan *adam, izzet, hürmet, hukuk, beraber, akıl, vicdan, hem de, münasebet, has, ruh ve muamele* gibi bir kısmı Kutadgu Bilig ve Divânu Lügâti’t-Türk’den bu yana bin yıldır, bir kısmı ise yüzlerce yıldır Türkçenin kelime hazinesi içinde var olan ortak söz varlığımızdır.

2. Özbek Türkçesiyle

Aynı metne Özbekistan, Afganistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan’da 2024 yılı rakamlarıyla toplam 50 milyon kişinin konuştuğu Özbekçe üzerinden bakalım:

“Barça odamlar erkin, qadr-qimmat va huquqlarda teng bo’lib tug’iladilar. Ular aql va vijdon sobibidirlar va birbirlari bilan birodarlarça muomala kilishlari zarur.”

⁽⁴⁶⁾ OĞURLU, Yücel, “Dünün, Bugünün ve Geleceğin Meselesi: Türkçenin Devleşme veya Yok Olma Kavgası” (Yücel Oğurlu İle Röportaj), Düşünce Dergisi, KOCAV Yayınları, 2016; Örnekler wiki-pedianın ilgili sayfalarından alınmıştır: Uygurca için, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Uygurca>

Bu metnin Türkçe kelimelerle birebir yaklaşık karşılığı:

“Varca adamlar (var olan bütün insanlar), erkin, kadir-kıymet ve hukuklarda denk olup doğulurlar. Onlar akıl ve vicdan sahibidirler ve birbirleri ile birader(ler)ce muamele kılınışları zaruri(dir).” Bu kelimeleri bir Türkiye Türkünün anlamasında, hatta öğrenmesinde herhangi bir zorluk yoktur.

3. Kırım Tatar Türkçesiyle

Aynı cümleye Kırım Tatar Türkçesiyle bakalım:

“Bütün insanlar serbestlik, menlik ve uquqlarda musaviy olup dünyağa keceler. Olar akıl ve vicdan saibidirler ve biri-birilerinen qardaşçasına munasebette bulunmaladırlar.”⁽⁴⁷⁾

Kelimeleri değiştirmeden sadece fonetiği düzelttiğimizde şu cümle çıkar ve ortalama kültür sahibi Türkçe bilen birisi için neredeyse tamamen anlaşılır:

“Bütün insanlar, serbestlik, benlik (şeref) ve hukuklarda musavi olup dünyaya gele(r)ler. O(n)lar akıl ve vicdan sahibidirler ve birbirleriyle kardeşçesine münasebette bulunmaladırlar.”

4. Azerbaycan Türkçesiyle:

“Bütün insanlar öz ləyaqətləri və hüquqları etibarilə azad və bərabər doğulurlar. Onlara ağıl və vicdan bəxş edilib və onlar bir-birinə münasibətdə qardaşlıq ruhunda davranmalıdırlar.”

Yine burada da kelimeleri değiştirmeden sadece fonetiği Türkiye Türkçesine yakınlaştırarak düzelttiğimizde şu anlaşılır cümle çıkar:

“Bütün insanlar öz liyakatleri ve hukukları itibariyle azat ve (bir) beraber doğulurlar. Onlara akıl ve vicdan bahş edilib ve onlar birbirine münasebette kardeşlik ruhunda davranmalıdırlar.”

5. Türkmen Türkçesiyle

“Adamlaryň hemmesi azat dogulýarlar we öz mertebesi hem de hukuklary boýunça ilki başdan deňdirler. Olara ozal başdan aň, ynsap berilendir we biri-birine özara doganlyk ruhunda çemeleşmek olaryň ýaraşygydyr.”

Kelimeleri değiştirmeden sadece fonetiğe uygun harfleri değiştirdiğimizde ortaya şu cümle çıkar ve ortalama kültür sahibi Türkçe bilen birisi için büyük ölçüde anlaşılır bir metne döner:

“Adamların hepsi azat dogulurlar ve (hem) öz mertebesi hem de hukukları boyunca ilk baştan denktirler. Onlara öz-albaştan an, insaf verilendir ve birbirine öz-ara doğanlık ruhunda cemileşmek onların yaraşığıdır.”

⁽⁴⁷⁾ Kırım Tatarcası İnsan Hakları Beyannamesi pdf metni için bkz. <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/crimean-tatar>. (E.T. 16.10.2024)

Yukarıdaki kelime ve cümle örnekleri, Türkçe ve lehçelerinin Türkçedeki aşırıya kaçan *arındırma* hareketleri ile bu dillerin Sovyet döneminde ortak Türkçeden uzaklaştırılmasına yönelik bilinçli çalışmalara rağmen halen büyük ölçüde ortaklıklarının olduğunu ortaya koymaktadır.

Burada verdiğimiz örnekleri yüzlerce başka örnekle zenginleştirebiliriz. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türkçe eski ve yeni kelimeleriyle bir arada düşünülürse öncelikle geniş bir coğrafyanın ortak kültür ve dil hafızasını taşımaktadır. İkinci olarak, bu hafıza ve hazine hukuk terminolojilerinin zenginliğiyle bir *hukuk bilim dili* olarak yeterlidir. Üçüncü olarak, hukuk dili yaşayan bir organizma olarak yeni kelimelere ihtiyaç duydukça tarih boyunca onları alarak, işleyerek veya üreterek gelişmesini sürdürmektedir.

SONUÇ YERİNE

1. Genel Dil Politikaları Hakkında Sonuç ve Önerilerimiz

- Büyük dillerin hiçbirisi “arı dil” değildir; sözlüklerinin büyük oranda diğer dillerden toplanarak yüzyıllar içinde şekillendiği bilinir. Dil dışarıdan mekanik müdahalelerle değil, doğal seyri içinde yaşayıp gelişen bir iletişim aracıdır. Fakat bunun da ötesinde kültür ve hafızayı saklayıp gelecek kuşaklara taşıyan bir varlıktır.
- Türkçe dışında İngilizce, Fransızca, Rusça, İspanyolca, İtalyanca gibi yabancı dillerden büyük oranda ödünç kelime almış olan büyük dillerin hiçbirinde dilde “tasfiye” hareketi olmamıştır.
- Başlangıçta iyi niyetle Türkçe’ye hizmet etmek isterken dilde sadeleşmeyle başlanmış, ancak bunun sınırları ve duracağı yer belirlenmediğinden ‘öz Türkçecilik’ üzerinden dil hasara uğramış ve yapılan müdahaleler sonucunda dil zayıflamış, ifade yeteneği ve gücü gerilemiştir.
- Türkçenin söz envanterinin toparlanması halen sonuçlanmamıştır. Diğer büyük diller söz varlığının önemli bir kısmını yerel kullanım bölgesini belirterek sözlüklerine aktarmaktadır. Türk Dil Kurumunun hazırladığı Türkçe Ağızlar Sözcüğünün içerdiği kelime hazinesinin Büyük Türkçe Sözlüklere taşınmaması dil politikasındaki eksiklerimizdendir.
- Türk Dil Kurumunun en büyük hizmetlerinden birisi olan ancak zaman zaman erişiminde zorluklar yaşanan ve kullanıcı dostu olmayan online “Türk Lehçeleri Sözlüğü” geliştirilmeye devam edilmeli, yanlışlıklar giderilmeli, eskiden olduğu gibi tablolar hâlinde karşılaştırmaları sunmalıdır. Ayrıca, Türk Dil Kurumunun “Türk Lehçeleri Ortak Kelimeler Mirası Sözlüğü” çalışması yapılmalıdır.

2. Türk Hukuk Dili Hakkında Sonuç ve Önerilerimiz

- Her mesleğin ve hukukun kendine ait bir “üst dil”inin olması ve sokak dilinden daha zengin bir kelime dağarcığı içermesi olağandır. Çünkü zengin

bir kelime dağarcığı ile kullanılan dil, yanlış anlamaya veya çarpıtmaya izin vermez. Hukuk dili terim ve üslubuyla işlenmiş, gelişkin bir “üst dil” olarak varlığını sürdürmeli ve geliştirilmeye devam edilmelidir

- Hukuk dili, ortalama eğitimi olan bir kişi tarafından anlaşılabilir olmalı; fakat bir “üstdil” (meta-language) olarak eski ve yeni kelimeleriyle birlikte mevcut kelime hazinesi korunmalı ve dilin tabii (doğal) seyri içinde gelişmesine izin verilmelidir.
- Hukuk metinleri, dava dilekçeleri, iddianameler, mahkeme kararları ve akademik çalışmaların, gelişkin, zengin, ileri, soyut ve somut kelimeleri içeren, mesleki terminolojinin kullanıldığı metinler olmasında sakınca yoktur. Diller gücünü, kelime zenginliği ve çeşitliliğinden alırlar. Sakıncalı taraf, metinlerin anlaşılmasını zorlaştırmak üzere kasıtlı olarak ağırlaştırmak, uzun paragraf cümleler kurmaktadır.
- Hukuk dilinden ağır Osmanlıca tamlamaların/terkiplerin kaldırılması isabetlidir. Bununla birlikte, artık günlük dile, özellikle hukuk diline yerleşerek Türkçeleşmiş olan kelimelerin sadece kökenlerinin yabancı dillerden olması gerekçesiyle ısrarla atılmaya çalışılması, dilbilim açısından yanlış bir usuldür ve benzeri hiçbir büyük dilde yaşanmamıştır. Bin yıldır Türkçeleşmiş ve dilin varlığı içinde yer alan, halk tarafından da anlaşılan ve kazanıma dönüşmüş olan *hak*, *hukuk*, *adalet*, *mahkeme*, *hâkim*, *hüküm*, *ilan*, *tebliğ*, *miras*, *hazine*, *reşit*, *idare* vb. binlerce kelimenin sadece farklı kökenden geldiği iddiasıyla gelişigüzel ve bilinçsiz şekilde atılması Türkçeye zarar vermektedir.
- İfade gücü ve kelime hazinesi bakımından oldukça güçlü olan 1940-1970 arasında verilen Yargıtay kararlarından örnek vaka/olay çözümlemelerine hukuk fakültelerinde yer verilerek hukuk dili ve kültüründe kültür devamlılığına ve gelenekli birikime izin verilmelidir.
- Hukuk dili, Türkçenin genelinde de olması gerektiği gibi, tarih, coğrafya, kültür, anlam ve dilbilim (semantik ve lengüistik) bağları dikkate alınarak aşırı müdahalelerden korunmalıdır. Bu sebeple, Türkçeyi bu bağlarından kopartmaya yol açan abartılı dil mühendisliği girişimlerinden vazgeçilmelidir.
- Türkçe hukuk dili, bir “bilim dili” olarak yeterli olmakla birlikte, teknolojik ve sosyal ilişkilerin doğurduğu yeni kelime ve terimler şu yollarla bulunabilir: Bir yandan tarihî birikimi içinde hangi dilden gelmiş olursa olsun Türkçenin herhangi bir döneminde kullanılmış olan kelimelerin diriltilmesi ilk yoldur. Diğer yandan, bir kısmı Anadolu ağızlarında ve bir kısmı da diğer Türk lehçelerinde kullanılan kelimelerin öncelikle alınması ikinci yoldur. Bunların yeterli olmaması hâlinde son çare olarak üçüncü yol olan, profesyoneller tarafından Türk dili semantik ve yapısına uygun olarak yeni kelime üretilmesiyle bu ihtiyaç karşılanabilir.

- Eski kelimelerin tasfiyesi hâlinde taşıdığı nüanslar hukuk terimlerinin çok anlamlılığı, derinliği ve zenginliği yitirilmektedir. Sadece eski ve kökeni yabancı diyerek eskileri tamamen atmak anlam kaymalarına, yanlış yorumlamalara ve iletişimin tam olarak sağlanamamasına, terminolojinin oturmamasına sebep olmaktadır.
- *Kanun, idare, devlet, iktisadi, içtimai, vilayet, umumi, vazife, kaide, şehir, milli, siyasi, adalet, medeni, emanet, hukuk, hak* gibi yüzlerce kelime Türk lehçelerinde ortak sözvarlığı içinde kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumunun hukuk dilinde kullanılan ortak kelimeleri belirlemek ve diriltmek üzere “*Türk Lehçeleri Hukuk Terimleri Sözlüğü*” çalışmasını başlatması büyük ve kalıcı bir hizmet olacaktır.
- Çalışmada verdiğimiz Türk lehçelerinden hukuk sözleri ve cümlelerinin fonetik çeşitliliğe rağmen büyük ölçüde ortak kalmış olması Türkçenin geniş bir coğrafyadaki gücünün, büyüklüğünün ve derinliğinin ispatıdır. Bu avantajın yitirilmemesi için özel gayret gösterilmelidir.
- Bugüne kadar hukuk dilinde kullanılmış olan eski ve yeni söz envanteri sözlüklerde yer almalı; envanterde olmayan yeni kelimeler için ise bizde henüz başlangıç aşamasında olan göstergebilim (semiyotik) üzerinden Türkçe ve lehçelerinin ortak mantık ve gramerine uygun olarak ve ortak çalışmalarla yeni kelimeler üretilmesi gereklidir. “*Türk Lehçeleri Ortak Göstergebilim Sözlüğü*” daha ileri çalışmalar için ve gelecek projeksiyonu için gereklidir.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (2007), *Türkçenin Bağımsızlık Savaşımı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ASLAN, Mehmet, Katıksız Öz Türkçecilik Merakı Üstüne, Parşömen, 2022, <https://parsomenfanzin.com/2022/01/18/katiksiz-ozturkcecilik-meraki-ustune-mehmet-aslan/#respond>, (E.T.01.11.2024)
- ATALAY, Besim, *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi, I-IV*, Ankara, 1985, <https://drive.google.com/file/d/1GQI0r1WozzfLe8QgbQsHzqPnzEL6lus4/view>, (E.T.7.6.2024)
- ATAY, Falih Rıfki (1961). *Çankaya - Atatürk Devri Hatıraları, II. Dünya Yayınları*, 1961, ss.451-452.
- BANARLI, Nihat Sami (2013), *Türkçenin Sırları*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat. s.283.
- BOZGEYİK, Burhan (1995), *Dil Davası/Prof. Dr. Kadri Timurtaş ile Mülakat*, Kültür Serisi, Bedir Yayınları.
- BULUT, Mesut (2014), *Atatürk'ün Türkçeye Yönelik Özleştirme/Sadeleştirme Çalışmaları Ve Bu Bağlamda Yaşanan Dil Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, C. 9, S.11, Güz 2014, Ankara, ss.131-147.

DEMİRTAŞ, Faruk Kadri (1980), *Türkçemiz ve Uydurmacılık*, 2. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

DENİZ, E. Muhammed, *Dialetik Mantığın Gerekçelendirilmesi: Paradokslar ve Gerçeklik, Mantık Çalıştayı Kitabı*, Vedat KAMER; Şafak URAL), Aralık 2017.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

GEDİKLİ, Fethi, *Hukuk Dili ve Adli Yazışmalar, Lisans ve Ön Lisans Programları İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Lisans ve Ön Lisans Programları Ders Kitabı*, İstanbul 2019.

GÖKALP, Ziya. (2018). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Karbon Kitaplar.

GÖZLER, Kemal, “Alenî Olan Ne? Duruşma mı, Yargılama mı?”, www.anayasa.gen.tr/alenilik.htm, Yayın Tarihi: 6 Aralık 2020, E.T.12.3.2023.

GÖZLER, Kemal, *Hukuk Dilinin Öz Türkçeleşmesi Üzerine*, Bursa, Ekin, Temmuz 2021.

GÜLER, Aydın, *İletişim Teorisi Bağlamında Üst Dil Kavramının İncelenmesi, Geleceğe Göstergebilimle Bakmak*, (Editör: Mustafa Özseri), 2023, Balıkesir.

GÜNŞEN, Ahmet (2008). “Söz Varlığı Işığında Divânü Lûgati’t-Türk”te Çağının Türk İktisadi Hayatına Ait İzler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.4, 2008.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Türkçenin Karanlık Günleri*, 4. Bası, İstanbul : İrfan Yayınevi, 1977.

HASKELL B. Curry, *Language, Metalanguage and Formal System*, *The Philosophical Review*, Vol. 59, No. 3 (Jul., 1950), ss.348-349.

İNAN, Abdülkadir (1969), *Atatürk Devrine Ait Bir Hatıra*, *Türk Kültürü Dergisi*, VIII/85.

KAYMAZ, Zeki, “Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Renk Bildiren Kelimelerin Kullanılışı ve Sistematiği”, *TDAY- Belleten* 1997, Ankara 2000.

LAPESA, Rafael, *Historia de la Lengua Española*, Madrid, 1981.

NEVAİ, Ali Şir, *Muhakemet-ül-lugateyn*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1941. <https://kutuphane.tdk.gov.tr/details?id=17869>, (E.T 1.10.2023).

NİŞANYAN, Sevan ‘Dil Devrimi Elbette Gerekliydi’, <https://Nisanyan.substack.com/P/Dil-Devrimi-Elbette-Gerekliydi-19-01-27>, 2019, (E.T.10.2.2024)

OĞURLU, İdris & ÜNAL, Yasin. (2016), *Bağırtlaklı Kuş*, *Avrasya Terim Dergisi*, C. 4, S.2

OĞURLU, Yücel (2016) “Dünün, Bugünün ve Geleceğin Meselesi: Türkçenin Devleşme veya Yok Olma Kavgası” (Yücel Oğurlu İle Röportaj), Düşünce Dergisi, KOCAV Yayınları.

OĞURLU, Yücel (2017), “Hukuk Dili Coğrafyadan ve Köklerden Kopmamalı”, Diriliş Postası Gazetesi, 25.12.2017.

OĞURLU, Yücel (2017), “Hukuk Dili” Nasıl Olmalı? (1), Diriliş Postası Gazetesi, 18.12.2017.

OĞURLU, Yücel (2017), “Hukuk Dili” Nasıl Olmalı? (2), Diriliş Postası Gazetesi, 22.12.2017.

OĞURLU, Yücel (2018), “Türk Hukuk Dilinde Değişimin Serencamı ve “Olması Gereken” Üzerine”, Kanunların Dili Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara, 15-16 Aralık 2017, Basım Temmuz 2018.

OĞURLU, Yücel (2019), “Sosyal Çözümler İçin 5D Değerlendirme Anahtarı: “Mekan-Derinlik-Hal-Tarih-İhtimal Boyutları Teorisi”, in Perspektif Kodları, İstanbul.

OTYZBAY, Zhazira, Türk Kavram Sisteminde Renkler (VII.-XXI. yüzyıllar arasında), SFN Yayınları, Ankara, 2019.

ÖKTEM, Ülker, (2020). Descartes'ta İlk Hakikat: Cogito, Dört Öge, S.18, ss.51-71.

ÖZKAYA, Gülce. Coşkun, M., Eski Türkçe Dönemine Ait Eserlerdeki Kültür Unsurlarının Günümüze Yansıması. IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri. Muğla 2011.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, Öz Türkçe, Ankara 2002.

SAFA, Peyami, Osmanlıca, Türkçe, Uydurmaca, Ötüken Yayınevi, 11. Basım, 2020.

SHIPOVA, E.N., 2000 Turkic Words in Russian, Alma-Ata 1976.

ŞAHİN, Zeynep (2023), Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1950) Uygulanan Dil Politikalarına Yönelik Liberal Bir Eleştiri. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), C. 15, S.29.

ŞAHİN, Zeynep (2023), Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1950) Uygulanan Dil Politikalarına Yönelik Liberal Bir Eleştiri. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), C. 15, S.29, ss. 411-436.

TARSKI, Alfred, Семантическая концепция истины и основания семантики, (Semantik Hakikat Kavramı ve Anlambilimin Temelleri), Philosophy and Phenomenologica Research, 1944, C. 4, S. 3, 9. Cevap, ss. 341-375, <http://khazarzar.skeptik.net/books/tarski01.htm>, E.T. 13.10.2024.

TBMM, Osmanlı'dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, (edt. Ömer Kesikbaş A. Haluk Kurnaz Şeref İba), Ankara 2023.

TOR, Gülseren, Anadolu Ağızlarında Yavru Adları, Anadolu Ağızlarında Yavru Adları. 38. ICANAS içinde C. IV, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2011,

TURAN, Osman, *Türkiye'de Manevi Buhran- Din ve Laiklik*, 3. Basım, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.

YUSUFKHANOVA, Nargiz Ali, Turkic Borrowings in Russian, *Studia Orientalne*, 2023, C. 12, S. 3.

Yararlanılan Online Sözlük ve Tercüme Siteleri

Büyük Türkçe Sözlük, TDK, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts

Google Translate web sayfası: <https://translate.google.com.tr/>

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Yeni), <https://sozluk.gov.tr/>

Spanish Words of Arabic Origin, Spanish Dictionary, <https://www.spanishdict.com/guide/spanish-words-of-arabic-origin>, 10.9.2024.

Türk Dilleri – Turkic Languages, (Türk Dilleri (Lehçeleri) Adına Bazı Çalışmalar websaytı), <https://turkdiliningucu.wordpress.com/karsilastirmali-turk-dilleri-lehceleri-sozlugu/>

Türk Lehçeleri Sözlüğü (Önceki haliyle tablolı), TDK, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehceler&view=lehceler

Türk Lehçeleri Sözlükleri (Azerbaycan Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Türkmençe, Özbekçe, Uygurca, Kırgızca, Türkiye Türkçesi, Karaçay-Malkarca, Sahaca, İngilizce Karşılaştırmalı): <https://turklehceleri.org/tr/sözlük>

Türkmençe-Türkçe çevrimiçi Sözlük, <https://tr.glosbe.com/tr/tk>

Uygurca-Türkçe çevrimiçi Sözlük, <https://tr.glosbe.com/tr/ug>

ANAYASANIN DİLİ BAĞLAMINDA YENİ ANAYASA ÇALIŞMALARINA YÖNELİK BAZI TESPİT VE ÖNERİLER

*Some Findings and Recommendations for the New Constitution Efforts
in the Context of the Language of the Constitution*

Şeref İBA*

Öz

Yeryüzünde konuşulan 2800 dolayındaki dil içerisinde bilinen en eski ve yaygın olanların başında gelen Türkçemizin, anayasa ve hukuk dilinde sade ve anlaşılır şekilde yer tutması gerekmektedir. Anayasa dili ve anlatımı, en başta kanunlar ve TBMM İçtüzüğü olmak üzere bütün pozitif hukuk metinlerine sirayet ettiği için daha özenli olmak zorundadır. Anayasa hükümlerinde geçen kelime ve noktalama işaretlerinde tutarlılık ve birlik sağlanmalı; kanun tekniği ve özellikle kısım, bölüm ve madde sistematigi yönünden uyumlu bir metin niteliğine sahip olmalıdır. Anayasa'nın başlangıç kısmı dahil kenar başlıkları ve normlarda yer alan ibare ve kelimelerin kullanımında anlam ve bilgilendirme bakımından eksiklik ve yanlışlık olmaması kaydıyla mümkün olduğu ölçüde yaşayan Türkçe tercih edilmeli; yabancı menşeli sözcüklerden ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Anayasa'nın bütünüyle sade ve milletin anlayacağı bir dile sahip olması, yürürlükte olduğu dönemde toplumda genel kabul görmesi ve meşruiyeti yönünden elzemdir.

1982 Anayasası'nın dili, değişiklik geçirmemiş ilk haliyle sorunludur. Yürürlüğe girdiği tarihten bu yana geçirdiği 19 değişikliğin hepsinin arka planında o günün şartları ve güncel dil gelişmeleri vardır. Anayasa metninde, "hürriyet" ve "özgürlük" kelimelerinde olduğu gibi aynı anlamda değişik madde hükümlerinde farklı kelimelerin tercih edildiği ya da siyasi partilere Devlet yardımını düzenleyen 68. Maddenin son fıkrasında olduğu gibi yaşayan dilimizde daha çok çalışma hayatı ve sendikal dilde geçen "hakça" kelimesinin kullanıldığı anayasa metnine yakışmayan örnekler yer almaktadır. Anayasa'nın 83. Maddesindeki "tutulamaz" kelimesinin kanunlarımızda ve hukuk düzenimizde doğrudan bir karşılığı bulunmamaktadır. Aynı maddenin "yasama dokunulmazlığı" şeklindeki kenar başlığı,

* Doç. Dr., TBMM Başkan Başmüaviri, Ufuk Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı (y.z) Öğretim Üyesi, Ankara/Türkiye, E-Posta: serefiba@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0000-0003-3803-5770.

söz konusu maddenin hüküm kısmında sadece milletvekili dokunulmazlığı değil, yasama sorumsuzluğu da düzenlediği için eksik ve hatalıdır. Madde başlığının her iki kavramı da kapayacak biçimde “yasama bağımsızlıkları” şeklinde düzeltilmesi gerekmektedir.

Anayasa’nın dili, pozitif anayasa normlarının kılcal damarlarını oluşturur ve anayasa hukuku anlam dünyasının sınırlarını çizer. Türkçe dil ve anlatım kuralları bakımından uyumlu bir bütün hâlinde toplum sözleşmesi mantığına göre hazırlanacak bir yeni anayasanın siyasi ve toplumsal meşruiyeti ve sivil karakteri öne çıkacak, milletin kendisine ait olma vasfı da güç kazanacaktır.

Anahtar kelimeler: Anayasa dili, Anayasanın Türkçeleştirilmesi, Anayasa dilinin düzeltilmesi, hukuk dili, yeni anayasa çalışmaları.

Abstract

Being one of the oldest and most widely spoken languages among the 2800 or so languages in the world, the Turkish language should have a simple and comprehensible usage in the constitutional and legal discourse. The Constitution’s use of language and expression must be more elaborate as it permeates all positive legal texts, especially the laws and the Rules of Procedure of the Grand National Assembly of Turkey. There should be consistency and unity in the words and punctuation marks used in the provisions of the Constitution, and it should be a harmonized text in terms of legal technique and especially in terms of the systematics of parts, sections, and articles. Foreign words and ambiguous expressions should be avoided, provided that there are no deficiencies and inaccuracies in terms of meaning and information in the use of the words and phrases in the preamble of the Constitution and in the headings and norms. It is essential for the Constitution to have plain and understandable language in order for it to be generally accepted and legitimized by society.

The language of the 1982 Constitution is problematic in its original, unamended form. All of the 19 amendments it has undergone since its entry into force have been driven by the conditions of the time and current linguistic developments. There are examples in the text of the Constitution where different words are preferred in different articles with the same meaning, as in the case of the words “freedom” (*hürriyet*) and “liberty” (*özgürlük*); or where the word “justly” (*hakça*), which is almost never encountered in our living language, is used, as in the last paragraph of Article 67, which regulates State aid to political parties, which does not befit the text of the Constitution. The word “cannot be held” (*tutulamaz*) in Article 83 of the Constitution has no direct equivalent in our laws and legal order. The marginal title of the same article as “parliamentary immunity” is incomplete and erroneous as the provision of the said article regulates not only parliamentary immunity but also legislative non-liability. The title of the article should be corrected as “legislative immunities” to cover both concepts.

The language of the Constitution forms the capillaries of positive constitutional norms and draws the boundaries of the world of meaning of constitutional law. The political and social legitimacy and civil character of a new constitution, which will be drafted according

to the logic of a social contract as a harmonious whole in terms of Turkish language and expression rules, will come to the fore, and the characteristic of belonging to the nation itself will be reinforced.

Keywords: Constitutional language, Turkishization of the Constitution, correction of the language in the Constitution, legal discourse, new constitution efforts

1. Anayasa Yapım Yetkisi ve Dil

Anayasa yapımında izlenecek prosedür ve metodolojik noktalar, sivil inisiyatifle parlamentonun öncülüğünde hazırlanıp yine Mecliste son şekli verilerek kabul edildikten sonra yeni metnin halkoyuna sunulması aşamalarındaki tartışmalara da yön vermektedir. Toplum sözleşmesi mantığı esas alınarak hazırlanan yeni anayasanın yürürlüğe girdikten sonra benimsenmesi ve toplumsal kabul görmesi sürdürülebilir hukuki ve siyasi meşruiyete kavuşması anlamına gelebilmektedir. Anayasacılık ideali, Anayasa hukuku pozitif hükümlerinin toplumun temel değerleriyle uyum içerisinde olmasını zorunlu kılar.⁽¹⁾ Bu uyumun dil yönünden de en üst seviyede sağlanması gerekmektedir.

Anayasa yapım usulleri bağlamında yürütülen birinci tartışma, olağan yasama dönemi görevini yapmak üzere seçilmiş TBMM'nin, kurucu iktidar yetkisini kullanarak toptan veya bütünüyle yeni bir anayasa yapıp yapamayacağı noktasında yoğunlaşmaktadır. Elgie ve Zielonka'nın vurguladığı gibi, anayasa yapım sürecinde, “*sürecin kendisi, en azından ulaşılan sonuçlar kadar önem taşımaktadır.*”⁽²⁾

Türkiye’de anayasa ve TBMM İçtüzüğü hazırlıklarında yerleşik uygulama hâline gelmiş olan “uzlaşma komisyonu” mekanizmasının canlandırılması elzemdir. TBMM adına lokomotif rolü üstlenen ve bir grup bir oy ilkesine göre oluşturulan uzlaşma ya da uyum komisyonları, aynı zamanda siyasi parti grupları arasındaki uzlaş (konsensüs) arayışlarının ana platformu ve centilmenlik anlaşmalarının değişmeyen mekanı hâline gelmekte ve anayasa üretim fabrikası rolü üstlenmektedir.

ABD’nin kurucu babalarından Thomas Jefferson ile George Washington arasında geçen bir diyalogda, Washington “*kanunu, Senato fincanına soğutmak için döküyoruz*” demiştir.⁽³⁾ Bu deyişten ödünç alarak, TBMM’nin sivil inisiyatif ve katkılarla yeni bir anayasa hazırlama işinin “uzlaşma komisyonu” fincanında soğutulması isabetli olacaktır.

(1) Wojciech Sadurski (2010), “Anayasacılık ve Anayasa Yapımı Üzerine”, **Türkiye Barolar Birliği-Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim Uluslararası Sempozyumu**, Ed. Ozan Ergül, (Ankara, 19-20 Mart 2010) , s.23-48.

(2) Robert Elgie ve Jan Zielonka (1997), “Constitutions and Constitution Building: A Comparative Perspective”, **Yale Law Journal** 106, s.2009-2080.

(3) Aktaran (Der) İbrahim Kaboğlu (2018), **Türkiye’nin Anayasa Gündemi**, İstanbul, iletişim yayınları, s.305.

Yasama organlarının yeni anayasa yapma yetkileri bağlamında, Venedik Komisyonunun yorum ve değerlendirmeleri yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Avrupa Konseyi bünyesinde bulunan Venedik Komisyonunun, 11-12 Aralık 2009 tarihli “Anayasa Değişiklikleri Hakkında Rapor” unda belirtildiği gibi, *“pek çok ülkede Parlâmento, hem normal yasayıcı, hem anayasal yasayıcı olarak görev yapar.”* istisnai olarak bazı ülkelerde (Bulgaristan, Rusya Federasyonu) yeni bir anayasa yapımı veya mevcut anayasanın kendilerine özel önem atfedilen bazı bölümlerinin değiştirilmesi için, özel bir Kurucu Meclis kurulması öngörülmüştür. 1982 Anayasası’nda, örneğin Bulgaristan ve Rusya anayasalarının aksine, yeni bir anayasanın yapılması ya da yürürlükteki anayasanın bazı bölümlerinin değiştirilebilmesi için, özel bir kurucu meclis kurulmasını zorunlu kılan hiçbir hüküm bulunmamaktadır. Buna rağmen, 2007 yazında tümüyle yeni bir anayasa yapma projesi ortaya atıldığında, yeni anayasa yapım yetkisinin normal/olağan yasama meclisi değil, ancak özel bir kurucu meclis tarafından yapılabileceği yönünde görüşler ileri sürülmüştür. Oysa, 1990’lardan itibaren yeni bir anayasa düşüncesi, çeşitli siyasi partiler ve önde gelen sivil toplum kuruluşları tarafından ortaya atıldığında, böyle bir zorunluluktan söz edilmemiştir. Meselâ 1992 yılında Prof. Erdoğan Teziç’in başkanlığında saygın anayasa ve kamu hukukçularından oluşan bir bilim kurulu tarafından TÜSİAD için hazırlanan anayasa taslağında şu değerlendirmelere yer verilmiştir:

“Anayasa’da değişiklikler yapmaya yetkili bir organın yeni bir anayasa yapma konusunda da yetkili olduğu hususunda kuşku yoktur... Kısacası bugünkü TBMM bir Kurucu Meclis sıfatıyla seçilmiş olmadığı halde, yeni bir anayasa yapmaya yetkili bir ‘asli kurucu organ’ yetkisi kullanabilir. Zaten bunun aksini düşünmek, anayasa yapıcılığı yetkisini yalnız kurucu meclislere, ya da ihtilâl sonrasının olağanüstü iktidarlarına tanımak olur ki, bu tarihsel gerçeklerle uzlaşmadığı gibi, şiddet yolunu önermek anlamına dahi gelir. Oysa pek çok ülkede yeni anayasalar, normal zamanlarda ve olağan yasama meclisleri tarafından hazırlanabilmiştir.”

Venedik Komisyonunun yukarıda anılan raporuna göre de *“aslında tümüyle yeni anayasalar olan yeni siyasal düzenlerin, eski anayasalardaki değişiklik hükümlerine uyularak anayasal süreklilik yoluyla kabul edildiği birçok örnek vardır. 1990’larda Orta ve Doğu Avrupa’daki yeni demokrasilerin hemen hepsinde anayasal değişim bu yoldan gerçekleşmiştir”* Bu örneklerle, ilk oturumunda kurucu meclis olarak çalışmaya karar veren ve 1978 Anayasası’nı yapan İspanyol Cortes’i ile, yine olağan yasama meclisi olarak seçilip de 1924 Anayasası’nı yapan ikinci dönem TBMM örnekleri ortadadır.⁽⁴⁾ Gerçekten de 1921 Anayasası’nı geçiş döneminde 1876 Osmanlı

(4) Ergun Özbudun (2012), “Anayasa Yapımında Yöntem Sorunları”, *Anayasa Hukuku Dergisi*, Cilt: 1 / Sayı:1 / Yıl:2012, s.109-144.

Anayasası ile birlikte uygulanmak üzere yapan 1. Meclis⁽⁵⁾ ile günümüzde de devam eden anayasa uzlaşma komisyonu geleneğinin öncüsü sayılabilecek olan Mustafa Kemal'in bizzat başkanlık ettiği "*istasyon toplantıları*" nda hazırlanan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununu kabul eden İkinci Meclis⁽⁶⁾ kurucu meclis yetkisini kullanarak yeni anayasa yapmayı başarmıştır. Kısaca, olağan dönemde görev yapmak üzere seçilen 28. Dönem TBMM'nin yeni anayasa yapamayacağı yönündeki görüşlere katılmak mümkün değildir.

Anayasaların temel bir işlevi de, kim olduğumuzun genel çerçevesini çizmektir.⁽⁷⁾ Türk Dili, Türk kimliğinin dil anlamında tanımlayıcı unsurudur. Anayasaların toplum için hukuki, siyasi işlevlerinin yanı sıra, uzlaşmış değerleri nesillere aktarma ve toplumun gelişim çizgisini dönüştürme ve yön verme rolü hayati derecede önemlidir. Bu çerçevede, hukuk dili ile yaşayan Türkçemiz arasında üst seviyede uyum sağlanmasına dikkat edilmelidir. "Dönüştürücü anayasacılık" kavramı, şiddet dili yerine uzlaşmayı öne çıkarmak suretiyle toplumu geliştirme hedefine yönelik olarak 1996 yılında kabul edilen Güney Afrika Anayasası ve daha sonra Latin Amerika ülkelerini kapsar biçimde kullanılmış ve giderek küresel bir kavramlaştırma hâline gelmiştir.⁽⁸⁾ Dönüştürücü anayasacılık kavramının kapsamına dil yönünden beklentiler de eklenebilir. Yeni Anayasa metninin, Türkçe anlatım ve dil kurallarına uygun şekilde kaleme alınması isabetli olacaktır.

Öte yandan, Anayasa dili bağlamında 1945 tecrübesi göz önüne alınmalıdır. 1945 Anayasa ve İçtüzük dilinin özleştirilmesi girişimlerinin arka planında önemli bir tarihsel süreç ve birikim yer almaktadır. Dolayısıyla, 1945 yılındaki, Anayasa hukuku alanındaki Türk dili hamlesi ve eskiye dönüş uygulamasıyla ilgili gelişmelerin sebep ve sonuçlarına değinmek gerekmektedir.

2. Hukuk Dilinin Dönüşümü Bağlamında 1945 Öncesi Tarihi Süreç

Terimler ve kavramlar bakımından anadile yönelmenin, ona dayanmanın, düşüncenin gelişimi yönünden dolaysız etkiler yarattığı görüşü yaygın kabul edilmektedir. Terimlerin anadile dayanmasının, tanımadı yardım, bellemede ve anımsamada kolaylık, ilişkilendirmede saydamlık gibi olumlu sonuçları olduğu

(5) Yusuf Tekin, Şeref İBA (2020), Görüşme ve Yasama Yöntemi Bağlamında 1921 Anayasasının Kanunlaşma Süreci", **Amme İdaresi Dergisi**, 53 (2), s.1-18.

(6) Şeref İba (2021), "1924 Anayasasının Hazırlık ve Kanunlaşma Süreci Üzerine", **Yasama Dergisi**, 44 (Temmuz-Aralık 2021), s.43-60.

(7) Hanna Fenichel Pitkin (1987), "The Idea of a Constitution", *Journal of Legal Education*, 37 (1987), s.167-169.

(8) Mehmet Nuri Güzel (2024), "Dönüştürücü Anayasacılık: Ortaya Çıkışı ve Evrimi", **TAAD (Türkiye Adalet Akademisi Dergisi)**, Yıl:15, Sayı: 59 (Temmuz 2024), s.205-232.

H. KLUG (2020), Transformative Constitutionalism as a Model for Africa?" in Dann P., Riegner M., Bönnemann M. (Eds), **The Global South and Comparative Constitutional Law** (Oxford University Press) p.141-164

bilinmektedir. Hukuk terimlerinin anadile dayanması, hukuk- hukuk bilimi bütünlüğünün gelişimini doğrudan etkiler.⁽⁹⁾

Hukuk dilinin yalınlaşması hukuki söz varlığının özleşerek kolayca kavranır hâle gelmesi ve hukuk devleti ilkesinin işlerlik kazanmasıyla doğrudan ilişkilidir. Yasa ve yasa dili ile geniş halk kitleleri arasındaki dil kopukluğunun, hukuk devleti ilkesine ters düşeceği açıktır.

Eski Roma'dan günümüze yasa dilinin herkes tarafından anlaşılabilmesi gerektiğini vurgulayan ceza hukukçusu BECCARIA, kanun dilinin kriminal yönden olumlu sonuçlarını şöyle vurgulamıştır: *“yasaların metinlerini okuyup anlayacak ve ellerinde bulunduracak olanların sayıları çoğaldıkça suçlara daha az rastlanacaktır. Çünkü cezaların bilinmezlikleri ve belirsizlikleri, kesinlikten yoksunlukları, hiç kuşkusuz tutkuların körüklenmesine yol açacaktır.”*⁽¹⁰⁾

Osmanlı Devleti geç dönemlerinde, kültür hayatında Arapça ve Farsçanın hakim olmaya başlamasıyla, yasa dilinde de etkisini göstermiştir. Yasa dili, yargı dili bürokrasi dili Arapça ve Farsça ağırlıklı olmuştur. Osmanlı'da dilde sadeleşme arayışları Tanzimat Fermanı sonrası başlamıştır. Mecelle, hukuk dilinin gelişmesinde önemli bir basamak olmuştur.

Meşrutiyet Dönemi Anayasası olan Kanun-u Esasi, yasa yazım tekniği bakımından uzun cümlelere ve maddesiz metin sistemine son vermiş, kısa ve açık hükümlerle daha kesinlikli bir anlatımı benimsemiştir.⁽¹¹⁾ Kanunu-u Esasi'nin 18 inci maddesiyle, Osmanlı'da kamu görevlerine girmede Devletin resmî dili olan Türkçe bilme şartı getirilmiştir. Böylece, Türkçe resmî dil olarak anayasal statüye kavuşmuştur. Ayrıca Kanun-u Esasi'nin 68. maddesi ile mebus seçilebilmek için Türkçe bilme şartı getirilmiştir.

19.12.1923 tarihinde Dahiliye Encümenine sunulan Köy Kanunu Layihası, Türk dilinin yalın biçimde kullanılması ve köylünün anlayabileceği sadelikle ve kısa cümlelerle kaleme alınması yönünden öncü bir kanundur. Köy derneği, köy sınırı, köy orta malı, sulama gibi sözcükler bu kanun ile hukuk dilimize ilk defa girmiş ve yerleşmiştir.⁽¹²⁾

19.3.1924 tarihinde Besim Atalay Bey'in özel olarak yasa diliyle ilgi sunduğu kanun teklifi ile, yasaların açık ve sade yazılmasını temin için Mecliste bir dil encümeni teşkil edilmesi hakkında kanun çıkarılması önerilmiştir.⁽¹³⁾ 1926 yılında çıkarılan Borçlar Kanunu ile dilde sadeliğe önem verildiği görülmektedir. Hukuk reformu kapsamında yapılan kanun çalışmalarında genel olarak dile dikkat edilme gayreti görülmektedir. Öte yandan 1928 Yılında verilen Büyük Millet Meclisi Dahili

(9) Günel Seyit (2020), **Türkiye'de Hukuk Dilinin Dönüşümü**, İstanbul Oniki Levha Yayınları, 2. Baskı, s.5.

(10) Cesare Beccaria, **Suçlar ve Cezalar Hakkında**, çev. Sami Selçuk, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s. 41.

(11) Seyit (2020), s. 51.

(12) **TBMM Zabır Ceridesi**, Devre 2, Y.1, C VI, B.108, O.2, 21.2.1340, s. 236-238.

(13) Seyit (2020), s. 62.

Nizamnamesinin bazı tabir ve ıstılahlardan tadil edici 2/74 numaralı nizam teklifi esas alınarak Dahili Nizamnamede bazı Farsça tamlama kuralları ile yazılmış olan sözlerin Türkçeye uygun olarak düzeltilmesi sağlanmıştır.⁽¹⁴⁾

3. 1945 Türkçeleştirme Olgusu: Anayasa ve İktüzük Dilinin Dönüşümü

Anayasa'daki (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) yabancı sözlerin Türkçe karşılıkları ile değiştirilmesi, dil devriminin hukuk ve idare alanında da gerçekleştirilmesi amacıyla 30.12.1944 tarihinde İzmir Milletvekili Şükrü Saracoğlu ve 222 milletvekili tarafından "Anayasa Teklifi" (2/56) verilmiştir. Teklifte, Teşkilat-ı Esasiye hükümlerinin anlamında hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Kanun teklifi, 10.01.1945 tarihli birleşimde görüşülerek 4695 sayılı Kanun olarak "Anayasa" adı ile kanunlaşmıştır.⁽¹⁵⁾ Anayasa dilini değiştiren kanun, 15.01.1945 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Söz konusu teklif hakkındaki Anayasa Komisyonu Raporunda (S. Sayısı: 39), Anayasa dilinin şu ilkeler doğrultusunda değiştirildiği açıklanmaktadır⁽¹⁶⁾:

- *Türkçesi bulunan bütün terimler karşılanmıştır.*
- *Kavram açığı bırakmamak için, tam karşılığı bulunmayan yabancı kelime veya şekillere dokunulmamış ise de, bunların birer kök olarak kalmalarına, tasriflerinin Türkçeleştirilmesine ve aile hâlinde yabancı kelime grupları kalmamasına mümkün olduğu kadar çalışılmıştır.*
- *Türkçeleşen ve halk dilince benimsenen kelime ve kalıplara ilişilmeyerek, Anayasanın herkesçe anlaşılabilirliği korunmuştur.*
- *Esas Teşkilat Kanunumuzun "Devlet şeklinin cumhuriyet" olduğuna dair olan birinci maddesinde mana mefhum ve hatta kelime itibariyle de hiçbir değişiklik yapılmamıştır.*

Bu kapsamda, Anayasa metninde bulunan ve konuşma dilinde daha önce de kullanılmamış olduğu ifade edilen ve yazı dilinde de zamanla kullanılmaz hâle gelen terimler ile Türkçe karşılıkları dilimizde yaşamakla beraber sadece resmî dilde kullanılan Arapça terimler ele alınmıştır. Türkçe kelimeler uygun yerlere yerleştirilmiş ve tam olarak hangi terimlere karşılık geldikleri açıkça ifade edilmiş ve açıklamalarda bulunulmuştur. Tanzimat'tan günümüze, özellikle Meşrutiyetle birlikte hukuk terimlerimizin, Fransız hukuk kavramlarının Arapça kelimeler ile ifade edilmesi bazı çelişkilere ve kararsızlıklara sebep olmuştur. Bunu önlemek

⁽¹⁴⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, D.3, Y.3, C.X, B.59, 29.4.1929.

⁽¹⁵⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt:46, İctima 2, İnikat 22, 10.01.1945. s.6-33.

⁽¹⁶⁾ İzmir milletvekili Şükrü Saraçoğlu ve 222 arkadaşının Anayasa Teklifi ve Teşkilatı Esasiye Encümeni Mazbatası, (Sıra Sayısı: 39) bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, D.7, Y.2, C.XV, B.22, 10.01.1945, s.42.

için metinde gerekli görülen yerlerde ve kesinlik sağlamak amacıyla Fransızca karşılıklar da konulmuştur.⁽¹⁷⁾

Teklifin görüşmeleri sırasında Tutanak Dergisine yansıyan sözlerde, bu kanunla TBMM'nin hukuk dilinin özleştirilmesi hedefine doğru TBMM'nin öncü rol

(17) Teşkilat-ı Esasiye Encümeninin hazırladığı (S. Sayısı:39) Anayasa Layihasında, yapılan kelime değişikliklerini içeren ek bir listeye yer verilmiştir. Bu liste şöyledir: Teşkilatı Esasiye kanunu = Anayasa, İnkılâp = Devrim, Merkezi Devlet = Başkent, Hâkimiyet = Egemenlik, Salâhiyeti Teşriiye = Tasama Yetkisi, Kuvvei icrâiye = Yürütmek Erki, Reisicumhur = Cumhurbaşkanı, İcra Vekilleri Heyeti = Bakanlar Kurulu, Murakabe = Denet, Murakabe etmek = Denetlemek, Murakıp = Denetçi, Hakkı kaza = Yargı hakkı, Müstakil = Bağımsız, Kanunu Mahsus = Özel Kanun, Mebus = Millet vekili, Sirkat = Hırsızlık, Sahtekârlık = Sahtecilik, Emniyeti Suiistimal = İncancı kötüye kullanma, Hileli iflâs = Dolanlı iflâs, Mahkum olmak = Hüküm giymek, Hacir = Kısıt, Mahcur = Kısıt, Hacretmek = Kısıtlamak, Tâbiyet = Uyrukluk, Tebaa = Uyruk, Hukuku medeniyeden iskat edilmiş olanlar = Kamu hizmetlerinden yasaklılar, Müddet = Süre, Devre = Dönüm, Dairei intihabiye = Seçim çevresi, Tatili faaliyet etmek = Çalışmaya ara vermek, Âza = Üye, Rey = Oy, Mütalâa = Düşünce, Mesuliyet = Sorum, Mesul = Sorumlu, Meclis Heyeti Umumiyesi = Kamutay, İsticvap edilmek = Sorgulanmak, Sanık = Maznun, Muhakeme edilmek = Yargılanmak, Tevkif edilmek = Tutulmak, Derdest edilmek = Yakalanmak, Makamı ait, Mercii ait = Yetkili makam, Mükellefiyet = Ödev, Müruruzaman = Zamanasımı, Tahsisat = Ödenek, Müzakere = Görüşme, Nizamnamei Dahili = içtüzük, Celse = Oturum, Sual = Soru, İstizah = Gensoru, Meclis tahkikatı = Meclis soruşturması, Reis = Başkan, Reis vekili = Başkan vekili, Adedi mürettep = Tam sayı, Ekseriyeti mutlaka = Salt çokluk, İçtima = Toplantı, Tadil etmek = Değişiklik yapmak, Tefsir = Yorum, Tefsir etmek = Yorumlamak, Mukavele = Sözleşme, Muahede = Antlaşma, Hesabı Kati = Kesin hesap, Tasdik etmek = Onamak, İnhisar = Tekel, Malî = Akçalı, Taahhüt = Yüklenme, Tecil etmek = Ertelemek, İdam = ölüm cezası, Vazife = Görev, İrtikâp = Yeyielik, Âzaı mevcude = Hazır üye, İstifa = Çekilme, Zabıta = Kolluk, Devlet Reisi = Devletin başı, Mümessil = Temsilci, Şahsi, zati hususat = özlük işler, Masuniyeti teşriiye = Millet Vekilliği dokunulmazlığı, Şeyhuhet = Kocama, İtimat istemek = Güven istemek, Fiil = Eylem, Muamele = İşlem, Divanı Âli = Yüce Divan, Şûrayı Devlet = Danıştay, İhtisas = Uzmanlık, Tarzı tatbik = Uygulanış, Tatbik etmek = Uygulamak, Mercii hal = Çözüm yeri, Hâkim = Yargıç, Tağyir etmek = Başkalamak, Azletmek = Görevden çıkarılmak, Evsaf = Nitelikler, Meşru = Yasak, Mahkemei Temyiz = Yargıtay, Başsavcı = Başmüddeiumumi, Divanı Muhasebat = Sayıştay, Heyeti Umumiye = Genel Kurul, Kura = Adçekme, Savcı = Müddeiumumi, Müsavi = Eşit, Ayrık = Müstesna, İmtiyaz (Sınıf imtiyazı) = Ayrıcalık, Masuniyeti şahsiye = Kişi dokunulmazlığı, Neşriyat = Yayın, Akit = Bağıt, Sayüamel = Çalışma, Temellük = Mülk edinme, Tasarruf (burada) = Malını ve hakkını kullanma, Cemiyet = Dernek, Şirket = Ortaklık, Mesken = Konut, Müsadere = Zorla alım, İstimlâk etmek = Kamulaştırmak, Tahmil, teklif = Yükletilme, yükleme, Muahaze ve takbih edilmek = Kınanmak, Asayiş = Güvenlik, Adabı umumiye = Edep türeleri, Âyin = Tören, Matbuat = Basın, İdarei orfiye = Sıkı yönetim, Nezaret = gözetim, İstida = Dilekçe, Müstedi = Dilekçi, Müstediyyat = Dilekler, Şahsiyeti hükmiye = Tüzel kişilik, Masarif = Giderler, Aşar = Ondalık, Vergi tarhetmek = Vergi salmak, Gibayet etmek = Almak, Kıyam ve isyan = Ayaklanma, Fiili teşebbüs = Eylemli kalkışmalar, Muraselat = Gönderiş, Vilâyet = İl, Kaza = Üçe, Nahiye = Bucak, Münasebettar, Muteallik = İlişkili, Menfaatlar, alâkadar = İlgili, Taksimi vazaif = Görev ayrımı, Tavzif edilmek = Göreve alınmak, Terfi = Yükselme, Terakki = İlerleme, Lâyiha = Tasan, Meriyet = Geçerlik, Umumî mutabakat beyannamesi = Genel uygunluk bildirimi, İhmal edilmek = Savsanmak, Tadil edilmek = İşlerlikten alıkonmak Bkz. Teşkilat-ı Esasiye Encümeni Anayasa Layihası ve Mazbatası (S.Sayısı:39), **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre VII, Cilt:16, İçtima 2, İnikat 22, 10.01.1945. s.6-33.

üstlendiğinden bahsedilmiştir. Öte yandan, görüşmelerde, özleştirmenin millî dile geçiş anlamında bir kazanım ve millî bir başarı olduğu vurgulanmıştır.⁽¹⁸⁾

Hukuk dilinin özleştirilmesinde anayasa doruk noktası olmuş bunu, yaklaşık üç ay sonra İçtüzük dilinin özleştirilmesi adımı takip etmiştir. Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel'in 26.3.1945 tarihli ve 2/63 esas numaralı "Dahili Nizamnamenin Türkçeleştirilmesine Dair Tüzük Teklifi", Teşkilatı Esasiye Encümeninde 5.4.1945'te ele alınmış ve burada kabul edilerek TBMM Genel Kuruluna sunulmuştur. 11.4.1945'te Genel Kurulda kabul edilen özleştirilmiş İçtüzük metni ile yeni karşılık getirilen sözcükler, günümüzde kullanılan yasama diline kaynaklık etmiştir. Benzer bir mevzuat dili özleştirme hamlesi de 16.2.1950 tarihli ve 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile seçim hukukunda olmuştur. Bu kanunla gelen seçmen, askı, aday, bölge, oy, işlem, kurul, yasak, yoklama gibi sözcükler dilimize yerleşmiştir.

Yeniden eski metne 1952 yılında dönülmüş olmasına karşın, 1945 Anayasa metni, Anayasa ve İçtüzük dili bakımından günümüze kadar gelen ciddi izler bırakmıştır. Bugün anayasa diline yerleşmiş olan birçok sözcüğü bu metne borçluyuz.⁽¹⁹⁾ Yasama diline yerleşen ve halen kullanılmakta olan terim ve kelimelerden bazıları şöyledir: Anayasa, başkent, yasama, yürütme, yargı, egemenlik, yetki, görev, cumhurbaşkanı, bakanlar kurulu, dönem, üye, oy, sorumlu, sorumsuz, tanık, suçüstü, zamanaşımı, ödenek, içtüzük, oturum, soru, gensoru, meclis soruşturması, tamsayı, olağanüstü, sözleşme, gerekçe, genelkurmay başkanlığı, dokunulmazlık, işlem, Yüce Divan, tasarı, Danıştay, uzmanlık, tüzük, yürürlüğe girmek, Yargıtay, başsavcı, genel kurul, adçekme, eşitlik, demek, konut, kamulaştırma, basın, sıkıyönetim, gözetim, sonuç, gider, gerçek kişi, tüzelkişi, ayaklanma, okul, il, ilçe, bucak, yetki genişliği, yeterli, Sayıştay, genel uygunluk bildirimi.

Anayasa diliyle ilgili değişikliğin tamamlayıcı adımı olan İçtüzük dili konusundaki hamle de gecikmemiştir. Aradan geçen üç ay içinde TBMM, bu kez de İçtüzüğün Türkçeleştirilmesi işini ele almıştır. Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünselin teklifi, Anayasa Komisyonu'nun olumlu görüşle hazırlamış olduğu (68 Sıra Sayılı) Komisyon Raporu, 11 Nisan 1945 tarihli Birleşimde tek oturumda kabul edilmiş ve yeni içtüzük metni, dili çok eskimiş olan 2 Mayıs 1927 günlü Dahili Nizamname'nin yerini almıştır.⁽²⁰⁾

4. 1952 Yılında "Özleştirme" / "Uydurukça" Karşısı Hamle

Hukuk dilinde özleşme ve sadeleşme karşısı ilk girişim, 14 Mayıs 1950 tarihli yasa yorumu yoluyla olmuştur. İstanbul milletvekili Dr. Mükerrer Sarol'un

⁽¹⁸⁾ Meltem Salimoğlu (2022), "Bürokratik Elitlerin siyasi Mücadele Aracı Olarak Anayasa Dili (1945-1952)" *Mülkiye Dergisi*, 46(2), s.477-504.

⁽¹⁹⁾ Cem Eroğlu (1994), "Anayasa ve Tüzüce Dilinin Türkçeleştirilmesi", *A.Ü SBF Dergisi*, 49 (03), s.119-148. (https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001710), (Erişim Tarihi:15.09.2024)

⁽²⁰⁾ **TBMM Tutanak Dergisi**, Devre: VII, Cilt. 16, Toplantı:2, Birleşim: 45, 11.4.1945, s.37-63.

önerge sahibi olduğu talep Anayasa Komisyonuna havale edilmiştir. Komisyonun 1945 Yılında Anayasa ve İçtüzük dilinde özleştirme adımlarını hedefine alan ve dilde özleşmeye karşı raporunda, hükümet otoritesi eliyle Türkçeye suikast yapılarak “uydurur” dil benimsendiği ileri sürülmüştür. Meclis yorumu mekanizmasının Anayasa dilinde eskiye dönüş için yeterli olmayacağı görüşüyle, bir milletvekili tarafından TBMM Başkanlığına şu önerge sunulmuştur.

“Yüksek Riyaset Makamına

Anayasa’nın 104 üncü maddesi mevcut olduğu halde, ikinci maddenin yorumuna gidilip gidilmeyeceği prensibi halledilmeden yapılan bütün müzakerenin boşa gitmesi ihtimali olduğundan evvel emirde bu hususun reye vaz edilmesini rica ederim.” Önergenin kabul edilmesiyle anayasa dili bağlamında yasama yorumu yapılamayacağı benimsenmiştir.⁽²¹⁾

İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü ve 203 arkadaşının Anayasa dilinde 1945 öncesi metne dönüş yönünde sunmuş oldukları teklifin gerekçesinde, uydurma dilin kuşaklar arası kopukluğa yol açacağı tezine dayanan görüşlere yer verilmiştir. 24.12.1952 tarihli ve 5997 sayılı “491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Tekrar Meriyete Konulması Hakkında Kanun” kabul edilerek yeniden eski metin yürürlüğe alınmıştır. Anayasa dilinde geriye dönüşe benzer biçimde, 22.12.1952 tarihli “2 Mayıs 1927 tarihli TBMM Dahili Nizamnamesinin tekrar meriyete konulmasına dair nizamname teklifi” 12.2.1954 tarihli 42. Birleşimde kabul edilmiştir.⁽²²⁾

1952 Yılında Anayasa ve İçtüzük metninde eskiye dönüşü sağlamak için 1945 öncesi metin anlamı aynı kalacak şekilde tekrar yürürlüğe konulmuştur. 27 Mayıs askerî darbesi sonrası ara rejim döneminde, görevlendirilmiş akademisyenlerden oluşan İstanbul ve Ankara Bilim Komisyonları tarafından Türkçeleştirme hedefi doğrultusunda kaleme alınan 1961 Anayasası önemli bir aşamayı temsil etmiştir.

1982 Anayasası ise dil bakımından tekrar geriye dönüş anlamına gelecek bazı eski kelime tercihleriyle kararsızlık ve tutarsızlıklar içermektedir. Yürürlüğe girdikten sonra 19 defa değişikliğe uğrayan 1982 Anayasası’nın dil uyumu ve bütünlüğü daha da bozulmuş durumdadır.

5. 1982 Anayasası Metninde Dil Yönünden Tutarsızlıklar ve Düzeltme Önerileri

1982 Anayasası’nın ilk hâlinin dili, belirgin bir kararsızlık içermektedir. 1945 sonrası hukuk dilimize yerleşen bazı sözcükler yaşayan Türkçe niteliği kazandığı gerekçesiyle 1961 Anayasası’nda olduğu gibi kullanılmaya devam edilmiş ancak “özgürlük” yerine “hürriyet”, “müeyyide” yerine “yaptırım” kelimesi gibi bazı eski

(21) 5997 Esas Numaralı Kanun dosyası, d.9, No:2/349. TBMM Arşivi

(22) **TBMM tutanak Dergisi**, D.9, Y.5, C.28, B.42, O.2, 12.2.1954, s.259-261.

sözcüklerin yeniden anayasa diline girmesi benimsenmiştir. Ancak, anayasa metninin bütünü dikkate alındığında tutarsızlık oluşturacak şekilde farklı maddelerde aynı anlamda farklı sözcüklerin tercih edilmesi, dil ahenginin kaybolmasına ve anlatım kuralları yönünden ciddi sorunların doğmasına yol açmıştır. Bu duruma, süreç içerisinde gerçekleştirilen kısmi nitelikteki anayasa değişikliklerinin genellikle ilgili değişikliğin yapıldığı dönemin dilini yansıtması sebebiyle ortaya çıkan terim ve kavramlar, yeni tutarsızlık tablolarının eklenmesi anlamına gelmiştir. Örneğin, Anayasa'nın 68. Maddesindeki siyasi partilere yapılacak yardımları düzenleyen hükümde geçen "hakça" kelimesi, sadece bu maddede geçmekte ve yaşayan dil kapsamında da yer almamaktadır.

1982 Anayasa metninde, genel olarak çeşitli maddelerde aynı anlamda kullanılan eki ve yeni sözcük ikileminin devam ettiği ibare, terim ve kavram örnekleri çok sayıda bulunmaktadır.

- Hürriyet/Özgürlük
- Maksat/Amaç,
- Müeyyide/Yaptırım
- Adil /Hakça
- Tetkik/İnceleme
- Tayin/Atama,
- Talep/İstem,
- Hal/Durum,
- Tespit/Saptama,
- Şekil/ Biçim,
- İdare/Yönetim
- Usul/Yöntem
- Araseçim/Ara seçimi

Yukarıda aynı anlamda eski ve yeni sözcüklerin aynı metinde kullanıldığı durumlar dışında, ayrıca anayasa koyucunun Türk dili ve anlatım kurallarına uyma noktasında özensiz tutum sergilediği kararsızlık örnekleri de bulunmaktadır. Bu kapsamda şunlar sayılabilir:

- Meclis soruşturması/Soruşturma
- Çıkartma/Çıkarma
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı/Meclis Başkanı

Oysa, Anayasa metninde tutarlı şekilde, dil ahengi ve bütünlüğü olmalıdır.

Yeni anayasada; ama, ancak, lakin, fakat gibi bağlaçlara mümkün olduğunca yer verilmemelidir. Yeni anayasada; farklı anlamlara gelecek kelimeler kullanılmamalı,

gereksiz tekrarlara yer verilmemeli, mümkün olduğu kadar kısa bir metin oluşturulmalıdır. Herkesin zihnindeki karşılığı aynı olan kelime ve kavramların tercih edilmesi, otoritenin dayatması bir metin izlenimini uyandırmayan bir dille kaleme alınması büyük önem taşımaktadır. Yeni anayasanın lafzı ile ruhu ardasında bir tutarlılık sağlanmalıdır. Bu amaçla, yeni anayasa metnini denetimden geçirmek üzere bir “Dil Komisyonu” kurulması isabetli olabilir.

SONUÇ

1945 Yılındaki Türkçeleştirme hamlesi ve sonrasındaki gelişim çizgisi Anayasa dilinin, hukuk dilindeki dönüşümün lokomotifi işlevi gördüğünü göstermiştir. Anayasa ve TBMM İçtüzüğü, aralarındaki çok sayıda ortak payda sebebiyle dil uyumu yönünden yakından ilişkili metinler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anayasa dili, ifadelerde muğlaklık, kelimelerin kullanımında birlik, bilgilendirmede eksiklik yönlerinden incelenmiştir. Anayasa metninde seçilen sözcük ve terim birliği esas alınmalı, tutarsız kullanımlara ve tercihlere izin verilmemelidir. Anayasa'nın bütünüyle vazih ve milletin anlayacağı bir dile sahip, “milletle ait” olması önemli bir husustur. Anlaşılabilir, yalın ve uydurukça olmayan toplumun günlük hayatında dolaşımda olan sözcük ve ibarelerin tutarlı bir şekilde kaleme alındığı anayasa metni, yeni anayasa hazırlıklarının itici gücü olmalıdır. Kısa ve açık ibare, cümle ve fıkralardan oluşan su gibi akıcı bir anayasa metninin, toplumdaki anayasaya saygı düzeyini ve anayasanın meşruiyetini olumlu yönde etkileyeceği kuşkusuzdur.

Bu çerçevede, yeni anayasa çalışmaları bağlamında yaşayan dilimize ait anlaşılır ifade ve tutarlı sözcük tercihleri tercih edilmelidir. Yeni anayasa metninde, aynı anlamlara karşılık gelen farklı sözcükler ya da ibareler kullanılmamalıdır. Yeni anayasa çalışmaları, anayasa dilinin düzeltilmesi bakımından da elzemdir.

KAYNAKÇA

Cem Eroğul (1994), “Anayasa ve Tüze Dilinin Türkçeleştirilmesi”, **A.Ü SBF Dergisi**, 49 (03), s.119-148. (https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001710), (Erişim Tarihi:15.09.2024)

Cesare Beccaria, **Suçlar ve Cezalar Hakkında**, çev. Sami Selçuk, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s. 41.

Ergun Özbudun (2012), “Anayasa Yapımında Yöntem Sorunları”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt: 1 / Sayı: 1 / Yıl:2012, s.109-144.

Günal Seyit (2020), **Türkiye’de Hukuk Dilinin Dönüşümü**, İstanbul Oniki Levha Yayınları, 2. Baskı.

Hanna Fenichel Pitkin (1987), “The Idea of a Constitution”, **Journal of Legal Education**, 37 (1987), s.167-169.

H. Klug (2020), "Transformative Constitutionalism as a Model for Africa?" in Dann P., Riegner M., Bönnemann M. (Eds), **The Global South and Comparative Constitutional Law** (Oxford University Press) p.141-164.

İbrahim Kaboğlu (Der) (2018), **Türkiye'nin Anayasa Gündemi**, İstanbul, iletişim yayınları, s.305.

Meltem Salimoğlu (2022), "Bürokratik Elitlerin siyasi Mücadele Aracı Olarak Anayasa Dili (1945-1952)" **Mülkiye Dergisi**, 46(2), s.477-504.

Robert Elgie ve Jan Zielenska (1997), "Constitutions and Constitution Building; A Comparative Perspective", **Yale Law Journal** 106), s.2009-2080.

Yusuf Tekin, Şeref İba (2020), "Görüşme ve Yasama Yöntemi Bağlamında 1921 Anayasasının Kanunlaşma Süreci", **Amme İdaresi Dergisi**, 53 (2), s.1-18.

Wojciech Sadurski (2010), "Anayasacılık ve Anayasa Yapımı Üzerine" , **Türkiye Barolar Birliği- Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim Uluslararası Sempozyumu**, Ed. Ozan Ergül, (Ankara,19-20 Mart 2010) , s.23-48.

Şeref İba (2021), "1924 Anayasasının Hazırlık ve Kanunlaşma Süreci Üzerine", **Yasama Dergisi**, 44 (Temmuz-Aralık 2021), s.43-60.

Mehmet Nuri Güzel (2024), "Dönüştürücü Anayasacılık: Ortaya Çıkışı ve Evrimi", **TAAD (Türkiye Adalet Akademisi Dergisi)**, Yıl:15, Sayı: 59 (Temmuz 2024), s.205-232.

Teşkilat-ı Esasiye Encümeni Anayasa Layihası ve Mazbatası (S. Sayısı:39), TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt:16, İçtima 2, İnikat 22, 10.01.1945. s.6-33

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Y.1, C VI, B.108, O.2, 21.2.1340, s. 236-238.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.3, Y.3, C.X, B.59, 29.4.1929.

TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VII, Cilt. 16, Toplantı:2, Birleşim: 45, 11.4.1945, s.37-63.

TBMM Tutanak Dergisi, D.9, Y.5, C.28, B.42, O.2, 12.2.1954, s.259-261.

5997 Esas Numaralı Kanun dosyası, d.9, No:2/349. TBMM Arşivi

HUKUK KANONU İNŞAASINDA HUKUKUN VE KANUNLARIN DİLİ

The Language of Law and Laws in the Construction of the Legal Canon

Mural EROL*

Özet

Hukuk dilinin kendine özgü bir yapısı bulunmaktadır. Bir uzmanlık gerektiren yapısı yanında hukuk ve yasama dili, bir anlamda teorik çerçevede tarihî bir varlık olarak ele alınan milletin konuşma ve iletişiminin de imkânıdır. Dil ile birikimin devamlılığı sağlanmaktadır. Hukuk dili de, sadece hukukun maddi hukuk bağlamında konusu olan yönüyle değil, aynı zamanda tarihî, kültürel ve diğer değerler bağlamında bir irtibat imkânı sağlamaktadır.

Kanon kavramıyla dil meselesi ayrı düşünülemediği gibi, aksine kanon dil üzerinden ortaya çıkmaktadır. Kanon kavramının tarihî yolculuğunda günümüze ulaşan en önemli anlamı edebiyat ve felsefe sahasında da tartışmalarla sık sık gündeme gelmektedir. Üst seviye eserler, içerikleriyle, estetik yapılarıyla, dönemlerini aşan yönleriyle kanon hâlini almaktadır. Bu bağlamda hukuk sahası için kanonik bir nitelik taşıyan eserler, düşünceler, temel ilkeler konusunun ele alınması bu metin çerçevesinde tartışılacaktır. Bu çerçevede yasama ve hukuk dilinin tarihî önem ve anlamına da detaylı şekilde değinilecek. Sonuç olarak, Türk hukukun kanonik imkânları ve zemininin değerlendirilmesi hedeflenecek.

GİRİŞ

Hukuku sadece hukuktan, kanunları da sadece maddelerden ibaret saymak son derece sathî bir düşünmeye girişmek olacaktır. Büyük bağlantılar, küçük etkiler, kesintisiz etkileşimlerin tarih sahnesinde serüveni günümüze gelindiğinde kesilmiş değildir. Biz bu akışın bir yerindeyizdir, bir anlamda yerimizi tayin, bu büyük akışı keşfi de içermektedir. Bu büyük keşif, tarihin seyri içerisindeki etkileşimleri, kendi içindeki farklı sentezlemeleri, değişimleri, gelişimleri veya gerilemeleri tespit

* Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı Daire Başkanı, Adalet Dergisi Editörü, Ankara/Türkiye, E-Posta: muraterol2000@gmail.com.

edecek bütüncül bir bakışın da ortaya çıkması anlamına gelecektir. Çeyrek asırlık çabasının stratejisini entelektüel ağlara odaklanmak olarak nitelendiren Randall Collins, görüşleri nesilden nesillere aktarılan düşünürler arasındaki bağları keşfe çıkmış, farklı medeniyetlerin hem kendi içlerindeki, hem de diğer medeniyetler arasındaki ağ ve bağları ortaya koyma çabasına girişmiştir kapsamlı eserinde.⁽¹⁾ Bu ağlar, Collins'e göre, anımsatıcı araçlardır; aynı zamanda bir teorinin temelidir. Entelektüel ağları belirleyen ilkelerin anlaşılabilirliği durumunda, görüşlerin ve bu görüşlerdeki değişikliklerin nedensel açıklaması yapılabilir. Bu ağları entelektüel sahnedeki aktörler olarak nitelendiren Collins, ağların, içinde yaşadığımız mikro koşulların arasındaki bağın deseni olduğunu da ileri sürmüştür.⁽²⁾

Hukuk sahasındaki entelektüel ağlar daha çok akımlar ve okullar üzerinden ele alınırken, bunlar arasındaki bağlar az sayıdaki istisna dışında ele alınmış değildir.⁽³⁾ Bu nedenle olsa gerek Türk hukukunun kurucu temel metinlerinin, örneğin bir edebiyat sahasında olduğu gibi, belirlenebileceğini söylemek de zordur; diğer yandan ise kurucu metinlere odaklanma çabasına girildiğini ifade etmek de zor görünmektedir. Ana anlatısını maddi hukukun yorumu ve izahı üzerine kuran, diğer anlatı biçimlerini kendi dışına iten katı bir anlayış biçiminin yerleştiğini, hukukumuzun genel seyrinin buna indirgendliğini tespit etmek mümkündür. Buna rağmen her zihniyet dünyası gibi, hukuk zihniyeti de bir şekilde büyük kırılmalara, önemli siyasi etkilere ve günlük olayların etkisine açık olmasına rağmen, değişim süreçlerini kendi içinde bir geleneksellik içinde sürdürmektedir. Merkeze alınan ana anlatı biçimleri her ne kadar buna dair bir farkındalık sergilemese de, Türkiye'nin kendine özgü olumlu ve olumsuzluklarıyla bir hukuk geleneğinin olduğunu belirtmek gerekiyor.

Türk hukukunun, temel olarak İslâm öncesi ve İslâm sonrası ayrımlarının ardından Batı hukuku etkisindeki dönem olarak ele alınması, sadece bir *dönemlendirme* anlamı taşımaktadır. Bunun karşısında, tasniflemelerin etkiler ve ağlar bağlamında daha fazla ele alınması gerekliliği görünmektedir.

Hukuk sahasındaki etkileşimlerin dil üzerinden okunması mümkün görünmektedir. Hukuk geleneklerinin uygulama olarak birbiriyle etkileşimlerine, hukuk anlatılarının genel çerçevesinin girişi bahsinde kısaca da olsa değinilmektedir. Ancak hukuk geleneklerinin birbiriyle kavramlar üzerinden alış-verişleri konusu

(1) Randall Collins, *Felsefelerin Sosyolojisi*, (Çev.: Tufan Göbekçin, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2016) xiv

(2) Collins (n 2) xiv

(3) Bu az sayıdaki istisnanın, akımları, gelenekleri ve okulları ortaya koyan ve birbiriyle bağlarını incelemeye girişen Batı Hukuk çevrelerindeki teorik düşünmenin bir sonucu olduğunu görüyoruz. Salt bir tespit, belirleme veya tasniflemeden öteye geçen teorik akıl ağları ve bağları görebilecek konuma da yerleşmiş olmaktadır. Bu yönde – en azından Batı hukuku açısından- bir örnek için bkz.: Harold J. Berman, *Hukuk ve Devrim*, (Çev.: Kivılcım Turanlı, Pinhan, İstanbul, 2020)

salt hukuk dili merkezli bir anlatı olarak ortaya konulması yeterli bir seviyeye erişmemiştir.

Modern dönemde dil, millet olmanın önemli özelliklerinden sayılmıştır. Her ne kadar *objektif millet* anlayışı kapsamında ele alınıyor olsa da, dil konusu Fransız İhtilali öncesinde başlayan gelişmeler ekseninde millet olmanın önemli bir unsuru hâline gelmiştir. Meselenin *resmî dil* bağlamı ele alınması dışında da etkinliğini görmek gerekiyor. Resmî dil konusu, artık ortada bir devletin olduğunu da apriori olarak ortaya koymaktadır. Diğer yandan fiili durumdaki dil konusu, ortak kavramlar ve anlamlar, maddi ve manevi konular da dâhil olarak, bir milletleşme hareketini göstermektedir. Modern dönemlerdeki devlet anlayışı, eski dönemlerin çoklu din, etnisite ve dil gibi anlayışını geride bırakmıştır. Modern devlet resmî dil yanında, homojen bir topluluğu hedefler ve bu anlamda millet kavramında bir kurgusalılığı da içerir. Millet kavramının siyasal bir topluluk olarak, halk, toplum gibi kavramlardan ayrıldığını ifade edebiliriz. Diğer yandan millet kavramına tarihsel yaklaşımlar, -ilerleyen kısımda değinileceği üzere- farklı bir çerçeve de sunmaktadır. Herder'in millet olma konusundaki çıkış noktası dildir. Herder'e göre ortak bir dili konuşan insanlar millet olmanın ilk aşamasını oluşturmaktadırlar. Dil, toplum içerisindeki iletişimi sağlayan yegâne araçtır. Birey de bu toplumun bir parçasıdır; yani her insan bir dilin ve bir topluluğun ürünüdür. Düşünüre göre her dil gibi her toplum da farklı özellikler taşıyacaktır. Toplumsal özellikleri benzer olmayan toplumların bir araya getirilmeye çalışılması ise Herder'e göre doğaya aykırıdır. Fichte de bu görüşlere katılarak dilin *millî rubu* yansıttığını yazmıştır.

Dilin bir toplum ve devlet için önemi yanında her bir bilim dalı ve meslek sahası açısından da özel bir anlamı ve önemi bulunmaktadır. Hukuk dili de, toplumun bütününe etkiyen bir sahanın en temel aracı/enstrümanı olduğundan dolayı büyük bir öneme sahiptir. Gündelik hayattan aileye, ticari hayatta devletle kurulan ilişkilere, bunlardan kamu düzenine uzanan sahanın hukuk eliyle düzenleniyor olması hukuku ve dolayısıyla hukuk dilini vazgeçilmez önemde bir tartışma ve düşünme konusu hâline getirmektedir.

Hukuk inşası, tarihî, felsefî, sosyolojik süreçleri içeren kültürel ve toplumsal tecrübe ve birimlerin büyük oranda belirlediği büyük bir tasarımıdır. Bu tasarımı bir diğer yönünü ise toplumlar arasındaki iletişim ve etkileşim belirlemektedir. Zamanla hukukun, millî yanı kadar “evrensel değerler” olarak ifade edilen değerlerden de beslendiği görülmektedir. Bu inşa süreci hukukun tek başına normlardan oluşan bir yapı olmadığını, hatta norm belirlerken bu sürecin sadece hukukla ilgili olmadığını da göstermektedir. Bu bakımdan insanla, toplumla, devletle, giderek doğa ve varlıkla ilgili olan her konu hukukun hem kaynağı hem de hedefi hâline gelmektedir. Hukuku yaratan ve ortaya çıkaran süreç çok katmanlı bir boyuttur. Hukuk inşa süreci, tarihi, felsefeyi, sosyolojiyi, 20. yüzyıldan itibaren neredeyse bütün bilim dallarının sahasında kendini gösteren psikolojiyi, hukukun

genel yapısını üzerine oturttuğumuz dili ve daha pek çok konu ve alanın bilgisiyle ve bunlarla kurulacak sağlıklı ve derinlikli bağlarla mümkün olacaktır. Dil bir anlamda hukuk epistemolojisinin oluşumunda temel sütun işlevi görürken, bu epistemik ağ ise kanonun üzerinde yürüdüğü zemin olmaktadır. Hukuk epistemolojisi dönemler arasında kurduğu ağlar sayesinde bir irtibat tesis etmektedir. Bu irtibat hukukun lafzi olarak olmasa da anlama, tanımlama, yasalaştırma gibi süreçleri içeren zihniyet hâlinin doğal kaynağı hâline gelmektedir.

Dilin gücü kanona kapı aralamaktadır. Kanon, esasında ortak kabule uygunluğu gösteren, müşterek bir konudur. Kanon kapsamında ele aldığımız bir metin veya düşünce, genel olarak toplumun eleştirel düşünceleri de barındırabilecek bir kabulün oluştuğunu gösterecektir.

Kanon kavramı günümüzde yaygın olarak edebiyat ve felsefe sahasında kullanılmaktadır. Kavramın hukuk sahasında teorik çerçevede ele alınmamasının nedeni muhtemelen kanun/yasa, kurallar gibi kavramların zaten merkezde olmasıyla ilgilidir. Diğer yandan esas dikkat çekilmesi gereken husus, genel bir anlayış ve hâkim durum olarak nitelendirdiğimiz belli yaklaşım biçimlerinin normatif, teorik ve genel ilke olarak kanonik bir işlev gördüğüdür. Bu da kanonik belli ilkelerin yasalaşarak etki alanlarını sürdürdüklerini göstermektedir.

Dilin ve özelde ise hukuk dilinin önemi ve bunlara gösterilecek ihtimam kapsamında yapılacak çalışmaların önemine dikkati çekmek amacıyla hukuk ve kanon konusunu merkeze aldık. Hukukun bizatihi anlam ve dil çerçevesinden doğuyor olması ve ortak kabule sunulması, müştereklik vasfını haiz hâle gelmesi üzerinde titizlikle durulması gereken bir durumdur. Bu bildiri kapsamında kanon kavramına hukuk sahasında bir kez daha dikkati çekmeye çalışırken, bu gücün en büyük imkânının dil olduğunu ortaya koyma çabasına girişeceğiz.

Bu çalışmanın temel tezi üç aşamada ele alınacak. İlk olarak kanon kavramı ve tarihî seyri, ikinci aşamada yasama dilinin anlamı ve tarihî seyirdeki önemi, son olarak hukuk sahası merkeze alınarak dil ve kanon ilişkisi bağlamında bir tartışma hedeflenmektedir.

I. KANON KAVRAMIYLA İLGİLİ TANIMLAR VE TARTIŞMALAR

A. KANON KAVRAMI VE KÖKENLERİ

Kanon kavramının ortaya çıkışı ve tarih yürüyüşü önemli durakları içermektedir. Kanon kavramın bugünün dünyasında en somut akraba kavramı *kanundur*.⁽⁴⁾ Kanon

(4) Bu metinde lafzi yakınlıktan dolayı, “kanun” kavramı yerine “yasa” kavramını tercih edeceğiz. Gedikli, yasa kavramının Türkçe mi Moğolca mı olduğu tartışmalı olduğunu belirterek, kavramın tarihî seyrini ortaya koymuştur. Bu kapsamda “*Yasa/yasak Türk devletlerindeki törü/töre, tüzük ve Osmanlı Devleti’ndeki örf (örfi hukuk) ve kanunla eş anlamlı yahut yakın anlamlıdır.*” tespitini yapmıştır. (Bkz.: Fethi Gedikli, “Yasa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.24, 2001, 336-340, 336)

kavramı eski Yunanca ve Latince köklere dayanan bir kavram olarak Arapça'ya da geçmiş ve *kanun*'a dönüşmüştür.⁽⁵⁾ *Kanun* kavramı, günümüzde ülkemiz için ifade etmek gerekirse, yaygın olarak tercih edilmekte ve aynı zamanda mevzuatın kavram tercihini de belirlemektedir. *Kanon* kavramı tarihî seyrine bir tarafta Arapça üzerinden *kanun* olarak devam ederken, diğer tarafta ise yine farklı bağlamlarda farklı anlamlar yüklenmiş; ağırlıklı olarak dinî ve bu kapsamda şekillenen hukukta kullanılan bir kavram olarak bilinmiştir. Hukuk sahasındaki kullanım biçimi Hristiyan ilahiyatı çerçevesinde kavram olarak “kanon hukuku” şeklinde oluşmuştur. Bu tamlamanın Kilise hukuku ve kurallarını ifade için kullanıldığı görülmektedir. Hukuk sahası, meseleye tamamen bu açıdan bakmıştır.⁽⁶⁾

Bu bağlamda konuyu detaylı bir şekilde ele alan Assmann'ın kavramla ilgili derinlemesine tanımlama ve izah çabalarına değineceğiz. Kavramın belli ayrımlarına, belli tanımlarına bakarak hem kavramın bugüne kadarki yolcuğuna, hem de son aşamada yüklendiği ve bu metne konu olan anlamına doğru adım adım ilerleyeceğiz.⁽⁷⁾

(5) Kanun: “Aslının *Grekçe*'de önceleri en dar anlamıyla, vergilemeye yönelik arazi tahririnde kullanılan bir uzunluk ölçüsü birimini belirten ‘kanon’ kelimesi olduğu tahmin edilmektedir. Daha sonra bu işlem sonucunda birer ölçüt teşkil etmek üzere hazırlanan vergi kural ve listelerine, hatta onların kaydedildiği tahrir defterlerine de isim olmuş, zamanla anlamı genişleyen kelime, “vergiye ilişkin olanlar başta olmak üzere kamu alanındaki çeşitli esas, kural, ilke ve düzenlemeler” mânasında kullanılmaya başlanmıştır. Muhtemelen Mısır ve Suriye bölgesinin müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra Arapça'ya ‘kânûn’ (çoğulu kavânin) şeklinde geçmiştir.” (DİA, “Kanun”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 43, 2013, 323-324, 323)

(6) Aynı yönde kısa bir tanımlama için bkz.: Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, (İÜHF Yayınları, İstanbul, 1947,) 8. Arsal bu eserinde Ortazaman (Ortaçağ)'da iki hukuk olduğunu belirterek, birinin Roma hukuku, diğerinin de “kanonik hukuk” denilen Kilise Hukuku olduğunu yazmıştır. Daha geniş izah ve açıklamalar için bkz.: Berman (n 4) 289 vd. Ayrıca bkz.: Besim F. Dellaloğlu, *Poetik ve Politik*, (Timaş, İstanbul, 2020) 83

(7) Lügat/sözlük bağında belli tanımlamaların olduğunu görmekteyiz. Akarsu'ya göre kanon “*Belli bir alanda geçerli olan kural ve ilkelerin toplamıdır.*” (Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (TDK, Ankara, 1975) 103) Cevizci'ye göre ise “*Mantıksal ve bilimsel yöntemlerin kendisine tabi olmak durumunda olduğu temel ve önemli bir kural, ilke ya da ölçüt. Belli bir alanda geçerliliği olan kural ve ilkeler toplamı. Normatif bilimlerde, temele konacak, ölçü alınacak norm, izlenecek model ya da pratik kural.*” (Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (Paradigma, İstanbul, 1999) 486) Timuçin ise “*Uygulamaya yönelik kural. ‘Kanon’ hemen hemen tam olarak ‘kural’ anlamında kullanılır, ancak daha çok yaşama ya da uygulamaya dönük bir anlamda kullanılır. Kanon Kant’da tanıma yetile-riyle ilgili apriori ilkelerdir. Kant şöyle der: ‘Kanon’dan genel olarak bazı tanıma yetilerinin yasal kullanımını belirleyen apriori ilkelerin bütünüdür anlıyorum.*” J.S. Mill de kanon yöntemin beş temel kuralını belirler: uyum, ayırım, bileşik uyum ve ayırım, aynı anda ortaya çıkan değişimler, kalıntılar.” Şeklinde açıklamalar yapmıştır. (Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, (Bulut Yayınları, İstanbul, 2004) 307) Çağbayır kapsamlı sözlük çalışmasında kanonla ilgili şu tanımlamaları vermiştir: “*Kanon, 1. Kilise yasası, 2. Kiliselerde söylenen ilahilere ilişkin özel bir koro tekniği. 3. İki veya daha çok sesin belli bir aralıkta aynı ezgiyi takip ettiği beste. 4. Belli bir alanda geçerli olan kural ve ilkeler bütünü, model, standart.*” (Yaşar Çağbayır, Ötügen Türkçe Sözlük, C. 3. (Ötügen, İstanbul, 2007) s. 2388) Atalay kanonla ilgili olarak “*1. Genel olarak belirli bir sonuca varmak için tutulması gerekli yolu gösteren kural, yasa. 2. Özel olarak, bir dinin kutsal kitaplarının tümüdür*” şeklinde bir tanım vermiştir hukuk

Kanonu kültürel belleğin esaslı bir unsuru olarak konumlandıran Assmann, kültürel, tarihî, arkeolojik ve antropolojik tespitleri de içeren önemli eserinde, kanon kavramına ve tarihî seyrine değinmiştir. Assmann, kavramı genel olarak şu şekilde dört farklı anlam kategorisine yerleştirmiş ve bunları detaylandırmıştır: (1) Ölçek, cetvel, ölçüt; (2) Örnek, model; (3) Kural, norm; (4) Tablo, liste.⁽⁸⁾

Assmann'a göre, kanon, daha çok kural-norm anlamında, Musa Peygamberin yasası ya da ruhani meclisin bir kararı veya yaşama ve inanca dair konularda yol gösterici ilke olarak anlaşılmıştır. Sonraki dönemlerde, MS. 4. yüzyılda, bağlayıcı ruhani meclis kararları yoluyla ("kanones") tartışma sonuçlanmış, kutsal ve buyurucu nitelikteki sabit bir liste ortaya çıkmış ve bu listeye *kanon* adı verilmiştir.⁽⁹⁾ Ancak burada kanon eserler listesi anlamında tablo olarak değil, aksine bağlayıcı ruhani meclis kararı ve yasa gücünde olduğu için kural-norm anlamında kullanılmıştır. Böylece kural-normların listelenmesinden yeni bir kanon türü olarak "liste hâline getirilebilen öğeler" şeklinde dile getirebileceğimiz kanon kavram ortaya çıkmış ve bu anlamıyla kanon, yüksek düzeyde bağlayıcı, son derece temel, yaşama biçim veren ilkeye dönüşmüştür. Buradan kelimenin bugün kullanılan en somut ve bir ölçüde "temel" anlamını oluşturan metin kanonu fikrine kadar uzanan bir evrim geçirdiği görülmektedir.⁽¹⁰⁾

Kanon kelimesinin, Antikçağ'daki pek çok kullanım alanında somut anlamı önemli oranda yürürlükte olduğunu yazan Assmann, bunda, kelimenin kökeninde bulunan somut nesne olan "düz sopa, sırık, cetvel" anlamının hala hatırlanması ve somut nesne olarak birçok alanda kullanım sıklığına sahip olması etkili olmasına

sahasını da içeren sözlük çalışmasında. (Şakir Atalay, *Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*, (Bilgi Yayınevi, Ankara, 1983) 237) Hançerlioğlu ansiklopedik çalışmasında kanon kavramını genişçe açıklamıştır: "*Kanon sözcüğü, Yunancadır ve örnek, yöntem anlamlarını dile getirir. İslam düşünürleri bu terimi Yunanlılardan almışlar ve kanun deyişiyle kural ve ilke terimleriyle anlamdaş kılmışlardır. Osmanlı düşünürler Araplardan aldıkları bu terine yasa anlamını vermişlerdi ve asıl yasa anlamını dile getiren yunanca nomos sözcüğünden Arapçaya nâmus sözcüğüyle geçen terimi de törebilimsel bir anlama çekmişlerdir. Epikuroşular bu sözcüğü mantık anlamında kullanmışlardı. Çoğunlukla örneklik edece ve yöntem gösteren toplamalar bu terimle dile getirilir. Örneğin Roma İmparatorluk çağı başlangıcında örneklik edecek on söylevciyi (Antiphon, Andokides, Lysias, İsostrates, İssios, Demosthenes, Lykurgos, Hyperides, Aiskhines, Deinarkhos) toplayan listeleyen Attika Söylevcileri kanonu denir: (...) İngiliz düşünürü J.S. Mill, mantığında saptadığı beş tümevarım kuralına tümevarımsal felsefesinin gerçek kanonları der. Leibniz bu terimi genel kurallar anlamında kullanmıştır. Kant da şöyle der: "Kanon terimiyle, bilgi güçlerinin pratik kullanılışını saptayan önsel ilkelerin topunu dile getiriyorum."* (Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, C. 3, (Remzi Kitabevi, 1977) 204-5)

(8) Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, (Çev.: Ayşe Tekin, 2. Baskı, Ayrıntı Y., İstanbul, 2015) 116

(9) Bu süreci Berman net olarak ortaya koymuştur. Buna göre, "*Dördüncü yüzyıldaki beş yerel konsülün kanunlarından oluşan ilk kanon derlemesi Antakya piskoposu Meletios tarafından (381) yapılmıştır. Dördüncü genel (ekümenik) konsül olan Kadıköy (Chalcedon) Konsülü'nde (451), İznik ve Konstantinopol Konsüllerinde yayınlanan kanonlar ve Meletios'un derlemesini de içeren 104 kanon onaylanmıştır. (...)*" (Bkz.: Berman (n 4) 250 (5 nolu dipnot))

(10) Assmann (n 9) 123-4

dikkati çekmiştir. Kanonun mimarideki kullanımında onun “araç” olarak önemi görülmektedir. Yapıların düzgün inşası için kanon hem cetvel hem de doğru ölçmeyi kolaylaştıran işlevsel bir araç durumundadır. Kanonun bu şekilde bir araç olarak da kullanılabilme özelliği, belli amaçlar için kullanılabilmesinin de yolunu açmıştır. Kavramın bu araçsallık özelliği Assmann’ın da dediği gibi Antikçağ’daki kullanımlarda dikkate alınmış, kavramın antik kullanımlarında karakteristik özellik olarak “ölçek”le somut ilişkisi sürekli düşünülmüştür. Doğru ölçüyle sağlam inşaatların yapılmasındaki işlevi, kural koyucu doğruluk ölçütünü gösteren başka bir işlevle bütünleşmesine imkân sağlamıştır.⁽¹¹⁾

Assmann, kanonu, kural-norm bağlamında ele alırken yine tarihî süreç üzerinden açıklamalar yapmıştır. Monarşi ve oligarşilerde hükümdarların keyfiliği karşısında, burjuva ortak yaşam ve yönetiminin belirleyici ve bağlayıcı temeli olan yasa, “kanon” olarak övülmüştür. Kanon eski çağlardaki kural-norm çerçevesindeki farklı tüm kullanımlarında, yaşamı biçimlendiren bağlayıcı kural ve normlardan oluşmuştur.⁽¹²⁾ Kanon, tarihî seyirde giderek, cetvelden, dilbilgisinden vd. anlamlardan sıyrılmış, kutsal eserler veya üst seviye bağlayıcılık karakteri taşıyan norm anlamını kazanmıştır. Bu duruma dikkat çeken Assmann kavramın, normatiflik, değer belirtme ve genel geçerlilik kategorilerini kazandığı tespiti yapmıştır.⁽¹³⁾

M.S. 4. yüzyılda kilise kanon kavramını, kutsal olarak kabul edilmiş belirli kitaplar için kullanmaya başlamıştır. Kavramın bugünkü kullanım biçimini belirleyen, anlamsal genişleme ya da kayma tam da bu dönemlerde ortaya çıkmıştır.⁽¹⁴⁾ Çağdaş kanon kavramında, “metin kanonundaki” teolojik düşünce, Antikçağ’da inşaat ustasının “cetvel”i gibi, en somut ve en anlaşılır, aynı zamanda da çeşitli dereceden mecazî kullanımların temelinde yatan kelime anlamını kazanmıştır. Bu yüzden, kanondan söz edildiğinde gözler önüne inşaat ustasının cetveli değil, geleneğe mal olmuş öğelerin sınırlandırılıp güvenceye alınması bağlamında, teologların kutsal kitabı gelmiştir. Günümüze doğru, kanon kavramı ile hem kutsal yani dinî, hem de klasik yani edebî, felsefî ve bilimsel metinlerden oluşabilen otoriter ve dokunulmaz öğeler kastedilmişse, bunun temelinde klasik ve dinî kanonlara eşdeğer işlev tanıyan bir anlayışın bulunduğu görülmektedir. Diğer yandan, edebiyat, sanat, felsefe ve bilim gibi alanlarda klasik metinlerin kanonundan söz edilmesi, teolojideki metinsel kanona göre çok farklı köklere sahip bir boyut taşımıştır. Bunun arkasında yatan şey, Antikçağ’daki, değer ölçüsü ve kriter anlamında, ama aynı zamanda sanatın yapılması ve değerlendirilmesi anlamında “neyi örnek almalıyız?” sorusuna cevap olan kanon kavramıdır. Kanon, güzel, büyük ve anlamlı olarak kabul edilecek ölçüleri tanımlar. Ve bunu, bu tür değerleri örnek olacak düzeyde taşıyan eserlere

⁽¹¹⁾ Assmann (n 9) 113

⁽¹²⁾ Assmann (n 9) 119-20

⁽¹³⁾ Assmann (n 9) 124-5

⁽¹⁴⁾ Assmann (n 9) 127-8

işaret ederek yapmaktadır.⁽¹⁵⁾

Bu noktada Assmann önemli bir ayrıma değinerek, klasik, gelenek ve kanon arasındaki bağlantıları ve geçişleri de izah etmiştir. Assmann kategorik açıdan kültürel belleğin bileşenleri olarak gelenek ve kanonu belirlemiştir. Kanonu ise, klasik ve kanon olarak iki alt başlıkta ele almıştır.⁽¹⁶⁾ Klasik kavramı, sadece geriye yönelik olarak seçilmiş belli öğelerin kabulü anlamına gelmez, aynı zamanda ileriye yönelik olarak, buradan kalkarak meşru yeni bağlantılar kurma olanağını göz önünde bulundurmaktadır.⁽¹⁷⁾ Klasik ile kanon arasındaki fark için belirleyici kriter, klasikte dışlananın değersiz sayılmamasıdır. Bu sınırlama klasik olmayanın daha az değerli ve hatta kötü ya da “günahkâr” olarak damgalanmasına yol açmayacaktır. Klasik olup olmama ayrımı, sadece otorite, bağlanabilirlik ve ölçülebilirlik açısından yapılan bir ayrımdır. Öncelikle de klasik seçimler, kesin bağlayıcı değildir. Klasik ve klasisizm bağlamında kanon oluşumu değişebilir ve her dönem kendi kanonu belirleyebilir. Diğer yandan ise kesin ayrımlar bu noktada *dar anlamda* kanonun karakteristiğidir, dışlanan her şey bu kanon çerçevesinde hor görülebilmektedir. Assmann bu yargısına, kilisenin önde gelenlerinin kilise karşıtı metinleri sistematik olarak unutturmasını örnek olarak vermiştir. Gelenek ile kanon arasındaki fark için belirleyici kriter ise, alternatiflerin dışlanması ve seçilenin sınırlarının belirlenmesidir.⁽¹⁸⁾ Diğer yandan gelenek bütüncül bir durumu ifade ederken, klasik ve kanon kavramları daha spesifik ve tekil durumları kastetmektedir. Gelenek ve klasik daha geniş anlama yol alırken, kanon zamansal veya tarihî bir güç yarışının sergilendiği alanın ürünüdür. Anar’a göre kanon, bu türden kriz anlarında birbiriyle çatışan düzen ve değer arasında en iyi, doğruyu; kısaca genel kabulün olması gerektiği kuralı temsil etmektedir. Kanon, ulaşılmak istenen bir ütopyanın ortaya çıkarılması ve gerçekleştirilmesidir. Kanon bir toplumun, “gönüllü belleğidir” (Assmann). Bu bellek pek çok şeyi barındırmakta, içindekileri saklayarak gelecek kuşaklara örnek-kural olacak niteliğe sahip yönlerini sunma gücüne ulaşmaktadır.⁽¹⁹⁾

Kavram üzerine detaylı makalesinde, edebiyat alanında çalışmalar yapan akademisyen Turgay Anar kanonu etrafıca ele almış ve Assmann’ın izinde izahlar yapmıştır. Anar, kanon kavramının kökenlerine ilişkin yine geniş bir tarihî birikim olduğunu yazmıştır. Buna göre, kavrama Sami dillerinin kaynaklık ettiği ifade edilmektedir. İbranice, Asurca, Ugarit, Aramice, Sümerce dillerinde kavramın izlerine rastlanmaktadır. Sami dillerinin kaynaklık ettiği bu kelime Grekçeye “kanon”, Grekçeden de Latinceye “canon” olarak geçmiştir. Grekçedeki kanon

⁽¹⁵⁾ Assmann (n 9) 127-8

⁽¹⁶⁾ Assmann (n 9) 130

⁽¹⁷⁾ Assmann (n 9) 127-8

⁽¹⁸⁾ Assmann (n 9) 130

⁽¹⁹⁾ Turgay Anar, “Türk Edebiyatında Edebiyat Kanonu: Kanon, Kanona Girmek Ve Kanona Müdahale”, (Mart 2013) 1, FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi, 40–78, 57

kelimesinin ihtiva ettiği anlam, “ölçü, kanun, kural” anlamlarını da barındırmaktadır. Kanon kelimesinin eski devirlerdeki yaygın bir şekilde kullanılan anlamına en yakın anlam, Latincedeki “doğruyu yanlıştan ayıran ölçü”, “kriter” anlamıyla doğrudan ilişkilidir.⁽²⁰⁾ Kavramın belki de hemen hemen hiç değişmeyen temel anlamının, “ölçü, kural, norm, örnek, kriter” anlamları somut anlamda ölçmek fiilinin bütün nüanslarına sahip olmanın yanı sıra mecaz anlama geçmeleri sayesinde belli bir “ölçü, norm, kural” anlamını da ihtiva etmektedir. Kavramın, bu şekilde birden çok anlamda kullanılabilmesinin temel sebebi, kanon kelimesinin geçmişten günümüze kadar birden çok alanla ilişki içinde olmasıdır. Etik-dini alanlar ile sanat-edebiyat-müzik-mimari alanlar arasında zengin bir çeşitlilikte kullanılabilmektedir.⁽²¹⁾

Kanon kavramı ve tartışmalarının giderek edebî ve felsefî sahanın alanında belirginlik kazandığını, diğer anlam katmanlarının teknik bir mesele olarak her sahanın kendi dar sınırlarında ele alındığını belirtebiliriz.

B. GÜNÜMÜZDE KANON VE KANON OLUŞUMU

Kanon kavramının günümüze doğru gelindiğinde anlam sahası netleşmiştir. Tarihi olarak “kanon hukuku” tamlamasıyla önce kilise yasasını sonrasında da kilise tarafından kabul edilmiş eserleri göstermesi yanında genel ve temel ölçüt olması da bu kapsamda ele alınmaktadır. Diğer yandan günümüzde artık belli öneme, değere ve etkinliğe sahip bir yazar ve/ya eserleri kastettiği görülmektedir. Kanon meselesini kültürel bellek çerçevesinde ele alan Assmann’ın dışında, Harold Bloom müstakil ve kapsamlı eserinde doğrudan kanonik eserlere odaklanmıştır.

Bloom’a göre kanon meselesine, okunması zorunlu kitaplar listesi değil de tek bir okurun ya da yazarın daha önce yazılmış olan kitapların korunabilmiş olan bölümüyle ilişkisi olarak yaklaşırsak, kanon dinî anlamını kaybedecek ve edebi bellek sanatı ile özdeş görülecektir.⁽²²⁾ Bloom dikkat çekici şekilde kanonu, hayatta kalmak için birbiriyle mücadele eden metinler arasında bir seçim hâline geldiğini öne sürerek, bu seçimin baskın sosyal gruplar, eğitim kurumları, eleştiri gelenekleri tarafından yapılmış olarak yorumlanması yanında, sonradan gelen yazarların kendilerini belirli ata figürleri tarafından seçilmiş olarak düşünmeleriyle ortaya çıktığı şeklinde yorumlanabileceği tespitini yapmıştır.⁽²³⁾ Her güçlü edebi özgünlüğün kanonlaşacağını⁽²⁴⁾ ileri süren Bloom’a göre, kanona sadece estetik güçle girilir, o da öncelikle bir karışımla ortaya çıkar. Mecazî (imgesel) dile hâkim olma, özgünlük, bilişsel güç, bilgi ve dil coşkusu kanonu ortaya çıkaracaktır.⁽²⁵⁾ Meseleye eserlerin

⁽²⁰⁾ Anar (n 20) 41

⁽²¹⁾ Anar (n 20) 42; Ayrıca bkz.: Dellaloğlu (n 7) 83

⁽²²⁾ Harold Bloom, *Batı Kanonu*, (Çev.: Çiğdem Pala Mull, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014) 24

⁽²³⁾ Bloom (n 23) 27

⁽²⁴⁾ Bloom (n 23) 32

⁽²⁵⁾ Bloom (n 23) 35

ölümlülüğü ve ölümsüzlüğü açısından bakan Bloom, bu eserlerin kanonlaştıkları yerde toplumsal ilişkilerin içindeki çetin savaşlardan sağ çıktıklarını, farklı bağlamda ise metinlerin okur, dil, dersler, toplumsal tartışmalar, estetik değerlerin çatışması ve mücadelesi sonunda kanonun ortaya çıktığını ileri sürmüştür.⁽²⁶⁾ Bloom kült kitabına isim olarak seçtiği “Batı Kanonu”nun kurucusu olarak Shakespeare’i işaret etmiştir.⁽²⁷⁾ Kanon kavramı artık Shakespeare öncesine de yeni anlamıyla teşmil edilecek bir boyut kazanmıştır. Örneğin Platon ve Aristo gibi filozofların eserlerinin kanon çerçevesinde ele alınmasında bir mahsur görünmemektedir.

Kanonun doğal seyrinde oluşumu Dellaloğlu’na göre bir toplumun “gönüllü belleğidir”, bu açıdan eski gelişmiş kültürlerde rahat bir şekilde sürüp giden “gelenegin akışı”ndan farklıdır.⁽²⁸⁾ Bu bakımdan Dellaloğlu kanonu, bir ideolojiye hizmet için konumlandırmanın uzak olacağını yazmıştır.⁽²⁹⁾ Belge, kanonun belirlenmesinde etkili olan üç merciinin varlığına dikkati çekmiştir. *Birinci merci*, toplumdaki edebiyat sahasının normal mensupların, yani yazarlar, aydınlar, öğretmenler, gazetecilerden oluşmaktadır. Kanonun kapsamına nelerin dâhil edilip nelerin edilmeyeceği ilk olarak bunlar arasında belirlenmektedir. İkinci merci, kendi beğenisini ya da dayatmalarını topluma bir şekilde kabullendirmek isteyen siyasî organlardır. Siyasî organ devlet, iktidar, hâkim siyasî parti veya ideoloji olarak adlandırılmaktadır. Bu aşamada oluşturulan kanon, estetik bir beğeniden ziyade siyasî bir amaç ve kaygıyla ortaya çıkmaktadır. Üçüncü merci, halk ya da toplumdur.⁽³⁰⁾

Toplumsal ilişkiler doğal bir seyir izlediğinde, ağlar, dil ve düşünce yönündeki çabalar, düşünce ve edebiyat sahasındaki çalışmaların ortaya çıkaracağı kanonik eser ve yazarlar, kendilerinden sonraki dönemler için kurucu bir rol üstlenecektir. Kanon, toplumsal ilişki ağlarının doğal seyri yanında, siyasî ve düşünce alanındaki etkin güç merkezleri ve otoritelerin etkisiyle şekillenmektedir. Dönemsel kanonik tercihlerin, düşünce ve eserlerin, farklı dönemlerde etkinliği ve kabul edilirliliği eserlerin estetik seviyesi üzerinden ancak mümkün olabilecektir. Aksi durumda, örneğin siyasî güç merkezlerinin veya devletin tercih ettiği kanonik eserlerin, farklı bir anlayışın öne çıktığı dönemde etkinliğini sürdürmesi eserin veya yazarın bizzat kendisiyle ilgilidir. Kanonun yapay bir zemin üzerinden ilerlediği bir devamlılık, belli eserleri veya yazarları saha dışına itmektedir. Bu durumun değişmesi, değişen şartlara eserin veya yazarın estetik ve derinlik bağlamında hitabıyla ilgilidir. Burada vurgulanması gereken temel mesele, kanon oluşumunun dış etkenler eliyle ortaya çıkması karşısında, kanon dışına itilen üst seviye eser veya yazarın, bu müdahalenin ortadan kalkmasıyla yerini alacağı hususudur. Kanonun liste boyutundaki görünümü, kimi durumlarda devletler

(26) Bloom (n 23) 44

(27) Bloom (n 23) 11

(28) Dellaloğlu (n 7) 85

(29) Dellaloğlu (n 7) 92

(30) Murat Belge, “Türkiye’de “Kanon””, (Ocak 2004) 68, Kitap-lık, 54-59, 55

veya siyasi merkezler açısından belli siyasî programların uygulanmasının temeli ve kabulünü içerebilirken, farklı dönemlerde de yine aynı güç merkezleri tarafından millî kimlik ve söylem inşasında bir araç hâline getirilebilmektedir. Bu tartışmaların zaman ve zemini farklı olduğu için, çalışmamızın tartışmaları dışında bırakıyoruz.

Anar'ın önemli bir tespiti kanonun kanunla güncel anlamdaki bağını ortaya koymaktadır. Kanon olma niteliğine sahip eser, kural ve normlar, üstün nitelikleri sayesinde hem kendi çağına hem de gelecek çağlara kalıcılığı, kesinliği, kuralların hangi temellere sahip olursa kanon olabileceğini gösteren kaliteli birer örnek olarak gösterilmektedir. Kanon olmuş eserler tıpkı kutsal kitaplar gibi dokunulmazdır, üzerlerinden eseri ve yazarı yıpratıcı olumsuz tartışmalar asla açılmayacaktır. Onların gösterdiği her şey, kesin ve değiştirilmez bir nitelikte “kanun” olur. Kanon metinleri ya da kanonik niteliğe ulaşmış eser ve metinlerin, kesinliğinin yanında doğruluğu, eleştirilemezliği, örnekliği göstermesi gereklidir ve bu niteliklerinde asla bir değişme olmaz. Kanonik metinler, değişmezliğiyle de diğer sınıflandırma ölçütlerinden ayrılmaktadır.⁽³¹⁾ Kanonun değişmezliği ile yasaların/kanunların değişmezliği farklılık arz etmektedir. Yasalar ihtiyaçlara göre yenilenebilir bir nitelik taşımaktadır. Yasa ile kanon arasındaki net ayrımı birinin bağlayıcı olması, diğerinin ise tartışmaya gerek görülmeyen ilkeler veya estetik bütün olarak görülmesidir. Bu bakımdan kanon bağlayıcılık niteliği taşımaz.

Kanon toplum belleğinde yerini sağlamlaştırmıştır, ihtiyaçlar ve şartlardan bağımsız bir şekilde varlığını korur. Bu bakımdan kanon bir tür kılavuz görevi üstlenmektedir. Bir edebiyat kanonunun oluşmasının temel sebebi, geçmişinde zengin bir edebî birikim bulunan milletlerin geçmişini unutmak istememesinden kaynaklanmaktadır. Geçmiş, bu milletler için sadece geçmişte kalmamıştır. Onları bir millet yapan hayal, duygu, düşünce, istek, arzu vb. sayesinde kendilerini geleceğe karşı bir direnç içinde hissederek. İşte kanon da geçmiş ile bugün arasında bir köprü görevi görmektedir. Bu köprünün sanat, edebiyat gibi alanlarda kurduğu bağlantı, geçmişin sürekli canlı kalmasını sağlamaktadır.⁽³²⁾ Jusdanis da burjuva toplumlarındaki kanonun önemini “*Geçmişle bugün arasında bir kopukluk gören parçalara ayrılmış burjuva toplumunda, kanon idealize edilmiş bir gelenek deneyimini kolaylaştırır. Artık var olamayacak bir zaman yüzünden hissedilen melankoliyi ifade eder.*” cümleleriyle anlatmaktadır.⁽³³⁾ Bloom’a göre de, kanonlar üstesinden gelinmiş endişelerdir.⁽³⁴⁾ Kanonlar sonlu varlıklar olan insanların ölümsüzlüğe tutunma çabasıdır, bu tutunma sınırlılığın ifşasıdır, bunda insan ömrü ile estetiğin ya da

⁽³¹⁾ Anar (n 20) 55

⁽³²⁾ Anar (n 20) 58

⁽³³⁾ Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, (Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 1998) 82. Aktaran: Anar (n 20) 64

⁽³⁴⁾ Bloom (n 23) 44

değerin daha uzun süren bir ömre sahip olma dileği yanında, tecrübelerle kaybedecek zaman olmadığı düşüncesi de yer alır. Bir yanıyla kendinden önceki kuşaklarla kavga edip çatışan insan nesli bir yanıyla da kolayı kabul etmiş önceki neslin beğenilerini, kurallarını, ilkelerini kabul ederek bu aşamayı hızlı geçmeyi amaçlamıştır. Bloom bu durumu izah ederken, ölüm korkusunun, edebiyat sanatı içinde kanonlaşma yoluyla toplumsal belleğe katılma arayışına dönüştüğü yönünde bir yapmıştır. Yazara göre, ölümsüzlük söylemi, aynı zamanda bir hayatta kalma psikolojisidir.⁽³⁵⁾

Her klasik kanon olmayabilir, ama her kanon klasik olmak zorundadır veya klasikleşme yolundadır. Bu bakımdan Shakespeare, Balzac, Dostoyevski, Tolstoy, Goethe gibi Batı dünyasının önemli klasik edebiyatçıları kanon çerçevesinde ele almak mümkündür. Bunların, eserlerinin ya tamamı ya da bir kısmı kanon çerçevesindedir. Türkiye’de ise, Fuzuli, Şeyh Galip gibi klasik dönemden moderne doğru isimler sayılabilecekken, modern dönemde ise Yahya Kemal ve Ahmet Hamdi Tanpınar gibi isimlerin yanına belki birkaç isim daha eklenebilecektir. Bu belirlemeler konusunda farklı görüşler ileri sürülebilir. İdeoloji, inanç veya farklı bağlamlar üzerinden konuşulduğunda liste genişler veya farklılaşır. Genel edebiyat kamusu tarafından eleştiriler mahfuz kalmak üzere belli isimlerin kanonik bir yön taşıdığı kabul görmektedir.

Son olarak ilginç bir kavram tercihine de değineceğiz. Edebiyat eleştirmeni Orhan Koçak, büyük şair Yahya Kemal’in bir eserinde geçen bir hususa dikkatleri çekmiştir:

“Frenklerde ve bizde klasik şiir hükmünü sürerken şiirin bir türlü tarifi ve kaidelerinin bir de mecellesi vardı. O vakit, şairler, birbirlerinden yalnız şahsiyetleriyle ayrılıyorlardı. Klasik şiir yıkıldıktan sonra yerine başka türlü bir tarif ve yeni bir mecelle geçeceğine, bilakis birçok tarifler tecelli ediverdi. Şiir sahasında bin bir çeşit olmak daiyesi gittikçe artıyor. ‘Mecelle, ‘Frenkçe’ kanon sözcüğünün karşılığıdır. Tıpkı kanon gibi hem kanun hem de kitap anlamına gelmektedir.”⁽³⁶⁾

Kanonun uzun tarih yolculuğu farklı sahalarda etkilerini sürdürürken, günümüzde edebiyat ve felsefe alanlarında kanon artık daha çok güçlü metinler, düşünceler, önemli eserler bırakmış yazarların etki alanlarını belirtmek için kullanılmaktadır. Bu bakımdan hukuk çerçevesinde bu yönde bir iz sürmenin kültürel, geleneksel, tarihî ve hatta evrensel hukuk birikimiyle karşılaşmamıza bir vesile arayışı ortaya konulmaya çalışılırken, diğer yandan da bütün bu durumlarla irtibatımızı belirlemiş olacağız.

⁽³⁵⁾ Bloom (n 23) 26

⁽³⁶⁾ Orhan Koçak, “Kanon mu, Siz İnanıyor musunuz?”, (Ocak 2004) 68, Kitap-lık, 60-65

Sonuç olarak; konu *kanon hukuku* olarak adlandırılan kavramdan ziyade *hukuk kanonu* kavramı çerçevesinde hukuku etkileyen kavramlar ve düşüncelere dikkati çekmeyi amaçlamaktadır. Hukuk sahasında da elbette belli kanonik kavramlar, düşünceler, uygulamalar bulunmaktadır. Tarihin belli dönemlerinde olduğu kadar günümüz hukuku da bu kanonik düşünce ve pratikler etkisinde de şekillenmektedir.

II. YASAMA FAALİYETİNİN DİL BAKIMINDAN ANLAM VE ÖNEMİ

A. YASAMANIN GÜCÜ VE NİTELİĞİ

En genel anlamda yasama gücü egemen olmanın göstergesidir, egemen olan yasama gücüne de sahiptir. Örneğin, millet egemenliğine dayanan bir sistemde, milletin iradesiyle oluşan meclislerin yasama faaliyetleri, milletlerin vekilleri marifetiyle egemenlik gücünü göstermesi sürecidir. Monarşilerde ise kuralları koyan kral veya benzer unvandaki kişilerdir. Egemenlik, bu anlamda yasama faaliyetiyle çok bariz şekilde somutlaşmaktadır. Egemen, yasama faaliyeti ile başka bir egemenle arasına sınır da çekmiş olmaktadır. Bir anlamda klasik özgürlük öğretisindeki mottoyu akla getirerek “*başkasının özgürlüğünün başladığı yerde, özgürlük biter*” kabilinden, bir egemenin sınırı başka egemenin kural koyduğu bir yere kadardır, denilebilecektir. Egemen, kural koyma ve kendine mahsus bir düzeni hedeflerken, bir yönüyle kendini somutlaştırmış da olmaktadır; diğer yandan ise, kendi kurallarını koyacağını ilan ederek kendine mahsus bir siyasi ve idari sınırı da hem belirlemiş hem de ilan etmiş olmaktadır. Hakyemez’e göre, her biri diğerlerine karşı bağımsız devletlerin söz konusu olması durumunda “dış egemenlik” yerine “bağımsızlık” ifadesinin doğru olacaktır.⁽³⁷⁾ Yani egemenliğin içerdeki boyutu kural koymayı da içerirken, dış boyutu bağımsızlığı içerir. Her ikisinin önemli unsuru olarak yasama yani kural koyma faaliyetinin olduğu görülmektedir.

Devletin modern dönemde üç fonksiyonu öne çıkmış; yasama faaliyeti, yürütme ve yargı ile birlikte bu temel fonksiyonlar arasında yerini almıştır. Yasama faaliyeti, bir fonksiyon olarak devletin olmazsa olmazları arasında yerini alırken, egemenliğin de önemli bir emaresidir. Egemenlik ise, Georg Jellinek’in “*üç unsur teorisi*”ne göre yapılmış insan/toplum/millet, toprak/ülke ile birlikte devletin unsurlarından birisidir.⁽³⁸⁾ Yasamadan bahsedildiğinde ise, bazen devletin belirli bir organı, bazen de bu organın yaptığı işler kastedilmektedir. Diğer bir ifadeyle, “yasama” terimi bazen “organik”, bazen de “fonksiyonel” anlamda kullanılmaktadır. Fonksiyonel anlamda yasamaya kısaca “yasama fonksiyonu”, organik anlamda yasamaya ise “yasama organı” denir.⁽³⁹⁾ Buradan da hareketle –yineleyerek- egemenliğin en önemli göstergesinin yasama faaliyeti olduğu söylenebilecektir. Diğer yandan ise,

⁽³⁷⁾ Yusuf Şevki Hakyemez, *Egemenlik Kavramı*, (Seçkin Yayınları, Ankara, 2004) 99

⁽³⁸⁾ Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, (10. Baskıdan Tıpkı Baskı, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2020) 4

⁽³⁹⁾ Gözler (n 39) 201

kamu hukuku açısından devlet ile egemenliğin birbiriyle doğrudan ilgili, birbirleri için olmazsa olmaz iki kavram olduklarına dikkat çekilmektedir. Hakyemeze göre devletin olmadığı bir yerde egemenlik olmayacağı gibi, egemenlikten kaynaklanan yetkilerin bulunmadığı bir yerde de devlet olmayacaktır.⁽⁴⁰⁾ Modern egemenlik anlayışını büyük oranda belirlemiş ve etkilemiş olan Bodin'e göre, egemen güç yasaları yapan ama onlarla bağlı olmayandır. Bodin egemenliği, bir siyasi sistem içinde vatandaşların veya buyruk altında olanları abi olduğu mutlak ve daimi iktidar olarak nitelendirmiştir.⁽⁴¹⁾ Başgil ise egemenliği, ülke üstündekilere emin veren ve yasa yapan üstün ve rakipsiz bir iktidar, devlet camiasında devletin benliğinin, irade muhtariyetinin ve istiklalinin ifadesi olarak tanımlamıştır. Bu tanıma ilave olarak ise bir sınır çizen Başgil, egemenliği, hukuk nizamının koruyucusu olarak, muayyen bir toplumun iyiliğini, adaletini, huzurunu, emniyetini temin ihtiyacıyla doğan beşeri bir kuvvet olarak da tanımlamıştır.⁽⁴²⁾ Bu genel tespitler bağlamında devletin egemenlik olmadan, egemenliğin de yasama faaliyetin ayrı düşünülemeyeceği net olarak görülmektedir.

Egemenliğin sahip olduğu yasama gücü, tarihî ve kökleri bağlamında da gücünü gösterir. Bir yasama faaliyetinin tarih ve geçmişle kurduğu irtibat, egemenliği somutlaştırma ve inşa etme yanında meşru bir zemine de taşır. Dünya siyaseti ve uluslararası hukuk geçmiş üzerinden hareket ederek, geçmişteki kritik eşiklere ve milatlara atıf yaparak kendisini bir tarihî yürüyüş seremonisi içerisine eklemler. Böylelikle kendi yürüyüşüne tarihî bir nitelik katmayı amaçlar. Devletlerin de yaptığı budur, devletler kendilerini tarihî bir yürüyüşün içerisinde konumlandırmak için kendi geçmişlerini veya icat ettikleri geçmişleri öne sürüp, bunlara atıf yapmaktan geri durmazlar. Özellikle ulus devlet dönemlerinde bunun net emaresi geçmişe atıflar içeren ve geçmişî hatırlatan sembollerin türetilmesi olmuştur. Neticede devletler kadar milletler de geçmişleriyle yaşarlar bugünlerini, kendilerini tarihî bir akış içerisinde konumlandırarak sadece güç değil, meşruiyetlerini de tahkim etme çabasına girişirler. Yasamanın faaliyetleri de bu yönde göndermeler ve atıflar içerir veya içermelidir. Yasama faaliyeti günün ihtiyaç ve sorunlarını çözme faaliyetine indirgendiğinde bir “sosyal tamirci”den ötede işlev göremeyecektir. Yasama faaliyeti, özü itibarıyla tarihî bir akış içerisinde konumlanmayı içermektedir. Bu durum, sadece tarih anlatılarının dillendirildiği, tarihî sembollerin yer aldığı bir akış değildir. Süreklilik veya devamlılık hâli bir bilinç olarak yasama faaliyetinin doğrudan karakteridir. Bu tespitlerin geçerliliği veya etki derecesinin karşılaştırmalı yasama faaliyetleri çerçevesinde alındığında ortaya çıkacaktır.

Tarihî akış çerçevesinde ve genel olarak yasamanın hafızayla irtibatının tam

(40) Hakyemez (n 38)15

(41) Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, (13. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017) s. 376

(42) Ali Fuat Başgil, *Esas Teşkilât Hukuku, Birinci Cilt*, (1960 Tarihli Basıdan Tıpkı Basım, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2019) 179

da konumuz çerçevesinde dil üzerinden sağlandığını belirtmek gerekiyor. Bilinç, anlama, anlatma, ifade etme, yazma gibi birçok faaliyet dil ile mümkündür. Yasamanın dile dönük olarak konumlanması tıpkı tarihî akışlar misalinde olduğu gibi, bir dil hâline veya üzerine konumlanması, bu dilin de doğal bir seyre sahip olması önem arz etmektedir. Yasama faaliyeti dil üzerinden geçmiş, şimdi ve gelecek bağlarını tesis etmektedir. Kavramlar ölmedikçe, bir gerçekliği ve tarihî bir durum veya olayı hatırlatır; konumlanışlar mütemadi bir nitelik kazanır. Her kavram, geçmişin birikimini de taşıyarak bizimle bir muhataplık ilişkisi kurar. Bizim kuracağımız ilişki tek başına, kavramın ne ve nasıl olduğunu belirlemek için yetmeyecektir. Halk olarak güncelde kavramla kurduğumuz irtibat kadar, kavramın kendi tarih seyri ve serüveni de anlamlı ve önemlidir.

Yasa yapmak bizatihi bir güçtür ve bu güç egemenlik ilkesine dayanmaktadır. Yasamanın gücü, sahip olduğu potansiyeli imkâna dönüştürmesi ve hayata geçirmesi ile görünür hâle gelecektir. Yasamanın usul açısından dille kuracağı veya kurduğu irtibat, güncel sahada etkiyi artırırken, diğer taraftan ise gelecek kuşaklar için dil abideleri olarak görünen kurumları ve uygulamalar bırakma imkânıdır. Bu tam da konumuzla ilgili boyutu ortaya çıkarmaktadır. Bu kurumlar ve uygulamalardan bir kısmı kanonik değeri haiz olarak tebarüz edecektir.

Yasama kanon oluşturma ve gelenek kurma gücüne sahip olacak mı olmayacak mı, bu bir üst tercih konusudur. Aksini düşünürsek, yasama kendini güncel konuların peşinde koşmak, yangınlara kova ile su taşımak gibi bir konuma mı yerleştirecek? Yoksa, yasama organları tarihsel bir varlık gibi mi kendini konumlandırarak? Tarih, bugün ve geleceğe yönelen bir bakıştır. Gelenekler, kültürler, kanonlar tam da böyle bir zemin üzerinde ortaya çıkmaktadır. Yasama organlarının dil, kültür ve tarihle kuracakları bağ, meselelerin ele alınış biçimini etkileyip değiştireceği gibi, ortaya konulacak kurallar ve yasaların da zamanın sınırlarını zorlayacak temel ilkeler niteliği seviyesinde nitelik kazanmasını sağlayacaktır.

Yasama faaliyeti, ifade ettiğimiz gibi, en pratik anlamda dille kurduğu doğru irtibatı bir kültür hâline getirdiğinde tarihsel bir varlık olarak kendini belirginleştirmiş olacaktır. Tarihî birikimden süzülerek icra edilen ve hafızası diri bir yasama faaliyetinin, halkın ihtiyaç ve taleplerini karşılama, kamu düzeninin kesintisiz ve sınırları belirli ve etkin şekilde sağlanması ve nihai olarak devlet olma vasfının güçlendirilmesine katkı sağlayacak bir çaba olduğu görülmektedir.

B. MİLLETLE KONUŞMA HÂLİ OLARAK YASAMA FAALİYETİ

1. Millet Nedir/Kimdir: Millet ve Dil İlişkisi

Belli kavramlar sosyoloji, siyaset bilimi, tarih gibi alanların etkisinde biçimlenip hukuk sahasına intikal etmektedir. Hukuki kavramlar, kendi başına farklı bir dil evreninden değil, cari dilin geçmişinden ve bugününden, aynı zamanda bu dilin

başka dillerle karşılaşmalarından doğmaktadır. Bu kapsamda konumuz bağlamında halk, toplum, ahali, cemiyet, millet gibi kavramların, kimi durumda birbirinin yerine, kimi durumda ise özel anlamlar yüklenerek metinlere yerleştirildikleri görülmektedir.⁽⁴³⁾ Esasında temel bir ayrımın gözetilmesi, bu ayrım üzerinden yasa dilinin inşası önem taşımaktadır. Kavramların birbiriyle yakınlıkları ve akrabalıkları aynı oldukları anlamına gelmemektedir. Bu nedenle anayasa ve yasa maddelerinde kullanılma bağlamları gözetilerek yer verilmeleri önem arz etmektedir.⁽⁴⁴⁾

(43) Bu minvalde “halk” kavramının anlamına bakmak gerekirse: Türkiye’de “halklar” kavramına siyasi bir anlam yükleme çabası kavramın tarihi süreç ve seyirleriyle tutarlılık taşımamaktadır. “Halkların kardeşliği”, “Türkiye halkları” ifadeleri etimolojik olarak anlatım bozukluğu içermektedir. Halk, genel olarak topluluktur, ahali. Halklar şeklindeki kullanım çoğulun çoğulu şeklinde bir anlam ortaya çıkarmaktadır. “Türkiye Halkları” da aynı yönde bir mantık hatası içermektedir, halk tektir. Halkın farklı kesim veya katmanları olabilir. Muhtemeldir ki, yine bir çeviri hatası üzerinden bu diskur inşa edilmiştir. Genel olarak çeviri mantığı üzerinden ana akım Türk düşüncesi ve siyasi hareketleri, Batılı kavramlara karşılık bulma konusunda yeterli olmadıklarında yerleşik kavramları devreye koymaktadır. “Millet” kavramının yüzyıllardır süregelen yerleşik anlamlarına rağmen “nation” kavramının karşılığı olarak kullanılması günümüze kadar millet, milliyetçilik kavramları üzerinde algı ve düşüncenin flulaşmasına neden olmuştur. Osmanlı pratiği Türkiye Cumhuriyetine uzandığı yüzyıllar boyunca millet kavramı etnik bir gönderme içermemiştir. Cumhuriyetin de ilk yıllarında o dönemdeki yasalar ve TBMM tutanakları incelendiğinde etnik bir gönderme içermeyişi görülmektedir. Avrupa’da yükselen ve temeline etnik siyaseti yerleştiren akımlar karşısında Türkiye’de de millet kavramı giderek etnik bir öz de içermeye başlamıştır. Bunlara rağmen Türkiye’de millet kavramı etnik olan ile kültürel ve siyasi olan arasında git gel yapan bir eksene yerleşmiştir. Halk kavramına dönmek gerekirse, yönetenler ve elitler dışında kalan ve ideoloji, inanç, dil ve din fark etmeksizin bir arada olan insan topluluğu halk olarak nitelendirilebiliriz. Halk kavramına yüklenebilecek siyasî anlam yöneten-yönetilen ayrımında ancak ortaya çıkabilir.

Sözlükler de tarihî ve siyasî seyre uygun tanımlar bulunmaktadır. Kavramın günümüzdeki anlamlarına baktığımızda “Yöneticilere göre, bir ülkede yaşayan yurttaşların bütünü”, “aydınlar dışında kalan insanların tümü”, “bir olay veya değişik sebeplerle bir yerde birikmiş insan kalabalığı, ahali” (Yaşar Çağbayır, Ötügen Türkçe Sözlük, C. 2, (Ötügen, İstanbul, 2007) 1851). Eski dönemlere ait edebiyat metinlerinde ve şiirlerde de halk ifadesinin benzer yönde kullanıldığı görülmektedir. “Halk içinde mu’teber bir nesne yok devlet gibi” (Muhibbi/Kanuni Sultan Süleyman), “Halka met’alarların satar” (Yunus Emre), “Yunus tak boynuna bendi, sonra halka ver bu pendî” (Yunus Emre) gibi yüzyıllardır toplumsal hafıza işleyen dizelerde, bilindik şairlerin şiirlerinde “halk” kavramı genel olarak aynı anlamda kullanılmıştır. Bu durum özellikle Yunus Emre şiirlerinde sıkça ve net olarak karşımıza çıkmaktadır.

(44) 1982 Anayasasında *millet*, *halk*, *toplum* kavramlarının bir arada kullanıldığı görülmektedir. Anayasa metninde yapılan taramalarda bu kavramların farklı bağlamlar gözetilerek kullanıldığı görülmektedir. *Millet* kavramı, milli, siyasi, manevi, güvenlik gibi bağlamlar çerçevesinde ve bağlamında yer almıştır (Başlangıç Kısmı, m. 3, m. 5, m.6, m. 7, m. 9, m. 14 vd.). *Halk* kavramı ise, genel olarak hakları kullanma ve bunlardan yararlanma bağlamında kullanılmıştır (m. 31, m. 79, m. 101, m. 127, m. 135, m. 170; halkoyu kavramının da defaatle anayasa metninde yer aldığını da belirtmek gerekiyor). *Toplum* ise genel olarak insan topluluğu, kalabalıklar gibi kullanma anlamlarıyla ahali ve halk kavramlarına yakınlaşmıştır. Bunun tek istisnası “İnkılap kanunlarının korunması” başlığını taşıyan 41 inci ve 174 üncü maddede geçen “Türk toplumu” ibaresidir. (Kavramın diğer kullanım örnekleri için bkz.: m. 2, m. 5, m. 12, m. 13, m. 19, m. 35, m. 41, m. 42, m. 54, m. 61, m. 81, m. 98, m. 118, m.127, m. 166, m. 174). *Toplum* kavramının ifade ettiğimiz iki maddede (m. 41 ve

Milletin oluşumunda dil etkisine genel olarak baktığımızda belli önemli durum ve gelişmeler karşımıza çıkmaktadır. Milletin oluşumuyla dil arasındaki bağa baktığımızda; her ne kadar dilin yer aldığı objektif unsurlar kategorisi modern devletler açısından tercih edilir bir kategori olmasa da, dil buna rağmen millet oluşumunda etkisini göstermiş ve kabul görmüştür. Yine modern devletler bu durumu olağan şekilde kendi varlıklarının temeline yerleştirmekte beis görmemişlerdir. Genel olarak milletin oluşumu ve bu süreçte dilin etkisine baktığımızda, çok sayıda görüş olduğu ama yine de belli çerçevede oldukları görülmektedir.

Millet ve milletin oluşumu konusunda genel olarak başvuru olan ayrım, unsurları belirleyen iki temel kategori objektif ve sübjektif unsurlar olarak ifade edilmektedir. Renan'ın çerçevesi, sübjektif anlayış içerisinde yer almaktadır. Ortak tarih, birlikte yaşama ideali, isteği ve iradesi gibi, kültürel ve tarihî göndermeleri, sosyolojik yönelimleri içeren bu anlayış karşısında objektif anlayış ırk, dil, din gibi kriterleri öne sürmüştür. Teziç bu yaklaşımı biraz daha açarak, ilk ayrımı Fransızlar'ın "*ortak yaşama isteği*" anlayışı, ilk ayrımı Almanlar'ın millet-ırk anlayışı üzerinden tanımlamıştır.⁽⁴⁵⁾ Alman millet anlayışı objektif unsurları öne çıkarmıştır, kan birliği, dil birliği, din birliği ve kültür birliğini merkeze almıştır. Teziç, Fransız millet anlayışının "*ortak yaşama isteği*" ni merkeze alan millet yaklaşımını Renan'ın çerçevesinde izah etmiştir.⁽⁴⁶⁾ Genel olarak günümüz dünyasındaki millet anlayışını etkilemiş veya belirlemiş olan Renan, milleti aynı istikamete yönelen olayların doğurduğu tarihî bir sonuç olarak nitelendirmiştir. Renan günümüzdeki millet oluşumlarında ırk anlayışının etkisi olmadığını ileri sürmüştür.⁽⁴⁷⁾ Buna ilave olarak Renan ırk ile millet arasındaki farkı ifade etmiş ve milletlerin tarihte yeni olduklarını belirtmiştir.⁽⁴⁸⁾ Anderson ise, milletleri kurgulanmış ve bilinçle oluşturulmuş yapılar olarak tanımlamıştır. Anderson'a göre, millet olarak tasarlanan cemaatlerin/toplulukların, basit bir şekilde dinî cemaatlerin ve hanedanlık mülklerinin içinden çıkarak onların yerini aldığını düşünmenin dar görüşlülük olduğunu yazmıştır.⁽⁴⁹⁾ Birçok Türk hukukçusu ve anayasacı yanında Bülent Nuri Esen de bu konuda görüşler ortaya koymuştur. Esen'e göre bir topluluğun millet olarak kabul edilmesi için bireylerin birbiriyle yakınlıklarını sağlayacak belli özelliklere gerek vardır.

174) *millet* anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Diğer kullanımların bir kısmında *halk* anlamında kullanıldığı görülmektedir. 1921 Anayasasında *halk* ve *millet* kavramlarının eş zamanlı olarak kullanıldığı görülmektedir. 1924 Anayasasının 88 inci maddesinde ise *ahali* ifadesi kullanılmış, "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) utlak olunur.*" şeklinde yer verilmiştir. Bu Anayasada *cemiyet* kavramının kullanıldığı da görülmektedir. 1961 Anayasasında da *halk* ve *millet* eş zamanlı kullanılmış, ama önceki anayasalara göre ayrım daha da belirginleştirilmiş, millet siyasi bir kavram olarak öne çıkmıştır. Yine bu Anayasada *toplum* kavramı da birden fazla yerde kullanılmıştır.

(45) Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, (23. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2019) 133.

(46) Teziç (n 46) 133-134.

(47) Ernest Renan, *Ulus Nedir?*, (Çev.: Gökçe Yavaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016) 49-105.

(48) Renan (n 48) 34.

(49) Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, (Çev.: İskender Savaşır, Metis, İstanbul, Ekim 1995) 37.

Bu özellikler aynı zamanda bu bireyleri diğer milletlerden ayıracak özelliklerdir. Millet, bir tür millî karakter ortaklığına dayanan sosyolojik bir olgudur. Bu ortaklığın sonrasında ortaya çıkacak millî duygu, millet mensubu bireyleri devlet kurmaya yönelir. Esen'e göre, Türk millî devleti buna bir örnek teşkil etmektedir.⁽⁵⁰⁾ Esen'e göre, dil, milliyet yaratmada modern çağlarda etkin bir rol üstlenmiştir. Esen, Atatürk'ün 1933 yılında Bursa'da verdiği "(...) *Türk Milletinin dili ve millî benliği bütün hayatına hâkim esas kalacaktır.*" demeciyle ilgili olarak objektiflik tartışmasına girmeden, Türkçe'nin gelişimi, halkçı karakter, dil öğreniminin artması gibi konulara değinmiştir.⁽⁵¹⁾ Zabunoğlu'na göre ise, devletin insan unsuru ile ilgili ırk üzerinden teorik arayışlar bulunmakla birlikte, milletin ancak aynı ırktan olan insanlar tarafından kurulacağı iddialarını bilimsel bir eleştiriye dayanmamaktadır.⁽⁵²⁾ Dil birliğinin milletin oluşumundaki etkisi konusunda Zabunoğlu, Alman yazarların ırk ve soy birliği yanında dil birliğini de savunduklarını yazmıştır.⁽⁵³⁾ Zabunoğlu da, milletin oluşum çerçevesini Renan'ın izinden giderek, geçmişte bir arada yaşamış olma ve halihazırda bir arada bulunma, gelecek kuşaklara değer taşıma, gelecekte de bir arada yaşamayı isteme ve bunu koruma olarak saymaktadır.⁽⁵⁴⁾ Gözler, objektif ve subjektif millet anlayışlarını ayrıntılı bir şekilde ele alarak belli önemli detaylara dikkati çekmiştir. Objektif anlayış milleti, somut bağlar üzerinden tanımlamaktadır. Bu bağlar, ırk, kan bağı, din, inanç, dil gibi unsurlardır. Gözler, dili unsurunu objektif anlayış çerçevesinde saymıştır.⁽⁵⁵⁾ Dil birliğini esas alan anlayışa göre insan topluluğunun aynı dili konuşuyor olması önem taşımaktadır. Millet, aynı dili konuşan insanlardan oluşur. Gözler'e göre, bu yaklaşımda gerçeklik payı, milletin oluşması ve devletin kurulabilmesi için öncelikle insanların konuşup anlaşmalarından kaynaklanmaktadır.⁽⁵⁶⁾ Gözler ırk, din, dil gibi unsurlarda ortaklıktan daha çok farklılıkların belirleyici olduğuna dikkati çekerek, örneğin ırk birliğinin millet birliğine yol açmayacağını, ancak ırk ayrılığının millette ayrılığa yol açabileceğini ifade etmiştir. Aynı dil ve din konusunda da benzer sonuçlar doğurabilecek potansiyele sahiptir.⁽⁵⁷⁾ Gözler genel eğilimin Renancı subjektif milliyetçilik anlayışı yönünde olduğunu ifade etmekle birlikte, objektif unsurların da belli örneklerde yer aldığını ifade etmiştir. Gözler'e göre, dil birliğini esas alan anlayışa göre insan topluluğunun aynı dili konuşuyor olması önem taşımaktadır. Millet aynı dili konuşan insanlardan oluşur. Millet oluşması ve devletin kurulabilmesi için öncelikle insanların konuşup anlaşmaları bakımından önem taşımaktadır.⁽⁵⁸⁾ Objektif-subjektif

(50) Bülent Nuri Esen, *Türk Anayasa Hukuku*, Fasikül 1, (Ankara, 1971) 65.

(51) Esen (n 51) 127.

(52) Yahya Kâzım Zabunoğlu, *Kamu Hukukuna Giriş*, (AÜHF Yayınları, Ankara, 1973) 81.

(53) Zabunoğlu (n 53) 82.

(54) Zabunoğlu (n 53) 83.

(55) Kemal Gözler, "Devletin Bir Unsuru Olarak "Millet" Kavramı", (Kış 2001) 64, Türkiye Günlüğü, 108-123, 111.

(56) Gözler (n 56) 112.

(57) Gözler (n 56) 113-114.

(58) Gözler (n 56) 111.

millet konusunu ele alan isimlerden birisi de bir diğer anayasa hukukçusu Hüseyin Nail Kubalı olmuştur. Kubalı ırk birliği ile ilgili görüşlerini açıkladıktan sonra, ırk meselesini, biyolojik ve antropolojik bir realite olması, toplum vicdanında bir ırk bilincinden ziyade bir inanç olarak yer alması, tarihî ve sosyal bir realiteye dayanması, manevileşen unsurlar taşınması gibi nedenlerle milleti yapan “amiller” arasında saymıştır.⁽⁵⁹⁾ Tanör millet (“ulus”) kavramını, aynı tarihî köke sahip, kültür ve geleneği ortak, aynı topraklarda ve ekonomik alanda yaşayan ve aynı dili konuşan insan topluluğu olarak tanımlamıştır.⁽⁶⁰⁾ Okandan da millet kavramının, dönemlere göre ırk, dil, din esasına göre kullanıldığını yazmıştır.⁽⁶¹⁾

Dilin millet oluşumunda temel unsurlar arasında yer alışı çok da uzak olmayan bir tarihe dayanmaktadır. 18. yy. sonlarında Alman filozoflarının dili merkeze alan çalışmaları, Almancayı içinde bulundukları topluluk için ortak nokta hâline getirmiştir. Almanların millet anlayışının, temeline yerleşen dil bir birlik görüntüsü yaratmış, Alman milletin oluşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Modern dönemde sadece Almanları değil farklı milletleri de etkisine alan bu anlayış, modern millet kavramının temeline yerleşmiştir. Farklı coğrafyalarda birçok devlet ve millet bu konuda hemfikir bir duruma gelmiştir. Bu bakımdan millet olma konusunda öne sürülen unsurlar arasında dil önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü dil, bir toplumla diğer toplumlar arasındaki en bariz ayırt edici özelliklerdendir. Milletin oluşumunda dil unsurunu öne alanlar arasında Herder’e göre, dil grubun birlik ve beraberliğinin önemli bir işaretidir.⁽⁶²⁾ Alman milliyetçiliği, Alman diline kültürel birliğin kurgulanmasında önemli bir anlam yüklemiştir. Diğer yandan millî birlik ve kimlik düşüncesini paylaşmaksızın aynı dili konuşan halkların, örneğin Amerikalılar, Avustralyalılar, Yeni Zelandalılar dil olarak İngilizce konuşmalarına rağmen, kendilerini “İngiliz milleti”nin parçası görmediklerini belirtilmektedir. Farklı bir kaide dışı uygulama ise İsviçre’de görülmektedir, buradaki topluluklar Fransızca, Almanca ve İngilizce dillerini kullanmaktadırlar.⁽⁶³⁾ Bu nedenle dilin bir millet oluşumuna etki eden doğrudan bir unsur olma niteliği hala belli oranda tartışılmaktadır. Ancak siyasî ve kültürel bir topluluk olan milletin oluşmasında ve devam etmesinde dilin etkisi ve katkısı yine de önemini korumaktadır. Dilin toplumlar için hem geçmişle hem de gelecekle bilgi ve birikimler açısından bir aracılık sağladığı konusu ise tartışmasızdır. Milletin oluşumunda dilin etkisi kabul edilsin veya edilmesin; modern veya premodern dönemler açısından dil, toplumun

⁽⁵⁹⁾ Hüseyin Nail Kubalı, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, (İstanbul, 1958) 191-192.

⁽⁶⁰⁾ Bülent Tanör, *Kurtuluş (Türkiye 1918-1923)*, (Cumhuriyet Kitap, İstanbul, Temmuz 1997) 67.

⁽⁶¹⁾ Recai G. Okandan, “Devletin Beşeri Unsuru”, (1947) 13/4, İÜHF Mecmuası, ss. 1282-1326, s. 1284-85.

⁽⁶²⁾ Acar Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, (Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2008) 25.

⁽⁶³⁾ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler Bir Giriş*, (Çev.: A.K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın ve B. Kalkan, 5. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2013) 165. Ayrıca bkz.: Sevim (n 63) 26.

hem geçmiş hem de yatay zamanda bir anlama ve anlaşıma aracı ve imkânı olduğunda kuşku görünmemektedir.

Dil özellikle resmî dil açısından özel bir anlam ve önem taşıırken, diğer yandan da ortak anlama kültürünün oluşmasında en önemli unsurlardan birisi hâline gelmiştir. Dil meselesinin objektif unsurlar içerisinde sayılması, onu ırk veya etnisite çerçevesine yerleştirmez. Dil ortak bir iletişim aracı olarak, müştereklikleri ve müşterek anlamları çoğaltan, bunlara temel atan bir imkân hâline gelmiştir. Modern devletler ve milletler için dil konusu esaslı bir unsur iken, modern öncesi dönemler açısından çok önemli olmakla birlikte bu derece siyasi bir önem derecesine sahip değildir. Bu bakımdan günümüz dünyası açısından düşündüğümüzde dil, milletin anlama, anlaşıma, iletişim, kültürel ve siyasi süreklilik gibi sayısız konunun varlığı ve devamı açısından önem taşımaktadır.

Halk ve millet kavramlarına değinmekle birlikte, belli ayrımlarına ve tarihsel rollerine de değinmek gerekiyor.

Vedel'e göre, halk, belli bir dönemde farklı özellikleriyle yaşamakta olan bireyleri, sosyolojik bir varlığı ifade eder. Millet ise belli bir dönemde yaşayanları değil, fakat geçmiş ve gelecek nesilleri de kapsayan manevi bir varlıktır. Millet, yaşayanların yanı sıra yaşamını yitirmiş ve doğacak olanlardan oluşur.⁽⁶⁴⁾ Bu önemli tez, tarihî ve kültürel bütünlüğü öne çıkarması açısından bizim toplumsal anlatılarımıza yakınlığıyla da dikkate değerdir. Diğer yandan Renan'ın benzer yöndeki görüşlerinin etkinliğini düşündüğümüzde, genel olarak millet kavramının şekillenmesi netlik kazanmaktadır. Bu temel yaklaşımlara göre millet, dün, bugünü ve yarını ile adeta tek bir organizmadır. Millet, halk kavramı ve olgusuna göre daha soyut ve tarihî bir nitelik taşımaktadır. Genel eğilim açısından millet, dün, bugün ve yarından oluşan bir ترکیbi oluşturmaktadır. Halk şimdiki zamandır ve şimdiki zamandır.

Millet ile dil ve yasama faaliyeti arasında kuracağımız bağlar, tarihî dönemle bir bağa da imkân sağlarken, esasında teorik seviyede soyut millet olgusuyla konuşmanın imkânlarını da anlamayı sağlayacaktır. Millet kavramı soyut bir kimliğe işaret etmektedir. Millet hep ve her zaman son andaki düşünmenin sonucudur. Tarihin her döneminde bir önceki dönemlere bakanlar kendilerini millet kavramı ve olgusu üzerinde konumlandırmıştır. Sonraki dönemlere eklemelerle aktarılan millet düşüncesi, değerler bağlamında genişleyebilir veya daralabilir, ama genel çerçevesi bellidir. Bu çerçeve birlikte olma hâlini içerir; bunun, dönemlere göre ortak payda niteliğindeki değerler sisteminde din, kültür, tarih, vatan vb. unsurların olduğu görülmektedir. Yine ayırım yaparak ifade etmek gerekirse, modern millet siyasî bir topluluğu işaret eder. Tam manasıyla muhayyel ile tasavvur arasında yol alan millet, modern dönemde muhayyellik niteliği de artmıştır. Tasavvur hali, sürekliliği olan, kadimden moderne gelen milletlerin bilinç durumuyla ilgilidir. Muhayyellik ise, Anderson'un tezlerinde olduğu gibi, kurgular içermektedir. Bu nedenle etnisite

⁽⁶⁴⁾ (Georges Vedel'den aktaraan) Teziç (n 46) 111

göndermeleri içeren millet düşüncesi muhayyellik niteliği taşır; diğer yandan ise, genel olarak etnik yapıların homojenlikten uzak, tarihin derinliklerine doğru gidildikçe etnisite temelli bir millet anlayışını sarsacak etnik flulaşmaya sahip oldukları görülmektedir. Bütün bunlarla birlikte düşünüldüğünde, modern millet anlayışında etnik göndermelerin bir temel sağlama ötesinde derinlemesine anlamlar yüklemenin zor olduğu görülmektedir. Bu satıhtaki algılar, duygular ve aidiyetler nesilden nesle tevarüs etmektedir. Esas olarak tarihî derinliği ve kökü olan millet yapılarında kültürel ve manevi değerler başta olmak üzere, bir arada yaşama, ortak vatan/coğrafya, güvenlik ve düzen talebi gibi hem rasyonel hem maddi ve manevi belirgin etkenler öne çıkmaktadır. Modern öncesi dönemdeki bu ve benzeri millet yapılanmalarının, modern dönemdeki açmazı etnisite konusunu netleştirememesi olmuştur. Etnik yapıların göz ardı edilmesinin zor olduğu son birkaç yüzyıl göstermiştir ki, etnisite merkezli bir arayış bir başarı getirmezken, bunun göz ardı edildiği, tarih dışına itildiği siyasî arayışlar da başarı getirmemiştir. Netice olarak, millet olma bir ruh hâline ortak olma, ona iştirak etme ve kendini ait hissetmekle mümkündür. Bunun da kendine mahsus unsurları bulunmaktadır.

Tarihi olarak milletlerin kendilerini, din, kültür, vatan/coğrafya, ortak hedefler, yeri geldiğinde etnisite üzerinde konumlandırmış oldukları görülmektedir. Bunlar dönemlere göre değişiklik de arz etmiştir. Ancak, milletlerin temel meselesi ve önceliği devam etmek, devam ederken gelişmek, bir yanıyla dün-bugün-yarın arasında kesintisiz bir dil üretmek olmuştur.

2. Millet'in Bir İletişim İmkânı Olarak Yasama

Yasama faaliyeti basit bir kural koyma faaliyetinden ibaret sayılmamalıdır. İdeal anlamda ve teorik düzeyde yasama faaliyeti geçmiş, bugün ve gelecek arasında bir düzeni hedeflemektedir. Gündelik gelişmeler karşısında çözüm arayışları yasama faaliyetinin sadece bir boyutudur. Teorik olarak yasama faaliyeti birkaç tür iletişim veya konuşma hâlini içermektedir. -İzah edildiği üzere-, millet olmanın unsurları arasında dilin yer alması yanında; millet'in geçmişten geleceğe uzanan bir yapı arz ettiği önermesi, dilin millet'in önemli bir iletişim, konuşma, irtibat ve bağ kurma imkânı olduğu düşüncesine de kaynaklık edecektir.

Öncelikle yasama faaliyeti, geniş manadaki millet'in kendi kendisiyle en somut şekilde konuşmasıdır. Bu bir süreklilik hâlini de ortaya koymaktadır. Geçmişten bugüne ve geleceğe uzanan millet, kendisinin tüm fertleriyle farklı zamanlarda bir konuşma hâli içerisine girmektedir. Yasama faaliyeti bunun somutlaşan yönlerinden birisidir. Bu önerme -ilgili kısımda ifade edildiği gibi- milleti tek bir organizma olarak görürken, tarihin her dönemindeki fertleri/bireyleri ve toplulukları bu organizmanın bir parçası olarak görmektedir. Bu parçaların bazıları geçmişte, bazıları bugünde, bazıları da gelecekte milleti bütünleyen parçalar ve unsurlar olarak misyonunu yerine getirmektedir. Yani geçmişte yaşamış insanlar için "öldüler" gibi bir

durum, bu önerme çerçevesinde, söz konusu değildir. Onlar o tarihte, bazıları bugün ve bazıları da gelecekte olarak misyonlarını veya görevlerini yerine getirmektedir. Ölmüş olanların, fiziken ölmeleri milleti eksiltmez.⁽⁶⁵⁾ Yasama faaliyeti, bu mantık önermesi kapsamında, büyük bir hafızanın da tarih yürüyüşüdür. Bu tarih yürüyüşü, milleti oluşturan insanların arasındaki bağlar ile mümkün hâle gelmektedir. Bu bağlar, sanat, edebiyat, müzik ve tabii ki dil gibi çok sayıda unsur ile sağlanmaktadır. Yasama faaliyetinin ideal hali, bütüncül bir tarih hafızası kadar, tarihî hafızayı da içermektedir. Geçmişte milletin nizamı ve düzenini sağlayan tarihî/tarihsel akıl, sonraki dönemlerde de öncekinin bir devamı olarak nizam ve düzeni hedeflemeye devam etmektedir. Yasama faaliyeti diğer bir bakış açısından, milletin kendi kendini koruması, kendi düzenini sağlama çabasıdır. Tarihsel millet aklı, yasama faaliyeti ile milletin geçmişteki, bugündeki ve gelecekteki fertlerinin güvenliğini, adaletini, düzenini koruma çabasına girer. Milletin tarihsel aklı, mimari, sanat, iktisadî yapı gibi farklı alanlarda tezahür ederken, hukuk sahasında yasama faaliyeti bu aklın ortaya çıkması süreci ve zeminidir. Millet yasama faaliyeti ile geçmişte, bugünde, gelecekte kendisiyle bir diyaloga veya iletişime girer. Bu durum, onun kendi kendisiyle zamanın tüm dönemlerindeki fertleri üzerinden konuşma ve iletişim kurma yollarından birisidir.

Büyük ve geniş anlamdaki millet, ahali, halk yani halihazırdaki insan topluluğuyla da bir konuşma hâline girmektedir. Bu konuşma hâli milletin halka seslenişi olduğu kadar, halkın da kendini millette konumlandırmasını içermektedir. Halk, şimdiki zamanda yaptıkları ile millete dâhil olma çabasına girmektedir. Halk yasama yetkisini kullanırken, mevcut düzeni, tarihî ve kültürel akışı devam ettirip, buna dâhil olması yanında ifade ettiğimiz gibi milletiyle de konuşması hâline girmektedir. Bu mantık diziliminden hareket ettiğimizde, yasama faaliyetinin millet ile halkın karşılıklı konuşması olarak görebiliriz; diğer yandan ise milletin ortaya koyduğu akliye zihniyet çerçevesinin, halk için bir zemin olduğunu da belirtmek gerekiyor.

(65) Tam da burada büyük şair Yahya Kemal'i anmak gerekmektedir. Yahya Kemal'in vatan ve millet düşüncesinin hukukun vazettiği kavramların hem temeli olması, hem de hâli hazırdaki kavramları ihata etmesi önem arz etmekte ve dikkate sunulması gerektirmektedir. Büyük şairin dil meselesiyle millet mevhumu/olgusu arasındaki bağ göz ardı edilmeyecek nitelikte ve önemlidir. Yahya Kemal, Türkiye'nin nüfusunu, ölenleri de sayarak olduğundan fazla göstermekte ifade etmiştir: *"Milliyetini idrak eden millet, ölüleriyle birlikte yaşar. Türkler, ikametgâhtan ziyade mezara ehemmiyet vermiş. Ecdad tercüme-i halleri yok, yattığı yer mühim. Bizim vatanımız, her vatan gibi fethedilmiş. Fethedilince Türkleştirmek için mezarları esaslandırmış. Bu mezarlarla vatanımızı Müslüman etmişiz. Onun için mezara ehemmiyet vermişiz. Ecdadımızdan birçokları için nerede oturur demeyiz de nerede gömülü olduğunu yazarız. Biz, ölülerimizle yaşıyoruz. Doğmuşşler, fethetmişler, hayrat bırakmışlar. 18 milyon Türk değiliz (1944). Malazgirt'ten beri ölülerimizle birlikte belki 200 milyondan fazla, belki daha fazlayız. Biz ölülerle yaşıyoruz. Ölüler, ölmemişlerdir."* (Süheyl Ünver, *Yahya Kemal'in Dünyası*, (Şehir Yayınları, İstanbul, 2000) 61, Aktaran: H. Ömer Özden, "Yahya Kemal'in Ölüm Felsefesi", Musa Kazım Arıcan, Enes Dağ ve Mesut Arslan (ed.), *60 Yıl Sonra Uluslararası Yahya Kemal Sempozyumu*, (İstanbul Bahçelievler Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2019) 31-46, 45)

Milletin konuşması halkın tarih yürüyüşüne kılavuzluk ederken, halkın konuşması ise bu kılavuzluğu kabul edip, o yürüyüşüne dâhil olma çabası olarak nitelendirilebilir. Bütün bu konuşmaların duyulduğu yer her zaman halktır. Geçmiş zamandaki halk, bugünkü halk, gelecek zamandaki halk. Halk, milletin yaşayan ahalisi olduğu için, onun canlılığı milletin devamlılığını sağlamaktadır. Millet, bütün bunlar bağlamında ifade edilirse, halkın zihnindedir, oradan güç olarak orayı güçlendirerek konuşmaktadır. Tarihî bilinci (tarihselliği) ve süreklilik anlayışı yüksek milletlerin sesleri halklarının hafızasında yankılanır; o nedenle halkın yaptıkları, buna yasama da dâhil, geçmişin seslerinin yenilenmesini, güncellenmesini, şimdiki zaman bağlamı ve ihtiyaçları çerçevesinde şekillenmesini içerecektir. Bu konuşma hâli halk tarafından duyulur, gelecekteki nesiller henüz duyma konumunda değildir. Bütün konuşma, iletişim veya irtibat dil ile gerçekleşir. Millet, yasama yoluyla halka seslenmesinin en önemli aracı dildir. Millet tarihî bir varlık hâline gelişinin göstergesi olan dil, yine tarihî milletin şimdiki zaman içinde halkla irtibat kurmasının yolu ve imkânına dönüşmektedir.

Halkın ve bireylerin kendi zamanlarından, millete seslenmeleri büyük zorluklar taşımaktadır. Millete seslenmek, o sese dâhil olmak o seviyede bir dile sahip olmayı işaret edecektir. Bu bakımdan milletin sesine ve konuşmasına dâhil olmak, günü birlik eserler, faaliyetler, sözler ile değil büyük zaferler, büyük eserler, büyük fikirlerle mümkün olabilecektir. Her ne kadar farklı önermelerle de olsa, bütün bunların varmak istediği yer, yasama faaliyeti ve hukuk sahası özelinde kanon seviyesine gelmiş eserlere, sözlere, kavramlara dil bakımından bakmaktır.

Bütün bu önermeler ve görüşler çerçevesinde tekrar ve özet olarak belirtmek gerekirse; millet tek bir bütündür, tarihî/tarihî bir varlık veya yapıdır. Yasama faaliyeti onun kendisiyle ve halkla konuşmasının onlarca yolundan ama en önemlilerinden birisidir. Millet devlet üzerinden egemenliği yasama faaliyetinde kendini somutlaştırır ve bu faaliyet tarihî milletin bir konuşma aracına, bir tür vazetme imkânına dönüşür. Bu imkân milletin tarihî varlığını sürdürmesini, düzenini sağlamasını, kurallar ile huzur ve güvenliğini temin etmesini sağlar. Millet sürekliliğinin, egemenliğin sürekliliği, yasamanın sürekliliği ve dilin sürekliliği ile birbirinden ayrılmaz parçalar olduğu yönünde bir kanaate varılabilmektedir. Sonunda başa doğru bakışla, dilin sahilliği, meşruluğu, anlam yetkinliği, milletin maddi ve manevi dünyasıyla örtüşmesi, ortak bir anlaşma aracı olmasındaki yeterliliği gibi pek çok husus, yasamay ve milletin devamlılığını da etkileyen hususlardandır.

III. HUKUK KANONU OLUŞUMUNDA YASAMA FAALİYETİNİN TARİHİ İMKÂNI: HUKUK VE YASA DİLİNİN KANONLAŞMASI

A. KANON, DİL VE HUKUK ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Kanonun geldiği son anlam üzerinden hareket ederek dil ve hukuk bağlantılarını

ele almaya, bu yönde belli önermeleri ileri sürmeye çalışacağız. Kanona dair genel yaklaşımların özeti şeklinde verdiğimiz bölüm bize bir kapı açacaktır.

Kanon, hem şimdiki hem de geçmiş zamanın insanlarının da dâhil olduğu bir ortaklığı işaret etmektedir. Bu da bir yanıyla ortak hafıza ve dilin varlığını veya bunların sürekliliğinin olması gerektiğini de göstermektedir. Kanonun temeli, hukuk sahasında en başta bir kural, uygulama veya eser ortaya koymakla atılmış olacaktır. Dilin gücünün en önemli göstergelerinden birisi de kanonik eserler, ilkeler veya düşüncelerdir. Bu pratik veya kural öncelikle anlama temelli üretim niteliğindedir. Olaylar, durumlar, vakıalar/olgular karşısında harekete geçen hukuk aklı, ki kanon bahsinde yetkin bir hukuk aklından söz ediyor olmamız gereklidir, ortaya koyacağı anlama ve kavramayı geniş bir hafıza hareketiyle gerçekleştirecektir. Zira hukuk aklının, kendi tarihî ve kültürel sahası ve dışındaki saha arasındaki irtibatları, imkânları tenakuzlarla hafıza kurmuştur. Bu hafıza gündelik akletme zemininde büyük bir güç sağlarken, özel bir akıl işleyişine sahip olan hukuk aklı çerçevesinde ise üst seviyede bir güçle yine üst seviye bir üretim ortaya çıkarması beklenecektir.

Dil, hem zihniyet inşasında hem de zamanlar arası tarih yolculuğunda en önemli imkândır. Kanon inşa etmenin en başta gelen imkânı güçlü bir hukuk dilinin varlığıdır. Güçlü bir hukuk dili, doğrudan milletin ve devletin tarihselliği ile ilgilidir. Güçlü tarihî bağlar, diğer ifadeyle tarihle kurulan ve devam edegelen bağlar, tarihî arkeolojik malzeme olmaktan çıkarak, yaşayan ve dinamik bir yapı hâline getirecektir. Tarihin canlılığı, kültür ve gelenekler üzerinden tezahür eder. Bu dinamik yenilenme süreci kendi kalarak yenilenmenin, değişirken kendi kalma hâlinin de gücünü ortaya koyacaktır. Toplumsal merkezin odağında konumlanan hukuk zihniyeti, her türlü gelişme, yenilik, alıntı vb. gelişmeler karşısında hem kendi kalmaya devam edecektir, hem de her türlü gelişmeyi kendine ait kılacaktır. Merkezî yapısı güçlü bir anlayış veya zihniyet, değişim dalgalarından sonra büyük değişim veya kırılma yaşamayacak, aksine bu değişim durumlarını yenilenme fırsatına dönüştürmek suretiyle kendine ait kılmayı başaracaktır.

Öncelikle hukuk, devlete ve millete ait zihniyeti ve felsefeyi kendine merkezi yapı olarak kabul etmek zorundadır. Bu yapının oluşması tarih, kültür ile devlet gelenekleri ile irtibatı içermektedir. Yine bunlar açısından dil önem arz etmektedir. Her ne kadar evrenselcilik akımının artık kanonik bir yön kazanmış olmasına rağmen, her millet kendi dili ve anlama biçimiyle her türlü varlıkla, olayla veya durumla irtibat kurduğu gibi, yine hukukla da bu kapsamda bir irtibat kurmaktadır. Bu irtibat anlama, eyleme/uygulama, söyleme faaliyetidir. Başka dillerdeki kavramların tercümesi bir tür kendi dilimiz içerisinde o kavramı anlama faaliyetini içermektedir. Bu eksik de olabilir fazla da olabilecektir.

Hukuk sahasında, gündelik dil ile tarihî seyre sahip dil yani milletin dili ayrımının net olarak görünürlük kazandığını söylemek mümkündür. Halkın dili, yani günlük dil, milletin dilinin bir aşaması ve durağıdır. Sonraya doğru nasıl bir seyir izleyeceğini

ortaya koyan bir aşamadır. Günlük dil olarak halkın dilinin millet diliyle kendine mahsus bir bağı varken, uzmanlık dilinin hem halkın dili hem de millet diliyle kendine mahsus bir bağı vardır. Bu toplamda uzmanlık dili hem gündelik dil, hem millet dili, hem de hitap ettiği sahanın tarihî seyrinin bütün süreçleriyle irtibatlı bir dil olarak ortaya çıkmaktadır. Buna ilave olarak gündelik dil de olduğu gibi uzmanlık dilinde de yabancı dillerle bir alış-veriş seyri her zaman söz konusu olmuştur.

Günlük dil ile ihtisas (uzmanlık) dilinin arasındaki sınırların iyi belirlenmesi önem taşımaktadır. Yaygın anlayışlar çerçevesinde yasaların herkesin anlayacağı bir dilde yazılması gerekliliği iddiası, hukukun önemli bir eğitim sürecinden sonra kesintisiz bir çaba gerektiren bir saha olduğunu göz ardı etmektedir. Elbette, gündelik dilden beslenen hukuk dili, bu çerçevede hukuk eğitimi alamamış insanlar için bir anlama imkânı sunmalıdır. Ancak kavramların giderek hukukun kendi alanıyla doğrudan ilgili olması durumunda bu anlama faaliyeti bir uzman yardımı gerektirecektir. Uzmanlık dili ile günlük dil arasında kalın duvarlar bulunmamaktadır. Toplamlar zaman içerisinde, belli kavramlar üzerinde uzaklaşarak bunları bütünüyle veya kısmen uzmanlık dili içinde konumlandırmıştır. Işıқтаç ve Metin'e göre de, sözcüklerin iki tür kullanım konusu vardır. Birincisi, toplumda yaygın olarak kabul edilmiş günlük konuşma dili içindeki taşıdığı anlamdır. İkincisi ise, toplumun belirli bir bölümünün örneğin eğitim görmüş insanların, o alanların uzmanlarının, bilim adamlarının ve nihayetinde hukukçuların alanına girebilir. Bu özel diller, dar grupların, mesleklerin ve alanların ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayacak şekilde formüle edilmiştir. Böylelikle uzmanlık diline veya özel dillere sahip olma hâli doğmuştur.⁽⁶⁶⁾ Işıқтаç ve Metin, günlük dil ile hukuk dili arasındaki ilişkiyle ilgili olarak şu tespitleri yapmışlardır: Birinci olarak, yayılımları açısından bir fark bulunmaktadır. Hukuk dili, günlük dilin özel bir bölümüdür ve günlük dille ilgisi alanı kadardır. Buna rağmen bu dilin ortaya koyduğu pratikler ve kurallar toplumun tamamını etkileyecek şekilde oluşmaktadır. İkinci olarak, ortak kavram veya kelimeler, her iki dilde farklı ve özel anlamlar taşıyabilir. Son olarak, hukuk dilinin amaçsal biçimlenmesi, günlük dilde var olmayı içine almasına imkân sağlamaktadır.⁽⁶⁷⁾

Hukuk dilinin seyri, günlük dilin seyri ile eş zamanlıdır, ancak bu seyir kendi özel alanı içerisinde gerçekleşmektedir. Günlük dilin geçmişten günümüze seyri kendine özel etkilenmeler çerçevesinde gerçekleşmektedir. Hukuk dilinin seyrindeki etkileşimler teknik boyutta olduğu için, günlük dildeki değişim hızına göre daha yavaş gerçekleşmektedir. Bu nedenle hukuk dilinin seyrinin nispeten tarihi kavramlar çerçevesinde olması gerektiği tespiti yapılabilecektir. Hukuk dilinin, geçmişten günümüze devam eden birikimin, güncel meseleler çerçevesinde şekillenmesi ve yeni formlar kazanması şeklinde bir aktarım süreci yaşadığı görülmektedir. Bu genel ve

⁽⁶⁶⁾ Yasemin Işıқтаç ve Sevtap Metin, *Hukuk Metodolojisi 2021*, (4. Baskından 8. Tıpkı Basım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2021) 61

⁽⁶⁷⁾ Işıқтаç ve Metin (n 67) 62

olağan seyrin elbette istisnaları bulunmaktadır. Bu istisnaların başında ideolojik, siyasi ve kültürdeki kırılmalar bulunmaktadır.

Hukuk dili, katmanlar hâlinde varlığını inşa etmektedir. İfade ettiğimiz gibi, öncelikle millet dilinin bir parçasıdır. Sonrasında ise, millet dilinin bir cüzü olan günlük dil olarak ifade ettiğimiz halkın diliyle sıkı bir irtibat taşımaktadır. Bu iki bağlamın içinde kendi özel sahasındaki gelişmeler, değişimler, etkileşimler hukuk dilinin seyrini belirlemektedir. Hukuk dili, yapısı gereğince, kavramlara veya terimlere kendisi de bir anlam katmanı yüklerken, bu durum onu diğer dil hanelerinin dışına çıkarmaz.

Dil, bireyleri aşan bir alanda tezahür eder; bir insanın kendi başına bir dil üretmesi bu anlamda söz konusu olamaz. Bu bakımdan dil varlığını toplum üyeleri arasındaki bir tür sözleşmeden (mutabakattan) alır.⁽⁶⁸⁾ Dilin anlam ve lafız olarak müştereklik vasfını haiz olması gerekir ki, sözleşme tam anlamıyla yerine getirilebilsin. Bu yönde hukuk dilinin oluşmasındaki seyir yine kendine özgüdür. İfade ettiğimiz gibi, tarihî seyrinde hukuk dili biçimlenmektedir. Ancak hukuk dilinin en önemli niteliği yasamanın tercihleriyle doğrudan şekillenmesidir. Bu nedenle hukuk dilinin yasa dilinden ya da mevzuattaki dilden farklılık arz etmesi söz konusu olabilmektedir. Hukuk dili yasamanın inşa sürecindeki dili kapsamaktadır. Hukuk dilindeki bazı kavramların kullanılmaya devam etmelerine rağmen, yasama faaliyeti sonrasında oluşan mevzuatta farklı bir biçim veya kavramın tercih edilmesi söz konusu olmaktadır.⁽⁶⁹⁾ Şu ayrıma da dikkat çekmek gerekmektedir. Mevzuatta tercih edilmeyen diğer yandan hukuk hayatının genelinin tercih etmediği kavramların kullanılması bu kapsamda sayılamayacaktır.⁽⁷⁰⁾

B. HUKUKTA KANON VE GENEL MAHİYETİ

1. Hukuk ve Kanon

Yasaların yani kanunların olduğu bir alan olan hukukta kanonlardan bahsetmek mümkün olabilecek midir? Kanon kavramının son aşamadan geldiği yeni anlam düzlemi, *kanundan* epey bir uzaklaşmış görünmektedir. *Kanun* kurarken, *kanon*

⁽⁶⁸⁾ Işıktaç ve Metin (n 67) 60

⁽⁶⁹⁾ Bu noktada akla gelebilecek ilk örneklerden birisi de Türk Medeni Kanunun 19 uncu maddesindeki “Yerleşim Yeri” kavram tercihi gelmektedir. Genel olarak hukuk dilinde ve günlük dilde “ikâmet-gâh” kavramının yaygın şekilde kullanıldığı görülmektedir.

⁽⁷⁰⁾ Bu hususta yine akla pek çok örnek gelmektedir. *Hâkim* kavramı yerine *yargıç*, *iddianame* yerine *saylav*, tersten *savcı* yerine *müddei umumi* gibi tercihlerin kültürel veya siyasi eğilimlerden kaynaklı olduğu görülmektedir. *Muhakeme* yerine ısrarla *yargılama* denilmesi de farklı eğilimlerin neticesinde ortaya çıkmaktadır. Farklı bir şekilde ise *yasa* ve *kanun* kavramlarına dikkati çekmek isteriz. Türk hukuk sisteminin kavram tercihi “kanun” kavramından yana olmuştur. Eş zamanlı olarak “yasa” kavramı hukuk hayatımızda kullanılmaya devam etmektedir. Ancak mevzuata ilişkin hiçbir metinde “yasa” kavramı kullanılmamış, tercih edilmemiştir.

ortak beğeniyi, tartışmasız olmayı, genel kabule şayan olmayı içermektedir. Kanunlar eleştirilir nitelik ve boyuttur; buna rağmen uygulanması zorunluluğu vardır. Kanon ise hem eleştirilebilir, hem terk edilebilir nitelik taşır; uygulama zorunluluğu da bulunmamaktadır.

Kanon yasa değildir; bu nedenle bağlayıcılığından söz edilemeyecektir. Ancak kanonlar genel ilkeler, kurallar, ortak kabuller, önceden tecrübe edilmiş ve kabul edilmiş beğeniler olacağından, yasa yapımında kanonik ilkelerin, eserlerin, düşüncelerin ve yazarların etkisi mutlaka ortaya çıkacaktır. Bir değer veya düşüncenin yurt içi veya yurt dışında olması günümüz dünyasında anlamını kaybediyor görünse de, her türlü değer gibi kanonik değerlerin de kültürel bağlamlarından bağımsız okunması zor görünmektedir. Bu bakımdan kanonlar, çıktıkları kültürlerin de bir yanıyla temsilcisi ve hatta sözcüsüdür. Bundan dolayıdır ki, toplumların temel refleksi, kendi dışlarındaki uygulama ve düşünceleri kendine uyarlamaya ve kendine ait kılmaya dönük tezahür etmektedir. Her toplum gibi her devletin ve yasama organının kanonla kuracağı ilişki kendi değerler silsilesi çerçevesinde olacaktır.

Bu bağlamda dikkat çekeğimiz bir yön, kanonların belli vasıflarından kaynaklanan ön kabuller, risk kaygısını izale etmeyi vadeder. Kanon, tecrübe edilmiş, genel kabul görmüş, genel olarak denenmiş hatta zaman süzgecinden geçmiş bir nitelik taşır. Hukuk sahasının, uygulama ve anlama biçimi farklı olsa da yapısı gereği, kanonun vaatlerine en müsait alan olduğu görülmektedir. Hukuk sahası yasalarla kurallar koyarken, bu yasaların geçmişten tevarüs eden birikimler ve doğal olarak kanonik eserler, sözler ve kavramlar yönünde de biçimlendiği ileri sürülebilir. Bu açıdan yasalar kanonların kılavuzluğundan da yararlanmaktadır. Kanonlar zaman ve mekânın sınırlarını zorlamış, hatta yer yer aşmıştır. Kanonlar bu yönleriyle bir tür rafine birikimlerin de taşıyıcısı ve aktarıcısı rolünü üstlenmektedir.

Yasaların, değişen şartlar ve dönemler itibarıyla değişmeleri gerekebilir, hatta kimi durumlarda değişim zaruret arz eder. Bu değişimler, hukuk düzeni, adaletin sağlanması, güvenliğin temini gibi hususlarda bir değişiklik ortaya koymamaktadır. Zira genel olarak toplumların yapısı ve dönemleri şartları çerçevesinde tarih boyunca yaklaşım olarak bir topluluk benzer talepler ve ihtiyaçlar çerçevesinde kurallar belirlemiştir. Bu talep ve ihtiyaç nüvesi, şekil ve biçim değiştirerek toplumlar ve zamanlar arasında yolculuğunu devam ettirmektedir. Tam da hukuk sahasındaki kanonlar hukukun özüyle, bu özü ortaya koymalarıyla ve genel ilkeleri işaret etmeleriyle tebarüz etmektedirler. İnsanoglunun insan olmasından kaynaklanan ihtiyaçlarına, doğasına, endişe ve beklentilerine, taleplerine yalın şekilde varma çabası kanona da kaynaklık etmektedir. Belki somutlaşan belli kanonik ilkeler bu görünümü vermese de, spesifik olarak hitap ettikleri sahalarda genel ilkelerle, insanın insan olmasının özünde yatan değerler, beklenti ve taleplerle doğrudan bağ kuran bir yapı arz ederler. Kanon ilkeleri, yasaların çerçevesini belirlemez belki, ancak kanon bahsinde sık sık değindiğimiz gibi, tecrübe edilmiş olması, risk taşımaması,

genel kabule şayan olması yanıyla önem taşımakta, yasalara yön vermekte ve ışık tutmaktadır.

Son olarak, kanon meselesi hukukla ilgili, hukuka etki eden ve son olarak hukuktan üretim oluşmasını kapsayan bir konudur. Hukuk kanonu ifadesi, hukukî, kanunî veya yasal bir kavram değildir. Ancak hukuk hayatının etkisini, rolünü, gücünü ortaya koyma açısından kanon konusu bir imkân sağlayacaktır. Doğal olarak bu durum yasama ve hukuk dilinin gücünün ve tarihî imkânlarının da tespitini içerecektir.

2. Hukukta Gelenek ve Kanon

Burada kanon ile hukuk gelenekleri, okulları, ekolleri konusunun ayırımına değinerek kanon konusunu daha belirginleştirmeye çalışacağız.

Hukuk gelenekleri konusunu anlamak gelenek kavramını anlamaktan geçmektedir.

Cevizci'ye göre gelenek *“Gerçek ya da hayali bir geçmişle olan sürekliliğin önemini ima ederken, belirli eylem normlarını kutsayan ve öğreten pratik veya uygulamalar bütünü. Bir topluluğun, mevcut toplumsal yapısını ve değer sistemini çok büyük sarsıntılar yaşamadan koruyup devam ettirmek amacıyla, kendinden önceki kuşaklardan devraldığı, belli bir dönüşüme uğratarak sonraki nesillere aktardığı, başta inançlar, düşüncüler ve kurumlar olmak üzere, her türlü sosyal pratik.”*⁽⁷¹⁾ Gelenek içerdikleri itibarıyla doğruluk veya yanlışlık bağlamında değil, süreklilik özelliği ve deneyimler üzerinden değerlendirilmelidir. Gelenekler, dünden bugüne, bugünden yarına uzanmak ister. Anlık uygulamalar, düşünceler, duygulanmalar, gelip geçici durumlar gelenek değildir. Gelenek bir süreçtir ve süreçle de devam eden hâl ve durumlardır. Her türlü gelenek, tarihe ve bir geçmişe atfî içerdiği gibi, bunu korumayı da içerir. Modern dönemlerde gelenekle olan kavgalar, gelenek kavramıyla birlikte eskiden beri varolagelen birikimlerin de bir kenara itilmesine kadar varmıştır. Oysa gelenek yaşayan, canlı, her an devamlılık halkasına bir yenisini ekleyen yapıdır. Gelenek, ölmüş uygulama ve düşünceler, işlevsiz yapılar, terk edilmiş çabaları içermez; tam tersine gelenek bütün bunları geri de bırakarak yoluna devam etmektedir. Arkeolojik buluntu veya kalıntılar ile geleneğin unsurlarının karıştırılması, hem gelenekten gelen birikimden mahrum olma durumunu doğurmuş, hem de geleneğin doğru-yanlış, gerekli-gereksiz türü ayırım ve muhasebesine girişilmesine fırsat vermemiştir. Net olan bir durum vardır, her gelenek meşruiyet sağlamasa da, her meşruiyet bir geleneğe dayanmaktadır. Sadece bir geçmişe ve tarihe sahip olma bakımından değil, aynı zamanda mütemadiyen denemeye ve uygulama devam etmek geleneğin en önemli özelliğidir.

Hukuk gelenekleri ile hukuk ekolleri/okulları arasındaki ayırımı da belirlemek

(71) Cevizci (n 8) 373

gerekmektedir. Hukuk ekolleri bir tür düşünce akımı şeklinde doğmuş ve sonraki dönemlere az veya çok, büyük veya küçük etkiler yapmış hareketlerdir. Gelenekler ise, kendi içinde çok sayıda ekolü ve akımı taşıyan, tarihî anlamda derinliği, devamlılığı ve etkisi büyük olan yapılardır. Roma Hukuk Geleneği, İslâm Hukuk Geleneği, Osmanlı Hukuk Geleneği, Batı Hukuk Geleneği bu kapsamda hukuk gelenekleri olarak sayabileceğimiz yapılardır. Ekoller ve akımlarına ise Doğal Hukuk Okulu, Tarihçi Hukuk Okulu, Pozitivist Hukuk Ekolü gibi hukuk anlayışlarını sayabiliriz. Oğuzman ve Barlas da medeni hukukun düzenleniş tarzı bakımından sistem ayırımına gitmişlerdir. Buna göre Roman ve Cermen hukuklarının etkisini taşıyan grup, İslâm hukukunun etkisini taşıyan grup, İngiliz hukuk sistemine bağlı grup, sosyalist prensiplerin etkisi altındaki grup.⁽⁷²⁾ Esasında bunları sosyalist hukuk yapısı hariç köklü gelenekler olduğunu belirtmek gerekiyor.

Yine Oğuzman ve Barlas'ın Roma hukuk geleneğinin izlerini sürerek yakın dönemlere getirdiklerini görmekteyiz. Buna göre, Roma-Cermen medeni hukukunun etkisini taşıyan Fransa, Almanya, İsviçre model olarak bu hukuk sistemini kabul etmiştir. Türkiye de artık bu model içerisinde. Özel hukuk alanını ileri derece işleyip geliştirmiş olan eski Romalıların Roma Hukukunu gelecek kuşaklara taşımak için oluşturdukları eser, Bizans imparatoru Justinianus'un emriyle milattan sonra VI. yüzyılda hazırlanan "Corpus Juris Civilis" derlemesidir. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından yedi yüzyıl sonra XII. yüzyılda Corpus Juris Civilis, Bolonya Üniversitesinde eğitime dâhil olmuş ve bu eğitimden geçen hukukçuların da etkisi ile farklı ülkelerin hukuk hayatına girmiştir ya da etkilemiştir. Özellikle bu eğitimi alan Alman hukukçuları Almanların ilk hukuk resepsiyonunu yapmışlardır. Roma hukukunun bu tarz benimsenmesine (iktibasına) İtalya, İspanya, Fransa ve diğer Batı Avrupa ülkelerinde de rastlanmakla beraber, iktibas büyük ölçüde Almanya'da cereyan etmiştir. Ortaçağ Almanyasında eski Cermen âdetleri uygulanmasına rağmen, ortak bir hukuk esası yoktu. Yerel ve bölgesel kuralları vardı; bir şehrin, bir köyün, kendi kuralları mevcuttu. Almanya'nın bu dağınık hukuk ortamı içinde Roma Hukuku, bir "Müşterek Hukuk" olarak benimsenmiştir. Bu uygulama Alman Medeni Kanununun 1 Ocak 1900'de yürürlüğe girmesi ile ortadan kalkmıştır. Fakat Alman Medeni Kanununun bir kısım hükümleri Pandekt Hukukunun, bir kısım hükümleri de Cermen Hukukunun etkisini taşımıştır. Bu yolla Roma Hukuku ve Cermen Hukuku, gerek Almanya'da, gerekse Alman Medeni Kanunun örnek alan veya bundan esinlenen hukuk düzenlerinde etkisini günümüzde dahi korumuştur.⁽⁷³⁾

Farklı hukuk gelenekleri içerisinde somut etkisi en yaygın ve etkin olan hukuk

⁽⁷²⁾ M. Kemal Oğuzman ve Nami Barlas, *Medenî Hukuk*, (28. Baskı, Onikilevha Yayınları, İstanbul, 2022) 7

⁽⁷³⁾ Oğuzman ve Barlas (n 73) 7-8; Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, (2. Baskı, TTK, Ankara, 2010) 19; Paul Koschaker (Yeniden hazırlayan: Dr. Kudret Ayiter), *Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*, (AÜHF Yayınları, Ankara, 1977) 3

gelenegi Roma Hukuk Geleneğidir. Çin’de, Hindistan’da, hatta bozkır dediğimiz Asya ortalarında da bir hukuk geleneği vardır. Ancak küresel değerleri olduğu gibi evrensel hukuk ilkelerinin ana çerçevesi Roma Hukukunun mirasını sahiplenen Batı hukuku tarafından belirlenmektedir. Batı olarak ifade ettiğimiz Avrupa, Cermenler’in, İspanya’da Endülüs’ün, tercümelerle eski Yunan’ın, doğrudan ve dolaylı temaslarla Roma’nın-Bizans’ın miraslarını da kendi terekesine katmıştır.⁽⁷⁴⁾

Hukuk gelenekleri bir öncekini veya bir başkasını yok ederek, kendi geleneklerini kurmuş değillerdir. Aksine yıkılan sadece siyasettir. Gelenekler başka bir bünyeye geçmekte, büyük oranda oraya ait olarak devamlılığını sağlamaktadır. Önce Roma’nın, akabinde ise Osmanlı’nın hukuk geleneklerinin kimi yerde bütüncül, kimi yerde ise belli uygulamalar bağlamında Batı hukuk geleneği için yararlanılabilir kaynaklar olduğu görülmektedir. Roma hukukunun genel olarak İslâm hukuku, Osmanlı hukuku, modern dönem Türkiye hukukunu da dâhil edeceğimiz geniş bir etki sahası bulunmaktadır. Bunun nasıl bu dereceye geldiğine dair cevaplardan birini Koschaker vermiştir: Romalı hukukçular, kendi hukuklarını, diğer milletlerden pek farklı olmayan ilkel başlangıcından alıp bir sistem hâline sokmuşlardır, böylece ona millî bir karakter vermişler. Bunların sonucunda ise bu hukuk olağanüstü bir gelişme yaşamış ve etki alanına sahip olmuştur. Bize göre, bu tespitlerden daha da çarpıcı olanı ise, bunun Yunan felsefesinin etkisin olduğu tespitidir.⁽⁷⁵⁾

Tarihçi hukuk okulu, doğal hukuk ekolu gibi hukuk ekolleri hukukun oluşum sürecinde etkisi olan anlayışlardır. Bunların bütüncül olarak kanonik bir yan taşımadığını belirtmek gerekiyor. Bu ekoller hukuku ele almak, hukuk oluşturma ve hukuku pratik etme konusunda bir öneri taşımaktadır. Doğrulanabilir veya yanlışlanabilir olmalarının ikincil derece bir önemi olduğu açıktır. Bu ekoller yönetime dair bir öneri içermektedir. Gelenek ise sadece yöntem değil, kurumlar, teoriler, uygulamalar gibi geniş bir sahayı sadece etkilemez aynı zamanda doğrudan biçimlendirirler.

Hukuk gelenekleri, kanonik metinler, düşünceler ve uygulamalar ortaya koyma potansiyeline sahiptir. Kanonik eserin veya düşüncenin tek başına bir gelenek olması söz konusu değildir. Kanonlar geleneğin de ürünü ve sonucuyken, kanonun varlığı geleneği işaret edecektir. Hukuk kanonu herhangi bir hukuk geleneğinin doğal yansıması, görünür hâle gelmesidir. Gelenekler kendilerini klasikleri, kanonik metinleri ve ilkeleri görünür kılarlar. Bu bakımdan günümüz hukuk uygulamalarının köken araştırmasına girildiğinde farklı uygulamaların zaman içindeki evrimiyle halihazırda muhatap olduğumuz da anlaşılmış olacaktır.

⁽⁷⁴⁾ Roma hukukunun giderek azalan etkisinin yerini İngiliz hukukuna bırakacağı yönünde görüşleri de hatırlatmak gerekmektedir. (Koschaker (n 74) 1)

⁽⁷⁵⁾ Koschaker (n 74) 25

3. Hukuk Kanonun Kavramları ve Uygulamaları

Hukuk kanonundan iki yönden söz edebiliriz; birincisi salt kavramsal boyut, diğeri ise anlam ve uygulama. Kavramların tarih yolculuğu, etki-tepki izahını aşacak şekilde tartışma götürmez bir boyuta varmış olabilir. Bu boyut bize kavramları önkabul yoluyla aktarmaktadır. Bu aktarım biçiminin salt bir bilgi aktarımı olmadığı da görülmektedir. Bizim tarihî kavramlarla ve uygulamalarla kurduğumuz ilişkinin, bunların mahiyet itibarıyla kanonik bir yön kazanmış olmasıyla ilgili olduğu da düşünülebilecektir. Belli hukuk geleneklerine dâhil olmak veya başkasından kısmî bir yasa ve uygulama almak kavramsal bir mecburiyete neden olmayacaktır.

Roma Hukukunda *actio, codex, liber, familia, libertus, civil, argumentum*,⁽⁷⁶⁾ gibi çok sayıda kavramın bir şekilde günümüzde farklı ülkelerin hukukları açısından devamlılığını görmekteyiz. Koschaker'in eserinden seçtiğimiz uygulama örneklerinin, dikkat çekici şekilde ya aynı ya da farklılaşarak etkili olduğu görülmektedir. Temlik, belli bir yaşta (25) reşitlik, mütemmim cüz, müşterek mülkiyet, malın intikali ve iktisabı, özellikle mülkiyetin kazanımında fiili hakimiyet yani zilyetlik (*corpus*) ve o şeyi kendi namına elinde bulundurma niyeti/iradesi (*animus...*)⁽⁷⁷⁾ gibi pek çok uygulama örneği günümüz hukuku açısından yabancılık veya farklılık taşımamaktadır. Uzun süre Roma'nın vatandaşlık anlayışının yaygın bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Roma topraklarında yaşayanların Roma vatandaşı kabul edilmesi, territorial yani coğrafi bir tanımlama içeriyordu. Bu durum 1876 Kanuni Esası'de 8. maddede⁽⁷⁸⁾ net ifade edilmemekle birlikte coğrafi bir tanıma yorum yoluyla varılabilir. Yine 1924 Anayasasında da bu durum devam etmiş ahalیه dikkat çekilerek coğrafi bir vatandaşlık tanımı yapılmıştır.⁽⁷⁹⁾ Esasında hukuk sahasında Roma'nın en önemli kanonik eseri *Corpus Iuris Civilis*'in kendisidir. *CIC*, sadece bir derleme değil, aynı zamanda Roma hukuk geleneğinin yeniden ihyası, aynı zamanda kendisinden sonrakiler için ise temel bir ilke, dönemine mahsuslukları bir yana genel çerçevesi itibarıyla kanon değerini haiz bir çalışmadır.

Genel olarak İslâm hukuku, özelde ise Osmanlı hukukunun günümüze yansıyan temel kavramlarının ve uygulamalarının başında hukuk, adalet, içtihat, kıyas, usul, kanun, vakıf, hak gibi çok sayıda kavramın ve uygulamanın olduğunu görmekteyiz. Tanzimatla başlayan Batılılaşma ve Batı'dan yasa iktibasları, hukukumuzun genel çerçevesini etkilemiştir; ancak buna rağmen genel hatlar kültürel kodlar yönünde biçimlenmeye devam etmiştir. Kavramların tarihî seyrinde devamlılığı, toplum olarak da hukuk düşüncemizin de bir devamlılığını göstermektedir. Tanzimatla

⁽⁷⁶⁾ Kavramlar Koschaker'in eserinin muhtelif sayfalarından seçilmiştir. (Bkz.: Koschaker (n 74))

⁽⁷⁷⁾ Koschaker (n 74) 58-65-111-121- 94-124

⁽⁷⁸⁾ "Madde 8.- Devleti Osmanîye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise bila istisna Osmanlı tabir olunur ve osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istih-sal ve izae edilir."

⁽⁷⁹⁾ "Madde 88.- Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur."

başlayan Batı hukuku merkezli yönelim Cumhuriyetle de devam etmiştir. Bu süreç esasında bir dil ve yöntem değişikliğini getirmiş olsa da kadim kodlar, düşünceler ve uygulamalar yeniyle ve modernle bir sentez ortaya koymaya devam etmiştir. Modern Türk hukukunun, Roma hukuk geleneği ile Osmanlı hukuk geleneği arasındaki konumlanmış durumu, modernleşme döneminde şekli olarak Roma hukuk geleneğini sahiplenen Avrupa-Batı hukuk geleneği lehine doğru değişim göstermiştir. Buna rağmen Türk hukukunun bütünüyle Batı hukuk geleneği içerisinde değerlendirilmesi zor görünmektedir. Diğer yandan Osmanlı-İslâm hukuk geleneği içinde de zor görünmektedir. Bu anlamda derinlerdeki kültürel ve tarihî değerler çerçevesinde biçimlenen refleksler Türk Hukuku arada bir konumda bulunmaktadır. Siyasî ve ideolojik tercihler ile tarihî ve kültürel kodların tenakuzu Türk hukukunu eklektik bir yapıya yöneltmiştir.

Günümüz dünyasını, devlet yapılanması, millet anlayışı, egemenlik düşüncesi gibi konularda doğrudan etkileyen gelişme Fransız İhtilâli olmuştur. İhtilâlin ardından daha somut bir yapı kazanan millet anlayışı, yine ulus devlet olarak da nitelendirilen modern devlet anlayışı, insanların hakları ve özgürlüklerin genel çerçevesi kanonik bir yapı çerçevesinde devam etmektedir. Fransız İhtihâli sonrası ortaya çıkan tüm kurum ve pratikler hatta kavramlar günümüz dünyası için görece tartışmalı olsa da kanonik bir yapı taşımaktadır. Bizzat etkileri, kabullendirdikleri ve mesajları itibarıyla İhtilâlin kendisi kanonik bir yapıya evrilmiştir. Günümüz devlet anlayışı bağlamında ulus devlet anlayışı, kaçınılmaz, tartışılmaz ve hatta tek seçenek gibi durmaya devam etmektedir. Karşısında ise benzer değerleri taşıyan ama yapılanma biçimi olarak konumlandırılan federatif devletler bulunur. Esasında bu ikincisinde de, ulus-millet bilinci, devlete ve vatana sadakat ilkindeki gibi ele alınmaktadır.

Constitution günümüzde Türkiye’de *anayasa* kavramıyla karşılanmış ve bu yerleşmiştir. Osmanlı devlet adamlarının başlangıçta bu kavramı karşılayacak bir kavram kullanmıyor olması, onları yeni arayışlara sevk etmiştir. Birinci seçenek olarak, kavramı olduğu gibi alıp kendi dilimizin ses yapısına göre değiştirip kullanacaktı, ya da ikinci seçenek olarak bu kavrama karşılık gelecek yeni bir kavram kullanılacaktı. 1876 yılında Kanun-ı Esâsî olarak ortaya erken, kapsamlı, yetkin bir metin ortaya çıkmıştır. “Esas kanun” ifadesi sonraki kullanımlara bakıldığında daha isabetli görünmektedir. Esas Teşkilat Kanunu veya Teşkilat Esasiye Kanunu ifadesi özellikle 1924 Anayasası ile eksik bir anlama karşılık gelmiştir. Zira anayasa metinleri sadece devlet teşkilatını düzenleyen metinler değildir, değişen dönemler bunu net olarak da göstermektedir. 1961’den itibaren artık yaygın ve resmî olarak kullanılan *anayasa* kavramı da, etimoloji ve yasama mantığı açısından bakıldığında kanunları doğuran ve bunlara kaynaklık eden metin değildir. Her ne kadar yerleşmiş bir kavram olsa da anayasa kavramı, gündelik kullanım açısından bir sorun teşkil etmemekle birlikte, teknik manada belli sorunları taşımaktadır. Anayasacılık, anayasa uygulaması artık günümüz dünyasında tartışılmayan, gerekliliği ölçülmeye bile niyet edilmeyen

bir durumdur. Bu kapsamda bu uygulamanın kendisinin kanonik bir etki ve yön taşıdığını ifade etmek mümkün görünmektedir.

Doğrudan hukuk sahasına etki eden metinlerden Hobbes'un *Leviathan*'ı, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*, Hegel'in *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, hele de bizzat Kant'ın kendisi kanonun hukuk sahasında somutlaştığı eserler ve kişilerdir. Renan'ın *Millet/Ulus Nedir* kitabı günümüz dünyasında millet anlayışını belirleyen ve etkileyen çerçeve bir metindir Durkheim dayanışma tasnifleri modern devletlerin ortaya koydukları millî dayanışmanın belirlenmesinde kanonik bir güce sahiptir. Türk anayasalarında da Renan, Rousseau ve Durkheim'in etkileri net olarak görülmektedir. Mostesquieu'nun *Kanunların Ruhunu* tam bir kanonik eser niteliğindedir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi genel geçer bir kuralken, kitabı da bu bağlamda sayılabilir.

Günümüz dünyası için hem kavram hem de uygulamalarıyla *ideoloji* kavramı kanonik bir güce sahiptir. Üstelik kavram, farklı toplumlarda ufak telaffuz değişimleri dışında aynı şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Bu güç kavramı, tartışılır olmasına rağmen, hala aşılamaz bir noktada konumlandırılmaktadır. İdeolojinin gündelik hayatın içine bu kadar dâhil olması şaşırtıcı bir boyut taşımaktadır. İdeoloji kavramının modern dönemde dinlerin yerine ikâme edilecek derece önem kazanması, meselelerin çözümünden ötede çözümsüzlük seviyesinde kalmasına enden olurken, ideoloji hala kavram ve yöntem olarak tartışmaktan uzaktır.

Türk hukuku yöntem, norm kalıpları, kurumlar ve uygulamaların içeriğini yeni kültürel kodlarıyla doldurmaya, iktibas edilen yasaları adapte etmeye uzun zaman devam etmiştir. Hukuk modernleşmesi, bu anlamda kendini modern bir durum olarak inşa etmeye çaba göstermiştir. Bu anlamda Türk hukuku, modern bir hukuk sistemi olarak inşa sürecini tamamlayacak seviyeye gelmiştir. Temel sorun, geçmişle kurulacak bağ, tarihin birikimine eklemlenme ve tarihî seyir üzerine konumlanmanın ideoloji üstü devlet itikadına dönüşen anlayış bağlamında mahsurlu görülmesidir.

C. HUKUK KANONUNUN OLUŞUMUNDA YASAMA DİLİNİN ETKİSİ

Yasama faaliyeti –herhangi bir ülkede-, kendini tarihî seyirde konumlandığında ortaya farklı ve özgün durumlar çıkmaktadır. Bu nedenle kimi devletler kurgusal tarih peşine düşerek kendi mitlerini, destanlarını, kahramanlıklarını oluşturmuş, sonraki zamanlar için bir anlatı imkânı sunmuşlardır. Bu bahis uluslaşma sürecindeki devletlerde sıkça başvurulan yöntemlerdendir; ki Anderson ve Hobsbawm gibi isimler biraz da bunlar üzerinden tartışmaları ele almışlardır.

Yasama faaliyeti, organik anlamda milletin konuşması, milletin kendi kendini tahkim etmesi gibi önermeler üzerinden bakıldığında tarihin bütüncüllüğü çerçevesinde bütüncül bir faaliyetdir. Dün, bugün ve yarındaki yasama faaliyetinin kendine mahsus nitelikleri, tarihî milletin büyük imkânı olması çok katmanlı bir bütüncüllüğünü de gösterecektir.

Dil ve yasama faaliyetini doğal olarak ayırmak zor görünmektedir. Ancak dildeki değişimler yasama dilinde de değişimleri zorlayacak bir boyut kazanmaktadır. Yasamanın dili -ilgili kısımda değindiğimiz gibi- günlük dilin üstünde tarihî bir ton, boyut ve vurgu taşımak zorundadır. Günlük dilin değişim ritmi günlük hayatın ritmi ile oranlı şekilde seyretmektedir. Yasama kendini günlük dil bağlamına mı yerleştirmiştir; yoksa tarihî bir devamlılığın seyrindeki bir dil bağlamına mı yerleştirmiştir? Burada cevabın ikinci olduğu durumlarda, yasamanın dilindeki değişim hızı düşecek, hatta günlük dildeki değişimin hızını yavaşlatmış olacaktır. Aksi durum da ise diğer ihtimaller ortaya çıkacaktır.

Dil, zamanlar arasında köprü görevi görür. Tarihin farklı dilimlerindeki birikime doğrudan veya dolaylı ulaşmanın anahtarı ve imkânıdır. Kavramlar sadece güncel planda bir iletişim imkânı ve aracı olmazlar, dönemler arasında hafızanın tüm birikimleri bakımından bir iletişime aracılık eder, imkân sağlar. Tam da bu nedenle yasa dili, hukuk dili ve yasamanın dili milletin tarihî seslenişinin aracı olarak, dönemler arasındaki irtibatı, devamlılığı ve intikali sağlamış olmaktadır. Dil, tarihin farklı dönemleriyle bağ kuran gücü geri doğru çekildiğinde, belli dönemlere has olma niteliği bütünüyle dile hâkim olduğunda, hatta gündelik konuşma dili mesabesine gelindiğinde, dilin hafıza niteliğinin zayıfladığı da söylenebilecektir. Böylelikle, gelenek kurma ve kanon oluşturma gücü ve imkânı da elden gitmiş olacaktır. Kanonlar dil üzerinden ve dil hafızası üzerinden oluşma imkânı bulur. Bu hafızanın oluşması dili gücü ve tarihî yanıyla doğrudan ilgilidir. Kanon tarih ve kültürel gücü temerküz ederken, dil tarihin farklı dönemleriyle kurulan bağın bir imkânı olarak ortaya çıkmaktadır. Kanonlaşma düşüncesi, bir tercih hatta refleks olarak, büyük bir devlet ve güçlü bir millet olma isteği, hedefi ve ideali ile birlikte ele alınabilir. Kanon düşüncesi dilin gücüne ihtiyaç duyarken, ortaya koyduğu kavramın/eserin tarihî yürüyüşünü ve bunun devamlılığını ister.

Hukuk dilinin en önemli misyonu maddi gerçeği hukuki gerçeğe taşımasıdır. Elbette hukuk dilinin kendine mahsus özellikleri bulunmaktadır. Soyut olmaları, genel olmaları gibi özellikleri dilin esasında zahirdeki lafzî niteliklerdir. Hukuk sahasında dilin en önemli görevi veya misyonu, maddi gerçeği, olayları ve olguları çepeçevre kuşatacak bir anlam genişliğine sahip olmasıdır. Bu nedenle günlük dilin öncelikle gündelik anlamanın tam olması ve akabinde ise hukukun amacına dönük yeni bir anlam katmanını yüklenmesi gerekecektir. Günlük dilin kavramsal çerçevesindeki anlama tamlığı, hukuki anlama tamlığını tahkim etmektedir. Günlük dildeki kelime veya kavram, hukuk sahasına girdiğinde biçimsel olarak değişmez ancak anlam olarak yeni bir anlam katmanını oluşturmaktadır. Hatta daha da ileride bir anlama biçimi olarak da kendine özgü bir yapı sunmaktadır. Günlük dil ve anlamanın olaylar, durumlar veya olgularla/vakıalarla karşılaştığında ortaya koyacağı kavramsal çerçeve hukuk dilinin kavramsal çerçevesiyle keşişmiş, hatta aynı olmuş olsa da hukuk dili bir anlamda özel bir anlama biçimini, özel bir akıl yürütmeyi

ortaya çıkarmaktadır. Gündelik dille oluşan anlama, hukuki anlam ve anlamaya taşınmaya da müsait hâle gelecektir. Hukuki anlama, gündelik anlama ile ortaya çıkan durumun ve sonucun hukuk kavramlarına dönüştürülmesi ve hukuk diline taşınması sürecidir. Hukuki anlama esasında bizim adli işlem süreçlerine indirgediğimiz *muhakeme* kavramıdır. *Muhakeme* gündelik dil ve anlamada akıl yürütme olarak anlaşılırken, hukuk dili ve hukuki anlamada hukuk aklının yürütülmesi ve hareketlenmesi anlamına gelmektedir. Hukuk aklının hareketlenmesi ve hukuki anlamının gerçekleşmesi hukuk dili ile mümkündür. Kavramsallaştırma yani dil ile ifade, nitelendirme aşamasını içerdiği gibi, durumun (günlük dilin) hukuk diline ve kavramlarına dönüşmesi aşamasını içermektedir. Bütün bu süreçlerde, sadece bir yargılama konusu olarak değil, genel olarak hukukun bütününe ilişkin bir tespit yaptığımızda hukuk dilinin, maddi gerçeğin ortaya çıkarılması ve hukuki gerçeğe buluşturulmasında önemli bir misyon yüklendiği görülmektedir. Hukuk dilinin, hukuki anlamayı ve hukuk aklının hareketlenmesini sağlayacak bir yetkinlikte olması bu bakımdan önem taşımaktadır.

Hukuk dilinin, olayların, durumların ve gerçekliklerin/hakikatlerin gerisine düşmesi demek hukukun yara alması anlamına gelecektir. Hukuk dilinin, geniş, kapsayıcı ve açıklayıcı bir kapsama sahip olması salt bir dil kıvraklığı değil, aynı zamanda -sıkça ifade ettiğimiz gibi- geçmiş birikimle de bir bağ kurmak anlamına gelecektir. Diğer yandan ise olaylar ve durumları anlama, anlamlandırma ve anlatma konusunda bir yetkinliğin ortaya çıkması da söz konusu olacaktır. Yasamanın gücü, tam da bu gibi nedenlerle dilin gücü ve imkânlarıyla doğrudan irtibatlıdır. Dilin kavramsal zenginliği kadar, kavramsal geçişleri, kavram kümeleri vb. birçok durum, dili zengin kıldığı gibi, bunun doğal yansıması olarak hukuk dilinin de zenginleşmesini de imkân dâhiline alacaktır. Böyle bir zeminde, hukuk dilinin kendini inşasını üst seviyede ve kesintisiz olarak ortaya koyduğunda ancak, önemli eserler, büyük fikirler, temel ilke anlamına gelecek düşünceler ortaya çıkacaktır. Kanonlaşma böyle bir zeminin sonucu olarak kendini gösterecek, dilin, yasama dilinin, hukuk dilinin gücünün de bir nişanesi olarak etki alanını, hafızanın devamlılığını ve gücünü göstermiş olacaktır. Hukuk sahasındaki kanonlaşma genellik, soyutluk, zaman ve mekân bağlamlarından bağımsız düşünölmeye müsaitlik, vecizlik, mantıksal doğruluk ve tutarlılık, aynı zamanda kültürel dili ve bakışı yansıtmaları gibi farklı nitelikleri taşıyan kanonik eser veya düşünce nihai olarak estetik bir değere de sahip olmalıdır.

Yasamanın kendi dilini, farklı saiklerle bir tür imkânsızlıklar üzerine bina ettiğini, bunun da süreç içerisinde daralmalara ve günü kurtarmalar şeklinde tezahür eden bir faaliyet alanına yol açtığı görölmektedir. Hukuk dilinin tahkim olması için farklı etkiler ve disiplinlerle yeniden bir tür sentez içerisine girmesi gerekliliği görölmektedir. Bugün fakültelerde ders olarak okutulan felsefe, sosyoloji gibi derslerin etkinliklerinin artırılması gerekliliği de net olarak ifade edilebilir.

Diğer yandan mantık, metodoloji gibi konuların etkin bir şekilde işlenmesi gerekmektedir. Dil konusu tam da burada yeniden ortaya çıkmaktadır. Hukuk dilinin, cari kanun dilini aştığını ifade etmemiz gerekmektedir. Bu bakımdan kanun dilini öğretmekle, hukuk dilini öğretmek farklı anlamlar taşır. Bu anlayış değişiklikleri hukuk klasiklerini keşfi getireceği gibi, hukuk klasiklerini üretmeye de fırsat verecektir. Böyle bir zemin, doğal olarak kanon niteliği taşıyacak eserlerin ve düşüncelerin görünür kılınmasına yol açacaktır.

D. TÜRK HUKUKUNDA KANON ETKİSİ VE YASAMANIN HUKUK DİLİYLE İRTİBATI

Türk hukukunun büyük bir tarihî köken ve birikim seyrine rağmen, farklı dönemlerdeki uygulamalarla, dil ve hukuk dilinin doğal seyri değişmiştir. Hukuk paradigması da, Tanzimatla başlayan sürecin vardığı nokta olan Cumhuriyet döneminde, değişim seyrine köklü bir yön katmıştır. Dil ve hukuk paradigmasındaki değişim, geçmişten tevarüs eden eserlerin ve düşüncelerin büyük oranda tarihî seyir dışında bırakılmasına neden olmuştur. Tanzimatla başlayan süreçte birçok yasa metninin yine Batı mahreçli olması, Cumhuriyet dönemindeki “radikal” değişimlerin fiili durumda etkisini nisbî seviyede tutmuştur. Osmanlı’dan Cumhuriyete uzanan hukukun serüveni her iki dönemi yaşamış hukukçuların eserleri ve birikimleri üzerinden devam etmiştir. Bu bakımdan akademik kadrolar yanında uygulamanın içindeki yargı mensupları birikimin taşınmasında ve devamlılığın sağlanmasında rol üstlenmişlerdir. Hukuk dilinin değişmesi konusundaki iradenin netleşmesi 1930’ların sonunu, değişim adımlarının somutlaşması 1940’ların başını bulmuştur. Bu sancılı değişimin tam olarak yerleşmesi ve zemin kurması 1960 sonrası hukuk düzeninde mümkün olmuştur. Bu da demek oluyor ki, esasında Cumhuriyet kurulduğunda ve kapsamlı hukuk reformları yapıldığında devlette ve hukukta bir şekilde devamlılık sağlanmışken, 1960 sonrasındaki durum, hukukun devamlılık seyrinden kopmayı getirmiştir.

Değişim ve dönüşüm süreçlerinin doğal bir seyir izlememesi hukuk dilinin kendine özgü olma niteliğini olumsuz etkilerken, hukuk sahasının kendi içinde farklı dönemlere ait birikimlerle bağ kurmasında da zorluklar oluşturmıştır. Hukuk dilinin, arkaik kavramlar üzerinden ilerlemediğini, kendine özgü bir değişim düzlemine sahip olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu düzlem doğal seyrinde olduğu takdirde, farklı dönemler arasındaki kavram geçişleri ve değişmelerine rağmen anlama ve uygulama noktasında sorunlar da ortaya çıkmamaktadır.

Yasa ve yasama dilinin yeniden ele alınmasının büyük tarihî birikim üzerine konumlandırılması ve bir bütün olarak ayıklamacılığa girişmeden yapılması gerekmektedir. Farklı saikler, dilin ve özelde hukuk dilinin yeniden icat edilmesini doğururken, terminoloji kaybı ve anlam kaybı eş zamanlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Türk hukukunun kanonik bir metin kurabilmesi, yasama faaliyetinin irade oluşturup dil meselesinin her meslek ve bilim çevresine göre, özelde de hukuk sahasına dönük olarak yeniden ele almasıyla mümkün olabilecektir. Yasa metnlerinin kendi içinde aynı anlama gelecek şekilde farklı kavramlara yer vermesi, yine yasa metnlerinin birbiriyle dil yeknesaklığı taşınamaması yasama gücünün etkisizleşmesine ve azalmasına neden olmaktadır. Bu yönde çalışmalar yapılması gerektiği, bu konuyla ilgili özel çalışma alanlarının oluşturulup kaide hâline getirilmesi gerekliliği görülmektedir.

Türk hukukunun kanon vasfını haiz en önemli metni *Mecelle/ Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye* olmuştur. Mecelle'nin bu niteliğinin hazırlanış sürecindeki usulle/yöntemle ilgili olduğu görülmektedir. Zira, toplumu, tarihi, kültürü ve Batıyı bilen komisyon aynı zamanda bir gelecek nazariyatına da sahipti. Modern dönemdeki en özgün yasa metnlerimizin başında yer alan Mecelle, ortaya koyduğu dil, ilkeler ve yöntem bağlamında da aşılabilmiş gibi görünmemektedir. Yasa inşasının gerektirdiği birikimin devrede olması, süreç sonunda ortaya çıkan metni benzersiz hâle getirmiştir. İlk yüz maddedeki genel hükümlerin ortaya koyduğu çerçeve, temel ve genel ilkeler olarak farklı ülkelerde ve dönemlerde uygulanmaya müsait bir nitelik taşımaktadır. Hâkimin nitelendirildiği ifadeler günümüzde hala rehber kavramlar olarak dikkati çekmektedir. Türk Yargı Etiği metninin başında alıntı yapılarak, hâkım (bilge, hak ve adalet üzerine hükmedebilen), *fehim* (akıllı, zeki), *müstakim* (doğru, dürüst), *emin* (güvenilir), *mekin* (vakarlı, saygın) ve *metin* (sağlam, kendine güvenen) olmalıdır denilmiştir. 1860'lardan sonra hâkimi tanımlayacak yeni bir cümle kuramıyor oluşumuz bir yana, Mecelle'nin önemli oranda kanonik etkisi ve ilkeleri dikkati çekmektedir. Karatepe de Mecelle hakkında dil bağlamında tespitler yaparken, genel ayrıma giderek Mecelle'ye ilişkin vurgusunu artırmıştır. Karatepe'ye göre hukuk metinleri edebî niteliği zayıf metinlerdir; yasalar kesinlik taşıyan, net anlam yüklenen yapıları ile katı gerçekçi bir yapı taşırlar. Karatepe Mecelle'nin de hukuk ve kanun kitabı olduğunu ifade ederek, buna rağmen örnek verdiği maddelerle kanun maddesinden çok ahenkli ve vezinli şiir mısraları gibi olduklarını tespit etmiştir.⁽⁸⁰⁾

Türk hukukunun kavram olarak en büyük kazanımı bizzat “hukuk” ve “adalet” kavramlarıdır. Bu iki kavramın temel aldıkları ve oldukları kavram silsilesi bizatihi kendi iç hukuk dünyamız açısından kanonik ve yasal/kanunî bir nitelik taşımaktadır. *Töre* ve *türe* kavramlarının ikâme çabalarının sonuçsuz kalması, Türk hukuk aklı ve dünyasının tarihinin bu iki büyük kavram üzerinden yürütmesine ve kendini ifade ve inşa etmesine imkân sağlamaktadır. Tam da bu iki kavram üzerinden tarihimizin derinlik noktalarından günümüze, akabinde ise geleceğe doğru uzanan bir zihnin

⁽⁸⁰⁾ Karatepe şu maddeleri alıntılanmıştır: “*Asıl sakıt oldukça fer dahi sakıt olur*”, “*Hatası zahir olan zan-na itibar yoktur*”, “*Kelamda asıl olan manayı hakikidir*”, “*Örf ile tayin nas ile tayin gibidir*”. (Şükrü Karatepe, “Mecelle'nin Yöntemi ve Hukuk Diline Katkısı”, (Kasım-Aralık 2015) CIX/767-768, Türk Dili, 271-278, 276

hareketi mümkün olabilmektedir. Güriz hukuk fikrinin dış realitenin gözlenmesi mi olduğunu, yoksa deneyden bağımsız olarak insanın zihninde yaratıp kullandığı bir kavram mı olduğunun üzerinde durulması gerektiğine dikkati çekmiştir.⁽⁸¹⁾ Bu nedenle soruyu *hukuk* kavramının apriori olup olmadığı şeklinde sormuştur. Kanonik anlamda bu kavramlar, tarihî ve kültürel gelişmeler karşısında konumlarını muhafaza ederek, dönemlerin ihtiyaçları çerçevesinde yeni yasal zeminler inşasına katkı sağlamaktadır.

SONUÇ

Dil, kültürel ve zihnî ağların temelidir. Dil, toplumun bugünü ve yarınında şekillenen, birikimi doğrudan taşıyan en önemli imkânımızdır. Hukuk dili, hem hukuk evreninin tüm bileşenleri ile hem de genel dil evreninin bileşenleri ile irtibatlıdır.

Yasama ve hukuk inşası süreçlerinde dil, birikimlerin devamlılığı ve birbiriyle irtibatı açısından önemli bir rol üstlenmekte ve işlev yerine getirmektedir. Hukuk dilinin, genel hatları tarihîlik/tarihsellik taşır, bu bakımdan geniş anlamda millet olgusunun bir konuşma aracına da dönüşmektedir. Tarihî millet, tarih yürüyüşü esnasında ortaya konuşma ve iletişim hallerinden pek çoğu ile devamlılığını sağlarken, bunlar arasında hukuk dili ve yasama faaliyeti büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle yasama faaliyeti ve hukuk inşası süreçleri, zihniyet ve paradigma açısından azami dikkat ile tarihî rollerini ifa edecektir.

Diğer yandan kanon düşüncesinin, son aşamada özellikle farklı sahalarda üstlendiği rol, kurucu, temel ilke, estetik ve derinliği ile tebarüz etmiş eserleri ve metinleri merkeze alırken; hukuk hayatının da eserler, genel düşünceler, derinlikli kavramlar gibi temel ve rehber çerçeve metinlere dikkat kesilmesinin bahse konu tarihî sorumluluklar ve seyrî açısından önem taşıdığını belirtmek gerekmektedir. Yasalar gibi bağlayıcı bir nitelik taşımayan kanonik eser ve düşüncelerin, hukuk kültürü ve entelektüel hayatı için verimli tartışmalara ve önemli sonuçlara yol açacağına kuşku bulunmamaktadır. Hukukun bir kültürel olgu olarak da yoluna devam etmesi, dil, klasik ve kanonik eserler çerçevesindeki tartışmalarla mümkün olacaktır. Kavramların, eserlerin ve yazarların kanonik bir güç kazanması kültürel etkinlikle de ilgilidir. Kültürel etkinliği ve devamlılığı olan toplumlar, dilleriyle ve ortaya koydukları eserlerle süreklilik düzlemine geçiş yaparlar. Roma'nın yok olması, kavramlarının, eserlerinin, hatta belli yönetim pratiklerinin yok olduğu anlamına gelmemektedir. Hatta Roma hukuk kültürü varlığını etkin bir şekilde devam ettirmektedir.

Yasama faaliyeti sadece yasa yapmak değil, idealde bir tür değer ve ilkeler sistemi de üretmek anlamına gelmektedir. Değerlerin yaygınlaşması ve kabul görmesi, yasalar

⁽⁸¹⁾ Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, (14. Baskı, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2019) 19

değişse de bunları kanon seviyesine yükseltecektir. Bütün bunların, özellikle Türkiye için ifade edilmesi gerekiyor, dil konusunun siyaset ve ideoloji hatta anlayış meselesi hâline getirilmemesiyle doğrudan ilgili olduğu görülmektedir. Türk hukukunun temel sorunlarının başında dilin olması, diğer bir konuya ve tartışmaya da kaynaklık etmektedir; o da kanon vasfı kazanmaya aday eserlerin ortaya konulacağı bir zeminden uzak durulmasıdır. Maddi hukuk çerçevesinde yasa maddeleri, yüksek yargı içtihatları ve mahkeme kararlarının yorumlarından ve bütün bunların nasıl uygulanacağından ibaret bir mesleki uygulama çerçevesinde kalmaktadır. Bu nedenle bu dar çerçevenin aşılması, uygulamaya dönük eserlerin yanı sıra, felsefi arka planı ele alan metinlerin ortaya konulmasıyla mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Akarsu B, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (TDK, Ankara, 1975)
- Anar T, “Türk Edebiyatında Edebiyat Kanonu: Kanon, Kanona Girmek Ve Kanona Müdahale”, (Mart 2013) 1, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi, 40–78
- Anderson B, *Hayali Cemaatler* (Çev.: İskender Savaşır, Metis, İstanbul, Ekim 1995)
- Assmann J, *Kültürel Bellek* (Çev.: Ayşe Tekin, 2. Baskı, Ayrıntı Y., İstanbul, 2015)
- Arsal S M, *Türk Tarihi ve Hukuk* (İÜHF Yayınları, İstanbul, 1947)
- Atalay Ş, *Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü* (Bilgi Yayınevi, Ankara 1983)
- Başgil A F, *Esas Teşkilât Hukuku, Birinci Cilt* (1960 Tarihli Basıdan Tıpkı Basım, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2019)
- Belge M, “Türkiye’de “Kanon””, (Ocak 2004) 68, Yıl: 11, Kitap-lık, 54-59
- Berman H J, *Hukuk ve Devrim* (Çev.: Kıvılcım Turanlı, Pinhan, İstanbul, 2020)
- Bloom H, *Batı Kanonu* (Çev.: Çiğdem Pala Mull, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014)
- Bozkurt G, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi* (2. Baskı, TTK, Ankara, 2010)
- Cevizci A, *Felsefe Sözlüğü* (Paradigma, İstanbul, 1999)
- Collins R, *Felsefelerin Sosyolojisi* (Çev.: Tufan Göbekçin, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2016)
- Çağbayır Y, Ötüken Türkçe Sözlük, C. 2-3 (Ötüken, İstanbul, 2007)
- Dellaloğlu B F, *Poetik ve Politik* (Timaş, İstanbul, 2020)
- DİA, “Kanon”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, 2013, 323-324
- Erdoğan M, *Anayasal Demokrasi* (13. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017)
- Esen B N, *Türk Anayasa Hukuku*, Fasikül 1 (Ankara, 1971)

- Gedikli F, “Yasa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.24, 2001, 336-340
- Gözler K, “Devletin Bir Unsuru Olarak “Millet” Kavramı”, (Kış 2001) 64, Türkiye Günlüğü, 108-123
- Gözler K, *Devletin Genel Teorisi* (10. Baskıdan Tıpkı Baskı, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2020)
- Güriz A, *Hukuk Felsefesi* (14. Baskı, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2019)
- Hakyemez Y Ş, *Egemenlik Kavramı* (Seçkin Yayınları, Ankara, 2004)
- Hançerlioğlu O, *Felsefe Ansiklopedisi*, C. 3 (Remzi Kitabevi, 1977)
- Heywood A, *Siyasi İdeolojiler Bir Giriş* (Çev.: A.K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın, B. Kalkan, 5. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2013)
- İşıktaç Y ve Metin S, *Hukuk Metodolojisi 2021*, (4. Baskından 8. Tıpkı Basım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2021)
- Karatepe Ş, “Mecelle’nin Yöntemi ve Hukuk Diline Katkısı”, (Kasım-Aralık 2015) CIX/ 767-768, Türk Dili, 271-278
- Koçak O, “Kanon mu, Siz İnaniyor musunuz?”, (Ocak 2004) 68, Kitap-lık, 60-65
- Koschaker P (Yeniden hazırlayan: Dr. Kudret Ayiter), *Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*, (AÜHF Yayınları, Ankara, 1977)
- Kubalı H N, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1958)
- Renan E, *Ulus Nedir?* (Çev.: Gökçe Yavaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016)
- Oğuzman M K ve Barlas N, *Medenî Hukuk* (28. Baskı, Onikilevha Yayınları, İstanbul, 2022)
- Okandan R G, “Devletin Beşeri Unsuru”, (1947) 13, S. 4, İÜHF Mecmuası, 1282-1326
- Özden H. Ö, “Yahya Kemal’in Ölüm Felsefesi”, Arıcan M K, Dağ E ve Arslan M (ed.), *60 Yıl Sonra Uluslararası Yahya Kemal Sempozyumu* (İstanbul Bahçelievler Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2019, 31-46)
- Sevim A, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder* (Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2008)
- Tanör B, *Kurtuluş (Türkiye 1918-1923)*, (Cumhuriyet Kitap, İstanbul, Temmuz 1997)
- Teziç E, *Anayasa Hukuku* (23. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2019)
- Timuçin A, *Felsefe Sözlüğü* (Bulut Yayınları, İstanbul, 2004)
- Zabunoğlu Y K, *Kamu Hukukuna Giriş*, (AÜHF Yayınları, Ankara, 1973)

KUTSAL METİNLERDE SAVAŞ HUKUKU DİLİ

Law of War and its Legal Language in Sacred Texts

Abdülhakim KOÇİN*

Özet

Dil, kendine özgü kuralları olan ve insanlar arasında iletişimi sağlayan en önemli iletişim aracıdır. Dil aynı zamanda bir milletin varlığının da önemli göstergelerinden biridir. Toplumu benzer düşünceler, hissiyatlar ve ortak idealler etrafında toplar. İnsani ve ahlaki değerlerin oluşmasında ve bu değerlerin nesilden nesile aktarılmasında da dilin büyük bir önemi vardır. Ancak şu da unutulmamalıdır ki dili besleyen ve şekillendiren en önemli kaynak dindir. Dünyada konuşulan dillerin pek çoğunda kullanılan kelime, ibare ve tabirlerin önemli bir kısmı din kaynaklıdır ve bunlar Tevrat, Zebur ve Kur'an gibi kutsal metinlerden alınmışlardır.

Bu çalışmada, Tevrat, İncil ve Kur'an'dan örnekler verilerek savaş hukuku dili mukayeseli bir biçimde ele alınacak ve bu dinlere mensup kişilerin savaş esnasında karşı karşıya geldikleri askerlere, yaşlı, çocuk ve kadınlara nasıl davrandıkları ve bu davranış biçimlerinin nelerden kaynaklandığı hususu irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Hukuk, savaş, dil, Tevrat, İncil, Kur'an.

Abstract

Language with its own rules is the most important communication tool between people. Language also reflects a community's persistent features. It gathers society around similar thoughts, feelings and common ideals. Language also has a critical role in the formation of human and moral values and in transmitting them from generation to generation. It should also not be forgotten that one of the most important sources that nourishes and shapes language is religion. A significant part of the words, phrases, and expressions used in most spoken world languages have origins in religious traditions and from sacred texts such as the Torah, Psalms and Qur'an.

* Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi Rektör Yardımcısı, Bingöl/Türkiye, E-Posta: akocin@bingol.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9611-8737.

In this study, the language that prevails in law of war will be discussed comparatively by providing examples from the Torah, the New Testament, and the Qur'an. Analysis will cover how these examples provide impetus regarding the way soldiers in one given religion treat other soldiers during war. The same analysis will be extended for the treatment of elderly, children and women.

Keywords: Law, war, language, Torah, New Testament, Qur'an.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinde kazananı olmamakla birlikte savaşların sürekli gündemde olduğu ve bu savaşlar yüzünden tarih boyunca milyonlarca insanın öldürüldüğü, sakat bırakıldığı, yerinden yurdundan edildiği herkesçe bilinen bir gerçektir. Yine insanlık geride bıraktığımız 20. yüzyılın ilk yarısında biri 28 Temmuz 1914 tarihinde başlayıp 1918 tarihine kadar süren I. Dünya Savaşı, diğeri 1 Eylül 1939 tarihinde başlayıp 2 Eylül 1945 tarihinde sonlandırılan II. Dünya Savaşı olmak üzere iki büyük dünya savaşına şahitlik etmiştir. Ne var ki yaşanan bu iki büyük felakete rağmen geçmişten ders alınmamış olmalı ki dünya yeniden büyük bir felaketin içine hızla sürüklenmeye çalışılmaktadır.

Böyle bir ortamda toplumların hayatını, davranışını, dil ve üslubunu önemli ölçüde etkileyen kutsal metinlerin yaşanabilecek büyük felaketler karşısında nasıl hükümler getirdiği, nasıl bir dil kullandığı hususu büyük önem arz etmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle başlıkta yer alan “kutsal metinler”, “hukuk/savaş hukuku” ve “dil” konusunda özet bilgiler vermekte fayda vardır.

Kutsal Metinler

Kutsal metinlerden kastımız, Allah tarafından insanlara peygamberler vasıtasıyla gönderilen ve insanların yaşamlarında uymaları gereken kuralları içeren Zebur, Tevrat, İncil ve Kur'an'dır. İnsanlar, Allah tarafından gönderilen bu metinlerdeki bilgiler veya hükümler vasıtasıyla iyiyi kötünden ayırabilirler. Başka bir ifadeyle insanlar ancak bu metinlerde yer alan hükümlere göre hareket ettiklerinde dünya ve ahiret mutluluğuna erebilirler. Tarihin hiçbir döneminde insanların ilahi vahiyden ve vahiyleri insanlara ulaştıran peygamberlerden mahrum bırakılmamalarının sebebi de budur. Çünkü insanlar ancak Allah'ın gönderdiği peygamberler vasıtasıyla yaratılış gayelerinin farkına varabilir, Allah'ın emir ve yasaklarından haberdar olabilirler.

Ne var ki adları anılan yukarıdaki kutsal metinlerden biri olan Zebur'un orijinal hâli ya da müstakil herhangi bir nüshası günümüzde mevcut değildir. Ayrıca Davud'a (as) verilen Zebur, helal- haram gibi ahkâm konularını, başka bir deyişle savaş hukukuna ilişkin konuları içermemektedir (Gürkan, 2013: 171-173). Dolayısıyla çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bazı İslam âlimlerine göre metni bazılarına göre de yorumu tahrif edilmiş Tevrat ve İncil'in (Tarakçı, 2004/2: 34) nüshaları günümüzde mevcuttur ve metinlerde ahkâm konularına yer verilmiştir. Bu itibarla çalışmaya konu olan ve mukayese edilen kutsal metinlerden kastımız, Yahudilerin kutsal kitap olarak

kabul ettikleri Tevrat; Hristiyanların yine kutsal kitap olarak kabul ettikleri Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri ile Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an'dır.

Bağlıları tarafından kutsal kabul edilen söz konusu metinlerdeki hükümler; doğumdan ölüme kadarki sosyal hayatta, evlilikte, eğitimde, devlet idaresinde, siyasette ve toplum hayatının daha pek çok alanında oldukça büyük bir öneme sahiptir. Kutsal kitaplarda, belirtilen alanlara göre yer alan hükümlerin her biri aslında başlı başına bir çalışma konusudur. Bu makalede yalnızca kutsal metinlerdeki savaş hukuku üzerinde durulacak; bu kapsamda kutsal metinler olarak adlandırılan mevcut Tevrat, İncil ve Kur'an'da savaş konusunun nasıl yer aldığı, bu konuda nasıl bir dil kullanıldığı ve kullanılan bu dilin tarih boyunca süregelen savaşlarda etkisinin olup olmadığı hususları irdelenecektir.

Savaş Hukuku

Hukuk, temelde Arapça “hak” kelimesinin çoğuludur ve “haklar” manasına gelmektedir. Terim olarak da hukuk, bireylerin yanı sıra birey-devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen ilkelerin, toplumu şekillendiren ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünüdür.

Hukuk kavramının başka bir tanımı ve açıklaması şöyle yapılabilir: *“Yetkili organlar tarafından usulüne uygun olarak çıkarılan bu yasalar, insanların karşılıklı olarak birbirleriyle anlaşmalarını dayanak alan toplumsal sözleşmedir. Sözleşmede yer alan hukuk kuralları insan davranışlarını düzenler ve bulunduğu toplumun değer yargılarını taşır. Bu sebeple insanların anlaşarak ortaya koydukları bu toplumsal sözleşmeye uymaları bir zorunluluktur.*

Bu açıdan bakıldığında hukuk, birey, toplum ve devletin hareketlerini, onların birbirleriyle olan ilişkilerini ve insanın genel anlamda muhatabına nasıl davranması yahut nasıl davranmaması gerektiğini gösteren bir kurallar bütünüdür.” (Koçin, 2016:10).

Toplumsal hayatın her alanına ilişkin hukuk kuralları olduğu gibi savaşın da doğal olarak bir hukuku ve etik (ahlaki) kuralları bulunmaktadır. Kutsal metinlerde bu konuda kuralların olup olmadığı ya da ne tür kuralların olduğu konusuna ilişkin değerlendirmeler ilerleyen sayfalarda uygun alt başlıklarla verilecektir.

Dil

Dil, insan kişiliğinin belirleyici özelliklerinden biridir. Sözlü ya da yazılı ifade şeklinde olabildiği gibi işaret dili hatta ima şeklinde de olabilir. Türk Dil Kurumu *Güncel Türkçe Sözlük*'te dil şöyle tanımlanır:

“İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan, uzlaşmaya dayalı olarak oluşturulmuş sesli veya görsel işaretler sistemi; lisan, zeban.”

Çalışmamızın giriş bölümünde, özet hâlinde verilen bilgilerden; kutsal metinler, savaş hukuku ve dil kavramları ile ilgili açıklamalardan sonra bu metinlerdeki savaş hukuku dilinin nasıl olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Doç. Dr. Hüseyin Çelik'in, "Kur'an'da Savaşla İlgili Getirilen Düzenlemeler" başlıklı makalesinde yer alan şu bilgiler esas alındığında dine dayalı toplumlarda savaş şeklinin din tarafından belirlendiği yargısına varılabilir: *"Dine dayalı olmayan toplumlarda savaşın şeklini, toplumlar veya o toplumları yöneten idareciler belirlerken dine dayalı olan toplumlarda ise 'din' belirlemiştir."* (Çelik, 2017: 21).

Bilindiği üzere din dendiğinde akla öncelikle genel anlamda Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gelir. Yine bilindiği üzere Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat, Hristiyanların kutsal kitabı İncil, Müslümanların kutsal kitabı ise Kur'an'dır.

Çalışmamızın, Giriş bölümünden sonra yer alan aşağıdaki bölümlerinde söz konusu bu üç dinin kutsal metinleri kabul edilen Tevrat, İncil ve Kur'an'da savaş hukuk dilinin nasıl olduğu ayrı ayrı incelenmeye çalışılacaktır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki bu kitaplarda savaşa ilişkin bütün bölümleri, ayetleri bu makale içinde zikretmek, alıntılanmak mümkün değildir. Anılan bu üç dinin kutsal kitaplarında savaşa, savaşın gaye ve kurallarına genel anlamda ışık tutabilecek ve yeterli veri oluşturacak belli başlı bölümler ile ayetlere bu makalede yer verilecek ve bunlar üzerinde bir değerlendirme yapılacaktır.

Tevrat'ta Savaş Hukuku Dili

Savaş hukuku, savaşlarda davranış standardını belirleyen kurallardır. Bu kuralların büyük bir kısmı din kaynaklıdır. Her toplum, savaşta inandığı dinin, kutsal olarak kabul ettiği kitabın kurallarına göre davranış sergiler. Kur'an-ı Kerim'de "ehl-i kitap" olarak nitelendirilen Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat, Hristiyanların ise İncil'dir.

Tevrat'ta ahkama (hüküm vermeye) dair bölümler fazladır. İncil'de ise ahkâma dair bölümler pek fazla değildir. Ayrıca İncil, Tevrat'ı neshetmediği ya da geçersiz kılmadığı için İncil'de yer alan hükümler genel anlamda Tevrat'taki hükümlerdir. Durum böyle olunca, Tevrat'ta yer alan hükümler aynı zamanda Hristiyanlar için de geçerlidir.

Tevrat'taki savaş hukuku dili ile ilgili doğru değerlendirmeler yapabilmek için öncelikle Tevrat'ta savaş ile ilgili ne tür emir ve yasakların olduğunu tespit etmek gerekir. Bu konuda Tevrat'ta yer alan ve savaş hukuku diline örnek teşkil eden belli başlı bölümler şu şekildedir:

"Bir şebre karşı cenk etmek için ona yaklaştığın zaman, onu barışıklığa çağıracaksın. Ve vaki olacak ki, eğer sana sulh cevabı verirse ve kapılarını sana açarsa o vakit vaki olacak ki, içinde bulunan bütün kavim sana angaryacı olacaklar ve sana kulluk edecekler. Ve eğer seninle musalaha etmeyip sana cenk etmek isterse o zaman onu muhasara edeceksin; ve Allah'ın RAB onu senin

eline verdiği zaman onun her erkeğini kılıçtan geçireceksin; ancak kadınları ve çocukları ve hayvanları ve şehirde olan her şeyi, bütün malını kendin için çapul edeceksin ve Allah'ın RABBİN sana verdiği düşmanlarının malını yiyeceksin. Bu milletlerin şehirlerinden olmayıp senden çok uzakta bulunan bütün şehirlere böyle yapacaksın. Ancak Allah'ın RABBİN miras olarak sana vermekte olduğu bu kavmların şehirlerinden nefes alan kimseyi sağ bırakmayacaksın..." (Tevrat, Tesniye, 20: 10-15)

Verilen metinde "sen" diye muhatap alınanlar, Tevrat inancına bağlı olan Yahudilerdir. Burada yer alan hükme göre Yahudi olmayanların Yahudilerle bir arada yaşamaları ancak onların Yahudilere hizmet etmeleri ve onlar için angaryasına çalışmaları şartıyla mümkündür. Aksi durumda bütün erkekleri kılıçtan geçirmeleri; kadın, çocuk ve hayvanları yağma etmeleri emrediliyor ve bu emir sadece barış önerisini kabul etmeyenleri değil kendilerine karşı savaşıyor durumda olmayan çocukları hatta oradaki hayvanları da kapsıyor. Ayrıca dikkat edilecek olursa Tevrat'tan alınan bu örnekte, saldırı veya savaş sırasında uyulması gereken herhangi bir kural gösterilmediği gibi kente (Yahudi olmayanlara) saldırmanın gerekçesi de gösterilmemiştir.

Kutsal kitaplarda savaş dilinin daha bir sert olduğu aşağıda verilen örneklerde oldukça belirgindir. Tevrat'tan alınan yukarıdaki bölümde erkeklerin kılıçtan geçirilmesi; kadın, çocuk ve hayvanların yağma edilmesi emredilirken aşağıdaki bölümde Yahudilerin düşmanı olarak görülen Amaleklilere saldırıp onlara ait her şeyin yok edilmesi; erkek, kadın, çocuk hatta öküz, koyun, deve ve eşek gibi bütün canlıların öldürülmesi emredilmektedir:

"Şimdi git, Amaleki vur ve onların her şeylerini tamamen yok et ve onları esirgeme ve erkekten kadına, çocuktan emzikte olana, öküzden koyuna, deveden eşeğe kadar hepsini öldür." (Tevrat, 1. Samuel, 15: 3).

Bir önceki örnekte olduğu gibi bu örnekte de Yahudilere herhangi bir kurala bağlı kalmalarını gerektiren *sınırlama* getirilmiyor ve kendilerinden olmayanlara (Amaleklilere) herhangi bir gerekçe gösterilmeden saldırımları emrediliyor.

Tevrat'ın aşağıdaki bölümünde şiddet dili daha da artmıştır. Yukarıdaki iki örnekte her canlının öldürülmesi ve yağma edilmesi emredilirken aşağıdaki bölümde şehrin ahalisi kılıçtan geçirildikten sonra şehrin ve şehirde bulunan her şeyin tamamen yok edilmesi; şehrin ve şehrin içinde bulunan canlı cansız her şeyin yakılması emredilmektedir:

"O şehrin ahalisini mutlaka kılıçtan geçireceksin, onu ve onda olan her şeyi, hayvanlarını tamamen yok edeceksin. Ve onun bütün çapul malını sokağın ortasına yığacaksın ve şehri ve bütün çapul malının hepsini ateşle Allah'ın RABBE yakacaksın ve ebedi bir yığın olacak ve artık yapılmayacaktır. Yok

edilecek şeylerden hiçbirini eline yapışmayacak ta ki Allah'ın RABBİN gözünde doğru olanı yapmak için bugün sana emretmekte olduğum RABBİN bütün emirlerini tutmak üzere, RABBİN sözünü dinlediğin zaman RAB öfkesi kızgınlığından dönsün ve atalarına and ettiği gibi sana merhamet göstere ve sana acısın ve seni çoğaltsın.” (Tevrat, Tesniye, 13: 15-18).

Bu emirde görüldüğü üzere Tevrat inancına göre bütün bir şehrin ve şehirde bulunan canlı cansız her şeyin yakılması Allah rızasını kazanmanın gereklerinden biridir. Aksi durumda Rableri onlara acımaz ve kızgınlığından dönmez.

Tevrat'ta yer alan aşağıdaki bölümde ise Yahova'yı savaş tanrısı olarak gören Tevrat'taki inanca uygun olarak Tanrı'nın kendisi savaş alanında ve kullarıyla savaş hâlinde:

“Sen benim topuzum ve cenk silahlarımsın ve seninle milletleri kıracağım ve seninle ülkeler belak edeceğim ve seninle atı ve binicisini kıracağım ve seninle cenk arabasını ve binicisini kıracağım ve seninle erkeği ve kadını kıracağım ve seninle genç adamı ve ere varmamış kızı kıracağım ve seninle çobanı ve sürüsünü kıracağım ve seninle çifti ve çiftini kıracağım ve seninle valileri ve kaymakamları kıracağım. Ve Sionda, gözlerinizin önünde yaptıkları bütün kötülükleri Babil'e ve Kıldaniler diyarında oturanların hepsine ödiyeceğim, RAB diyor.” (Tevrat, Yeremya 51: 20-24).

Tevrat'ın bu bölümünde ortaya konan Tanrı tasviri, iyiyi kötünden ayırabilmeleri için kullarına peygamberleri vasıtasıyla kutsal kitapları gönderen ve o kitaplarda yer alan hükümlere uygun yaşayıp mutlu olmalarını isteyen bir Tanrı değildir; aksine kulları arasında Yahudi ve Yahudi olmayanlar şeklinde ayırım yapan ve Yahudilerin düşmanları olmasalar bile Yahudilerin düşman olarak bellediklerine düşman olan, onlardan intikam alan bir savaşçı tasviridir. Bu tasvir, ilahi dinlerin temel konusu olan hak, hukuk ve adalet duygusuna hâlel getireceği gibi Tevrat'ın tahrif edildiği iddiasını da haklı çıkarır.

Tevrat'ta Tanrı'nın kulları arasında ayırım yaptığına, Yahudileri kayırdığına, başka kavimlerin üzerine saldığına, ayak basacakları her yeri onlara vadettiğine ilişkin bölümler de vardır. Aşağıdaki bölüm buna örnek verilebilir:

“Ayak tabanınızın basacağı her yer sizin olacak; sınırınız çölden ve Lübnan'dan, ırmaktan, Fırat ırmağından garp denizine kadar olacaktır. Önünüzde kimse duramayacak; Allah'ınız RAB, size söylediği gibi dehşetinizi ve korkunuzu ayak basacağınız bütün diyar üzerine koyacaktır.” (Tevrat, Tesniye, 11: 24-25).

Tevrat'ta yer alan bu görüş, Yahudilerin 3000 yıldır peşinde koştukları “Arz-ı Mev’ud” (Vadedilmiş topraklar) iddiası veya efsanesidir. Bu efsane; başta Haçlı seferleri olmak üzere çıkarılan savaşların, Yahudilerin binlerce yıldır yaşadıkları her coğrafyadan sürgün edilmelerinin asıl nedenidir. Bugün yakın coğrafyamızda, başta dünyanın süper gücü iddiasında bulunan ABD ve Batı’nın desteğini arkasına alan İsrail’in sürdürdüğü *savaş*, katliam ve soykırımların itici gücü ve temel argümanı bu efsanedir.

Tevrat’ta savaşa, savaş hukukuna ve diline ilişkin bölümler şüphesiz bu verilen örneklerle sınırlı değildir. Bu bölümlerden biri, dinî ve ahlaki emirler içerdiği için Yahudilikte önemli bir yeri olan “On emir”dir. On emir; Yahudiliğe göre Tevrat’ın, başka bir deyişle 613 emirden oluştuğu kabul edilen Yahudi şeriatının özetini oluşturmaktadır ve bu emirler insanın Tanrı’ya ve diğer insanlara nasıl davranılması gerektiğini belirten temel sorumluluklarını içermektedir. Söz konusu bu emirler tevhid inancını, putperestliğin yasaklanmasını, Allah’ın adının boş yere ağza alınmamasını ve O’nun adıyla yalan yere yemin edilmemesini, cumartesi günü yasağına uyulmasını, ana babaya hürmet edilmesini, insanın öldürülmemesini, hırsızlık yapılmamasını, zina etmemeyi, komşuya karşı yalan şahitlikte bulunmamayı, komşunun malına ve mülküne tamah etmemeyi bildiren hususlardır (Harman, 2007: 347-350).

Ama Tevrat’ta savaş hukuku dilini yansıtan bu “On emir”deki hükümler değil ondan önce örnek olarak verdiğimiz bölümlerdir. Ayrıca konuyu uzatmamak için burada yer vermediğimiz savaş hukukuna ilişkin kuralların yer aldığı başka bölümler de vardır. Söz konusu bu bölümler de yine anlam, dil ve üslup bakımından verilen örneklerden farklı değildir ve bunların tekrarı mahiyetindedir. Dolayısıyla makalenin hacmi göz önünde bulundurularak burada verilen az sayıdaki örnekler, mevcut Tevrat’taki savaş hukuku diline ilişkin değerlendirme yapmamız için yeterlidir.

Bu kapsamda bir değerlendirme yapmak gerekirse konuya ilişkin yukarıda verilen bu örnekler; Tevrat’ta temel mantığın savaş üzerine kurulduğu, savaşın kutsandığı, şiddet ve katliamların meşru hatta teşvik edildiği kanaatini oluşturmaktadır. Bu durum Yahudilerin, bulundukları coğrafyalarda yaşayan diğer insanlarla sağlıklı bir iletişim dilini geliştirememelerine, kendi inancında olmayanları sürekli bir tehdit olarak görüp onlarla savaşmalarına neden olmuştur. Genel kanaate göre Yahudilerin tarih boyunca bulundukları her yerden sürgün edilmelerinin nedeni budur. Ali Osman Kurt’un, Yahudi tarihindeki sürgünlere ilişkin olarak verdiği şu bilgiler de bu kanaati doğrulamaktadır:

“Yahudi tarihi, isyanlar, savaşlar ve sürgünlerle doludur. Yahudiler tarihte birçok kez, kendi topraklarından başka ülkelere sürgüne gönderilmişlerdir. Bu sürgünler içerisinde Yahudiler üzerinde en büyük etkiyi hiç şüphesiz Babil sürgünü yapmıştır.

Yahudi literatüründe Yahudilerin yaşadıkları sürgünler, yalnızca tarihsel birer olay olarak değil, Yahudilerin işledikleri günahlara karşılık tanrısal bir ceza olarak değerlendirilmiş; Yahudileri sürgüne gönderenlerse Yahudileri cezalandırmak için Tanrı tarafından seçilmiş birer elçi olarak telakki edilmiştir: Sürgün, Yahudilerin haddi aşmaları ve günahları sebebiyle tanrısal bir cezalandırmadır.” (Kurt, 2006: 61).

Günümüzde de Yahudilerin büyük bir kısmı, özellikle siyonizmin etkisinde olanlar, Tevrat’taki bu hükümleri bir millet ve devlet politikası hâline getirmişlerdir. Zayıf oldukları dönemlerde sessiz bir görüntü sergileyip içinde yaşadıkları toplumları ifsat ederken kendilerini güçlü hissettiklerinde de dindaşlarından veya ırklarından olmayanlara karşı kurnasız ve acımasız savaşların yanı sıra katliamlar yapmaktadırlar.

Bugün İsrail’in, Gazze başta olmak üzere Filistin’in tamamında, Ürdün’de ve yakınındaki bütün coğrafyalarda yürüttüğü savaş ve işgaldeki uygulamaları, soykırım ve katliamları insanlık için bir utanç kaynağı ve felaket olsa da Tevrat’taki savaş hukukunun ruhuna ve diline uygun düşmektedir.

Tevrat’ta savaş hukuk diline ilişkin yukarıda verilen örnekler göz önünde bulundurulup özetlenecek olursa Yahudilik’e ait kutsal metinlerde ahlaki konuların önemli bir yer tuttuğu ve Tanrı’nın iyiliklerini taklit etmenin ilke olarak ön planda tutulduğu görülür (Kiraz, 2005: 53). Bununla birlikte Tevrat’ın barışçıl bir dile sahip olmadığı âdeta bir savaş kitabı olduğu ve savaşı körüklediği, Tevrat inancına bağlı olmayanların, başka bir deyişle Yahudi olmayanların sürekli bir tehdit unsuru olarak görüldüğü, bu nedenle de savaş ve katliamların Tevrat’ta meşrulaştırıldığı öne çıkmaktadır.

İncil’de Savaş Hukuku Dili

İncil’de toplumsal hayata yön veren hükümler çok azdır. Ancak buna rağmen az da olsa savaşa dair hükümler mevcuttur. İncil’de ahkâma dair bu hükümler de genel anlamda Tevrat’ta yer alan hükümlerdir. Çünkü İncil kendisinden önce gelen Tevrat’ı neshetmemiş, onu geçersiz kılmamıştır. Tarihte her ne kadar Yahudiler ve Hristiyanlar arasında çetin savaşlar yapılmış, acımasız katliamlar yaşanmış ise de Tevrat’taki hükümler Hristiyanlar için de geçerliliğini korumuştur.

Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat ile Hristiyanların kutsal kitabı olan İncil’de savaşa ve savaş hukukuna ilişkin farklı hatta tezat teşkil edecek hükümlerin yer aldığı bölümler de vardır. Bu bölümlerden biri şöyledir:

“Ama siz dinleyenlere diyorum: Düşmanlarınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik edin; size lanet edenleri kutsayın ve size hakaret edenler için dua edin. Ve bir yanağına vurana öbürünü de sun; ve abanı alandan gömleğini de esirgeme. Senden her dileyene ver ve senin malını alandan geri isteme. Ve insanların size

ne yapmalarını istiyorsanız, siz de onlara öylece yapın. Ve eğer sizi sevenleri severseniz size ne teşekkür (karşılığı) olur? Çünkü günahkârlar bile kendilerini sevenleri severler. Ve eğer size iyilik edenlere iyilik ederseniz size ne teşekkür (karşılığı) olur? Çünkü günahkârlar bile aynısını yaparlar.” (İncil, Luka, 6: 27-33).

İncil’in bu bölümünde yer alan savaş hukuku dili, dikkat edilecek olursa Tevrat’taki savaş hukuku diline tezat teşkil edecek şekildedir ve son derece yumuşaktır. Ayrıca Tevrat’ta insanlar iki farklı kategoride (Yahudiler ve onların düşmanları) gösterilirken burada herhangi bir ayırım yapılmamış; düşman ya da günahkâr bile olsalar onların sevimleri hatta onlara dua edilmesi tavsiye edilmiştir.

İncil’de bu bölüme benzer savaş hukuku diline örnek teşkil edecek bir başka bölüm de şu şekildedir:

“Göze göz ve dişe diş denildiğini işittiniz. Ama ben size derim ki kötüye karşı direnmeyin; ama her kim senin sağ yanağına vurursa ona ötekini de çevir. Ve seninle yargıca gidip gömleğini almak isteyen abanı da bırak. Ve seninle yargıca gidip gömleğini almak isteyen abanı da bırak. Ve her kim seni bir mil gitmeye zorlarsa onunla iki (mil) git. Senden dileyene ver ve senden ödünç almak isteyenenden yüz çevirme. Komşunu seveceksin ve düşmanından nefret edeceksin denildiğini işittiniz. Ama ben size derim, düşmanlarınızı sevin, size lanet edenleri kutsayın, sizden nefret edenlere iyilik edin ve size hakaret ile davrananlar ve zulmedenler için dua edin. Öyle ki göklerdeki Babanızın oğulları olasınız; çünkü O, güneşini kötülerin ve iyilerin üzerine doğdurur ve doğru olanlar ile doğru olmayanların üzerine yağmur yağdırır. Çünkü eğer sizi sevenleri severseniz ne ödülünüz olur? Vergi toplayıcıları bile aynısını yapmıyorlar mı? Ve eğer yalnız kardeşlerinizi selamlarsanız (diğerlerinden) daha fazla ne yapmış olursunuz? Vergi toplayıcıları da öyle yapmıyorlar mı? Bu nedenle gökteki Babanız kusursuz olduğu gibi siz de kusursuz olun.” (İncil, Matta, 5: 38-48).

Ne var ki İncil’de savaş hukuku diline örnek olarak verilen bu iki bölümdeki yumuşak dil ve iyimser hava diğer bölümlerde Tevrat’ta olduğu gibi yerini şiddet diline bırakır. Aynı şekilde, yukarıdaki iki örnekte insanları sevmeyi, onlara dua etmeyi ve herkese iyilik yapmayı tavsiye etmekle birlikte emreden Tanrı tipi / tasviri, yerini yeryüzüne barışı değil savaşı / kılıcı getiren; oğulla babasının, kızla annesinin, gelinle kaynanasının arasını açmaya çalışan bir Tanrı tipine / tasvirine bırakır. Bu Tanrı tipi, Hristiyanlık inancında “Baba-Oğu-Ruhulkudüs” üçlemesinde yer alan Hz. İsa’dır. Matta İncili’nde yer alan şu bölüm buna uygun bir örnektir:

“Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın; ben barış değil, ama kılıç getirmeye geldim. Çünkü ben adamla babasının ve kızla annesinin ve gelinle kaynanasının arasına ayrılık koymaya geldim. Ve adamın düşmanları, kendi ev halkı (olacaktır).” (İncil, Matta, 10: 34-36).

İncil’in bir başka bölümünde de yine bu üçlemede yer alan ve Hristiyanlarca hem Tanrılarının biri hem de Tanrının oğlu olarak kabul edilen Hz. İsa şöyle der:

“Üstelik, üzerlerine krallık etmemi istemeyen o düşmanlarımı buraya getirin ve önümde öldürün.” (İncil, Luka, 19: 27).

Aşağıdaki bölümde de yine Tevrat’ta olduğu gibi dünyayı ateşe veren bir Tanrı portresi vardır. Ayrıca bu portredeki Tanrı, mutlak güç sahibi olan değil vaftizlenen, insan gibi canı sıkılan bir Tanrıdır. Bu bölümdeki savaş hukuku dili de yine barışçıl değil şiddet içeren bir dildir:

“Ben dünyaya ateş atmaya geldim ve eğer şimdiden tutuşmuşsa daha ne isterim? Ama vaftiz edileceğim bir vaftiz var ve o yerine gelinceye dek nasıl sıkılmaktayım! Dünyaya barış vermek için mi geldiğimi sanıyorsunuz? Size hayır diyorum ama daha çok ayrılık (yapmaya geldim).” (İncil, Luka, 12: 49-51).

Dikkat edilecek olursa savaş hukukuna ilişkin İncil’de (Luka’da) yer alan bu bölümdeki dil, şiddet bakımından Tevrat’taki savaş hukuku diline çok benzer. Ancak Tevrat’taki “Yahudiler ve onların düşmanları” tarzındaki bir ayırım burada görülmemektedir. Başka bir ifade ile İncil’de, “Hristiyanlar ve onların düşmanları” tarzında bir ayırım yapılmamış; Tanrı’nın dünyaya geliş nedeni dünyayı ateşe verme ve ayırım yapmadan, insanlar arasına ayrılık sokma olarak gösterilmiştir.

Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, İncil’de kullanılan dilin, Tevrat gibi İncil’in de ilahi kaynaktan uzaklaştığını ve metnin kutsallığını tartışılır hâle getirdiğini söylemek mümkündür.

İncil’den alınan aşağıdaki bölümde de yine şiddet eylemlerinden ve dünyanın sonlarına doğru felaketlerin yaygınlaşacağından söz edilmektedir. Şiddet eylemleri ve felaketler de bilindiği üzere savaşı çağırıştırır. Savaşı çağırıştıran bu örnekte de yine şiddet dili ön plandadır:

“Ama ben gelinceye dek sizde olanı sıkı tutun. Ve gelip gelene ve benim işlerimi sona dek tutana, uluslar üzerinde yetki vereceğim. Ben Babamdan (yetki) aldığım gibi ve çömlekçinin kapları kırılıp parçalandığı gibi onları demir çubukla güdecektir.” (İncil, Vahiy, 2: 25-27).

Alıntı yapılan bölümlere bakıldığında ilk iki örnekte görüldüğü üzere Hristiyanlığın barıştan yana bir din olduğu ve Tevrat'taki sert savaş hukuk dilinin/ hükümlerinin Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'de yumuşadığı izlenimi ortaya çıkar. Ne var ki yukarıda da belirtildiği gibi verilen bu ilk iki örneği takip eden bölümlerde İncillerdeki savaş hukuk dili Tevrat'inkinden farklı değildir.

Tarihî gerçekliğe baktığımızda ne son iki yüz yılda ortaya konan bu sözleşmelerin ne de bundan çok önce Antik Yunan ve Roma dönemlerinde Platon (M.Ö. 427-347), Aristo (M.Ö. 384-322), Cicero (M.Ö. 106-43) vb. düşünürler tarafından dile getirilen (Hoş, 2011: 15- 25) savaş kurallarının, başka bir deyişle haklı savaş düşüncesinin ve adalet anlayışının tarih boyunca bir anlamı olmuştur. Uluslararası hukukun kurucularından olduğu kabul edilen Hugo Grotius (1583-1645) da *Savaş ve Barış Hukuku* adlı eserinin giriş bölümünde, Tevrat ve İncil'deki hukuk dilinin etkin olduğu Hristiyan dünyasında yaşanan bu durumu şu şekilde dile getirir:

“Hristiyanlık dünyasının her yanında, savaşla ilgili öyle delicesine bir başıboşluk görmekteyim ki bundan en barbar halklar bile utanç duyarlardı. Hiçbir neden olmaksızın ya da incir çekirdeği bile dolduramaz nedenlerle savaşa atılanlar görülmektedir; bir kez ele silah alınınca da Tanrı ya da insan yapısı her türlü hukuk ayaklar altında çiğnenmektedir. Sanki bir genel buyrukla artık ölçüsüzcesine her türlü suç işlemeye izin verilmiş gibi...” (Grotius, 1967: VI).

Batı, belki de son iki yüz yıldır insanı merkeze alırken kendi dinlerinin kutsal metinleri olan İncil ve Tevrat'taki bu çelişkileri göz önünde bulundurmuş; savaşın da bir hukuki çerçevesinin olması gerektiğinden hareketle ilki 1864 yılında olmak üzere 1906, 1929 ve 1949 yıllarında imzalanan Cenevre Sözleşmeleri, Lahey Sözleşmesi ve daha sonra yapılan ek protokollerle savaş kurallarının belirlenmesine öncülük etmiştir. Sözleşmelerde yer alan kurallar savaş esnasındaki uygulamaları; esir ve yaralılara karşı güç kullanımını; hasta, çocuk, kadın ve yaşlılara davranma biçimini belirleyen kurallardır. Söz konusu sözleşmeler ve imzalanan ek protokollerle daha insancıl hâle getirilmeye çalışılan savaş hukuk kuralları, bilindiği üzere insanın değerli bir varlık oluşu, manevi değerlerinin ve yaşama hakkının kutsallığı, maddi varlığının korunması gibi temel evrensel ilkelere dayanır. Bu kuralları ihlal edenler, uluslararası bir teşkilat olan Avrupa Konseyine bağlı olarak 21 Ocak 1959 tarihinde kurulan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde yargılanıp cezalandırılırlar.

Ne var ki bu sözlerin söylendiği tarihten günümüze kadar 400 yıl geçmiş olmasına rağmen Tevrat ve İncil'deki savaş hukuku diline yukarıda örnek olarak verilen hükümlerden beslendiği açık bir gerçeklik olan siyonizmin küresel çapta egemen güç olduğu günümüzde, tarihin en acımasız soykırımının yaşandığı Gazze başta olmak üzere pek çok coğrafyada maddi kazanımlar elde etmek ve başka devletler üzerinde egemenlik kurmak için yapılan savaşlarda da her türlü hukuk ayaklar altına alınıp çiğnenmekte; insan hakları, hukukun üstünlüğü, adalet ve dürüstlük göz ardı edilerek insanlık büyük bir felakete sürüklenmektedir.

Kur'an'da Savaş Hukuku Dili

Kur'an-ı Kerim'de konuya ilişkin ayetlere bakıldığında, barışın esas olduğunu ve savaştan kaçınmak gerektiğini gösteren pek çok ayetin yanında zorunlu hâllerde savaşılmaya cevaz veren hatta savaşmanın bir zorunluluk olduğunu gösteren ayetler de vardır. Ancak savaşa cevaz veren ya da savaşmanın bir zorunluluk olduğunu gösteren ayetlerde de hangi durumlarda savaşın yapılabileceği ya da savaşmanın bir zorunluluk olduğunda düşmana nasıl davranılması gerektiği hususu açıkça belirtilmiştir. Kur'an-ı Kerim'deki bu ayetler başlıklar hâlinde aşağıda sıralanmıştır:

Barışın esas olduğunu ve savaştan kaçınmak gerektiğini gösteren ayetler

Savaş hukuku konusunda yapılan bilimsel çalışmaların pek çoğunda olduğu gibi İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyelerinden Muzaffer Sencer'in "İnsan Hakları ve Savaş" adlı makalesinde de "Savaş, insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte savaş hukuku, ancak 20. Yüzyılın ilk yarısının ürünüdür." şeklinde yanlış bir değerlendirmede bulunmaktadır (Sencer, 1990: 15). Oysa her ne kadar Batı'da, ilki 1865 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmeleri, Lahey sözleşmesi ve daha sonra yapılan ek protokollerle savaşlarda uygulanan güç kullanımlarına ilişkin sınırlamalar ve uluslararası savaş hukuku kuralları belirlenmiş ise de yaklaşık 1400 yıl önce nazil olan Kur'an-ı Kerim'de savaşa girmeyi zorunlu kılan haklı nedenler, savaş esnasında ve savaş sonrasında nasıl davranılması gerektiğine ilişkin kurallar en ince detaylarına kadar belirlenmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de din, dil, cinsiyet ve herhangi bir ırk ayırımı yapılmadan insanın diğer canlılar arasında yaratılış itibarıyla en değerli varlık olduğu şu ayet ile açıkça beyan edilmektedir:

"Biz insanoğlunu mükerrem kıldık." (Kur'an-ı Kerim, İsrâ suresi, 17: 70).

Bu ayet-i kerime ile insanın konumu belirlenmiş; ayırım yapılmadan istisnasız bütün insanların can güvenliği, saygınlığı vb. temel hakları sağlam bir şekilde koruma altına alınmıştır. Aşağıdaki ayet-i kerimde ise insanın düşünce, fikir ve inanç özgürlüğü de güvence altına alınmış; hiç kimsenin din adına herhangi birinin dinini zorla değiştiremeyeceği, başka bir dine sokmak için zorlayamayacağı açıkça belirtilmiştir:

"Dinde dine sokmak için zorlama yoktur." (Kur'an-ı Kerim, Bakara suresi, 2: 256).

Bu ayet-i kerime ile barışın önemine dikkat çekilmiş, dinin istismar edilerek başkalarını din adına zorla dine sokmak için savaş açmanın önu kesilmiştir. Çünkü savaş, "eşref-i mahlukat" (yaratılmışların en değerlisi) olan insana verilen bütün değerlerin çiğnenmesine, insanların öldürülmesine, sakat bırakılmasına neden olan bir durumdur.

Yukarıda verilen bu iki ayette, dikkat edilecek olursa muhatap sadece mü'minler, kâfirler ya da belli bir dinin mensupları değil yaratılan ve sorumluluk sahibi *bütün* insanlardır. Aşağıdaki ayette ise muhatap iman edenlerdir:

“Ey iman edenler! Hepiniz toptan barış ve selamete girin de şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, sizin aranızı açan belli bir düşmandır.” (Kur'an-ı Kerim, Bakara suresi, 2: 208).

Barışa sekte vuran, huzursuzluğa, kargaşaya ve savaşa götüren adımların insanın apaçık düşmanı şeytana ait olduğu; o adımların izlenmemesi, haksızlığa meydan verilmemesi ve haksız yere insanların öldürülmemesi gerektiği bu ayet-i kerimede belirtilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de barışı esas alan daha pek çok ayet vardır. Aşağıdaki ayette de yine barış esas alınmış, savaştan kaçınanların barış tekliflerinin değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiş ve karşı taraftan saldırı yapılmadığı müddetçe saldırıya geçmenin ve savaşı başlatmanın önü kesilmiştir:

“O halde, onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse, o takdirde Allah onlara saldırmak için size yol vermez.” (Kur'an-ı Kerim, Nisa suresi, 4: 90).

Ayet-i kerimelerde görüldüğü üzere Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de barış esas alınmıştır. Burada kullanılan dil ve anlatım da barışı sağlamaya yöneliktir ancak İncil'de yer alan *“Kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbürünü de çevirin.”* (Matta, 5: 39) şeklinde bir anlayış İslam'da yoktur.

Kur'an-ı Kerim'de haksızdan haklının hakkını almak, haksıza haddini bildirmek de gelen emirler arasındadır. Bu yüzden Kur'an-ı Kerim'de barışı esas alan yukarıdaki ayetlerin yanı sıra savaşa cevaz veren hatta saldırı yapılması durumunda savaşmanın bir zorunluluk olduğunu gösteren ayetler de vardır.

Savaşa cevaz veren ya da savaşmanın bir zorunluluk olduğunu gösteren ayetler

Bir önceki başlıkta belirtildiği üzere Kur'an-ı Kerim barışı esas almıştır. Ancak herhangi bir saldırı ya da hak gaspı olduğunda savunmaya geçmek, zulme engel olmak ve hakkı teslim etmek için savaşmak da bir zorunluluk ve yükümlülüktür. Böyle durumlarda savaşa cevaz veren ayetlerden biri şudur:

“Savaş açanlara Allah yolunda siz de savaşın, ancak (sakın) aşırı gitmeyin.” (Kur'an-ı Kerim, Bakara suresi, 2: 190).

Savaşa cevaz veren bu ve buna benzer ayetlerden maksat barışı korumak, zulme engel olmak ve adaleti sağlamaktır. Kur'an-ı Kerim'de bu konuda bir belirsizlik ya da bir kararsızlık yoktur; savaş açanlara Allah yolunda savaş açmak ihtiyari (tercihe

bağlı) bir durum değil bir zorunluluktur. Durum bu olduğu hâlde Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde ısrarla adaleti sağlamaya vurgu yapılmış; din konusunda savaşa girmeyenlere, işgal girişiminde bulunmayanlara ve bu tür saldırganlıklara destek vermeyenlere karşı düşmanlık yapmamak, adaletli davranmak ve iyilik yapmak emredilmiştir:

“Sizinle din konusunda savaşmamış, sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara iyilik yapmak ve adaletli davranmaktan Allah sizi menetmez; çünkü Allah adaletli davrananları sever. Allah sizi ancak sizinle savaşan, yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza arka çıkmış olanlarla dostluk etmenizden meneder.” (Kur'an-ı Kerim, Mümtetine suresi, 60: 8-9).

Kur'an-ı Kerim, savaş etmeyi sadece yukarıdaki ayetlerde belirtilen durumlarla sınırlı tutmaz. Herhangi bir nedenden dolayı saldırı olmasa ve din konusunda herhangi bir savaşa girişilmemiş olsa bile zulme uğrayıp kendilerini savunamayacak derecede çaresizlik içinde kalanların zulümden kurtarılması ve zalimlerin durdurulması için de savaşın yapılması bir zorunluluk hâline getirilir.

“Size ne oluyor ki Allah yolunda ve çaresizlik içinde bırakılan: “Ey büyük Rabbimiz! Ahalisi zalim olan şu memleketten bizi kurtarıp çıkar. Tarafından bir sahip gönder, katından bir yardımcı yolla!” diye yalvarıp yakaran bir kısım erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda düşmanla çarpışmıyorsunuz?” (Kur'an-ı Kerim, Nisa suresi, 4: 75).

Kur'an-ı Kerim'de bu ayet-i kerimeye uygun olarak hareket edenler Allah'ın yarattığı kulları arasında hakka sarılarak doğruları gösteren ve hak ile adaleti sağlayan topluluk (ümme) olarak anılırlar (Kur'an-ı Kerim, A'raf suresi, 7: 181).

Kur'an-ı Kerim'de bu nedenlerin dışında ahdi (antlaşmayı) bozmak, antlaşmaya sadık kalmamak da savaş nedeni sayılmıştır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra oradaki Yahudilerle savaşmamak için antlaşma yapmıştı. Ne var ki Yahudiler yaptıkları antlaşmaya bağlı kalmayıp fitne çıkarmış ve Müslümanların aleyhine çalışmaya başlamışlardı. Aşağıdaki bu hadise üzerine nazil olmuş ayette ahdine sadık kalmayan, fitne ve fesat çıkaranlara karşı savaşıma izin verilmiştir:

“(Ey müminler!) verdikleri sözü bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız; yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçek) müminler iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha lâyıktır.” (Kur'an-ı Kerim, Tevbe suresi, 9: 13).

Bu ayette savaşmaya izin verilmiş ancak başka bir ayette yapılacak savaşa bir sınır getirilmiştir. Yahudi, Hristiyan ya da müşrik de olsalar kendileriyle yapılan antlaşmalara bağlı kalarak fitne çıkarmadıkları sürece onlarla savaşmak yasaklanmış ve yapılan sözleşmeye bağlı kalınması emredilmiştir:

“Ancak kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklerden size olan ahitlerinde hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiçbir kimseye yardımda bulunmamış olanlar bunun dışındadır. Siz de onlarla olan antlaşmanızın hükümlerine antlaşma süresinin sonuna kadar uyunuz. Muhakkak ki Allah muttakileri sever.” (Kur’an-ı Kerim, Tevbe suresi, 9: 4).

Kur’an-ı Kerim’de savaşa cevaz verilen durumlardan bir diğeri de fitneyi ortadan kaldırmaktır. Kur’an-ı Kerim’de fitne savaşta, öldürmekten daha şiddetli görülmüştür. Çünkü fitne barışı ortadan kaldıran; insanların haksız yere öldürülmesine, yerinden yurdundan edilmesine ve kargaşaya neden olan bir durumdur. Barış ortamının sağlanması ve fitnenin ortadan kaldırılması için de savaşa cevaz verilmiştir:

“Fitne(den eser) kalmayınca, din de yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse artık zalimlerden başkasına hiçbir husumet yoktur.” (Kur’an-ı Kerim, Bakara suresi, 2: 193).

Yukarıda verilen ayetlerdeki hükümler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, yapılan savaşın haklı bir nedene dayanması gerektiği sonucu çıkıyor. Bu haklı nedenlerden öne çıkanlar şu şekilde maddeleştirilebilir: Herhangi bir nedenle saldırı yapıldığında kendini, çevresini, milletini ve vatanını savunmak; din konusunda savaş çıkaranlara karşı koymak; mazlumlara zalimlerin zulmünden kurtarmak; ahdi bozmak, anlaşmaya sadık kalmamak ve fitne çıkarmak.

Savaş esnasında nasıl davranılması gerektiğini gösteren ayetler

Kur’an-ı Kerim’de savaşa cevaz veren ya da zorunlu hâllerde savaşmanın bir zorunluluk olduğunu belirten ayetlerde hüküm adaleti sağlamaktır. Adaleti sağlamak uğruna yapılan savaşlarda karşı tarafa zulmetmemek de aynı derecede bir zorunluluk ve yükümlülüktür.

Bir önceki bölümde Tevrat ve İncil’de savaş hukuku dili ile ilgili değerlendirmeler yapılırken bu kitaplardaki savaş hukukuna ilişkin değerlendirmeler yapılmamıştı. Çünkü anılan kitaplarda savaşın gerekçeleri belirgin olmadığı gibi savaş esnasında uyulması gereken herhangi bir sınırlama da yoktur. Ancak Kur’an-ı Kerim’de hem savaşın gerekçeleri hem de savaş esnasında ve savaş sonrasında uyulması gereken kurallar net bir şekilde ortaya konmuştur. Buna ilişkin Kur’an-ı Kerim’de yer alan ayetlerden bazıları şunlardır:

“Ceza verecek olursanız, size yapılan azap ve cezanın misliyle cezalandırın. Ama eğer bu hususta sabrederseniz, bilin ki bu, sabredenler için daha hayırlıdır.”
(Kur’an-ı Kerim, Nahl suresi, 16: 126).

Bu ayette görüldüğü üzere Kur’an-ı Kerim’de adalet ön planda tutulmuş ve her hâlükârda adaletin sağlanması, adaletten ayrılmamak gerektiği emredilmiştir. Savaşta bile aşırılığa kaçmak ve haddi aşmak yasaklanmıştır. Aşağıdaki ayet bu hususu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Sizi Mescid-i haramdan menettiler diye bir kavme karşı beslediğiniz kin, sakın sizi tecavüze sevk etmesin. İyilik etmek, fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın. Günah işlemek ve haddi aşmak üzerinde yardımlaşmayın Allah’tan korkun. Şüphesiz ki Allah, cezası çok çetin olandır.”
(Kur’an-ı Kerim, Maide suresi, 5: 2).

Aşağıdaki ayette de yine adalet vurgu yapılmış, takvaya daha yakın olan yolun adaletle bağlı kalmak olduğu belirtilmiş ve müminlere âdil olmaları emredilmiştir:

“Ey iman edenler! Haktan yana olup var gücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin ve adalet numunesi şahitler olun! Bir topluluğa karşı, içinde beslediğiniz kin ve öfke, sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil davranın, takvaya en uygun hareket budur. Allah’a karşı gelmekten sakının! Çünkü Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.” (Kur’an-ı Kerim, Maide suresi, 5: 8).

Vicdan gibi adalet duygusu da ulvi (yüce) duyguların başında gelir. İnsanlar kimi zaman değişik nedenlerle kin ve nefret gibi kişisel duygularının esiri olabiliyor. Bu tür duyguların en yoğun yaşandığı zaman ve ortamlar ise savaş zamanları ve savaş ortamlarıdır. Kur’an-ı Kerim, yukarıdaki ayette bu tür zaman ve ortamlarda da adaletten ayrılmama konusunda kesin bir ilke ortaya koymuştur.

Bu bölümde verilen bilgileri özetlemek gerekirse bu savaş hukuku dili başka bir ifade ile bu şefkat dili Kur’an-ı Kerim’in geneline şamildir. Kur’an-ı Kerim’de her hâlükârda barış esas alınmış, barışı sağlamanın imkânsız olduğu durumlarda son çare olarak savaşa cevaz verilmiş ama savaşta da adaletin sağlanması ve barışın tesis edilmesi hedeflenmiştir.

SONUÇ

Günümüzde küresel çapta meydana gelen hadiseleri tahlil edebilmek özellikle de meydana gelen savaşların çıkış nedenlerini, savaşanların savaş sırasında ve savaşlardan sonraki davranış biçimlerini anlayabilmek için tarafların itibar ettikleri kaynakların hukuk dilini ve bunlardan beslenen hukuk kültürünü iyi anlamak gerekir. Bu açıdan bakılacak olursa çalışmaya konu olan “Kutsal Metinlerde Savaş Hukuku Dili” adlı bu çalışmanın önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Kutsal metinlerden biri olan Kur'an-ı Kerim'e göre Allah, sonsuz ve mutlak adalet sahibidir. Bu durum Tevrat ve İncil'de de genel anlamda böyledir. Ancak bu kitaplarda yer alan savaşa ilişkin ayetlerde veya bölümlerde Tevrat, İncil ve Kur'an'daki savaş hukukunun ve savaş hukuku dilinin birbirine göre farklılık gösterdiği görülmektedir.

Yukarıda verilen örneklerden yola çıkarak genel bir değerlendirme yapılacaktır. Tevrat'ta savaşmak için herhangi bir haklı nedenin olması şart değildir. Buna rağmen savaşı gerekli kılan neden olarak gösterilebilecek bir husus varsa o da başka kavimlere gösterilen kin ve düşmanlık duygusu ile Yahudilerin kendilerinde vehmettikleri “seçilmişlik düşüncesi”dir. Yahudi geleneğinde “İsrailoğulları, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olarak bizzat Tanrı tarafından Sina Dağı'nda Hz. Musa aracılığıyla yapılan ahitleşme sonucu Tanrı'nın seçilmiş kavmi olmuşlardır.” (Çiftçi, 2017: 219) tarzında bir anlayış hâkimdir.

Ayrıca Tevrat'ta savaş sırasında ya da savaş bittikten sonra uyulması gereken belli savaş kuralları yoktur ya da savaşta her kural geçerlidir. Çünkü Yahudilikteki seçilmişlik düşüncesine göre Yahudilerin dışındaki bütün insanlar, ancak Yahudilere angaryasına çalışmak ve hizmet etmek şartıyla yaşama haklarına sahip olabilirler. Bunların dışında kalanların tamamının, Tevrat'taki “10 Emir”den 5. sırada yer alan “Öldürmeyeceksin!” emrine rağmen din, dil, ırk, cinsiyet, çocuk, yaşlı, hasta, sivil, asker ayrımı yapılmaksızın öldürülmeleri; canlı cansız her şeyin yağmalanması, yakılması emredilmiştir.

Tevrat'ta savaş hukuku kuralları yer almamakla birlikte savaşa ilişkin bölümlerde kullanılan “Herkesi kılıçtan geçirin.”, “Her şeyi yağmalayın.” ve “Kenti ve içindekileri yakın.” şeklindeki emirler hukuki ifadeler olarak kabul edilirse bu hukuk dili de oldukça sert ve acımasızdır.

İncil'in savaşa ilişkin bölümlerde yer alan hükümleri Tevrat'taki hükümlerden kısmen de olsa farklılık gösterse bile temelde birbirlerine benzeyen ve birbirlerini tamamlayan hükümlerdir. Dolayısıyla İncil'deki savaş hukuku dili de bu nüansın dışında Tevrat'taki savaş hukuku diline benzerlik göstermektedir hatta aynı şekilde sert ve acımasızdır.

Örnek vermek gerekirse, yukarıda yer alan bölümlerde “*Kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbürünü de çevirin.*” (Matta, 5: 39-41 ve “*Düşmanlarınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik yapın, size lanet edenlere iyilik dileyin, size hakaret edenler için dua edin.*” (Luka, 6: 27-34) şeklinde oldukça yumuşak bir dil kullanılırken daha sonra Tevrat'ta olduğu gibi oldukça sert bir dil kullanılmıştır (Matta, 10: 34-36 ve Matta, 12: 49-51). Bu durum Hristiyanların kutsal kitabı olan İncil'in kendi içinde çelişkiler taşıdığını gösterir.

Tahrif edilmemiş ilahi kaynaklı metinler/dinler temelde insanlığa barış ve huzur getiren ortak bir özelliğe sahipken günümüzde Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından kutsal kitaplar kabul edilen mevcut Tevrat ve İncil'deki bu çelişkiler, bu sert tavır ve

ayrıştırıcı dil günümüzde olduğu gibi tarih boyunca da maalesef adalet, barış ve insan haklarının korunmasına katkı sağlamamıştır. Bu sert dil tarihten günümüze her daim çatışma potansiyelini barındıran, ortak insani değerleri ortadan kaldıran bir tehdit olarak durmaktadır.

Ayrıca Tevrat'ta olduğu gibi İncil'de de savaşmak için haklı bir gerekçe aranmamıştır ve savaşmanın en önemli nedenlerinden biri olarak düşmanlık duygusu ön plandadır. Ancak Tevrat'ta bu düşmanlık duygusunun dışında savaşma nedenlerinden bir diğeri Yahudilerin kendilerinde vehmettikleri “seçilmişlik düşüncesi”dir.

Bilindiği üzere Yahudiler, kendilerinin seçilmiş bir kavim veya ırk olduklarına; bu yüzden kendi ırkından olmayanların ancak kendilerine hizmetçi olabileceklerine, aksi durumda yaşama hakkı taşımadıklarına inanırlar. Müslümanlar ise bir ırkın başka bir ırka üstünlüğünün olmadığına, üstünlüğün sadece takvada olduğuna inanırlar. Bu yüzden Müslümanlar kendilerini vasat ümmet ya da en hayırlı ümmet olarak görürler.

Savaşmak için haklı bir gerekçe aramayan Tevrat ve İncil'in aksine Kur'an-ı Kerim savaşın mutlak anlamda haklı bir nedene dayanması gerektiğini vurgular. Ayrıca savaş sırasında ve savaş sonrasında insani ve İslami ilkelerin, başka bir deyişle adaletin ihlal edilmesi yasaklanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'e göre savaşa girmeyi meşru kılacak haklı nedenler; haksız yere saldırıya uğramak, zulme uğramış olan masumları korumak, iyiliği emredip kötülüğü yok etmede ortaya konan engelleri kaldırmak ve yapılan sözleşmelere bağlı kalmayıp fitne ve bozgunluk çıkaranlara engel olmaktır. Bu meşru nedenlerin dışında yayılmacı politikalar, kişisel ya da ulusal çıkarlar, doğal kaynaklara ulaşma, siyasi güç kazanma gibi nedenler Kur'an-ı Kerim'e göre savaş çıkarmaya gerekçe gösterilemez.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'e göre savaşın kaçınılmaz olması durumunda bile adaletten uzaklaşılmalı, amacının ötesine geçilmemeli ve barış hedeflenmelidir. Yine Kur'an-ı Kerim'e göre savaş sırasında adil davranabilmek için de asker ve sivil arasında ayırım gözetilmeli; savaşa müdahil olmayan ve zarar vermeyen yaşlı, kadın, çocuk ve hastalara dokunulmamalı; siviller zorla canlı kalkan olarak kullanılmamalı, esirlere işkence edilmemeli, temel ihtiyaçları giderilmelidir.

KAYNAKÇA

ÇELİK, Doç. Dr. Hüseyin “*Kuran'da Savaşla İlgili Getirilen Düzenlemeler*”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2017, C. 6, S. 3, s. 21-52.

ÇİFTÇİ, Halit Ahmet, “*Kitab-ı Mukaddes'te İsrailoğullarının Seçilmişliği ve Justin Martyr'in Seçilmişlik Eleştirisi*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2017/1, Sayı 38, s. 219-235.

GROTIUS, Hugo, **Savaş ve Barış Hukuku (De Iure Belli Ac Pacis) Seçmeler** (Çev.: Prof. Dr. Seha L. Meray), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1967.

GÜRKAN, Salime Leyla, “Zebûr”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 44, İstanbul, 2013, s. 171-173.

HARMAN, Ömer Faruk, “On Emir”, **İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 33, İstanbul, 2007, s. 347-350.

HOŞ, Hasan Serdar, **Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk**, Ankara Üniversitesi SBE, Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

İncil, Gök Yay., İstanbul, 2013.

KİRAZ, Celil, **Kur’an’da Ahlak İlkeleri (Tevrat, Zebur ve İncil’le Mukayeseli Bir Çalışma)**, Uludağ Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Bilim Dalı Doktora Tezi, Bursa, 2005.

KOÇIN, Abdulhakim, **Hukuk ve Edebiyat**, Türkiye Adalet Akademisi Yay., Ankara, 1916.

Kur’an-ı Kerim Meali (Doç. Dr. Halil Altuntaş-Dr. Muzaffer Şahin), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2013 (23. Baskı).

KURT, Dr. Ali Osman, “Yahudilik’te Sürgün Teolojisi: Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün”, **Dini Araştırmalar**, Mayıs-Ağustos, 2006, C. 9, S. 25, s. 6178.

SENCER, Muzaffer, “İnsan Hakları ve Savaş”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C. 12, 1990, s. 13-63.

TDK Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 03.02.2025 Erişim Saati: 23.30).

TARAKCI, Muhammet, “Tevrat ve İncil’in Tahrîfi ile İlgili Kur’ân Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu”, **Usûl**, 2 (2004), s. 33 - 54.

Tevrat, (Yayına Hazırlayan: Hasan İlhan), Andaç Yay., Ankara, 2015.

ÇUVAŞ ANAYASASI'NIN DİLİNDEN HAREKETLE ÖN TÜRK HUKUK TERİMLERİ ÜZERİNE BİR DENEME

*A Study on Proto-Turkic Law Terminology Based on the Language of the Chuvash
Constitution*

Oğuzhan DURMUŞ*

Özet

Çuvaşlar, günümüzde yaşamını sürdüren bir Türk halkı olmasının yanında, diğerlerinden farklı olarak ana kitleden ayrılan Bulgarların günümüzdeki yegâne temsilcileridir. Bu özellikleri nedeniyle Türk dilinin ve tarihinin pek çok hususunun aydınlatılmasında Çuvaşlar kilit bir role sahiptirler. Türkçenin eldeki dil verileri ile herhangi bir konu hakkında 8. yüzyıla değin geri gidilse de tarihsel-karşılaştırmalı dilbilimi metotlarıyla Çuvaşçanın söz varlığından hareket edildiğinde bu hareket noktası milat civarına çekilebilmektedir. Bu çerçevede dil, tarih, antropoloji, din, coğrafya vb. sosyal bilimlerin yanı sıra hukuk terimleri bakımından da Çuvaşların tarihsel şahitliğine başvurmak konu ile ilgili bilgilerimizi tarihsel bakımdan daha da sağlam kılacaktır. Eldeki makalede Çuvaş anayasasından hareketle hukuk terimleri seçmece (random) olarak ele alınarak söz varlığı incelemesine tabi tutulmuştur.

Anahtar kelimeler: Çuvaşça, Türkçe, hukuk terimleri, Anayasa, terminoloji.

Abstract

The Chuvash, besides being a contemporary Turkic ethnic group, are the sole surviving representatives of the Bulgars, who historically diverged from the main Turkic body. Due to this distinctive characteristic, the Chuvash language plays a pivotal role in elucidating various aspects of Turkic linguistics and historical studies. While attested linguistic data allow Turkic studies to be traced back to the 8th century, historical-comparative linguistic methodologies enable this reference point to be extended to the turn of the Common Era (circa 1st century CE) by analyzing Chuvash lexical evidence. In this context, referring to the historical testimony of

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Ankara/Türkiye, E-Posta: oguzhan.durmus@asbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2327-703X.

the Chuvash is essential not only in fields such as linguistics, history, anthropology, religion, and geography but also in the study of law terminology. This approach will help solidify our historical knowledge on the subject. The present study conducts a randomized lexical analysis of selected law terms derived from the Chuvash Constitution, focusing on their implications within terminological and lexicological frameworks.

Keywords: Chuvash language, Turkic linguistics, law terminology, Constitution, terminology.

GİRİŞ

Herhangi bir konu hakkında düşünürken onun tarihsel gelişimini, tarihsel arka planını göz önüne almak bilimsel çalışmalarda artzamanlı (diachronic) yöntem olarak kabul edilebilir. Tersine olan eşzamanlı (synchronic) yöntem ise konuyu günün şartları içinde değerlendirmeye odaklanır. Elbette bu iki yöntemden art zamanlı yöntem daha fazla mesai gerektirmektedir. Böylelikle aslında her alana ait özel “tarih” alanları ortaya çıkmıştır. Herhangi bir meseleyi bütünlüklü olarak değerlendirebilmek için eş zamanlı bir durumu art zamanlı bakış açısıyla birleştirip bir sonuca varmak daha sağlıklı neticeler almak adına başvurulması gereken bir yoldur. Zamansal bu bakış açısına tüm zamanlı (panchronic) yöntem adını vermek mümkündür.

Bunu şöyle bir örnekle müşahhaslaştırmak mümkündür: Herhangi bir şikayetle sağlık kuruluşuna başvurduğumuzda hekim öncelikle şikayetlerimiz, muayene, tahlil, test, görüntüleme gibi yollarla bizim eşzamanlı durumumuz hakkında bilgi edinir. Bu verilere dayanarak rahatsızlığa ilişkin çeşitli çıkarımlar yapar. Sonrasında ise bu çıkarımların artzamanlı olup olmadığını anlamak için üst soyumuzda bu rahatsızlığın görülüp görülmediğini sorgular. Eş zamanlı verilerle ile artzamanlı bilgileri tüm zamanlı bir çerçevede değerlendiren hekim rahatsızlığa ilişkin bir teşhiste bulunur ve uygulanacak tedaviyi düzenler. Bu çerçevede tarihsel olarak üst soydaki bilgiye geri gidilebildiği ölçüde çok daha sağlıklı bir değerlendirme yapma imkânı doğacağı açıktır.

Türk milletinin artzamanlı olarak tahmin ötesinde, somut verilere dayanarak ortaya konan tarihsel varış noktası ise günümüzde yegâne temsilcisi Çuvaş Türkleri olan Bulgarlardır. Ana Türk kitlesinden dil bakımından tespit edilebilen bu ayrışmaya göre günümüz Türk dünyasını i. Çuvaşlar, ii. diğer bütün Türk halkları şeklinde iki gruba ayırmak mümkündür. Aşağıda Çuvaşlara dönük verilen bilgilerle bu halkın kilit konumu detaylandırılmaya çalışılmıştır.

Yukarıda yapılan açıklamalar çerçevesinde, yazıda, Çuvaş Türklerinin Anayasasındaki kimi kavram ve terimler ele alınmak suretiyle tarihsel ayrışmaya bağlı olarak Türkiye Türklerinin dilinde i. eskicilikler (arkaizm), ii. zıtlıklar, iii. farklıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Yazıda Çuvaş Anayasasındaki rastgele seçilmiş kelimeler tanımlayıcı bir bakış açısıyla verilmiştir.

1. Çuvaşlar

Çuvaşlar; i. Rusya Federasyonu'na bağlı Çuvaşistan Cumhuriyeti'nde başta olmak üzere Orta İdil Bölgesinde yaşayan yaklaşık 1,5 milyon civarında bir nüfusa sahip, ii. tarihsel olarak Avrupa Hunları > Tuna Bulgarları -İdil Bulgarlarının devamı olan, iii. dil olarak ana Türk kitlesinden en önce ayrılmış, iv. büyük çoğunluğu Ortodoks Hristiyan bir Türk halkıdır.

2. Neden Çuvaşlar?

Türkçenin tarihsel dönemlendirmeleri içinde hepimizin yaygın olarak bildiği “Ural-Altay Dil Ailesi”ne mensup olma bilgisi Türkoloji tartışmalarının en önde gelen problemlerinden biridir. Yeri gelmişken yaygın bir bilgi yanlışına temas etmeyi zorunlu görüyoruz. Türkçe bir dil ailesine aitse bile bu aile fikrini savunan araştırmacılar yaklaşık yüz yıldan beri bu aile “Ural” kolu bir yana bırakılarak “Altay” ailesi şeklinde Moğolca, Mançu-Tunguzca, kimi araştırmacılarca Japon ve Kore dilleri dâhil olmak üzere sınırlandırılmıştır. Yani bu tartışmalar, Türkçenin “Ural-Altay” değil; “Altay Dil Ailesi”ne mensup olup olmaması ile ilişkilidir. Tartışma, bu diller arasında mevcut bulunduğu kabul edilen çeşitli benzerliklerin i. düzeyleri, ii. genetik bir kökenden gelme mi yoksa dil ilişkileri neticesinde mi ortaya çıktığı üzerinde düğümlenmiştir.

Altay dil ailesine mensup olup olmama meselesi bir kenara bırakıldığında Türkçenin, aşağıdaki şekilde bir tarihsel gelişime sahip olduğu hususunda genel bir uzlaşma mevcuttur:

- İlk Türkçe (Başlangıçtan Milat sıralarına kadar)
- Ana Türkçe-Ana Bulgarca (1.-6. yy.)
- Eski Türkçe (6.-9. yy.)
- Orta Türkçe (11-16. yy.)
- Yeni Türkçe (16. Yüzyıldan bugüne) ⁽¹⁾

Bu dönemlerden “Eski Türkçe” dönemi Türkçenin ilk metinlerine sahiplik eden dönem olarak öne çıkmaktadır. Eski Türkçe öncesi dönemler ise, metinler öncesi dönem olarak dikkat çekmektedir.

Türkçenin müstakil olarak bir dil olarak ortaya çıktığı “İlk Türkçe” döneminden sonra Türkçe kendi içinde *r-z* (*kız ~ hēl*) ve *l-ş* (*kış ~ hēl*) karşıtlığı öne çıkmak üzere kendi içinde “Ana Türkçe” ve “Ana Bulgarca” olmak üzere iki ana kola ayrılmış ve bu dönem ilk metinlerin ortaya çıktığı Eski Türkçe dönemine kadar sürmüştür.

Tarihsel gelişime bağlı olarak günümüzde Türkçenin bütün lehçeleri Ana Türkçeden gelişmekteyken, Ana Bulgarcanın günümüzdeki yegâne temsilcisi olarak Çuvaşça bulunmaktadır.

⁽¹⁾ Talat Tekin and Mehmet Ölmez, Türk Dilleri - Giriş - (Bilgesu Yayıncılık 2014).

Çuvaşça sahip olduğu bu biriciklik özelliği ile tarihî Türk dili ve buna bağlı olarak Türk kültür tarihi açısından son derece kritik bir konuma sahiptir.

Bu durumu şöyle örneklendirmek mümkündür:

Türkçe Sözlükte “Çift sürmekte, kağı çekmekte kullanılan, etinden yararlanan, iğdiş edilmiş erkek sığır” olarak tanımlanan öküz kelimesi Türkçenin ilk metinleri olan Eski Türkçe döneminden itibaren tanıklanmaktadır⁽²⁾. Dolayısıyla bu tarihlendirmeyi kabaca 8. yüzyıla götürmek mümkündür. Normal şartlarda erkek sığır yani boğa iken yapılan işlemler neticesinde iğdiş edilen bu hayvanın kökeni hangi dilden gelirse gelsin yeni bir adla adlandırılması kültür tarihi açısından son derece önemlidir. Zira bu olgu, bu özel adlandırmayı yapan topluluğun bu ayrıma neden ihtiyaç duyduğuna bağlı olarak önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bakış açısıyla “öküz” gibi bir adlandırmaya sahip olan dili kullanan toplumun tarımsal faaliyetler içinde bulunduğu sonucuna varmak mümkündür. Türkler hakkında “göçebe” bir topluluk olduğu şeklindeki ön kabulü bu ve bunun gibi dilsel verilerle birlikte arkeolojik bulguların ışığında yeniden tartışma gereksinimi ortadadır. Eldeki veriler ışığında Türklerin en azından bir kısmının 8. yüzyılda tarım yapan bir topluluk olduğunu ileri sürmemiz mümkündür.

Hâl böyle iken söz konusu dilsel veriden hareketle bir yargıda bulunmamız hususunda diğer dünya dillerine kıyasla avantajlı olduğumuz bir husus öne çıkmaktadır: Çuvaşça. Eğer, tarihsel ses gelişimine uygun bir şekilde, bu kelime Çuvaşçada bulunuyorsa yukarıda Türklerin tarım yapmaları ile ilgili bilimizi 8. yüzyıldan en azından Ana Türkçe ve Ana Bulgarca kollarının ayrıldığı döneme, yani milat sıralarına tarihlendirmek, geri götürmek, mümkün olabilecektir.

Yukarıda bu iki kolun ayrışmasında ana ölçütlerden biri olarak r~z denkliliğinden bahsetmiştik. Bu durumda günümüz Çuvaşçasında Genel Türkçe öküz kelimesini /r/’li olarak bulmamız gerekmektedir. Gerçekten de Çuvaşçada bu anlamda kullanılan kelime vîkir biçimiyle /r/ sesli olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ana dili duygusuyla ilk bakışta öküz ve vîkir kelimeleri pek benzer gelmeyebilir. Bu durumda Genel Türkçe söz başında /ö/ bulunan kelimelerde ünlü önünde /v/ türemesi şeklinde bir denkliliği başka kelimelerde tespit edebilirsek bu benzerlik ya da benzemezlik bizim için bir anlam kazanacaktır. GT öl- ~ Çuv. vil-; GT ört- ~ Çuv. vit-⁽³⁾ gibi örnekler /v/ türemesinin Çuvaşça için normal olduğunu; dolayısıyla GT öküz ile Çuv. vîkir kelimelerinin kökteş olduğunu göstermektedir. Kelimenin Macarca tarafından Çuvaşçanın tarihsel dönemleri içinde ökor şekliyle kopyalanmış olması bu bilgiyi sağlamlaştırmaktadır.

(2) Hatice Şirin, ‘Türkçede Öküz Kelimesinin Etimolojik Kökeni ve Anlamı’ in Mehöet Akif Erdoğan and Mahmut Ökçesiz (eds), Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Sempozyumu Bildiriler, 1-3 Kasım 2019 (Kuşadası Kültürel ve Tarihî Mirası Koruma Derneği 2019) 151–2.

(3) Emine Ceylan, Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi (Türk Dil Kurumu 1997) 182.

Bu bilgiler ışığında Çuvaşçanın kendine has durumu yardımıyla *vikir* kelimesi aracılığı ile tarih bilgilerimizi Türklerin en azından bir kısmının milat sıralarından yani ilk Türkçe çağından beri tarım yaptığı şeklinde güncellememiz ve bu şekilde pek çok ön kabulü böylesi veriler ışığında yeniden gözden geçirmemiz gerektiği gerçeği açıktır.

Bu örnek çerçevesinde Türk kültürüne ilişkin konular üzerinde düşünürken genel bir bakış açısı geliştirmek düşüncesinden hareketle bu tebliğde çeşitli hukuk kavramlarının ve terimlerinin Çuvaşçadaki durumundan yola çıkarak ön Türkçe kavramlara varılıp varılamayacağı sınanacaktır. Bununla birlikte çeşitli kavramların ve terimlerin oluşumunda benzerlikler üzerinde durulacak, aynı şekilde farklılıklarda ne gibi hususların etkili olduğu anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu yoldaki sorgumuzda Çuvaşistan Anayasası metninin Çuvaşça versiyonu malzeme olarak alınacaktır.

3. Çuvaş Anayasası

Çuvaş Cumhuriyeti Anayasası (Чăваш Республикин Конституцийĕ) 30 Kasım 2000 tarihinde kabul edilmiştir. Anayasa, 10 bölüm içinde 105 maddeden oluşmaktadır⁽⁴⁾:

Bölümler şu başlıkları taşımaktadır:

1. Чăваш Республикин Конституци Йĕркин Никĕсĕсем
(Çuvaş Cumhuriyeti'nin Anayasasının Düzeninin Temelleri)
2. Этемĕн Тата Гражданинĕн Прависемпе Ирĕклĕхĕсене Хутĕлесси
(Kişinin ve vatandaşın hakları ile hürriyetlerinin korunması)
3. Чăваш Республикин Раçсей Федерацийĕн Йышĕнчи Статусĕ
(Çuvaş Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu'nun İçindeki Statüsü)
4. Чăваш Республикин Пуçлăхĕ
(Çuvaş Cumhuriyeti'nin Başkanı)
5. Чăваш Республикин Патшалăх Канашĕ
(Çuvaş Cumhuriyeti Devlet Meclisi)
6. Чăваш Республикин Министрсен Кабинечĕ
(Çuvaş Cumhuriyeti'nin Bakanlar Kabinesi)
7. Чăваш Республикинчи Суд Влаçĕ Тата Прокуратура
(Çuvaş Cumhuriyeti'ndeki Yargı Gücü ve Savcılık)
8. Вырăнти Хай Тытăмлăх
(Yerel Yönetimler)
9. Конституцие Ушăнусем Тата Хушăмсем Кĕртесси
(Anayasaya değişiklikler ve eklemeler girilmesi)
10. Пĕтĕмлетÿллĕ Тата Куçăмă Положением
(Tamamlayıcı ve Geçişken Özellikli Hükümler)

⁽⁴⁾ <https://old-gs.cap.ru/sitemap.aspx?id=1584813> (Erişim Tarihi: 13.01.2025).

4. Anayasa Metnindeki Terimler

“Anayasa” terimi Çuvaşçada günümüzde Rusça aracılığı ile geçen “Konstitutsi” (Конституции) kelimesi kullanılsa da bir önceki Anayasa olan 1978 tarihli SSCB dönemi kanun metninde bu terim *těp sakkuně* (Тёп Саккунё) (hh. dip kanunu) olarak ifade edilmekteydi.

Bilindiği üzere bizde “Anayasa” terimi 1961 tarihli kanun metni ile yürürlüğe girmiş, 1982 yasası ile de tekrar edilmiştir. 1924 ve 1921 tarihli kanun metinlerinde yasanın adı “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu” iken ilk yasa “Kânûn-ı Esâsî” adını taşımaktaydı. Her iki sahada da değişiklik fikri dikkat çekicidir. Örneğin, Alman Anayasası için 1919 Weimar Cumhuriyeti’nden beri aynı terimin (Die Verfassung) kullanılması dikkat çekicidir.

Çuvaşların 1551 yılından itibaren Rus hâkimiyeti altında yaşamalarına bağlı olarak hukuk terminolojisinde çoğu kelimenin bu dile Rusçadan veya Rusça aracılığı geçtiğini görürüz.

- право /pravo/ (< Rus *право* - *pravo*) ‘hak’
- вла́с /vlas’/ (< Rus *власть* - *vlast’*) ‘iktidar’
- представител /predstavitel/ (< Rus *представитель* – *predstavitel’*) ‘temsilci’
- саккун /sakkun/ (< Rus *закон* - *zakon*) ‘kanun’
- полномочий /polnomoçiy/ (< Rus. *полномочие* – *polnomoçiyе*) ‘yetki’
- должно́с /doljnoś/ (< Rus. *должность* - *doljnost’*) ‘görev, vazife’
- семье́ (šem’ye) (< Rus. *семья* – *set’ya*) ‘aile’

Çuvaşlar günümüzde Türk halkları içinde en büyük Hristiyan nüfusa sahip olsalar da gerek tarihte ilk Müslüman Türk devleti olan İdil Bulgarlarının ardılları olmaları gerekse Müslüman Tatarlar ile yüzyıllarca birlikte yaşamalarına bağlı olarak Arapça ve Farsçadan pek çok kelimenin dillerine girdiğini görmekteyiz. Bu kelimelerin Anayasa’nın dilinde de kendilerine yer buldukları görülmektedir⁽⁵⁾.

- патшалăх /patşalih/ ‘(< Fars. *şāh*-ı *pād* > *pād-şāh*) ‘devlet’
- еткер /yetker/ (< Fars. *yādgār*) ‘miras’
- сиен /siyen/ ‘zarar’ (< Fars. *ziyān*)
- тёп хула /těp hula/ (<(Ar. *kal’a*) ‘başkent’
- айăп-айăпла- /ayıp-ayıpla-/ (Ar. ‘ayb) ‘suç/suçlu bulunmak’
- этем /etem/ (< Ādem) ‘kişi’

⁽⁵⁾ Verilen kelimelerin hepsi günümüz Türkiye Türkçesinde de yaşamaktadır. Bu kelimelerin kökeni için bk. Andreas Tietze, Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati (2. Baskı, Türkiye Bilimler Akademisi 2021).

- халăх /halih/ (< Ar. ḥalk) ‘halk’
- яваплă /yavaplı/ (< Ar. cevāb) ‘sorumlu’

Çuvaş Anayasasının dilinde Türkçe kökenli çok sayıda terimle karşılaşmaktayız:

çёршив /šerşiv/ ‘ülke’ (hh. yer-su < ET yer-sub ‘ülke’)⁽⁶⁾

укса /ukśa/ ‘para’ (TT akça ‘aynı’)⁽⁷⁾

укса-тенкĕ /ukśa-tenkĕ/ ‘malî, parasal’

ёс-хĕл /ĕş-hĕl/ ‘faaliyet’ (ET iş ‘aynı’)

канаш /kanaş/ ‘meclis’ (ET kéneş ‘öğüt, danışma’)⁽⁸⁾

ыр кăмăллăх /ır kımıllıh/ ‘(iyi) gönüllülük’ (ET edgü⁽⁹⁾ ‘iyi’ + kōnül⁽¹⁰⁾ ‘gönül’+lük ‘isimden isim yapım eki’)

кил-çурт /kil-şurt/ ‘gayrimenkul’

тăрантаракан /tīrantarakan/ ‘iaşesini sağlayan’

вĕрен- /vēren-/ ‘öğrenim görmek’ ‘ET öğren-⁽¹¹⁾ ‘aynı’)

ыйту /ıytu/ ‘sorun, anlaşmazlık’ (ET ay-, ayt-, ayıt-⁽¹²⁾ ‘demek; sormak’ - fiilden isim yapım eki)

лару-тăру /laru-tīru/ ‘şartlar’ (hh. otur- + dur- ‘kalkmak’)

хушăм /huşım/ ‘ekleme’ (ET koş-⁽¹³⁾ ‘eklemek’ – fiilden isim yapım eki)

пуçлăх /puşlıh/ ‘başkan’ (hh. TT. baş+lık)

усă кур- /usi kur-/ ‘faydalanmak’ (ET asıg⁽¹⁴⁾ ‘fayda, yarar’ +kōr- ‘görmek’)

ирĕклĕх /irĕklĕh/ ‘özgürlük’ (ET erk ‘iktidar; bağımsızlık’)⁽¹⁵⁾

вырăнти /vırıntı/ ‘yerel’ (ET orun⁽¹⁶⁾ ‘yer’+bulunma durumu ekiâitlik eki)

тавар /tavar/ ‘mülkiyet’ (ET tavar ‘canlı hayvan’)⁽¹⁷⁾

хўтĕле- /hütĕle-/ ‘korumak, savunmak’

(6) Sir Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (Oxford University Press 1972) 954.

(7) Andreas Tietze, Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Birinci Cilt: A-B (2., Türkiye Bilimler Akademisi 2021) 218.

(8) Clauson (n 4) 934.

(9) ibid 51.

(10) ibid 731.

(11) ibid 114.

(12) ibid 268.

(13) ibid 670–671.

(14) ibid 244.

(15) ibid 220.

(16) ibid 233.

(17) ibid 442.

вӑйра тӑр- /vırınta tır-/ 'yürürlükte olmak'

вӑя кӑр- /vıya kër-/ 'yürürlüğe girmek'

юра- ~ юрама- /yura- ~ yurama-/ 'kanuna uygun olmak, kanuna uygun olmamak'

хупса усра- /hupsa usra-/ (< *kap- 'kapamak'⁽¹⁸⁾ + Mog. asara- 'beslemek') 'göz altına almak'

курайманлӑх /kuraymanlıh/ 'hh. görememe; kabul edememe, çekememe (gör-yeterliliğin olumsuzu – sıfat-fiilin olumsuzu – IXk isimden isim yapım eki)'

килӑш- /kilësh-/ 'uyuşmak, anlaşmak' (hh. gel-(i)ş-)

чар- /çar-/ 'engellemek' (ET tıd-⁽¹⁹⁾ 'engellemek')

пультарулӑх /pultarulıh/ 'üretim; yaratıcılık' (hh. oldurmalık < pul- 'ol-' + tar 'fiilden fiil yapım eki' + u 'fiilden isim yapım eki+lıh (isimden isim yapım eki)')

SONUÇ

Çuvaş hukuk terimlerini Anayasa metni çerçevesinde seçmece (random) bir şekilde ele aldığımızda Türkçe ile kökteş (etimon) çok sayıda sözcüğün var olduğunu görürüz. Diğer taraftan dil ilişkilerine bağlı olarak diğer dillerden terimlerin alınması gayet doğaldır. Ancak Çuvaşçada bu ilişkide güçlü bir ilişki içinde bulunan Rusçanın baskın olduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesine geldiğimizde ise bu ilişkinin Farsça ve bilhassa Arapça ağırlıklı olduğunu görmekteyiz.

Yukarıda sıralanan Türkçe terimlerde ise kelimelerin büyük çoğunluğunun fiil ve isimse de fiil kökenli olması dikkat çekicidir. Türkçe, kelimelerinde, i. sadece altı hece tipine sahip; ii. bu hece tiplerinin ikisi söz sonunda sadece belli ünsüzlerle bir araya gelebilen, iii. söz başında c, f, h, j, l, m, n, r, ş, v, z gibi ünsüzler bulunmayan ve bu çerçevede son derece sınırlı ses bilgisel şartlar altında en sık kullanılan yüz fiillinin yarısının tek heceli olması; üstelik bunların büyük bir kısmının da Türkçenin tarihsel gelişimi içerisinde kullanımının sürdürülmesi Türkçe konuşan toplulukların tarihsel ayrışmalarına rağmen "fiil temelli" bir bakış açısına sahip oldukları görülmektedir. Elbette bu durum, Türklerin antropolojik özellikleri olan sürekli hareketlilik faaliyetleri ile son derece uyumludur.

(18) ibid 580.

(19) ibid 450.

KAYNAKÇA

- Emine Ceylan, *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi* (Türk Dil Kurumu 1997).
- Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (Oxford University Press 1972).
- Hatice Şirin, 'Türkçede Öküz Kelimesinin Etimolojik Kökeni ve Anlamı' in Mehmet Akif Erdoğan and Mahmut Ökçesiz (eds), *Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Sempozyumu Bildiriler*, 1-3 Kasım 2019 (Kuşadası Kültürel ve Tarihi Mirası Koruma Derneği 2019).
- Talat Tekin and Mehmet Ölmez, *Türk Dilleri - Giriş -* (Bilgesu Yayıncılık 2014).
- Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, Birinci Cilt: A-B (2., Türkiye Bilimler Akademisi 2021).
- <https://old-gs.cap.ru/sitemap.aspx?id=1584813> (Erişim Tarihi: 13.01.2025)

II. GÜN OTURUMLARI

17 ARALIK 2024

DANIŞTAY İÇTİHA TLARINDA HUKUK DİLİ

Legal Language in Council of State Jurisprudence

Ramazan ÇAĞLAYAN*

Özet

Diğer bilim dallarında olduğu gibi hukuk biliminin de kendine has bir dili, kelimeleri ve kavramları bulunmaktadır. Buna kısaca “hukuk dili” diyoruz. Hukuk dili kendisini mevzuatta (kanunlar, yönetmelikler, yönergeler vs.), mahkeme kararlarında, hukuk bilginlerinin eserlerinde kendini gösterir. Diğer bilim dalları gibi, hukuk bilimi de sürekli bir tekâmül seyri izlemektedir. Toplumda hukuk kurallarına riayet bakımından bir karmaşanın çıkmaması için, hukuk dilindeki kelime ve kavramlara herkesin aynı anlamı yüklemesi gerekir. Bu kaygılarla çok eski tarihlerden itibaren hukuk dili belli kavramlar, kalıplar ve kelimeler üzerine inşası için gayret gösterilmiştir. Hukuk dili (hukuk kelime ve kavramları) tarihî ve derin bir kültürel birikime yaslanarak oluşur. Hukuk dilimizin tüm sadeliğine rağmen bugün dahi hukuk metinlerinin anlaşılması için uzmanlık gerektirmesi, hukuk dilinin özelliğinden kaynaklanmaktadır. Tanzîmat ve meşrûtiyet döneminde, diğer alanlarda olduğu gibi dil konusunda da yoğun tartışmalar başlamıştır. Genel dildeki sadeleştirme, yabancı (özellikle Arapça, Farsça kökenli kelimeler) kelimelerin dilden ayıklanması yaklaşımlarının hukuk diline pek yansımamıştır. Cumhuriyet döneminin başlarında genel dil bakımından dilde sadeleşme, yabancı kelimelerin (özellikle Arapça ve Farsça kelimelerin) dilden ayıklanması süreci hız kazanmıştır. Bu ayıklama faaliyeti, Latin harflerinin kabulünden (1928) sonra daha da yoğunlaşmıştır. Hukuk dilindeki esaslı değişim ve daralma 1945 yılında gerçekleşmiştir. 1945 yılında, 1924 Anayasasının dili değiştirilerek “Anayasa” şeklinde yayınlanmıştır. Bu tarihten sonra

* Bildirinin I. başlığı altındaki veriler şunlardır: Ramazan Çağlayan, “Geçmişten Günümüze Hukuk Dilimiz Üzerine”, Yunus Emre ve Türkçe Yılı Münasebetiyle Türkçe Şûrası, ASBÜ Yayınları, Ankara 2022, s.460-484.

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye, E-posta: cağlayanhukuk@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0003-1658-3178.

mevzuat dilinde önemli değişim yaşanmıştır. Bu değişim, Danıştay kararlarının diline de yansımıştır. Bu çalışmada Danıştay kararları dilindeki değişimler ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hukuk, hukuk dili, mevzuat dili, Danıştay, kararların dili.

Abstract

As in other branches of science, the science of law has its own language, words and concepts. We briefly call this 'legal language'. The language of law manifests itself in legislation (laws, regulations, directives, etc.), court decisions and the works of legal scholars. Like other branches of science, the science of law follows a continuous course of evolution. In order to avoid confusion in society with regard to the observance of the rules of law, the words and concepts in the language of law must be given the same meaning by everyone. With these concerns, efforts have been made to build the legal language on certain concepts, patterns and words since ancient times. The language of law (legal words and concepts) is formed based on a historical and deep cultural accumulation. The fact that even today, despite the simplicity of our legal language, legal texts require expertise to be understood is due to the speciality of the language of law. During the Tanzîmat and legitimation period, intense debates on language, as in other areas, began. Simplification in the general language and the elimination of foreign words (especially words of Arabic and Persian origin) have not been reflected in the legal language. At the beginning of the Republican period, the process of simplification of the language in terms of general language and the elimination of foreign words (especially Arabic and Persian words) from the language gained momentum. This process of elimination intensified even more after the adoption of the Latin alphabet (1928). The main change and contraction in the legal language took place in 1945. In 1945, the language of the 1924 Constitution was changed and published as 'Constitution'. After this date, there has been a significant change in the language of legislation. This change is also reflected in the language of the decisions of the Council of State. This study analyses the changes in the language of the decisions of the Council of State.

Keywords: Law, language of law, language of legislation, Council of State, language of decisions.

GİRİŞ

Bilindiği üzere insanlar arasında iletişimin temel unsuru dildir. Öte yandan dil, toplumun temel değerlerinin gelecek nesillere aktarılması aracıdır. Diğer bilim dallarına nazaran hukuk biliminin dil ile ilişkisi daha derinliklidir. Zira hukuk bilimi, kelimeler ve kavramlar üzerine bina edilmektedir. Bu bakımdan kendine has kelime ve kavramları olan bir hukuk dilinden bahsedilmektedir. Hukuk dili, mevzuat, ilmi eserler yanında mahkeme kararlarını (içtihatları) da içine alan geniş bir alanı kapsamaktadır. Hukuk, insan davranışlarını konu edindiğinden, gündelik dildeki gelişim ve değişim tabii olarak hukuk dilini de az veya çok etkilemektedir. Bu

çalışmada, genel dildeki değişimin hukuk diline ve dolayısıyla Danıştay içtihatlarına etkisi üzerinde duracağız.

I. HUKUK DİLİ VE TÜRKİYE’DE DİL TARTIŞMALARI

1. Hukuk Dili

Hukuk bir sosyal bilimdir. Diğer bilim dallarında olduğu gibi hukuk biliminin de kendine has bir dili, kelimeleri ve kavramları bulunmaktadır. Buna kısaca “hukuk dili” diyoruz. Hukuk dili kendisini mevzuatta (kanunlar, yönetmelikler, yönergeler vs.), mahkeme kararlarında, hukuk bilginlerinin eserlerinde kendini gösterir. Bir hukuk metninin ne dediğini anlayabilmek kavrayabilmek ve yorumlayabilmek, hukuk dilinin kelime ve kavramlarını bilmek o dile hâkim olmaktan geçer.

Hukuk, insan davranışlarını ele alan bir bilimdir. Bu anlamda insanlara haklar bahşetmekte, yasaklar koymakta ve emirler vermektedir. Bu bakımdan, Âdem ve Havva’nın yeryüzüne indiği günden bu yana hukuk vardır denilebilir. Diğer bilim dalları gibi, hukuk bilimi de sürekli bir tekâmül seyri izlemektedir. Toplumda hukuk kurallarına riayet bakımından bir karmaşanın çıkmaması için, hukuk dilindeki kelime ve kavramlara herkesin aynı anlamı yüklemesi gerekir. Bu kaygılarla çok eski tarihlerden itibaren hukuk dili belli kavramlar, kalıplar ve kelimeler üzerine inşası için gayret gösterilmiştir. Hukuk dili (hukuk kelime ve kavramları) tarihî ve derin bir kültürel birikime yaslanarak oluşur. Bu bakımdan “*Hukuk dili, gerek söz varlığı ve gerekse söz dizimsel örgüsü itibarıyla yazı dilinin en ağır, en seviyeli ve en karmaşık türünü oluşturmaktadır*”⁽¹⁾. Hukuk dilimizin tüm sadeliğine rağmen bugün dahi hukuk metnlerinin anlaşılması için uzmanlık gerektirmesi, hukuk dilinin özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Burada şunu ifade edelim ki, hukuk dilinin söz varlığı (kelime ve kavramları), halkın günlük dilinden tamamen kopuk değildir. Genel dil (halkın dili) başka bir dile ile etkileşim içinde iken hukuk dilinin olmaması düşünülemez. Öte yandan genel dilin başka dillerle etkileşimi yokken sadece hukuk dilinin etkileşim içinde olabileceği de muhaldir. Oranları farklı olsa bile hem genel dil hem de hukuk dili başka dillerle etkileşim içinde olur.

2. Tanzimat Dönemi Dil Tartışmaları ve Hukuk Diline Yansımaları

Türklerin İslamiyeti kabulüyle birlikte İslam hukukunun (fıkhnın) uygulamaya girmesi, Selçuklu ve Osmanlı uygulamasıyla bir hukuk dili oluşmuştur. İslam hukukunun (fıkhnın) Arapça üzerinden gelişmesi, hukuk dilinin kelime ve kavramlarının da Arapça ağırlıklı olması sonucunu doğurmuştur. Bunun yanında Farsça da genel dilde olduğu gibi hukuk dilinde de etkili olmuştur. Burada belirtmek

⁽¹⁾ İbrahim Ahmet Aydemir, “Türk Hukuk Dili Üzerine Araştırmalar I”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, Yıl 2010, C. 58, S. 2, s. 19-36.

gerekir ki hukuk diline giren Arapça/Farsça kelime ve kavramlar olduğu gibi değil, Türkçe içinde yoğunlaşarak kendine has anlamlar yüklenerek Türkçeleştirilmiştir. Mevzuat, hukuka dair eserler ve mahkeme kararlarına ilişkin bu süreç birbirini besleyerek Tanzimat dönemine kadar kendi seyri içinde devam edegelmiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, İslâm'ın doğuşundan Tanzimat dönemine kadar geçen asırlar boyunca tüm İslâm ülkelerinde ve Osmanlı döneminde yazılan hukuk kitapları, devlet başkanlarının hukuki düzenlemeleri, mahkeme kararları, müftülerin fetvaları, ulamanın içtihatları ile çok zengin ve yerleşik bir hukuk dili (kelime ve kavramları) oluşmuştur.

Tanzimat ve meşrûtiyet döneminde, diğer alanlarda olduğu gibi dil konusunda da yoğun tartışmalar başlamıştır. Genel dil bakımından dilin sadeleşmesi, halkın anlayacağı bir dilin oluşturulması yönünde görüşler serdedilmeye başlanmıştır. Ziya Paşa, Ali Süavi, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Şemsettin Sami ve Muallim Naci, dil konusundaki tartışmaların öncü isimleridir⁽²⁾. Bu tartışmalar konusunda şu üç görüşün ortaya çıktığı ifade edilebilir: Dilin evrimini doğal seyrine bırakılmasını, dile dışarıdan herhangi bir müdahalede bulunulmaması gerektiğini savunan natüralistler; halk tarafından kullanılan yabancı kökenli kelimelerin Türkçeleşmiş olduğundan hareketle sadeleşmeyi dilin bünyesine uygun metotlarla tatbik etmeyi savunan mutediller; dildeki bütün yabancı unsurları tasfiye ederek yerlerine öz Türkçe karşılıklarını ikâme edilmesini savunan radikaller⁽³⁾. Bu dönemde genel siyaset diline ilişkin batı dillerindeki “*national, nationalizme, opinion publique, liberté, égalité*” gibi kelime ve kavramlara, dilimizdeki Arapça kökenli kelimelerden türetilen “*milliyet, milliyetçilik, efkâr-ı umumiye, hirriyet, musavaat*” gibi karşılıklar türetilmiş ve hızla kullanıma sokulmuştur.

Bu dönemde devletin ve halkın kullandığı dilin isimlendirilmesi tartışmaları da başlamış, “Türkçe” ve “Osmanlıca” kavramları üzerinde durulmuştur. Konuşulan dili ifade etmek için “*lisân-i Osmânî, lisân-i Türkî, zebân-i Türkî*”⁽⁴⁾; sözlükler de *Lehçe-i Osmânî* (1293), *Hazîne-i Lugat-ı Rûmiyye ve Osmaniyye* (1860), *Resimli Kâmûs-ı Osmânî* (1330), *Kâmûs-ı Osmânî* (1313-1322) isimleri verildiği görülmektedir.

(2) Bu konuda bkz. Raşit Koç, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Türk Dilinin Eğitime ve Yapısına Bakışları”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 33 Erzurum 2007, s.13-14; Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara 1960, s.115; Leyla Karahan, “Namık Kemal’in Türkçenin Sadeleşmesi Hakkındaki Düşünceleri” Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 15, S. 1, 25; Mehmet Kaplan/İnci Engünün/Birol Emil, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III*, İstanbul, 1979, s.73; Mete Kaan Kaynar/Nurettin Kalkan, *Cumhuriyet’in Dil Reformunu Okumak: Köprü Mü, Paravan Mı?, Mukaddime*, 2019, 10(2), s.454.

(3) Mete Kaan Kaynar/Nurettin Kalkan, *Cumhuriyet’in Dil Reformunu Okumak: Köprü Mü, Paravan Mı?, Mukaddime*, 2019, 10(2), s.454.

(4) Aziz Gökçe, *Türkiye Türkçesinin Tarihi Sözlükleri*, Ankara 1998.

Şemseddin Sâmî 1901 tarihli eserine “Kâmus-ı Türkî” ismini vermiştir⁽⁵⁾. 1876 tarihli Kanun-ı Esâsî’de devletin teb’asının (vatandaşının) adı “Osmanlı”⁽⁶⁾, resmî dil ise “Türkçe” olarak ifade dilmıştır⁽⁷⁾.

Bu dönemde batı medeniyetinin etkisi altında kanunlaştırma çalışmaları da başlamıştır. 1876 Kanun-ı Esâsî’ye gelinceye kadar 1840 tarihli Cezâ Kanunnâme-i Hümayunu⁽⁸⁾, 1850 Tarihli Kanunnâme-i Ticaret-i Berriye, 1851 tarihli Kanun-ı Cedid (Kanun-ı Cezâ), 1858 tarihli Cezâ Kanunnâme-i Hümayunu, 1858 tarihli Kanunnâme-i Arâzî, 1863 tarihli Kanunname-i Hümayun-ı Ticaret-i Bahriye, 1869-1876 Tarihli Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye; Kanun-ı Esâsî’den sonra da 1879 Tarihli Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanunu, 1880 Tarihli Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukîye Kanun-ı Muvakkatı, 1917 Tarihli Hukuk-ı Âile Kararnâmesi, 1917 Tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Şer’iyye Nizamnâmesi gibi kanunlar yapılmıştır⁽⁹⁾. Bu kanunlardan bâzıları geleneksel hukuk anlayışı içinde hazırlanmışken bâzıları batı hukuklarından iktibas şeklinde yapılmıştır.

Burada şunu ifade etmek gerekir ki, genel dildeki sadeleşme, yabancı (özellikle Arapça, Farsça kökenli kelimeler) kelimelerin dilden ayıklanması yaklaşımlarının hukuk diline pek yansımamıştır. Bahsedilen kanunlarda, hukuk dilinde o dönemde kullanılan Türkçe ile kaleme alındığı, belagatli bir üsluba sahip olduğu, Arapça kökenli kelimelerin yoğun bir şekilde kullanıldığı, Farsça ve Arapça tamlamalara sıklıkla başvurulduğu görülmektedir. Mesela 1858 tarihli Cezâ Kanunnâme-i Hümayunu’nda “*Kanunen mücazat olunan cerâim üç nevidir. Birincisi cinâyet, ikincisi cünha, üçüncüsü kabahattir*” (m.2); “*Kanunun tâyin ettiği ahvalden mâada hallerde mükerrerler hakkında cezâ iki kat olacaktır*” (m.8); “*İdam ve teşbir cezâları sâhib-i cinayetin müteallik olduğu din ve mezhebin eyyam-ı mahsûsasında icra olunmaz*” (m.22) şeklinde ifadeler yer almaktadır. Yine 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nda “*Hâkimiyet bilâkayd ü şart milletindir. İdare usûlü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idâre etmesi esasına müstenittir*”(m.1); *Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idâre olunur ve hükûmeti Büyük Millet*

(5) Hakan Özdemir, *Cumhuriyet Tarihinde Hukuk Dilindeki Değişmeler ve Gelişmeler*, Doktora Tezi-2006, s.13-14.

(6) 1876 tarihli Kanun-ı Eâsî, Sekizinci madde: “*Devlet-i Osmâniye tâbiyetinde bulunan efrâdın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bilâ-istisnâ Osmânî tabir olunur ve Osmânî sıfatı kânûnen muayyen olan ahvâlê göre istihsâl ve izafe edilir*”.

(7) 1876 tarihli Kanun-ı Eâsî, Onsekizinci madde: “*Tebâ’-a-i Osmâniyenin hidemât-ı Devlette istihdâm olunmak için devletin lisân-ı resmîsi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır*”; Elli Yedinci madde: “*Heyetlerin müzâkerâtı lisânı Türkî üzere cereyân eder ve müzâkere olunacak lâyhaların sûretleri tab ile yevm-i müzâkereden evvel âzâya tevzî olunur*”.

(8) Ayrıntılı bilgi için bkz. Rabiz Beyza Candan, “1840 Tarihli Cezâ Kanunname-i Hümayunu İncelemesi”, *AndHD*, 2015, C.1, S.1, s.63-81.

(9) Bu kanunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ercimet Sarıay, “Tanzimat Sonrası Kanunlaştırma Çalışmalarının Kaynakları ve Metodolojisi”, *BAYTEREK | Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt.2, Sayı.1, Yıl.2019, s.9-35.

Meclisi hükûmeti' unvanını taşır"(m.3) şeklinde cümlelerin, kelime ve kavramların yer aldığı görülmektedir.

Batı hukuk diliyle temas kurulması ve özellikle batı kanunlarının iktibas edilmesi faaliyetleriyle birlikte hukuk dilimizde olmayan kavram ve kelimelerle karşılaşmıştır. Bunlar mefhum ve mânâ olarak hukukumuzda bulunmadığı için, bu mefhumları ifâde edecek kelimeler de henüz bulunmamaktadır⁽¹⁰⁾. Batı hukukunda yeni karşılaşılan bu kavramlar bakımından öncelikle o kavramı ifade eden yabancı kelimenin aynen kullanılması yolu tercih edilmiştir. Meselâ Fransızca "*constitution*" kavram ve kelimesini, o gün kullanılan Arapça harflerle "(ÜÜÜÜÜÜÜÜÜÜÜÜ)" şeklinde, hatta bâzen "(ÜÜÜÜÜÜÜÜÜÜÜÜ)" (*constitution*) şeklinde parantez içinde Fransızcası da yazıldığı görülmektedir. Ancak bu kavramlara Türkçe'de bir karşılık bulunması, bir kelime türetilmesi yönünde de çalışmalar başlamıştır. "Hükûmet-i meşrûta", "idâre-i mukayyed" gibi öneriler içinde 1876'da Kânûn-ı Esâsî karşılığı resmî olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Hukuk eserlerinde, karşılık bulunan ve parantez içinde kelimenin aslının da verildiği hukuk kelime ve kavramlarından yüzlercesinden şu örnekleri verebiliriz⁽¹¹⁾: "*Tribunal de conflit*-encümen-i ihtilaf, *conflit postif*"-ihtilâf-ı icabî, *conflit negatif*-ihtilâf-ı selbî, *procureur général*- müdde-i umûmî, *domaine publique*-emlâk-ı umûmiye-i hükûmet; *domaine privé*-emlâk-i husûsiye-i devlet, *redevance fix*-resm-i mukarrer⁽¹²⁾; *décentralisation*-adem-i merkezîyet, *droit public*- hukuk-ı amme, *droit privé*-hukuk-ı husûsiye, *gouvernement constitutionnel*-hükûmet-i meşrûta⁽¹³⁾; *personnes morale*-hükûmî şahsiyet", *expropriation*-istimlâk, *société anonym*-bilâtesmiye şirket, *droit constitutionnel*-hukuk-ı esâsiye veya hukuk-ı meşrûta, *organisation administratif*-tenkisat-ı idâre, *Etat de siège*-idâre-i örfiye, *capitulations*-uhûd-ı kadîme, *marque*-alâmet-i fârika, *brevet d'invention*-ihtirâ beratı, *division des pouvoirs*-kuvve-i umûmiyenin inkisamı, *pouvoir public*-kuvve-i umûmiye, *pouvoir législatif*-kuvve-i teşriye, *pouvoir exécutif*-kuvve-i icrâiye, *pouvoir judiciaire*-kuvve-i adliye⁽¹⁴⁾; *droit naturel*-hukuk-ı tabî, *droit positif*-hukuk-ı mevzua, *droit constitutionnel*- hukuk-ı esâsiye, *self government*-tevsi-i mezûniyet, *centralisation* –merkezîyet, *assemblée constituante*-meclis-i müessesan, *individualisme*-ferdiyetçilik, *socialism*-meslek-i iştirak, *dissolution*-fesih, *grâce*-aff-ı husûsi, *amnistie*-aff-ı umûmî, *conseil des ministres*-

(10) Hukuk alanında karşılaşılan ve hukuk dilimizde karşılığı bulunmayan çok sayıdaki kavram ve kelimelerden bazıları şunlardır: "*Constitution, centralisation, décentralisation, déconcentration, conflit positif, tribunal de conflit, procureur générale, cour des compte, controle préventive, université, domaine publique, domaine privé, contrat de concession, conseil d'Etat, comune, personnalité morale de l'État, personnes morales, droit administratif, expropriation, réquisition, ordre public, service public, intérêt général, collectivités locales, banque, crédit, ciro, acente, assurance...*" (Bkz. Çağlayan, agm., s.466).

(11) Bu örnekler için bkz. Çağlayan, agm., s.467.

(12) Ahmed Şuayb, *Hukuk-ı İdare*, İstanbul 1327 (1910), s.20-21, 35, 250, 288.

(13) İsmail Hakkı, *Hukuk-ı İdare ve Kavanin*, İstanbul 1341 (1925), s.9, 30.

(14) Ohannes Efendi, *Usûl-i İdare*, 1309 (1893), s.6, 8,14,110, 129, 210, 233

meclis-i nüzzâr, *interpellation*-istîzah, *conseil municipal*-belediye meclisi⁽¹⁵⁾.

Bu dönemde karşılık bulunmadan batı dillerindeki kelime ve kavramların aynen kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır. Meselâ *réfêrendun* (referandum); *vêto* (veto); *plébiscit* (plebisit)⁽¹⁶⁾; *collektif* (kollektif), *kommandite* (komandit) *anonyme* (anonim)⁽¹⁷⁾; *banque* (banka), *bourse* (borsa), *spéculation* (speküasyon) *sconto* (iskonto) *agente* (acente) *crédit* (kredi), *Passeport* (pasaport), *faculté* (fakülte)⁽¹⁸⁾; *posta* (posta) telgraf, *téléphone* (telefon)⁽¹⁹⁾.

Bu dönemdeki dil tartışmaları ve hukuk diline yansımaları bakımından şunları söyleyebiliriz⁽²⁰⁾:

(1) Genel dil ve hukuk dili üzerindeki tartışmalar, yaklaşımlar, görüşler aydınlar (gazeteciler, edebiyatçılar, bilginler) arasında cereyan etmiştir. Devlet müdahalesi pek yoktur. Dile dâir bir ferman, nizamnâme, kanun gibi hukuki metinler bulunmamaktadır. Hukuk dilinde önemli bir değişiklik de bulunmamaktadır. Yapılan kanunlar, bu zamana kadar oluşan hukuk dili ve kavramları ile kaleme alınmıştır.

(2) Batı hukukunda karşılaşılan yeni kelime ve kavramlar için, dilin imkânları içinde yeni kelimeler türetilmiştir. Kelimeler türetilirken, söz konusu terimi ve içeriğini mümkün olduğunca iyi ifâde edecek, telaffuz edildiğinde ya da okunduğunda o konuyla ilgili çağrışımlar meydana getirecek kelimelerin seçildiği görülmektedir. Yabancı kelimelere, başarılı şekilde karşılık bulunmasına ilişkin olarak şu misalleri verebiliriz.

3. Cumhuriyet Dönemi Dil Tartışmaları ve Hukuk Diline Yansımaları

Cumhuriyet döneminin başlarında genel dil bakımından dilde sadeleştirme, yabancı kelimelerin (özellikle Arapça ve Farsça kelimelerin) dilden ayıklanması süreci hız kazanmıştır. Bu ayıklama faaliyeti, Latin harflerinin kabulünden (1928) sonra daha da yoğunlaşmıştır.

Aydınlar arasındaki dil tartışmalarına bakıldığında, iki temel yaklaşım olduğunu ifade edebiliriz. Birinci yaklaşım, hükûmetin dile müdahale etmemesi yönündedir. Dilde sadeleştirmeyi şiddetle savunan, çok sayıda yeni kelime türeten Hüseyin Cahit Yalçın bu görüştedir⁽²¹⁾. Ali Fuat Başgil de bu yaklaşımı benimseyenler

⁽¹⁵⁾ Muslihiddin Âdil, *Mukayeseli Hukuk-ı İdare Dersleri*, Selanik 1327 (1901), s.14,16, 26, 30, 34, 35,143, 151, 182, 200,373

⁽¹⁶⁾ İsmail Hakkı, age., s.31.

⁽¹⁷⁾ İsmail Hakkı, age., s.299; Ohannes Efendi, *Usûl-i İdare*, 1309 (1893), s.107.

⁽¹⁸⁾ Ohannes Efendi, *Usûl-i İdare*, 1309 (1893), s.26, 69.

⁽¹⁹⁾ Muslihiddin Âdil, *Mukayeseli Hukuk-ı İdare Dersleri*, Selanik 1327 (1901), s.299.

⁽²⁰⁾ Çağlayan, agm., s.467-468.

⁽²¹⁾ Hüseyin Cahit Yalçın bu yöndeki görüşlerini 1932 yılında gerçekleştirilen Birinci Türk Dili Kurultayı'nda dile getirmiştir (Caner Kerimoğlu, "Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957)"ın Dil İle

arasındadır⁽²²⁾. İkinci yaklaşım ise, dil üzerinde çalışılması, birtakım müdahalelerde bulunulması, ancak bu şekilde Türkçenin gelişip zenginleşebileceği yönündedir ki Fuat Raif (Köseraif) Bey, Said Bey, Hasan Âli Yücel, Ali Cânîp Yöntem bu görüşü savunanlar arasındadır.

Bu dönemde aydınlar bakımından dil konusundaki yaklaşımları ve temsilcileri bakımından şöyle bir tasnif yapılabilir⁽²³⁾:

(1) *Muhâfazakâr yaklaşım*: Bu yaklaşıma göre, dile hiç müdahale edilmemeli, kuralları ve kelimeleriyle dil tabii seyrine bırakılmalıdır. Süleyman Nazif, Adnan Ötüken, Nâil Kubalı, Refii Cevat Ulunay bu yaklaşım sahiplerinin önde gelen isimleridir.

(2) *Özleştirmeci veya öz Türkçeci (tasfiyeci) yaklaşım*: Bu yaklaşım sahiplerine göre, dildeki yabancı kökenli kelimeler mutlaka ayıklanmalıdır ve yerlerine yeni kelimeler türetilmelidir. Tunalı Hilmi⁽²⁴⁾, Hüseyin Rahmi, Cenap Şahâbettin ve Nurullah Ataç bu yaklaşımın başlıca savunucularıdır. Özellikle Nurullah Ataç ön safta yer almaktadır⁽²⁵⁾. Bu yazarlar, türetme yanında uydurma kelimelere de yer

İlgili Görüşleri”, ÇTTAD.VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s.113). Ona göre; “*Kimsenin zevkini birdenbire değiştiremeyiz. Yazı yazarken yaptığımız yenilikler ancak bir ‘teklif’ mahiyetini arzeder... O teklifi istediğimiz kadar mantıki müdafaalarla kuvvetlendirelim. Ona can verecek şey karşımızdakilerin gösterecekleri tasvipten ibârettir*” (Hüseyin Cahit Yalçın, “Lisan Meselesine Dair”, Yedigün, S.151, 29 İkincikanun 1936, s.4).

(22) Ali Fuat Başgil, bu konuya ilişkin şunları ifâde etmektedir: “...*Dil Kurumu’nun âzâsına şaşıyorum. Bu arkadaşlar niçin icad ettikleri kelimeleri kapışılan şiirlerle, aranan ilmi ve edebî eserlerle yayıp serbest dil piyasasına çıkarmıyorlar da; halk için kâunlara ve mâsum çocuklar için mektep kitaplarına geçirilmek üzere bir Sözlük Tezkeresiyle ilgili makamlara sunuyorlar? Farz ediyorum ki; icât edilen kelimeler, sırf muhayyilede yaşayan bir millet için değil de, bu topraklar üstünde asırlara yayılmış ünlü bir hayatı ve şerefli bir târihi olan ve bugün yirmi milyona yakın bir insan kütlesi teşkil eden Türk Milleti içindir ve icât edenler de bu kelimelerin gerçek Türkçe olduğundan emindir. O halde, niçin bunları Türk Milleti’nin müşterek aklına ve temiz zevkine serbest eserlerle arzetmiyorlar da, kuvvetin gölgesine sığınıyorlar? / Şüphesiz, her serbest piyasa gibi, dil piyasasının da tasfiye kânunu ve kalbur makinası amansızdır. Buranın rekâbet sahnesinde tutunmanın ve kalbur üstünde kalabilmenin şartı beğendirmeye, sevdirep imrendirmeye kudretidir. Bu piyasaya jandarmasız girebilmek için eldeki metain temizliğine güvenmek, pazarın zevkini ve isteğini bilmek, m3aliyet fiyatını iyi ölçmüş ve hesaplamış olmak lâzımdır...Dile kelime sokmak, dilden kelime söküp çıkarmak dincinin ve dincilerden mürekkep bir heyetin hatta, daha ileriye gideceğim, bir dil akademisinin işi değildir. “Dil işi, bir hükümet ve politika işi ve kanun mevzuu değildir. Memleket teşri heyetinin, tek taraflı bir görüşle ve hedefi belli olmayan bir politikanın sözcülüğünü yaparak, millet dilini değiştirmeye hakkı yoktur” (Ali Fuat Başgil, *Hatıralar*, 7.Baskı, İstanbul 2018, s.167, s.173)*

(23) Geniş bilgi için bkz. Yasemin Özcan Gönülal, *Cumhuriyet Dönemi Dil Tartışmalarının Türk Dili Eğitimine Yansımaları* (Toplum Dilbilimi Bakımından Bir İnceleme, Doktora Tezi, İzmir 2012, s.23-30).

(24) Tunalı Hilmi, 26 Ağustos 1923’te TBMM’ye verdiği “Türkçe Kanunu” adlı teklifiyle tanınmaktadır.

(25) Ataç’ın yazılarında türettiği ve günümüzde de yaygın olarak kullanılan kelimelerden bazıları şunlardır: *Yanıt (cevap), uygarlık (medeniyet), sorun (mesele), kuram (nazariye), sav (iddia), düşün (fikir), olumsuz (menfi), birey (fert), olumlu (müspet), bağımlılık (müteassiplik), uyum (abenk),*

vermektedirler⁽²⁶⁾.

(3) *Yaşayan Türkçe (ılımlı) yaklaşım*: Bu yaklaşıma göre dile müdahale edilmemeli, yaşayan dil ile devam edilmeli, önceki döneme ait eserler yeni nesiller tarafından da okunabilmelidir. Yahya Kemâl, Ömer Seyfettin, Peyami Safâ, Tahsin Banguoğlu, Necmettin Hacıeminoğlu, Faruk K. Timurtaş, Mehmet Kaplan bu yaklaşımın temsilcileridir.

Cumhuriyet dönemindeki dil tartışmalarının, önceki dönemdeki dil tartışmalarından en bariz farkı, dil konusuna devletin müdahil olmasıdır. Genel dil konusundaki girişimlere burada değinmeyeceğiz. Hukuk dilindeki müdahalelerden bazılarını nakletmekle yetineceğiz.

Cumhuriyetin ilk yıllarında hukuk dilinde (kanunların dilinde) bir fevkalâdelik bulunmamaktadır. Cumhuriyet öncesinden gelen hukuk diline uygun kanunlar yapılmıştır. Başta 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu olmak üzere, 1926 tarih ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu, 1926 tarih ve 743 sayılı Türk Kanun-ı Medenîsi gibi temel kanunlar ve diğer kanunlarda dil önceki dönemden tevarüs edildiği gibidir. Ancak genel dil konusundaki tartışmalar hukuk dili üzerinde de etkisini göstermiş, yeni kanunlar yapılırken sade bir dil ile kaleme alınmaya çalışılırken, daha önce yürürlüğe girmiş kanunlarındaki kimi terimler yine kanunla değiştirilme yoluna gidilmiştir.

Mesela 1926 tarih ve 818 sayılı Borçlar Kanunu’nun 544. maddesinde yer alan “*Kanun-ı Medenînin mütemmimi olan işbu kanuna merbut tashihler ile beraber kabul edilmiştir*” hükmü ile daha önce yapılan Türk Kanun-ı Medenîsindeki bazı ıstılahlar değiştirilmiştir. Değiştirilen ıstılahlar şunlardır: “*vecibe-borç*”, “*vecibeler-borçlar*”, “*hudut-sınır*”, “*istimal-kullanmak*”, “*şahs-ı sâlis-üçüncü şahıs*”, “*eşhas-ı sâlise-üçüncü şahıslar*”, “*ukud-akidler*”, “*tarafeyn-iki taraf*”.

ivecenlik (acelecilik), öykü (hikâye), yapıt (eser), ürün (mahsul), öge (unsur), doğa (tabiat), yöresellik (mahallilik), toplum bilimi (sosyoloji), gerçeküstücü (sürrealist), kip (kalıp), izlenim (intiba), yetkinlik (mükemmellik), giz (sır), olanak (imkân), araç (vasıta), beğeni (zevk), değinme (temas), nesnel (objektif), görece (nispi), özgürlük (hürriyet), gereksinme (ihtiyaç), ılımlı (mutedil), aşırı (müfrit), bileşim (terkip). Ataç’ın yazılarında türettiği ancak benimsemeyen kelimelerden bazıları da şunlardır: Betken (makale), öğrenek (dershane), öz yoru (mana), nen (şey), durul (devlet), ep (sebeup), uğum (karar), durulman (devlet adamı), dokunca (zarar), kurağ (müessese), kısıklık (zaruret), öğrence (ders), tükeli (tamamıyla), öğseyin (elbette), öniüt (üstad), budun-buyrumcu (demokrat), yin (vücut), tasımla- (tasavvur et-), gündemeçli (tarihli), döl (mart), gökçe-yazın (edebiyat), betik (kitap), boyak (renk), komuğ (musiki), yır (şiiir), tanıt (delil), tutkuca (trajedi), tanmalı (acayip), yımızık (çirkin), çıkla (tıpkı), gözgü (ayna), köğ (vezin), tansıklık (hayranlık), tüp (asıl), köğük (misra), kopuzsulluk (lirizm), şüyüncü (müjdecî), -a tapa (-a rağmen), söydeşi (yani), duyganlık (hassasiyet), görmüksü (theatral), yürek karası (vicdan azabı), öden (mükafat), öz dileyi (irade-i cüz’iye), kavşamak (fark etmek), tellim (daima), batır (cesur), tükelleme (tamamlanma), tilcik (kelime), tirge (masa), düzeyit (nesir), yazak (kalem), sin (mezar), boşuk (izin), tanıtla- (ispatla-), buğulu (vapur), küşüm (şüphe), eremle- (razı ol-), bağlanç (din), enez (zayıf), anıklanma (hazırlanma), görüt (idee). Yeter Torun, “Nurullah Ataç ve Türk Diline Etkisi”, Türk Dili, Cilt. CVII Sayı.753, Eylül 2014, s.103.

⁽²⁶⁾ 1932’lerde Devletler Hukuku hocası olan Cemil Bilsel, uydurma dil modasına uyarak bir gün derse “Budunların Ana Yargısı” diye başlar, sınıfta şaşkınlık oluşunca bu tabirden vazgeçer. Başgil, *Hatıralar*, 7, s.141.

1929 tarih ve 1412 sayılı Cezâ Muhâkemeleri Usûlü Kanunu⁽²⁷⁾, Mahmut Esat Bey'in (Bozkurt) çabalarıyla sâde bir dille kaleme alınmış, çok sayıda yeni kelimelere ve terimlere yer verilmiştir. Bununla yetinilmeyerek, kanun yapım tekniğine uymayan ve belki de tarihte rastlanmayacak şekilde kanunun 424. maddesine konulan “*Bu kanunda kullanılan ıstılahlar ve tabirler Türk Cezâ Kanunu'nda bunların karşılığı olarak kullanılmış bulunan eski ıstılah ve tabirler yerine kâim olmuştur*” şeklindeki hükümle, 1926 tarihinde yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu'nun ıstılahları da değiştirilmek istenmiştir.

Yine 1929 tarih ve 1424 sayılı İcra İflâs Kanunu'nda⁽²⁸⁾ döneme göre sade bir dil tercih edilmiştir. Kanunun 343. maddesine yer alan “*Bu Kanun da kullanılan ve aşağıdaki cetvelde yazılı olan ıstılah ve tabirler Kanun-ı Medenî, Borçlar Kanunu ve Ticaret Kanununda bunların karşılığı olarak kullanılmış bulunan eski ıstılah ve tabirler yerine kâim olmuştur*” hükmü ile daha önce kabul edilen kanunların diline de müdahale edilmiştir. Maddede yer alan ıstılahlar şu şekildedir: “Hibe-bağışlama; mevhubüle-bağışlanan; vâhib-bağışlayan; mal-ı mevhub-bağışlanan; beyi-satım; şira-alım; müşteri-alıcı; bayi-satıcı; mebi-satılan; icar-kira; icare-kiralama; mücir-kiralayan; müstecir-kiracı; mecur-kiralanan; ecir-işçi; bedel-i icar-kira karşılığı”.

Hukuk dilindeki esaslı değişim ve daralma 1945 yılında gerçekleşmiştir. 1942 yılında 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun dilinin öz Türkçeleştirme çalışmaları başlatılmış, Mecliste yapılan oylama sonucunda⁽²⁹⁾ 10.1.1945 tarih ve 4695 sayılı kanunla “Anayasa” şeklinde kabul edilmiştir⁽³⁰⁾. Böylece hukuk dilinde uzun yıllar boyunca yerleşmiş ve bilinen kelime ve kavramların birçoğu, kimisi türetilen bazıları da uydurulan kelime ve kavramlarla değiştirilmiştir.

Söz konusu 4695 sayılı kanunla değiştirilen hukuk ıstılah ve kelimelerinden bazıları şöyledir. Teşkilât-ı esâsiye kanunu-Anayasa; makar-başkent; teşri-yasama; icra-yürütme; kazâ-yargı; hâkimiyet-egemenlik; salâhiyet-yetki; vazife-görev; me'sul-sorumlu; cürm-i meşhut-suçüstü; tahsisat-ödenek; istizah-gensoru; fevkalâde-olağanüstü; muamele-işlem; kura-ad çekme; ehliyet-yeterlik; dâvet-çağrı; müddet-süre; mesken-konut; hükmî şahıs-tüzel kişi; mektep-okul; vilayet-il; kaza-ilçe; alenî-herkese açık; Şûrâ-yı Devlet-Danıştay; Temyiz mahkemesi-Yargıtay; Dîvan-ı Muhâsebat-Sayıstay...⁽³¹⁾.

(27) Resmî Gazete, 20.4.1929, Sayı.1172.

(28) Resmî Gazete.4.5.1929, Sayı.1183.

(29) O tarihte Meclis üye tam sayısı 455'tir, 90 üye toplantıya katılmamış, kanun toplantıya katılan 365 milletvekilinin oybirliğiyle kabul edilmiştir.

(30) Resmî Gazete.15 Ocak 1945, Sayı.5905.

(31) Değiştirilen kavramlardan bazıları da şunlardır: Reis-i cumhur-cumhurbaşkanı; icra vekilleri heyeti-bakanlar kurulu; devre-dönem; âzâ-üye; rey-oy; gayr-i me'sul-sorumsuz; maznun-sanık; mürû-ruzaman-zamanaşımı; dâhili-nizamnâme-iç tüzük; celse-oturum; sual-soru; meclis tahkikatı-meclis soruşturması; adet-i mürettep-tamsayı; mukavele-sözleşme; esbâb-ı mucibe-gerekçe; başkumandanlık-başkomutanlık; erkân-ı umumiye-i harbiye riyaseti-genelkurmay başkanlığı; masûniyet- do-

Özellikle hukuk diline yerleşen Arapça ve Farsça kelimelerin dilden ayıklanması yaklaşımı ile ilgili olarak Ali Fuat Başgil şöyle demektedir: “*Şu hâlde, bugün dilimizde Arapça ve Farsça gibi görünen kelime ve tâbirler, hakikatte öyle değil, menşeleri zamanların karanlığı içinde gömülmüş ve unutulmuş Türkçe’dirler*”⁽³²⁾. Bu sebeple, söz konusu kelime ve kavramların dilden tamamen ayıklanması hem yanlış hem de mümkün değildir. Nitekim ayıklama işinin zirve noktasını teşkil eden 1945 yılındaki anayasanın dilinin değiştirilmesi vakiasında, hukuk diline yerleşmiş (1924 Anayasasında da yer alan) Arapça veya Farsça kelimelerin tamamını ayıklamak mümkün olmamıştır. Mesela “*devlet, cumhuriyet, dava, ceza, aile, belediye, cetvel, ceza, dava, daimî, din, esas, eziyet, hak, hüküm, harp, hükümet, hür, hürriyet, ilan, idare, imkân, imtiyaz, kanun, kuvvet, mahkeme, maliye, meclis, millet, memur, memleket, mezheb, mülk, sebep, sefer, seferberlik, sınıf, şart, şehir, şekil, şikâyet, tayin, tarih, tekrar, tehlike, teklif, temsil, usûl, vakit, vatan, vazife, vekil, vicdan*” kelimeleri Arapçadan hukuk dilimize girmiştir ve 1945’teki girişimde anayasanın dilinen ayıklanamamıştır.

Kanunla hukuki kavramların değiştirilmesinin tipik bir örneğini oluşturan 1965 tarih ve 538 sayılı kanunun⁽³³⁾ 143. maddesi hükmü şöyledir: “*Bu kanunla değiştirilen maddelerde kullanılan ve aşağıdaki cetvelde yazılı olan terim ve deyimler, İcra ve iflâs Kanununun bu kanunla değiştirilmeyen maddelerinde kullanılmış bulunan eski terim ve deyimler yerine geçmiştir*”: Cumhuriyet Müddeiumumisi-Cumhuriyet savcısı, istidâ-dilekçe, îtirazın ref’i (ref’i itiraz)-îtirazın kaldırılması, kazâ dairesi-yargı çevresi, muâvin-yardımcı, muhâkeme usulü-yargılama usulü, mürûruzaman-zamanaşımı, salâhiyet-yetki, Temyiz Mahkemesi-Yargıtay, zabıt (varakası)-tutanak.

Hukukçuların daha muhâfazakar olduğuna dair yaygın kanaatin aksine, 1930’lardan sonra hukuk dilinin değiştirilmesi konusunda Orhan Aarsal, Edip Serdengeçti: İsmet Sungurbey, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu gibi isimler öne çıkmaktadır.

Meselâ İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Orhan Aarsal, “Atatürk’e 1935 Armağanı” şeklinde ithaf ettiği *Kurul Sözlüğü Denemesi* “Hukuk

kunulmazlık; lâyiha-tasarı; ihtisas-uzmanlık; nizamnâme-tüzük; meriyül icra-yürürlüğe girmek; müsavat-eşitlik; cemiyet-dernek; isimlâk-kamulaştırma; matbuat-basın; idâre-i örfiye-sıkıyöne-tim; nezaret-gözetim; netice-sonuç; masraf-gider; hakikî şahıs-gerçek kişi; isyan-ayaklanma; tevs-i mezuniyet-yetki genişliği; müntehab-seçilmiş; mebus-millet vekili; tahlif-yemin; saâdet-mutluluk; selâmet-esenlik; gâye-amaç; mütâlaa-düşünce; beyanat-demeç; irad-söyleme; izhar-açığa vurma; müstesnâ-dışında; mükellefiyet-ödev; sâdir-verilmiş; mahsus-özel; tatil-ara verme; lüzum-gerek; harfiyen-olduğu gibi; hâfi-kapalı; müzâkerat-görüşme; neşir-yayma; muâhede-andlaşma; sulh-barış; umumi hesap-bütçe; heyet-i umumiye- kamutay; Dîvan-ı âli-Yüce Dîvan; baş müdde-i umumî-baş-savcı.

⁽³²⁾ Başgil, *Hatıralar*, s.143.

⁽³³⁾ 1965 tarih ve 538 2004 Sayılı İcra ve İflâs Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına ve Bu Kanuna Bazı Madde ve Fıkralar Eklennesine Dair Kanun, Resmî Gazete, 6.3.1965, Sayı.11946.

İstilah Lügatı Tecrübesi⁽³⁴⁾ ve bir yıl sonra “Türe Sözlüğü için Bir Önerge”⁽³⁵⁾ adıyla sözlükler yayınlamıştır. Bu sözlüklerde yer alan türetme ya da uydurma hukuk ıstılahları hakkında bir fikir edinmek için birkaç örnek vermek isteriz: “Sigorta-sağındırma, vazife-düşerge, avukat-savbakan/savgüden, mal-büyüm, ehliyet-erkinlik, cinâyet-kıya, medenî kanun-sosyal kod, istimlâk-kamusallaştırma, karar-bilik, kolektif şirket-kubaşık ortaklık, komandit şirket-üneşik ortaklık, rey-fikir/ses/oy”.

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Türk Medenî Kanunu ve Borçlar Kanunu Terim ve Sözlükler Kılavuzu isimli bir sözlük hazırlamıştır⁽³⁶⁾. Bu sözlükte, o güne kadar bilinen ve kanun metinlerinde yer alan kelimelerin öz Türkçe karşılıkları verilmeye çalışılmıştır. Sözlükte yer alan kelime ve karşılıklardan bazı örnekleri aktarmak istiyoruz: Adem-i ehliyet-yeteneksizlik, âmir-görevlendiren, âriyet-eğreti, arsa-toprak, ayıplı-çürük, haklı-tüzegenliğe uygun, hasar-bozulma, hapis-alıkoyma, hüküm-yargı, idarî makamlar-yürütme katları, iflas-batınlık, îmalat-yapıt, iskân-barınma, işgal-benimseme, itiraz-karşı çıkma, itiraz sahibi-karşıtçı, kayıt-yazım, mahkûm-yargılı, muhtaç-gereksinli, rehin-sağlanca, tasfiye-arıtım, tazmin-ödençe, temerrüt-direnim, tereke-kalıt, teslim-verilim...

İsmet Sungurbey’in hazırladığı küçük hacimli Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü, Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır⁽³⁷⁾. Bu sözlükten de bazı kelimeleri aktaralım. Bâtıl-çürük, Beyyine-tanıt, câri hesap-yürüyen hesap, cevaz-boşuğ, cezâ-kıyım, dâvâ-aranç/dilem, dâvâci-aranççı, encümen-yarkurul, iflâs-batki, intifa-asılanma, işgal-kapma, izin-boşuğ, kabul-taplama, karar-kıyılı, mahkeme-yargılık, miras-kalıt, mülk-özgürlük, red-yatlama, taksit-ödençe, velî-ege...

Bahse konu sözlüklerde “Osmanlıca” kelimeleri mi, yoksa Türkçe diye verilen karşılıklar mı bilinen kelimelerdir? “Dava, davacı, izin, kabul, karar, haklı” kelimelerinin ne anlama geldiğini hukukçu olmayanların da anlayacağı bir gerçektir. Bu kelimeler karşılığında sözlüklerde verilen “aranç, aranççı”, boşuğ, taplama, kıyılı, tüzegenliğe uygun” kelimelerini acaba yazarlar dışında bilen çıkabilir mi?

Dile yönelik bu müdahaleler karşısında Ali Faut Başgil şu ifadelerle adeta isyan etmektedir: “Bu memleket dilinin başına gelenler hiçbir büyük millet dilinin başına gelmemiş ve uğradığı suikastın tarihte misli görülmemiştir”⁽³⁸⁾.

II. DANIŞTAY İÇTİHATLARI VE HUKUK DİLİ

(34) Hukuk Talebesi Cemiyeti Neşriyatından, İstanbul 1935.

(35) İstanbul Bozkurt Basımevi 1936.

(36) Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medenî Kanunu ve Borçlar Kanunu Terim ve Sözlükler Kılavuzu*, Cilt.3, Ankara 1975.

(37) İsmet Sungurbey, *Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü-Osmanlıcadan Türkçeye, Türkçeden Osmanlıcaya*, Ankara 1966.

(38) Başgil, *Hatıralar*, s.158.

Danıştay, “Şûrây-ı Devlet” adıyla 1868 yılında kurulmakla beraber, 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun 51. maddesi uyarınca yapılan 1925 tarih ve 669 sayılı Şûrây-ı Devlet Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ve 1927 yılında fiilen çalışmaya başlamasıyla idarî davaları görmeye ve karara bağlamaya başlamıştır. İçtihatlardaki hukuk dili de esas itibarıyla bu tarihten sonrasına ilişkin olarak inceleme konusu yapılacaktır.

Danıştay içtihatlarının dili konusundaki tarihî süreç baktığımızda, mevzuat dilindeki değişime paralel bir seyir izlediği görülmektedir.

1. 1925 tarih ve 669 sayılı Şûrây-ı Devlet Kanunu’nun Dili

Cumhuriyet döneminin idarî yargıya ilişkin ilk kanunu olan 1925 tarih ve 669 sayılı Şûrây-ı Devlet Kanunu’nda⁽³⁹⁾ yer alan hukuk diline ait bazı kelime ve kavramlardan örnekler vermek istiyoruz: “Suret-i teşkil” (oluşum şekli), “merbut” (bağlı), “aza” (üye), “hâiz” (mâlik/taşıyan), “devair” (daireler), “muavin” (yardımcı), “mazbata” (tutanak/zabıt), “terekküb” (meydana gelme/oluşma), “rüesa” (başkanlar), “riyaset” (başkanlık), “madde-i âtiye” (gelecek madde), “evsaf” (nitelikler), “şerait” (şartlar), “zevad” (zatlar/kişiler), “encümen” (meclis/kurul), “namzed” (aday), “intihab” (seçim), “meşrut” (şarta bağlı), “ikmal” (tamamlama), “mekatib-i âliye” (yüksekokullar), “saniyen” (ikinci olarak), “salisen” (üçüncü olarak), “kesb-i istihkak” (hak kazanmak), “laekal” (en az), “inha” (teklif), “madun” (ast), “mafevk” (üst), “bil-müşabaka” (sınavla), “faik” (daha üstün), “sin” (yaş), “mütecaviz” (tecavüz eden), “tensib” (uygun bulma), “müteallik” (alakalı), “mevadd” (maddeler), “münkasim” (bölünmüş), “tefrik” (ayırma), “iltihak” (katılma), “tahkikat” (araştırma/soruşturma), “müdde-i umumî” (savcı), “muayyen” (belirli), “müddet” (süre), “heyet-i umumiye” (genel kurul), “ittifakla” (oybirliğiyle), “rey” (oy), “müsavi” (eşit), “ihzar” (hazır etme), “layiha” (tasarı), “kavanin” (kanunlar), “nizamat” (mizamnâmeler), “mesail” (meseleler), “rüyet” (görme), “fasletmek” (çözmek), “hususat” (huşular), “iktiza” (gerekme), “mukavele” (sözleşme), “mukarrerat” (kararlar), “tezekkür” (müzakere etme), “mehakim” (mahkemeler), “hıdmet-ı umumiye” (kamu hizmeti), “âkid” (sözleşmeci), “muamelat” (muameleler/işlemler), “canib” (taraf), “vazife” (görev), “salâhiyet” (yetki), “sadır olmak” (meydana gelmek), “istida” (dilekçe), “müstenid” (dayanan), “delail” (deliller), “musaddak” (radikli), “hakk-ı kaza” (yargı yetkisi), “tarikıyla” (yoluyla), “mehil” (süre), “mehl-i temyiz” (temyiz süresi), “inkıza” (sona erme), “sâkıt” (düşme), “tarafeyn” (tarafalar), “mühlet” (süre), “müddei” (iddiada bulunan/davacı), “tahriri” (yazılı), “temdid” (uzatma), “şahs-ı sâlis” (üçüncü kişi), “hâvi” (içine alan), “dermeyan” (ileri sürmek), “vicâhî” (yüze karşı), “lâhik” (eklenen), “müddet-i mürur” (zamanaşımı), “tebdil” (değiştirme), “tağyir” (bozma), “hükm-i sabık” (eski hüküm).

2. 1938 tarih 3546 sayılı Devlet Şûrâsı Kanunu’nun Dili

⁽³⁹⁾ Resmî Gazete, 7 Aralık 1925, Sayı.238.

1938 tarih 3546 sayılı Devlet Şûrâsı Kanunu'nda⁽⁴⁰⁾, 669 sayılı kanunda yer alan kelime ve kavramların çoğu yer almaktadır. Ancak bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda kurumun adı “Şûra-yı Devlet” olmakla birlikte, 1938 tarihli kanunda Türkçe tamlama kurallarına göre “Devlet Şûrası” olarak ifade edilmiştir. Yine önceki kanunda yer alan Arapça ya da Farsça tamlamalar, “evrak-ı müsbit-müsbit evrak”, “hakk-ı temyiz”-temyiz hakkı” örneklerinde olduğu gibi Türkçe kurallarına uygun tamlamalar hâline getirilmiştir.

1938 tarihli kanunda en dikkat çekici husus, bugünkü karşılığı “*dilekçe*” olan ve önceki kanunda yer alan “*istida*” kelimesi yerine “*arzuhal*” kelimesinin kullanılmış olmasıdır. Nitekim Kanunun 30. maddesinde “İdarî davalar arzuhalde açılır” denilmektedir. Diğer maddelerde bu kelime (kavram) tekrarlanmaktadır.

Önceki kanunda yer alamayıp 1938 tarihli kanunda yer alan hususlar nispeten dahasade bir dille kaleme alınmıştır. “Mesail-meseleler, husuasat-hususlar, mukarrerat-kararlar delâil-deliller” misallerinde olduğu gibi, Arapçadan yararlanılarak yapılan çoğullaştırmalar Türkçe eklerle çoğul hâle getirilmiştir. “Sakit olmak-düşmek, hâvi-ihtiva eden, tehirî-evrak üzerinde, rüyet etmek-görmek” örneklerinde olduğu gibi bazı kelime ve kavramlar değiştirilmiştir.

Kelime zenginliği açısından bir misal verecek olursak, bugün sadece “süre” kelimesi kullanılırken, 1925 tarihli kanunda “*müddet*”, “*mehil*” ve “*mühlet*”; 1938 tarihli kanunda ise “*müddet*” ve “*mühlet*” kelimelerinin kullanıldığını görmekteyiz.

3. 1937'de Yayınlanan Kararlarda Hukuk Dili

Danıştay kararları, Eylül 1937'de ilk sayısı çıkmaya başlanan “Devlet Şûrası Kararlar Mecmuası” (Kararlar Mecmuası) isimli dergide yayınlanmaya başlamıştır. Bu tarihten önceki karar örneklerine ulaşamadık. Bu sebeple Danıştay kararlarının diline ilişkin incelememizi bu tarihten itibaren yapabildik.

Danıştay Umumî Heyeti'nin 37/144 numaralı kararına baktığımızda⁽⁴¹⁾; kısa cümlelerden oluşan, nispeten sade ve 13 satırdan oluştuğu görülüyor. Kararda, “*müstedî*” (dilekçe sahibi), “*muavin*” (yardımcı), “*vârid*” (gelen/ulaşan), “*müteallik*” (alakalı), “*salâhiyet*” (yeki), “*münhal*” (boş), “*hadise*” (olay), “*mevzubahis olmak*” (konu olmak), “*revaç vermek*” (geçerli kılmak), “*telakki*” (görüş/anlayış), “*müncer olmak*” (çekilmek), “*vazn kanun*” (kanun koyucu), “*bidayeten*” (başlangıç olarak), “*ittifakla*” (oy birliğiyle) şeklinde kelime ve kavramların kullanıldığını müşahade etmekteyiz.

Danıştay Umumî Heyeti'nin 37/26 numaralı kararında⁽⁴²⁾; “*mudafaanâme*” (savunma), “*muamele*” (işlem), “*lüzum*” (gerekme), “*sübut bulmak*” (sabit olmak),

(40) Resmî Gazete, 30 Kanunuevvel 1938, Sayı.4098.

(41) D.U.H, No:37/144, Kararlar Mecmuası, 1937, Sayı.1, s.34.

(42) D.U.H, No:37/26, Kararlar Mecmuası, 1937, Sayı.1, s.35.

“*kifayet*” (yeteli), “*adem-i kifayet*” (yetersiz), “*takarrür*” (kararlaştırılma), “*ittifakla*” (oybirliğiyle), “*müzakere*” (karşılıklı görüşme), “*mesağ*” (izin/müsaade), “*derecat*” (dereceler), “*tasrih etmek*” (açıklamak) “*bedihi*” (açık, aşikâr, “*ittihaz edilmek*” (kabul edilmek), “*muamelenin ref’ine*” (işlemin iptali) kelime ve kavramlarının kullanıldığı görülmektedir.

Aynı sayıda yer alan diğer kararlarda aynı ifade için farklı kelime ve kavramların kullanıldığı da görülmektedir. Mesela “*ittifakla*” kelimesi yerine, “*oybirliğile*”⁽⁴³⁾, “*sözbirliğile*”⁽⁴⁴⁾ kelimeleri de kullanılmaktadır. “*Oyçokluğu*” kullanılmamakta, bunun yerine “*ekseriyetle*” kelimesine yer verilmektedir.

Başkaca kararlarda “*mafevk*” (üst), “*müstedî*” (dilekçe sahibi)⁽⁴⁵⁾; “*istihsal etmek*” (meydana getirmek), “*zâhir*” (açık/belli)⁽⁴⁶⁾; “*muayyen* (belirli)”, “*münhasır*” (mahsus), “*tecviz etmek*” (cevaz vermek/izin vermek)⁽⁴⁷⁾, “*mevzuata mugayeret*” (mevzuata aykırılık)⁽⁴⁸⁾ gibi kelime ve kavramların yer aldığı görülmektedir.

Kelime zenginliği açısından bakıldığında, Kararlar Mecmuasının 1937 tarihli 1. Sayısında yer alan kararlarda “*süre*” kelimesinin kullanılmadığı, bunun yerine “*müddet*” ve “*mühlet*” kelimelerinin; “*açık*” kelimesi yanında aynı anlama gelebilen “*vazih*”, “*aşikâr*”, “*sarih*”, “*bedihi*” kelimelerinin; “iptal” kelimesi yanında “*ref*” kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir.

Kararlar Mecmuasının 1937 tarihli 2. sayısında yayınlanan kararlarda dikkati çeken husus, 1. sayıda yayınlanan kararlarda bulunmayan, kararın meşruiyetine yapılan atıftır. Kararın meşruiyetine olan atıf, iddiaların özeti (davanın hülâsası), savunmanın özeti (dava olunanın müdafaaları) ve savcının görüşü (müdde-i umuminin mütalaası hülâsası) verildikten sonra yazılmaktadır. Bu uygulama bugün aynı şekilde kullanılmaya devam edilmektedir. Ancak genel dildeki karmaşıklığın yansıması burada da görülmektedir. Kararların kimisinde “TÜRK ULUSU ADINA”⁽⁴⁹⁾, kimisinde ise “TÜRK MİLLETİ ADINA”⁽⁵⁰⁾ şeklinde yazıldığı görülmektedir. Bir başka husus da “davacı” kelimesinin yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığıdır.

Kararlar Mecmuasının 1937 tarihli 2. sayısında yayınlanan kararlarda “hadise”,

⁽⁴³⁾ D.H.H, No:37/183, Kararlar Mecmuası, 1937, Sayı.1, s.35; D.H.H, No:32/928, Kararlar Mecmuası, Sayı.1, s.36.

⁽⁴⁴⁾ D.H.H, No:37/148, Kararlar Mecmuası, 1937, Sayı.1, s.36; D.H.H, No:37/340, Kararlar Mecmuası, sayı.1, s.36.

⁽⁴⁵⁾ 1 Daavî Dairesi, No:37/558, Kararlar Mecmuası, 1937, Sayı.1, s.38.

⁽⁴⁶⁾ 1 Daavî Dairesi, No:36/2347, Kararlar Mecmuası, 1937, Sayı.1, s.38-39.

⁽⁴⁷⁾ 1 Daavî Dairesi, No:36/2193, Kararlar Mecmuası, 1937, Sayı.1, s.39.

⁽⁴⁸⁾ 2 Daavî Dairesi, No: 36/2058, Kararlar Mecmuası, 1937, Sayı.1, s.40.

⁽⁴⁹⁾ Daavî Daireleri U. Heyeti, K:35/26, Kararlar Mecmuası, 1937, Sayı.2, s.17.

⁽⁵⁰⁾ Daavî Daireleri U. Heyeti, K:34/100, Kararlar Mecmuası, 1937, Sayı.2, s.19.

“müruru müddet”, “müteallik”, “ref” edilmek”, müttehaz”, “riyaset”, “terettüp etmek”, “sarahatan”, “terviç etmek”, “bilâ tehir”, “me’suliyet” gibi kelime ve kavramlar kullanılmaya devam edilmektedir.

Kararlar Mecmuasının 1937 tarihli 2. sayısında yayınlanan kararlarda “süre” kelimesi yer almamakta, bunun yerine “müddet”, “mehil” kelimelerinin; “açık” kelimesi yanında aynı anlama gelebilen “aşikâr”, “sarih”, kelimelerinin kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Öte yandan “ittifakla” kelimesi yanında “oybirliği” ve “sözbirliği” kelimelerinin kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. “Oyçokluğu” kullanılmamakta, bunun yerine “ekseriyetle” kelimesine yer verilmektedir.

4. 1945’te Yayınlanan Kararlarda Hukuk Dili

Yukarıda ifade edildiği üzere 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun dili öz Türkçeleştirilmiş, 1945 tarih ve 4695 sayılı kanunla “Anayasa” şeklinde kabul edilmiştir⁽⁵¹⁾. Bu gelişmenin Danıştay içtihatlarının diline de yansıdığı görülmektedir.

1937’den itibaren “Devlet Şûrası Kararlar Mecmuası” adıyla yayınlanan derginin adı Mart 1945 tarihli 28. sayısıyla “Danıştay Kararlar Dergisi” ismiyle yayınlanmaya başlamıştır. Bu değişiklikle hukuk dilinde yaygın olarak kullanılan kelime ve kavramların yerine kimisi türetilmiş kimisi de uydurulmuş yeni kelime ve kavramlar yazılmıştır. Anayasanın dilinin değişmesiyle “Şûra-yı Devlet”, “Danıştay” olmuştur. Bu değişiklik derginin adına da yansımış, “mecmua” kelimesi de yerini “dergi” kelimesine terk etmiştir.

Danıştay Kararlar Dergisi’nin Mart 1945 tarihli 28. Sayıda yer alan kararlara bakıldığında, günlük dildeki değişim ve daralmanın kararlara da yansıdığı görülmektedir. “Devlet Şûrası Umumi Heyeti”, “Danıştay Genel Kurulu”na dönüşmüştür. Ancak karar metinlerinde “umumî” kelimesi kullanılmaya devam edilmektedir. “Müddeiumumi” ile birlikte “savcı” deyimini de kullanılmaktadır. Bunun yanında “yargı” ve “yargıç” deyimleri kullanılmaya başlanmıştır. “salâhiyet” yanında “yetki” de kullanılmakta olduğu görülmektedir.

Kararın meşruiyetine yapılan atıflar bakımından Mart 1945 tarihli 28. Sayıda yer alan kararların 18’inde “TÜRK ULUSU ADINA”, 1’inde ise “TÜRK MİLLETİ ADINA” şeklinde yazıldığı görülmektedir. “Davanın Hülâsası (Davanın H.)” ifadesi 12 defa kullanılırken, 7 defa “Davanın özü”, 1 defa da “Davanın özeti” şeklinde yazıldığı görülmektedir.

Kararların oylama sonucunu ifade etmek üzere, 10 kararda “ittifakla”; 9 kararda “oybirliğiyle”; 1 kararda ise “sözbirliğiyle” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. “Ekseriyetle” ifadesi 6 kararda yer aldığı, ancak “oyçokluğu” ifadesinin hiç kullanılmadığı görülmektedir.

⁽⁵¹⁾ Resmî Gazete.15 Ocak 1945, Sayı.5905.

Daha önceki dönemdeki kararlarda yaygın şekilde kullanılan kelime ve kavramların bazıları hiç kullanılmazken, kimileri az da olsa kullanılmaya devam edilmektedir. Mesela “müttihaz” 2 defa, “sarahatan” 2 defa, mesul (mesuliyet)” 2 defa, “kazâi” 4 defa, “mafevk” 1 defa, “istihsal etmek” 1 defa, “müteallik” 4 defa geçmektedir. Buna mukabil “terettüp”, “terviç etmek”, “sübut bulmak”, “madun”, “tehir” kelimeleri hiç yer almamaktadır. “Muayyen” ve “müstenit” kelimelerinin yaygın şekilde kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. “Reis/riyaset” kelimeleri yanında “başkanlık” kelimesi de kullanılmaktadır.

Mart 1945 tarihli 28. Sayıda yer alan kararlara kelime zenginliği açısından bakıldığında bir daralma yaşandığını söyleyebiliriz. Mesela 10 defa “açık”, 4 defa “sarih” kelimeleri kullanılırken, aynı anlama gelen ve önceki dönemdeki kararlarda kullanılan “aşikâr”, “bariz”, zahir”, “vazih” kelimelerine hiç yer verilmediği görülmektedir. Söz konusu sayıda yer alan kararlarda 63 defa “müddet”, 1 defa “mühlet” kelimelerine yer verildiği, “süre” kelimesinin 12 defa kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan 1 defa “müruru müddet”, 10 defa “müruru zaman” kullanılırken, 4 defa da “süre aşımı” deyiminin kullanıldığı görülmektedir.

Mart 1945 tarihli 28. Sayıda yer alan kararlarda dikkat çeken bir husus da, idare hukuku ve idarî yargılama hukukunda temel kavramlardan biri olan “işlem” kelimesi 23 defa kullanılmaktadır. Ancak aynı anlamda “muamele” kelimesinin de 48 defa yer aldığını görmekteyiz.

5. 1946 Tarihli ve 4904 Sayılı Kanun

Daha önce belirtildiği üzere 1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun dili, 1945 tarih ve 4695 sayılı kanunla değiştirilmiş ve “Anayasa” şeklinde kabul edilmiştir⁽⁵²⁾. Anayasanın 51.maddesinde yer alan “Şûra-yı Devlet”, “Danıştay” olarak değiştirilmiştir.

Bu tarihte 1938 tarih ve 3546 sayılı Devlet Şûrası Kanunu yürürlükteydi. 1946 yılında 4904 sayılı kanun⁽⁵³⁾ ile 3546 sayılı Devlet Şûrası Kanunu’nda kapsamlı bir değişiklik yapılmıştır.

1946 tarihli 4904 sayılı kanunun adı “Danıştay Kanununun bazı maddelerinde değişiklik yapılmasına ve bu kanuna bazı madde ve fıkralar eklenmesine dair Kanun” şeklindedir. Kanunun 1.maddesi hükmü “3546 sayılı Danıştay Kanununun 1 inci maddesi aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir” şeklindedir. Oysa değişiklik yapılan kanunun resmî adı “Devlet Şûrası Kanunu”dur. Kanunun adının değiştirilmesi şeklinde bir kanun hükmü de bulunmamaktadır. Anayasanın 51. maddesinde yapılan “Danıştay” şeklindeki değişikliğin, zımnen kanunun adını da değiştirdiği varsayılmış olduğunu düşünmekteyiz.

Değiştirilen maddelerde “Devlet Şûrası” yerine “Danıştay” kullanılmaktadır.

⁽⁵²⁾ Resmî Gazete.15 Ocak 1945, Sayı.5905.

⁽⁵³⁾ Resmî Gazete, 1 Haziran 1946, Sayı.6322.

Bunun yanında “umumi heyet” yerine “genel kurul”, “reis” yerine “başkan”, “reislik” yerine “başkanlık”, “mübayenet” yerine “uymazlık”, “tetkik edilir” yerine “incelenir”, “müddeiumumi” yerine “kanun sözcüsü” gibi kelime ve kavram değişiklikleri yapıldığı görülmektedir.

6. 1947 tarihli Danıştay Tüzüğü’nün Dili

1938 tarih ve 3546 sayılı Devlet Şûrâsı Kanunu’nun 58. maddesinde yer alan “*Bu kanunun tatbiki suretine ve Devlet Şûrâsı çalışmasının tanzimine dair bir nizamname yapılır*” hükmünün gereği, ancak Bakanlar Kurulu tarafından yapılan 1947 tarihli Danıştay Tüzüğü⁽⁵⁴⁾ ile yerine getirilebilmiştir.

Tüzük’te, 1945 tarih ve 4695 sayılı kanuna paralel olarak, kurumun adı “Danıştay” olarak yer almaktadır. Danıştay Genel Kurulu”, Dava Daireleri Genel Kurulu isimlendirmeler de yer almaktadır.

Daha önceki mevzuatta kullanılmayan “komisyon” (İdare Komisyonu, Sınav Komisyonu...), “müdür (Sicil ve Evrak Müdürü), “şeflik” (Yazı İşleri Kalemi Şefliği) gibi batı dillerinden alınan kelime ve kavramların yer aldığı görülmektedir.

Tüzük’te hukuk dilinde yaygın olarak kullanılan kelime ve kavramların kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. “Müstenit, müteessir, izah etmek, vazife, intizam, mucip, murakabe, vuku bulmak, mezuniyet, müddet, mühlet, mesele, tertip etmek, muamele, malumat, mefruşat, ivedi, muhalefet sebepleri, tashih, tetkik, vesika, iktifa, cevap lâyhası, caiz, re’sen, iştirak, müdafaa, hülâsa” kelimeleri bunlardan bazılarıdır.

Söz konusu Tüzük’te yeni kelime ve kavramların da kullanılmaktadır. Mesela “yargılama” (muhakeme), “yardımcı” (muavin), “inceleme” (tetkik), “sınav” (imtihan), “onama” (tasdik), “ara verme” (tatil), “toplantı yeter sayısı” (içtima nisabı), “gündem”, “oturum” (celse), “görüşme” (müzakere), “kendiliğinden” (re’sen), “istem” (talep), “oy” (rey) kullanılan yeni kelime örnekleridir.

7. 1948’de Yayınlanan Kararlarda Hukuk Dili

Danıştay Kararlar Dergisi’nin 1948 tarihli 40. Sayısında yayınlanan kararlara baktığımızda, hukuk dilinde dikkat çekici bir değişim olmadığı görülmektedir. 1945 tarihinde Anayasanın dilinin değiştirilmesinin, içtihatlardaki hukuk diline aşırı bir tesir etmediğini ifade edebiliriz. Daha önce içtihatlarda yer alan kelimelerin kullanılmadığı, bazı yeni kelime ve kavramların kullanılmaya başlandığı, kimi zaman da eski ve yeni kelimelerin birlikte kullanılmaya devam edildiği görülmektedir.

Kararın meşruiyetine yapılan atıfta tüm bu sayıdaki tüm kararlarda “TÜRK ULUSU ADINA” şeklinde yer almakta olup, “TÜRK MİLLETİ ADINA” ifadesi hiç kullanılmamaktadır.

⁽⁵⁴⁾ Resmî Gazete, 20 Ağustos 1947, Sayı.6691.

Kanun ve Tüzük'te dilekçe yerine "arzuhal" kelimesi kullanılmasına rağmen, kararlarda "dilekçe" kelimesinin 42 defa, "arzuhal" kelimesinin ise 9 defa geçtiği görülmektedir. Bu durum dilekçe yerine önerilen "arzuhal" kelimesinin pek benimsenmediğinin işareti olabilir.

Önceki dönemlerde yaygın bir şekilde kullanılan "Davanın hülâsası" ifadesi, bu sayıda yer alan kararların hiç birinde kullanılmamaktadır. Bunun yerine "Davanın özeti" ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir.

Bu sayıdaki kararlarda bazı yeni kelimelerin kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Mesela "sorumlu" kelimesi 7 defa geçmektedir. Ancak "sorumluluk" kelimesi kararlarda yer almamaktadır. Öte yandan "me's'ul" (1), "me's'uliyet" (5) kullanılmaya da devam edilmektedir. Yine "murakabe" (14) kelimesi yanında yeni olan "kontrol" (6) kelimesini görmekteyiz. Buna nazaran "denetim" kelimesine hiç rastlanmamaktadır.

Yine bu sayıdaki kararlarda "yargılama", "yargı", "yargıç" (12), "yargı hakkı", "yargı erki" gibi bazı yeni kelime ve kavramların kullanıldığı müşahede edilmektedir.

Danıştay Kararlar Dergisi'nin 1948 tarihli 40. Sayıda yayınlanan kararlarda, önceki dönemdeki kararlarda yer alan bazı kelime ve kavramların geçmediği görülmektedir. Mesela "canip, münker, terviç, revaç, inha, madun, mafevk, mübayenet, bariz, hülâsa, vuku bulmak, mühlet, ittifakla, ekseriyetle" kelimeleri bu sayıdaki kararlarda yer almamaktadır.

Derginin 40. Sayısındaki kararlarda, önceki dönemdeki kararlarda yer alan kelimelerin birçoğu kullanılmaya devam etmektedir. Mesela "malumat (5), cevaz (17), müstenit (11), intizam (7), mucip (17), muhtevi (8), ihtiva (16), mezuniyet (4), müttehas (14), müzakere (8), tahsis (53), mesağ (4), muayyen (20), tehir (3), terettüp (3), temdit (2), tefrik (15), vârid (12), müteallik (3), iltihak (2), mukavele (13), rü'yet (4) gibi kelimeler bu sayıdaki kararlarda da yer almaktadır.

Bu sayıdaki kararlarda "mübayenet" kelimesi hiç yer almazken, bunun karşılığı olarak "uyuşmazlık" kelimesi 21 defa geçmektedir. Önceki dönemde yaygın şekilde kullanılan "ittifakla" ve "ekseriyetle" kelimeleri hiç yer almazken, bunların yerine "oybirliği" (120), ve "oyçokluğu" (5) kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir.

Bazı eski ve yeni kelimelerin birlikte kullanıldığı da müşahede edilmektedir. Mesela reis (15) ve başkan (80; akit (7), mukavele (13) ve sözleşme (3); salâhiyet (38) ve yetki (68); vazife (93) ve görev (78); muamele (156) ve işlem (177); tetkik (105) ve inceleme (21); re'sen (10) ve kendiliğinden (4) kelimelerinin kullanımı bu şekildedir.

Kelime zenginliği açısından bakıldığında "süre" kelimesi "dava süresi, itiraz süresi, süre aşımı" biçiminde ve farklı şekillerde⁽⁵⁵⁾ 147 defa kullanılırken; "müddet" kelimesi de "itiraz müddeti", "süre aşımına ait müddet" şeklinde ve muhtelif şekillerde⁽⁵⁶⁾ 73

⁽⁵⁵⁾ Mesela "bir süre, belli süre, bu süre, aynı süre, muayyen süre" şeklinde de kullanılmaktadır.

⁽⁵⁶⁾ Mesela "bulunduğu müddetçe, aynı müddet zarfında", bir müddet kullanıldıktan sonra, geçen müd-

defa kullanılmaktadır. Bunun yanında 3 defa “mehil” kelimesi de yer almaktadır. “Mühlet” kelimesi ise bu sayıdaki kararlarda hiç geçmemektedir.

8. 1952 Tarihli 5997 Sayılı Kanun ve 1959 Tarihli 7354 Sayılı Kanun

Daha önce ifade edildiği üzere 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun dili değiştirilerek, 1945 tarih ve 4695 sayılı kanunla⁽⁵⁷⁾ “Anayasa” şeklinde yürürlüğe konulmuştu. 1952’de 5997 sayılı “491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun tekrar meriyete konulması hakkında Kanun”⁽⁵⁸⁾ ile Teşkilâtı Esasiye Kanunu 1924’deki hâline ve diline döndürülerek tekrar yayınlanmıştır⁽⁵⁹⁾. Böylece bu tarihe kadar hukuk diline yapılan müdahalenin tersine çevrilmesi amaçlanmıştır.

Anayasanın 51.maddesiyle “Şûrayı Devlet” isimlendirmesine dönülmüştür. Danıştay kararlarının yayınlandığı “Danıştay Kararlar Dergisi”, 1953 tarihli 58. Sayıdan itibaren “Devlet Şûrası Kararlar Dergisi” ismiyle yayınlanmaya başlamıştır.

Akabinde 1959 tarih ve 5354 sayılı “3546 sayılı Şûrayı Devlet Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bir madde eklenmesi ve 28 inci maddesinin kaldırılması hakkında Kanun”⁽⁶⁰⁾ ile 1938 tarihindeki hukuk diline dönüş hedeflenmiştir.

1959 tarih ve 5354 sayılı kanun ile “Şûrayı Devlet”, “Başvekâlet”, “Şûrayı Devlet Reisi”, “Daire reisi”, “umumi heyet”, “intihap”, “ekseriyet”, “muavin”, “mütalââ”, “âza”, “ihzar”, “layiha”, “vazife ve salâhiyet”, “tetkik”, “tasdik”, “içtima nisabı”, “rey”, “müddet müruru” gibi kelime ve kavramlar tekrar kanuna dercedilmiştir.

9. 1959’da Yayınlanan Kararlarda Hukuk Dili

Devlet Şûrası Kararlar Dergisi’nin 1959 tarihli 72. Sayısında yayınlanan kararlara bakıldığında, anayasa ve kanunî düzenlemeler gereği “Danıştay” yerine “Şûrayı Devlet”; “Dava Daireleri Genel Kurulu” yerine “Dava Daireleri Umumi Heyeti” şeklinde 1938’li yıllardaki ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

Bu sayıda yer alan kararların tamamında, kararların meşruiyetine yapılan atıfta “TÜRK MİLLETİ ADINA” ifadesinin yer aldığı, “TÜRK ULUSU ADINA” deyimin terk edildiği anlaşılmaktadır.

1952 öncesindeki kararlarda yer alan “yargı, yargılama, yargı erki, yargı hakkı” şeklindeki kelime ve kavramların 1959 tarihli 72. Sayısında yayınlanan kararlarda yer almadığı görülmektedir. “Yargıç” kelimesi 1 defa, “sorumlu” 1 defa, “sorumluluk” kelimesi de 1 defa kullanılmıştır.

det” biçiminde de kullanılmaktadır.

⁽⁵⁷⁾ Resmî Gazete, 15 Ocak 1945, Sayı.5905.

⁽⁵⁸⁾ Resmî Gazete, 31 Aralık 1952, Sayı.8297.

⁽⁵⁹⁾ Madde 1- “20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu, 4695 sayılı kanunun kabul tarihine kadar yürürlükte bulunan tadilleriyle birlikte tekrar meriyete konulmuş ve bu kanun yerine ikame edilmiş olan 10/1/1945 tarihli ve 4695 sayılı Anayasa meriyetten kaldırılmıştır”.

⁽⁶⁰⁾ Resmî Gazete, 22 Haziran 1959, Sayı.10233.

Kararların oylama sonucunu ifade etmek üzere kullanılan kelimelerden “ittifakla” 92 defa, “oybirliği” 33 defa; “ekseriyetle” 9 defa, “oyçokluğu” ise 1 defa geçmektedir. Yine “vazife” kelimesi 114 defa, “görev” kelimesi 26 defa; “muamele” 141 defa, “işlem” 22 kere kullanılmıştır. “Müddet” 138, “süre” 45 kere yer almaktadır. Bu durum eski kelimelerin daha yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. Ancak müddet/süre karşılığı “mehil” ve “mühlet” hiç yer almamaktadır.

Kararlarda aynı anlama gelen kelimelerden “açık” 42, “aşikâr” 4, sarih 14, vazih 1 defa kullanılmıştır. “Bâriz” kelimesi hiç geçmemektedir.

Bu sayıda yayınlanan kararlarda değişik biçimleriyle “süre” kelimesi 45 defa, müddet kelimesi ise 138 defa kullanılmaktadır. Buna mukabil “mehil” ve “mühlet” kelimeleri hiç yer almamaktadır.

Bu sayıdaki kararlarda aynı anlama gelen “açık” kelimesi 42, “aşikâr” kelimesi 4, “sarih” kelimesi 14, “vazih” kelimesi ise 1 defa yer almaktadır. “Bariz” kelimesi geçmemektedir.

Derginin 1959 tarihli 72. Sayısındaki kararlarda, önceki dönemdeki kararlarda yer alan kelimelerin birçoğu kullanılmaya devam etmektedir. Mesela “malumat (2), cevaz (4), müstenit (9), intizam (0), mucip (25), muhtevi (7), ihtiva (14), mezuniyet (7), mütteah (47), müzakere (3), tahsis (37), mesağ (6), muayyen (20), tehir (1), terettüp (0), temdit (1), tefrik (1), vârid (2), müteallik (0), iltihak (3), mukavele (9), rü’yet (2) gibi kelimeler bu sayıdaki kararlarda da yer almaktadır.

10. 1961 Anayasası ve 1964 Tarihli 521 sayılı Danıştay Kanunu

1930’lu yıllarda başlayan ve 1945’te zirve noktasına ulaşan dilin yabancı kelimelerden ayıklanma anlayışının, 1961 Anayasasının diline de yansımaları olduğu görülmektedir⁽⁶¹⁾.

1961 Anayasasının dilinde, 1945 Anayasası ile hukuk diline sokulan kelime ve kavramların önemli ölçüde yer aldığı görülmektedir⁽⁶²⁾. Mesela “açık, adçekme, amaç, anayasa, and içme, andlaşma, ara verme, ayaklanma, bağımsız, bakan, basın, başbakan, başkan, başkent, başkomutanlık, başsavcı, bölüm, bütçe, çağırma (çağırmak), çekilme, Danıştay, denetleme, tören, dokunulmazlık, dolanlı iflâs, egemenlik, en az, en geç, eylem, genel kurul, gensoru, gerçek kişi, gerekçe, gider, gizli oy, görüşme, gözetim, grup, içtüzük, il, ileri sürmek, işlem, kalkışma, kamu, kapalı oturum, kurul, onama, oturum, oy, ödenek, savcı, Sayıştay, seçim (seçilmek), sorumlu, sözleşme, toplanık, toplanma, tüzel kişi, tüzük, üye, yargı, yargılanmak, yargılanma, Yargıtay,

⁽⁶¹⁾ 1961 Anayasasının dili konusunda bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *1961 Anayasasının Dili*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

⁽⁶²⁾ Anayasaların (1921, 1924, 1945, 1961, 1982) dili, kullanılan kelime ve kavramların mukayesesi hakkında geniş bilgi için bkz. Hakan Özdemir, *Cumhuriyet Tarihi Boyunca Hukuk Dilindeki Değişmeler ve Gelişmeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

yasama, yetki, zamanaşımı, yürütme” kelimeleri, hukuk metninde ilk defa 1945 Anayasasında yer almış ve 1961 Anayasasında da kullanılmaya devam edilmiştir.

1945 Anayasasında ilk defa kullanılmış ancak daha sonraki hukuk metinlerinde yer almayan kelime ve kavramlar da bulunmaktadır. Mesela 1945 Anayasasında yer alan “*sanıklanmak, başkalamak, inan, edep töreleri, sorum, sorumlamak, yiycilik, söylev, ayrıksız, bağıt, gönderişme, savsanma*” kelimeleri, daha sonraki hukuk metinlerinde hiç yer almamıştır. Bu kelimelerin bazıları o tarihte TDK sözlüğünde dahi bulunmayan kelimelerdir.

Dilimize Arapça ve Farsçadan giren ve Türkçeleşen kelimelerin tamamı, nasıl ki 1945 Anayasasından tamamen ayıklanamamışsa, aynı şekilde 1961 Anayasasında da varlıklarını devam ettirmektedirler. Mesela “*aile, belediye, caiz, ceza, cumhuriyet, daire, dava, dâhil, defa, devlet, din, emir, esas, faaliyet, fert, hak, hâkim, halk, hukuk, hüküm, hükümet, hürriyet, idare, ilan, iktisadî, imkân, imtiyaz, inhâ, irtikâp, isnat, kabul, kanun, karar, kuvvet, madde, mahkeme, mahkûm, maliye, memur, mecburî, meclis, memleket, men, merci, meşru, mezhep, millet, münasebet, resmî, sebep, sıfat, seyahat, sınıf, siyaset, siyasî, sulh, şahsî, şart, şekil, şikâyet, tatil, takdir, tamam, taraf, tarih, tasarruf, tatbik, tehlike, teklif, tekrar, temsil, tesbit, teşkil, teşkilât, usûl, vatan, vicdan, zümre*” 1961 Anayasasında yer alan Arapça kökenli kelimelerdir.

1964 tarih ve 521 sayılı Danıştay Kanunu’nun⁽⁶³⁾ dili, 1961 Anayasası’nın diliyle örtüşmektedir. Kurumun adı Anayasada yer aldığı gibi artık “Danıştay”dır. Anayasada olduğu gibi, hukuk diline yeni sokulan kimi kelime ve kavramlar kanunda da yer almaktadır. Mesela kanunda yer alan “*bağımsızlık, yönetim, bütçe, başkan, başkan yardımcısı, teminat, üye, organ, kurul, genel kurul, görev, büro, nitelik, müdürlük, seçilmek, aday, boşalma, liste, en az, en çok, komisyon, oy, oylama, işlem, ara verme, atanma, çoğunluk, eşitlik, noksan, toplantı, öğrenci, öğrenim, tüzük, yetki, düşünce, yargı, yargılama, dilekçe, bildirim, savunma, istek, dosya, çekinme*” kelimeleri, 1945’ten önce hukuk dilimizde bulunmamaktadır.

Kanunun dilinde kelime zenginliği açısından daralma olduğu görülmektedir. Mesela yoğun bir şekilde “süre” kelimesi kullanılırken, aynı anlama gelen “müddet” 1 defa yer almaktadır. Bunun yanında “mehil” “mühlet”, “vade”, “ecel” kelimeleri hiç kullanılmamaktadır. Yine “aşikâr”, “vazih”, “bariz”, bedihi” kelimeleri kanunda yer almamaktadır. “Açık” kelimesi bulunmakta, o da 79.maddede yer alan “*Duruşmalar açık olarak yapılır*” hükmünde olduğu gibi “*alenî*” yerine kullanılmaktadır. “Açık”, kelimesinin “alenî” kelimesinin anlamını vermediği aşikârdır.

11. 1965’te Yayınlanan Kararlarda Hukuk Dili

Danıştay kararlarının yayınlandığı dergi 1961 tarihinden itibaren “Danıştay Kararlar Dergisi” adıyla yayınlanmaya başlanmıştır. 521 sayılı Danıştay Kanunu

⁽⁶³⁾ Resmî Gazete, 31 Aralık 1964, Sayı.11896.

1964 tarihli olduğundan, kanunun dilinin yansımalarını görmek bakımından, Derginin 1965 tarihli sayısında yayınlanan kararların incelenmesini uygun gördük.

Danıştay Kararlar Dergisi'nin 1965 tarihli 91-92. Sayısında yer alan kararlara baktığımızda ilk dikkati çeken husus, kararların meşruiyetine yapılan atıfta "TÜRK MİLLETİ ADINA" ifadesinin yerleştiği, "ULUS" kelimesinin terk edildiğidir. İkinci bir husus, "Anayasa" kelimesi dışında "kanun" yerine "yasa" kelimesinin hiç kullanılmadığıdır.

Mevzuatta yer alan "yönetim, bütçe, üye, kurul, büro, komisyon, oy, oylama, işlem, çoğunluk, eşitlik, oy çokluğu, toplantı, görüşme, yargı, yargılama, düşünce, yetki, görev, savunma, istek, dosya" gibi yeni kelime ve kavramların içtihatlarda da kullanıldığı görülmektedir.

Danıştay Kararlar Dergisi'nin 1965 tarihli 91-92. Sayısında yer alan kararları incelediğimizde, 1937'de ilk sayısı çıkmaya başlanan "Devlet Şûrası Kararlar Mecmuası"nın 1937 tarihli 1. Sayısında yayınlanan kararlarda kullanılan kelime ve kavramların çoğunun kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Mesela "muavin, vârid olmak, müteallik, salâhiyet, vazife, münhal, telakki, müncer olmak, bidayeten, ittifak, ekseriyet, muamele, tasarruf, lüzum, müdafaa, sabit, mesağ, müzakere, tasrih, istihsal etmek, zâhir, hariç, ittihaz, mucip, mübayenet, müstenit, istinat, aşikâr, bedihî, müddet, mehil, muayyen" kelimeleri, 1965'te yayınlanan kararlarda da kullanılmaya devam edilmektedir. 1965'te yayınlanan kararlarda "revaç bulmak, sübut bulmak, mafevk, madun, vazih, mühlet, sarih, alenî" kelimelerine rastlanmamıştır.

Kelime zenginliği açısından baktığımızda daralma yaşandığını söyleyebiliriz. Mesela "süre" kelimesi 71 defa, "müddet" kelimesi 61 defa, "mehil" kelimesi ise 1 defa kullanılmıştır. "Mühlet", "vade", "ecel", kelimeleri ise hiç yer almamaktadır.

Yayınlanan kararlarda "açık/açıkça" kelimesi 18 defa geçmektedir. Üstelik "açık duruşmaya başlandı" olduğu gibi "alenî" kelimesi yerine de kullanılmaktadır. Oysa "açık" kelimesi, "alenî" kelimesinin verdiği anlamı tam olarak vermemektedir. "Aşikâr" kelimesi 12, "bâriz" kelimesi 1, bedihî kelimesi 1 defa kullanılmıştır. "Vazih, sarih, bariz, alenî" kelimeleri kararlarda hiç geçmemektedir.

12. 1982 Anayasasının Dili

1982 Anayasası'nda kullanılan hukuk dili, 1961 Anayasası'nın dili ile önemli ölçüde örtüşmektedir. Başka bir ifadeyle 1961 Anayasasında kullanılan dil, 1982 Anayasasında da devam ettirilmiştir.

Mesela 1961 Anayasasında yer alan "açık, adçekme, amaç, anayasa, andiçme, andlaşma, ara verme, ayaklanma, bağımsızlık, bakan, basın, başbakan, başkan, başkent, başkomutanlık, başsavcı, bölüm, bütçe, çağırmak (çağrılmak), çekilme, Danıştay, denetleme, tören, dokunulmazlık, dolanlı iflâs, egemenlik, en az, en geç, eylem, genel kurul, gensoru, gerçek kişi, gerekçe, gider, gizli oy, görüşme, gözetim, grup, içtüzük, il, ileri sürmek, işlem, kalkışma, kamu, kapalı oturum, kurul, onama, oturum,

oy, ödenek, savcı, Sayıştay, seçim (seçilmek), sorumlu, sözleşme, toplanık, toplanma, tüzel kişi, tüzük, üye, yargı, yargılanmak, yargılanma, Yargıtay, yasama, yetki, zamanaşımı, yürütme” kelimeleri, 1982 Anayasasında da kullanılmaktadır.

1945 anayasa diline müdahalede ve 1961 Anayasasında olduğu gibi, 1982 Anayasasında da, Arapçadan hukuk dilimize geçmiş ve Türkçeleşmiş kelime ve kavramlar kullanılmaya devam edilmektedir. Mesela Arapçadan hukuk dilimize giren “*aile, belediye, ceza, cumhuriyet, daire, dava, dâhil, defa, devlet, din, emir, esas, faaliyet, hak, hâkim, halk, hukuk, hüküm, hükümet, hürriyet, idare, ilan, iktisadî, imkân, imtiyaz, inhâ, irtikâp, isnat, kabul, kanun, karar, kuvvet, madde, mahkeme, mahkûm, maliye, memur, mecburî, meclis, memleket, men, merci, meşru, mezhep, millet, münasebet, resmî, sebep, sıfat, seyahat, sınıf, siyaset, siyâsî, sulh, şahsî, şart, şekil, şikâyet, tatil, takdir, tamam, taraf, tarih, tasarruf, tatbik, tehlike, teklif, tekrar, temsil, tesbit, teşkil, teşkilât, usûl, vatan, vicdan, zümre*” kelimeleri 1982 Anayasasında varlıklarını devam ettirmektedirler.

1961 Anayasasında kullanılan “*fert*” kelimesi yerine 1982 Anayasasında “*kişi*” kelimesinin, “*münasebet*” kelimesi yerine de “*ilişki*” kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir.

13. 2575, 2576 ve 2577 Sayılı Kanunların Dili

1980 Askerî Müdahale sonrasında idarî yargı alanında, bugün halen yürürlükte olan, üç ayrı kanun yapılmıştır. 1982 tarih ve 2575 sayılı Danıştay Kanunu⁽⁶⁴⁾, 1982 tarih ve 2576 sayılı Bölge İdare Mahkemeleri, İdare Mahkemeleri ve Vergi Mahkemelerinin Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun⁽⁶⁵⁾, 1982 tarih ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usûlü Kanunu⁽⁶⁶⁾.

Bu kanunların dili ile 1982 Anayasasının dili benzer durumdadır. Belirtmek gerekir ki, söz konusu kanunlar 1982 Anayasasından önce yürürlüğe girmiştir. Bu sebeple Anayasanın dilinin, kanunların diline benzediğini söyleyebiliriz.

1964 tarih ve 521 sayılı Danıştay Kanunu’nda yer alan ve hukuk dilini yeni giren kelime ve kavramların, 1982 tarihli kanunlarda da yer aldığı görülmektedir. Mesela “*bağımsızlık, yönetim, bütçe, başkan, başkan yardımcısı, teminat, üye, organ, kurul, genel kurul, görev, büro, nitelik, müdürlük, seçilmek, aday, boşalma, liste, en az, en çok, komisyon, oy, oylama, işlem, ara verme, atanma, çoğunluk, eşitlik, noksan, toplantı, öğrenci, öğrenim, tüzük, yetki, düşünce, yargı, yargılama, dilekçe, bildirim, savunma, istek, dosya, çekinme*” kelimeleri, 1982 tarihli yukarıda zikredilen kanunlarda da yer almaktadır.

⁽⁶⁴⁾ Resmî Gazete, 20.01.1982, Sayı.17580.

⁽⁶⁵⁾ Resmî Gazete, 20.01.1982, Sayı.17580.

⁽⁶⁶⁾ Resmî Gazete, 20.01.1982, Sayı.17580.

2577 sayılı İdari Yargılama Usûlü Kanunu'na baktığımızda sadece “süre” kelimesinin yer aldığı; “müddet, mehil, mühlet” kelimelerinin tamamen terk edildiği görülmektedir. Sadece “açık” kelimesinin, üstelik “Duruşmalar açık olarak yapılır” hükmünde olduğu gibi “alenî” kelimesi yerine de kullanılmaktadır. Aradaki nüansları belirtmek üzere kullanılan “aşikâr, vazıh, bariz, sarıh, badihî” gibi kelimelere hiç yer verilmemektedir.

14. 1985'te Yayınlanan Kararlarda Hukuk Dili

Danıştay kararlarının yayınlandığı dergi, 1971 yılında “Danıştay Dergisi” adıyla çıkmaya başlamış ve 1'den itibaren yeniden numaralandırılmaya başlanmıştır. Biz burada bu yeni numaralandırmaya göre 1985 tarihli 58-59. Sayıda yer alan kararlar üzerinde duracağız.

Bu sayıda yayınlanan kararların dilinin, mevzuattaki hukuk diliyle benzeştiğini ifade edebiliriz. Mesela mevzuatta yer alan “yönetim, başkan, başkan yardımcısı, üye, organ, kurul, genel kurul, görev, nitelik, seçim, komisyon, kanun kuyucu, oy, oybirliği, oylama, işlem, atama, eşitlik, noksan, toplantı, öğrenci, tüzük, yetki, düşünce, yargı, yargılama, dilekçe, bildirim, savunma, istek, yasa, yasama, yürütme, erk,” kelimeleri, kararlarda da kullanılmaktadır.

Hukuk dilinde 1960'lı yıllara kadar kullanılmakta olan “reis, reislik, kazaî, teşri, âza, uzuv, heyet, umumi heyet, vasıf, intihap, rey, ittifakla, ekseriyetle, tayin, musavaat, içtima, müzakere, talebe, nizamname, vazife, salâhiyet, mütalaa, kaza, kazaî, tebliğ, icra, teşri” gibi kelimelerin bu sayıda yayınlanan kararlarda yer almadığı görülmektedir.

Arapçadan hukuk dilimize giren “kanun, “ceza, daire, dava, idare, idarî, devlet, esas, hak, hukuk, mahkeme hâkim, hüküm, hükûmet, imkân, kanun, karar, kuvvet, madde, mahkeme, memur, taraf, tekrar” gibi kelimeler kullanılmaya devam edilmektedir.

1960'lı yıllara kadara hukuk dilinde yaygın olarak kullanılan “istinat, müstenit, ittihaz, mucip, sarahaten, malumat, cevaz, muhtevi, ihtiva, müttehaz, müzakere, mesağ, muayyen, terettüp, temdit, tefrik, vârid, iltihak, mukavele, rü'yet” gibi kelimeler, bu sayıdaki kararlarda da yer almaktadır.

Kelime zenginliği açısından baktığımızda daralma yaşandığını söyleyebiliriz. Mesela “süre” kullanılırken, “müddet”, “mehil” ve “mühlet” kelimelerinin kararlarda yer almadığı görülmektedir. Yayınlanan kararlarda “açık” kelimesi yerine kullanılabilecek “aşikâr”, “bâriz”, “vazıh, sarıh, bariz, alenî” kelimeleri kararlarda hiç geçmemektedir.

15. 2024'te Yayınlanan Kararlarda Hukuk Dili

Danıştay kararlarının yayınlandığı dergi, 2019 yılından itibaren “T.C. Danıştay Kararlar Dergisi” adıyla yeniden 1'den itibaren numaralandırılarak yayınlanmaya başlamıştır. 2024 tarihli 16. Sayısında yayınlanan kararlara göz gezdireceğiz.

Bu sayıda yayınlanan kararlarda ilk dikkati çeken husus, “yasa” ve “yasal” kelimelerinin yoğun şekilde kullanılmasıdır. Derginin bu sayısındaki kararlara geçmeden önce “anayasa, anayasal, yasa, yasal” kelime ve kavramlarının Danıştay içtihatlarında kullanımına ilişkin açıklamalarda bulunmak istiyoruz.

Yukarıda ifade edildiği üzere “Anayasa” kavram ve kelimesi hukuk dilimize ilk defa, 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun dilinin değiştirilerek 1945’te “Anayasa” olarak yayınlanması ile girmiştir. Lakin 1945 tarihli Anayasada “kanun” ifadesi kullanılmaya devam edilmiş, “yasa” kelimesi kullanılmamıştır. Anayasanın dilinin değişmesinde “Şûrayı Devlet” ismi “Danıştay” olarak değiştirilince, Danıştay kararlarının yayınlandığı derginin adı da Mart 1945 tarihli 28. Sayıdan itibaren “Danıştay Kararlar Dergisi” olarak çıkmaya başlamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla “Anayasa” kelimesinin Danıştay kararlarında yer alması da derginin Aralık 1945 tarihli 30. Sayısında yayınlanan kararlarda kullanılmaya başlamıştır⁽⁶⁷⁾. Bu tarihte “anayasal”, “yasa” ve “yasal” kelime ve kavramları henüz kullanımda değildir. 1952’de Anayasanın dili tekrar 1924 hâline döndürülünce dergi, 1952’de 58. Sayıdan itibaren “Devlet Şûrası Kararlar Dergisi” ismiyle yayınlanmaya başlamıştır. Derginin 1953 tarihli 60. Sayısından itibaren kararlarda “Anayasa” değil, “Teşkilâtı Esasiye Kanunu” ifadesi tekrar kullanılmaya başlanmıştır. 1961 Anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra kararlarda artık “Anayasa” kelimesi kullanılmıştır.

Danıştay kararlarında “yasa” kelimesinin ilk kullanımı, tespit edebildiğimiz kadarıyla Danıştay Kararlar Dergisi’nin 1963 tarihli 85-86. Sayısında yayınlanan bir kararda “*Belediyenin tenbih ve yasalarına uygun olacağı*” cümlesi şeklinde yer almaktadır⁽⁶⁸⁾. Buradaki “yasa” kelimesinin “kanun” yerine kullanılıp kullanılmadığı pek açık değil.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla “kanun” yerine “yasa” kelimesi, yayınlanan Danıştay kararlarında ilk defa Danıştay Kararlar Dergisinin 1964 tarihli 93-94. Sayısında yayınlanan kararlarda kullanılmaya başlamıştır. Danıştay Tevhidi İçtihat Genel Kurulu’nun kararının karşı oy yazısında aşağıdaki şekilde yer almaktadır:

“Yasalar düzeninde üstünlüğün Anayasalarda olduğu yolundaki kural, ... uygulanacak başka bir yasa olsa da,... anlaşmazlık konusuna uygulanacak başka bir yasa olsa da, olmasa da değişmez. Daha açık bir deyimle, anlaşmazlık konusu ile ilgili, yürürlükte olan, iptal ettirmeyecek nitelikte bulunan yasalar bulunsun da...Anayasa hükümleriyle çatışan yasaların yürürlükte olduğu sürece...inancımıza göre yasaların iptal yolu...yürürlükte bir başka yasa vardır diye...”⁽⁶⁹⁾.

Keza, tespit edebildiğimiz kadarıyla, belli bir kanundan bahsedilirken “...sayılı Yasa” deyiminin de ilk defa 1964 tarihli 93-94. Sayısında yayınlanan kararlarda yer

⁽⁶⁷⁾ Bu sayıda yayınlanan kararlarda kavram “Ana yasa” şeklinde ayrı yazılmaktadır.

⁽⁶⁸⁾ Devlet Şûrası 7.D, E.960/4519, K.961/1172, DŞKD, Sayı.85-86, 1963, s.224.

⁽⁶⁹⁾ Danıştay Tevhidi İçtihat Genel Kurulu, E.1964/1138, K.1964/363, DKD-93-94, s.29.

aldığı görülmektedir. Mesela “4273 sayılı Yasanın 7369 sayılı Yasa ile değişik 16 ncı maddesinin ...”⁽⁷⁰⁾ veya “2559 sayılı yasanın sekizinci maddesine göre”⁽⁷¹⁾ cümlelerinde bu şekilde bir kullanım söz konusudur. Bu ifadeler daha sonraki kararlarda da yer almaktadır.

Yayınlanan Danıştay kararlarında “*anayasal*” ve “*yasal*” kelimeleri ilk defa 1969 tarihli bir kararın karşı oy yazısındaki “*Bu Danıştay ilamı üzerine geniş Anayasal ve yasal yetkilerle teçhiz edilmiş bulunan davalı Kurul’un...*”⁽⁷²⁾ şeklindeki cümlede kullanılmıştır.

Danıştay Kararlar Dergisi’nin 2024 tarihli 16. Sayıda yayınlanan kararlarda (özetlerle birlikte) toplam 2044 defa “kanun” kelimesi kullanılmaktadır. Bununla birlikte “*Anayasa ve anayasal*” kelimeleri dışında “*yasa*” ve “*yasal*” kelimeleri 214 defa kullanılmaktadır.

Hukuk dilimize “*yasa*” kelimesi, “kanun” yerine kullanılmak üzere “*yasak*” kelimesinden türetilerek 1945’te girmiştir. Oysa “*yasak*” kelimesi, “kanun” kelimesinin karşılığı değildir. “Kanun”, kelimesi, “kural, usul, nizam, düzen, miyar, ölçüt” anlamlarına gelmektedir. “Yasak” kelimesinden türetilen “*yasa*”nın böyle bir anlamı bulunmamaktadır. Kanunlar sadece yasak getirmezler. Bazen bir şeyi yapmayı emrederler, kimi zaman bir şey yapmaya izin verirler. Yani insan davranışları için bir düzen, bir nizam, bir ölçü koyarlar. Bu açıdan “*yasa*” kelimesi, “kanun” kelimesinin karşılığı değildir. “Anayasa” kelimesi dışında mevzuatımızda “*yasa*” kelimesi geçmemektedir.

Bahsedilen 2024 tarihli 16. Sayıda yayınlanan kararlarda “*yasaya uygun, yasaya aykırı, yasal düzenleme, yasal dayanak, yasal işlem, yasal zorunluluk, yasaya aykırı, yasal değişiklik, yasa koyucu, yasal dava açma süresi*” gibi ifadeler yer almaktadır. Kararlarda “*kanuni faiz*” ifadesi, biri kanun adı verilirken⁽⁷³⁾, diğeri de “kanunî faiziyle birlikte” cümlesinde olmak üzere sadece iki defa kullanılmaktadır. Bu ikisi dışında “kanunî faiz” yerine “*yasal faiz*” ifadesi tercih edilmektedir. Keza “kanunî vekâlet ücreti” yerine “*yasal vekâlet ücreti*” ifadesi kullanılmaktadır.

Kararlarda tuhaf ifadelere de tesadüf edilmektedir. Bir kararda “*yasal kanunî temsilci*” ifadesi de yer almaktadır⁽⁷⁴⁾. Önceki sayılarda yayınlanan kararlarda “*yasal ve hukuki dayanak*”⁽⁷⁵⁾, “*yasal mevzuat*”⁽⁷⁶⁾ gibi ifadeler de yer almaktadır. Şayet “*yasa*” kelimesi “kanun” yerine kullanılıyorsa “*yasal kanunî temsilci*” ne anlama gelmektedir? “Mevzuat”, yetkili merciler tarafından vâz edilmiş (yürürlüğe konulmuş) düzenleyici işlemler

⁽⁷⁰⁾ Danıştay 8.D, E.1964/5187, K.1964/8094, DKD-93-94, s.370.

⁽⁷¹⁾ Danıştay 8.D, E.1964/2216, K.1964/8122, DKD.93-94, s.386.

⁽⁷²⁾ Danıştay DDK, E.1968/71, K.1969/459, T.30.5.1969, s.144.

⁽⁷³⁾ “3095 sayılı Kanuni Faiz ve Temerrüt Faizine İlişkin Kanun” cümlesi.

⁽⁷⁴⁾ Danıştay 3. D, E.2023/9164, K.2024/1637, DKD.16, s.491.

⁽⁷⁵⁾ Danıştay 5.D, E.2022/2939, K.2022/7694, DKD-15, 2022, s.162.

⁽⁷⁶⁾ Danıştay 1.D, E.2023/223, K.2023/178, DKD.13, 2023, s.53.

demektir. Bu durumda “yasal mevzuat” neyi ifade etmektedir? İfadenin mefhum-u muhalifinden yola çıkarak “yasal olmayan mevzuat” olduğu da söylenebilir mi?

Bu sayıdaki kararlarda “yasa” kelimesinin tamamen yanlış kullanım misalleri de bulunmaktadır. “2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Yasası’nın” veya “5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Yasa’nın” ifadelerinde olduğu gibi, kanunun resmî adındaki “kanun” kelimesi yerine “yasa” kelimesinin kullanıldığı da görülmektedir. Bunun yanında “2981 sayılı Yasa’nın 10/c maddesi” gibi kullanımlar da yaygındır. Kanunun resmî adı “2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu” şeklindedir. Kanunların resmî adı, özel isimdir. Bilindiği üzere özel isimlerde değişiklik yapılması yazım kurallarına aykırıdır. Özel isimdeki “kanun” kelimesini “yasa” olarak yazmak; “Çağlayan” soy ismini, aynı anlama geliyor diye “Şelale” şeklinde yazmaktan bir farkı bulunmamaktadır. Bu sebeple belirli kanundan bahsediliyorsa, mutlaka kanunun özel adı değiştirilmeden yazılmalıdır. Kanun özel adı “2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu” şeklindedir. Bunun “2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Yasası” şeklinde yazılması doğru bir tutum değildir. Hukuk dilinin en özenli kullanılması gereken yargı kararlarında bu şekilde bir yazım şekli kabul edilemez.

Bu sayıda yayınlanan kararlarda dikkate çeken ikinci husus, mevzuattan da kaynaklanarak “ekonomi, finans, profesyonel, risk, proje, restore, etap, prensip, aktivasyon, mobil, protokol” gibi batı dillerinden kelimelerin yer aldığıdır.

Danıştay Kararlar Dergisi’nin 2024 tarihli 16. Sayısında yayınlanan kararlar incelendiğinde, hukuk diline yeni giren kelimelerin dağa sıklıkla kullanıldığı, 1980’li yıllara kadar yoğun şekilde kullanılan bazı kelimelere ise daha az yer verildiği görülmektedir. Mesela “süre” kelimesi 751 defa kullanılırken, “müddet” kelimesi 4 defa yer almaktadır. “Mehil” ve “mühlet” kelimeleri ise hiç yer almamaktadır. “Uyuşmazlık” kelimesi 181 kere geçerken, “ihtilaf” kelimesi 9, “niza” kelimesi ise 38 defa kendine yer bulabilmiştir. “İnceleme” kelimesi 384 defa kullanılırken, “tetkik” kelimesine “tetkik hâkimi” ifadesi dışında hemen hemen hiç yer verilmemektedir. “Sözleşme” kelimesi 391 defa geçerken, “mukavele” kelimesi 4 defa kullanılmıştır. “İşlem” kelimesi 1431 defa kullanılırken, “muamele” kelimesi 14, “tasarruf” kelimesi ise 37 defa kullanılmaktadır. “Yargı/yargılama” 900 kere kullanılmış iken “muhakeme” kelimesi 56 kez kullanılmıştır. “Açık” kelimesi 523 defa geçerken, “aşîkâr” kelimesi 1, “bâriz” kelimesi 3 defa kullanılmakta olup, “sarih” ve “vazih” kelimeleri hiç geçmemektedir. “Kurul” kelimesi 932 defa, buna mukabil “heyet” kelimesi 7 defa kullanılmıştır. “Yürürlükte” kelimesi 135 defa, “mer’î” kelimesi 4 defa geçmektedir. “İstem” kelimesi 878 kere, “talep” kelimesi ise 105 kere kullanılmıştır. “Uyarınca” kelimesi 564 defa, “mucibince” kelimesi ise 1 kere kullanılmıştır. “Belirli” kelimesi 34 defa, “muayyen” kelimesi ise 1 defa geçmektedir.

Az da olsa yeni kelimelere pek itibar edilmediğinin misali de bulunmaktadır. Mesela yeni kelimelerden olan “bildirim” 48 kere geçerken, “tebliğ” kelimesi 263 defa geçmektedir.

1980’li yıllara kadar içtihat dilinde yer alan bazı kelime ve kavramların, 2024 tarihinde yayınlanan kararlarda hiç yer almadığı görülmektedir. Mesela “*vazife*”⁽⁷⁷⁾, *salâhiyet*⁽⁷⁸⁾, *temdit*, *terettüp*, *mesağ*, *ittihaz*, *mütte haz*, *muhtevi*⁽⁷⁹⁾ *cevaz*, *malumat*, *sarahaten*, “*vârid*, *iltihak*”⁽⁸⁰⁾, *iktisad*⁽⁸¹⁾, *mes’uliyet*⁽⁸²⁾ kelimeleri, bu sayıdaki kararlarda hiç kullanılmamaktadır.

SONUÇLAR

Yukarıda yer alan açıklamalara göre, Danıştay içtihatlarındaki hukuk dilinin seyri olarak genel olarak şunları ifade edebiliriz.

Danıştay içtihatlarındaki hukuk dili, mevzuattaki hukuk dilindeki gelişim ve değişimle benzer niteliktedir. 1930’lu yıllarda başlayan ve 1945 yılında zirve noktasına ulaşan mevzuat dilindeki tasfiye hareketi, Danıştay içtihatlarında etkili olmuştur. Mevzuat diline sokulan türetilmiş ve uydurulmuş kelime ve kavramların içtihat diline de yansdığı görülmektedir.

Kelime varlığı açısından asırlar boyunca zenginleşerek gelişen hukuk dilimiz, özellikle 1945’lerden sonra fakirleşmeye başlamıştır. Bu fakirleşmenin Danıştay içtihatlarına da yansdığı görülmektedir. Mesela “süre” kelimesi yanında “müddet”, “mühlet”, “mehil” kelimeleri de kullanılmakta iken, bu gün artık sadece “süre” kelimesi kullanılır hâle gelmiştir. Keza “açık” kelimesi yanında “âşikâr”, “bâriz”, “vazıh”, “sarıh”, “bedihî” kelimeleri de bulunmakta iken, günümüzde yalnız “açık” kelimesi kullanılır hâle gelmiştir. Üstelik “açık” kelimesi “alenî” yerine de kullanılır olmuştur.

1980’li yıllara kadar Danıştay kararları dilinde var olan (giderek seyrekleşerek de olsa) “*vazife*”, *salâhiyet*, *temdit*, *terettüp etmek*, *mesağ*, *ittihaz*, *mütte haz*, *muhtevi*, *ihativa eden*, *cevaz*, *caiz*, *malumat*, *sarahaten*, *vârid*, *iltihak*, *iktisad*, *mes’ul*, *mes’uliyet*, *kat’i*, *kat’iyet*, *mevsuk*, *mevsukiyet*, *merbut*, *terekküp etmek*, *evsaf*, *inha*, *müteallik*, *tefrik*, *ihzar*, *müstenit*, *muayyen*, *iktiza*, *fasletmek*, *mukavele*, *tezekkür*, *müzakere*, *akit*, *âkit*, *sakit*, *sükût*, *müruru zaman...*” gibi kelime ve kavramlara, artık içtihat dilinde rastlanmamaktadır.

Danıştay Kararlar Dergisi’nin son sayılarında yayınlanan kararlarda “kanun yerine” “yasa” “kanunî” yerine “yasal” kelimesinin kullanımında kuvvetli bir eğilim olduğu görülmektedir. Bu kullanım, bazen kanunun özel adının değiştirilmesi pahasına, kimi zaman “*yasal kanunî temsilci*” “*yasal ve hukuki dayanak*”, “*yasal mevzuat*” gibi tuhaf ifadeler pahasına yapılmaktadır.

(77) Kararlarda “*görev*” kelimesi 600 defa geçmektedir.

(78) Kararlarda “*yetki*” kelimesi 473 defa geçmektedir.

(79) Kararlarda “*muhteviyat*” kelimesi 16 defa kullanılmış.

(80) Kararlarda “*katılma*” kelimesi 26 defa geçmektedir.

(81) Kararlarda “*ekonomi*” kelimesi 34 defa geçmektedir.

(82) Kararlarda “*sorumluluk*” kelimesi 21 defa geçmektedir.

Tanzîmat'tan sonra başlayan kanunlaştırma çalışmalarında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan kanunların dili ve üslubunda, “sözün etkili, güzel ve hitap edilen kimseye, içinde bulunulan duruma uygun düşecek şekilde söylenmesi; fasih ve hâle uygun söz söyleme” anlamında belagata azami gayret gösterilmiştir. 1930’lu yıllardan buyana kanunlarımızda ve hukuk dilimizde belagat gittikçe önemsiz hâle gelmiştir. Bu durum Danıştay kararlarına da yansımaktadır. Tarihî süreç içinde Danıştay kararlarının belagatinin de zayıfladığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Şuayb, *Hukuk-ı İdare*, İstanbul 1327 (1910).
- Aydemir İ. A. , “Türk Hukuk Dili Üzerine Araştırmalar I”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, Yıl 2010, C. 58, S. 2, s. 19-36.
- Başgil A. F., *Hatıralar*, 7.Baskı, İstanbul 2018.
- Cahit Yalçın H. C., “Lisan Meselesine Dair”, Yedigün, S.151.
- Candan R. B., “1840 Tarihli Cezâ Kanunname-i Hümayunu İncelemesi”, AndHD, 2015, C.1, S.1, s.63-81.
- Çağlayan R., “Geçmişten Günümüze Hukuk Dilimiz Üzerine”, Yunus Emre ve Türkçe Yılı Münasebetiyle Türkçe Şûrası, ASBÜ Yayınları, Ankara 2022, s.460-484.
- Gökçe A., *Türkiye Türkçesinin Tarihî Sözlükleri*, Ankara 1998.
- Gönülal Y. Ö., Cumhuriyet Dönemi Dil Tartışmalarının Türk Dili Eğitimine Yansımaları (Toplum Dilbilimi Bakımından Bir İnceleme, Doktora Tezi, İzmir 2012.
- İsmail Hakkı, *Hukuk-ı İdare ve Kavanin*, İstanbul 1341 (1925).
- Karahan L., “Namık Kemal’in Türkçenin Sadeleşmesi Hakkındaki Düşünceleri” Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 15, S. 1, 25.
- Kaynar M. K/Kalkan N, Cumhuriyet’in Dil Reformunu Okumak: Köprü Mü, Paravan Mı?, Mukaddime, 2019, 10(2), s.454.
- Kerimoğlu C., Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957)’ın Dil İle İlgili Görüşleri”, ÇTTAD,VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s.113.
- Koç R., “Tanzîmat ve Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Türk Dilinin Eğitimine ve Yapısına Bakışları”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 33 Erzurum 2007, s.13-14.
- Levend A. S., *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara 1960, s.115.
- Mehmet Kaplan M./ Engünün İ./ Emil B., *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III*, İstanbul 1979.

Muslihiddin Âdil, *Mukayeseli Hukuk-ı İdare Dersleri*, Selanik 1327 (1901).

Ohannes Efendi, *Usûl-i İdare*, 1309 (1893)

Özdemir H., *Cumhuriyet Tarihi Boyunca Hukuk Dilindeki Değişmeler ve Gelişmeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Sarıay E., “Tanzîmat Sonrası Kanunlaştırma Çalışmalarının Kaynakları ve Metodolojisi”, BAYTEREK | Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi, Cilt.2, Sayı.1, Yıl.2019, s.9-35.

Sungurbey İ., *Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü-Osmanlıcadan Türkçeye, Türkçeden Osmanlıcaya*, Ankara 1966.

Torun Y., “Nurullah Ataç ve Türk Diline Etkisi”, Türk Dili, Cilt. CVII Sayı.753, Eylül 2014, s.103.

Velidedeoğlu H. V., *1961 Anayasasının Dili*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

Velidedeoğlu H. V., *Türk Medenî Kanunu ve Borçlar Kanunu Terim ve Sözlükler Kılavuzu*, Cilt.3, Ankara 1975.

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARININ DİLİ

Judicial Language of the Constitutional Court Decisions

Taylan BARIN*

GİRİŞ

Anayasa Mahkemesinin (AYM) bugün konuştuğu dili anlamak için Mahkeme'nin geçirdiği dönüşüme yakından bakılmalıdır. Bireysel başvuru, 7/5/2010 tarihli ve 5982 sayılı *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*'ün 18. maddesiyle Türk hukuk sistemine girmiş Anayasa Mahkemesinin (AYM) kuruluşunun 50. yılında, 12/9/2012 tarihinde, uygulanmaya başlanmıştır. Mahkeme anılan tarihten itibaren temel meşgalesi insan hakları olmuştur.

12/9/2012 tarihinden 30/9/2024 tarihine kadar **AYM, toplam 527.803 bireysel başvuruyu** sonuçlandırmıştır. Mahkeme'nin yayınladığı anılan istatistiklere göre AYM; yaklaşık aylık 4.000, – işgünü hesabıyla – **günlük ortalama 180** bireysel başvuruyu sonuçlandırmaktadır.

Görüldüğü üzere AYM'nin iş yükünün büyük çoğunluğunu bireysel başvuru kaplamaktadır. Başka bir ifadeyle 2024 yılı itibarıyla Anayasa Mahkemesinin dili demek bireysel başvurunun / insan haklarının dili olmuştur.

Bu dönüşüm norm denetimi kararlarına da yansımış, AYM Anayasa'yı insan hakları perspektifiyle yeniden keşfederek bir kuralın Anayasa'ya uygunluğunu denetlerken 50 yıllık deneyiminden ayrılarak kuralın düzenlediği hakla bağlantılı bir denetim yapar olmuştur. Netice itibarıyla AYM kararlarıyla konuşmakta, kararlarının dili olarak ise tercüme dokusu ağır basan bir insan hakları Türkçesi tercih etmektedir.

Aslında Türkçe literatürde hak, adalet, hakkaniyet gibi kavramlara ilişkin çokça esere rastlanabilir. Adalet, Türk ve İslam devletlerinin temelinde yer alan ve daima muktedire öğütler benzeri eserlerde merkezde yer alan bir kavram olmasına karşın, adil davranma mükellefiyeti çoğunlukla nasihat ve temenni olarak vurgulanmıştır.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye, E-posta: taylan.barin@hbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8227-642X.

Kimi eserlerde eşrefi mahlûkat olan insanın haklarının kökenlerine ilkin Türk-İslam tarihinde rastlanabileceği ileri sürülüyor olsa da maalesef bu yaklaşım retorikten öteye gidememiş, insan hakları kültürümüzde ve dilimizde bir sistematik içinde kurumsallaşamamıştır.

İnsan hakları geniş bir literatür olup her kültür ve milletten katkılarla bugünkü hâlini almıştır. Bugünün insan haklarının ve dilinin oluşumuna ise tarihî birikimimiz ayırıcı bir katkı sunamamıştır. İnsan haklarının bugünkü anlamı ve dili Batı medeniyetinin bir mahsulüdür. Türkçeye de ancak çeviriler aracılığıyla kazandırılabilmiş, açıkçası çok da içselleştirilip özümselememiş bir görünüm arz eder.

I. ANAYASA'DA VE İLGİLİ MEVZUATTA İNSAN HAKLARI DILI

A. Tarihten Günümüze

1924 Anayasasında Fransız İhtilali'nden ve tabii hukuk akımından beslenen bir hürriyet anlayışı benimsenmişken 1961 Anayasasında 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi etkili olmuş ve insan hakları çok daha geniş bir düzenleme alanına kavuşmuştur. Üstelik 1961 Anayasasında sınırlama sebepleri dahi yer almıştır. 1982 Anayasası da temel haklar bağlamında 1961 Anayasasında benimsenen sistematiki büyük ölçüde tekrar etmiştir.

1961 Anayasası ve 1982 Anayasasının özgün hâlinde benimsenen insan haklarına ilişkin hükümler Anayasa Mahkemesinin dilinde bir etkiye sahip olamamıştır. Anayasa Mahkemesinin dilindeki dönüşüm ancak bireysel başvuru kabulü sonrası Mahkemenin temel meşgalesi insan hakları olduğunda anayasanın temel haklara ilişkin hükümleri derinlemesine incelemesi ve uygulaması neticesinde gelişebilmiştir.

B. 2010 Anayasa Değişikliği ve Mahkemenin Diline Katkısı

Üzülerek ifade etmek gerekir ki 2010 Anayasa değişikliğinde bireysel başvuruya dair titiz bir düzenleme yapılmamıştır. Anayasa'ya eklenen hükme göre bireysel başvurunun konusunu *"Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamında"* olanlar oluşturmaktadır. Anayasa Mahkemesinin (AYM) konu bakımından yetkisinin sınırlarını çizen bu maddenin ifade tarzı bile aslında bireysel başvuru yolunun temel hak ve hürriyetleri güvence altına almaktan başka bir amacı olduğu izlenimini vermektedir. Bu çağrışım anılan Anayasa değişikliğinin gerekçesiyle birlikte değerlendirildiğinde daha da kuvvetlenmektedir:

"... Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde her yıl Türkiye'ye karşı çok sayıda dava açılmakta ve Türkiye pek çok davada tazminata mahkûm edilmektedir."

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, iç hukuk yollarının tüketilmiş olup olmadığını araştırırken, ilgili ülkede bireysel başvuru kurumunun bulunup bulunmadığını da dikkate almakta ve bunu hak ihlallerinin ortadan kaldırılmasında etkili bir hukuk yolu saymaktadır. Bu nedenle, bireysel başvuru müessesesinin getirilmesiyle, hak ihlallerine maruz kaldığını iddia edenlerin önemli bir bölümünün bireysel başvuru aşamasında, başka bir ifadeyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine gitmeden önce, tatmin edilebilmesinin mümkün olabileceği ve böylece Türkiye aleyhine açılacak dava ve verilecek ihlâl kararlarında azalma olacağı değerlendirilmektedir. Bu itibarla, Türkiye’de de iyi işleyen bir bireysel başvuru sisteminin kurulması, haklar ve hukukun üstünlüğü temelindeki standartları yükseltecektir.⁽¹⁾”

Teklifin madde gerekçesinde açıkça ifade edildiği üzere; bireysel başvurunun getirilmesinin altında yatan temel gerekçe Avrupa İnsan Hakları Mahkemesindeki (AİHM) Türkiye aleyhine ihlallerin ve bunlardan doğan tazminatlarının azaltılması hedefidir. Bu oldukça pragmatik hedefe rağmen bireysel başvuru Türk hukukunda temel hak ve hürriyetlerin güçlendirilmesi adına büyük roller üstlenebilmiştir. Ancak bu yaklaşım Türkiye’de insan haklarının dilinin AİHM tercümesi olmasının en somut gerekçesini oluşturmaktadır.

C. “Bireysel Başvuru” Kavram Tercihi

Kanaatimizce bireysel başvuru yerine Almanya’da olduğu gibi “Anayasa şikâyeti” veya İspanya’nın benimsediği “Amparo” benzeri “Anayasal koruma” veya “Anayasal güvence” benimsenen sistemi daha iyi anlatabilirdi. Bireysel başvuruda ısrar edilerek bireyin öne çıkarılması amaçlanıyorsa da burada bireysel başvuru yerine “kişisel başvuru” benimsenen kurumu daha iyi karşılardı. Sonuçta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi metni de tüzel kişilere güvence sağlaması maksadıyla kabul edilmiş bir metin olmamasına rağmen giderek kullanım alanı tüzel kişileri de kapsar olmuştur.

AYM’ye bireysel başvuruları karara bağlama yetkisi verildiği 2010 yılında tüzel kişilerin AYM’ye başvuracağı hususunda duraksama bulunmamaktaydı. Dolayısıyla AİHS’in yarım asır önceki tercihi olan “individual”/“bireysel” yerine kişisel daha isabetli bir tercih olabilirdi. En azından kavram tercihi hususunda tüm seçeneklerin istişare edilerek bir sonuca ulaşılmalıydı. Bu tercih için çok mesai harcanmaması dile verilen önemi göstermesi açısından da dikkat çekicidir.

Öte yandan, bireysel başvurunun AİHM başvurusu gibi AYM’ye de “formla” yapılması, kararların Anglo-Sakson hukukunda olduğu gibi başvuru isimleriyle anılması zaten başlangıcından itibaren sürecin ince eleyip sık dokunarak yürütülmediğini göstermektedir.

(1) Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), Anayasa Mahkemesi Yay. 2021, s. 922.

D. Kanunda Bireysel Başvuru Hukukunun Terminolojisinden Örnekler

6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un bireysel başvuruya dair anlaşılması en güç kavramlarından birisi kuşkusuz “*kabul edilebilirlik*”tir.

İngilizce *admissible* olan kavram Türkçeye “*kabul edilebilirlik*” olarak çevrilmiştir. Bu çeviri, başvurunun incelenmek üzere kabul edilebilmesi ile başvurudaki iddiaların kabul edilebilmesi arasında bir karmaşaya yol açmaktadır. Aslında kavram ile kastedilen “mesmu”dur. Güncel Türkçede “dinlenebilir” ya da “incelenebilir” şeklinde bir kullanım daha isabetli olabilirdi.

Açıkça dayanaktan yoksunluk kavramı için de kabul edilebilirlik benzeri bir eleştiri getirilebilir. 6216 sayılı Kanun md. 48/(2) “*Mahkeme, Anayasanın uygulanması ve yorumlanması veya temel hakların kapsamının ve sınırlarının belirlenmesi açısından önem taşımayan ve başvuruçunun önemli bir zarara uğramadığı başvurular ile açıkça dayanaktan yoksun başvuruların kabul edilemezliğine karar verebilir.*” şeklindedir. Açıkça dayanaktan yoksunluk da bireysel başvurunun kabulü ile Türk hukukuna girmiş fakat sonradan 6100 sayılı HMK’da da adli yardıma ilişkin değişiklikte kullanılmıştır: “*11/4/2013 tarihli ve 6459 sayılı Kanunun 22 nci maddesi ile bu fıkra da yer alan “haklı oldukları yolunda kanaat uyandırmak” ibaresi “taleplerinin açıkça dayanaktan yoksun olmaması” şeklinde değiştirilmiştir.*”

E. İhtüzükte Bireysel Başvuru Hukukunun Terminolojisinden Örnekler

Buraya kadar görüldüğü üzere gerek Anayasa yapımında gerekse de 6216 sayılı Kanun’da bireysel başvuruya dair tercih edilen dil evrensel insan hakları dilinin Türkçe tercümesinden ibarettir. İhtüzük gibi yapımı ve değiştirilmesi Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu’nun karar nisabına bağlı olan mevzuat hükümleri aslında Mahkeme kararlarının dili ile en yakın kullanımı gösterir mevzuat hükümleridir.

Aşağıda örnek olarak sıraladığımız kavram ve/veya kullanımlar:

- “güncel ve kişisel haklar”
- “başvurunun incelenmesinin sürdürülmesini haklı kılan bir neden görülmemesi”
- “pilot karar”
- “başvuru yolları”

Burada sayılanlar dahi bireysel başvuruya veya Türkiye’de insan hakları hukukuna rengini veren en temel tercihin tercüme olduğunu göstermektedir. Burada tercih edilen kavramlar Türkçe hukuk sözlüklerinde dahi rastlanması mümkün olmayan terimlerdir.

Öte yandan Anayasa’da ifadesini bulan “*Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır.*” ile Kanun m. 45/2’de yer alan : “...

kanunda öngörölmüş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş olması gerekir.” de ilgi çekicidir. Anayasa metninde Türk hukukunda uzun süredir kullanılan olağan/olağanüstü kanun yolları kavramı tercih edilirken Kanun’da başvuru yollarının tüketilmesi kavramı tercih edilmiştir. AİHS ve AİHM uygulamasında iç hukuk yolları olarak geçen bu kavram, Türkçe kullanımda özgün bir katkı olarak değerlendirilebilir.

II. AYM KARARLARINDA BİREYSEL BAŞVURU HUKUKUNUN TERMİNOLOJİSİNDEN ÖRNEKLER

AİHM, kararları gibi Mahkemenin hak gruplarına göre yayınladığı tematik rehberler T.C. Adalet Bakanlığı tarafından düzenli olarak Türkçeye çevrilmektedir. Bu kaynaklar Türkçe insan hakları terminolojisinin oluşmasına da kaynaklık etmiştir. İnsan hakları ile ilgilenen başta hukukçular olmak üzere herkes bu kaynaklardan beslenerek bu alandan haberdar olmuştur.

AYM de tıpkı insan hakları hukukçuları gibi bu kaynaktan istifade ederek insan haklarının dilinin inşasına katkı sunmuştur. Bu nedenle ilk bakışta Türkçe olarak bir anlam ifade etmeyen mahkeme hakkı, karar hakkı, silahların eşitliği gibi ifadeler Türkçeye yerleşmiş kalıplar ve kavramlar olmuştur.

AYM kararlarında kullanılan dil tüm bu gelişmelerle şekillenmiş ve cümle yapılarına kadar sinmiş bir tercüme eserlere dönüşmüştür. Pek çok örnek arasından en öne çıkanlardan biri hiç kuşkusuz kanunun kalitesi kullanımıdır. Örneğin *“kanunun kalitesi de kanunilik koşulunun sağlanıp sağlanmadığının tespitinde önemlidir (Necmiye Çiftçi ve diğerleri, B. No: 2013/1301, 30/12/2014, § 55).”*

Bu ve benzeri kullanımlar AYM’nin bireysel başvuru kararlarında sıklıkla karşılaşılan kullanımlardır. Bireysel başvuru kararlarında tercih edilen gerek inceleme yöntemi (hak bazlı) gerekse de normun uygulamasının anayasallığı gibi yaklaşımlar AYM’nin norm denetimini de şekillendirmiştir. Bu etkileşim kararların Türkçesini de etkilemiştir. Üstelik yalnızca kullanılan ifadeler ve kavramlar boyutuyla değil, aynı zamanda cümle yapılarıyla da tercüme dili Anayasa Mahkemesini etkisi altına almıştır. Aşağıda AYM’nin uzunca bir norm denetimi kararında AYM, E.2018/73, K.2019/65, 24/07/2019, kullandığı edilgen cümlelere yer verilmiştir:

- “ölçüsüz olduğu söylenemez.” § 54, (toplam 13 yerde geçiyor)
- sınırlamanın davaların makul sürede sonuçlandırılması bakımından elverişli ve gerekli olmadığı söylenemez. § 66
- ... adil yargılanma hakkına orantısız dolayısıyla ölçüsüz bir sınırlama getirdiği söylenemez. § 67
- ... kuralda Anayasa’nın 36. maddesini ihlal eden bir yön bulunmamaktadır. § 81
- ... Bu itibarla hükümlü ile avukatın görüşmesinin gün ve saatlerinin kısıtlanmasının yukarıda açıklanan nedenlerle meşru bir amacının bulunduğu

anlaşıldığından ve söz konusu tedbirin anılan amaca ulaşma bakımından elverişli, gerekli ve orantılı olmadığı söylenemeyeceğinden bu tedbirin müdafii yardımından yararlanma hakkına ölçüsüz bir sınırlama getirdiği ileri sürülemez. § 121

- Güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması sonucunda devlet memurluğuna atanmada esas alınacak kişisel veri niteliğindeki bilgilerin alınmasına, kullanılmasına ve işlenmesine yönelik güvenceler ve temel ilkeler kanunla belirlenmeksizin bunların alınmasına ve kullanılmasına izin verilmesi Anayasa'nın 13., 20. ve 128. maddeleriyle bağdaşmamaktadır. § 172

Bu örneklerin tamamı Anayasa Mahkemesi kararlarının dilinde giderek İngilizceden Türkçeye çevirinin ağırlığının arttığını ispatlar niteliktedir. Bugün AYM'nin kararlarına rengini veren temel yapıyı buradaki örnekler oluşturmaktadır. Bunlar bazen mahkemenin kararlarını anlaşılabilir kıldığı gerekçesiyle eleştirilmekteyse de, konuya ilgi duyanların da benimsediği bir terminoloji hâline geldiği söylenebilir.

SONUÇ

Anayasa değişikliği metninden başvuru şekline, mevzuattaki ifadelerden kararların künyesine kadar hiçbir yerde özgünlük barındırmayan AYM'nin özgün bir dil benimsemesini beklemek doğru değildir.

Türkiye'de insan haklarının kabulünden benimsenmesine, dönüşümünden yaygınlaşmasına kadar geçen her bir evre, batılı insan hakları literatürü ve çeviri faaliyetleriyle sürdürülmüştür. Bu dil, Anayasa'nın konuya dair düzenlemelerinin dilinden Kanun'a, oradan içtüzüğe ve nihayetinde Mahkemenin kararlarına sirayet etmiştir. Karşımızda AIHM'den ilham alan ve kararları ancak oradan ihlal ile dönmediği takdirde varoluş gerekçesini haklılaştırabilen bir mekanizma bulunmaktadır. Dolayısıyla İngilizce dilinde düşünülüp Türkçe dilinde aktarıldığı izlenimini veren kararlar bu dönüşümün dile yansıyan neticesidir.

Kanaatimizce bu tür bir dil kullanımı tercihten öte bir zorunluluktur. Türk dili insan hakları literatürüne çeviri harici özgün katkı yapabilme kapasitesinden yoksundur. Burada tüm kabahati Anayasa Mahkemesi'ne yüklemek de hakkaniyetsiz olacaktır.

İnsan hakları literatürüne en fazla katkı yapanlar arasında bilim insanlarını sayabiliriz. Ancak insan hakları hukukçuları veya bu alanda yayın yapan akademisyenler işin temelleri üzerine çalışmaktansa içtihatlar üzerinden katkı yapmayı tercih edegelmiştir. Bu da tercüme yaklaşımının benimsenmesi neticesine katkı yapmıştır.

Öte yandan yukarıda da anlatıldığı üzere Anayasa metninden kanun ve içtüzük dahil sair metinlerdeki kullanımlar da Türkçeye dair bir hassasiyet içermemektedir. Nihayetinde bu pınarlardan beslenen Anayasa Mahkemesi kararlarının dili de tercüme ile sınırlı kalabilmiştir.

YARGITAY KARARLARINDA DİLİN GÜCÜ: “İÇTİHAT ve HUKUK DİLİ”

*The Power of Language in Supreme Court Decisions:
“Case Law and Legal Language”*

Yasemin GÜLLÜOĞLU*

Özet

Türk hukuk sistemi, hukukun üstünlüğü ilkesine dayalı olarak, yasaların ve yargı kararlarının netliğini ve öngörülebilirliğini sağlamak amacıyla kendine özgü bir hukuk diline sahiptir. Bu bağlamda, Yargıtay kararlarında kullanılan dilin hukukun “uygulanabilirliğine”, “yorumlanabilirliğine” ve “anlaşılabilirliğine” etkileri üzerine kapsamlı bir inceleme yapmak akademik bir çalışma için kritik öneme sahiptir. Yargıtay kararları, hukuki belirsizlikleri ortadan kaldırmak ve hukukun evrenselliğini sağlamak adına teknik bir dile sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu dilin ne ölçüde etkili olduğu ve hukukçular tarafından ne ölçüde anlaşılabilir olduğu hukuk pratiğinin kalitesi açısından bakıldığında bazen anlaşılmaz olduğu da gözlemlenmektedir.

Yargıtay kararlarının dilinin özellikleri, Türk hukuk sisteminde yargı yetkisinin yüksek merci olan Yargıtay’ın rolünü de yansıtmaktadır. Yargıtay kararları, hukuki normların yorumlanmasında ve uygulanmasında önemli bir rehber olarak işlev görmektedir. Hukuk lisans eğitiminden başlayarak, mesleki manada her alanda etkili rol oynamaktadır.

Yargıtay kararlarının dili, genellikle teknik terimlerle dolu, ayrıntılı ve resmî bir üsluba sahiptir. Kararların amacı, hukuki belirsizlikleri ortadan kaldırmak ve hukukun yorumlanmasında standartlar koymak olduğundan, dilin teknik manada ön planda tutulması önemli bir etken olarak hukuk camiasında kabul görmektedir.

İçtihat: “bir yargı organının belirli bir hukuki meseleye ilişkin verdiği kararların toplamını ifade eder” ve hukuki normların uygulanmasına yönelik rehberlik sağlar. İçtihatların dili, kararların ayrıntılı bir şekilde açıklanmasını da sağlamaktadır. Bu nedenle, içtihatların dili genellikle hukukun teknik ve terminolojik dilinden bağımsız düşünülemez. İçtihatların dili, hukukun evrenselliğini ve belirliliğini korumak açısından önemli bir rol oynamaktadır.

* Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Anabilim Dalı, Ankara/ Türkiye, (Associate Professor, Department of Civil Law, Faculty of Law, Ankara Social Sciences University, Ankara/Türkiye), E-Posta: yasemin.gulluoglu@asbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3134-6015.

Yargıtay kararlarının dilinin anlaşılabilirliği, hukukçular açısından genellikle yeterli olabilmektedir. Çünkü bu kişiler hukuki terminolojiye ve teknik dile sahip bir şekilde eğitim almaktadır. Hukukçular, kararların dilindeki teknik terimleri anlama yorumlama konusunda eğitim almış olup, bu dilin getirdiği zorlukları aşma konusunda yetkin olabilirler. Ancak, bu durumun geniş kitleler ve hukuk eğitimi almamış bireyler için geçerli olmadığı söylenebilir.

Yargıtay kararlarının dilinin sadeleşmesi, daha anlaşılır bir dil kullanılarak yazılması, hem hukukçular hem de hukuk eğitimi almamış bireyler açısından kararların daha kolay anlaşılmasını sağlayabilir. Bu bağlamda, Yargıtay kararlarının dilinin hem teknik doğruluğunu hem de anlaşılabilirliğini dengede tutmak, hukuk sisteminin etkinliğini ve erişilebilirliğini artıracağı düşüncesiyle bu makale hazırlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Yargıtay, Yargıtay kararı, hukuk dili, Yargıtay’ın dili, içtihat.

Abstract

The Turkish legal system has its own unique legal language, based on the principle of the rule of law, aimed at ensuring the clarity and predictability of laws and judicial decisions. In this context, conducting a comprehensive examination of the effects of the language used in Supreme Court decisions on the “applicability,” “interpretability,” and “understandability” of the law is crucial for academic study. It can be said that Supreme Court decisions possess a technical language intended to eliminate legal uncertainties and ensure the universality of the law. However, when evaluated in terms of the quality of legal practice, it is sometimes observed that this language can be incomprehensible, raising questions about its effectiveness and understandability among legal professionals.

The characteristics of the language of Supreme Court decisions also reflect the role of the Supreme Court as the highest authority in the Turkish legal system. Supreme Court decisions serve as significant guides in the interpretation and application of legal norms, playing a crucial role in every field of professional legal education from the undergraduate level onward.

The language of Supreme Court decisions is typically filled with technical terms and exhibits a detailed, formal style. Since the purpose of these decisions is to eliminate legal uncertainties and establish standards for the interpretation of the law, the emphasis on technical language is widely accepted in the legal community as an important factor.

Case law, defined as “the totality of decisions made by a judicial authority on a specific legal issue,” provides guidance for the application of legal norms. The language of case law ensures a detailed explanation of the decisions. Therefore, the language of case law cannot be considered independently of the technical and terminological language of the law. It plays an important role in preserving the universality and certainty of the law.

The understandability of the language used in Supreme Court decisions is generally sufficient for legal professionals. This is because these individuals are trained in legal terminology and technical language. Lawyers are educated to understand and interpret the technical terms in these decisions and may be proficient in overcoming the challenges posed by this language. However, it can be stated that this is not the case for the wider public or individuals who have not received legal education.

Simplifying the language of Supreme Court decisions and using clearer language can facilitate easier comprehension for both legal professionals and individuals without legal

training. In this context, this article has been prepared with the belief that balancing both the technical accuracy and understandability of the language of Supreme Court decisions will enhance the effectiveness and accessibility of the legal system.

Keywords: Supreme Court, Supreme Court decision, legal language, language of the Supreme Court, case law.

GİRİŞ

Hukukun temel ilkelerinden biri olan hukukun üstünlüğü, yasaların ve yargı kararlarının açık, net ve öngörülebilir olmasını gerektirir. Yargı organlarının kararlarında kullanılan dil, hukukun uygulanabilirliği ve toplumsal adaletin sağlanması açısından önemli bir rolü üstlenmektedir. Türkiye’de Yargıtay, adli yargının vermiş olduğu kararların doğruluğunu saptamada önemli bir göreve sahiptir. Yerel mahkemenin vermiş olduğu kararlar Yargıtay kararları ile şekillenmekte ve beraberinde de verilmiş kararlara rağmen taraflarca yeniden Yargıtay’a gidilmektedir. Bu sebeple Yargıtay verdiği kararlar ile yargı sisteminin şekillenmesinde büyük rol oynamaktadır. Böylece hukuk sisteminin işleyişi yanında hukuk dilinin standardizasyonunu belirlemekte de önemli bir görev üstlenmektedir.

Yargıtay kararları, genel manada yalnızca bireysel davalara çözüm getirmekle kalmaz, aynı zamanda bilimin, teknolojinin gelişmesi ile orantılı olarak dünya genelinde var olan hukuk sistemlerinin işleyişi ve uygulanışı açısından hukukun evrenselliğini ve bütünlüğünü korumak amacıyla da hareket etmek zorundadır. Bu durum bize gösteriyor ki, hukuki normların yorumlanmasında belirleyici bir işleve sahip bir makamdır. Bu nedenle, Yargıtay’ın kullandığı dilin niteliği, hukukun uygulanabilir ve anlaşılabilir olması açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak, hukuk dilinin çoğu zaman teknik terimlerle dolu olduğu gerek hukuk eğitimi sürecinde gerekse de hukuk alanındaki bir iş kolunda faaliyet gösterilirken karşımıza çıkabilmektedir⁽¹⁾. Teknik kısımlar bir yana kullanılan dilin sadeliği açısından yapılacak bir değerlendirme şu olur⁽²⁾, “*hukuk camiasında karmaşık ve soyut bir yapıya sahip olabildiği*” de bilinmektedir. Bu durum, hukukçular için bile zorluklar yaratmakta, geniş kitlelerin hukuki metinleri anlamasını güçleştirmektedir. O halde hukuk dili daha yalın bir hâle mi getirilmelidir? Yargıtay verdikleri kararları herkesin anlayacağı bir sadelikte mi yazmalıdır? Bu çalışmada bu hususlar ele alınmaya çalışılmıştır.

Hukuk dili içtihat dili birbirinden ayrı düşünülecek kavramlar değildir. Hukuk kendine özgü bir yapıya sahiptir. Aynı şekilde Yargıtay’ın da kendine özgü bir dil

(1) İbrahim Ahmet Aydemir, “Türk Hukuk Dili Üzerine Araştırmalar” (2010) I. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 58(2), 19.

(2) Yunus Emre Yılmazoğlu “İçtihat Farklılıklarının Temel Hak ve Özgürlükler Yönünden Değerlendirilmesi”, S. 13, (2019), Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 609.

yapısı vardır⁽³⁾. Bazı kanunların yenilenmesi veya mevzuata eklenen yeni kanunlarda görülen kullanılan kelimelerin Türkçeleştirildiği yönündedir⁽⁴⁾. Aynı zamanda bu değişim Yargıtay kararlarında da görülmektedir. Yargıtay kullandığı dili şablon bazı cümleler ile ağır ve anlaşılır kullanırdı. Şimdilerde ise bu şablon cümlelerin daha sade olduğu görülmektedir. Bir diğer değişimi ise artık kararlarda doktrindeki ifadelere de yer verilmesidir. Eski kararlarda doktrinde yer alan akademik görüşlere çok nadir rastlanırken şimdilerde kitap, makale, bilimsel çalışmalar kararlarda görülmektedir. Bu durum sevindirici bir şeydir. Çünkü biz akademisyenler ağırlıklı olarak teoride kalabilmekteyiz. Uygulama ile çeliştığımız hususlar, görüş ayrılıkları olabilmektedir. Hâlbuki Yargıtay’ı akademik çalışmalardan ayrı düşünmek doğru olmamalıdır. Sempozyum, konferans, çalıştay gibi çalışmalarda her zaman Yargıtay yer almıştır. Bu toplantılarda karşı karşıya kaldığımızda olmaktadır. Özellikle bu çalışmanın konusu olan içtihat dili her zaman konuşulmaktadır. Yargıtay’ın kendine has dilinin hukuk camiası tarafından tek okumada anlaşılması gerektiği de söylenmektedir.

I. YARGITAY’IN TARİHÇESİNE GENEL BAKIŞ

Yargıtay, ilk kurulduğu dönemde geçen adıyla “*Divan-ı Ahkâm-ı Adliye*” 1868 yılında kurulmuştur. Bu kuruluşun akabinde, 1879 yılında Nizamı Mahkemeler Kuruluş Kanunu ile ismi “*Mahkeme-i Temyiz*” olarak değiştirilmiştir⁽⁵⁾. Bunun akabinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Sivas’ta kurulan yüksek mahkemeye “*Muvafakat Temyiz Heyeti*” ismini vermişlerdir. Daha sonra Sivas’taki bu mahkeme Eskişehir’e gönderilmiş ve “*Temyiz Mahkemesi*” olarak devam etmiştir Yargıtay ismini “*Yargıtay*” olarak 1945 yılında almıştır. Aslında son merci olarak kabul edilen “*Divan-ı Ahkam-ı Adliye*” Yargıtay’ın temelini oluşturan ilk makam olarak söylenebilir.

Osmanlı Dönemi’ne baktığımızda ise, o dönemde henüz Yüksek Mahkeme kurulmamıştı. İlk yüksek mahkeme olarak kabul edilen ise “*Divan-ı Ahkamı Adliyedir*”. Yargıtay Başkanlığının sitesinde yer alan tarihçe bölümünde Yargıtay’ın kuruluş tarihi konusunda çok farklı görüşlerin olduğu söylenmektedir. Bu sebeple tarihçe konusu hakkında kısa bir giriş yapmakla yetinmiş bulunmaktayız. Daha ayrıntılı bilgi için Yargıtay sayfasına bakılabilir⁽⁶⁾.

II. TÜRK HUKUKUNDA UYGULANAN İÇTİHAT SİSTEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İçtihat sistemi yargılama süreci için önemli bir yere sahiptir. Türk Dil Kurumunun yapmış olduğu tanıma göre içtihat; “*Yasada veya örf ve âdet hukukunda uygulanacak*

(3) Aydemir (N 1) s. 23.

(4) Ömer Asım Aksoy, “Anayasanın Dili. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı” (1964). - Belleten, 11, 42; Aydemir (N 1) s. 26.

(5) <https://www.yargitay.gov.tr/tarihce> .

(6) <https://www.yargitay.gov.tr/tarihce> .

kuralın açıkça ve tereddütsüz olarak bulunmadığı konularda, yargıcın veya hukukçunun düşüncelerinden doğan sonuç” olarak yorumlanmıştır⁽⁷⁾. Peki, içtihat olarak geçen bu kavram tam olarak nedir? En somut tanımı ile; Yargıtay’ın vermiş oldukları kararlar uygulamada Yargıtay içtihatları olarak geçmektedir⁽⁸⁾.

Yargıtay’a yapılan temyiz başvurusu sonucu verilen kararların ciddi bir önemi vardır⁽⁹⁾. Bu kararlar yerel mahkemenin vereceği kararları da etkilerler. Özellikle önemli kabul edilen alanlar; Medeni Hukuk/Ceza Hukuku/İş Hukuku/Ticaret Hukuku alanları olarak söylenebilir. İdari davalar için ise Danıştay kararları esastır. Bu çalışma Yargıtay kararları olduğu için bu konu üzerinden hareket edilecektir.

Yargıtay tarafından verilen kararların öneminden bahsetmekte gerekmektedir. Çünkü Yargıtay, verdiği karar ile yalnızca kendi kararını vermiş olarak yorumlanmamalıdır. Aynı zamanda mevcut hukuki belirsizlikleri ortadan kaldıracak kararlar da vermektedir. Bu kararlar sayesinde yasaların daha tutarlı bir şekilde uygulanmasına yön vermekte ve aynı zamanda ilk derece mahkemesi kararlarını da etkilemektedir. Etkilediği hususu bağlayıcı olacağı manasına da gelmemektedir.

A. İÇTİHATLARIN HUKUK ALANINA OLAN ETKİSİ

Hukuk sisteminin kendine özgü düzenlemeleri vardır. Temel kurallar çerçevesinde baktığımızda içtihatların hukuk alanına olan etkisi çok yönlü düşünülebilir. Bunlardan bir tanesi verilen kararların bağlayıcı olmamakla beraber çok etkili olmalarıdır. Yargıtay içtihatları, hukukun uygulanmasında bağlayıcı olmasa da, yerel mahkemeler için bu kararlar (*bağlayıcı olmamakla birlikte*) verilecek olan bir kararın sonuçlarını ciddi olarak etkilemektedir.

Bir başka açıdan baktığımızda, yerel mahkeme Yargıtay’ın önceki kararlarını dikkate alıp bu yönde bir karar vermek yerine farklı bir karara imza attığında taraflardan birinin veya her ikisinin verilen kararı temyiz etme olasılığını düşünmek zorundadır⁽¹⁰⁾. Bu olasılık yüksek bir ihtimalde ise yerel mahkeme neden farklı bir karara imza atabilmelidir? Açıkçası bu hususta eleştireceğimiz önemli bir durum şudur; verilen kararların temyiz edilme durumu her zaman vardır. Yerel mahkeme vereceği kararın doğruluk denetimini adalet çizgisinde yapamaz ise Yargıtay tarafında bozulacağını bildiği için kesin ve emin kararlara bazen yer vermeyebilir. Hâlbuki yerel mahkeme verdiği kararı en ince ayrıntısına kadar incelemiş ve Yargıtay tarafından, verdiği kararının bozulamayacağı inancıyla hareket etmiş olması hâlinde Yargıtay’ın da iş gücü azalmış olacaktır. Bu iş gücü vatandaşın ulaşmak istediği

(7) Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi 23.11.2024.

(8) Uğur Bulut, “Yüksek Yargı Organları Arasında İchtihat Birliğinin Sağlanması” (2024) Adalet Dergisi (73), 213.

(9) Temyiz yolunun tarihçesi için bkz. Selçuk Öztekin, “Temyiz Kanun Yolunun Tarihçesine İlişkin Bazı Tespitler” (2015), MÜHFAD, 2, 120 v.d.

(10) İchtihat farklılıklarının hukuki değerlendirmesi için bkz. Yılmazoğlu (N 2) 618.

adalete hızlı ulaşmasına da yardımcı olmuş olacaktır.

İçtihatların hukuk alanına olan etkisinin değerlendirilmesinde yorum yönteminin etkisi çok fazladır. Çünkü her bir davanın sonuçları birbirine benzer olsa da farklıdır. Kanun hepsi için uygulanır olmakla beraber somut bir davanın kendine özgü etkenleri bu değerlendirmede önemli bir yere sahiptir. Yorumlanan bir içtihat uygulamada da aynı sonuçları vermelidir. O halde şunu söyleyebiliriz; “*ıçtihatlar, hukukun değışen koşullara göre nasıl yorumlanması gerektiğı konusunda*” örnek kabul edilebilir. Hukukun uygulanmasında ise, verilen kararlarda tutarlılık esastır⁽¹¹⁾.

B. İÇTİHATLARIN HUKUKUN GELİŞİMİNE ETKİSİ

İçtihatlar, hukukun gelişmesini sağlayan önemli bir araçtır. Yenilikler, sosyal, ekonomik veya teknolojik gelişmeler karşısında içtihatlar, hukukun gelişen ve değışen düzende ihtiyaçlara uygun olacak şekilde uyarlanması da gerekmektedir. Kanun düzenlemesi eski olsa dahi içtihatların gelişen teknolojiye, bilime uygun olarak hareket edebilmesi beklenen bir durumdur⁽¹²⁾.

Türkiye’de hukuk alanında içtihatlar önemli bir yer tutmaktadır. İçtihat, bir mahkemenin verdiği kararların, benzer davalarda yol gösterici olması amacıyla referans alınması anlamına geldiğı düşünöldüğünde Türkiye’deki içtihat sistemi, özellikle Yargıtay ve Danıştay gibi yüksek mahkemeler tarafından belirlenen kararlara şekillenmiş olacaktır. Bu içtihatlar, “*hukukun uygulanmasını standartlaştırmak*”, “*hukuki belirsizlikleri ortadan kaldırmak*” ve “*hukuki güvenliğı sağlamak*” amacıyla büyük öneme sahiptir.

C. İÇTİHATLARIN BAĞLAYICILIĞI VE UYGULAMADAKİ ETKİSİ

Türk hukukunda içtihatlar, yerel mahkemeler için bağlayıcı olmasa da, pratikte oldukça güçlü bir etkiye sahiptir⁽¹³⁾. Yargıtay içtihatları, yalnızca belirli bir davayı çözüme kavuşturmakla kalmaz, aynı zamanda benzer dava türlerinin nasıl değerlendirilmesi gerektiğine yönelik olarak yol gösterici olabilmektedir.

Yargıtay içtihatlarının önemi ilk derece mahkemelerinin verdiği kararlar açısından büyük bir öneme sahiptir. Yargılama süreci bu kararların ışığında ilerleyebilmektedir. Davaların daha hızlı bir şekilde çözölmesine katkı sunması açısından da büyük bir öneme sahiptir. Yargıdan verilen kararlar yalnızca hukukun genel prensiplerinin belirlenmesi olarak yorumlanmamalıdır. Aynı zamanda yargı organlarının birbiriyle uyumlu şekilde hareket etmesi yönünde de hareket etmektedir.

⁽¹¹⁾ Bulut (N 4) 199.

⁽¹²⁾ Bulut (N 4) 203.

⁽¹³⁾ İçtihat farklılığını giderecek mekanizmanın işletilmesi sonucunda hukuki belirliliğı sağlayacak bağlayıcı bir kararın verilmiş olması adil yargılanma hakkı kapsamında hakkaniyete uygun yargılanma hakkı açısından doğan sorunu ortadan kaldırır” bknz. Yılmazoğlu (N 2) 610.

İçtihatların hukuk uygulamasındaki etkisi ve öneminin bir başka ayağı elbette ki avukatların yapacakları savunmalarda örnek teşkil edecek Yargıtay kararlarını dava dosyalarına eklemeleridir. Aynı zamanda hukuk fakültelerinde eğitim dönemlerinde akademisyenlerin hukuk pratiğini şekillendirmelerinde de görülmektedir. Örneğin, Yargıtay 2. Hukuk Dairesinin boşanma davalarına ilişkin verdiği kararlar, medeni hukukun uygulamadaki şekli hakkında önemli bir içtihat kaynağıdır. Yargıtay, özellikle mal paylaşımı ve nafaka davalarında, yerleşik içtihatlarla dayanarak, somut olayların kararlarında etkin rol oynayabilmektedir. Bu katkısı sayesinde davanın kazanılması veya kaybedilmesi yönünde öngörü oluşabilmektedir. Yargıtay'ın içtihatları, birçok davanın benzer temalarla çözüme kavuşturulmasına olanak tanımaktadır (Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, 2020/23456 E., 2020/3456 K.).

III. HUKUK DİLİ VE YARGITAY KARARLARI: TANIM VE TEMEL İLKELER

Hukuk dili, bir toplumda geçerli olan hukuk kurallarının yazılı ve sözlü ifadelerini düzenleyen dilsel bir sistemdir. Bu dil, hukukun mantığı, normları, prosedürleri ve yargı kararlarıyla yakından ilişkilidir. Hukuk dilinin özellikleri, genellikle teknik, özgül ve kesin terimler içerir. Bunun yanında, hukuk dili, belirsizlikten kaçınarak kesinlik ve açıklık sağlamayı amaçlar.

Hukuk dili konuşulan dilden bağımsız bir dil olarak düşünülemez⁽¹⁴⁾. Ancak hukuk dili kendine özgü kavramları içinde barındırdığı için bazen vatandaş tarafından kullanılan kelimeler anlaşılmayabilir. Bu dilin kullanımında hukuk mezunları atasında dahi belirgin arklar gözlemlenebilir. Bunun sebebi ise günümüz kanunlarının, içtihatların Türkçeleşmiş bir dilde olmasıdır⁽¹⁵⁾. Hâlbuki ilk zamanlar Osmanlı Türkçesi kelimeler kullanılarak hukuk savunmaları yapıldı.

A. HUKUK DİLİNİN ANLAŞILABİLİRLİĞİ

Hukuk dilinin kendine özgü bir yapısı vardır. Sade bir yapıya sahip değildir. Anlaşılabilir olduğu da söylenemez⁽¹⁶⁾. Hukuk biliminin kendine özgü kelimeleri olması ve günlük hayatta karşılaşma olasılığının az olduğu bu kelimeler hukuk dilinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Hukuk dili bir nevi yasanın dili olarak da söylenebilir. Yasaların yenilenmesi sadece içindeki kanun maddelerinin düzenlenmesi olarak düşünülmemelidir. Aynı zamanda kanun maddelerinin daha anlaşılır olması açısından Türkçeleştirildiği söylenebilir. Mesela; “*mümeyyiz küçük, mütemmim cüz, temyiz kudreti, sükna hakkı*” gibi hukuk terminolojisinde kullanılan kelimeler örnek gösterilebilir.

⁽¹⁴⁾ https://kitap.eba.gov.tr/panel/dosyalar/upload/1359/0/U_0_08_08_2020_23_48_20_914.pdf

⁽¹⁵⁾ Aydemir (N 1) s. 22.

⁽¹⁶⁾ Hukuk dili olmadan hukukun varlığının tam olamayacağı hususunda değerlendirmeler için bkz. Seda Gasparyan/ Zara Hayrapetyan, “Discourse At The Crossroads Of Language And Law” (2023), Armenian Folia Anglistika, Vol. 19, Issue 2 (28), 13-30 19.

Vatandaş oturma hakkı yani eski adı ile “sükna hakkı” hakkında avukatından bilgi almak istediğinde eskiden kullanılan dil yanında hukuki manada oturma hakkı dahi bilinmesi gereken uzmanlık isteyen bir alan olan hukuk içinde kullanılan bir kelimedir. Daha somut bir örnek ile açıklamamız gerekirse, vatandaşın bir dairede oturma hakkı tesisi ile oturabileceği bilgisi verildiğinde ilk soracağı soru elbette “*oturma hakkı*” dediğiniz şey nedir şeklinde olacaktır. Bu noktada iki farklı sonuca varabiliriz. Hukuk kendine özgü bir dil ile devam mı etmeli? Yoksa vatandaşın anlayabileceği seviyeye mi getirilmelidir? Elbette hukuk kendine özgü dili ile var olmaktadır. Dilin sadeleşmesi önemlidir⁽¹⁷⁾. Bu çalışmada eleştirmemiz gereken husus vatandaşın anlamasından çok Yargıtay kararlarında kullanılan cümlelerin yalın ve anlaşılır olmasıdır. Yani bir kararda oturma hakkının tesisinin yazılışı net ve anlaşılır olmalıdır. Gerek biz hukukçular gerekse vatandaş bir kararı incelerken Yargıtay tarafından kararın bozulup bozulmadığını anlamada zorluk çekmemesi önemli bir husustur. Belki de eleştirmemiz gereken cümle kuruluşları olabilir.

Yargıtay tarafından verilen kararlar içtihatların oluşumunda belirleyici olmaktadır. Böylece hukuk dilinin en iyi örneklerini bu kararlar oluşturmaktadır. Yargıtay’ın kararlarında kullanılan dil, yalnızca yargısal bir ifadeden ibaret olmayıp, aynı zamanda hukukun toplumsal ve bireysel anlamda nasıl uygulanması gerektiğini açıklayan, “*metodolojik ve teorik bir dil biçimi*” olarak da yorumlanabilir. Böylece Yargıtay kararlarında kullanılan hukuk dili, toplumun adalet ve hukuk anlayışını şekillendiren en önemli araçlardan biri hâline gelmiş olacaktır.

B. YARGITAY KARARLARINDA UYGULANAN HUKUK DİLİ

Yargıtay kararlarında kullanılan dilin yapısına baktığımızda geçmiş kararların günümüz kararlarından farklı olduğunu söyleyebiliriz. Aslında Yargıtay kendine özgü bir dil seçmiştir. Bu dilin kullanımında da kendine özgü temel özelliklere sahip olduğunu incelediğimiz kararlarda görebilmekteyiz.

Yargıtay kararlarında dikkatimizi çeken önemli bir nokta kararlardaki “*kesinlik ve belirginlik*” özelliğidir. Yargıtay kararlarında hukuk dilinin temel amacı, belirsizliğin ortadan kaldırılmasıdır. Yargıtay, kararlarında kullanılan dilin açık, net ve kesin olduğu söylenmektedir. Yargıtay’ın da netlik için daha özenli olduğu son kararlarda gözlemlenmiştir. Bir kararın belirsiz olması kararın yorumlanması ve uygulanması açısından önemlidir. Özellikle hukuk metinlerinin yorumu sırasında belirsiz bir ifade, kararın yanlış uygulanmasına yol açabilir. Zaten verilen kararlar ilgili dava için kesindir. O halde kesin bir sonucun belirgin ve anlaşılır olması esastır.

Yargıtay kararlarında kullanılan hukuk dili kendine has “*teknik terimleri*” içinde barındırmaktadır. Hukuk dilinde kullanılan terimler uzmanlık gerektiren ifadeler ile doludur. Yargıtay kararlarında, özellikle medeni hukuk, ticaret hukuku, ceza hukuku gibi çeşitli alanlardaki teknik terimler yer almaktadır. Bu alanların kendine

⁽¹⁷⁾ Aydemir (N 1) s. 22.

özgü ifadeleri ve yorumları vardır. Hukuki yorum süzgecinden geçerek dil anlaşılır hâle gelebilmektedir. O halde teknik terimleri barındıran kararların dili ancak hukukçular tarafından doğru bir şekilde anlaşılabilir ve uygulanabilir. Yargıtay, bu tür terimleri kararlarında bir şekilde kullanmak zorundadır. Böylece hukukun her alanında birliğin sağlanmasına katkı sunulmuş olacaktır.

Yargıtay kararlarında uygulanan hukuk dilinin “*yorumlanabilir*” olması yanında “*açıklayıcı niteliğe*” sahip olması da gerekmektedir. Yargıtay birçok kararında, sadece hukukun uygulamasıyla yetinmemiş, aynı zamanda yasaların, genel ilkelere dayalı olarak nasıl yorumlanması gerektiği konusunda da önemli açıklamalar yapmıştır. Kararlarda yer alan açıklayıcı metinler yerel mahkemelerin benzer davalarda uygulayacağı hukuki yorumların oluşmasına da yardımcı olacaktır.

C. YARGITAY KARARLARININ YABANCI HUKUK SİSTEMLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yargıtay kararlarında hukuk dili, Avrupa’daki diğer yüksek yargı organlarının kararlarından belirli benzerlikler ve farklılıklar gösterir. Örneğin, *Alman Federal Mahkemesi (Bundesgerichtshof)* kararlarında kullanılan dil, genellikle çok daha teorik ve doktrinel yaklaşımlar içermektedir. Ülkemizde ise Yargıtay kararlarında uygulamanın daha pratik ve somut olması gerektiği vurgulanmakta ve bu noktada kararlar verilmektedir. Alman hukukunda, yargı organlarının kararlarında gördüğümüz en temel nokta kararların akademik bir dil kullanılarak yazılmasıdır. Yargıtay ise daha çok hukukun toplumsal ve bireysel uygulamalarına yönelik bir dil kullanma eğilimindedir. Aslında birbirine benzer olsa da, Yargıtay’ın kullandığı dilin akademik olduğu pek söylenemez.

Fransız Conseil d’État ve İngiltere’deki House of Lords (şu anki Supreme Court) kararlarında kullanılan hukuk diline baktığımızda dilin daha siyasi ifadeler barındırdığını söyleyebiliriz. Fransa ve İngiltere arasında dahi farklılıklar vardır. İngiliz hukuk sisteminde kullanılan hukuk dili “*esnek ve değişken*” olabilmektedir. Fransız hukuk sisteminde kullanılan hukuk dilinin kesin ifadeler barındırdığını söyleyebiliriz. Bu karşılaştırmalı yorumlarım baktığım kararlar neticesindedir. Yargıtay hukuk dilini kullanırken genel bir dili tercih etmekle beraber somut bir olayın kendi iç dinamiğine göre ve kanun maddeleri ile iç içe geçmiş bir dilin kullanıldığını söyleyebiliriz.

Amerika Birleşik Devletleri’nde Yargıtay’a eş değer hizmet eden kuruluş “*Supreme Court*” olarak kabul edilmektedir. Amerikan yargı sisteminde, federal ve eyalet mahkemeleri arasında hiyerarşik bir yapı bulunmaktadır. Ancak Supreme Court, hem federal hem de eyalet mahkemelerinin kararlarını denetleme yetkisine sahiptir. Hukuk normlarının belirlenmesi açısından Yargıtay’ın “*Supreme Court*” kararları etkin rol oynamaktadır. Bu durum hukukun gelişmesine ciddi katkı sunmaktadır. Aslında Yargıtay’ın ne dediği önemlidir. Yargıtay’ın verdiği kararın değiştirilmesi de mümkündür. Bu durum ancak somut hukuk kuralları ile yapılabilir.

Bu çalışmanın etkisinin iyi olması adına karşılaştırmalı birkaç hususa değinmekte yarar görmekteyiz. Supreme Court’un kararları, tüm federal mahkemeler ve eyalet mahkemeleri için bağlayıcı olduğunu söylemiştik. Amerika’daki yüksek mahkemenin vermiş olduğu kararlar ciddi manada etkindir⁽¹⁸⁾. İlk derece mahkemeleri için de bu içtihatlar son derece etkili ve uygulamanın şekillenmesi açısından da önemlidir. Ancak, Supreme Court’un verdiği kararların bağlayıcılığı, yalnızca benzer hukuki soruların tekrar gündeme geldiği durumlarla sınırlandırılmıştır. Amerika’da, içtihat oluşturulması genellikle yalnızca çok önemli hukuki sorulara dayanır ve bu tür davalar, “certiorari” (temyiz başvurusu) süreciyle Supreme Court’a taşınmaktadır. Bu durum Türkiye’de uygulanan sisteme göre daha farklıdır. Bizim uygulamamıza baktığımızda haklı haksız demeden yasal hak olarak görülen temyiz hakkı her şartta kullanılmaktadır. Bu durum yargının yükünü arttırmaktan öte gitmemektedir.

Yargıtay kararlarının etkili olduğu ama bağlayıcı olmadığından yukarıda bahsedilmişti. Bu durum Amerika sisteminde çok daha farklıdır. Tüm eyaletler için Supreme Court kararları bağlayıcı olarak görülmektedir. Bağlayıcılık farklı olsa da, aslında ilk derece mahkemelerine olan etkileri açısından aynı olduğunu söyleyebiliriz. Yargı kararları toplumsal açıdan da etki sağlamaktadır. Özellikle Amerika’da verilen kararlar siyasi değişimlere de etki etmektedir. Ülkemizde ise, mesela Yargıtay’ın son dönemlerde boşanma ile birlikte takılan takıların kimde ve nasıl kalacağı yönünde birkaç farklı kararı olmuştur. Bu karar toplumu ziyadesi ile etkilemiştir. Şöyle ki, hiç kimse evlenirken boşanacağı düşüncesi ile evlenmez. Fakat bu ihtimal de düşünülmektedir. Takılan takılar konusunda artık eşler kendi aralarında bir denge kurmaya çalışmaktadır. Yargıtay’ın benzer kararları basına intikal edince toplumu da etkilemiş olacaktır. Sonuç olarak Yargıtay kararları hukukun gelişiminde büyük rol oynamaktadır.

IV. HUKUK DİLİNİN YORUMLANMASI

Türkiye’de Yargıtay kararlarında kullanılan dil genellikle teknik bir yapıdadır. Teknik olarak gördüğümüz şey hukukun kendine özgü dil yapısıdır. Yargıtay tarafından verilen kararlar genellikle hukuki bir dayanağa sahiptir. Bu da hukuk normlarından gelmektedir. Farklı ülke kararlarında ise durum biraz farklıdır. Mesela İngiltere Yüksek Mahkemesi içtihatlarına baktığımızda kullanılan hukuk dilinin daha analitik ve teorik olduğunu söyleyebiliriz. Elbette bu benim şahsi görüşümdür. Bu husus başka bir hukuk insanı tarafından farklı algılanabilir.

Uygulamada bir sözleşme hazırlanırken, sözleşme metnini her iki taraf içinde anlaşılır olması gerekir. Bunun sebebi sözleşmenin karmaşıklığından uzak anlaşılır ve hukuki bir alt yapıya dayandırılarak hazırlanması gerektiğindendir. Uygulamada

(18) https://supremecourthistory.org/?gad_source=1&gclid=CjwKCAiAmMC6BhA6EiwAd-N5iLQGLeuczkdMmZhzsdnr0OqWYh4XLa8Bxcaoj0ncJdq12vTaAg0e0FxoCq7sQAvD_BwE

bir sözleşme hazırlanırken sözleşmenin konusunun ağırlığına göre metin içerisinde çok fazla hukuk dilinin kullanıldığı da söylenebilir. En basit ifade ile sözleşmelerde kullandığımız bir kelime vardır; “*iş bu sözleşme*” ifadesidir. Günlük hayatımızda ifadelere iş bu diye başlamayız. Fakat bu yerleşmiş bir kavramdır. Herkes tarafından anlaşılabilir. Aslında Türkçe kelimelerden oluşmuş olsa da bu tarz dil farklılıklarını uygulamada çok fazla görmekteyiz.

Hukuk dilinin yorumlanması açısından yapmak istediğimiz bir başka değerlendirmede, hukuk dili ve yargı dili ayrımıdır. Hukuk dili genel bir dil olarak kabul edilir. Hukuk metinleri üzerinde etkisi vardır. Kesin ve net bir dil kullanılır. Teknik terimler ile kendine özgü bir dil yapısına sahip olmuş olur. Yargı dili ise, hukukun pratiğe döküldüğü durumlarda kullanılan bir dil olarak görülür. Mahkemelerde kullanılan dil olarak da söyleyebiliriz. Yargı dili, belirli bir davanın çözülmesi için gereken iletişimi ve etkileşimi sağlaması açısından somut olaylarla ilişkili bir dil olarak görülebilir. Hukuk dili daha çok yazılı, resmî ve kurallı bir dil olarak kabul edilirken, yargı dili daha çok sözlü ve duruşma esnasında kullanılan bir dile sahiptir. Bu sebeple uygulamada gördüğümüz önemli bir husus şudur, hâkimin kullanılan dile müdahalesi olabileceği durumlarda yani beklenilmeyen bir cümle kullanıldığında, “*mahkemede olduğunuzu unutmayın*” şeklinde uyarıları ile yargı karşısında kullanılan dilin önemli olduğu anlatılmaktadır. Yargı dili hukuk diline nazaran daha az resmî bir dil olsa da iletişimin sağlanması adına mahkemelerde gördüğümüz bir dildir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Yargıtay kararlarında dilin gücü, “*içtihat ve hukuk dili*” başlıklı bu çalışma genel hatları ile ele alınmaya çalışılmıştır. Yargıtay’ın kullandığı dil ve bu dilin anlaşılır olup olmaması hususunda düşüncelerimi yazmış bulunmaktayım. Hukuk dilinin teknik yapısı ve kullanılan terimler, hukukçular ve vatandaşlar arasında anlam farklılıklarına yol açabilir. Ancak bu dilin anlaşılabilir olması ve doğru yorumlanması, hukukun doğru uygulanması açısından büyük önem taşımaktadır. Yargıtay tarafından verilen kararlar hukukun gelişmesine büyük katkı sağlamaktadır. Fakat bu katkı aynı zamanda toplumsal düzeyde bir gelişme içinde önem arz etmektedir. Yargıtay tarafından verilen kararlar yayınlanmaktadır. Bu kararlar hukukçular için önemlidir. Çünkü bir davanın kazanılabilmesi Yargıtay tarafından benzer bir davada nasıl karar verilmiş ise aynı doğrultuda verilebileceği göz önüne alınarak ilk derece mahkemesine sunulmaktadır. Aynı zamanda hakim önüne gelen bir dosyada Yargıtay’ın görüşünü dikkate alarak hareket eder. Aksi bir görüşü varsa gerekçeli kararında bunu neden yaptığını açıklar⁽¹⁹⁾. Kararı beğenmeyen taraf temyiz

(19) Yusuf Karakoç “Yargı Kararlarının Dili Ve Gerekçesi” (2007). HFSA 16. Kitap, İstanbul Barosu Yayınları 279; Hilal Albal Ulaş “Yargı Kararlarının Gerekçeli Olması Üzerine Bir Değerlendirme” (2021), Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(2), 1250.

ettiğinde verilen kararın onanması veya bozulması söz konusu olabilmektedir. Bu sebeple Yargıtay kararları önemli bir yere sahiptir.

Biz hukukçular için en temel mesele adaletin yerini bulmasıdır. Hukuk sistemimiz yazılı hukuk sistemidir. Yasalarımız davaya konu olan olayın haklılık veya haksızlık tespitinin yapılmasında en önemli kaynaktır. Yasa koyucunun düzenlemediği durumlarda boşluğun doldurulması gerekir. Yargıtay ilk derece mahkemesinin vermiş olduğu kararlar için vereceği kararlarda en fazla usul işlemlerin eksikliği sebebi ile de bozmaktadır. Yargının yükünü arttıran önemli bir meseledir.

Bu çalışmayı yazarken yargı mensupları, hukuk hocaları, hukuk öğrencileri ile görüşmeler yaparak sistemin iyileştirilmesi yönünde fikirler edindik. Hukukçular ile yapılan bu görüşmeler neticesinde, Yargıtay’ın kullandığı dilin ağır bir dil olup olmadığı yönünde cevaplar almaya çalıştık. Bu görüşmelerde çok farklı fikirler ortaya koyuldu. Yargıtay’ın dilinin anlaşılır olduğu görüşü yanında bazı kararların zor anlaşıldığı birkaç defa okuma sonrasında ancak anlaşılabilirdiği söylendi. Bununla beraber kullanılan dilin hukukçular dışında vatandaşların anlamaları için daha yalın olması gerektiğini savunanlar kadar bu teknik dilin sadece hukukçular tarafından anlaşılabilmesi mesleki manada önemli olduğu görüşü de söylendi.

Hukuk dili teknik bir dildir. Dilin ağır olması diye bir şey söz konusu değildir. Hukuk mezunu bireylerin bu dili anlaması zaten gerekli bir durumdur. Aslında burada tartışılması gereken en önemli husus Yargıtay’ın kullanmış olduğu dilin bazı kararlarda karmaşık olması meselesidir. Kararı okumaya başladığımızda kararın lehimize olduğu anlaşılmakta ama sonra doğru aleyhimize olduğunu gördüğümüz bazı kararlar maalesef vardır. Önerimiz bu tarz kararların kaleme alınırken deneyimli hâkimlerimiz tarafından yazılmasıdır.

Uygulamada karşılaşılan bir başka sorunda, aynı konuya bakan iki farklı dairenin farklı karar vermesi hususudur. Bu durum uygulamacılar tarafında büyük bir sorun olarak görülmektedir. Zira kazanmak istediğiniz bir davada kazanabileceğinizi bildiğiniz daireye dosyanızın düşmemesi hâlinde farklı bir karar çıkabilmektedir. Bu konunun da ele alınması gerektiğini söyleyebiliriz.

Yargıtay’ın kararları, vatandaşın hukuk anlayışını şekillendiren, hukuk düzeninin işleyişine yön veren ve en önemlisi adaletin yerini bulmasına yardımcı olan bir araçtır.

KAYNAKÇA

Aksoy, Ö. A. (1964). Anayasanın Dili. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 11, 39-62.

Aydemir, İ. A. (2010). Türk Hukuk Dili Üzerine Araştırmalar I. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 58(2), 19-36.

Bulut, U. (2024). Yüksek Yargı Organları Arasında İçtihat Birliğinin Sağlanması, Adalet Dergisi(73), 199-239.

Gasparyan S/Hayrapetyan Z, (2023), “Discourse At The Crossroads Of Language And Law” Armenian Folia Anglistika, Vol. 19, Issue 2 (28), 13-30.

Karakoç, Y. (2007). “Yargı Kararlarının Dili Ve Gerekçesi” HFSA 16. Kitap (s. 275-283). İstanbul Barosu Yayınları.

Öztek S (2015). “Temyiz Kanun Yolunun Tarihçesine İlişkin Bazı Tespitler” MÜHFHAD, S. 2, 119-127.

Ulaş Albal, H. (2021). Yargı Kararlarının Gerekçeli Olması Üzerine Bir Değerlendirme. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(2), 1243-1283.

Yılmazoğlu Y E. (2019). “İçtihat Farklılıklarının Temel Hak ve Özgürlükler Yönünden Değerlendirilmesi”, S. 13, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 551-622.

TİCARİ SÖZLEŞMELERDE 805 SAYILI KANUNUN UYGULANABİLİRLİĞİ VE YABANCI HUKUKİ KAVRAMLARIN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ SORUNU

*The Applicability of Law No. 805 in Commercial Contracts and
the Problem of Finding the Turkish Equivalent of Foreign Legal Terms*

Hakan KOÇAK*
Can ŞİMŞEK**

Özet

805 sayılı İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun 1926 yılında yürürlüğe girmiş ve belirli hukuki işlemlerde Türkçe kullanılmasını zorunlu kılarak o dönemin ekonomik hayatının koşulları içerisinde millî kimliği ve dil birliğini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Kanun'un birinci maddesi Türk tabiiyetindeki şirket ve müesseselerin kendi aralarındaki işlemlerde Türkçe kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Kanun'un ikinci maddesinde ise yabancı şirket ve müesseselerin Türk şirketleri ve gerçek kişilerle yapacakları hukuki işlemlerde Türkçe kullanma mecburiyeti getirilmektedir. Günümüzde uluslararası ticari ilişkilerin artması, yabancı ülkelerde ortaya çıkan yeni hukuki kurum ve işlemlerin Türk hukukunda da uygulanması, söz konusu yabancı hukuki kavramlara Türkçe karşılık bulunması ve 805 Sayılı Kanun yönünden uygulamada sorunlara yol açmaktadır. Öte yandan Türk hukukunda uygulama alanı bulan yabancı bir hukuki kavrama Türkçe karşılık bulunması büyük ölçüde bireysel çalışma ve çabaların sonucuna bağlı kalmaktadır. Oysa, hukuki kavramların dili ve anlamı, hukuki işleme uygulanacak kuralların tespitinden işlemin taraflar arasında doğurduğu borcun kapsamına kadar önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle, yabancı hukuki kavramların Türkçeleştirilmesine yönelik kapsamlı bir sistem oluşturulmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada yabancı şirketler ile Türk şirketleri veya gerçek kişiler arasında yapılan sözleşmelerin 805 Sayılı Kanun kapsamında olup olmadığı ve Türkçe

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ticaret Hukuku Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye, E-Posta: hakan.kocak@asbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9591-028X.

** Avukat, Mersin/Türkiye, E-Posta: av.cansimsek@gmail.com, ORCID ID: 0009-0002-2951-223X.

kullanma zorunluluğunun uygulanabilir olup olmadığı incelenmektedir. Daha sonra, hem yabancılık unsuru taşıyan işlemler hem de yabancılık unsuru taşımayan işlemler bakımından 805 Sayılı Kanun'a aykırı düzenlenen belgelerin geçerliliğine ilişkin belirsizlik yargı kararları ve doktrindeki görüşler ışığında tartışılmaktadır. Son olarak, Türk hukukunda uygulama alanı bulan yabancı ülkelerde ortaya çıkan bir hukuki kurum veya işleme ilişkin kavramların Türkçeleştirilmesi yönünden 805 Sayılı Kanun'un işlevselliği değerlendirilmekte ve bu soruna yönelik bir sistem önerisi sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: 805 Sayılı Kanun, sözleşme, yabancı hukuki kavram, Türkçe kullanma yükümlülüğü, Türkçe karşılığın tespiti.

Abstract

Law No. 805 on the Compulsory Use of Turkish in Economic Enterprises entered into force in 1926 and aimed to strengthen national identity and language unity within the conditions of the economy of that period by requiring the use of Turkish in certain legal transactions. The first article of the Law obliges companies and enterprises of Turkish nationality to use Turkish in their transactions between themselves. The second article of the Law obliges foreign companies and enterprises to use Turkish in their legal transactions with Turkish companies and real persons. Nowadays, the increase in international commercial relations and the incorporation of new legal concepts and procedures emerging in foreign countries into Turkish law cause problems in practice in terms of finding Turkish equivalents for these foreign legal concepts and Law No. 805. On the other hand, finding a Turkish equivalent for a foreign legal concept that is applied in Turkish law largely depends on individual work and efforts. However, the language and meaning of legal concepts lead to important consequences from the determination of the rules to be applied to the legal transaction to the scope of the obligation arising from the contract between the parties. Therefore, a comprehensive system for the determination of appropriate Turkish equivalents for foreign legal concepts is needed.

This article analyses whether the contracts concluded between foreign companies and Turkish companies or real persons are within the scope of Law No. 805 and whether the obligation to use Turkish is applicable. Subsequently, the ambiguity regarding the validity of the documents issued contrary to Law No. 805 in terms of both foreign transactions and non-foreign transactions is discussed within the framework of judicial decisions and doctrine. Finally, the functionality of Law No. 805 is evaluated in terms of finding an appropriate Turkish equivalent for the concepts related to a foreign legal institution or a foreign transaction applied in Turkish law, and a proposal for a system to address this problem is presented.

Keywords: Law No. 805, contract, foreign legal concept, obligation to use Turkish, finding the Turkish equivalent.

GİRİŞ

Hukuki işlemlerin ve ticari belgelerin yabancı dilde düzenlenmesinin ortaya çıkardığı sorunlar nedeniyle⁽¹⁾, Türkçe kullanılmasının zorunlu tutulması hususunda Osmanlı Devleti döneminden itibaren önemli adımlar atıldığı bilinmektedir⁽²⁾. Cumhuriyetin ilanından sonra bu doğrultuda atılan önemli adımlardan biri 805 Sayılı İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun'un kabul edilmesidir⁽³⁾. Kanun, Türkiye'deki ticari faaliyetlerde Türkçe'nin kullanımını zorunlu kılarak, millî dilin korunması ve güçlendirilmesini amaçlamıştır. 1926 yılında yürürlüğe giren bu kanun, özellikle ticari sözleşmelerin ve resmi belgelerin Türkçe hazırlanmasını zorunlu kılmaktadır. Kanun'un öngördüğü gerekliliklere aykırı olarak düzenlenen belgeler bakımından ise çeşitli yaptırımlar öngörülmüştür. Bu yaptırımlar, özellikle Türkçe kullanma yükümlülüğüne aykırı olarak yabancı dilde düzenlenen belgeler sebebiyle tarafların hak kayıplarına uğramasına sebep olabilmektedir.

805 Sayılı Kanun'un getirdiği bu zorunluluk, Türkiye'deki ticari faaliyetlerde Türk dilinin hâkimiyetini koruma çabasının bir parçasıdır. Kanun, bir yandan millî kimliği ve dil birliğini güçlendirmeye yönelik bir adım olarak değerlendirilebilirken, diğer yandan zamanla gelişen uluslararası ticaret ve tahkim anlaşmaları gibi alanlarda bazı uygulama zorluklarına yol açmıştır. Günümüzde çok uluslu ticari işlemlerin artması sebebiyle, uygulamada düzenlenen belgelerin dili konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. Uygulamada yaygın olarak İngilizce tercih ediliyor olsa da, bu durum Kanun'a aykırılığı ve çeşitli hukuki sorunları beraberinde getirmektedir. Özellikle tahkim anlaşmalarının yabancı dilde yapılması durumunda, Türkçe zorunluluğuna uymayan belgelerin hukuki bağlayıcılığının tartışmaya açılması son dönemde sık karşılaşılan bir durumdur. Son yıllarda mahkemeler, iki Türk taraf arasında yapılan ticari sözleşmelerde yabancı dilde düzenlenen tahkim anlaşmalarının geçersiz olduğuna hükmederek 805 Sayılı Kanun'un uygulanabilirliğini teyit etmişlerdir⁽⁴⁾.

805 Sayılı Kanun, yürürlüğe girdiği dönemin şartları itibarıyla Türkçe'yi ticari ilişkilerin temel dili hâline getirme çabasının bir yansımasıdır. Her ne kadar 805 Sayılı Kanun, farklı milletlere mensup bireylerin dahil olduğu çok uluslu işlemlerde

(1) Örnek olarak bkz. Haydar Arseven, "Sigortanın Tarihçesi ve Geri Kalmışlığımızın Sebepleri" (1987) 43(1-4) Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 416.

(2) Örnek olarak ayrıca bkz. Memaliki Mahrusai Şahane postaneleri arasında teali olunacak posta paketleri hakkındaki nizamnameyi tauliën kaleme alınan nizamname, madde (m) 2, Düstur Birinci Tertip Cilt 8, 145; Memaliki Mahrusai Şahanede ifayı muamele etmekte olan ecnebi anonim şirketleriyle sigorta kumpanyaları hakkında Nizamname, m 18, Düstur Birinci Tertip Cilt 8, 473, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/943870e6-d252-4eeb-a24d-ecdaad616be8> (E.T. 30.10.2024).

(3) RG 22.04.1926/353.

(4) Örnek karar için bkz. Yargıtay 11 HD, E 2016/5836, K 2017/4720, T 26.09.2017; Yargıtay 11 HD, E 2014/8277, K 2014/13427, T 09.09.2014.

Türkçe'nin kullanılması suretiyle ulusal dilin pekiştirilmesi açısından önemli bir işlev görse de, günümüzde yarattığı zorluklar sebebiyle güncel ihtiyaçlara cevap vermediği ve uygulanabilirliğinin oldukça azaldığı söylenebilir.

Bu çalışmada 805 Sayılı Kanun'un tarihçesi, amacı ve gerekçesi incelenecek, daha sonra kapsamı ve hangi belgeler bakımından Türkçe kullanma yükümlülüğünün olduğu ele alınacak, son olarak yabancı dilde imzalanan sözleşmeler bakımından yarattığı güçlükler tartışılacaktır. Son olarak, Türk hukukunda uygulama alanı bulan yabancı ülkelerde ortaya çıkan bir hukuki kurum veya işleme ilişkin kavramların Türkçeleştirilmesi yönünden 805 Sayılı Kanun'un işlevselliği değerlendirilerek bu soruna yönelik bir sistem önerisi sunulacaktır.

I. 805 SAYILI KANUNUN TARİHÇESİ, AMACI VE GEREKÇESİ

A. 805 Sayılı Kanun'un Tarihçesi

20. yüzyılın başlarındaki çok uluslu toplumsal yapı, diğer uluslarla ilişkiler ve gerek ekonomik gerek sosyal hayattaki batı etkisi gibi sebeplerle hukuki işlemlerde Fransızca, İngilizce ve Arapça gibi yabancı dillerin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Resmî işlemler ve hukuki ilişkilerde çeşitli dillerin yaygın bir şekilde kullanılması nedeniyle, ulusal dilin kullanımının teşvik edilmesi ve dil birliğinin sağlanması adına bazı düzenlemeler yapılması zorunlu hâle gelmiştir. Bu çerçevede 1916 yılında 387 sayılı Müessesat-ı Nafiayla İmtiyazsız Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstimali Hakkında Kanun m. 4'te⁽⁵⁾ imtiyazlı olup olmamalarına bağlı olarak şirketler bakımından, Osmanlı Devlet dahilindeki belirli işlemlerde Türkçe dilini kullanma zorunluluğu getirilmiştir⁽⁶⁾.

Osmanlı Devleti'ndeki ilgili düzenlemelerin kabul edilmesine temel oluşturan gerekçeler Türkiye Cumhuriyeti devletinin ilk yıllarında da geçerliliğini koruduğu için bu hususta 805 sayılı İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Toplam dokuz maddeden oluşan 805 Sayılı Kanun, yaptırım hükmüne ilişkin 2008 yılında yapılan değişiklik hariç, günümüze kadar aynı şekilde yürürlükte kalmıştır. Herhangi bir sadeleştirme yahut güncelleştirmeye tabi tutulmayan 805 Sayılı Kanun, bu durumun doğal bir sonucu olarak güncelliğini yitirmiştir. Zira kanun metninde kullanılan kavramların günlük hayattaki kullanımlarının azalması ve kapsamlarının belirsizleşmesi, başka bir anlatımla kanunun lafzının güncelliğini yitirmesi uygulamada sorunlara sebep olmaktadır. Ayrıca 805 Sayılı Kanun'un dili farklı yorumlara sebebiyet verecek şekilde muğlak ifadeler içermektedir. 805 Sayılı Kanun'un kapsamı belirsiz olup, özellikle yabancı

(5) Düstur İkinci Tertip Cilt 8, 775-776, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/8689f0ba-1c4e-44b5-a45e-5fa5a1467a1a> (E.T. 30.10.2024).

(6) İlhan Dinç, "İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılmasına Dair Kanuna İlişkin Güncel Yargı Kararlarının Değerlendirilmesi" (2020) 11(44) TAAD 130.

şirketlerle yapılan sözleşmelerde Türkçe kullanılmasının zorunlu olup olmadığı konusunda öğretide ve yargı kararlarında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Zira birinci maddede mecburiyet kapsamındaki işlemler sayılırken sözleşmeler açıkça zikredilmiş olmasına karşın, ikinci maddede bu ifade geçmemektedir. Ayrıca kanuna aykırı şekilde düzenlenen belgeler bakımından öngörülen hukuki yaptırımın mahiyeti de belirsizdir. Bu nedenle benzer durumlarda farklı yönde yargı kararları verildiği ve uygulama birliği sağlanamadığı görülmektedir. Buna karşılık, ticari sözleşmelerde ve tahkim anlaşmalarında Türkçe kullanmanın zorunlu olması, Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı şirketler ve uluslararası ticari ilişkiler bakımından dikkate alınması gereken bir husustur.

B. 805 Sayılı Kanun’un Amacı ve Gerekçesi

805 Sayılı Kanun’un kabulü ile millî dilin korunması, güçlendirilmesi ve kullanımının yaygınlaştırılmasının amaçlandığı söylenebilir. Kanun’a ilişkin Meclis tutanakları ve kanunun genel gerekçesi incelendiğinde, düzenlemenin amacının açık bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Kanun’un gerekçenin günümüz Türkçesi ile sadeleştirilmiş hâli şu şekildedir:

“Dil, insanların toplumsal yaşamında ve ilişkilerinde büyük bir etkiye sahiptir. Gelişmiş ülkelerde, vatandaşlar arasında millî dilin kullanılması yaygınlaşmış ve özellikle resmî işlemlerde bu dilin kullanımı zorunlu hâle getirilmiştir. Ancak, bizim ülkemizde geçmişin ihmalleri ve dikkatsizliği nedeniyle dilin önemi göz ardı edilmiş; ülkemizde yaşayan yabancı kişiler ve kuruluşlar bir yana, Türk toplumuna ait bireyler ve kurumlar bile Türkçe dışında diller kullanmayı alışkanlık hâline getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak, ticaret alanında millî kültür bir duraklama dönemine girmiştir. Ayrıca, Türkiye’deki millî temellere dayalı eğitim sistemi nedeniyle dili yeterince iyi bilmeyen Türk vatandaşları kendi ülkelerinde iş bulmakta zorlanmış ve ticaret hayatında daha düşük seviyelerde görev almak zorunda kalmışlardır.

Meşrutiyetin ilanından sonra dil birliğinin sağlanmasına yönelik bir eğilim ortaya çıkmış ve 10 Mart 1910’da Türkçe’nin zorunlu kullanımı hakkında bir kanun çıkarılmıştır. Ancak, bilinen zorluklar, I. Dünya Savaşı’nın felaketi, o dönemin ülke yapısı ve kanunun zayıf ve uygulanamaz olması, bu kanunun pratik bir fayda sağlamasını engellemiştir. Millî hükümetin kurulmasından sonra bu kanun 4 Ocak 1923’te teyit edilse de, yine önemli bir başarı sağlanamamıştır. Bugün, ülkede bu konuda bir farkındalık ve gelişme arzusu varken, tam tersine bir durumun güçlendiği bir tablo ile karşı karşıyayız. İş gücüne ve uzmanlara olan ihtiyacımız bu konudaki sorunları acilen çözmemizi gerektirmektedir. Ekli yasa tasarısı, bu sorunlara çözüm bulmak

*amacıyla geçmiş tecrübeler ve mevcut durum göz önünde bulundurularak
hazırlanmış ve üzerinde dikkatle çalışılmıştır.*⁽⁷⁾

Gerekçeden de anlaşıldığı üzere, dönemin toplumsal yapısı dolayısıyla millî dilin kullanımının ihmali sonucu ticaret ve iş hayatında zorluklar yaşandığı, dil birliğini sağlama çabalarının ise geçmişte sonuçsuz kaldığı görülmektedir. Millî dilin resmî işlemlerde ve toplumsal yaşamda yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanırken, dilin etkin kullanımını teşvik edecek yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu ifade edilmekte ve 805 Sayılı Kanun'un bu amaca hizmet etmek üzere yürürlüğe konduğu anlaşılmaktadır.

II. 805 SAYILI KANUN'UN UYGULANABİLİRLİĞİ VE YABANCI DİLDE İMZALANAN SÖZLEŞMELERE ETKİSİ

A. Kanun'un Kapsamı ve Sözleşmeler Bakımından Uygulanması

1. Kişi ve Yer Bakımından 805 Sayılı Kanun'un Kapsamı

805 Sayılı Kanun'un birinci ve ikinci madde hükümleri hem Türkçe kullanma mecburiyetini, hem de bu mecburiyetin uygulanacağı kişileri ve belgeleri düzenlemektedir. Başka bir anlatımla, söz konu hükümler hem kişi bakımından hem de konu bakımından 805 Sayılı Kanun'un kapsamını düzenlemektedir. 805 Sayılı Kanun'un Türk şirketleri arasındaki iş ve işlemlere ilişkin birinci maddesi şu şekildedir: “*Türk tabiiyetindeki her nevi şirket ve müesseseler, Türkiye dahilindeki her nevi muamele, mukavele, muhabere, hesap ve defterlerini Türkçe tutmağa*

(7) TBMM, Zabıt Ceridesi Seksen Beşinci İctima, 10.04.1926, 17: “Arz ve beyandan müstağni olduğu üzere dilin insanların umumî hayat ve muamelâtında olan tesiri büyüktür. Bütün medenî memleketlerde vatan fertleri arasında millî lisanın tekellümü taammüm ettiği ve bilhassa resmî muamelâtta istimali mecburî olduğu hâlde ülkemizde her nasılsa mazinin gaflet ve teseyyübü eseri olarak dil ihmal edilmiş ve memlekette yaşayan ve çalışan ecnebi fert ve müesseselerden sarfınazar Türk camiasına dahil olan eşhas ve müessesat bile Türkçeden maada lisanları itiyat edinmişlerdir. Bunun neticesi olarak ticaret sahasında millî hars bir nevi tevekkufa duçar olduğu gibi, Türkiye dahilindeki millî esaslara müstenit tahsil sistemi dolayısıyla kâfi derecede lisan âşınâ olmayan Türk anasır da kendi memleketlerinde iş bulamamışlar ve ticaret hayatında ikinci, üçüncü derecede mevkilerde kalmışlardır. Meşrûtiyetin ilânını müteakip dil birliğinin teessüsüne doğru bir meyil hâni olmuş ve hatta 10 Mart 1326 tarihli Türkçe mecburiyeti hakkında bir de kanun neşredmişse de malûm gailerin hayhileti, Harbi Umumî felâketi, o zamanki memleketin bünyesi ve bizzat kanunun çok zayıf ve kabiliyet-i tatbikiyeden mahrum bulunması bir faide-i ameliye istihsâline manii olmuştur. Millî hükümetin teessüsünden sonra bu kanunun teyiden yapılan 4 Kânunusani 1339 tarihli tahrirâtı umumîye de esaslı hiçbir şeyi temin etmiş değildir. Bugün memlekette bu sabada umumî intibah ve inkişaf arzularıyla tamamen muhalif bir istikâmette kuvvet bulan bir vaziyet mevcuttur. Ve bunun da sınıfı mesaide amele ve mütehasşisa ihtiyacımız bulunduğu’ bu devrelerden acilen halli icabetmektedir. Merbut lââyühai kanunîye bu noktadan ve mazi ve hâle müstenit uzun bir tecrübe ve tetkik devresi mahsulü olmak üzere ihzar ve tespit edilmiş ve kelime ve cümleleri üzerinde ve hadisâta tatbik suretiyle haylice işğal edilmiştir.”

meçburdurlar.” Yabancı şirketlerin iş ve işlemlerini düzenleyen ikinci madde ise şu şekilde kaleme alınmıştır: “Ecnebi şirket ve müesseseler için bu mecburiyet Türk müessesatı ile ve Türkiye tebaasından olan efrat ile muhabere, muamele ve temaslarına ve devair ve memurini Devlet’ten birine ibraz mecburiyetinde bulundukları evrak ve defterlerine hasredilmiştir.”

Söz konusu hükümler öncelikle, Türkçe kullanma yükümlülüğünün muhatabı olan kişiler yönünden detaylı olarak ele alınmalıdır. 805 Sayılı Kanun’un birinci maddesinde yer alan *Türk tabiiyetindeki her nevi şirket ve müesseseler* ifadesi ile, kanunun uygulanması bakımından tabiiyet esasına göre bir ayırım yapıldığı görülmektedir. Tüzel kişilerin tabiiyetinin tespitinde, tüzel kişinin kurulduğu devletin tabiiyetine sahip olacağı anlamına gelen “kuruluş yeri kriteri”; tüzel kişinin idare merkezinin bulunduğu devletin tabiiyetine sahip olacağı anlamına gelen “idare merkezi kriteri” ve tüzel kişinin, fiilen ve hukuken kontrolünü elinde bulunduran kişilerin tabiiyetinde sayılması anlamına gelen “kontrol kriteri” şeklinde üç temel kriter olduğu, ancak Türk hukukunda bir tüzel kişinin yabancı olup olmadığının tayininde, kuruluş yeri ve idare merkezi kriterlerinin iç içe geçmiş şekilde birlikte uygulandığı belirtilmektedir⁽⁸⁾. Dolayısıyla, Türk hukukuna göre kurulmuş ve idare merkezi Türkiye’de bulunan tüzel kişiler Türk tabiiyetinde kabul edilerek 805 Sayılı Kanun’un uygulanması bakımından birinci madde kapsamında ele alınacak, ancak başka bir ülke hukukuna göre kurulmuş olan ve idare merkezi de Türkiye dışında bulunan tüzel kişiler yabancı şirket kabul edilecek ve ikinci madde kapsamında ele alınacaktır.

Birinci maddede yer alan şirket ifadesi yönünden doktrinde kolektif şirket, komandit şirket, anonim şirket, limited şirket ve kooperatiflerin madde kapsamında yer aldığı kabul edilmektedir⁽⁹⁾. Ayrıca ticari işletme işleten adi ortaklıklar, 233 Sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname kapsamındaki bağlı ortaklıklar ile iştirakler, kamu tüzel kişileri, kamuya yararlı dernek ve vakıflar bu madde kapsamında yer almaktadır⁽¹⁰⁾. Ancak kanunda geçen “müessese” kavramını günümüzde mevzuatta yer bulan ve esnaf işletmelerini de dahil edecek “işletme” olarak mı yoksa belli nitelikleri taşıması gereken “ticari işletme” olarak mı anlamak gerekmektedir? Kanaatimizce, “müessese” kavramını esnaf işletmelerini de kapsayan “işletme” kavramıyla eşdeğer kabul etmek 805 Sayılı Kanun’un amacına daha uygun düşmektedir⁽¹¹⁾.

⁽⁸⁾ Emre Esen, “İktisadi Müesseselerde Mecburî Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun’un Milletlerarası Tahkim Anlaşmaları Üzerindeki Etkisi” (2020) 40(1) Public and Private International Law Bulletin Prof. Dr. Cemal Şanlı’ya Armağan, 215.

⁽⁹⁾ Dinç (n 6) 133; Murat Alışkan, “İktisadi Müesseselerde Türkçe Kullanma Zorunluluğu” (2005) 8(1-2) AÜEHFD 350; Süheyla Balkar, “805 Sayılı Kanun’un Tahkim Anlaşmaları Üzerindeki Etkisi” iç Ziya Akıncı ve Berk Demirkol(eds), Tahkim ve Uygulanacak Hukuk (On İki Levha 2021) 89-90.

⁽¹⁰⁾ Dinç (n 6) 133.

⁽¹¹⁾ Aynı yönde bkz Dinç (n 6) 132-133; Alışkan (n 9) 351.

Türk şirket ve müesseseleri arasındaki işlemleri kapsayan birinci maddenin yer bakımından kapsamı yönünden *Türkiye dahilindeki* ifadesi ile coğrafi bir sınırlama getirildiği görülmektedir. Bununla birlikte, doktrinde bu sınırlamanın niteliğine ilişkin tartışmalar bulunmaktadır⁽¹²⁾. Bir görüşe göre *Türkiye dâhilindeki* ifadesi sözleşmenin yapıldığı yeri işaret etmekte olup, bu nedenle Türk vatandaşı olan iki şirketin yurt dışında gerçekleştirecekleri bir sözleşmenin ifa yeri Türkiye olsa dahi, sözleşme serbestisi ilkesi uyarınca söz konusu sözleşmenin Türkçe yapılması zorunlu değildir⁽¹³⁾. Bir diğer görüşe göre ise bu kısıtlama tamamen yerel nitelik taşıyan ve herhangi bir yabancılık unsuru içermeyen, unsurlarının tamamı Türkiye’de bulunan sözleşmeler açısından geçerlidir. Buna karşılık, uluslararası işlemlerde kullanılacak sözleşmeler ve belgeler, yabancı ülkelerdeki kurumlara sunulacak banka teminat mektupları veya ithalat, ihracat, taşıma ve sigorta faaliyetleri kapsamında hazırlanan belgelerde Türkçe kullanılmasını beklemek, işin doğası ve gerekleri açısından hem mümkün değildir hem de gereksizdir⁽¹⁴⁾. Bu görüşten hareketle, söz konusu hukuki işlem bir yabancılık unsuru içeriyorsa, ilgili belge Türkiye’de imzalarsa dahi Türkçe kullanma yükümlülüğünün uygulanmaması gerektiği yorumu yapılabilecektir. Ancak özellikle son dönemde aksi yönde yargı kararlarının verildiği, yabancılık unsuru olup olmadığına bakılmaksızın tarafların Türk olması hâlinde yahut sözleşmenin ifa yerinin Türkiye olması hâlinde birinci maddeye işlerlik kazandırıldığı görülmektedir. Örneğin, Yargıtay 11. HD’si bir uyuşmazlıkta

“sözleşmeye göre geminin zamanda teslim edilmemesi ve sözleşme içeriğinin hileli yollarla irade fesadı yaratması sebebiyle sözleşmenin butlan sebebiyle feshi istemidir. Türk tabiiyetindeki her nevi şirket ve müesseseler, Türkiye dahilindeki her nevi muamele, mukavele, muhabere, hesap ve defterlerini Türkçe tutmağa mecburdurlar. Bu itibarla mahkemece, Türkiye’de bulunan taraflar arasında İngilizce olarak düzenlenen sözleşmenin bu kanun kapsamında geçerli olup olmadığının tartışılarak sonucuna göre karar verilmesi gerekir.”⁽¹⁵⁾

şeklinde karar vermiştir.

805 Sayılı Kanun’un ikinci maddesinde yabancı şirket ve müesseselerin de Türkçe kullanma yükümlülüğüne sahip olduğu öngörülmektedir. Ancak yabancı şirket ve müesseselerin bu yükümlülüğü, hukuki işlemin diğer tarafının Türk müessesesi (*kurum ve kuruluş*) ile ve Türkiye tebaasından (*tabiiyetinden*) olan efrat (*kışiler*) ile sınırlı

⁽¹²⁾ Balkar (n 9) 84 vd.

⁽¹³⁾ İsmail Kırcı, “İktisadî Müesseselerde Mecburî Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun Üzerine” iç Prof. Dr. Hüseyin Ülgen’e Armağan, vol 2 (Vedat 2007) 1936.

⁽¹⁴⁾ Esen (n 8) 216; Hüseyin Murat Develioğlu, Bağımsız Garanti Sözleşmeleri (ICC’nin URDG 758 Hükümleri ile İlgili Açıklamalarla Beraber) (On İki Levha 2021) 134, dn 469.

⁽¹⁵⁾ Yargıtay 11 HD, E 2009/10605, K 2011/10371, T 15.09.2011.

tutulmuştur. Ayrıca Türkçe kullanma yükümlülüğüne ilişkin hukuki işlemler yönünden de Kanun'da, muhabere (*yazışma*), muamele (*işlem*), temas ve devair ve memurini Devlet'ten (*resmî makamlar ve memurlar*) birine ibraz mecburiyetinde bulundukları evrak ve defterler ifadesine yer verilmektedir. Bu nedenle, Türkçe kullanma yükümlülüğünün hukuki işlem yönünden bunlarla sınırlı olduğu yorumu yapılabilir. 805 Sayılı Kanun'un ikinci maddesinde bu şekilde bir coğrafi sınırlamaya gidilmemiş olmakla birlikte, yer bakımından Türkiye'de gerçekleşen işlemlerin bu kapsamda kabul edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilmektedir. Ancak iki yabancı şirketin Türkiye'de gerçekleştirecekleri işlemlerle ilgili belgeleri Türkçe düzenleme zorunluluğu bulunmamaktadır⁽¹⁶⁾.

Son olarak, 805 Sayılı Kanun'un kişi ve konu yönünden kapsamına yönelik ileri sürülecek bir eleştiri, madde metninde kullanılan ifadelerin günümüzde yaygın olarak ve terim anlamıyla kullanılmamasıdır. Yürürlüğe girdiği dönemde mevzuatta yer verilmekle birlikte, günümüzde mevzuat çalışmalarında, müessese, müessesat, efrat, mukavele, muamele ve muhabere kavramları yerine güncel hukuki kavramlara yer verilmektedir. Bu nedenle, 805 Sayılı Kanun'un kapsamına ilişkin hukuki belirliliğin güçlendirilmesi ve mevzuat çalışmalarında kullanılan hukuki terimlerin yeknesaklığının korunması adına, Kanun'da geçen ifadelerin güncel hukuki karşılıklarıyla değiştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

2. 805 Sayılı Kanun'un Hukuki İşlemler Yönünden Kapsamı ve Yabancı Dilde İmzalanan Sözleşmelere Etkisi

805 Sayılı Kanun'un birinci maddesinde, Türk tabiiyetindeki şirketler bakımından her nevi muamele (*işlem*), mukavele (*sözleşme*), muhabere (*haberleşme*), hesap ve defterler için Türkçe kullanılması zorunlu tutulmuştur. İkinci maddede ise yabancı şirketler bakımından muhabere (*yazışma*), muamele (*işlem*) ve temaslarına ve devair ve memurini Devletten (*resmî makamlar ve memurlar*) birine ibraz mecburiyetinde bulundukları evrak ve defterler bakımından Türkçe olma zorunluluğu getirilmiştir. Kapsam bakımından iki madde arasındaki en temel fark, birinci maddede mukavele (*sözleşme*) ifadesi yer alırken ikinci maddede bu ifadenin yer almamasıdır. Bu farklılık, özellikle taraflarından biri yabancı olan sözleşmeler bakımından 805 Sayılı Kanun'un uygulanması hususunda yorum farklılıklarına ve uygulamada farklı yaklaşımlara sebep olmaktadır. Buradaki asıl sorun, ikinci maddede mukavele (*sözleşme*) ifadesinin yer almaması sebebiyle, yabancı bir şirket ile Türk şirketi arasında imzalanan sözleşmenin Türkçe kullanma yükümlülüğüne tâbi olup olmadığı hususunda ortaya çıkmaktadır. Zira bu tartışmanın sonucuna göre, yabancı bir şirket ile Türk şirketi arasında yabancı dilde imzalanan bir sözleşmenin 805 Sayılı Kanun'a aykırılık teşkil edip etmeyeceği ve dolayısıyla burada öngörülen yaptırımların uygulanıp uygulanmayacağına

⁽¹⁶⁾ Semih Sırrı Özdemir, "Ticari Sözleşmelerin Yabancı Dilde Hazırlanmasına Bağlı Hukuki Sonuçlar" (2020) 11(2) İnÜHFD 620.

karar verilecektir. Çalışmanın devamında ele alınacağı üzere, söz konusu aykırılık, sözleşmenin geçersiz sayılması suretiyle tarafların hak kayıplarına uğramasına sebep olabilmektedir. Bu nedenle yabancı bir şirket ile Türk şirketi arasında yabancı dilde imzalanan bir sözleşmenin ikinci maddedeki yükümlülük kapsamında olup olmadığının tespiti büyük önem arz etmektedir.

Uluslararası (yabancılık) unsuru taşıyan sözleşmelerin 805 Sayılı Kanun kapsamında Türkçe hazırlanması gerekip gerekmediği hususunda doktrinde görüş ayrılığı bulunmaktadır. Konuya dair ilk görüş, mukavelelerin ikinci maddede yabancı şirketler ve müesseseler yönünden sınırlı sayıda belirtilen iş ve işlemler arasında yer almadığını belirtmekte, yabancı şirketlerin Türkçe kullanma zorunluluğunun yalnızca Türk müesseseleri veya Türkiye tebaasından olan fertlerle yapılacak mukavele dışında kalan muhabere, muamele ve temaslar ile Devlet dairelerine ibraz edilmesi gereken evrak ve defterlerle sınırlı tutulduğunu ifade etmektedir. Bu görüşe göre, Türk şirketleri ve müesseselerin yabancı şirket ve müesseselerle Türkçe haricinde başka bir dilde sözleşme yapmaları mümkündür ve bu durumda 805 Sayılı Kanun'a herhangi bir aykırılık söz konusu olmayacaktır. Doktrinde bu görüşü destekleyen yazarlardan Kırca, birinci ve ikinci madde arasında bir çelişki olmadığı, birinci maddede açıkça muamele ve mukavele kelimelerinin birlikte kullanıldığı ancak ikinci maddede mukavele kelimesinin kullanılmamasının kanun koyucunun bilinçli bir tercihi olduğu, bu nedenle ikinci maddenin sözleşmeleri kapsamadığı, Türk tâbiyetindeki şirket ve işletme sahipleri ile yabancı şirket ve işletme sahipleri arasında yapılan sözleşmelerde Türkçe kullanma zorunluluğu bulunmadığı görüşündedir⁽¹⁷⁾. Benzer şekilde Şanlı da 805 Sayılı Kanun'un ikinci maddesinde mukavele kavramına yer verilmediği gerekçesiyle yabancı şirketlerin Türk gerçek veya tüzel kişilerle kuracağı sözleşmelerin diline yönelik bir sınırlama bulunmadığı görüşünü savunmaktadır⁽¹⁸⁾. Aynı görüşte olan bir diğer yazar Ekşi, yabancı şirketlerin Türk vatandaşları ya da Türk şirketleriyle yapacakları sözleşmelerin veya bu sözleşmelere ekli belgelerin Türkçe olmasının zorunlu olmadığını belirtmekte; taraflar arasında Türkçe bir sözleşme yapılmış olsa dahi, *incorporation* yoluyla sözleşmeye dahil edilen yabancı dildeki şartların da geçerli olduğunu ifade etmektedir⁽¹⁹⁾. Bu görüşteki bir diğer yazar Doğanay, 805 Sayılı Kanun'un ikinci maddesinde yabancı şirket ve müesseseler için öngörülen zorunluluğun, Türk müesseseleri ve Türk tebaasından olan fertlerle sadece muhabere, muamele, temaslar ve Devlet dairelerine ibraz etmek zorunluluğunda bulundukları evrak ve defterlere özgü olduğunu, mukavelelerin hariç tutulduğunu; Türk şirket ve kurumlarının, yabancı şirket ve kurumlar ile Türkçe dışında bir dilde

⁽¹⁷⁾ Kırca (n 13) 1934 vd.

⁽¹⁸⁾ Cemal Şanlı, Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları (B. 7, Beta 2019) 70, dipnot (dn) 75.

⁽¹⁹⁾ Nuray Ekşi, Milletlerarası Deniz Ticareti Alanında "Incorporation" Yoluyla Yapılan Tahkim Anlaşmaları (Beta 2004) 28-30.

sözleşme yapmalarının geçerli olduğunu vurgulamaktadır⁽²⁰⁾. Bu görüşteki bir diğer yazar Esen, 805 Sayılı Kanun'un 1. maddesinde getirilen Türkçe zorunluluğunun kapsamı yönünden mukavele ifadesine yer verilmişken, 2. maddede Türk tabiiyetindeki gerçek veya tüzel kişiler ile yabancı şirket veya müesseseler arasındaki ilişkiler bakımından mukavele kavramına yer verilmemesinden, kanun koyucunun sözleşmeleri ikinci madde kapsamına almak istemediği çıkarımının yapılacağını savunmaktadır. Yazar ayrıca, sadece süjeleri farklı olan aynı yükümlülüğe ilişkin birbirini takip eden iki kanun maddesi arasındaki farklılığın başka bir makul izahı olamayacağını vurgulamaktadır⁽²¹⁾. Son olarak konuyu tahkim sözleşmeleri perspektifiyle ele alan Akıncı ve Balkar da bu görüşü savunan yazarlar arasında yer almaktadır⁽²²⁾.

Doktrindeki aksi yöndeki görüş ise, muamele kelimesinin hukuki işlem anlamına geldiği ve bu nedenle bir hukuki işlem olan sözleşmeleri de kapsadığı savı etrafında şekillenmektedir. Bu görüşü destekleyen yazarlardan Bahtiyar'a göre, her ne kadar 805 Sayılı Kanun'un birinci maddesinde "mukavele" ifadesine yer verilmişken ikinci maddede bu ifadenin geçmediği görülse de, sözleşmelerde Türkçe kullanma zorunluluğu bakımından iki madde arasında farklı bir uygulamaya gidilmesini haklı kılacak bir gerekçe bulunmamaktadır. Ek olarak, yalnızca lafzi yorum yapılsa dahi, ikinci maddedeki muamele ifadesinin iki taraflı bir hukuki işlem olan sözleşmeleri de kapsadığı ve ayrıca birinci maddede "muamele ve mukaveleleri ... Türkçe tutmağa mecburdurlar" denildikten sonra ikinci maddede "bu mecburiyet" denmesinin bu iki madde arasında bağlantı kurulduğu şeklinde yorumlanması gerektiğini savunmaktadır⁽²³⁾. Bu görüşü destekleyen diğer yazarlar Alışkan, Dinç ve Özdemir yabancı şirket ve müesseselerin Türk şirket ve müesseseleriyle yapacağı sözleşmelerin Türkçe olması gerektiğini; yani bu sözleşmelerin de Türkçe kullanma mecburiyeti kapsamında olduğunu vurgulamaktadır⁽²⁴⁾.

805 Sayılı Kanun'un kapsamına ilişkin doktrindeki görüş ayrılığı yargı kararlarına da yansımış olup Yargıtay'ın birbiri ile çelişen kararlarının bulunduğu görülmektedir. Bu çerçevede, Yargıtay'ın yukarıda aktarılan birinci görüş doğrultusundaki kararlarından bazı örnekler şu şekildedir:

"Kanunun 1. maddesinde Türk tabiiyetindeki her nevi şirket ve müesseseler için Türkiye dâhilindeki her nevi muamele, mukavele, muhabere, hesap ve defterlerini Türkçe tutmaya mecbur olmalarının

⁽²⁰⁾ İsmail Doğanay, Ticari Alım Satım Akdi ve Nevileri (Adalet 2003) 5.

⁽²¹⁾ Esen (n 8) 211.

⁽²²⁾ Ziya Akıncı, Milletlerarası Ticari Tahkim (B. 5, Vedat 2020) 173; Balkar (n 9) 84.

⁽²³⁾ Mehmet Bahtiyar, "805 Sayılı İktisadi Müesseselerde Türkçe Kullanılması Hakkında Kanunun Kapsamı ve Yaptırımı Sorunu" iç Prof. Dr. Hüseyin Ülgen'e Armağan, vol 2 (Vedat 2007) 1738.

⁽²⁴⁾ Alışkan (n 9) 351-352. Aynı yönde bkz. Dinç (n 6) 137; Özdemir (n 16) 620.

öngörülmüş olmasına karşılık, aynı kanunun 2. maddesinde yabancı şirket ve müesseseler için bu mecburiyet Türk müesseseleri ile Türkiye tebaasından olan fertlerle mukavele hariç sadece muhabere, muamele ve temaslar ile Devlet dairelerine ibraz mecburiyetinde bulundukları evrak ve defterlere hasredilmiş olmasına ve bu durumda Türk şirketleri ile müesseselerin yabancı şirket ve müesseselerle Türkçe dışında bir dil ile yapılan sözleşmelerin geçerliliğinin yasaklanmamış bulunmasına göre”⁽²⁵⁾

1986 tarihli bu kararda sözleşmelerin ikinci madde kapsamında yer almadığı kesin bir biçimde kabul edilmiştir. Aynı doğrultuda yakın tarihli bir karar ise şu şekildedir:

“Kanun’un 1. maddesinde Türk şirket ve müesseseleri için Türkçe kullanılması zorunlu tutulan iş ve işlemler arasındaki “mukavele”lerin aynı Yasa’nın 2. maddesinde yabancı şirketler ve müesseseler açısından sınırlı sayıda sayılan iş ve işlemler arasında gösterilmemiş bulunmasına ... göre ... temyiz itirazlarının reddi gerekmiştir.”⁽²⁶⁾

Bu hususun tartışıldığı bir Bölge Adliye Mahkemesi kararı ise şu şekildedir:

“... davacı taraf İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında 805 sayılı Yasanın 1.maddesine dayanmakta, yabancı dilde yapılan tahkim sözleşmesinin hükümsüz olduğunu savunmaktadır. 805 sayılı Yasanın 1.maddesine göre “Türk tabiiyetindeki her nevi şirket ve müesseseler, Türkiye dâhilindeki her nevi muamele, mukavele, muhabere, hesap ve defterlerini Türkçe tutmağa mecburdurlar”. Anılan Yasanın 2.maddesine göre ise bu zorunluluk, yabancı şirket ve müesseseler için, Türk müesseseleri ile Türkiye uyruğunda olan kişiler ile muhabere, muamele ve temaslarına ve devlet kurumlarına ibraz zorunluluğunda bulundukları evrak ve defterlerine hasredilmiştir. Somut olaya döndüğümüzde, tahkim şartını içeren sözleşmenin bir tarafının yabancı şirket olması nedeniyle 805 sayılı yasanın 1.maddesinin uygulama olanağının bulunmadığı kanaatine varıldığından...”⁽²⁷⁾

⁽²⁵⁾ Yargıtay 11 HD, E 1986/4321, K 1986/5032, T 07.10.1986.

⁽²⁶⁾ Yargıtay 11 HD, E 2007/5129, K. 2007/9050, T 14.06.2007.

⁽²⁷⁾ İstanbul BAM 12 HD, 2020/19 K 2020/184, T 13.02.2020; Aynı yönde ayrıca bkz İstanbul BAM 43 HD, E 2020/201 K 2021/249 T 04.03.2021: “805 Sayılı yasanın 1 .maddesi uyarınca, Türk şirketlerinin Türkiye’de yaptığı sözleşmelerde Türkçe dilinin kullanılması zorunlu olup, bu zorunluluğa uyulmaksızın düzenlenen sözleşmeler ise aynı Kanun’un 4. maddesine göre geçersizdir. Ancak aynı kanunun 2. Maddesi uyarınca sözleşmenin taraflarından birini yabancı olması hâlinde Türk şirketleriyle yapacakları sözleşmelerde Türkçe kullanılması zorunluluğu bulunmamaktadır. Dosyaya sunulan ve davaya dayanak yapılan İngilizce düzenlenmiş 02 Haziran 2016 tarihli sözleşmenin taraflarından birinin davacı ... şirketi olup, bu şirketin Lüksemburg menşeli bir yabancı şirket olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, sözleşmenin bir tarafının yabancı şirket olması nedeniyle 805

Görüldüğü üzere, birinci görüşü benimseyen yargı kararlarında, ikinci maddenin sözleşmeleri kapsamadığı ve bu nedenle yabancı şirketlerle Türk şirket ve kişiler arasındaki sözleşmelerde Türkçe kullanma mecburiyeti bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Yargıtay'ın ikinci görüşü benimsediği kararları da mevcuttur. Özellikle tahkim anlaşmaları bakımından ikinci maddenin uygulanmasının Yargıtay tarafından benimsenen baskın görüş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır:

“805 sayılı İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkındaki Kanun’un 2. maddesinde sözleşmelerin Türkçe düzenlenmesi öngörülmüştür. Davacı tarafından dava dilekçesine eklenen tahkim şartını içeren sözleşmenin ise İngilizce düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu itibarla mahkemece tahkim şartının geçerli olup olmadığı değerlendirilip tahkim itirazının buna göre karara bağlanması gerekirken bu husus nazara alınmadan yazılı şekilde hüküm tesisi bozmayı gerektirmiştir.”⁽²⁸⁾

Benzer bir olayda, İsviçre vatandaşı bir yabancı şirket ile bir Türk şirketi arasında İngilizce düzenlenen ilaç lisansı ve distribütörlük sözleşmesine ilişkin olarak, lisans veren yabancı şirketin “haklı sebeplerle fesih ve tek satıcılık yetkisinin geri alınmasının tespiti” istemiyle Türkiye’de açtığı davada, davalı tarafın tahkim ilk itirazı yerel mahkemece kabul edilmeyerek davanın esasına girilip, sözleşmenin haklı sebeple feshinin ve tek satıcılık yetkisinin geri alındığının tespitine karar verilmiştir. Kararın temyiz edilmesi üzerine Yargıtay şu şekilde karar vermiştir:

“Lisans ve Distribütörlük Sözleşmesi’nin davacı tarafından haklı nedenlerle feshedildiğinin ve tek satıcılık yetkisinin geri alındığının tespitine ... karar verilmiştir. ... Dava dosyası içerisindeki bilgi ve belgelere, mahkeme kararının gerekçesinde dayanan delillerin tartışılıp, değerlendirilmesinde usul ve yasaya aykırı bir yön bulunmamasına, taraflar arasında düzenlenen sözleşme aslı İngilizce olarak tanzim edilmiş olup, 805 sayılı ... Kanun uyarınca tahkim şartının geçerli olmamasına göre ... hükmün onanmasına...”⁽²⁹⁾

Görüldüğü üzere, somut olaydaki sözleşmenin 805 Sayılı Kanun’un ikinci maddesi kapsamına girdiği kabul edilmiş, başka bir ifadeyle Türkçe kullanma mecburiyetinin uygulanacağına hükmedilmiştir.

Doktrindeki ve uygulamadaki bu görüş ayrılığının en önemli sonucu yaptırımlar bakımından ortaya çıkmaktadır. Zira yabancı bir şirket ile Türk şirketi arasında

Sayılı Kanun’un 1.maddesinin somut olayda uygulama olanağı bulunmadığından...”

⁽²⁸⁾ Yargıtay 11 HD, E 2012/4088, K 2013/3972, T 04.03.2013.

⁽²⁹⁾ Yargıtay 11 HD, E 2014/1385, K 2014/3815, T 28.02.2014.

imzalanan sözleşmenin ikinci madde kapsamında olduğu görüşü benimsenirse, bu yükümlülüğe aykırı şekilde yabancı dilde imzalanan sözleşmeler bakımından kanunda öngörülen yaptırımın uygulanması gerekecek; bu durum da tarafların hak kayıplarına uğramasına neden olacaktır.

B. 805 Sayılı Kanun Hükümlerine Aykırılık Hâlinde Uygulanacak Yaptırımlar

805 Sayılı Kanun ile getirilen yükümlülüğün etkin bir şekilde uygulanmasını teminen, Kanun'da bazı düzenlemelere yer verilmiştir. Bu düzenlemelerden ilki, üçüncü maddede yer almakta olup bu hükme göre, birden çok dilde hazırlanmış belgelerde Türkçe belge esas alınacaktır. Bir diğer ifadeyle, belgenin farklı dildeki nüshaları arasında bir çelişki olması hâlinde Türkçe metin üstün tutulacaktır. Kanun'da yer alan bir diğer önemli hüküm ise, kanunun yedinci maddesidir. Kanun'u ihlal eden kişilere cezai yaptırım öngören bu düzenlemeye göre, kanun hükümlerine aykırı hareket eden kişinin, yüz günden az olmamak üzere adlî para cezasıyla cezalandırılması öngörülmüştür.

Türkçe kullanma yükümlülüğüne aykırılığın hukuki sonuçlarına ilişkin en önemli yaptırım, kanunun dördüncü maddesinde yer almakta olup anılan hüküm şu şekildedir:

“Bu kanunun mevkii meriyete vaz’ından (yürürlüğe girmesinden) sonra birinci ve ikinci maddeler ahkamına muhalif (hükümlerine aykırı) olarak tanzim kılınmış (düzenlenmiş) olan evrak ve vesaik şirket ve müesseseler lehine nazarı itibara (dikkate) alınmaz.”

Anılan hükümde, kanun maddelerine aykırı olarak düzenlenen belgelerin, şirket ve müesseseler lehine dikkate alınmayacağı düzenlenmiştir.

Kanun'da “lehine dikkate alınmama” şeklinde ifade edilen hukuki yaptırımın belirsiz olması ve Türk hukukunda mevcut hukuki sonuçlardan hangisine atıf yapıldığının tespiti hususunda doktrinde ve uygulamada farklı görüşler ortaya çıkmıştır⁽³⁰⁾. Doktrinde savunulan görüşlerden ilki, Türkçe kullanma zorunluluğuna aykırılığın yaptırımının geçersizlik (butlan) olduğu, ancak geçersizlik iddialarının Türk Medeni Kanunu m. 2 kapsamında dürüstlük kuralı çerçevesinde ele alınması gerektiği yönündedir⁽³¹⁾.

Bir diğer görüşe göre ise, söz konusu madde bir geçerlilik şartı değil, ispat kuralı niteliğindedir ve bu nedenle ispat hukuku çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu

⁽³⁰⁾ Balkar (n 9) 96 vd; Mehmet Bahtiyar, “805 Sayılı Kanun’a Aykırılık ve Yabancı Dilde Yazılmış Tahkim Şartının Yaptırımı Sorunu” iç Korkut Özkorkut et al (eds), Prof. Dr. Zühtü Aytaç’a Armağan (On İki Levha 2022) 357 vd.

⁽³¹⁾ Dinç (n 6) 139; Esen (n 8) 225.

görüŖe göre, kanuna aykırı olarak yabancı dilde düzenlenen belgeler, ilgili Ŗirket ve kuruluŖ lehine kesin delil olarak kabul edilemez; ancak karŖı taraf bu belgelere dayanarak kendi lehine delil oluŖturabilir. Bu durumda, aykırılık her iki taraf açısından geçerliyse her iki tarafın da, yalnızca bir taraf bakımından geçerliyse sadece o tarafın söz konusu sözleşmeye veya hükme mahkemede ispat aracı olarak başvuramayacağı ifade edilmektedir⁽³²⁾.

Bu konudaki üçüncü bir görüş ise, lehe olan hüküm ya da hükümlerin “nazarı itibara alınmaması” yaptırımının, özel hukukta kabul edilen geçersizlik türlerinden biri olmadığını, ifadeden “yazılmamıŖ sayılma”nın anlaşılabileceğini ve yaptırıma konu hükümlerin yazılmamıŖ sayılacağını savunmaktadır⁽³³⁾.

805 Sayılı Kanun m. 4 ile ilgili ortaya çıkan bir diğerk sorun ise, hangi maddelerin bir tarafın lehine sayılacağını belirsiz olmasıdır. Örneğın, ifaya eklenen cezai Ŗartlar, belirli ifa masraflarının üstlenilmesi ya da faiz ödenmesine dair hükümler, hangi taraf lehine sonuç doğurduğu açıkça tespit edilebilecek hükümlere örnek olarak gösterilebilir. Buna karŖılıklı, sözleşmenin ifa yeri, ifanın Ŗekli ya da ödeme planı gibi hükümlerin, Türkçe kullanma yükümlölüğüne aykırı davranan taraf lehine olup olmadığını hangi durumlarda kabul edileceğı belirsizdir. Ayrıca, hükmün dikkate alınmaması yaptırımı sonrasında ortaya çıkacak boşluğun nasıl doldurulacağına ilişkin Kanun’da herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiŖ olması, doktrinde dile getirilen diğerk bir sorun olarak öne çıkmaktadır⁽³⁴⁾.

Doktrindeki farklı görüşler karŖısında, uygulamada da Yargı organları tarafından farklı yaklaşımların benimsendiğı görölmektedir. Ancak ne yazık ki söz konusu çeliŖkili kararlar sebebiyle Yargıtay kararları konuya ışık tutmaktan oldukça uzaktır. Örneğın bir kararda Yargıtay, yukarıda aktarılan belirsiz hususları kararda vurgulayarak bu hususların ilk derece mahkemesi tarafından değerkendirilmesi gerektiğini belirtmiŖ ve kararı bozma yoluna gitmiŖtir:

“Dosya kapsamından, davanın her iki yanının da Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde bulunan Ŗirketler olup aralarındaki varlığı ihtilafsız sözleşme (ler)in -ifa yerlerinin Türkiye dahilinde olduğı da gözetildiğinde- 805 Sayılı Kanun’un 1. maddesi uyarınca Türkçe olması zorunlu iken İngilizce düzenlendikleri anlaşılmaktadır. Aynı Kanun’un 4. maddesinde sözleşmelerin Türkçe düzenlenmesi konusundaki gerekliliğe uyulmamasının müeyyidesi yer almakta olup, mahkemeye söz konusu yasa hükümleri nazara alınarak yasada belirtilen müeyyidenin mutlak geçersizlik sonucu doğuran maddi bir hukuk kuralı niteliğinde olup olmadığı, aksi hâlde ispat hukukuna dair bir kural mahiyetinde bulunup

⁽³²⁾ Din (n 6) 147; Bahtiyar (n 23) 1745; Özdemir (n 16) 622.

⁽³³⁾ Kırca (n 13) 1940; AlıŖkan (n 9) 366.

⁽³⁴⁾ Özdemir (n 16) 621.

bulunmadığı, bu anlamda davalı yan dayanağı sözleşmenin özellikle tahkime dair hükümlerinin onun lehine nazara alınıp alınmayacağı, tahkim itirazında bulunmanın ve buna dair sözleşme hükmüne dayanmanın “bir tarafın lehine” bir durum tevhit eder nitelikte olup olmadığı, öte yandan davacının davalının tahkim itirazına karşı çıkmasının M.K..nun 2 nci maddesinde yer alan iyiniyet kuralına aykırı olup olmadığı hususları değerlendirilip tartışılmadan taraflar arasındaki 22.4.2007 tarihli sözleşmenin ilgili hükümlerine değer izafe olunarak davalının tahkim itirazının kabulüne karar verilmesi doğru olmamış, davacı yan vekilinin bu yöne dair temyiz itirazlarının kabulüyle kararın BOZULMASINA karar vermek gerekmiştir.”⁽³⁵⁾

Kararda da görüleceği üzere, Yargıtay 805 Sayılı Kanun'un 1. maddesine aykırılığa rağmen taraflar arasındaki yabancı dildeki tahkim şartının geçerli sayılmasını uygun görmemiştir. Benzer bir olayda da Yargıtay, tahkim şartının ayrılabilirliği prensibi gereğince asıl sözleşme ve tahkim şartını birbirinden ayrı olarak ele almış, asıl sözleşmenin geçersizliğinin ileri sürülmesini hakkın kötüye kullanılması olarak değerlendirmiş ancak tahkim şartının geçersiz olduğuna hükmetmiştir:

“mahkemece, taraf şirketlerin Türk tabiiyetinde olmaları, asıl sözleşme ve tahkim şartının Türkiye dahilindeki bir işle ilgili ve Türkiye dahilinde imzalanmış olması sebebiyle halen yürürlükte bulunan 805 Sayılı Kanun'un 1. maddesine göre Türkçe yapılıp yazılması zorunlu olmasına rağmen bu maddeye aykırı olarak İngilizce düzenlenip yazılmış olması, asıl sözleşmenin ifa ile sonuçlanmış olması sebebiyle geçersizliğini ileri sürmenin TMK'nın 2. maddesi hükmünce hakkın kötüye kullanılması niteliğinde olduğu düşünülse dahi, asıl sözleşme ile tahkim şartı - anlaşması birbirinden bağımsız - ayrı sözleşmeler oldukları ve tahkim şartının ileri sürülmesi bu davanın açılmasından sonra gündeme gelmiş olup, tahkim şartının ifa ile sonuçlanmasından söz edilemeyeceği ve tahkim şartını da ihtiva eden sözleşmenin yabancı dilde yapılmasını sağlayan sözleşme tarafı da davacı taşeron olmadığından tahkim şartının geçersizliğini ileri sürmesinin hakkın kötüye kullanılması niteliğinde olmayacağı ve 805 Sayılı Kanun'un 4. maddesine göre İngilizce olarak Türkçe dışında bir lisanla yapılan tahkim şartı bunu ileri süren davalı yüklenici lehine dikkate alınamayacağından, tahkim ilk itirazı reddedilip, işin esası incelendikten sonra, sonucuna uygun bir karar verilmesi gerekirken yanlış değerlendirme ile tahkim ilk itirazı kabul edilip davanın usulden reddi doğru olmamış, kararın bozulması

⁽³⁵⁾ Yargıtay 11 HD, E 2012/3122, K 2012/4073, T 16.03.2012.

uygun bulunmuştur.”⁽³⁶⁾

Yakın tarihli başka bir Yargıtay kararında ise, 805 Sayılı Kanun’a aykırılık sebebiyle, satıcı lehine hükümler içeren sözleşmeye dayanılamayacağına hükmetmiştir:

“Yukarıda yapılan açıklamalardan sonra somut uyuşmazlığın incelenmesinde, 805 Sayılı Kanun’un 1. ve 4. maddeleri göz önünde bulundurulduğunda, satıcı lehine düzenleme içeren sözleşme hükümlerinden hareketle hüküm tesis edilemeyeceğinin kabulü gerekir. Bu durum karşısında, mahkemece asıl davanın Borçlar Kanunu’nun sözleşmelere dair hükümleri çerçevesinde ele alınıp, tarafların hukuki durumlarının değerlendirilmesi gerekirken, sözleşme hükümlerine 805 Sayılı Kanun’un anılan düzenlemesi karşısında değer verilerek asıl davada hüküm kurulması doğru olmamış, bu sebeple kararın asıl davada davacı şirket yararına bozulması gerekmektedir.”⁽³⁷⁾

Buna karşın başka bir Yargıtay kararında, yabancı bir şirket ile Türk şirketi arasında İngilizce akdedilen sözleşmeye dayalı uyuşmazlıkta, ilk derece mahkemesi tarafından tahkim şartı geçersiz kabul edilirken haklı sebeple fesih maddesine dayalı olarak sözleşmenin haklı nedenle feshedildiğinin tespitine karar verilerek, maddî hukuk sözleşmesinin İngilizce düzenlenmesine itibar edilmiştir⁽³⁸⁾.

Söz konusu Yargıtay kararlarının aksine, 805 Sayılı Kanun’da yer alan yaptırımın geçersizlik sonucu doğuran bir hüküm olmadığını, aksine ispat hukukuna ilişkin bir hüküm olduğunu ve tahkim şartının geçersizliğinin ileri sürülmesinin dürüstlük kuralına aykırı olduğunu belirterek tahkim maddesini geçerli kabul eden Bölge Adliye Mahkemesi kararları da bulunmaktadır:

“Somut olayda, Milletlerarası Tahkim Kanunu’nun (MTK) 2. maddesinde belirtildiği şekilde, uyuşmazlığın yabancılık unsuru içermediği, davanın her iki yanının da Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde bulunan şirketler olduğu, aralarındaki varlığı ihtilaflı sözleşmelerin ifa yerlerinin Türkiye dahilinde olduğu, sözleşme ile tahkim şartının 805 Sayılı Yasa’nın 1. maddesi uyarınca Türkçe olması zorunlu iken İngilizce düzenlendiği anlaşılmaktadır. Söz konusu yasa hükümleri nazara alındığında ve taraflar arasındaki sözleşme hükümlerinin her iki tarafça uygulandığı ve geçersizliğinin ileri sürülmediği gözetildiğinde, 805 Sayılı Kanun’un 4.maddesinde belirtilen müeyyidenin mutlak geçersizlik sonucu doğuran maddi bir hukuk kuralı niteliğinde olmayıp,

⁽³⁶⁾ Yargıtay 15 HD, E 2019/3156, K 2020/2913, T 05.11.2020.

⁽³⁷⁾ Yargıtay 11 HD, E 2017/4747, K 2018/1344, T 22.02.2018.

⁽³⁸⁾ Yargıtay 11 HD, E 2014/1385, K 2014/3815, T 28.02.2014.

ispat hukukuna ilişkin bir kural mahiyetinde bulunduğu, dolayısıyla davacının sözleşmenin uygulanmasına karşı çıkmamasına rağmen, sözleşmenin İngilizce olduğunun ve bu nedenle sözleşmede yer alan tahkim şartının geçersiz sayılması gerektiğinin yargılama aşamasında ileri sürülmesinin Türk Medeni Kanunu'nun 2. maddesinde yer alan dürüstlük kuralına aykırılık teşkil ettiği sonucuna varılmaktadır. O halde, mahkemece taraflar arasındaki sözleşmenin tahkim ile ilgili hükümlerine değer izafe olunarak davalının tahkim itirazının kabulüne karar verilmesi isabetli olmuştur.”⁽³⁹⁾

Yargıtay tarafından bu yaptırımın “yazılmamış sayılma” şeklinde uyguladığı durumlardan biri banka teminat mektuplarına ilişkin uyuşmazlıklardır. Türk hukukunda teminat mektupları garanti sözleşmesi olarak kabul edilmektedir⁽⁴⁰⁾. Bu nedenle, 805 Sayılı Kanun'da öngörülen mecburiyet teminat mektupları bakımından da geçerlidir. Bu çerçevede, Türkiye'deki bir banka tarafından Türk şirketine verilen teminat mektubunda vade şartının Türkçe yerine İngilizce yazılmış olması sebebiyle ve bu şartın banka lehine bir hüküm olduğundan hareketle, vade şartı yazılmamış sayılmıştır ve bunun sonucunda teminat mektubu süresiz hâle gelmiştir:

“Mahkemece hükme dayanak yapılan ve davalının savunmasının esasını oluşturan; (garantinin sona eriş tarihinin 15 Mart 1975 gününü geçmemek üzere yükleme tarihinden itibaren bir ay sonrası olduğu) şeklindeki vade şartı 9 Eylül 1974 gün ve 29082 Sayılı kati teminat mektubunda İngilizce olarak yer almıştır. 22 Nisan 1926 gün ve 805 Sayılı İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkındaki Kanun'un 1. maddesiyle; (Türk uyruklüğündeki her nevi ortaklık ve müesseseler, Türkiye dahilindeki her nevi muamele, mukavele, hesap ve defterlerini Türkçe tutmağa mecburdurlar) 4. maddesiyle de; (Bu kanunun mevkii meriyete vaz'ından sonra 1. ve 2. maddeler ahkamına muhalif olarak tanzim kılınmış o an evrak ve vesaiik şirket ve müesseseler lehine nazarı itibara alınmaz) hükmü getirilmiştir. Bu hükümler karşısında, davalı bankanın davacı TMO Genel Müdürlüğü'ne verdiği (339.996) İsviçre Franklık 9 Eylül 1974 ve 29082 Sayılı teminat mektubundaki vade şartının davalı banka yararına göz önünde bulundurulmasına olanak bulunmamaktadır.

Her ne kadar, kökleşmiş Yargıtay İçtihatlarına göre, aslında Türkçe olarak düzenlenen bir sözleşmeye tarafların beynelmînel terim ve

(39) İstanbul BAM 15 HD, E 2020/576, K 2020/606, T 16.06.2020.

(40) Akın Ekici ve Nihayet Durukanoğlu, Türk Hukukunda ve Bankacılık Uygulamasında Teminat Mektupları (Legal 2016) 93.

tabirleri özel şart olarak yazmaları mümkün ise de, işin niteliği ve özelliği bu tür yabancı terim ve tabirlerin aynen kullanılmasını zorunlu kılması gerekir. Bu halde, 805 Sayılı Yasaya aykırılık teşkil edecek bir işlemin varlığından da söz edilemez. Davada ise, teminat mektubuna İngilizce olarak yazılan (vade) şartı, niteliği ve özelliği itibarıyla beynelminel terim ve tabirlerin aynen kullanılmasını zorunlu kılmadığı gibi, İngilizce yazılan şart da, Türkçe olarak yazılması mümkün ve olağan bulunan garantinin sonu eriş koşuluna ilişkindir.

Bu itibarla davalı bankanın düzenleyerek davacı idareye verdiği teminat mektubuna İngilizce olarak yazdığı (vade) şartının 805 Sayılı Kanun'un 4. Maddesi gereğince davalı yararına göz önünde bulundurulmaması ve davanın esasına girilerek sonucuna göre bir karar verilmesi gerekirken bu şarta dayanılarak davanın reddi yolunda hüküm kurulması doğru görülmemiş ve hükmün bozulması gerekmiştir.”⁽⁴¹⁾

Son olarak yakın tarihli bir kararda Yargıtay, 805 Sayılı Kanun ile ilgili tartışmalara yeni bir boyut kazandıracak bir karara imza atmıştır. Somut olayda Türk taraflar arasındaki sözleşme İngilizce olarak düzenlenmiş, sözleşme kapsamında İTOTAM tahkimine başvurulmuş ve karar alınması sonrasında taraflardan biri tahkim kararının iptali davası açmıştır. Tahkim yargılamasında sözleşmenin tercümesinin yaptırılmamış olması Bölge Adliye Mahkemesi tarafından kamu düzenine aykırılık olarak değerlendirilmiş ve bu durum iptal gerekçeleri arasında sayılmıştır. Yargıtay ise kamu düzeni kavramını dar yorumlayarak Bölge Adliye Mahkemesi tarafından verilen iptal kararını bozmuştur. Bölge Adliye Mahkemesi tarafından bozma kararına uyulmuş ve bu kez karar davacı tarafından temyiz edilmiştir. Bu kez Yargıtay, “özellikle tahkim yargılamasına konu uyuşmazlıkta 4686 sayılı Kanun’un 2. maddesi gereğince yabancılık unsurunun bulunması nedeniyle 805 sayılı Yasa’ya aykırılığın söz konusu olmadığına anlaşılmışa göre...”⁽⁴²⁾ demek suretiyle yabancılık unsurunu da 805 Sayılı Kanun’a aykırılığın değerlendirilmesi noktasında dikkate alınması gereken unsurlar arasında saymıştır.

Yargıtay kararlarında görüldüğü üzere, 805 Sayılı Kanun’a aykırılık hâlinde karşılaşılabilecek hukuki yaptırım konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Doktrindeki görüşlere paralel olarak uygulamada da geçersizlik, yazılmamış sayılma ve lehe hükümlere dayanılamaması gibi kararlar verildiği görülmektedir. Bu nedenle, 805 Sayılı Kanun’a aykırı şekilde sözleşme akdetmiş olan taraflar, sözleşmenin sağladığı hukuki korumadan mahrum kalmakta ve ciddi hak kayıplarına uğrayabilmektedir. Uluslararası ticaretin bu denli yaygınlaştığı günümüzde, çok uluslu hukuki ilişkilerde

⁽⁴¹⁾ Yargıtay 11 HD, E 1979/3309, K 1979/5469, T 30.11.1979.

⁽⁴²⁾ Yargıtay 15 HD, E 2020/1714, K 2020/2652, T 02.10.2020.

yalnızca belgenin dilinden kaynaklı hak kayıplarının önlenmesi amacıyla doktrinde 805 Sayılı Kanun'un yürürlükten kaldırılması⁽⁴³⁾ veya güncellenmesi⁽⁴⁴⁾ gerektiği savunulmaktadır.

III. YABANCI HUKUKİ KAVRAMLARIN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ

A. Genel Olarak

Ticari hayattaki gelişmeler, yeni hukuki ilişkilerin ve bu ilişkileri tanımlayan yeni kavramların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Söz konusu hukuki kurumlar ve işlemler yabancı bir ülkede ortaya çıkıp Türk hukukunda uygulama alanı bulabilmektedir. Özellikle, küresel uygulama alanı bulan bir sözleşme türüne yönelik yeni hukuki kavramların farklı ülkelerde ortaya çıkması uygulamada sık karşılaşılan bir durumdur. Bu nedenle, sözleşme ilişkisinde tarafların 805 Sayılı Kanun kapsamında sözleşme şartlarını Türkçe belirlemelerinin bir ön koşulu, söz konusu yabancı hukuki kurum ve kavramlara uygun Türkçe karşılıkların tespit edilmesidir.

Uygulamada, yabancı hukuk düzenlerinde ortaya çıkan bir hukuki kavrama ilişkin Türk hukukunda karşılık tespiti genellikle iki farklı şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki, ilgili hukuki kavrama ilişkin sözleşme yapmak isteyen tarafların bu hukuki kavramı ifade etmek üzere sözleşme metninde bir Türkçe karşılık kullanmasıdır. Bir diğer yöntem ise, yabancı hukuki kavramla ilgili akademik çalışmalarda araştırmacılar tarafından belirlenen Türkçe karşılıkların kullanılmasıdır.

Sözleşme taraflarının yabancı bir hukuki kavrama yönelik sözleşme metninde Türkçe karşılık kullanması, ancak taraflar arasındaki sözleşmenin yorumu açısından dikkate alınmalıdır. Ayrıca, bu şekilde kullanılan karşılıklar genellikle Türkçe bir terim oluşturmaktan ziyade taraf iradelerinin yorumlanması amacıyla ilgili kavramın bir çevirisi niteliği taşıyabilmektedir. Öte yandan, Türk hukuk dilinin korunması amacıyla getirilen 805 Sayılı Kanun, taraflara hukuki terim oluşturma külfeti getirmemektedir. Ayrıca hukuk dilinin milliyetini korumak amacıyla kabul edilen 805 Sayılı Kanun'u katı bir şekilde uygulamak sözleşme hukukunda somut olay adaletine zarar verebilmektedir. Nitekim Türkçe hazırlanan bir sözleşme metninde yabancı dilde hukuki kavram kullanılması Yargıtay uygulamasında 805 Sayılı Kanun'a aykırı görülmemektedir⁽⁴⁵⁾. Ancak Yargıtay'ın bu yorumu taraflar yönünden mutlak bir hukuki öngörülebilirlik sağlamamaktadır. Bu nedenle, kanun koyucunun iradesi

⁽⁴³⁾ Esen (n 8) 207, 227; Özdemir (n 16) 630; Balkar (n 9) 108; İsmail G. Esin, "805 Sayılı İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun'a Eleştirel Bir Bakış" (2020) 18(215) Legal Hukuk Dergisi 5082.

⁽⁴⁴⁾ Dinç (n 6) 181; Alışkan (n 9) 371. Aynı yönde ayrıca bkz Özdemir (n 16) 630; Balkar (n 9) 108; Bahtiyar (n 30) 375; Samim Ünan, Türk Ticaret Kanunu Şerhi Altıncı Kitap: Sigorta Hukuku-Cilt VI - Yargı Kararları (On İki Levha, 2020) 429.

⁽⁴⁵⁾ Yargıtay 11 HD, E 2009/12991, K 2010/981, T 29.01.2010; Yargıtay 11 HD, E 1977/1651, K 1977/2245, T 03.05.1977; Yargıtay 11 HD, E 1979/3309, K 1979/5469, T 30.11.1979.

805 Sayılı Kanun'u yürürlükte tutmaya devam etmek ise, Kanun'da bu hususta bir yasal değişikliğe ihtiyaç bulunmaktadır.

Yabancı hukuki kavramlara Türkçe karşılığın tespitine ilişkin bir diğer yaygın yöntem, ilgili konularda yapılan akademik çalışmalardır. Kanaatimizce, bu yöntem de, yabancı kavramlara Türkçe karşılık tespiti yönünden etkin ve işlevsel bir niteliği haiz değildir. Çünkü, uygulamada söz konusu akademik çalışmaların önemli bir bölümünü lisansüstü tez çalışmaları oluşturmaktadır. Bu durum, ilgili alanda söz konusu Türkçe karşılığın benimsenmesi yönünden olumsuz bir etken olabilir. Ayrıca, farklı araştırmacılara ait akademik çalışmalarda aynı yabancı kavram için farklı Türkçe karşılıklar kullanılabilir. Söz konusu akademik çalışmalarda farklı kullanımlar mevzuat çalışmalarında da yer bulabilmekte ve bu durum bir başka sorun olan terim yeknesaklığının sağlanmasına engel oluşturabilmektedir. Belli bir konuya ilişkin münferit akademik çalışmaların yanı sıra, günümüzde hukuki kavramların tespitine yönelik basılı⁽⁴⁶⁾ ve elektronik ortamda sunulan hukuk sözlükleri⁽⁴⁷⁾ de bulunmaktadır. Hukuk sözlüğü şeklinde yayımlanan basılı kaynaklar erişilebilirlik ve güncelleme yönünden dezavantajlı bir niteliğe sahip olduğu gibi, katılımcı bir çalışma niteliğinden yoksun kalmaktadır. Elektronik sözlükler yönünden ise, bazı sözlüklerde üçüncü kişilerin sözlüklere katkı sağlama imkanı bulunmazken, kullanıcıların katkı sağlamasına izin veren sözlüklerde ise bunun usulü şeffaf ve denetlenebilir nitelikten yoksundur⁽⁴⁸⁾.

Kanaatimizce, Türk dilinin ve bunun bir parçası olarak hukuk dilinin korunmasına yönelik yasal düzenlemelerle yasaklayıcı yaklaşımlar benimsemek etkin ve işlevsel bir yöntem değildir. Günümüzde farklı kamu kurumları tarafından sunulan bazı sözlük çalışmaları ise aynı ortak hassasiyete sahip olsa da yeterli kapsam ve işlevselliğe sahip değildir. Bu nedenle, hukuk dilinin korunması, gelişmesi ve güncelliğini sağlama için kapsamlı işbirliği ve iştirake imkânı sağlayan bir sistem kurulmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu sistemin elektronik ortamda ve teknolojinin imkânlarından yararlanılarak kurulması işlerliğini güçlendirecektir.

⁽⁴⁶⁾ Örnek olarak bkz. Ejder Yılmaz, Hukuk Sözlüğü (B. 11, Yetkin 2023); Yener Ünver(ed), Karşılaştırmalı Hukuk Terimleri Sözlüğü (B. 2, Seçkin 2024); Büşra Özer Erdoğan ve Nimet Mediha Işıtman, İnsan Hakları Hukuku Terimleri Sözlüğü (Yetkin 2024); Sezai Çağlayan, Uluslararası Hukuk Terimler Sözlüğü (Legal 2021).

⁽⁴⁷⁾ Örnek olarak bkz. TÜBA, Sosyal Bilimler Terimleri Sözlüğü, <http://terim.tuba.gov.tr/> (E.T. 30.10.2024); Adalet Bakanlığı, Hukuk Sözlüğü, <https://sozluk.adalet.gov.tr/> (E.T. 30.10.2024); TCCB İletişim Başkanlığı, Kamu Terim Bankası, <https://ktb.iletisim.gov.tr/> (E.T. 30.10.2024); TDK, Sözlük ve Ansiklopedi Yönetim Sistemi, <https://says.ayk.gov.tr/says/mainPage> (E.T. 30.10.2024); Ayrıca bkz. <https://tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/yabanci-sozlere-karsiliklar-tek-lif-et/> (E.T. 30.10.2024).

⁽⁴⁸⁾ Örneğin, AYK ve TDK tarafından sunulan < <https://says.ayk.gov.tr/says/mainPage> >, < <https://tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/yabanci-sozlere-karsiliklar-tek-lif-et/> > web sayfalarında yabancı kelimelere karşılık önerme imkanı ve Adalet Bakanlığı tarafından sunulan < <https://sozluk.adalet.gov.tr/> > web sayfasında hukuki kavram önerme imkanı tanınmakla birlikte bunun değerlendirilme usulüne ilişkin süreç şeffaf değildir.

B. Çözüm Önerisi

Ülkemizde hukuk dilinin gelişmesi ve hukuk diline giren yabancı kavramlara uygun Türkçe karşılıkların tespitinin elektronik bir sistem üzerinde gerçekleştirilmesi elverişli bir yöntem olarak görünmektedir. Bu sistemde, ilgili kişiler sistem içinde yer verilen kavramlara karşılık önerebileceği gibi, karşılık bulunmak üzere yeni bir kavram önerisinde bulunabilmelidir. İlgili sistemde yabancı karşılıkların uygun tespit edilebilmesi ve yabancı kavramlara sistemli bir karşılık önermek adına her bir hukuki kavramın yabancı dildeki karşılığına da yer verilmelidir. Diğer bir ifadeyle, örneğin, sistemde yer verilen her bir Türkçe hukuki kavramın İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, İspanyolca ve Rusça karşılıklarına da mümkün olduğu ölçüde yer verilmelidir.

Sistem içinde kullanıcılara ilgili kavramların kullanıma yönelik, mevzuat, içtihat ve akademik çalışma örnekleri ekleme imkânı tanınmalıdır. Bu sayede, ilgili kavramın farklı hukuki metinlerde kullanımı ve zaman içinde anlam alanına ilişkin değişiklikleri izleme imkânı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, oluşturulacak sistemde yer verilen her bir hukuki kavram için yapay zeka ve doğal dil işleme süreçlerinde kullanılmak üzere vektörel temsiller oluşturulması, hem hukuk alanındaki yapay zeka gelişmelerine katkı sağlayacak hem de ilgili kavramın yıllar içinde anlam alanındaki değişimleri izlemek için fayda sağlayacaktır.

Sistem açısından kavram önerme ve kavramlara ilişkin veri işleme yetkisi bulunacak kullanıcıların nasıl tespit edileceği önem arz etmektedir. Kanaatimizce, sistemi oluşturan kurum tarafından kullanıcıların sahip olmaları beklenen objektif nitelikleri, sisteme dahil edilmesine yönelik usul ve esasları belirleyen ikincil bir düzenleme kabul edilmelidir. Son olarak söz konusu sistemin kurulması yönünden Türkiye Adalet Akademisi⁽⁴⁹⁾, Adalet Bakanlığı veya Türk Dil Kurumunun uygun aday kurumlardan olduğu kanaatindeyiz.

SONUÇ

Millî kimliği ve dil birliğini güçlendirmeye yönelik bir adım olan ve belirli hukuki işlemlerde Türkçe kullanımını zorunlu kılan 805 Sayılı Kanun, günümüzde çok uluslu ticari işlemlerin artması ve kanunun lafzının güncelliğini yitirmesi gibi sebeplerle uygulamada bazı sorunlara yol açmaktadır.

805 Sayılı Kanun'un kişi bakımından kapsamına ilişkin birinci maddesinde Türk şirket ve müesseselerinin Türkiye'de kendi aralarındaki işlem, sözleşme ve yazışmalarda Türkçe kullanma mecburiyetinde oldukları düzenlenmektedir. Madde metninde geçen şirket ve müesseseler ifadesi oldukça geniş yorumlanmakta olup, adi ortaklıkların ve bir ticari işletme işleten kamu tüzel kişileri ile vakıfların bu kapsamda olduğu kabul edilmektedir. Yine madde metninde geçen Türkiye dahilindeki ifadesinin ise sözleşmenin ifa yeri mi yoksa imza yeri mi olduğu hususu belirsizdir. Kimi yargı kararlarında bu ifade ifa yeri olarak yorumlanırken kimi kararlarda bu

⁽⁴⁹⁾ 7540 sayılı Kanun'la (RG 27.02.2025/32826) Türkiye Adalet Akademisi bünyesinde kurulan "Hukuk Araştırmaları Merkezi", söz konusu sistemin kurulması ve belirtilen kurumlar arasında iş birliğinin tesisi açısından uygun bir işlev görebilir.

husus tartışılmaksızın tarafların Türk şirketi olması, kanunun uygulanması için yeterli görülmüştür. 805 Sayılı Kanun'un ikinci maddesinde ise yabancı şirket ve müesseselerin Türk gerçek ve tüzel kişileri ile gerçekleştirecekleri hukuki işlemler Türkçe kullanma mecburiyeti kapsama alınmış, ancak ilk maddeden farklı olarak bu işlemlere ilişkin coğrafi bir sınırlama yapılmamıştır.

805 Sayılı Kanun'un kapsamında yer alan ve dolayısıyla Türkçe kullanma mecburiyetine tabi olan hukuki işlemlerin tespiti hususunda hem doktrinde hem de uygulamada farklı görüşler bulunmaktadır. 805 Sayılı Kanun'un birinci maddesi ile ikinci maddesi kapsam bakımından ortak hususlar içermekte olup her iki maddede de muamele (işlem), muhabere (haberleşme), hesap ve defterler Türkçe kullanma yükümlülüğü kapsamındadır. Ancak bu iki madde arasındaki temel fark, birinci maddede açıkça zikredilen ancak ikinci maddede yer almayan mukavele (sözleşme) ifadesidir. Söz konusu farklılık sebebiyle, yabancı bir şirket ile Türk şirket veya gerçek kişi arasında akdedilen bir sözleşmenin ikinci madde kapsamına girip girmediği, dolayısıyla Türkçe imzalanmasının zorunlu olup olmadığı konusunda farklı görüşler ve yargı kararları bulunmaktadır.

805 Sayılı Kanun ile ilgili bir diğer husus, Türkçe kullanma yükümlülüğüne aykırılık hâlinde uygulanacak hukuki yaptırımlardır. Kanun'a aykırı olarak düzenlenmiş belgelerin şirket ve müesseseler lehine dikkate alınmayacağını düzenleyen hüküm ile öngörülen yaptırımın niteliği ve kapsamı belirsizdir. Doktrinde bu yaptırımın niteliğine ilişkin geçersizlik (butlan) olduğu, yazılmamış sayılma şeklinde yorumlanması gerektiği yahut ispat hukukuna ilişkin bir madde olduğu ve yasağa aykırı davranan tarafın lehine kesin delil olarak dikkate alınmaması gerektiği ancak diğer tarafın ilgili sözleşmeye dayanabileceği gibi görüşler ileri sürülmüştür. Konuya ilişkin yargı kararları incelendiğinde ise uygulamada birlik olmadığı ve mahkemelerce farklı yönde kararlar verildiği görülmektedir.

Uluslararası sözleşmelerin yaygınlaştığı günümüzde, bilinçli yahut bilinçsiz olarak 805 Sayılı Kanun'a aykırılık meydana geldiğinde uygulamadaki bu farklılıklar sebebiyle taraflar hak kayıplarına uğrayabilmektedir. Bu nedenle, 805 Sayılı Kanun'un mevcut hâli, günümüzün ihtiyaçlarına cevap verememektedir.

Kanun koyucunun 805 Sayılı Kanun ile amaçladığı Türk hukuk dilinin korunması ve geliştirilmesi için günümüzde yasaklayıcı yasal düzenlemeler yerine teknolojik imkanları kullanarak kapsamlı bir işbirliği ve istişare mekanizmasına sahip bir sistem kurulması daha uygun bir yöntemdir. Bu kapsamda, ilgili sistem kuruluş kanunlarında bu hususta çalışma yapma yetkisine sahip bir kurum tarafından kurulmalı, sistemde kullanıcı olarak yer alabilecek kişilerin sisteme dahil edilmesine ilişkin usul ve esaslar ikincil bir düzenleme ile belirlenmelidir. Sistem içinde her bir hukuki kavrama yönelik uygun yabancı karşılıklarına ve yabancı kavramlara karşılık olarak önerilecek Türkçe karşılıklara yer verilmeli, kavramların anlam alanının izlenmesi açısından kavramlara ilişkin mevzuat, içtihat ve akademik eserlerden örnekler bulunmalıdır. Ayrıca, her bir kavrama ilişkin vektörel temsil oluşturulması, ilerleyen süreçlerde hukuk diline ilişkin yapay zeka çalışmaları açısından bir temel oluşturması nedeniyle faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akıncı Z, *Milletlerarası Ticari Tahkim* (B. 5, Vedat 2020).
- Alışkan M, “İktisadi Müesseselerde Türkçe Kullanma Zorunluluğu” (2005) 8(1-2) AÜEHFD 349.
- Arseven H, “Sigortanın Tarihçesi ve Geri Kalmışlığımızın Sebepleri” (1987) 43(1-4) İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Prof. Dr. S. F. Ülgener’e Armağan, 415.
- Bahtiyar M, “805 sayılı İktisadi Müesseselerde Türkçe Kullanılması Hakkında Kanunun Kapsamı ve Yaptırımı Sorunu” iç *Prof. Dr. Hüseyin Ülgen’e Armağan*, vol 2 (Vedat 2007) 1731.
- Bahtiyar M, “805 sayılı Kanun’a Aykırılık ve Yabancı Dilde Yazılmış Tahkim Şartının Yaptırımı Sorunu” iç Korkut Özkorkut et al (eds), *Prof. Dr. Zühtü Aytaç’a Armağan* (On İki Levha 2022) 355.
- Balkar S, “805 Sayılı Kanun’un Tahkim Anlaşmaları Üzerindeki Etkisi” iç Ziya Akıncı ve Berk Demirkol(eds), *Tahkim ve Uygulanacak Hukuk* (On İki Levha 2021) 71.
- Develioğlu HM, *Bağımsız Garanti Sözleşmeleri (ICC’nin URDG 758 Hükümleri ile İlgili Açıklamalarla Beraber)* (On İki Levha 2021).
- Diñç İ, “İktisadî Müesseselerde Mecburî Türkçe Kullanılmasına Dair Kanuna İlişkin Güncel Yargı Kararlarının Değerlendirilmesi” (2020) 11(44) TAAD 129.
- Doğanay İ, *Ticari Alım Satım Akdi ve Nevileri* (Adalet 2003).
- Ekici A ve Durukanoglu N, *Türk Hukukunda ve Bankacılık Uygulamasında Teminat Mektupları* (Legal 2016) 93.
- Ekşi N, *Milletlerarası Deniz Ticareti Alanında “Incorporation” Yoluyla Yapılan Tahkim Anlaşmaları*, (Beta 2004).
- Esen E, “İktisadi Müesseselerde Mecburî Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun’un Milletlerarası Tahkim Anlaşmaları Üzerindeki Etkisi” (2020) 40(1) Public and Private International Law Bulletin Prof. Dr. Cemal Şanlı’ya Armağan, 203.
- Kırca İ, “İktisadî Müesseselerde Mecburî Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun Üzerine” iç *Prof. Dr. Hüseyin Ülgen’e Armağan*, vol 2 (Vedat 2007) 1929.
- Özdemir SS, “Ticari Sözleşmelerin Yabancı Dilde Hazırlanmasına Bağlanan Hukuki Sonuçlar” (2020) 11(2) İnÜHFD 617.
- Şanlı C, *Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları* (B. 7, Beta 2019).
- Ünan S, *Türk Ticaret Kanunu Şerhi Altıncı Kitap: Sigorta Hukuku- Cilt VI - Yargı Kararları* (On İki Levha, 2020).

TANZİMAT DEVRİ HUKUKÇULARININ TÜRK HUKUK TERİMLERİNİN OLUŞMASINDAKİ ROLÜ

The Role of Tanzimat Era Jurists in the Formation of Turkish Legal Terminology

Mustafa AVCI*

Özet

Terimler, bir ilim veya sanat dalı mensuplarının özel ve özgün anlam yüklenen ve aralarında anlaşmayı sağlayan kavramlardır. Terimleri dil bilimi ilkelerine uygun biçimde belirlemek, çözümlemek, gereken durumlarda yeni terimler üretmek, bulunan terimleri yaygınlaştırmak bu dalın başlıca faaliyetleri arasında yer alır. Bugün bile kullanılan Türk hukuk terimlerinin pek çoğunu Tanzimat Devri hukukçuları tespit etmiştir. Modern hukuk terimlerinin oluşmasında özellikle Ahmed Cevdet Paşa'nın rolü büyüktür. Ali Haydar'ın Mecelle Şerhi de terim konusunda Türk hukukuna katkı yapmıştır. Bu zatlar hukuk terimlerini oluştururken fıkıh kitaplarının Türkçe tercümelerinden, Türkçe fetva kitaplarından, kanunname metinlerinden ve mahkeme kararlarından yararlanmışlar, hazırlanmasında görevli oldukları kanun metinlerinde ve yazdıkları hukuk kitaplarında bunlara yer vermişler, kendilerinden sonraki hukukçulara ilham kaynağı olmuşlardır.

İslam hukuku alanında yapılan en geniş kapsamlı kanunlaştırma olan Mecelle, Arapça kökenli terimler kullanılarak Türkçe yazılmış, fıkıh kitaplarında dağınık hâlde bulunan ve ağıdalı bir anlatımla yazılmış olan İslam hukukunun ilke ve kuralları, Mecelle'de herkesin kolayca okuyup anlayacağı sade bir dille sistemleştirilerek kanun maddeleri hâline getirilmiştir. Özellikle hukukun temel ilkelerine ilişkin olan ilk yüz madde, dil, anlatım ve anlam bakımından, kuyumcu titizliğiyle işlenen çok dikkatli bir çalışmanın ürünüdür.

Mecelle'de yapılan açıklama ve tanımlar, Cumhuriyet Dönemi hukuk dilinin alt yapısını oluşturmuştur. 1926'da İsviçre'den alınan Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu, 1927 tarihli Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu ve 1956 tarihli Ticaret Kanunu da yine Mecelle'nin kavram ve terimleriyle yazılmıştır. Türk özel hukukunun temel kavram ve terimlerinin neredeyse tamamı Mecelle'den alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk hukuk dili, ıstılah, terminolojinin gelişimi, kanunlaştırma, Mecelle.

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye, E-Posta: mustafa.avci@asbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7453-8431.

Abstract

Terms are concepts that are assigned specific and unique meanings by members of a particular field of science or art and facilitate mutual understanding among them. Defining terms according to linguistic principles, analyzing them, creating new terms when necessary, and popularizing existing terms are among the main activities of this field. Many of the Turkish legal terms still in use today were established by jurists of the Tanzimat Era. Notably, Ahmed Cevdet Pasha played a significant role in the development of modern legal terminology. Ali Haydar's Mecelle Commentary also contributed to Turkish legal terminology. These scholars utilized Turkish translations of fiqh books, Turkish fatwa books, law codes, and court rulings when forming legal terms and included these terms in the legal texts they authored and the laws they helped draft, thus inspiring future legal scholars.

The Mecelle, which was the most comprehensive codification effort in the field of Islamic law, was written in Turkish using terms of Arabic origin. The principles and rules of Islamic law, which were dispersed across fiqh books and written in an elaborate manner, were systematically codified in the Mecelle into clear and easily understandable articles. The first one hundred articles, in particular, which relate to the fundamental principles of law, are products of meticulous and highly careful work, similar to the precision of a jeweler in terms of language, expression, and meaning.

The explanations and definitions provided in the Mecelle formed the foundation of the legal language of the Republican Era. The Civil Code and Code of Obligations adopted from Switzerland in 1926, the Code of Civil Procedure from 1927, and the Commercial Code from 1956 were all drafted using the concepts and terminology established by the Mecelle. Nearly all fundamental concepts and terms of Turkish private law were derived from the Mecelle.

Keywords: Turkish legal terms, istilah, development of terminology, codification, Mecelle.

GİRİŞ

Terimler, bir bilim dalının ya da uzmanlık alanının kendine özgü kavramlarını ifade eden özel kelimelerdir. Bu özel kelimeler, ilgili kavramları en kısa, en somut ve anlaşılır biçimde ifade ederler ve bu özel kelimelerden, bir bilim dalının ya da ihtisas alanının uzmanları aynı şeyi anlarlar. Türk hukuk sistemi, kültürel arka plan olarak İslam medeniyetine dâhil olduğundan, hukuki düşünce biçimi açısından bu medeniyet dünyasının etkisi altında oluşmuş ve bu temelden beslenerek gelişimini sürdürmüştür. Tanzimat'tan sonraki dönemde Avrupa kültür ve medeniyetinin etkisi altına girilmesiyle, hukuki düşünce tarzı ve referanslar da değişmeye başlamıştır. Bu yeni hukuki anlayış çerçevesinde Avrupa hukuk sistemlerinden (ki bunların temeli de Roma hukukuna dayanmaktadır) Türk hukuk sistemine çok sayıda yeni kavram ve terim girmeye başlamıştır. Başlangıçta bu yeni kavram ve terimler, Osmanlı Türkçesinin kendi imkânlarıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla 19. yüzyıl Osmanlı Türkçesi bilim ve hukuk dilinde var olan ve çoğu yabancı (Arapça ve Farsça) kökenli olan kavramlara ek olarak yeni yeni terimler türetilmeye başlanmıştır.

Böylece Osmanlı aydını Arapça ve Farsça köklere dayanan terimlerle bir bilim dili kurmaya çalışmıştır.⁽¹⁾

Türk hukuk dili ağırlıklı olarak Arapça kökenli kelimelerden oluşmaktadır.⁽²⁾ Bu dilin oluşmasında Cumhuriyetin ilk yıllarında yürürlüğe konulan kanunların -Batı'dan tercüme de olsa- o günün konuşma dili ile yazılmış olması etkili olmuştur. Özellikle 1926'da yürürlüğe konulan Türk Kanun-ı Medenisi ile Türk Ceza Kanunları gibi temel kanunlarda bu açıkça görülmektedir. Her ne kadar 2000 yılı sonrası hazırlanıp yürürlüğe konulan kanunlarda sadeleştirmeye gidilmiş ve bu hususta başarılı olunmuşsa da hala çok sayıda terimin Arapça kökenli olduğu görülmektedir.⁽³⁾

Modern Türk hukuku terimleri, Tanzimat devri hukukçularının oluşturdukları terimlerden oluşmaktadır. Bunların tamamı bir tebliğe sığmaz, dolayısıyla biz de ceza hukuku alanıyla ilgili terimleri ve ilkeleri merkeze alıp Türk hukuk dilinin oluşumunu inceleyerek çalışmamızı sınırlandırdık.

I. HUKUK DİLİNİN FIKIH ESERLERİ ÜZERİNDEN İNŞASI

Türkçe hukuk eserleri, Hanefî fikhına ait olup diğer fıkıh mezhepleri hakkında malûmat verilmemiştir.

İslam hukuku alanında yapılan en geniş kapsamlı kanunlaştırma olan Mecelle, Arapça kökenli terimler kullanılarak Türkçe yazılmış, fıkıh kitaplarında dağınık hâlde bulunan ve ağdalı bir anlatımla yazılmış olan İslam hukukunun ilke ve kuralları, Mecelle'de herkesin kolayca okuyup anlayacağı sade bir dille sistemleştirilerek kanun maddeleri hâline getirilmiştir. Özellikle hukukun temel ilkelerine ilişkin olan ilk yüz madde, dil, anlatım ve anlam bakımından, kuyumcu titizliğiyle işlenen çok dikkatli bir çalışmanın ürünüdür (Karatepe).

(1) Aydemir, İbrahim Ahmet, "Türk Hukuk Dili Üzerine Araştırmalar I" *Belleten*, 2010 II, s.25.

(2) Arapça kaynaklı hukuk terimleri hâlâ kullanılmaktadır. Örneğin vasi, veli, fiil, fail, ihlal, matuf, istismar, velayet, tensip, tashi, şerh, tebligat, ikmal, infaz, mülakat, nafaka, tazminat, müdafaaname, müessese, mütalaa, lafz, tebliğ, iddet müddeti, ikale, temyiz, cebir, müşteki, müsadere, müdafî, ihtar, infaz, muhakeme. Aydemir, s.26. Ancak diğer ilimlere ait terimler büyük ölçüde yerlerini latince kökenli terimlere bırakmıştır. Örneğin Darulfünun Ulum-ı Tabiiye ve Riyâziye Şubesi dersleri: Hey'et (astronomi), Hikmet-i Tabiiye (fizik), Kimya, İlmi tabakatü'l-arz (jeoloji), İlmi meadin (mineraloji), İlmi nebatat (botanik), İlmi hayvanat (zooloji), Hendese (geometri), Müsellesat (trigonometri), Hendesinin cebire tatbikatı (analitik geometri), Hendese-i resmiye (deskriptif geometri), İlmi menazır (perspektif), Hesab-ı tefazuli ve temami (diferansiyel ve integral hesap), Cerr-i Eski'nin nazariyat ve tatbikatı (mekanik), Riyaziye (matematik), Tahtit-i arazi (topografya).

(3) Gözler, Kemal, *Hukuka Giriş*, Bursa, 2024, s.115.

Mecelle’de yapılan açıklama ve tanımlar, Cumhuriyet Dönemi hukuk dilinin alt yapısını oluşturmuştur. İsviçre’den 1926’da alınan Türk Kanun-ı Medenisi ve Borçlar Kanunu, 1927 tarihli Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu ve 1956 tarihli Ticaret Kanunu da yine Mecelle’nin kavram ve terimleriyle yazıldı. Türk özel hukukunun temel kavram ve terimlerinin neredeyse tamamı Mecelle’den alındı. Tanzimat Dönemi’nin ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlanan Mecelle, Cumhuriyet Dönemi’nin özel hukuk düzenlemelerine kavramsal çerçeve kazandırdı.

Ömer Nasuhi Bilmen Türk Hukuk Lügatinin İslam hukuku ile ilgili maddelerini ve Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusunu yazarak terimlerin oluşmasında büyük katkılar sunmuştur. Bu kamusta Mecelle’deki bütün mesail derç edilmiş, hukuka ait birçok fıkıh ıstılahı madde madde yazılmış, haklarında gerekli izahat verilmiş, bunlardan birçoklarının sözlük anlamları da yazılarak aralarındaki münasebetlere işaret olunmuştur.

Günümüzün sade diliyle yazılan kanunlarda varlığını sürdüren terimlerin ilk akla gelenlerinden bazıları şunlardır: akit, beyan, define, ehliyet, emtia, feragat, gaip, gasp, hapis, ıslah, ibraz, ihbar, ihraz, ihtar, intifa, ipotek, irat, istihkak, kayyum, mahsup, mecra, miras, menfaat, muaccel, müteselsil, nafaka, rehin, ret, rücu, şerh, tahsil, takip, takyit, tasarruf, tasfiye, tazminat, tebliğ, temlik, tenkis, tereke, terkin, tescil, tevdi, usul, vakıf, vasi, vasiyet, vasiyetname, velayet, veli, zilyetlik.⁽⁴⁾

A. Türkçe Telif Edilen Eserlerde Hukuk Dilinin İnşası

Fıkıh doktrini ile zamanın meseleleri arasında köprü vazifesi de gören fetvalar ve fetva mecmuaları, İslam ve Osmanlı hukuk tarihi araştırmacılarının en değerli kaynakları arasındadır. Türkçe fûru-ı fıkıh eseri, her ne kadar yazıldıkları dil bugün genel olarak terk edilmiş olsa da modern öncesi dönemdeki fıkhi bilgiyi otantik haliyle anlama ve modern dille anlatma çabası içindeki hukuk ve fıkıh tarihi araştırmacıları için Türkçedeki en değerli kaynaklardır.⁽⁵⁾

Kınalızade (Ahlak-ı Alâî), Ali Haydar Mecelle Şerhi, Ö. Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslamiyye, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren süreç, Türkçede fûru-ı fıkıh alanına ait önceki çevirileri açığa çıkarmaktan ziyade umumiyetle Hanefî mezhebinin fıkhi birikimini çağdaş Türkçeyle yeniden ifade etme biçiminde ilerlemektedir.

⁽⁴⁾ Mecelle’nin Yöntemi ve Hukuk Diline Katkısı - PDF Free Download (pdffox.com) E.T. 25.09.2024.

⁽⁵⁾ Fûru-ı fıkıh alanındaki Arapça otantik kaynakları doğrudan okuma ve bugünkü hukuk diliyle anlatma işi ise zahmetlidir. Diğer yandan bu kaynaklardan klasik usuldeki hoca-öğrenci ilişkisi içinde artık pek yararlanmak mümkün olmadığından anlama hataları ortaya çıkabilir. Dolayısıyla 19 uncu yüzyılda ve 20 nci yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan Türkçe eserler dünün kavramlarını bugün anlamak isteyen araştırmacılar için vazgeçilmezdir. Bursalı, s.381.

1. Fetva Kitapları

a. Şeyhülislam Fetvaları

Mecmuatü'l-Fetâvâ (Veli b. Yusuf), Fetâvây-ı Ataullah (Ataullah Muhammed el-Hızır), Fetâvây-ı Feyziyye (Seyyid Feyzullah Efendi), Fetâvây-ı Ali Efendi (Çatalcalı Ali Efendi), Fetâvây-ı Abdurrahim (Menteşzâde Abdurrahim Efendi), Fetâvây-ı Tosyevi (Osman b. Muhammed Tosyevî), Behcetü'l-Fetava (Yenişehirli Abdullah Efendi), Netîcetü'l-Fetava (Fetva Emîni Kadızâde Ahmed Efendi), Fetâvây-ı Es'adiyye (Es'ad Efendi), Hulâsatü'l-Ecvibe (Çeşmizâde Muhammed Halis Efendi), el-Ferâidu'l-Behiyye fi'l-Fetâvâ'l-Hayriyye (Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi), Cerîde-i İlmiye, İlâveli Mecmua-i Cedîde, Ali Murteza b. Zübeyr, Fetây-ı Halli, İbrahim b. Şeyh İsmail el-Kastamonî, Mecmuatü'l-Fetavâ.

b. Fetva Emîni ve Müftü Fetvaları

Fetâvây-ı Üskübi, Seyyid Hamdullah, Fetâvây-ı Esa'diyye, Esa'd el-Medenî, el-Ecvibetü'l-Kânia, Fetâvâ Ali el-İmâdî, Hamid el-İmâdî, el-Vâkıatü'l-Kebire el-Girîdiyye, Kasım el-Bendedî, Sefînetü'l-Fetâvâ, Seyyid el-Hac Abdurrahim, Fetâvây-ı Ferâiziyye, Filibeli Ahmed Hulûsî b. Muhammed.

2. Derlemeler

Vâkıatü'l-Müftîn, Abdulkadir b. Yusuf, Mecmua-i Atâiyye, Atâullah Efendi, Fetâvâ Câmiu'l-İcâreteyn, Meşreb Efendi Hafîdi Muhammed Arif.

3. Tercümeler

Tanzimat döneminde kaleme alınan Türkçe fûru-ı fıkıh eserleri, telif değil; çeviri eserlerdir. Mecelle örneğinde veciz bir Türkçe fıkıh dilinin görülebilmesinde daha önce Arapça fıkıh literatüründen yapılan çevirilerin rolü büyüktür.⁽⁶⁾

Eserleri Türkçeye çevrilen alimler: Ebû Yûsuf (ö.798), el-Hılâtî (ö.1254) vasıtasıyla İmam Muhammed (ö.805), İbn Kutluboğa (ö.1474) vasıtasıyla Kudûrî (ö.1037). Orta Asyalı fukahadan Mergînânî (ö.1197), Sadrüşşerî'a (ö.1346) vasıtasıyla Burhânüşşerî'a (ö.1293'ten sonra) ve Nesefî (ö.1310). Osmanlı coğrafyasından Molla Hüsrev (ö.1480) ve Halebî (ö.1549) kaynaklı çevirilerle bitmektedir.

- Bedrettin Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed el-Aynî (ö.1451), Kitabü'l-Kudûrî bi't-Türki ve Tetrikü'l-Kudûrî,
- İsmail Müfit b. Ali el-İstanbulî (ö.1803), Tercüme-i Muhtasar-ı Kudûrî,

⁽⁶⁾ Literatürün seyrine bakıldığında zaman içinde çeviri yönteminin farklılaştığı görülmektedir. Satır altı çeviri faaliyeti, zamanla Arapça-Türkçe arka arkaya cümlelerin yer aldığı çeviriler, on yedinci yüzyıldan itibaren çeviri-şerh denebilecek bir yapı ve yalnızca Türkçe çevirinin bulunduğu eserlerle çeşitlenerek devam etmiştir. Yirminci yüzyılda çevirinin soru-cevap formatında hazırlanması usulü görülmüştür. Bursalı, s.381.

- Aşık Çelebi (ö.1572): Mi'racü'l-Eyale (İbn Teymiyye'den),⁽⁷⁾
- Süleyman b. Veli Ankaravi'nin (ö.1595) Tercüme-i Dürerü'l-Hükkam ve Gurerü'l-Ahkam,
- Abdürrezzak el-Mağnisevi (ö.1741), Tercüme-i Dürerü'l-Gurer,
- Boyabatlı Kara Bekir (ö.1898) Tercüme-i Dürer ve Gurer, Dersaadet, 1285.
- Mehmed Mevkufatî Efendi (ö.1655), Mevkufat (Mehmed Efendi'nin İbrahim Halebî'nin *Mülteka'l-ebbûr* adlı Hanefî fıkına dair eserine yaptığı tercüme), Amire, 1308.
- Ayıntâbî, Abdülhamîd (ö.1699), Tercümetü't-Tahtâvî alâ Dürri'l-muhtâr (I-VIII), İst.1285-1288.
- Rodosizade Mehmet b. Mehmet (ö.1701), Tercüme-i Kitabü'l-Harac,
- Müderriszade Mehmet Atullah (ö.1715), Terceme-i Kitabü'l-Harac,

İbn Haldun'un Mukaddimesinin yaklaşık üçte ikisini, Şeyhülislam Pîrîzâde Mehmet Sâhib Efendi (ö.1749) 18. yüzyılın ilk yarısında çevirmiş,⁽⁸⁾ (onun tercüme ettiği kısımlarda tarih metodolojisi, dünya coğrafyası, bedevî ve hadarî toplum tipleri, devletin oluşumu, geçirdiği aşamalar ve yıkılışı, şehir ve medeniyet, ekonomi konuları yer almaktadır. Tercüme etmediği (veya edemediği) altıncı bölüm ise bilim, İslam ilimleri, akli ilimler, eğitim ve edebiyat konularına aittir), geriye kalan kısmı ise 19. yüzyıl ortalarında ünlü tarihçi ve hukukçu Ahmet Cevdet Paşa (ö.1895) tamamlamıştır. Bu çalışmalar Mukaddime metnini Türkçeye aktarmakla kalmamış, ek bilgi verme, eleştirme ve hatalarını düzeltme gibi pek çok katkıda bulunarak dikkate değer bir Mukaddime yorumu oluşturmuştur. Mukaddime Türkçeye aktarılacakla kalmamış, âdeta yeniden üretilmiştir.

Pîrîzâde, İbn Haldun'dan farklı düşündüğü bazı konulardaki görüşlerini metin içinde ve kendisine ait olduğunu belirterek ifade etmiştir. İbn Haldun, realiteyi göz önüne alarak İslam coğrafyasının genişliğinden dolayı tek halifenin idaresi altında kalmasının zor olduğunu, bu sebeple birbirinden uzak bölgelerde aynı

⁽⁷⁾ İbn Teymiyye'nin es-Siyâsetü's-Şer'îyye adlı kitabını tercüme eden Aşık Çelebi, esere kendi dönemine ait önemli bilgileri içeren birtakım eklemeler yapar. Tercüme öncesinde Osmanlı siyâset düşüncesine dair önemli bilgilerin yer aldığı uzun bir mukaddime kaleme alır.

⁽⁸⁾ Pîrîzâde Mukaddime'yi Arapça bilmeyen Osmanlılar için tercüme ettiğini şöyle ifade etmiştir: "Bu telif-i merğûb Arabiyyü'l-lisân olmakla nef'i havâssa mahsus olup kelâm-ı Arabî fehm ü idrakte râcîl olan ricâl intifâdan mahrum olmakla Mukaddime-i mezkûrenin üslûb-ı Türki üzere tercüme ve inşası (...)" Ulemanın bazı önde gelenleri de onu bu tercümeğe teşvik etmişlerdir. İbn Haldun, Terceme-i Mukaddime-i İbn Haldun I-II, çev. Pîrîzâde Mehmed Sâhib, Takvimhâne-i Âmire, İstanbul Receb 1275/Şubat 1859, s.3 (mütercimin önsözü).

anda birden fazla halifenin bulunmasının meşruiyetini savunmuştur. Pîrîzâde ise bu görüşe temelden karşı çıkmamakla birlikte İslam dünyasının bir tek otoritenin yönetimi altında olması gerektiğini savunan teorisyenlerin argümanlarını sunmuş ve aralarında Hint Okyanusu gibi büyük bir coğrafi engel bulunmayan ülkelerde birden fazla halifenin ortaya çıkmasını meşru görmemiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü ve İslam dünyasındaki liderlik iddiasını savunmuştur.⁽⁹⁾

Mehmed Sebzi Efendi (ö.1680), Terceme-i Risâle-i Siyâset-i Şer'iyye (Dede Cöngi'nin Siyâsetü'ş-Şer'iyyesi'nin Tercümesi).⁽¹⁰⁾

Meşrepzade Arif (ö.1858), Dede Cöngi'nin es-Siyasetü'ş-Şer'iyye. Arif Efendi, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyesi olması hasebiyle tercüme yapıp bir kanun koyucu gibi hareket ederek adeta bir kanun metni yazmıştır.⁽¹¹⁾

Osmanlı mütercimlerinin tercüme tercih, usul ve tasarrufları bir bütün hâlinde değerlendirildiğinde, tercüme metinlerin önemli bir kısmının büyük oranda mütercimlerin katkılarıyla şekillenen ve özgünlük arz eden metinler olarak Osmanlı siyaset düşüncesinin önemli bir parçasını oluşturdukları anlaşılmaktadır. 19. yüzyılda -daha öncesinde de bu irtibat başlamış olmakla birlikte- Osmanlı Devleti'nin Batı ile farklı alanlarda yoğun bir etkileşime geçmesi hasebiyle tercüme eserlere yönelik ilgi farklılaşmış, Batı etkisiyle yükselen devlet ve yönetim modellerini temellendirmeyi esas alan ve bu çerçevede yeniden inşa edilen bir dille tercümeler yapılmaya başlanmıştır.⁽¹²⁾

4. Tanzimat Devrinde Telif Edilen Ceza Hukuku Eserleri

Kirkor Zöhrap, Hukuk-ı Ceza, Said, Teşebbüsât-ı Cürmiyye, İst.1308, Mahmud Esad Seydişehri, Şerh-i Kanun-ı Ceza, İst.1302), Memduh, Tatbikat-ı Cezaiye, İst.1328, Ahmed Ziya, Mufasssal Kanun-ı Ceza ve Teferruatı Şerhi, İst.1329, Diran Yerganyan, Kanun-ı Ceza Dersleri, Halil Rifat, Şerh-i Külliyyat-ı Ceza, İst.1312, Reşad, Mi'yar-ı Ceza (Kanun-ı Ceza Şerhi) İst.1307, Servet, Hukuk-ı Ceza, Dersaadet, 1326, Mehmet Aziz, Mufasssal Nazariyyat-ı Ceza (Ed: Selman Dursun) İst.2020, Yanyalı Ali Rıza & Vasilaki Orfanidis, Mizan-ı Ceza (Haz: Yasin Yılmaz) Ankara 2021.

⁽⁹⁾ Pîrîzâde, I/342-43.

⁽¹⁰⁾ Hazırlayan: Turan Açık, Journal of Turkish Language and Literature Volume:2, Issue: 3, Summer 2016, (1-24).

⁽¹¹⁾ Akgündüz 1992: 124-212.

⁽¹²⁾ Özgür Kavak, "Osmanlı Türkçesine Tercüme Edilen Siyaset Düşüncesi Eserlerinin Tercüme Usul ve Tasarrufları" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı 64, Haziran 2023, s.3, 6.

B. Türk Hukuk Dilinin Kökenine İlişkin Hukuk Kitaplarından Örnekler

1. Ceza Hukuku Alanında Hukuk Dilinin İnşası

Bugün bile kullanılan hukuk terimlerinin çoğunu Tanzimat Devri hukukçuları tespit etmiştir. Örneğin taksir terimini⁽¹³⁾ Mehmed Aziz, Yerganyan, Mişon Ventura ve Kirkor Zöhrap (s.152) bugünkü anlamında kullanmışlardır.⁽¹⁴⁾

Kirkor Zöhrap: suçun unsurları (kanuni unsur, maddi unsur, manevi unsur, s.44-45), mütemadi suç m.94, 206, mağdur (s.124), kasıt, saik (s.144), taammüd (s.145-146), taksir (s.151), suç teşebbüs (s.166), meşru müdafaa (s.174), hukuka uygunluk sebepleri, ceza sorumluluğunu kaldıran haller (s.175-177), suçların içtimai (s.205),⁽¹⁵⁾ tekerrür (s.222), iştirak (s.232), zincirleme suç (s.206-207), suçlunun himayesi, yasaklanmış hakların geri verilmesi.

Mehmed Aziz, Mufasssal Nazariyyât-ı Ceza (Ed. Selma Dursun, İst.2020): Suçun unsurları, maddi unsur, manevi unsur, kanuni unsur ve hukuka aykırılık (s.10), fail (s.13), taksir (s.17), icrai ve ihmali suçlar (s.26), itiyadi suçlar (s.27), âni ve mütemadi suçlar (s.29), siyasi suçlar, suçüstü (s.30), suç iştirak (s.31-54), suçların içtimai (s.57-65), suçta tekerrür (s.66-85), suç teşebbüs (s.85-100), müdafaa-i meşrua (s.140).

Türkzade Hafız Mehmed Ziyaeddin Efendi, Mükemmel Istılahat-ı Kavanin Yahut Malumat-ı Kanuniyye Hülasası (Haz: Fethi Gedikli-İ. Enes Onat) İst.2017: Amd (taammüd), arzuhal, ayıp, ceraim-i âniye (ani suçlar), ceraim-i itiyadiye (itiyadi suçlar), ceraim-i meşhude (suçüstü), ceraim-i muhtelita (karma suçlar), ceraim-i murtabita (bağlantılı suçlar), cezayı ıskat eden esbab, dolandırıcılık, evvelden fehmlunmuş (bilinçli) taksir, evvelden fehmlunmamış (adi) taksir, müstakil fail, müşterek fail, haciz, haczolunamayan eşya, hakim (yargıç), iştirak-i cürm (suça iştirak), kalpazan, kollektif, komandit, konişmento, konkordato, kredi, kumanya, kundakçı, manifesto, maznun, müddeiumumi, mustantık, polîçe, protesto, sigorta,

⁽¹³⁾ “Mesela, Mekteb-i Hukuk-ı Şahane’nin kurulmasından sonra ceza hukuku dersini okutanlardan Mehmet Aziz, taksiri şöyle tarif etmiştir: “Kanuna mugayir olarak bir fil işleme kasdı olmadığı halde mücerret dikkatsizlik ve nizamata riayetsizlik eseri olarak bir cürmün vukuuna meydan vermektir.” Böylece bu müellif devrine göre taksir hakkında güzel bir tarif vermiş ve taksirin hukuki esasını açıklamak, taksirle işlenen suçların faillerinin cezai sorumluluklarının sebebini belirtmek için, “kanunun taksirli suçlarda esasen kasıt olmadığı halde fail hakkında tayin etmiş olduğu ceza işbu dikkatsizlik veya nizamat-ı mahsusaya riayetsizlikten münbaistir” demek suretiyle modern hukuka uygun bir görüş ileri sürmüştür.” İçel, Taksir, s.51.

⁽¹⁴⁾ Dönmezer-Erman, Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, İst.1997, II/244, No:958.

⁽¹⁵⁾ “Suçların içtimaiine ilişkin hükümler ihtiva etmeyen 1858 tarihli Kanunun yürürlükte olduğu devrede Türk hukukçularınca Fransız müelliflerinin etkisi altında incelenen içtima kavramı, doktrinde “maddi veya hakiki içtima-ı cerâim” ve “hayalî veya itibarî içtima-ı cerâim” olarak ikiye ayrılmıştır. Bu ayırım bugünkü gerçek içtima-fikri içtima ayırımına karşılıktır.” İçel, İçtima, s.54.

taksir, teşebbüs-i cürm, tevkif (tutuklama), zabıta-i adliyye, zabıta-i idariyye, zaptiye nezareti altında bulunmak.

2. Muhakeme Hukuku Alanında Hukuk Dilinin İnşası

Davacı: Başkası üzerinde bir hak iddia edendir, davacım, dava açmaya zorlanamaz.

Davalı: Dava konusunu elinde bulunduran, husumete zorlanandır.

Dava konusu: Üzerinde uyumsuzluk olan eşyadır.⁽¹⁶⁾

Tanıklık, filanın filan üzerinde hakkı vardır diye haber vermektir.⁽¹⁷⁾

Tezkiye tanık hakkında ‘bu kişi adildir, şahitliği makbuldür’ demektir.

Kadı ve davalı, tanıkların dilini bilmesi, tercümanlık etmede bir kişi yeterlidir.

İslam hukuku kaynaklarında “müsle”, Osmanlı arşiv belgelerinde “ta’zib, darb u let/darb u eziyet ve örf-i maruf” kavramları yerine Tanzimat devrinde işkence terimi kullanılmıştır.⁽¹⁸⁾

3. İcra-İflas Hukuku Alanında Hukuk Dilinin İnşası

Arapça kökenli olan ve Osmanlı icra hukukunda kullanılan birçok kelime ülkemizde yapılan dil devrimine rağmen günümüz icra hukukunda da kullanılmaya devam etmektedir.

Yürürlükte olan 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu’nda kullanılmakta olan terimlere örnekler: İcra, iflas, haciz, ilam, mukavele, tebliğ, tevkif, tahsil, şikâyet, ilmühaber, muhafaza, müzayede, masraf, istinabe, kefil, mehil, yediemin, tahliye, tahakkuk, muaccel, tehir, rüçhan, mahsul, nafaka, maaş, ihbar, ihbarname (ihbar Arapça, name Farsça).⁽¹⁹⁾

⁽¹⁶⁾ Müdde’î, dava ettiği nesneyi zikrede mesela: et yâ ton yâ derâhim veyâ miktarını zikrede şöyle kim bir at yâ iki at yâ yüz akçe yâ iki yüz akçe diye ve dahi o nesneyi taleb ede... eger müdde’â bih arz olsa hudûd-ı râbî’asın zikrede ve dört yanında olan yerlerin ıssı adını ve nesebini zikreyleye ve eğer üç haddini zikreylese hemân bizim e’imme katında kifâyet eder. Risâle min Edebi’l-Kâdî, akt. Bursalı, s.414-415.

⁽¹⁷⁾ Bursalı, s.417.

⁽¹⁸⁾ “evinde hapsedip **envâ’-ı örf edip** ve bundan mâadâ yedi defa evini basıp emvâl ve erzakını yağma ettirip şikâyete varmak istediğinde mezbûru muhkem bağlayıp elbette ikrar eyleye diye üç ay **ışkence eyleyip** telbis-i hüccetler peyda edip cümle emlak ve esbâbında alıp oğlunu dâhi kapısı önünde bir kavak ağacına celbedip ziyade **teaddi etmekle...**” 73 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 197, Yunus Kırayit, 73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-120) Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2017, s.162.

⁽¹⁹⁾ Ülker, Osmanlı İcra Hukuku, s.15.

4. Bazı Hukuki İfadelerin Gelişim Süreci

Hukuki ifadelerin tarihî süreçteki kullanımları incelendiğinde, benzer kavramlara karşılık gelen terimlerin nasıl şekillendiği ve zamanla hangi anlamları kazandığı açığa çıkarılabilir. Bu tür bir inceleme sadece dildeki farklılıkları değil, hukuki düşüncenin dönüşümünü de ortaya koyar. Geçmişteki hukuki terimlerin bugünkü hukuka nasıl yansıdığının anlaşılması, modern Türk hukukunun yorumlanmasına derinlik sağlayacak ve hukukun toplumsal ve kültürel bağlamda daha geniş bir açıdan değerlendirilmesini kolaylaştıracak imkana sahiptir.

a. Hukuki Terimlerin Gelişimi:

Ta'zir bi'l-mal > kınlık akçesi > cerime > nakdi ceza > para cezası,

b. Kurul Organların Adları:

Toy > Kurultay > Divan-ı Mezalim > Divan-ı Âlâ > Divan-ı Saltanat > Divan-ı Hümayun > Divan-ı Ahkam-ı Adliyye > Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliyye > Meclis-i Ahkam-ı Adliyye (Kamutay/Yargıtay/Danıştay/Sayıştay) > Meclis-i Umumi > Büyük Millet Meclisi > TBMM > İl Genel Meclisi > Belediye Meclisi

(Abbâsîlerde Dîvânü Adl, Selçuklularda Dîvân-ı Sultân, Anadolu Selçuklularında Dîvân-ı Saltanat ve Dîvân-ı Âlî, İlhanlılarda Dîvân-ı Kebîr-i İlhanî, Osmanlılarda Dîvân-ı Hümayun).

c. Hukuk Meslekleri

Yargıcı > kadı > hâkim > yargıç

Muhtesip > müddai-i umumi > savcı,

Vekil > muhami > avukat,

Katib-i adl > noter.

d. Eğitim Kurumları

Medrese > mekteb-i nüvvab > medresetü'l-kuzat > mekteb-i hukuk > hukuk fakültesi.

II. HUKUK ESERLERİNDE KULLANILAN TERİMLERİN CEZA KANUNLARINA ETKİSİ

Kanunname türünün devamı olarak hazırlanan kanunlarda, eski kanunnameler ve fıkıh kitaplarındaki hükümler Avrupa'daki kanunların usulüne göre bir araya getirilmiştir. 1840 tarihli Ceza kanunu, 1851 tarihli Kanun-ı Cedid, Arazi Kanunnamesi,⁽²⁰⁾ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ve Hukûk-ı Aile Kararnâmesi söz

(20) Arazi Kanunnâmesi hazırlandığı dönemde büyük bir boşluğu doldurmuş ve dönemin orijinal kanunlarından biri olmuştur. Bunda da en önemli pay, şüphesiz komisyon başkanı olan Cevdet Paşa'nındır. Kanunname çeşitli değişikliklerle Cumhuriyet'e kadar yürürlükte kalmıştır. Hatta medeni kanunla çatışmayan hükümlerin Cumhuriyet döneminde de yürürlükte olduğu bazı hukukçular tarafından ileri sürülmüştür. Aydın, M. Akif, "Arazi Kanunnamesi", *DİA*, C:3, s.347.

konusu kanunlaştırma örneklerindendir.

Modern hukuk terimlerinin⁽²¹⁾ oluştuğu dönem özellikle 1858 Arazi Kanunnamesi, 1858 Ceza Kanunnamesi ve Mecelle'deki terimlerin oluşmasında Ahmed Cevdet Paşa'nın rolü büyüktür.⁽²²⁾

Devlet başkanının dokunulmazlığı ve sorumsuzluğu ilk defa 1851 tarihli Prusya Anayasası model alınarak hazırlanan 1876 Kanun-ı Esasi m.5 ile kabul edilmiştir: *“Zat-ı Hazreti Padişahinin nefs-i hümayunu mukaddes ve gayri mesuldür.”*

1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesi, 1917 Usul-i Muhakemat-ı Şer'iyye Kararnamesi,

Tanzimat devrinde özellikle Fransa'dan tercüme edilen kanunlar (Ticaret Kanunnamesi, 1879 UMCK, 1879 UMHK vd. modern Türk hukuku terminolojisinde halen kullanılan birçok terim kazandırılmıştır.

A. 1840 Ceza Kanunnamesi

Tanzimat'ın ilanından sonra, Ferman'ın ilkelerini gerçekleştirmek amacıyla çıkarılmış ilk ceza kanununda, İslam hukuku kurallarının yürürlükte kalacağı ve hatta bazı durumlarda doğrudan doğruya bu hükümlerin uygulanacağı hususu açıkça ifade edilmiş,⁽²³⁾ Şer'i ve örfi hukuk kuralları birleştirilmiş,⁽²⁴⁾ yerli olmakla birlikte Batı'nın kanun koyma tekniğinden kısmen yararlanılmış,⁽²⁵⁾ eşitlik ilkesi gözetilmiştir.

⁽²¹⁾ İstilah lügatte “ittifak” manasınadır. İlim lisanında “muayyen bir cemaatin, bir meslek erbabının bir lâfzı lügavi manasından çıkararak başka bir manada müttefikan kullanmalarıdır. Şemseddin Sâmî, Kâmûs-i Türkî, Kapı Yay., İstanbul 2004, s.121. Meselâ: “ilim” lâfzı lügatte “bilmek” manasınadır. Sonra “bir mevzua dair bir takım müdevven mesail ve kavaidin heyeti mecmuası” manasında kullanılmıştır hukuk ilmi gibi).

İstilah (terim), bir ilim veya sanat dalı mensuplarınca özel ve özgün anlam yüklenen aralarında anlaşmayı sağlayan kavramlardır. Bir kelimenin istilah kabul edilebilmesi için onun anlamı üzerinde ilgili bulunduğu ilim ve sanat mensuplarının ittifak etmesi gerekir.

Terimleri dil bilimi ilkelerine uygun biçimde belirlemek, çözümlemek, gereken durumlarda yeni terimler üretmek, bulunan terimleri yaygınlaştırmak bu dalın başlıca faaliyetleri arasında yer alır. Pek çok ülkede terim ihtiyacını gidermek, bilim ve sanat alanlarında terim birliği sağlamak amacıyla kurumlar oluşturulmuştur. Halim Öznurhan, “İstilah” DİA, C:EK-1, s.575-576.

⁽²²⁾ Cevdet Paşa yalnız hukukçu değil, aynı zamanda bir üslup sanatkarı idi. Onun yazılarında o derece sadelik, vuzuh ve güzellik vardı ki Mecelle'nin ortaya çıkan bahisleri ilk zamanlarda herkesin gözlerini kamaştırdı. Ticaret Kanunu'nun acemice tercüme edilmiş bozuk ifadeleri yanında Mecelle üslup bakımından hakikaten muvaffak olmuş bir eser sayılabilir. Temas edilen her hukuki mefhum pürüzsüz bir ifade ile tarif ediliyor, her mesele ehemmiyeti derecesine göre birkaç misal ile anlatılıyordu. Arsebük, Esat, “Türkiye'de Medeni Hukukun İnkişaf Safhaları”, AHFD, 1943, C:1, S:1, s.13.

⁽²³⁾ Taner (1940), s.227. Bu kanunun İslam hukukuna aykırı olmadığı, içeriğinden ve hatt-ı hümayundaki: “Mezkur Kanunnamenin havi olduğu bilcümle medlûl ve ifadesi vakia şer' ve akla muvafık ve niyât-ı hayriye-i şahanemize mutabık görülmüştür” ifadesinden anlaşılmaktadır.

⁽²⁴⁾ Şentop, Mustafa, Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku, İst.2004, s.27.

⁽²⁵⁾ Gayretli, s.132.

Kanun, hem toplumun suçlulara karşı hem de halkın zalim idarecilere karşı daha etkin korunmasını hedef almıştır.⁽²⁶⁾

Kanunda suç genel teorisine dair hüküm ve fasılların adı yoktur. Her fasılda madde numaraları yeniden başlatılmış, cürüm, cünha ve kabahat gibi terimler karışık olarak kullanılmıştır.⁽²⁷⁾

Kanunnameye bir kavram farklı terimlerle ifade edilmiştir. Örneğin insan öldürme suçu, Birinci Fasl, m.1’de cana kasıt: “*Hiç kimse diğer birisinin canına kasdedemeyeceğine binaen faraza vüzeradan biri tarafından bir çobanın bile **canına kasıt vukuunda o vezir hakkında dahi kisas-ı şer-i icra oluna.***”⁽²⁸⁾

m.2’de katl-i nefis: “**Katl-i nefis maddesinde büyük ve küçük müsavı tutula.**”

Onbirinci Fasl m.2-3’te itlaf şeklinde ifade edilmiştir: (Kutta-i tarikin) **adam itlaf ettiklerine cezı ü yakın hasıl olduğı halde on sene için kürege konula.**”

m.3: “**Adam telef ettikleri halde bittahkik sabit olduktan sonra mesele-i kısısiye icra kılın.**”

1) **Kanunu yürütme yetkisi (padişah ve halk):** Ceza kanununun ahkâm-ı mündericesinin muhafaza ve icrası taraf-ı hümayunumuzdan ve cümle tarafından olunan ahd u misak iktizasınca herkese fariza-i zimmet olmağla... kanunnamenin aslı, cümle kavanînin hâmî-i kavîsi olan Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyede hıfz olunarak nüshâ-ı matbuasını dahi kâffe-i mehâkimde ve Memâlik-i Devlet-i Aliyyemizin meşveret meclislerinde ve sâir iktiza eden yerlerde bulunup (kanunun yayımlanması, herkese duyurulması, Mukaddime’den), kavanin-i müessese yalnız Devlet-i Aliyye memurlarının nezaret ve dikkatlerine münhasır olmayarak hukuk-ı müştereki iktizasınca bilcümle efrad-ı nâsın dahi nezâret-i umûmiyesi tahtında bulunup (Hatime’den).

2) **Can ve mal güvenliği:** Kâffe-i tebaa-i Devlet-i Aliyye bilâ istisna emniyet-i can ve mal ve mahfûziyet-i ırz ve namus, hukuk-ı mefruzasına ezser-i nev nail olmuş...

3) **Kanun önünde eşitlik:** Huzur-ı şer’ ve kanunda ve mevadd-ı hukukiyede herkesin yeksan ü seyyan (eşit) olması...

4) **Hak arama hürriyeti:** Herkes kendi hukukunu bilip ondan vazgeçmemek ve diğer birisi kendi hukukuna tasallut edecek olursa onun def’ini davada muktedir olmak...

5) **Kişi dokunulmazlığı (siyaseten katl yetkisinin kaldırılması):** Şer’an ve kanunen ve alenen ve tahkikât-ı lâzime ve tetkikat-ı mukteziye ile kiraren ve miraren davası görülerek bilâ garaz cünhası ba’dessübut hüküm terettüp etmeksizin... hiç

(26) Heyd, Kanun ve Şeriat, s.651.

(27) Avcı, Türk Hukuk Tarihi, s.636.

(28) 1851 CK Birinci Fasl m.1: “*Hiç kimsenin canına kasdolunmaya ve kasıt vukuunda bizzat etsin veya ettirsın her kim olursa olsun hakkında kisas ve hükm-i şer’i icra oluna.*”

kimsenin canına kast olunmamasına taraf-ı eşref-i Hazret-i Şahaneden ahd ü misak buyurulmuş olduğundan... (Birinci Fasil, m.1)

6) **Kuvvetler ayrılığı:** Hükümet (kamu görevlileri) üç nevi olup *birincisi* hukkam efendiler ki umûr-i şer'îye ve kanuniyyenin emîn ve hâfızlarıdır. *İkincisi* müşîran ve ümerâ-yı askeriyedir ki memleketlerin âsâyış ve istirahatî ve vikâye-i nizâmât-ı mevzuası onların uhdelerine muhavvel ve mufavvazdır ve *üçüncüsü* umûr-ı maliyeye memur muhassıllardır ki emvâl-i mürettebe-i Devlet-i Aliyyenin tahsil ve istifâsı (vergi toplanması) ve vakit ve zamanı ile bu tarafa isrâsı (gönderilmesi) bunların mesâlih-i mahsûsasındandır (Sekizinci Fasil m.1).

7) **Kişî güvenliği:** Ba'de'l-muhakeme sabit olmayınca hiç kimsenin bilâ mucip hapis, tedip ve nefyi katiyen caiz olmaya (On ikinci Fasil, m.2). "*Kadı marifeti olmadan ehl-i örf kimesneyi habsedip incitmeye*" (Kanuni Devri 973/1565 Tarihli Bosna Sancağı Kanunnamesi m.155, akt. Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, VI/471).

B. 1849 Tarihli Eyalet Meclisleri İşkence Talimatnamesi

Eyalet merkezlerinde eyalet meclisi kurulmasını kararlaştıran ve vali, defterdar, kaymakam ve kaza müdürlerinin görevleri yeniden belirleyen Ocak 1849 tarihli Eyalet Meclisleri Talimatnamesi, işkence ve eziyetin şeriatla ve kanunda yasak olduğunu, hiçbir türlüüne müsaade edilmediğini açıkça vurgulanmıştır:

m.57: Şer'an ve kanunen her halde memnu' olan **ışkence, eziyet** ve tazyik keyfiyetleri vuku bulmamasına ale'd-devam meclis dikkat ve nezaret edecektir. O misilli muamele-i nâ-meşrua vukuu takdirinde kimden sudur etmişse meclis muhakeme-i lâzimesinin icrasına memur olduğu cihetle bu bâbda müsamahası takdirinde heyet-i meclise büyük mesuliyet terettüp edecektir.

m.59: Kâffe-i muhakemât ve muhâsebat-ı vakıada ikrar ve itiraf eden erbâb-ı töhmet ve medyuna bir güne cebr ve kerh vuku bulmayarak ikrar eylediklerini o bâbda tanzim olunacak mazbatalar zîrlerini kendileriyle tahrir, imza ve temhir edeceklerdir. Ve bunlardan elinde yazısı olmayanlar keyfiyet-i ikrarların nasıl yazıldığını layıkıyla anladıktan sonra fakat temhir edeceklerdir."⁽²⁹⁾

1849 tarihli talimatname, işkence yasağını mevzuat formunda ortaya koyan ilk belgedir. Bununla birlikte sistemde yaşanan aksaklıkları giderebilmek adına valilerin yetkilerini arttıran 28 Kasım 1852 tarihinde bir **ferman** daha yayınlanmıştır: "...ferd-i efrîdeye zulm ü ta'addî vuku bulmayıp hususuyla **ışkence ve eziyet** olunmamasına dikkatle bi'l-farz vuku bulduğu halde mütecâsir olanların müstahak-ı itâb olması..."⁽³⁰⁾

⁽²⁹⁾ Musa Çadırcı, Osmanlı Türkiye'si Yönetiminde Yenilikler (1826-1856) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü Doçentlik Tezi, 1979, s.190.

⁽³⁰⁾ BOA, C.DH., 145/7221 akt. İbrahim Özgül-Nazım Kartal, Osmanlıda Yerel Yönetim-

C. 1851 Kanun-ı Cedid:

Üç fasıl ve 43 maddeden oluşan Kanun-ı Cedid, İslâm hukukuna dayanması açısından 1840 Ceza Kanununa benzemekle birlikte,⁽³¹⁾ kolluğa karşı gelmek, sarhoşluk, kumar, kız kaçırma, sahtecilik, kalpazanlık gibi suçlar ve pranga, 3-79 aded değnek ve memuriyetten tard cezaları eklenmiştir.⁽³²⁾

lerin Gelişimi ve Yerel Yönetim Metinleri, İstanbul Hiperlink Yayınları, 2019, s.229.

1849 tarihli bir belgede, Kayseri’de meydana gelen, ölüm ve yaralama olaylarının da vuku bulduğu bir posta aracının soyulması olayında yakalanan şüpheliler işkence ile sorgulanmışlardır. Daha sonra bu kişilerin suçsuz olduğu ortaya çıkmış, işkenceye maruz kalan kişiler yaşanan durumu İstanbul’a şikâyet etmişlerdir. Meclis-i Vâlâ, işkenceyi uygulayan kişilerin yargılanması gerektiğini, bununla birlikte her ne kadar sorguya katılmasa da bu işkenceyi gerçekleştiren memurların amiri olması hasebiyle kaymakam hakkında da yargılama yapılması gerektiği belirtilmiştir. BOA, A.}MKT. MVL, 18/71 akt. Kalkan, İbrahim Halil, Torture, Law, and Politics in the Late Ottoman Empire (1840-1918) (New York: New York University / Yurtdışı Enstitü / Ortadoğu ve İslam Ülkeleri İktisat Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2015, s.125.

1858 CK m.103: “Mehâkim ve mecâlis erbâbından ve sâir memurîn-i devletten biri, müttehem olan eşhasa cürümlerini söyletmek için **eziyet ve işkence** etmeyi hüküm veyahut icrâ ederse, muvakkaten kalebentlik ve müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet cezalarıyla mücâzât olunur. Ve bunu maiyet memurları mâ-fevkinde bulunan amirlerinin emriyle yapmış ise bu cezalar bu emri veren kimse hakkında icra kılınır. Ve işkence olunan şahıs bundan müteessiren fevt olur (ölür) veyahut eziyetten dolayı azasından birine bir güne zarar ve noksan isabet eylerse, buna cüret eden memur hakkında kâtil yahut cârih cezası dahi icrâ edilir.” Ahmed Ziya maddedeki “müttehem” ifadesinin maznun anlamında olduğunu belirtir. Usul-i Muhakemat-ı Cezaîyye Kanunu’na göre müttehem olabilmek için heyet-i ithamiye tarafından ithamına karar verilmesi gerektiğini ancak ceza kanunun vaz’ edildiği tarihte heyet-i ithamiyenin de usul-i ithamın da bulunmadığını bu sebeple bazı maddelerde bu ifadenin maznun anlamıyla kullanıldığını söyler. Ahmed Ziya, Mufasssal Kanun-ı Ceza ve Teferruatı Şerhi, s.306.

1876 tarihli Kanun-ı Esasî’nin 40 ve 41. maddelerinde yer alan “Her memuriyetin vezaîfî, nizamı mahsus ile tayin olunacağından her memur kendi vazifesi dairesinde mesuldür. Memurun âmirine hürmet ve riayeti lâzımeden ise de itaati kanunun tayin ettiği daireye mahsustur. Hilâfî kanun olan umurda amire itaat mesuliyetten kurtulmağa medar olamaz.” ifadeleri, kanuna aykırı olan emrin, memurun eylemini hukuka uygun hâle getirmeyeceğini gösterir. Mehmed Reşad, Kanun-ı Esasî’nin mezkûr maddelerin atfı yapmış, memur, amirine hürmet ve riayetle mükellef ise de bu itaatlerinin kanunun tayin ettiği daireye mahsus olduğunu söylemiştir. Amir tarafından şer’î, kanun ve usule aykırı olarak verilen emrin “bilâ-muhâlefet ve mücerred amire itaate mebni kabul ve icra” etmelerinin kendilerini sorumluluktan kurtaramayacağını belirtmiştir. Bu sebeple Kanun-ı Esasî’nin düzenlemesinden hareketle amirin de memurun da cezalandırılması gerekir. Bu açıdan düzenleme hatalıdır. Bu durum, İslam hukukunun sistematiğine de klasik dönem Osmanlı hukukunun yaklaşımına da aykırıdır. İslam hukukunda her ne kadar amire itaat emredilmişse de bu meşru sınırlar dahilindeki emirlerdir. Emrin hukuka uygun olup olmadığı araştırılır, yalnız şeriata uygun emirler uygulanabilir. Bunun dışındaki emirler durumu hukuka uygun hâle getirmez. Musa Baysal, Osmanlı Muhakeme Hukukunda İşkence Yasağı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank.2024, s.114.

(31) Kanunda çeşitli maddelerde kısas cezasından açıkça bahsedilirken, kazif ve sarhoşluk suçları ile ilgili olarak da *Şer’i hadde* atfı yapılmıştır.

(32) Taner, s.230.

Kanunun başlangıç kısmında ceza hükümlerinin, zamanla elde edilen tecrübeler, bazı hükümlerin genel asayişle ilgisinin olmadığı anlaşılmaması, yine bazı hükümlerin genel asayiş sağlama için eklenmesinin zorunlu bulunması, medeniyetin ilerlemesi sebepleri ile değiştirilmesinin tabii olduğu açıklanmaktadır.

1) Değişmeyecek hukuki değerler (ceza normları ile korunan hukuki yararlar): 1851 CK Mukaddimesinde can ve mal güvenliği ile insan onurunun değişmeyecek hukuki değerler olduğu belirtilmektedir. “emniyet-i can ve mal, mahfûziyet-i ırz ve namus... esas-ı adîmül-indiras şer-i şerif üzerine mebni olarak tegallubât-ı dehriye ile kabil-i tagayyür ve tezelsül olamayacağı derkârdır.”

2) Kanun değişiklikleri: Bunlar dışındaki hususlarda ceza kanunları değiştirilebilir, daha önce suç olarak tanımlanmamış fiiller suç olarak tanımlanabilir, mevcut suçların cezaları ağırlaştırılabilir, hafifletilebilir, uygulanma şartları yeniden belirlenebilir. “*bunlara müteferri olup... vaz’ ve tesis buyurulmuş olan kavânin-i cezaîyenin havâdisât-ı kevnîye tatbikan ve mizac-ı mülk ve millete tevfikân vakit bevakit tahfif ve teşdid, teshil ve tatbik, tevsî ve taklîl ile tadilî icap edeceği kazâyâyı müsellemeden olmak... vücûda gelen bazı hadîsenin asıl cezası nâ-mevcut ve cezası mevcut olan bazı hâdis-e uhuranın dahi tegallubât-ı dehriyenin mümanaâtıyla icrâ-i cezasında teassür ve belki teazzür nümud olduğundan ledel iktiza tahdiş-i ezhan ve efkar ve usûl-ı hâliye ve kevnîye sarf-ı im’ân ve inzâr olunarak bu hususlara dair halen ve istikbalen kesb-i teassür ve teazzür etmeyerek...*”⁽³³⁾

3) Suç tiplerinin korunan hukuki yararlar göre düzenlenmesi: Faslı can ve faslı ırz ve namus ve faslı mal olan esasa müteferri olmak (can, onur ve mal) üzere üç fasla hasren maddeleri bit-tefrik zîr-i fusûle terkim ve tanzim olunup...

4) Kadınlara pozitif ayrımcılık: İnsan öldürmeye yardım eden kadın ve cariye, kadın hapisanesinde hapsedilir. “Muîn-i kâtil nisadan ise taife-i nisaya mahsus mahbesde ıslah-ı nefis edinceye kadar hapis... (Birinci Fasil m.15). “Cariye dahi müddeti mezkûre için nisâyâ mahsus mahbesde hapsedtirilmek (Üçüncü Fasil, m.19).

5) Ceza hukuku yaptırımlarının bireyselleştirilmesi: Tazir, herkesin hâl ve şanına göre olduğundan a)fail ulemâ-ı fihamdan ve sâdât-ı kiramdan ve zî-rûtbe zevattan ise Meclis-i Vâlâ’ya celp ile tazir kılınır. b)Evsat-ı nâs ve ehli sûk olanlar iktizasına göre ihzar, hapis ve nefy olunur, c)Âhâd-ı nâs makûlesi kezalik ihzar, hapis ve nefyden başka vech-i şer’i üzere üçten yetmiş dokuz adede kadar değnek darbı ile te’dip kılınır.”

6) Suçta itiyadın şartları: İki defa mahkûmiyetten sonra tekrar suç işleyen itiyadi suçlu sayılır. “Edepsiz ve kumarbazlar bir iki defaya kadar tutulursa haklarında tazir-i

⁽³³⁾ Alman Anayasasının insan onuru dokunulmazdır hükmünü anlatıyoruz, Amerikan Anayasasının ceza muhakemesi güvencelerini anayasal seviyeye çıkartmasından söz ediyoruz, ceza kanunun toplum gerçekleri, ihtiyaçlar ve siyasetten beslendiğini söylüyoruz ama bunları kendi köklerimizden anlatacak yerde hep Batı örnekleri üzerinden anlatıyoruz.

mezkur icra olunup ondan sonra fezahat-i mezkureyi ihtiyar eylerse ısrar demek olacağından o veçhile ısrarı takdirinde kendisinde nedamet ve tevbe-i sahiha hasıl oluncaya kadar Dersaadet'te ise küreğe; taşrada ise prangaya vaz olunur." (İkinci Fasıl m.5).

7) **Vergi borcu için hapis ile tazyik:** "Herkes kuvvet-i maliye ve kemiyet-i emlakine göre tayin olunacak vergisini vakt ü zamanıyla vermesi lâzıme-i zimmeti olmağla bu hususta muhalefeti vukuunda ahz ve **hapis ile icbar** olunur." (Üçüncü Fasıl, m.7).

8) **Para cezası alma yasağı:** "Cerime maddesi külliyyen memnu olduğundan... (Üçüncü Fasıl, m.10).

9) **Hapsin evde infazı:** "Alelittlak mahpus olanlardan ağır hasta olanların kavî kefile raptı ile bür'i tam edinceye (iyileşinceye) kadar hanelerinde ikamet ve tedavi eylemelerine ruhsat verilip eyyam-ı hastalıkları müddet-i muayyene-i mahbusiyetlerine mahsup oluna... (Üçüncü Fasıl, m.16).

10) **Müddetsiz hüküm (tahliye için gönüllü denetimli serbestlik elemanı temini):** "Şerîr makûlesinden yani bazı cihetle uygunsuzlukları tebeyyün ederek kendisinden emniyet-i ahali meslûb olduğu halde tedip ve terbiyeleri iltimas olanlar şahsına göre bir sene müddetle nefy, tağrib ve prangabent olunup eğerçi bu misillû eşhas müddet-i merkûme içinde ıslah-ı nefis edip kendisinden emniyet hasıl ettirterek ahaliden kefil verebilirse sebili tahliye ve bu suretle salâhı zahir olmadığı takdirde salâh hali zahir oluncaya kadar müddeti temdid kılın." (Üçüncü Fasıl, m.13).

11) **Kamu davasının, adı konulmadan⁽³⁴⁾ kurum olarak düzenlenmesi:** "Mûcib-i kıyas olup sonradan bazı veresinin af yahut sulh ile deyne ve mala munkalip olan ve mucibi ibtida diyet bulunan madde-i katlin iktizası şer'iyyesi icra olunduktan sonra Dersaadet'te ise fail, katil derecesine göre bir seneden beş seneye kadar küreğe ve taşrada ise bulunduğu yerin mensup olduğu şehir-i muazzam neresi ise onda prangaya konularak süflî hizmetlerde kullanılır."

12) **Masumiyet karinesi:** Yakalama ve tutuklamada "zabitan-ı askeriye ve neferat ve kavas ve sair umur-ı zabtiye ve rabtiye memurlarının" şüpheliyi dövmeleri veya

(34) 1879 Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu m.1'e göre ceza davası kamu davası olarak açılır, davayı da sadece kanunun belirlediği memurlar açabilir. Kıyas talebi ve tazminat davası şahsi dava olarak suçtan zarar görenlerin takdirinde, soruşturma yapma ve ceza dava açma yetkisi müddeiumumidedir. 1879 UMCK m.20.

Allah hakkına bugün kamu hakkı denilmektedir. Tazirde bazen kul yani şahıs hakkı da bulunur. Bir kimse hakkında cinayet ve cünhada bulunmadığı halde münkerâtan bir şey irtikâp eden şahsın taziri, sırf hukuk-ı sultandandır (kamu otoritesinin yetkisindedir). Adâb-ı umumiyyeye muhalif hâl ve harekette bulunmak ve töhmet mevzilerinde gezmeyi itiyat edinmek bu kabildendir. Bu misalli tedip devlete aittir. Ama bir kimseye sövme, dövme, yaralama ve öldürmeden dolayı lazım gelen tazir şahsi haklardan sayılır ki; bunda dahi hukuk-ı saltanat-ı seniyye varittir (kamu otoritesi hakkı vardır). Manastırlı, Şerh-i Mi'yar-ı adalet, s.123.

kötü söz söylemeleri yasaklanmış, yakalananların hiçbir şey yapılmaksızın zabıtaya (kolluğa) teslim edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Masumiyet karinesinin bir gereği olarak şüpheli hakkında bir yargılama yapılmadan cezalandırılmayacaktır (1851 CK İkinci Fasl m.4).

D. 1858 Ceza Kanunnamesi

28 Zilhicce 1274 / 9 Ağustos 1858 tarihinde yayınlanan ve Ceza Kanunname-i Hümayunu 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu esas alınarak hazırlanmış karma bir kanundur.⁽³⁵⁾ Kanunda İslam Hukukundan gelen hükümler (m.1, 9, 171, 172, 177, 180, 181, 182, 183, 185, 192 ve 206 zeyli) de bulunmaktadır.⁽³⁶⁾ Yani esasları Fransa'dan alınan ve çok büyük değişiklik ve ilavelerin yapılmış olan bir kanundur.⁽³⁷⁾ 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu, Osmanlı Devleti'nin kendi medeniyet dairesinden başka bir medeniyet dairesine doğru attığı adımların en önemlilerinden biri sayılabilir.⁽³⁸⁾

1858 CK, hukuk terimlerinde anlam kayması bakımından da örnek oluşturmaktadır. “Cinayet” kelimesi kişilere karşı suçlar ve haksız fiiller (insan öldürme ve yaralama) için kullanılırken 1858 CK'da “cinayet”, 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'ndaki “crime” teriminin karşılığı olarak “ağır suç” anlamında kullanılmış, böylece terim, İslam hukukundaki anlamını yitirmiştir.⁽³⁹⁾

Ülkemizin batı hukuk anlayışına intibakında 1858 Ceza Kanunu bir öncülük yapmış ve yıllar sonra gerçekleşecek olan lâik Türk hukuku devrimini hazırlamış, Batı stilinde hukuk eserlerinin yazılmasını tahrik etmiştir. Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'nin kurulmasından sonra ceza hukuku dersini okutan Celâl Paşa ve Mehmet Aziz Beyler, bugün bile kullandığımız terimlerin pek çoğunu tespit etmiş ve Garraud'u iktibas suretiyle ilk derli toplu eserleri vermişlerdir.”⁽⁴⁰⁾

Kamu (hukuk-ı umumîyye) davası: Şâhıs aleyhinde vuku bulan cerâimin asayiş-i umûmîyi ihlal eylemesi ciheti de devlete ait... (m.1), *şahsi dava:* Hukuk-ı şahsiye davası (m.171).⁽⁴¹⁾

⁽³⁵⁾ 1855 Men-i İrtikâp Nizamnamesi'nin bazı bölümleri düzeltmelerle bu kanuna alınmıştır. Ayrıca 1840 ve 1851 ceza kanunları da bu kanunun kaynakları arasındadır. Gayretli, s.140.

⁽³⁶⁾ Gökçen, Tanzimat Devri Ceza Kanunları, s.27.

⁽³⁷⁾ Şentop, Mustafa, Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku, İst.2004, s.89.

⁽³⁸⁾ Senem Öner, “Çeviri Yoluyla Kanun Yapmak: 1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'nun 1810 Tarihli Fransız Ceza Kanunu'ndan Çevrilmesi” Yıldız teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İst.2013, s.94.

⁽³⁹⁾ Gökçen, s.5.

⁽⁴⁰⁾ Dönmezer-Erman, I/127, dn.123.

⁽⁴¹⁾ Önce ceza davası sonuçlandırılır, sonra şahsi davaya bakılır. 1879 UMCK m.3. Şahsi davadan vazgeçmek ceza davasını etkilemez. 1879 UMCK m.4.

Suçların uygulanacak yaptırımın ağırlığına göre tasnifi: Cinayet, mücâzât-ı terhibiyyeyi istilzam eden ef'âldir (ağır suçlardır. m.3). Cinayet fıkıhta kişilere karşı suçlar anlamındayken burada terim olarak klasik fıkıhtan ayrılma söz konusudur. Cünha, mücazat-ı tedbiyyeyi müstelzim olan efâldir (orta ağırlıktaki suçlardır, m.4). Kabahat muamele-i tekdiriyyeyi istilzam eden ef'âl ve harekâtıdır (hafif suçlardır. m.5). 765 sayılı TCK'da cürüm-kabahat ayrımı vardı, 5237 sayılı TCK'da kabahatlerin bir kısmı suç hâline getirildi, bazıları da idare yaptırım hukukuna aktarıldı.

Mükerirlerin cezası ağırlaştırılır (m.8).

Ceza mahkumiyeti, tazminat talebine engel değildir (m.9).

Ceza-yı nakdi, hapis ve tazyikle infaz olunur (m.11).

Zaptiye nezareti (m.13-14).

Ceza normlarının yürürlük zamanı (m.15). Kanun, 2 Haziran 1872 tarihinde: *“bir kanun veya nizamın hükmü makabline şamil olamaz, fakat muhaffif-i ceza olan ahkâm-ı kanuniye bundan müstesnadır”* denilerek lehe kanunun geriye yürüyeceği belirtilmiştir. Bir mahkeme kararında bu husus şöyle ifade edilmiştir: *“umûr-ı cezâiyyede muhaffif-i cezâ olan mevâddın geçmişe şümülü olacağı kavâid-i külliye iktizasından bulunmasına nazaran... 20 Z 1305/16.08.1304/1888.”* İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil, Hüküm No:300.

Müşterek fail, müstakil fail gibi cezalandırılır (m.45).

Sabıkalı ve şakavet-i müstemirre (itiyadi eşkıyalık) m.62 zeyli.

Eşkiya ve haydut cemiyeti... şirket-i fesadiyye (suç örgütü, m.63), örgüte yataklık (m.63 zeyli)

Eşkiya: Dağlarda ve kırlarda silahlı halde gezerek rasgeldikleri yolcuları tutup soymak fazihasını irtikâp eden eşhas ki kutta-i tarik tesmiye olunur (m.62 zeyli),

İşkence ve eziyet (m.103),

İşlenen suçlardan dolayı iki hak doğar: bunlardan biri kamu hakkı, diğeri kişi hakkıdır. Kamu hakkının yerine getirilmesi egemenliğin gereğidir ve Devlete aittir; kişi hukuku ise iki çeşittir: biri işlenen herhangi bir suçtan dolayı mal ve canında zarar gören kişilerin fiilen gördükleri zararı talep hakkı; diğeri ise, şer>in mağdura hak olarak tanıdığı hallerde kısas ve diyet istemek haklarıdır. Devletin cezalandırması, mağdurun kişi hakkına halel vermez ve binaenaleyh nizamiye mahkemesi huzurunda yargılandıktan sonra maktulün veresesine kısas davasında bulunup bulunmayacakları sorulur; bulunacaklarsa bu husus, bulunmayacaklarsa feragatleri tespit ve evraka raptolunarak şer>ie mahkemesine gönderilir (m.171). Veresenin dâvası üzerine katilin şer>an kısasına hükmolunduğu halde, nizamiye mahkemesince meselâ kürek veya sair bir ceza verilmiş ise, hükmü şer>i gereğince kısas icra olunur. Aynı suretle nizamiye mahkemesi idama hükmeyletiği halde verese maktulü afeder ve diyetle ilişkin hükm-i şer>i lâhik olursa dahi, nizamiye mahkemesinin idam hükmü infaz olunur. Kanunun 172. maddesi de uygulanır. Reşat, s.8-9; Halit Rifat, s.8.

Ölüm cezası: Kanunen idam (m.170),

Muin-i katil (öldürmeye yardım eden m.175),

Diyet-i şer'iyyesi (gurre, çocuk düşürme tazminatı, m.192),

Irza geçme (ağır cinsel saldırı, m.198).

1858 CK'da hürriyeti bağlayıcı cezalar: kürek, kalebentlik, hapis ve nefydir.⁽⁴²⁾

Zaptiye nezareti idam cezası, rütbe ve memuriyetten mahrumiyet vb. terimler de 1858 ceza kanununda ilk olarak yer almış ve halen kullanılan terimlerdir.

İslam hukukunda tazir cezaları arasında ceza-yı nakdi vardır. 1851 CK'da cerime, 1858 CK'da ceza-yı nakdi (para cezası),

1858 CK: m.143: Kalpazanlık, m.148: sahtekarlık, m.163: kundakçı, m.168: taammüden katl, m.192: kasden ıskat-ı cenin,

m.182: hataen itlaf-ı nefis (taksirle öldürme), m.183: hataen cerh veya darb, m.186: muaf (hukuka uygunluk sebebi olduğu için ceza ve tazminat sorumluluğu yok), m.188: mazur (özel haksız tahrik sebebiyle ceza indirilmiş ceza sorumluluğu),

m.198/zeyl: tasaddi (teşebbüs anlamında), m.230/zeyl: tasaddi (sirkate teşebbüs anlamında),

m.231-233: dolandırıcılık,

m.234: emniyeti suistimal, m.244: iza-i mal (mala zarar verme, zayi etme),

gece, güneşin batmasından bir saat sonra başlayan zaman dilimi (6 Rebiulevvel 1290/20 Mayıs 1284 tarihli tezkire-i samiye)

Müessir fiil: Osmanlı devri fıkıh klasiklerinin tercümelerinde insan öldürme suçu ile ilgili olarak kullanılan müessir fiil terimi,⁽⁴³⁾ 1858 CK m.177 (4 Haziran 1911 değişik): "*Bir uzvun kat' veya kesrini, amelden sukutunu veya diğer daimî maluliyeti inta' eyleyecek surette darp veya cerhe veya ağır bir müessir fiile kasden cüret eyleyen kimse masarifi-i cerrahiyesi istifa olunmasıyla* (tedavi giderleri alınmakla) *beraber muvakkaten küreğe konulur. Mezkûr fiiller taammüden işlenmişse kürek cezası 6 seneden az olamaz.*" Müessir fiil kavramı yaralama anlamında 765 sayılı TCK ve uygulandığı dönemin modern ve İslam hukuku eserlerinde (Dağcı, Şamil, İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller, Ank.1996) de kullanılmış, 5237 sayılı

⁽⁴²⁾ Dönmezer-Erman, II/684, No:1506.

⁽⁴³⁾ "*Katl, ruhun izhakında müessir olan fiildir.*" Molla Hüsrev, II/88, Dürer ve Gurer Tercümesi, I/389.

"Katl, cesetten ruhu izale ve izhak eden müessir fiildir." Mi'yar-ı Adalet, m.5.

"Katl, cesedden ruhu izhak ve izale eden müessir bir fiildir. Başka bir tarife göre katl, hayatın fevt olmasında âdeten müessir olan fiilin ismidir. Bilmen, III, No:99.

TCK m.86vd. “yaralama” terimi tercih edilmiştir. Ancak yürürlükteki kanunlarda bu suç tipi için müessir fiil teriminin kullanılmaya deva ettiği görülmektedir.⁽⁴⁴⁾

E. 1879 Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu

Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu, 1808 yılında hazırlanıp 1811-1956 yılları arasında Fransa’da yürürlükte olan ceza muhakemesi kanununun tercümesi mahiyetindedir. Bu kanunda modern ceza muhakemesi kanunlarına egemen olan iş birliği sistemi benimsenmiş, ilk defa soruşturma ve kovuşturma evreleri belirgin biçimde ayrılmış; savcılık, sorgu hâkimliği, kanun yolları gibi temel kurumlar oluşturulmuş; ceza mahkemelerinin yargılama usulleri ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

Kanun nizamiye mahkemelerinde uygulanacak muhakeme usulünü göstermektedir. İslâm hukukunun ta’zîr kısmına giren cezaî hükümlerin tespiti ile kadı mahkemelerinin yanında mezâlim divanlarının kurulmasında ve burada uygulanacak usul kurallarının belirlenmesinde idareye yetki tanındığı için, Tanzimat sonrası kurulan nizâmiye mahkemelerinde geçerli olmak üzere yabancı kökenli bir usul kanununun iktibası, İslâm hukukuna aykırı görülmemiştir. 487 maddeden oluşan bu kanun, bir giriş (m.1-7) ve iki kitaptan oluşur. Birinci kitapta adli kolluk ve onun memurlarına (m.8-131), ikinci kitapta ise (m.132-487) muhakemeye ilişkin hükümler bulunmaktadır. Bu kanun 50 yıl yürürlükte kalmış ve 1929 yılında 1412 sayılı CMUK yürürlüğe girinceye kadar uygulanmıştır.⁽⁴⁵⁾

Suçüstü hali: İcra olunmakta veya henüz icra olunmuş olan cürüm, cürm-i meşhuttur. Velvele-i nas üzerine tutulan veya cürmün irtikâbını müteakiben onun faili veya şeriki olduğunu müeyyid olan eşya, esliha, edevat ve evrak ile derdest edilen eşhasın mürtekip oldukları ceraim dahi cürm-i meşhut kabilinden addolunur. 1879 UMCK m.30.⁽⁴⁶⁾

Sorgu hakimi (mustantık, 1879 UMCK m.50), sorgu (istintak, m.89), *şikayet* m.58vd. *müşteki* m.60, *sorgu tutanağı* (isticvapname, m.71), *celp*, *ihzar*, *muvaakat ve gayri muvaakat tevkiף müzekkereleri* (m.86vd.), *teminat* (nakden kefalet, m.116), *ilk derece* (bidayet) *mahkemeleri* (m.132vd.), *kesin hüküm* (hüküm-i kat’i, m.153), *istinaףı dava* (m.157), *malen sorumlu* (mesul bi’l-mal, m.178), *tercüman* (m.286), *berat* (töhmekten tebrî-i zimmet) *kararı* m.292, *adem-i mesuliyet kararı* (m.298), *mazuriyet kararı* (m.301), *iade-i muhakeme* (yargılamanın yenilenmesi, m.349vd. *hüküm-i gıyabi* m.371vd. *cezaevi* (hapishane m.448), *hükümlü* (mahbus m.458),

⁽⁴⁴⁾ Gökhan Yaşar Duran, “Askerî Ceza Hukukunda Asta Müessir Fiil Suçu (AsCK m.117)” *TBB Dergisi* 2014 (113), s.217vd.

⁽⁴⁵⁾ Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2024), s.648.

⁽⁴⁶⁾ “*Suçüstü, işlenmekte olan, henüz işlenmiş olan fiil ile fiilin işlenmesinden hemen sonra kolluk, suçtan zarar gören veya başkaları tarafından takip edilerek yakalanan kişinin işlediği suçu ve fiilin pek az önce işlendiğini gösteren eşya veya delille yakalanan kimsenin işlediği suçu ifade eder.*” (5271 sayılı CMK m.2/1-j).

tutukevi (tevkifhane m.449, tutuklu (mevkuf, m.458), yasaklanmış hakların geri verilmesi (hukuk-ı memnuanın iadesi, m.463), ceza zamanaşımı (mürur-ı zaman m.479), şahsi haklarda zaman aşımı (m.486).

Hukuk-ı umumiye (kamu) davası (m.2, 3, 178, 482), maznun-ı aleyh (sanık, m.2vb.), müttehem (şüpheli, m.5vb.), Emniyet-i Devlet-i Aliyye (devlet güvenliği, m.5), meskûkat-ı rayice (m.5), iştirak (m.6), tebea-i ecnebiye (yabancı, m.6), tebea-yı Devlet-i Aliyye (vatandaş, m.7), taharri (araştırma, m.8), zabıta-i adliyye (adli kolluk, m.8), şehremini (belediye başkanı, m.10), muamelât-ı lazime (gerekli işlemler, m.10), özr-i makbul (geçerli sebep, m.12), mani-i meşru (meşru engel, m.14), bidayet (ilk derece) mahkemesi, m.15vb.), müdde-i umumilik (savcılık, m.15vb.), meş'ul bil-mal (mâlen sorumlu m.19vd), derdest (m.22), ikametgah-ı ahir (son ikametgâh, m.22), reis-i mahkeme (mahkeme başkanı, m.24), emniyet-i umumi (genel güvenlik, m.27), efrad-ı nasın can ve malı aleyhinde suikast (hayata ve malvarlığına karşı işlenen suçlar, m.27), vekil-i mahsus (özel vekil, m.28vd), mücazat-ı terhibiye (korkutucu cezalar, m.101), istinkaf (çekinme, m.32), sübut-ı töhmet (suçun ispatlanması m.34vb.), beraet-i zimmet (berat, m.118vb.), ihzar müzekkeresi (m.37 vb.), cürm-i meşhud (suçüstü m.38vb.), bigarazane (tarafsızlık, m.41), vicdan-ı sahih (m.41), bila tehir (geciktirmeden, m.48), ifa-yı memuriyet (görev yapmak, m.50), zabıta-i adliyyeye müteferri (adli kolluk yetkisinde olan hususlar m.52), gaybubet (yokluk, m.53vb.), muvakkat tevkif (sürelî tutuklama) müzekkeresi, m.56), ihzar müzekkeresi (m.56), dava masarifi (yargılama giderleri, m.61vb.), hitam-ı murafa (duruşmanın bitmesi, m.62vb.), bila tahlif (yeminsiz, m.74), istişhat (şahit gösterme, m.75vb.), celp (zorla getirme, m.86), tahliye-i sebil (salıverme, m.108), mekfûlünleh (kefil olunan kimse, m.117), adem-i mesuliyet (sorumsuzluk, m.117), men-i muhakeme (m.117vb.), muamelat-ı tahkikiye (m.122vb.), mücazat-ı tedibiye (m.125), mücazat-ı terhibiye (m.128), hukuk-ı şahsiye (şahsi haklar, m.130vb.), kabil-i istinaf (m.132vb.), ahval-i mübrem (önlenebilir haller, m.136), tebliğname (m.141vb.), med'uv (davet edilmiş, m.141), edille-i tahririye (m.144vb.), tahlif (yemin, m.145vb.), a'zâr-ı meşrua (geçerli özürler, m.148), infazın taliki (ertelenmesi, m.157), hükm-i gıyabi (gıyabi hüküm, m.168), makbulüş-şahade (tanıklığı kabul edilen, m.174), tebriye-i zimmet (beraet, m.188), rey vermek (görüş açıklamak, m.200), mazeret-i sahiha (geçerli mazeret, m.259), ithamname (iddianame, m.261), tedabir-i ihtiyatiye (ihtiyati tedbirler, m.267), mücazat-ı kanuniye (m.299), adem-i salahiyet (yetkisizlik, m.322), temyiz istidası (dilekçesi, m.327), ilam-ı menkuz (bozulmuş hüküm, m.335), tahkikat-ı cedide (yeni soruşturma m.337), zi-medhal (davaya katılmış olanlar, m.352), istintak (sorgu, m.351), şahadet-i kazibe (yalan tanıklık, m.350), ecvibe-i tahririye (yazılı cevaplar, m.383), muamele-i tahsiniye (iyi muamele, m.404), muamele-i takbihiye (kötü muamele, m.404), müşateme (karşılıklı hakaret m.405), tedkik-i hüviyet (kimlik tespiti, m.410), mücazat-ı munzama (m.410), esbab-ı fevkalade (olağanüstü sebepler, m.413), ma bihi'l-itham (suçlandığı şey, m.415), nakl-i dava (m.435), iade-i

hukuk-ı memnua (yasaklanmış hakların geri verilmesi, m.464), hukuk-ı medeniden ıskat (hak yoksunlukları, m.464), is'af-ı istida (talebin yerine getirilmesi, m.468), müddet-i istinafiye (istinaf süresi, m.480), hacz-i emval (m.484)

F. Kanun Taslakları

Ömer Hilmi tarafından yazılmış olan İthafü'l-ahlaf fi Ahkami'l-evkaf adlı eser, vakıf mevzuatı ve deyimleri açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Vakıflar hukukunu en açık biçimde açıklayan, detaylarıyla anlatan Mecelle üslubuyla yazılmış, bölümler ve fasıllara ayrılarak maddeler hâlinde oluşturulmuş bir kaynak kitap niteliğindedir.⁽⁴⁷⁾ Evkâf-ı Hümâyun Müsteşarlığı yapmış olması sebebiyle Mecelle'nin konu edinmediği vakıf hukukunun düzenlenmesini bir ihtiyaç olarak görmüş ve bu kitabını yazmıştır. Her ne kadar esir kanun olarak yürürlüğe girmemişse de uygulanmakta olan vakıf hükümlerini bir araya getirip kaynak kitap hüviyetini barındırdığı için vakıf hukukuna ait İslâm dünyasındaki ilk kanun metni gibi kabul edilmesi mümkündür. Kitabın Fransızcaya (C. G. Stavrides ve Simon Dahdah, Lois Régissant les Propriétés dédiées (Awkaf), Marsilya, 1895) ve Kıbrıs'ta İngiliz hâkimleri tarafından mahkemelerde kullanılmak üzere de İngilizceye yapılmış çevirileri (Ömer Hilmi Efendi, A Gift to Posterity on the Laws of Evqaf, İng. trc.: C. R. Tyser ve D. G. Demetriades, 2. Bası, gözden geçiren: Sir Charles Tyser ve Ahmed Faik Efendi, Kıbrıs: Government Printing Office, Nicosia, 1922) de bulunmaktadır.

İslam ceza hukukunun tazir cezaları dışında kalan ve Şer'iyye mahkemelerinin yetki alanına giren ceza hukuku konularını ele alan Ömer Hilmi Efendi'ye ait Mi'yar-ı Adalet isimli eser, her ne kadar kanun olarak yürürlüğe girmemişse de mahkemelerde esas alınmış bir eser olarak dikkat çekicidir.⁽⁴⁸⁾

SONUÇ

Kavram bilgisi ve terminoloji, hukukun ve diğer bilim dallarının temelini oluşturan önemli unsurlardır. Hukuki düşüncenin isabetli ve doğru olabilmesi, kavramların doğru kullanılmasıyla mümkündür. Kavram hâkimiyeti, hukuki olayların ve meselelerin anlaşılması ve çözümünde hayati bir öneme sahiptir. Bu, hukuki terimlerin öğrenilmesinin ne kadar gerekli olduğunu ortaya koyar. Hukuk ve diğer bilim dallarına ait terminoloji, bir ilmin özel dilini oluşturur ve bu özel dili bilmeyen kişi o ilmi tam anlamıyla kavrayamaz. Hukuk dilinin doğru ve eksiksiz kullanılması, meslek erbabı dâhil herkes için önemlidir; çünkü yanlış veya kusurlu dil kullanımı, iletişimde sorunlara ve yanlış anlamalara yol açabilir. Özellikle hukuk

⁽⁴⁷⁾ Ömer Hilmi, İthafü'l-ahlaf fi Ahkami'l-evkaf (Haz. İsmet Sungurbey), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1977.

⁽⁴⁸⁾ Eserin tam metni, şerhi ve ceza hukuku bakımından değeri hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Hilmi, Mi'yar-ı Adalet ve Manastırlı Şerhi. Haz: Mustafa Avcı ve Mansur Karadağ. Ankara: Adalet Yayınevi, 2021.

dili söz konusu olduğunda, dilin hatasız kullanımı daha da kritik hâle gelir. Zira, dildeki kusurlar düşüncelerin doğru aktarılmasını engeller; bu da adaletin sapmasına, toplumsal düzenin bozulmasına ve bireylerin belirsizlik içinde kalmasına neden olabilir. Dil, yorum ve hukuk arasındaki ilişki mutlak ve kopmazdır; terminoloji, hukukun ve hukuki yorumun vazgeçilmez bir parçasıdır.

İslâm hukukçuları, tarih boyunca çeşitli bilim dallarına ait terimleri içeren eserler kaleme almış ve kavramların anlaşılmasının ilmi anlamda yetkinliğe işaret ettiğini belirtmişlerdir. Bu nedenle, terminolojiyi bilmek, alan uzmanlığı için temel bir gerekliliktir ve kişinin hukuki yorum ve muhakeme kabiliyetini artırır.

Osmanlı hukukçuları tercüme ettikleri kitapları genellikle günün ihtiyaçlarına uygun eklemeler yaparak (metni zenginleştirerek) yapmışlar, başka hukuk sistemlerinden aldıkları hükümleri kendi potalarında eritmişlerdir.

KAYNAKLAR

73 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 197. Haz. Yunus Kırayit. İç. “73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi.” Yüksek Lisans Tezi. Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 2017.

Ahmed Ziya. Mufasssal Ameli ve Nazari Kanun-ı Ceza ve Teferruatı Şerhi, İstanbul, 1338-41.

Arsebük, Esat. “Türkiye’de Medeni Hukukun İnkişaf Safhaları.” *AHFD* 1, no. 1 (1943): 7-19.

Avcı, Mustafa, Türk Hukuk Tarihi, Ankara: Adalet Yayınevi 2024.

Aydemir, İbrahim Ahmet. “Türk Hukuk Dili Üzerine Araştırmalar I.” *Belleten* 58, no.2 (2010): 19-36.

Baysal, Musa. “Osmanlı Muhakeme Hukukunda İşkence Yasağı.” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024.

Bilmen, Ö. Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Neşriyat, 1974.

Bursalı, Osman Safa. “Fıkıhın Türkçesi: Bir Mecmua İçinde Klasik Dönem Osmanlı Yargılama ve Ceza Hukukuna Dair Kısmi Bir Çeviri.” *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12, no. 1 (2024): 377-428.

Çadırcı, Musa. “Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler (1826-1856).” Doçentlik Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü, 1979.

Dönmezer, Sulhi ve Sahir Erman. *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1994.

Duran, Gökhan Yaşar. “Askerî Ceza Hukukunda Asta Müessir Fiil Suçu (AsCK m.117).” *TBB Dergisi*, no. 113 (2014): 217-282.

Gayretli, Mehmet. *Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2008.

Gözler, Kemal. *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2024.

Halim Öznurhan. “İstilah.” İç. *DİA*, Ek-1:575-576. İstanbul: TDV Yayınları, 2020)

Halit Rifat. *Külliyat-ı Şerh-i-Ceza*. İstanbul: 1312.

İbn Haldun. *Terceme-i Mukaddime-i İbn Haldun I-II*. çev. Pîrîzâde Mehmed Sâhib. İstanbul: Takvimhâne-i Âmire, 1859.

İçel, Kayıhan. *Suçların İçtimatı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1972.

İçel, Kayıhan. *Ceza Hukukunda Taksirden Doğan Subjektif Sorumluluk*. İstanbul: İstanbul Üniveritesi Yayınları, 1967.

Kalkan, İbrahim Halil. “Torture, Law and Politics in the Late Ottoman Empire, 1840–1918.” Yayınlanmamış Doktora Tezi. New York: NYU, 2015.

Manastırlı, İ. Hakkı. *İslam Hukukunda Kişilere Karşı Suçlar Mi’yâr-ı Adalet Şerhi*. Haz. Mustafa Avcı ve Mansur Karadağ. Ankara: Adalet Yayınevi, 2021.

Molla Hüsrev, *Dürer ve Gurer Tercümesi*. Çev. Arif Erkan. Haz. Ahmed Davudoğlu. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1980.

Öner, Senem. Çeviri Yoluyla Kanun Yapmak: 1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunu’nun 1810 Tarihli Fransız Ceza Kanunu’ndan Çevrilmesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İst.2013.

Örsten Esirgen, Seda. Osmanlı Devletinde Kanun Yapma Geleneği ve Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Osmanlı Kanunları. Ankara: Turhan Kitabevi, 2017.

Özgül, İbrahim ve Nazım Kartal. *Osmanlıda Yerel Yönetimlerin Gelişimi ve Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2019.

Reşat Bey. *Miyar-ı Ceza Kanun-ı Ceza Şerhi*. İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1313.

Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.

Şentop, Mustafa. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku*, İstanbul, 2004.

Taner, Tahir. *Ceza Hukuku Umumi Kısım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1953.

Fatih kanunu : kanuni kanunnamesi

Bay : gani

Karavaş : cariyecisi

Biragü : bir kimesne

OSMANLI'DA HUKUK DİLİNİN TEKÂMÜLÜ (15-17. YÜZYILLAR)

The Evolution of the Ottoman Language in Law: 15-17. Centuries

Yunus KOÇ*

Özet

Osmanlı hukuku ve bu hukuk dilinin geçirdiği evreleri en iyi takip edebileceğimiz metinler Kanunnamelerdir. Kanunnamelerin dışında sultan tarafından yayımlanan ferman ve yasaklar ile kadı mahkemelerinde görülen davaların zapta geçirildiği siciller de hukuk dilinin takibine imkân veren metinlerdir. Ayrıca yine hukukun önemli bir parçasını oluşturan Şeyhülislam veya müftü fetvaları da meselenin bir başka cephesini oluşturur. Bunlara ilave olarak düzeni sağlamak ve cari hukuk kurallarını hatırlatarak uygulanmasını sıkıca tembih etmek maksadıyla zaman zaman yayımlanan ve adına “adaletname” denilen metinler de vardır. Adaletnameler de bir nevi ferman formunda olmakla beraber içerik bakımından önceki kanunları hatırlatarak uygulamada çıkan aksaklık ve suistimallerin önlenmesi amacıyla yayımlanan sultan hükümleridir. Erken dönemde Osmanlı sultanları idareleri altındaki yerlerde adaleti sağlamak amacıyla doğrudan tayin ettikleri kadılarına özellikle ceza, toprak ve vergi hukuku alanlarında kısaca devleti ilgilendiren alanlarda ferman ve yasak şeklinde hükümler göndermekte ve bunların uygulanması suretiyle adaletin sağlanmasını istemekteydi. Daha başlangıçtan itibaren kadılar aracılığı ile sağlanan adaletin, yazılı normlar hâline getirilmesi ve tadat edilmesi Fatih döneminde gerçekleşti. Fatih kendisinden önce çıkarılan yasak, emir ve hükümlerin ilgili ve doğrudan uygulamaya dair ifadelerini bir araya getirerek bir cilt hâlinde ana metnin ortaya çıkmasını sağladı. Böylece yazılı maddeler hâlinde ortaya çıkan kanunnameler Osmanlı hukukunun ana metinleri oldu. Diğer yandan özellikle İslam hukukunun kazuistik geleneğinin devamı olarak özellikle medeni hukuk ve vakıf gibi konularda müfti ve şeyhülislamların görüşlerine müracaat usulü devam etti. Kanunnamelerde kullanılan dil, halkın

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara/Türkiye, E-Posta: yunusk@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9330-4019.

anlayacağı tarzda sadeleşirken müftülerin verdiği fetvaların da üslup ve ifade tarzları kanunnamelerden farklı olarak gelişti. Müftü fetvalarının kendine mahsus ifade ve soyutlama sistematüğinde kanunlarda görülen açıklık ve netlik yer almadı. Zeyd, amr, hind gibi farazi isimler üzerinden meseleler soru-cevap ya da “caiz olur mu?” şeklinde gelişen üslup ve ifade biçimi zamanla kanunnamelerde yer alan ve tadat edilmiş açık hükümler için de kullanılmaya başlandığı gibi mevcut kanunnamelerin de üslup ve ifade şekli de fetva tarzına doğru evrilmeye başladı. Böylece hem içerik ve meşruiyet kökeninde hem de usul ve üslupta fetva formu lehine bir genişleme yaşandı. Bu da esasta uygulamaya dair açık ve anlaşılır olan sultan emir ve yasaklarının daha muğlak ve farazi bir düzlemde ifade edilerek anlaşılması daha zor hâle gelen metinlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu değışime dair örnekler üzerinden mesele tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Kanunname, hukuk, örf, fetva, adaletname, ferman.

Abstract

The texts in which we can best follow Ottoman law and the stages that this legal language went through are the Kanunnames. Apart from the codes of laws, the edicts and prohibitions published by the sultan and the registries in which the cases heard in the kadi courts are recorded are also texts that allow the following of the legal language. In addition, Sheikh al-Islam or mufti fatwas, which constitute an important part of the law, constitute another aspect of the issue. In addition to these, there are also texts called “justice books” that are published from time to time in order to maintain order and remind the current legal rules and strictly warn their implementation. Although the Justicenames are in the form of a kind of edict, they are the sultan’s provisions published in order to prevent disruptions and abuses in practice by reminding the previous laws in terms of content. In the early period, Ottoman sultans, in order to ensure justice in the places under their administration, sent provisions in the form of edicts and prohibitions to the judges they directly appointed, especially in the fields of criminal, land and tax law, in short, in areas of state concern, and wanted justice to be ensured by their implementation. It was during the reign of Mehmet the Conqueror that justice, which was provided through judges from the very beginning, was turned into written norms and implemented. Fatih brought together the relevant and directly applicable statements of the prohibitions, orders and provisions issued before him, resulting in the emergence of the main text in a volume. Thus, the statutes that emerged in the form of written articles became the main texts of Ottoman law. On the other hand, as a continuation of the casuistic tradition of Islamic law, the procedure of consulting muftis and sheikh al-Islams continued, especially on issues such as civil law and foundations. While the language used in the codes was simplified in a way that could be understood by the public, the style and expression of the fatwas issued by the muftis developed differently from the statutory codes. The clarity and clarity seen in the laws were not included in

the unique expression and abstraction systematic of the mufti fatwas. Questions and answers or “Is it permissible?” are discussed over hypothetical names such as Zayd, Amr, Hind. Over time, the style and expression that developed in the form of codes began to be used for the explicit provisions that were included in the laws and modified, and the style and expression of the existing laws began to evolve towards the fatwa style. Thus, there was an expansion in favor of the fatwa form, both in content and legitimacy, as well as in procedure and style. This led to the emergence of texts in which the sultan’s orders and prohibitions, which were essentially clear and understandable in practice, were expressed in a more ambiguous and hypothetical level, making it more difficult to understand. The issue will be discussed through examples of this change.

Keywords: Code of laws, law, customs, fatwa, justice, edict.

Osmanlı yazı dili, defter, ferman, yasak ve kanun metinleri

Osmanlı yazı dilinin tekâmül seyrinde edebiyat, tasavvuf ve tarih metinlerinin yeri ve önemi tartışılmaz. Bu tür metinler üzerine geniş bir literatür bulunduğu cümlelerin malumudur. Diğer taraftan Osmanlı Devleti daha Orhan Bey döneminden itibaren bürokratik mekanizmalarını oluşturmaya başlamış, idare altına alınan topraklarda dirlik ve düzenin sağlanması, adaletin temini ve daha da önemlisi üretim ve askerî nizam arasındaki bağın kurulması için vergilendirme amacı ve miri arazi rejimi ile tımar sistemi uygulanmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti böylece nerede egemen olursa oraya merkezden atanan ve onu temsil eden yöneticileri aracılığı ile bürokratik bir mekanizma kurdu. Bu da onun devamlılığını sağlayan en önemli yapılarından biri oldu.

Beylik yönetimi bir taraftan gaza ya da ilhak yoluyla kendisine eklenen nüfusun yönetimini sağlamak için bölgeye bey (sancak beyi, beyler beyi, tımar beyi) ve kadı tayin ederken bir taraftan da üretimde aksaklıklar yaşanmaması için tarım arazilerinin ve bunlara ait vergi potansiyelinin tespit ve tayini için tımar sistemini uygulamaya başlamıştı.

Böylece beylik merkezi idaresi altına giren topraklarda nüfus, üretim, tarım, güvenlik ve adaletin temini ve devamı için önemli sayıda adli, idari ve askerî bürokrat görevlendirmesi gerekmişti. Taşraya tayin edilen bu yönetici temsilciler aracılığı ile bir taraftan otorite pekiştirilirken diğer taraftan da Osmanlı devlet bürokrasisi şekillenmiş oluyordu. Merkez ile taşrada görev yapan ve bölgeye merkezin idari ve askerî tasarruflarını iletip, ekonomik potansiyeli yerinden kullanan askerî, idari ve kazai bürokrasi arasında yönetim ağının oluşması ve haberleşme yapılması gerekiyordu.

Osmanlı merkez-taşra ilişkilerinin en önemli yanı, erken dönemde bile bürokratik bir hiyerarşinin oluşarak beraberinde gelişen yetki ve iş bölümünün taşrada yerleşmesi; hak, yetki ve sorumlulukların mekân ve hiyerarşide belirgin hâle gelmesi idi.

Bu sürecin bir diğer önemli kazanımı ise Osmanlı yönetim anlayışının en temel unsuru olan kanun ve adalet düzeninin sürekliliğini sağlayan bir sisteme kavuşmak oldu.

Orhan Bey zamanından itibaren devletin bu şekilde taşrada teşkilatlanması devam ederken bir taraftan merkez-taşra ilişkilerinde idari, ekonomik, adli ve askerî alanlarda düzenin temini için gerekli olan husus, iyi bir haberleşme mekanizmasının oluşturulmasının gerekliliği idi. Ayrıca, merkezin egemenlik haklarının belirgin hâle gelmesi ve sürmesi, adaletin temini, askerî ve idari tasarrufların hızlıca aktarılması ve bunların devamlılığı için yapılan haberleşmenin de kayda geçirilmesi ve muhafaza edilmesi icap etti. Osmanlı'daki durum, diğer Türkmen beyliklerinde istenen hız ve sistemde gerçekleşmemişti.

Bu sebeple taşra idarisinin merkez tarafından teşkili ve yönetiminin merkezi karakterini yazışmalar sürekli hâle getirdiği gibi bu yazışmaların deftere kaydını da zorunlu kıldı. Kaydedilen bu yazmalar ve defterler görev değişimi sırasında bir sonraki yöneticiye devrolmaktaydı. Bu da görevin ya da makamın icaplarının; yönetim ve yargıda kişilere bağlı değil, sistemin işleyişi için makamların esas olmasını gerektirdi. Böylece daha 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem taşrada hem de merkezde oluşturulan ilgili bürolar üzerinden taşra ile haberleşme ve merkezin taşrayı yönetme, takip etme ve yönlendirme süreçleri yazılı metinler üzerinden gerçekleşmeye başladı.

Böylece günümüze kadar ulaşan söz konusu örnekler üzerinden Osmanlı adli ve idari bürokrasi dilinin yazılı örneklerini takip etmemize imkân verdi.

Bu cümleden olan yazılı belgelere ilk fermanlar, yasaknameler, ilk tahrir defterleri, beratlar ve şeriye sicili örneklerini sayabiliriz. Bu türden yazışmaların kopyaları defterlere aktarılırken özet olarak nakledilmesi, taşradaki arazi ve çiftçi mükellefiyetleri ve hatta önceden kalma adet ve uygulamaların ilgili defterlere aktarılması ve yeni çıkan padişah emir, ferman ve yasaklarında yer alan hükümlerin meşruiyeti için gelişmiş bir kayıt sisteminin ortaya çıkmasını sağladı.

Bu şeklide ortaya çıkan yazışma usullerinden daha sonra münşeat mecmuları örnek alınarak hiyerarşiye göre hitap şekilleri ve lakapların da ilgili prosedüre girmesi, Osmanlı bürokrasi dilinin zenginleşme seyrini de takip etmemize imkân vermektedir. Diğer taraftan zamanla merkez ve taşra bürokrasi unsurları tarafından kullanılan üslup da tekâmül etmekteydi. Merkezden taşraya gönderilen tüm emri, yasak, ferman, berat ve hükümler padişah adına ve onun ağzından yazılırken, taşradan merkeze gönderilen haberleşme araçlarında mutlaka hitap şekline ve tarihlendirmeye dikkat edilmesi istendi. Osmanlı bürokrasisinin yazışma seyri ve yönü hiçbir zaman tek taraflı olmamıştır. Merkez kendi hüküm ve kararlarını taşraya bildirilirken taşradan da merkeze askerî, hukuk, idari sorunların çözümü konusunda görüş istenmesi ya da şikâyet ve duyumların merkeze bildirilmesi sürecinin her dönemde işlek olması, yoğun bir yazışma trafiğinin gelişmesini sağladı.

Daha Orhan Bey döneminden itibaren yazışma ve bürokrasi dili Türkçe oldu. Oysa Selçuklu merkezinde ev yönetiminde yazışma dili Farsça idi. Osmanlı Beyliği'nin kurulup geliştiği coğrafyada beylik bürokrasisinin kurulup gelişmesinde ihtiyaç duyulan okumuş ve yazmış kitleyi fakihler oluşturuyordu. Köprülü'nün saydığı ahiler, abdallar, gaziler ve bacılar yanında devlet teşekkülü ve bürokratik yapının işleyişi için belki çok daha önemli bir fonksiyonunu icra eden fakihleri unutmamak gerekirdi. Erken tarihli menakıbnâme ve kroniklerin yanında Hüdavendigar (Bursa, İznik) bölgesel tahrir defterlerinde açıkça kayda giren ve sayıları hiç de az olmayan fakihler, devlet formasyonu içinde en asli ve vazgeçilmez unsuru oluşturmaktaydılar. Defterlere fakı veya fakih olarak yansıyan bu kişiler bürokratik mekanizmanın asli unsurunu oluşturdukları gibi yazışmaların yapılması ve kayda geçirilmesini de sağlıyorlardı. Osmanlı Beyliği'nin diğer beyliklere nazaran en önemli şansı ve farkı da böyle dinamik bir kitleye sahip olmasıdır.

Osmanlı hukuk dilinin tekâmül seyrinde iki tür ana belge koleksiyonundan bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki mahkeme kayıtları demek olan şeriye sicili, diğeri de mahkemede kadıların ve idari uygulamada müracaat etikkları yasak, ferman ve kanun metinleridir. Biz burada bu ikinci grup belgeler üzerinden bir seyrizlemeye çalışacağız. Zira şeriye sicili yani mahkeme zabıtlarının dilinde 15-18. yüzyıllar arasında önemli bir farklılaşma yaşanmamış, aynı türden yaklaşım, üslup ve kayda geçirme sistematığı uygulanmaya devam etmiştir. Oysa yasak, ferman, kanun sürecinde bir yandan bir değişim ve önemli bir rafineleşme yaşanırken öbür taraftan da yazılı metnin dağarcığına yeni dahil olan unsurlar da olmuştur. Bunlar fetvalardır.

- Yasak, ferman, hüküm ve kanun serisinde önemli olan kısım kanun koyucu olarak doğrudan sultanın devrede olması ve erken dönemde 15. yüzyılda, mesela, ferman ve yasak dilinin doğrudan yasa koyucunun dilinden ifadelerin önemli bir yekûn tutmasıdır.
- Bu farklı zaman ve konularda sultan tarafından verilen emir, ferman ve konulan yasakların farklı yerlerde kayda geçmiş nüshaları varken bunlar Fatih'in emri ve bizzat Fatih'in gözetiminde fazlalıklardan ve tekrarlardan arındırılarak maddeleştirilmiş ve sadeleştirilmiştir. Bu durum elimizde olan kanunname metinlerinin adlarına da yansımıştır.

Kanunname-i sultani, ber mucebi örfi osmani (İnalcık-Anhegger neşri)⁽¹⁾

Kitâb-ı Kâvânin-i 'örfiyye-i 'osmânî (Beldiceanu neşri)⁽²⁾

Hazihi Suret-i Kanun-ı Padişah Sultan Mehmed bin Murad Han (Kraelitz)⁽³⁾

(1) Robert Anhegger ve Halil İnalcık, Kanunnâme-i sultanî ber müceb-i örf-i 'osmânî (Türk Tarih Kurumu Yayınları 1956)

(2) Nicoara Beldiceanu, Code de lois coutumières de Mehmed II (Kitâb-ı qâvânin-i 'örfiyye-i 'osmânî), (Otto Harrassowitz 1980)

(3) Friedrich von Kraelitz-Greifenhorst, 'Kanunnâme Sultan Mehmeds des Eroberers, Die ältesten

Kānūnnāme-i Sultān Mehemmed Han el-lezî yu'mel fî zamān-ı Sultān Süleymān Han (Koç)⁽⁴⁾

- Kanun formuna dönüşünce de nadiren birinci tekil şahıs ağzından yani kanun koyucu makamının dilinden ifadelere daha az yer verilirken, edilgen yüklem in emir formunda istek kipinin kullanılmış olması önemlidir. Günümüz kanunlarına en yakın form bu ifade şekli ve edilgen emir manalı istek kipinin kullanılmasıdır.

Yasaknameler:

Altun Yasağı Hükümü Suretidür

“... ve darahaneden gayrı yerde her kim filori kesecek yâ kestürecek olursa mezkûr kulum bula, dutub kapuma getüre geregi gibi hakkından gelem; ve gerekdür ki filorumi yermeyeler firāvān yürüye, her kim filorumi yerüb almayacağ olursa buyurdum ki, ol yerüñ sancağbegi ve kâdisi geregi gibi hakkından gele;

Ve her şehriñ dellâlları mezkûr ‘âmilden ve adamlarından uğurlayın altunı satmayalar, evvel gelüb amile haber edeler, bey’ mezîd édüb satarlar, herkim ziyâde vürürse ol ala; ammâ âmil elbetde baña satuñ deyü ilhâh etmeye ve kağı dellâl ki ‘âmilden uğurlayın altun satacağ olursa dellâli dellâllukdan çıkarub ayruğ dellâlluk étdürmeyeler;

Ve buyurdum ki, Rümeli’nün sancağı - begleri ve kâdıları ve subaşları ve yerlerine duran adamları hükmi-şerif mücebince iki tarafı bile riâyet édüb hükmünden tecâvüz étdürmeyeler.

Söyle bileler, ‘alâmet-i şerif üzre i’timâd edeler.

Tahriren fî evâsiti Ramazâni’l-mübârek. (İnalcık-Anhegger, s.4)

Nevabirde’de (Novo Brod) ve gayrı yerde olan madenlerin yasağı sureti

“Evvelden olub-gelmiş adet üzere kuyuların işletmezler ve ırğadlar dahi mukayyed olmazlar, ma’dene taksirluk ederler, mâle gâdrdur deyü anlatdukları eelden kulum eline işbu hükmi- hümayünü verdüm;

Ve buyurdum ki, vara ol ma’denleri ve kuyuları göre gözede, her kim ‘âdet üzere kuyusun işlemeyüb mukayyed olmazlarsa işlede ve ırğadları dahi ‘âdet üzere işlede, işlemeyüb tekâsül édenleriñ hakkından gele;

Ve işitdüm ki uturaklar (vartok/ Waltworchte) ki cevher alıcılardur, taksirluk ederler imiş, ‘âdet üzere satun-almazlar imiş, cevherleri ayağa barakmak isterler imiş,

osmanischen Straf- und Finanzgesetze’ (1921-1922) Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte I, 13-48

(4) Yunus Koç, La fixation par écrit des lois ottomanes et le rôle des codes de lois: Etude accompagnée de l’édition du manuscrit de Munich (XVe-XVIe siècles) (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Université de Paris -I (Panthéon-Sorbonne) (1997) 168

anı dahı gözleye, bundan evvel nice olub-gelmiş ise gerü eyle alalar, nizâ etmeyeler;

Ve dahı gayrı kâdılıklardan gelürler, cevher ve gümüş uğurlarlarmış, anı dahı göre, gözede, kimseye nesne uğurlatmaya, ve kim ki uğurlayacak olursa ki bulunmaya, gerekdür ki ol vilâyetün sancağı begi ve kâdıları ve subaşıları ve nâibleri ve yerlerinde duran adamları ol hirsuzi buli-vermek bâbında mezkûr kuluma mu'avenet édeler, bulduralar, taksir ve tehâvün kılmayalar, ol bulundukdan soñra ki hirsuzluklari zâhir ola, bikusûr alı-vereler.

Şöyle bileler, >alâmete i>timâd klalar. (İncalcık-Anhegger, s. 6)

Sancak ve Subaşı Hükmi Sureti

Mefâhir ül-şudâti ve'l-hükkâmi Anadolu ve Kaşşamoni ve Kankiri kâdıları tevki-i hümayûn vâsil olıcak malûm ola kim: Bundan evvel Anadolu ve Kastamoni ve Kankırı sancaqlarının ve subaşıluqlarının mevkûfâtın fulâna muķâta'asına vermişdüm, şimdiki-hâlde şapuma gelüb elümde hükmi-i hümayûnum olmaduğı eelden zabt olunmaz ve niçe kimesneler vardır temerrüd éderler déyü anladı;

Eyle olsa benüm emrüm bu üzredür ki, kendü adamları yürüyüb teftiş édeler, zıkr olan târihten berü mevkûf olmuş sancağ ve subaşıluğ bulurlarsa hâsılın hüküm édesiz, kulum bikusûr ali-vére;

Ve sancağ-begi ve subaşı müteveffâ olsa veyâ sancagi veya subaşıluğı alınub bir kimesneye dahı vérülse, tâ berâtının yazulduğı güne degin fi'l-cümle mâbeyninde ne vâķi' olursa hüküm édesiz, kulum alı-vére;

Ve bir subaşı kulluğuna varmaya veyâ hizmetin tamâm étmedin çeriden gitse, timârı mevkûfdur, hâsılın hüküm édesiz, kulum alı-vére, mâlum bâbında mu'avenet édesiz, alâ-mete i'timâd édesiz. (İncalcık-Anhegger, s. 24)

Bu Dahi Mevkufat Hükmi Suretidür

"Ve çeriye varmayan ve yamaklarından dahı göndermeyen ve çeriden kaçan yayaların ve müsellimlerün ve yürüklerün çiftlüklerin hâsılın hüküm édesiz, kulum alı-vére;

Ve bir kimesne fevt olsa yâ oğlu yâ karındaşı kalsa yâ bir kimesnenün tûmârı alınub bir kimesneye dahı vérülse ve bir kimesne elinde berâtsuz çiftlük veyâ mezra'a bulunsa yâ berâtının yazulduğı güne dek mâbeynünde ne vâķi olursa hâsılın hüküm édesiz, kulum alı-vére, kimesne mâni olmaya;

Ve şol sipâhî ve müsellim ki müştareklü ola, yâ Kapudan ve yâhud begler-beginden veyâ sancağ beginden yararı gönderülsün dénilmüyüb birisünün nevbetine birisi varub nevbetlü nevbetine eşmemegi 'âdet edinürse dürüst olmayub mevkûfçı dahil éde, ammâ şöyle ki begler-begi ve sancağ begi müsterekün eyüsini göndere[déye], ol vaķt mevkûfçı dahlétmeye, olmayan istemeye ve yazulusı olan isteye, fi'l-cümle her kimde şübheleri olursa berâtın ve defterin alub göreler, her kimün elinde berâtsuz

veyâ berâtdan ve defterden taşra mezra'a ve çiftlik bulurlarsa hâsılın hüküm édesiz, kulum alı-vére; (İnalcık-Anhegger, s.)

Tuz İşlemek yasağı Hükmidür.

“Makri'de Karasu'ya tuz ve kürek yasağını etmeye gönderdiğim kulum vara ol vilayetlerde yürüyüb olub-gelmiş kanun üzere yasak ede..... mezkur vilayetlerde olan tuzcılar işledüb benüm işümi ilerü getürmekde sa'y-i belig édüb her kangı tuzcı ki tuz işlemekte ihmâl édecek olursa hakkından gele;

Mezkur yerlerde olan kürekleri göre, her kim küreğe davâr koyub ve yâhud kürekden alacak ve denizden içürecek olursa mezkûr kulum geregi gibi yasağ édüb haqqından gele;

Bu bâbda ol vilâyetün sancak begi ve kâdileri ve subaşıları ve yerlerine duran adamları mezkûr kuluma gereği gibi mu'avenet édeler ve taksir kılmayalar, ve illâ her kim taksir édecek olursa mansıbı almağıle komayub 'azim belâlara uğradırın.

Şöyle bilmiş olalar. (İnalcık-Anhegger, s. 29)

Bursa'da Olan Hassa Harc Emin[In]e Verilen [Hüküm Süreti]

Nişân-i hümayûn oldur ki: Hâcî Kemâl kim Bursa'da hâssa harcuma ve gayre emîn édüb ve şehre kethüdâ étdüm, mezkûra hükmüm budur ki: ne miqdâr akça hâssa harc için alınur, bâzârhâne bir dükkân ola, ol dükkânda mezkûr kıatında dâ'imâ mühürlü dura, şumâş ve gayrı nesne kim benüm için alınur, sâhiblerine akça vermeli olıcağ kâdî ve subaşı ma'rifetile bâzârhâne dükkânın gelüb müslimânlara akka anda vere;

Halk gâh kâdî gâh subaşı kıapusına varub akça için yalvarub bir niçe müddetden soñra subaşı adamlarına nesne vérüb subaşı yazıcısı hakkı déyüb bir kaç akça dahi alup bir niçe gün zahmet çeküb bir kaç akçasın dahi kesüb vermeli olmaya, benüm için her ne asıl nesne kim alınur, kâdî ve subası ma'rifetile alına, tamâm bâzâr sahih olduqdan soñra kim maqtû oluna, defterine sebt éde, andan müslimânları kâdî ve subaşı kıapusına varub gelmeli olup subaşının kendüzüne ve tevâbiine tazarru' étdürüb nesnelerin aldurtmaya, (İnalcık-Anhegger, s. 35)

Kanunname Metinleri

Kanunname-İ Mihaliç Hükmi Sureti

Nişân-i hümayûn ve misâl-i meymün hükmi oldur ki: Şimdiki hâlde Mihaliç hâsların dutan Hamze Kıapuma gelüb şöyle bildürdi ki, ol hâslarda beytü'l-mâl ve yuva ve kaçkun vâki' olur, ammâ elümde hükmüm olmadugi sebebdan ne üzere tasarruf édeceğümi bilmezem déyü, eyle olsa eline işbu hükm-i hümayûnı verdüm;

Ve buyurdum ki, varub ol haslarda teftiş édüb göre, şol meyyitün ki benüm vilâyetümde ve gayrı vilayetlerde vârisi olmaya, anun gibi metrukâtı kadi marifetiyle alıb amil zabt ide.

Ve sol metrûkât ki, vârisi ğâyib ola, kâdî ve ‘âmil ittifâķile yazub iki defter éde, bir defter kâdî kâtında ve bir defter ‘âmil katında durub metrûkâtı bir emîn yerde altı ay târih yazub emânete koyalar, eger altı aya deĝin vârisi gelüb şer ile vârislüğün isbât éderse defter mücebince kâdî vârise bi-ķusûr teslim éde, ve altı aya deĝin gelmeyecek olursa kâdî ma’rifetile metrûkâtı bey’ mezîd édüb satalar, bahâsın ‘âmil alub tasarruf éde, ve soñra vârisi gelüb şer’ ile vârisligin isbât éderse, kâdî defter mücebince vârise bahâsın bikusûr alı-vére,kimesneye zulm ve ta’addI etdirmeye;

Ve buyurdum ki, ol vilâyetde hemân on biñ aķçaya deĝin vâķi’ olan beytül-mâle mutasarrıf ola ve on biñden yuķaru ne kadar beytül-mâl vâķi olursa ol yerüñ kâdiları emânet birle benüm için zabt édeler, ve şol beytül-mâl ki üç yıldan soñra ıssı çıka, şer’ile isbât éderse mezkûr âmilden biķusûr ala, gelüb kapumdan taleb étmeye;

Ve sol beytül-mâl ki, mezkûr ‘âmil zamânında vâ-ķi’ olub duyulmaya ve emânete ķonulan metrûkâtıñ müddeti tamâm olmadın yıl tamâm olsa, ğayrı ‘âmil girse, evvelki ‘âmil ol emânete ķonulan metrûkâta ve soñra duyulan terekeye mutasarrıf ola, ve bu vâķi’ olursa gelüb ‘âmile haber édeler, âmil dahı kâdî kâtına iledüb bir ay târih yazub ittifâķ ile bir emîn yerde emânete ķoyalar dura, bir ya deĝin ıssı gelüb şer’ ile isbat ederse adet üzre muştuluĝun alıp kadı ısına teslim ede (İnalcık-Anhegger, s. 70)

Beytülmal ve varisi kısa veya uzun vadede bulunamayan miras malları için ortaya konmuş bu hükümler daha sonra Kanunname maddeleri topluca bir başlık/fasıl altına alınarak sıralanmış ve detaylandırılmıştır. İlgili maddeler daha geç tarihli bir Kanunname nüshasında aynen şu şekilde yer almıştır:

XIX. Faslı’t-tâsi’ ‘aşere; der beyân-ı kânûn-ı beytül-mâl ve mâl-i ğâyib ve mâl-i mefkûd) [[husûsında]].

1. [Beytül-mâl ve mâl-i ğâyib ve mâl-i mefkâd husûsında] ber vechi ta’dil oldur ki her vilâyetün şer’i beytül-mâli ve mâl-i ğâyibi ve mâl-i mefkûdı benüm kullarımın ve her gayriler kim ‘âmil olanlar, ol vilâyetde yürüyüb teftiş ideler; benüm vilâyetimde ve gayri vilâyetde vârisi olmayanun metrûkâtını fi’l-hâl kâdî ma’rifetiyle zabt (vr.50r^o) ideler.
2. Ve şol meyyit ki benüm vilâyetimde vârisi olub ğâyib olsa, toprak kâdısı ‘âmil ma’rifetiyle iki defter idüb biri kâdıda ve biri ‘âmilde dura; metrûkâtı bir emîn yerde emânet koyub altı ay târih kayd ideler; altı aya deĝin vârisi gelüb verâsetin isbât iderse kadı defteri mücibince metrûkâtı teslim oluna ve eĝer altı aydan sonra vârisi gelmeyecek olursa, kâdî ma’rifetiyle bey’ men yezîd) idüb satalar, ‘âmil bahâsın zab ide; vârisi gelüb verâsetin isbât iderse, kâdî defteri mücibince vâris{e} ‘âminden bikusûr alivire.
3. Ve şol metrûkâtun ki vârisi benüm vilâyetimde olmaya /kâdı/ ‘âmil ma’rifetiyle metrûkâtı yazub iki defter ide bir kâdıda ve biri ‘âmilde ura; metrûkâtı bir emîn yerde emânet koyub bir yıl (vr.50v^o) târih kayd oluna

eğer bir yılda vâris gelüb verâsetin isbât iderse kâdı defteri mücibince metrûkâtı vârise teslim ide ve eğer vâris zâhir olmazsa kâdı ma'rifetiyle bey' men yezid idüb 'âmil kabz ide eğer bir yıldan sonra gelüb isbât-ı verâset iderse kâdı defteri mücibince 'âmilden bahâsın alıvire kimesneye zulüm olunmaya.

4. Ve her vilâyetde on bin akçaya değin vâki' olan beytü'l-mâl ve mâl-i gâyibi 'âmiller tasarruf ider ammâ on binden yukarı ola[n] beytü'l-mâl va mâl-i gâyib ki vâki' olsa kâdılar emânet tarîkıyla hıızâne-i) 'âmirem için zâbt idüb kapuma gândereler.

5. Ve şol beytü'l-mâl ve mâl-i gâyib ki üç yıldan sonra sâhibi çıkub şer'ile isbât iderse (vr.51r°) 'âmilden bıkusûr ala; gelüb kapumdan taleb itmeye.

6. Ve şol beytü'l-mâl ve mâl-i gâyib ki bir 'âmilin zamânında vâki' olub duyulmaya veyâhud duyulub emânet konulan metrûkât [vakit] tamâm olmadan) 'âmilün müddeti tamâm olub 'âmil-i cedîd metrûkâtı evvelki 'âmil[den] mutasarrıf ola.

7. Ve 'âmil her kâdılıkda kendi arafından vekîl nasb ide; vâris geldükde anun yüzüne isbât-ı verâset iderse kendüsi hâcet olunmaya (Koç, MM).

Fatih'in Teşkilat Kanunu (Akgündüz)⁽⁵⁾

Sultan ibn'üs-Sultan Muhammed Han ibn'üs-Sultan Murad Han ibn 'üs-Sultan Muhammed Han hazretlerinin zaman-ı şeriflerinde, bu abd-i hakir hizmet-i tuğray-ı garrada istihdam olunub, vaktâ ki sa'adetlü Padişah-ı hurşid -iştihar serir-i saltanat etdik Hazretleri de eyyam-ı saltanatlarında bunca fütühat-ı azime müyesser olub, hususan hâla Dar'üs-Saltanat olarn mahruse-i uzma ve medine-i kübra olub matmal-ı enzar-ı selatin-i cihan olan mahmiyye-i mer'iyye-i Kostantiniyye fethi müyesser oldukda, sabıkan eccad-ı izamları zamanında olan kavanin mazbût defter olunmayub, eksik olan yerlerin dahi kendüleri re'y-i münir-i velayet-te'sirleri ile tekmiil buyurub, Divan-ı Hümayunda edeb'ül-abad ma'mülün-bih olmak için bir Kanunname tahrir olunmak lazım gelmeğin, bu abd-i hakir ferman-ı celileri üzere nazm ü inşa edüb, herkes müstefid olmak için ıstılah u ibaretten ferağat olunub, **lisan-ı Padişah-ı gerdin-vakar'dan naklile yazılub** ve üç bab üzere kılındı:

Teşkilat Kanunundan örnekler:

1. Bilgil ki, evvela vüzera ve ümeranın başı vezfr-i a dur. Cümle ümürün vekil-i mutlakıdır. Ve malımın vekili defterdarımdır. Vezir-i a'zam cümleye nazırdır ve oturmada ve durmada ve mertebede vezlr-i a'zam cümleden mu kaddemdir

⁽⁵⁾ Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri I (Fey Vakfı yayınları 1990) 318-332.

2. Ve Şeyhülislîm ülemanın reisidir. Ve muallim-i Sultan dahi kezalik serdar-ı ülema'dır. Vezir-i a'zam anları riayetden üstüne almak lazım ve münasibdir. Amma müütfi ve hoca sair vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur dahi ederler.

3. Ve bir cemiyet-i ali ve bir mecma'ı ahali olsa ehl-i divana aherden adem karışmasun. Evvela vüzerâ, anlardan sonra kadiaskerler, andan sonra defterdarlar ve anlardan aşağı yeniçeri ağası ve sair özengi ağaları, mir-i alem ve kapucubaşı ve mirahur oturur.

13. Ve bizzat rikab-ı hümayûnuma sahib-ı arz olanlar vüzeram ve kadiaskerlerim ve defterdarlarım ve yeniçeri ağası ve iç halkından kapu ağası ve odabaşı ve hazinedarbaşı ve kilercibaşı ve Saray-ı Amire'mîn ağası sahib-i arz'dır. Amma kapuağası olan ihtiyar başdır. Ekseriya odabaşı ve kapuağası arz etmek gerekdir.

17. Ve Divan-ı Hümayunumda taamda vezir-i a'zam ile başdefterdar yer ve sair vüzerâ ile defterdarlar ve nişancı yer ve kadiaskerler başka yerler. Ve mal defterdarlarının ve beğlik ile nişancıdan vezir dahi def'aten olmak yoldur ve kanunumdur. Vezir-i a'zam önünden kalkan ta'am çavuşbaşına yoldaşlarıyla verilsün. Ve ol bir vüzerâ önünden kalkan ta'am reisülkütuba neferatlıyle verilsün. Ve kadiaskerler önünden kalkan ta'am kapncılar kethüdasına verilsün.

33. Ve bayramlarda meydan-ı Divan'a taht kurulub çıkmak emrim olmuşdur. El öpüldükde vüzeram ve kadiaskerlerim ve defterdarlarım kafadarım olub duralar. Ve hocama ve müfti'l-enama ve vüzerama ve kadiaskerlerime ve başdefterdanma ve nişancıya kendüm kalkmak kanunumdur.

Kānunnāme-i Sultān Mehmed Han el-lezî yu'mel fî zamān-ı Sultān Süleymān Han'dan örnekler (Koç)⁽⁶⁾

1. Eğer iki kişi çekişüb birbirinün yakasın yırtsa, kâdî ikisine dahî muhkem let urub cerîme alınmaya.

2. Eğer birbirinün saçın veya sakalın yolsa, dahî sâbit olsa, ikisine de ta'zîr idüb, ganîden yigirmi, fakîrden on akça cerîme alına.

3. Eğer bir kişinin bir kimesne yoluna {girse} veya evine veya evi üstüne varsa, çekişüb birbirinün sakalın yolsalar veya muhkem döğüşseler, ikisin dahî ta'zîr idüb, yâdî olub sebeb olandan ağac başına bir akça cerîme alına ve âhardan iki ağaca bir akça cerîme alına.

⁽⁶⁾ Koç (n 5) 172, 173, 190, 191

46. Ve dahî bir ra'yyet ki defterde çift yazılmış olsa, ol kimesnenün oğlu olsa ve oğlunun oğlu dahî olsa, kendi hayâtda iken oğlu atasından evvel fevt olsa, müteveffânun yeri oğluna nice intikâl iderse ve nice intikâl itmek kânûn ise, oğlu oğluna dahî öyle kânündür; anun gibi vaki' oldukda sipâhî ana bu deden yeridür baban yeri değildir deyü dahl (fol.21r^o) itmeye ve resm-i tapu taleb itmeye.

47. Ammâ bir kişi fevt olub atası kalsa atasının dahî başka yeri olub oğlu müteveffânun yeri için oğlum yeridür taleb iderin demek câyiz değildir meğerki tapu ile sipâhîden ala.

54. Ve dahî bir ra'yyet fevt olub oğlu kalmasa kızı olsa, dahî atam yeridür hakkından gelürin diyü da'vâ itse, sipâhî kıza yeri vermek memnû'dur virmeye.

55. Ve dahî bir ra'yyet fevt olub oğlu ve kızı kalsa çiftlik oğlu elinde ola, kıza hisse yokdur, kız benüm hakkım var didüğüne 'amel olunmaya.

Fetva Fromuna Dönüşen Kannname hükümleri

***Millî Tettebular Mecmuası'*nda Neşredilen Kanunname-i Osmani.⁽⁷⁾**

Osmanlı kanunnamelerinin daha XVI. yüzyılın sonlarına doğru önemli bir format değişikliği yaşamaya başladığı görülür. Örfi hukuk alanına giren ve padişahın yasama yetkisi dahilinde gelişen erken dönem Osmanlı yazılı hukuk metinlerinin, zaman içerisinde metin aralarında çok sayıda maddenin soru-cevap formatına dönüşmesi dikkat çekicidir. Bu türden dönüşümün sebep ve işleyiş şekli konusunda çeşitli spekülasyonlar yapmak mümkündür. Ancak bu dönüşümün tarihsel olarak devletin teorik hukuk kuralları ve uygulama süreçlerine ne gibi etkisinin olduğunu yine arşiv belgeleri üzerinden takip etmek de mümkündür. Bu değişimin en somut verileri kanunname metinlerinin bizatihi kendileridir. Aşağıda Millî Tettebular Mecmuasında yayımlanmış bir kanunname suretinden alıntılar yapılmıştır. Bu pasajlar, bir kanunname metninde maddeler hâlinde sıralanmış hükümlerin, form değişikliğine gidilerek nasıl bir formata dönüştüğünü göstermektedir.

Kanunnamenin başlangıç kısmı içeriğindeki değişimi izaha yetecek kadar sarihtir. Başlık öyledir:

Merhum ve mağfurunleh sultan Süleyman Han aleyhirrahme ve rızvaneh hazretlerinin zamanı payımanlarında merhum Şeyhülislam Ebussud Efendi hazretlerinin asrında olan kanunname-i sultanidir ki şer-i şerife muvafakati mukarrer olub hala muteber olan kavanin ve mesailerleri.

Kanunme-i Cedid'in başlığında yer alan bu ifadeler, Osmanlı hukukunda meydan gelmekte olan değişimin de en açık habercisi olmaktadır. Daha önceki

(7) 'Osmânî Kânünnâmeleri' (1331/1915-16), Millî Tettebu'lar Mecmu'ası (MTM), I (1), 49

nüshalarda Kanun-ı Osmanî'nini “şer-i şerife muvafakati” konusuna dair her hangi bir ibareye rastlanmazken bu nüshada artık muvafakat konusu dile getirilecek böyle bir durumda zımnen da olsa endişe edildiğini akla getirmektedir.

Kanunname-i Cedid'in başlangıç kısmında: “.. Süleyman Han .. hazretleri tevfik-i rabbani ile vilayet- budini feth ve teshir buyurub kaffe-i reya ve amm-ie beraya üzerine ahkam-ı mudelet-i zahireleri icra olunmağa tasaddi olundukta emri celil-i .. ve fermen-ı cemil-i esrarları bu vechile sadır olmuştur ki umumen vilayet-i merumenin ehli yerlü ve yerinde mutasarrıf olub ellerine olan emval-i menkuleleri ve kasabatta ve kurada olan evleri ve bağlarının ve bağçelerinin imaretleri kendülerinin mülkleri olub her nice dilerlerse tasarruf iderler bey'e ve hibeye ve sair veche temlikine kadir olalar.. Ve ziraat ve hırsaset etdikleri tarlaları dahi ellerinde mukarre ola. Lakin zikr olunan esnafı gibi malları mülk olduğu gibi tarlaları mülkleri olmayıb belki sair memalik-i mahrusede arz-ı miri demekle ma'ruf olan arazi-i memleket kabilinden olub rakabe-i arz beytülmal-i müslimin için aariyet tarikiyla reayanın tasarruflarında olub enva-ı hububat ve sair mezruattan her ne diler ise eküb biçüb öşr eda olan harac-ı mukasemesin ve sair hukukun eda idüb nice diler ise istiğlal ideler” denmektedir. Bu da özellikle Osmanlı toprak sistemi hakkında başlayan tartışmanın eksenini göstermesi bakımından dikkate çekicidir.

Osmanlı Devleti'nde tarım arazilerinin çıplak mülkiyeti devlete aittir. Üzerinde bulunan çiftçi köylü kesim resm-i çift adıyla ödedikleri yıllık meblağla ile arazilerin ırsî kiracısı durumundadırlar. Oysa bu durum İslam toprak hukuku ile örtüşmemektedir. O sebeple de miri arazinin tanımlanması ve hukuki bir çerçeveye sokulması icap etmişti. Bunu da dönemin Şeyhülislamı Ebussuud yapmış ve belirli bir izah getirmiştir. Bu sebeple Kanunnamenin giriş kısmında meselenin tarihî ve hukuki çerçevesine yer verilerek miri arazi sistemi izah edilmeye çalışılmış; bu arazinin kullanım devir ve vergilendirilmesi süreçlerinde çıkacak tüm sorunların da bu çerçevede ele alınmasını temin etmek istenmiştir.

Mesele: Bihasebi şeri şerif arz-ı haraciyye ve arz-ı öşriyye nedir? Tafsilten beyan buyurulub meab oluna.

El cevab: İmam bir memleketi feth edüb arazisin ganimine kısmet eylese yahud kable'l-feth ehli umumen İslama gelüb imam arazisin ellerinde ibka eylese ol arazi öşriyyedir. ...

Mesele: Zeydin babasından muntakil mutasarrıf olduğu yerleri sahib-i arz olan amr, “ben onları senden alub kışlak olmak üzere ahare tapu ile viririn dimeğe kadir olur mu?

El cevab: Olmaz (ketebe Abdulaziz Şeyhülislam) (MTM I s. 62)

Köylerdeki miri statülü tarım arazisi çiftliklerin dededen toruna intikali konusundaki Osmanlı uygulamasına dair hükmün kanunnamedeki hâli ve fetva formuna dönüşmüş hâli şu şekildedir.

Kanunname'de ki madde: (Koç, MM: 46) “Ve dahî bir ra'yyet ki defterde çift yazılmış olsa, ol kimesnenün oğlu olsa ve oğlunun oğlu dahî olsa, kendi hayâtda iken oğlu atasından evvel fevt olsa, müteveffânun yeri oğluna nice intikâl iderse ve nice intikâl itmek kânûn ise, oğlu oğluna dahî öyle kânûndur; anun gibi vaki' oldukda sipâhî ana bu deden yeridür baban yeri değildür deyü dahl (vr.21r°) itmeye ve resm-i tapu taleb itmeye” şeklinde ikan mesele daha sonra aynı konun bir fetva formun dönüşmesi ve ile aldığı şekil şöyledir:

Mesele: Zeyd-i mütevaflanın mutasarrıf olduğu arazi-i miriyesi kendünden kaddem fevt olan oğlunun oğlu Amr'a intikal eder mi?

El cevab: Etmez. Tapu ile olur. (ketebe el fakir Yahya). (MTM I, s. 63)

Mesele: Bila veled fevt olan zeydin oğlunun oğlu Amr için hakkı tabu var mıdır?

El cevab: Yokdur. Meğer ki varis olub yurd yerinde sakin ola (Ketebe el fakir yahya) (MTM I, 63)

Mesele: Zeyd tasarrufunda olan tarlasını oğlunun oğlu Amr'a marifet-i sipahi yoğiken tefviz eylese (bırakma, cari bedelle verme) sipahi kendi izni olmadıkça tasarrufunda mene kadir olur mu?

El-cevab: Biveche sipahi izinden imitna idemez. (ketebe el fakir Yahya)

Mesele: Bu suretde Zeyd tasarrufunda olan tarlasını Amra tefviz itdikde sipahi gazez fâsidi için inad idüb izin vermemeğe kadir olur mu?

El cevab: Olmaz. (ketebe el fakir yahya)

Tüm bu veriler Osmanlı hukuk sisteminin 15 ve 16. yüzyılın ortalarına kadar geliştirdiği bir mantık ve yaklaşım sistematığının bulunduğunu, bu sistematığın çıkarılan ferman, yasak ve kanunlarda şekil bulduğunu, bunun da derli toplu sistematik kanunname metinlerinin ortaya çıkmasında ve yazıya geçirilmesinden önemli rol oynadığını göstermektedir. Osmanlı hukukçu devlet adamlarının elinde bu hükümler daha sonra sistematik hâle getirilerek düzenli, fazlalıklardan arınmış, belirli bir mantık sırasıyla tadat edilmiş yani madde madde sıralanmış kanunname metinlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu kanunname metinleri Kanunname-i Osmanî adı altında istinsah edilerek çoğaltılmış, taşrada ve merkezde kanun uygulayıcı ve kadıların elinde müracaat kitabı olarak işlev görmüştür. Kanunname-i Osmanî'nin bu şeklide bölüm ve başlıklar hâlinde maddelendirilerek oluşturulan nüshalarına hem Türkiye hem de Dünya'daki yazma eser kütüphanelerinde bolca rastlamak mümkündür. Buna karşın, Osmanlı kanunun XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren hem teoride hem de uygulamada çeşitli metodolojik ve yaklaşım sorunları

yaşadığı yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde tek ve mutlak kanun koyucu dönemin sultanıdır. Hukuken Tanzimat'a kadar bu kuralın tartışılması ve değiştirmesi mümkün değildir. Bu sebeple kanun koyucunun ağzından ve onun diliyle çıkan ferman ve yasakların zamanla kanunname formuna dönüşürken genelleşerek edilgen bir fiili yapısı hâlinde ifade edilmek suretiyle nötr hâle gelmesi de hukuk nosyonu açısından önemlidir. Fermanlarda yer alan "... buyurdum ki.. emrim olmuştur ki.. kanunum budur ki.. şöyle bilesiz.." şeklindeki birinci tekil şahsa bağlı emri kipindeki kullanımlar zamanla ".. biline, alına, alınır, verir, verile, .. yoktur, ... vardır" formları kazanarak edilgen formda emir içerikli dilek kipinde formüle edilmesi va şahıslardan arınmış olması kanun maddelerinin topluma şamil olması, genelleşmesi, herkesin anlayacağı bir dile ve sadelikte olması önemli bir tekamül göstergesidir. Ancak zaman içerisinde devletin müesses nizamında bazı kurumların ön plana çıkması, ulemanın etkinlik ve ağırlık kazanması gibi gelişmeler sonucu sistemde şerîlik endişesinin belirmesine yol açmış olmalıdır. Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık kurumunun gücünün artması ve taşrada sayıda müftünü statü kazanmış olması, sistemin zaman içerisinde İslam hukuk bakımından sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Hemen her vilayet merkezinde açılan medreseler, dış ilişkilerde yaşanan gelişmeler de bağlı olarak Osmanlı sisteminin daha ehli sünnet bir karakteri tercih etmesi, medreselerde yetişen çok sayıda alimin hemen her bölgede sayı ve nitelik olarak aramaya başlaması sistemde bazı aksaklıkların da yaşanmasıyla beraber sorgulamaların başlamasına sebep olmuştur. Meşhur Kadızadeli hareketi ve Melami sorgulamaları bunun açık göstergeleridir. Bu türden sorgulama süreçlerinde devlet de Şeyhülislamlık kurumunun güçlenmesini, ulemanın gerekli tedbiri ideolojik zeminde almasını hem ihtiyaç duymuş hem de teşvik etmiştir. Bu sürecin beraberinde, toplumda çeşitli şekillerde mevcut olan ve uygulanan hukuk kurallarına itiraz edilmesi gerektiği durumlarda müfti fetvalarının devreye girmesi için zemin oluşturmuştur. Birbiriyle alakalı konuların bir bölüm başlığı altına bab ve fasıllar hâlinde derlenmesi ve madde medde sıralanması şeklinde beliren Kanun-ı Osmanî de sorgulanmaya başlamıştır. Esasen modern hukuka daha yakın bir mantık izlenerek elde edilmiş bab ve fasıllara ayrılarak nötr şamil bir karakter kazanmış kanunnamelerin, süreç içerisinde müftülerin İslam hukukunun ifade şekli olan fetva formuna dönüşerek hayali isimleri üzerinden meselelerin kazuistik mantıkla ele alınıp cevaplar hâlindeki forma dönüşmesi karar alıcı mekanizmaların da zorlanmasına sebep olmuştur. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sayıca ve nitelikçe artışını gördüğümüz şikayet defterlerindeki veriler bunu açıkça göstermektedir. Mevcut hukuk kuralları ve uygulamaya göre açık ve tartışılmaz olan kimi hususlar bile zaman içerisinde, müftülerin teorik bağlamda verdikleri kimi fetvalar ile tartışılır hâle gelmiştir. Bu ikircikli ve muğlak durum en üst mahkeme ve temyiz kurumu olan Divan-ı Hümayun karar ve kayıtlarına da yansımış, yerel mahkemelerin kararlarına itiraz etmek isteyen herkes bir fetva alarak Divan-ı Hümayun'un yolunu tutmuştur. Herhangi bir şekilde fetva ile muhatap

olan Divan da uygulama veya yerel mahkemenin kararının yerindeliliğini tartışmaya açarak davanın yeniden görülmesini talimatla ilgili yere bildirmiştir. Böylece alınmış bir mahkeme kararı ya da süregiden hukuki bir kuralın tartışılması, toplumda adalet mekanizmasının da sarsılmasına sebep olmuştur. Bunun en açık örneklerinden birisi şöyledir: Ölen babası hakkında alacak iddiasıyla gelen Seyyid kardeşleri şikayet eden Mehmed'in 1689'daki dayanağı mürur-ı zamandır. Alacak-verecek hususundaki Osmanlı kanununda yer alan zaman süresi 15 yıl olmasına rağmen, bu süre içerisinde bir talepleri olmamışken Seyyid kardeşler tarafından 15 yıldan sonra yapılan taleplerinin Kanun-ı Osmanî'ye göre ele alınması mümkün değildir. Buna rağmen söz konusu zaman aşımı kuralını bildikleri halde Şeyhülislam'dan aldıkları fetvayla birlikte Divan-ı Hümayun'a başvurmuşlardır.⁽⁸⁾ Şikayet ve Mühimme kayıtları bu ve benzeri çok sayıda vakayı gösteren kayıtlarla doludur.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, başlangıçta daha pratik ve pragmatik olarak yasa, emir ve ferman suretinde başladığı kanun koyma ve uygulama serüvenini geliştirerek top vilayetlerde geçerlik olmak ve tebanın hepsini şamil olacak bir hukuk düzenine kavuşmuş, bab ve fasıllar hâlinde maddeleştirdiği kanunnameler sayesinde toplum tarafından anlaşılması ve uygulanması daha kolay metinler olan kanunnameler üzerinden hukuk sisteminin geliştirmişken zaman içerisinde ulema ve devlet kurumlarının geçirdiği dönüşüm sebebiyle soru-cevap formundaki fetva sistemine dönüşen hukuk metinleri uygulamada çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu sürecin sorunda Osmanlı hukuk dili ve ifade formatı uygulama ve karar alma zeminde çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Sade, arı ve anlaşılır bir formattaki kanunnamelerden oluşan hukuk metinleri yerine, hayli şahıslar ve teorik bağlamda ortaya konan misalleri içeren bir söylem üzerinden üretilen soru-cevap sistematığıne geçilmesi ortaya uygulanması zor bir hukuk nizamı çıkarmıştır. Osmanlı devleti bir kanun devleti iken fetva devletine dönüşmüştür. Zira her bir fetva bir fakihin reyidir ve bu rey meselenin vazediliş şekline, hareket noktasına, delillerin yeterliğine veya sadece zaman ve kişiye bağlı olarak değişme istidadı gösterir. Bu değişim hukuk bürokrasisi ve yargıçları açısından da uygulamada sürekli değişimi gerektir ki devlet nizamı açısından bu kaotik bir durum yaratır. Fetvalarda uygulama derdi olmadığı gibi kadı mahkemeleri ya da Divan-ı Hümayun'da referans olmasının önünde de engeller bulunmaktadır. Karar merciinin bu engelleri aşması mümkün olmadığından sistemin de uygulanamaz hâle gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Karar alma ve uygulama bakımından eşit, genel, adil ve standart bir kural bekleyen devlet ve hukuk nizamı bu türden farklıklar sebebiyle işleyemez hâle gelir. Sonunda da ihtiyaç duyulan ticaret kanunu ya da ceza kanun gibi kritik alanlarda başka örneklerden ithal transferler yapmak mecburiyeti hasıl olur.

(8) Murat Tuğluca, Osmanlı Devlet-Toplum İlişkilerinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (Türk Tarih Kurumu Yayınları 2016) 162

KAYNAKLAR

- Anhegger R ve İncalcık H, Kanunnâme-i Sultânî Ber müceb-i Örf-i ‘Osmânî, (Türk Tarih Kurumu Yayınları 1956)
- Beldiceanu N, Code de lois coutumières de Mehmed II (Kitâbı-ı qāvânî-i ‘örfiyye-i ‘osmânî) (Otto Harrassowitz 1980)
- Kraelitz-Greifenhorst Fr. von, ‘Kanunnâme Sultan Mehmeds des Eroberers, Die ältesten osmanischen Straf- und Finanzgesetze’ (1921-1922) Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte I 13-48
- Koç Y, La fixation par écrit des lois ottomanes et le rôle des codes de lois: Etude accompagnée de l’édition du manuscrit de Munich (XVe-XVIe siècles) (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Université de Paris -I (Panthéon-Sorbonne) (1997) 168, 172, 173, 190, 191
- Akgündüz A, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri I (Fey Vakfı Yayınları 1990) 318-332
- ‘Osmânî Kânûnnâmeleri’ (1331/1915-16), Milli Tettebbu’lar Mecmu’ası (MTM), I (1), 49
- Tuğluca M, Osmanlı Devlet-Toplum İlişkilerinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (Türk Tarih Kurumu Yayınları 2016) 162

URUKAGİNA FERMANI'NIN HUKUK DİLİ

Legal Language in the Urukagina Edict

Selim Ferruh ADALI*

Öz

Eskiçağ, insanlık tarihinin bilinen ilk dönemlerini kapsamaktadır. Pek çok toplum, hukukun ayrı bir alan olduğunu algılamıştır. Hukuka özgü bir dil ve söylem geliştirmişlerdir. Bu çalışmada, eskiçağın ilk hukuk metni olan Urukagina Fermanı'nın hukuk dili ele alınacaktır.

Yazının icat edilmesinden sonraki süreçte de hukuk metinleri olarak tanınan metin türleri hazırlanmaya başlandı. Eski Mezopotamya uygarlıkları bu konuda önemli metinler ortaya çıkarmıştır. Urukagina Fermanı, daha önce benzeri metinlerin olduğuna dair bazı yazılı kaynaklardaki göndermeleri unutmadan, bilinen en eski iç hukuk metnidir. Girizgahın ardından tarihî arka plan verilir. Fermanın hükümleri ilgili kişileri belirten bir üslubu devreye sokar. Çalışmada, Urukagina Fermanı'nın iki belirgin hukuk dili özellikleri üzerinde durulmaktadır. Sümer dilinin özgün yönleri ve özellikle fiil ön ekleri kullanılarak elde edilen farklı detaylardan başlıca örnekler bu çalışmada ele alınmaktadır. Fermanın farklı yerlerinde cümle kurguları ile Mezopotamya hukuk uygulamalarında kralın rolünü anlatan tanıları ve hükümleri, belirli toplumsal düzeni özgün hukuk dilleriyle ifade etmişlerdir.

Eski toplumlar idari ve hukuki süreçlerinde sözlü geleneklerinden yararlanmışlardır. Urukagina Fermanı'nın tanı ve hükümlerinde bu farklı uygulamalara gönderme yapılmıştır. Özellikle denetim ve dağıtım içeren hukuk metinlerinde sözlü geleneğin uygulamaları ağır basarken hukuki işlemin özne ve nesneleri yazılı belgelerde kayıt altına alınır. Bu gibi belgelerin kabul gören yazılma süreci, dağıtılımı ve kullanımı, toplumda öngörülen hiyerarşiyi destekler. Yöneticinin ve rahip sınıfının hukuk ile temaslarının merkezi otorite ile sözlü geleneği daha yakinen ördüğü düşünülebilir. Sümerlilerde ve sonraki dönem Mezopotamya metinlerinde, özellikle sosyal ve iktisadi hayatta dair sözlü anlaşmalar yansıtılmaktadır.

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Ankara/Türkiye, E-Posta: selimferruh.adali@asbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3398-892X.

Yazılı ve sözlü hukuk geleneklerini birleştiren Sümerliler, dünya tarihinde açık bir şekilde hukuk metinleri olarak tanımlanacak yazılı belgeleri ilk defa üreten toplumlar arasındadır. Urukagina Fermanı, bilinen yazılı en eski hukuk dilini ifade eder. Kendilerine özgü bir hukuki argüman dili geliştirmişlerdir. Yazılı gelenekle hukukun hüküm gücünü desteklerken, sözlü geleneğe önem vermişlerdir. Sümer katip sınıfı, kralın önemli hususlardaki yetkilerini vurgulayan, Mezopotamya hukuk metin türlerine benzer hukuk serileri metinleri derlemişlerdir.

Anahtar kelimeler: Eskiçağ, Urukagina, Sümerliler, sözlü gelenek, idari metinler, hukuk metinleri.

Abstract

The earliest known periods of humanity in antiquity attest to many societies who perceive law as a separate field. Ancient peoples developed a language and discourse specific to law. In this study, the legal language of the Urukagina Edict, the first domestic legal text of ancient times, will be discussed.

A genre of texts known as legal texts began to be prepared after the invention of writing. To this end, ancient Mesopotamian civilizations produced important texts. The Urukagina Edict is the oldest known domestic legal text, while noting traces of earlier such texts in ancient inscriptions. After its prologue, the Edict contains historical background. The provisions of the Edict introduce a style which names each part of a given provision. The study focuses on two distinct features detected for the Urukagina Edict's legal language. The original aspects of the Sumerian language such as verb prefixes are discussed in this study and they present some of the main examples to produce diagnostics and provisions. In different parts of the Edict, varying syntax describes the role of the king in Mesopotamian legal practices to express a certain social order within contexts provided by an original legal language.

Ancient societies benefited from oral traditions in their administrative and legal processes. References were also made to these different practices in the definitions and provisions of the Urukagina Edict. While the practices of oral tradition predominate, especially in legal texts involving control and distribution, the subjects and objects of legal transactions are recorded in written documents. The accepted process of writing, distribution, and use of such documents support the prescribed hierarchy in society. The ruler's and priestly contacts with the law show how central authority and oral tradition are more closely inter-connected. Sumerian and later Mesopotamian texts reflect oral agreements, especially in social and economic life.

Combining written and oral legal traditions, the Sumerians were among the first societies in world history to produce written documents that could be clearly defined as legal texts. The Urukagina Edict represents the oldest known written legal language. They have developed their own language of legal argument. While they supported the ruling power of law with written tradition, they gave importance

to oral tradition. The Sumerian scribe class compiled legal series of texts similar to Mesopotamian legal text types, emphasizing the king's authority on important matters.

Keywords: Ancient history, Urukagina, Sumerians, oral tradition, administrative texts, legal texts.

GİRİŞ

Eski Çağın en eski hukuk geleneklerine dair pek çok belge Mezopotamya'dan gelmektedir.⁽¹⁾ Eski toplumlar hukuk dilini anlamak için Mezopotamya önemli bir kültür sahasıdır. Buradaki temel yazı sistemi, kil tabletler üzerine bastırılan çivi yazısıdır. Kil ateşte pişince dayanıklı bir malzeme olduğu için çivi yazılı belgeler, farklı yerlerde ve yakılarak yok edilmiş şehirlerde dahi bulunmaktadır. On binlerce yasal belge bu şekilde korunmuştur. III. Ur Sümer dönemi (t. MÖ 2112-2004), Eski Babil dönemi (MÖ 19.-16. yüzyıl) ve Yeni Babil/Geç-Babil (Pers) dönemi (MÖ 6.-4. yüzyıl), Mezopotamya'da hukuki içerik arz eden en fazla kil tabletin olduğu dönemlerdir.⁽²⁾ Hukuk metin türleri arasında fermanlar, talimatlar, mahkeme kayıtları, kanun metinleri hukuki yetki açısından etkin türlerdir. Kelime listeleri, mektuplar ve yazışmalar, tarihyazımsal ve edebi metinler de hukuki kavram ve öğeler içerebilir veya ifade edebilir.⁽³⁾ Ur-Nammu veya Hammurabi kanunnameleri, çivi yazısı kâtipliğine aday cıracak öğrenciler tarafından çalışılırdı.⁽⁴⁾ Eğitim metinlerinde model hukuki sözleşmeler yer alır.⁽⁵⁾ Sözleşme, bağış, tanıklık, idari listeler gibi muhtelif idari ve iktisadi kayıtlar, yetki sahibi kanun metinlerinin belirttiği uygulamaların işleve sokulmasıdır.⁽⁶⁾

İşlevsel kayıtlar dahil olmak üzere belirtilen metin türlerinin hepsinin ayrı bir hukuk dili vardır. Bütün bu belgelerin en eski halleri ise kentleşmenin geliştiği en eski

(1) Bu çalışma, *Türkçe Şûrası – 2. Hukuk Dili* şurasındaki 17 Aralık 2024 tarihli “Eski Çağda Hukuk Dili” başlıklı sunumun genişletilmiş bildirisi metnidir. *Şûradaki* iştişarelerin ardından son hâlini almıştır. Talebim üzerine metni yazım açısından kontrol amacıyla okuyan Dr. Göksel Baş'a teşekkürlerimi sunarım. Herhangi bir kusur sadece yazara aittir.

(2) Raymond Westbrook, “Introduction” Raymond Westbrook (editör), *A History of Ancient Near Eastern Law. Volume One* (Brill, 2003) 5.

(3) Westbrook (n2) 6-12.

(4) Westbrook (n2) 9. Sonraki dönem kanunnameler için bkz. Mevrure Tosun ve Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989); Martha Tobi Roth ve Harry A. Hoffner, *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor* (Scho-lars Press, 1997).

(5) Gabriella Spada ve William Hallo, “Sumerian Model Contracts from the Old Babylonian Period in the Arkeoloji Müzeleri of Istanbul” (2024) 76 *Journal of Cuneiform Studies* 53-101; Gabriella Spada, *Sumerian Model Contracts from the Old Babylonian Period in the Hilprecht Collection Jena* (Harrassowitz Verlag, 2018).

(6) Bu belgelerle ilgili bir tanıtım için bkz. Ali Apalı ve Tuğba Çulcu, “Sümerce Yazılan Kanunlarda İktisadi ve Muhasebe Bulguları” (2023) 25 *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* 69-84.

tarikh öncesi dönemlere ve ardından Sümerlilerin farklı dönemlerine dayanmaktadır (MÖ 33/31.-24. yüzyıllar).⁽⁷⁾ Sözlü geleneğe dayalı hukuk metinleri zamanla kil tabletlere yazılmıştır. Fermanlar ve kanunnameler ilk olarak kral yazıtlarında belirtilmiş, sonra da Hammurabi Kanunnamesi gibi özgün kanunname metinlerinde kayda geçirilmiştir. Bütün külliyat günümüze kalmasa da çok sayıda belge korunduğu ve keşfedildiği için MÖ. 24. yüzyılın ortalarına dayanan ve Urukagina Fermanı olarak nitelendirilebilecek en eski iç hukuk metni, bu çalışmanın amacı için ideal bir kaynaktır. Eski çağlarda hukuk dili nasıl anlaşılmalı? Nasıl nitelenir? Bu çalışmada bu sorulara, yazılı olarak günümüze kadar korunmuş olan ilk iç hukuk metni Urukagina Fermanı üzerinden ve onunla ilişkilendirilebilecek işlevsel metinlere – yani idari, iktisadi hukuk metinlere – dayalı bazı örneklerle yanıt aranacaktır.⁽⁸⁾

HUKUK METNİ OLARAK URUKAGİNA FERMANI

Az önce belirtildiği üzere, tarihin ilk bilinen iç hukuk metni, Urukagina Fermanı'dır.⁽⁹⁾ Urukagina, MÖ 24. yüzyılda, takriben MÖ 2350 yılları civarında, günümüz güney Irak'ta yer alan Lagaş kentinin kralıydı.⁽¹⁰⁾ Genel olarak bu dönem,

(7) Emin Bilgiç, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi" (1963) 21(3-4) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 103-119; Gürkan Gökçek ve Faruk Akyüz, "Sumer Kanunları" (2013) 9(1) Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi 1-9; Ekrem Memiş, "Eski Yakın Doğu'da Adalet Anlayışı ve Kanun Koyucular" (2021) 3(1) OANNES. Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi 1-37.

(8) Bu çalışmanın odağı Urukagina döneminde Sümer iç hukuk dilidir. Lagaş kralları döneminde – özellikle Eannatum (t. MÖ 2450), Entemena (t. MÖ 2400), ve Urukagina (t. MÖ 2350) – devletlerarası hukuk için bkz. Jerrold S. Cooper, *Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash-Umma Border Conflict* (Undena Publications, 1983); Neyire Akpınarlı ve Hasan Utku Şatıroğlu, "Akabalar Dikilitaşı: Sümer Şehir Devletlerinin Aralarındaki Hukuki İlişkilere Dair Çıkarımlar" (2022) 71(2) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 819-884.

(9) Tosun ve Yalvaç (n4) 19-29; Douglas R. Frayne, *Presargonic Period (2700-2350 BC)* (Toronto University Press, 2004) 259-265 (E1.9.9.1). Metin, sadece kral yazıtlarındaki alıntılardan bilinmektedir (bu durum aşağıda tartışılacaktır). Önemli bir husus, alıntı yapılan bu hukuk metnine tam olarak ne ad verileceğidir. Bu çalışmada hükümler ve kanunlar, tanısı verilen önceki duruma göre yapıldığı için "ferman" terimi tercih edilmiştir, krş. Westbrook, 6. Alternatif olarak bu hükümlerin reform yönüne vurgu yaparak "talimatname" tanımını yapmak da mümkündür; bkz. Bilgiç (n7) 107-108; Gökçek ve Akyüz (n7) 2-4. Reform kelimesini odağa alan "Urukagina Reformları" gibi bir tarif, diğer bir seçenektir; Tosun ve Yalvaç (n4) 12, 19. Söz konusu hukuk metnine yapılan namar-ra "kesin hükümler" tanımlaması ve metindeki geçmişin ideal, tanrısal kanunlarını geri getirdiği iddiasına binaen, kralın tanrısı Ningirsu ile anlaşmasına dayandırarak kral yazıtlarının kanunnameye yakın bir "fermana" atıf yaptığı düşünülebilir. Tanrısal düzeni geri getirme teması ile ilgili bkz. Ingo Schrakamp ve Gábor Zólyomi, 2024, "Reevaluating the So-Called "Reforms of Urukagina". Social Justice, Vertical Solidarity and Reciprocity" (2024) 30 Zeitschrift für altorientalische und biblische Rechtsgeschichte 1-26.

(10) Urukagina hakkında en güncel bilgiler için bkz. Ingo Schrakamp "Urukagina und die Geschichte von Lagasch am Ende der frühdynastischen Zeit" R. Dittmann, G. J. Selz ve E. Rehm, (editörler) *It's a Long Way to a History of the Early Dynastic Period(s)* (Ugarit-Verlag, 2015) 304-386; Piotr Steinkeller "Urukagina's Rise to Power" Yorem Cohen, Amir Gilan, Nathan Wasserman, Letizia

Erken Hanedan IIIb (t. MÖ 2500-2340) olarak bilinir.⁽¹¹⁾ Dolayısıyla, bir iç hukuk dili için günümüzde bilinen en eski belgedir. Metinsel bağlam olarak krala ait bina yazıtları anlatılarının bir parçasıdır.⁽¹²⁾ Sümer devlet modeli çerçevesinde Lagaş kentinin baş tanrısı Ningirsu tarafından seçilen rahip-kral Urukagina, tanrıya ait tapınakları, tarım tesisatlarını, su kanallarını ve benzeri yapıları tamir ve inşa etmekle yükümlüdür. Bu yüzden yazıt, Urukagina'nın bu tür faaliyetlerinden birkaçını belirterek başlar. Kralın Tiraş adlı bir yerleşim için bir "saray" (e₂-gal), Tanrıça Baba için bir tapınak ve sunu yeri ve kente ait toprakların sınırında bir tür yapı inşa ettirmesi, bina yazıtının başlangıcını sağlar.⁽¹³⁾ Kentin ideal bir planı, Sümer tanrıları tarafından önceden tayin edilmiştir. Aynı şekilde kral-halk ilişkileri ile belirli normlar önceden tayin edilmiştir, ezelden beri mevcuttur. Kralın bir görevi bunları tesis etmektir.⁽¹⁴⁾ Nasıl ki kil tuğladan yapılmış binalar zamanla aşındığında kral tarafından tamir ettiriliyorsa, aynı şekilde kral sosyal düzen bozulduğunda bu durumu düzeltmekle yükümlüdür. Ferman metni bu görevin nasıl yapıldığını anlatır.

ÖNSÖZ VE TANILAR KISMI

Sümerce u₄-ul-li₂-a-ta numun-e₃-a-ta u₄-bi-a "en eski günlerden, tohumun fıskırdığı zamandan beri" ve u₄-bi-ta "o günlerde" ifadeleri, fermanın hükümlerinin neden ortaya çıktığını anlatan tarihî arka planını içeren kısmı aktarır.⁽¹⁵⁾ Farklı meslek gruplarının ezelden mevcut adil düzene aykırı, be₆-lu₅-da "ritüel, töre, mülkiyet hakları" adı altında geçen uygulamaları, belirtilir.⁽¹⁶⁾ Bu uygulamaların failleri ve içerikleri, müteakip geçmiş zamanlı cümle yapılarıyla özne-nesne-eylem dizini içerisinde aktarılmaktadır. Örneğin, "baş kayıkçı, kayık alıyordu, eşeklerden sorumlu görevli, eşek alıyordu. Koyunlardan sorumlu görevli, koyun alıyordu" (lu₂-ma₂-lah₅-

Cerqueglini ve Beata Sheyhatovitch (editörler) *The Israel Oriental Studies Annual*. "Drought Will Drive You Even Toward Your Foe" (Brill, 2023) 1-36.

(11) Josef Bauer "Der Vorsargonische Abschnitt der Mesopotamischen Geschichte" P. Attinger ve M. Wäfler (editörler) *Mesopotamien: Späturuk-Zeit und Frühdynastische Zeit* (Vendenhoeck & Ruprecht, 1998) 431-585; Marc Van De Mieroop, *A History of the Ancient Near East, ca. 3000-323 BC*. (Blackwell, 2004) 39-58; Cuneiform Digital Library Initiative, "Early Dynastic Period IIIb" (2015/01/27). <https://cdli.ox.ac.uk/wiki/> (erişim 30.12.2024). Cuneiform Digital Library Initiative, Sümeroloji alanında sürekli geliştirilen bir veritabanıdır; É. Pagé-Perron, J. L. Dahl, B. Lafont, J. Renn, R. K. Englund ve P. Damerow, *Cuneiform Digital Library Initiative* (2000-devam ediyor). <https://cdli.ucla.edu>.

(12) Fermanın daha geniş içeriğinden kral yazıtlarında yapılan farklı boyutlarda anlatılarla bu ilk hukuk metni bilinmektedir; Frayne (n9) 265-275. Bu hususun sözlü aktarımla bağlantısı aşağıda ele alınacaktır.

(13) Frayne (n9) 259.

(14) Schrakamp ve Zólyomi (n9).

(15) Tosun ve Yalvaç (n4) 11, 24; Frayne (n9) 259, 261.

(16) Tosun ve Yalvaç (n4) 11, 24; Frayne (n9) 261.

ke₄ ma₂ e-dab₅ anše u₂-du-le e-dab₅ udu u₂-du-le e-dab₅).⁽¹⁷⁾ Aynı cümle söz dizini çerçevesinde sunular yerine toplumun farklı kesimlerinden Tanrı Ningirsu'nun ilk öngördüğünden saparak vergi alınması eleştiriliyor. Örneğin, “yün veren koyunların çobanları, beyaz bir koyunu sunu yapacaklarına gümüş ödediler” (sipa-udu-siki-ka-ke₄-ne bar-udu-had₂-ka ku₃ bi-gar-re₂-eš₂).⁽¹⁸⁾ Tapınak arazilerinin bir önceki kral ve çevresinin kontrolüne girmesi de eleştirilmektedir. Tapınak idarecilerinin de haksız vergi topladıkları söylenmektedir. “Rahipler, fakirin bağındaki ürünleri demetler hâlinde dördü” (sanga-GAR-ke₄ kiri₆-ama-uku₂-ra₂ giš na ba-ni-ri-ri gi-lam e-ta-keš₂-ra₂) gibi ifadelerle tapınak personelinin haksız uygulamalarına dikkat çekilmektedir.⁽¹⁹⁾ Sorun sadece bürokrasi değildir. Geçmişin gayrimeşru uygulamalarını içeren Fermanın bu kısmı, “o günlerde uygulamalar bunlardı” (be₆-lu₅-da u₄-bi-ta e-me-a) ifadesiyle bitirilir.⁽²⁰⁾

Kral Urukagina'nın Ningirsu tarafından kral tayin edilmesiyle birlikte bu tanrının emriyle kralın ezelden var olduğuna inanılan uygulamaları ve hükümleri, yani “eski günlerin kesin hükümlerini” (nam-tar-ra u₄-bi-ta), geri getirdiği iddiasıyla Urukagina Fermanı'ndaki yeni kısım başlar.⁽²¹⁾ Mebrure Tosun ile Kadriye Yalvaç'ın “kesin hükümler” çevirisi, Sümerce nam-tar-ra terimini iyi anlatmaktadır. Söz konusu terim, Tanrı Ningirsu'nun ezelden belirlediği toplumsal, iktisadi ve her yönden ilişkilerin düzenlenmelerini içerir. Tanrının bir kader gibi tayin ettiği kanunlar sayılmaktadır. Sümerce nam tar-ra, kelimesi kelimesine “belirlenen kader (nam)” anlamına gelmektedir. Sümerce nam, “kader, bir gerçekliğin durumu” gibi anlamlar içerir. Tanrısal hükümleri yürürlüğe koymak için kralın bazı eylemleri bu yeni kısımda ifade edilir. Örneğin, “kayıktan baş kayıkçıyı indirdi” (ma₂-ta lu-ma₂-lah₃ e-ta-šub) ifadesiyle, daha önce belirtilen baş kayıkçının kayık almasına dair ifadeyle gönderme yapılan yanlış uygulamanın ortadan kaldırdığını anlatır.⁽²²⁾ İlk kısımda geçen yanlış uygulamalar için şimdiki kısımda benzeri cümle kurgularıyla görevini suistimal eden yetkililerin ve rahiplerin haksız vergilerine ve uygulamalarına son verildiği vurgulanır. Örneğin, “Rahipler, fakirin bağındaki ürünleri demetler hâlinde dördü” (sanga-GAR-ke₄ kiri₆-ama-uku₂-ra₂ giš na ba-ni-ri-ri gi-lam e-ta-keš₂-ra₂) şeklinde bir tanı yapılmıştır.⁽²³⁾ Urukagina Fermanı sayesinde “rahipler (artık) fakirin bağına girmiyor” (sanga-GAR kiri₆-ama-uku₂-ra₂ nu-lah₃).⁽²⁴⁾ Bu da bir tanıdır. Değişim ve ideal geçmiş uygulamalara dönüş ifade edilmektedir.⁽²⁵⁾

(17) Urukagina Fermanı I iii 5-10; Frayne (n9) 259.

(18) Urukagina Fermanı I iii 18-iv 1; Frayne (n9) 259.

(19) Urukagina Fermanı I v 22-vi 3; Frayne (n9) 260.

(20) Urukagina Fermanı I vii 26-28; Tosun ve Yalvaç (n4) 24; Frayne (n9) 261.

(21) Urukagina Fermanı I viii 1-13; Tosun ve Yalvaç (n4) 24; Frayne (n9) 261-262.

(22) Urukagina Fermanı I viii 14-18; Tosun ve Yalvaç (n4) 24-25; Frayne (n9) 262.

(23) Urukagina Fermanı I v 22-vi 3; Frayne (n9) 260.

(24) Urukagina Fermanı I xi 17-19; Tosun ve Yalvaç (n4) 27; Frayne (n9) 264.

(25) Urukagina Fermanı'nda ifade edildiği gibi yeni uygulamanın geçmişteki en eski uygulamayı gerçek-

HÜKÜMLER KISMI

Fermanın son kısmı, yeni hükümlerden bazılarını aktarır. Bunlar, u_4 -da ... u_4 -da “o zaman ... ya da” gibi bağlaç görevi gören kelimeler ile şimdiki zaman cümle yapılarıyla inşa edilir. Bu son kısımda yer alan hükümlerden birisi örnek gösterilebilir: “krala tâbi çalışana (ŠUB-lugal) güzel bir eşek doğarsa (u_3 -na-tu), amiri ona ‘senden almak istiyorum’ derse (u_3 -na-du₁₁), o zaman (u_4 -da) (çalışan) almasına izin veriyorsa (mu-še₃-sa₁₀-sa₁₀), ‘istediğim gümüşü tart ve öde’ derse (u_3 -na-du₁₁), ya da (u_4 -da) almasına izin vermiyorsa (nu-še₃-sa₁₀-sa₁₀), amiri ona hiddetlenip vurmamalı (na-na-tag-ge).” (ŠUB-lugal-ra anše-ša₆-ga u_3 -na-tu ugula-ne₂ ga-še₃-sa₁₀ u_3 -na-du₁₁ u_4 -da mu-še₃-sa₁₀-sa₁₀ ku₃ ša₃-ga₂ a-ša₆-ga la₂-ma u_3 -na-du₁₁ u_4 -da nu-še₃-sa₁₀-sa₁₀ ugula AB₂.ŠA₃-bi na-na-tag-ge).⁽²⁶⁾ Hükümdeki ilk hipotetik durum, buna uygun Sümerce bir ön ek almış şimdiki zaman fiiliyle yapı bir yan cümle ile aktarılır. “Doğarsa” (u_3 -na-tu), Sümerce şimdiki zaman fiili tu “doğmak” ile ifade edilir. Sümerce ön ek /na-/ , datif anlam sağlar, “krala tâbi kişiye” anlamındadır. ŠUB-lugal-ra ifadesindeki datif /-ra/ ekini destekler ve datif aitlik ifade eder. Sümerce özgün fiil ön eki / u_3 -/ ile ileriye dönük bir anlam kastedilmektedir.⁽²⁷⁾ Buradaki fiil de ileride doğum olursa anlamında olduğu için “doğarsa” şeklinde çevrilebilir. Hükümde geçen “derse” (u_3 -na-du₁₁) fiillerinde aynı / u_3 -/ ön eki, gelecekteki bir eylemi niteler. Sümerce /mu-/ ön ekinin, “izin veriyse” fiilinde kullanılması ise amirine (Sümerce ugula, “amir” demektir) göre alt rütbede olmasını ifade eder. Sümerce dil bilgisine göre /mu-/ ön eki, eklendiği fiilin öznesi kişinin, içerik bağlamında kendisinden üst makam birisiyle konuştuğunu ifade eder.⁽²⁸⁾ Ferman metninde amirine konuşan çalışanı ifade eder. “Satın alma” sa₁₀ fiil kökünün tekrarlanması (sa₁₀-sa₁₀ yazılışı ile ifade edilmiştir) ile şimdiki zamana vurgu yapılmaktadır. Koşullu cümlede bu fiil kökün tekrarlanması ile daha önceki kullanımlardan bir farklılık yaratılmıştır. Son fiil na-na-tag-ge “vurmamalı”, ergatif /-e/ son ekiyle geçişken bir nesneyle irtibatlı bir özne olduğunu söyler. Özne amiri; nesne de Fermanın hükmü sayesinde en azından hukuk açısından korunan çalışanı karşılar. Ergatif ekli şimdiki zaman fiil çekimiyle bütün hükmün belirli bir cümle söz diziniyle bittiği anlaşılır.

ten geri getirip getirmediği esas konu değildir. Burada Kanunname, siyasi düzenin teolojik olarak tanrısal olduğu inancına temas eder ve toplumda bu uygulamalara meşruiyet zemini sağlamaya çalışır. Tanrıların ve Ningirsu’nun ilk düzeni, geçerli meşruiyet tabanıdır.

⁽²⁶⁾ Urukagina Fermanı I xi 20-31; Tosun ve Yalvaç (n4) 27-28; Frayne (n9) 264. ŠUB-lugal “krala tâbi kişi” ifadesi ile resmî olarak krala tabi görevliler kast edilmektedir; Tosun ve Yalvaç (n4) 27. İşçileri veya askerleri kapsar; Frayne (n9) 254.

⁽²⁷⁾ Bu anlam için bkz. Gonzalo Rubio, “Sumerian Morphology” A. S. Kaye (editör) *Morphologies of Asia and Africa. Volume 2.* (Eisenbrauns, 2007) 1344.

⁽²⁸⁾ Sümerce /mu-/ ön ekinin bu özelliği için bkz. Mamoru Yoshikawa, “The Sumerian Verbal Prefixes mu-, i- and Topicality” (1979) 48(2) *Orientalia. Nova Series* 185-206.

Hükümlerin sıralandığı kısımdan sonra Urukagina Fermanı, hükümlerin dayandırıldığı tanrısallık meşruiyeti vurgulayan bir kalıpla biter.⁽²⁹⁾ Buna göre; hükümlerin yürütülmesinin nedeni, Urukagina'nın Tanrısı Ningirsu ile sözlü bir anlaşma yapmasıdır.⁽³⁰⁾ Hükümlerin altında yatan toplumsal adalet ihtiyacı ve yöneticilerin sorumluluğu ifade edilir. "Yetimi ve dulu güçlü adam ezmesin diye Tanrı Ningirsu ile Urukagina, sözüyle bir anlaşma yaptı." (nu-siki nu-ma-ku₂ lu₂-a₂-tuku nu-na-ga₂-ga₂-a⁴ nin-gir₂-su-da URU-KA-gi-na-ke₄ inim-bi KA e-da-KEŠDA₂).⁽³¹⁾ Yöneticinin zayıfı güçlüye karşı koruması, sonraki çağlarda adalet dairesi olark da tanınacak adalet ve hukuk felsefesinin temellerini ifade etmektedir.

SON KISIM VE MEŞRUIYETİN TEOLOJİK TEMELİ

Urukagina Fermanı, dönemin toplumu tarafından anlaşılır bir Sümerce ile yazılmıştır. Bu da bir tür erişilirliği gösterir. Hukuk dilinin karmaşık ve ulaşılamaz olmasına Sümer dünyasında gerek görülmemiş, hatta aksi düşünülmüştür. Öte yandan çivi yazısı, kâtip sınıfının bildiği, rahiplerin ve elitlerin öğrenebileceği bir yazı sistemi idi. Halkın çoğu çivi yazısını okuyamazdı. Bu açıdan, bina yazıtlarının münzeviliği dikkat çekmektedir. Krallar yazıtları, inşaatı veya bakımı yapılan binaların temeline yerleştirir. Bir sonraki kral binaya bakım yapması gerekince eskiden yerleştirilmiş bina temeli yazıtlarını görebilir, o da sonra tekrar yerine yerleştirir. Bina yazıtları, gelecek kuşaklar için söz konusu yapıda geçmiş kralların isim bırakmaları için yazılır. İçerikleri ise farklı metin türlerinden alıntı yapar. Urukagina Fermanı'nın elbette bilinmeyen yazılı bir asıl metni olduğu tahayyül edilebilir, ancak bu doğru olsa bile sözlü aktarımlar eski toplumlarda hayatı bir öneme sahiptir. Bina yazıtlarının ferman gibi metinlere gönderme yapması, bir gönderme kaynağına işaret eder. Bina yazıtlarından farklı kanallardan aktarım yapıldığını da gösterir.

Toplum ve bireyleri tarafından da sözlü olarak işitilen, kent yönetimi tarafından duyurulan hükümlerle karşı karşıyayız. Kullandığı dilin anlaşılır olması, en eski hukukun sözlü kökenlerini göstermektedir. Urukagina'nın tanrısı Ningirsu ile yaptığı anlaşmada inim "söz" kelimesinin geçmesi de bununla bağlantılıdır. Tam ifade, "(Urukagina, Tanrı Ningirsu ile) sözüyle anlaşma yaptı" (inim-bi KA e-da-KEŠDA₂) olduğu için de Urukagina'nın sözlü bir eylemle kendini yemin altına

⁽²⁹⁾ Ferman metni bittikten sonra aktarımın yapıldığı bina yazıtında belirtilen su kanallarıyla ilgili bazı inşaat faaliyetleriyle yazıt da bitirilir; Tosun ve Yalvaç (n4) 28-29; Frayne (n9) 265.

⁽³⁰⁾ Anlaşmanın taraflar arasında nasıl yapıldığı tam anlaşılmıyor; Noel Weeks, *Admonition and Curse. The Ancient Near Eastern Treaty/Covenant Form as a Problem in Inter-Cultural Relationships* (T & T Clark, 2004) 19.

⁽³¹⁾ Urukagina Fermanı I xii 23-28; Tosun ve Yalvaç (n4) 27-28, Frayne (n9) 264. KA KEŠDA₂ olarak yazılan fiil, anlaşma yapmak anlamına gelir; Pascal Attinger, *Glossaire sumérien-français principalement des textes littéraires paléobabyloniens* (Otto Harrassowitz, 2021) 79, 159. Metinde Urukagina'nın sözü kastedilmektedir.

aldığı anlaşılmaktadır. Bu sözlü bir yemindi ve sözlü olarak da sürdürülmekteydi. Yazının amacı farklıydı; yazılıyla sözlünün yolları kesişince Fermanı yazıtlardan görüyoruz. Bu çalışmada Urukagina Fermanı'nı en uzun aktarımı üzerinden konu anlatıldı. İlginçtir ki daha kısa iki tane bina yazıtı biliniyor.⁽³²⁾ Bunların birisinde, kralın sonraki dönem bir unvanına rastlanıyor.⁽³³⁾ Bazı farklar dikkat çekiyor. Geçmiş uygulamaların tarifinde farklı Sümerce gramer öğeleri kullanılıyor. Birinci yazıttaki u_4 -bi-ta “o günlerde” yerine aynı anlamda u_4 -ba varyantı yer alıyor.⁽³⁴⁾ Örneğin baş kayıkçının kayıklara el koyması (yukarıda birinci yazıtın atfı verilmiştir) ikinci yazıtta modal anlam yaratan /-da-/ iç eki kullanılarak modal anlam kazandırılmıştır. Böylece kayıkçının yetkisini suistimal etmeye yönelik bir iradesi olduğu vurgulanmıştır. Sümerce dab “ele geçirme” fiili ise isim fiil son /-a/ ekini alarak cümle akışı sağlanmıştır: “o günlerde baş kayıkçı, kayık alıyordu” (u_4 -ba lu_2 -ma₂-lah₅-da-ke₄ ma₂ e-dab-ba-a).⁽³⁵⁾ İki yazıt arasındaki bu detay aynı metni kopyalamadıklarını gösteriyor. Dahası, bir üçüncü bina yazıtında, kadınlar hakkında hükümler vardır. Birisine göre toplumda kendisinden üst bir makamda olan erkekle saygısız konuşan kadına ceza verilirken diğer bir hükümde ise eskiden var olan bir erkeğin iki kadınla evlenme adetinin kaldırıldığı ifade edilmektedir.⁽³⁶⁾ Bu durumda aslında esas Ferman metninin varyant içeren hallerinin tedavülde olduğunu, kral yazıtlarını hazırlayan kâtipler tarafından da bu kaynaklardan aktarıldığını anlıyoruz.

HÜKÜMLER DÜNYASININ PRATİK HUKUKİ METİNLER ARKA PLANI

Hukuk dilinin incelediğimiz ilk belgeleme örneği ve zamanlaması, biraz da arkeoloji keşiflerinin bize getirdiği bir tesadüftür. Henüz keşfedilmemiş veya kaybolmuş benzeri hukuk metinleri vardı ve bunların zamansal dağılımları geniş olabilir. Ferman ve kanunnamelerin metin olarak yazılı ve sözlü aktarımlarının eş zamanlı olduğu düşünülebilir. Bu çalışmanın başında yazışmalar, listeler ve benzeri işlevsel hukuk metinlerden söz edilmişti. Bunların çoğu idari ve iktisadi metindir. Urukagina Fermanı'nın kısmi bir metin analizi bile bu tip işlevsel metinlerin nerelerde geçtiğine dair bize yol gösteriyor. Bu belgelerin ortak noktaları, sözlü süreçlere dayalı olmaları ve ilgili konuya dair asgari olduğu düşünülen bilgiler içermeleridir.

Sümer iç hukuk dilinin gelişimini daha iyi değerlendirmek için sözlü geleneğin ve uygulamaların yazılı belgelerle ortak bir dili nasıl oluşturduğunu tartışmak gerekir. Urukagina Fermanı'nda belirtilen bazı gündelik uygulamaların yansıdığı “işlevsel” hukuki belgelerden, yani idari ve iktisadi belgelerden, bazı örnekleri ele almak

⁽³²⁾ Frayne (n9) 265-275.

⁽³³⁾ Frayne (n9) 265 “Girsu'nun Kralı” (lugal gir₂-su^{K1}) unvanı. Söz konusu ikinci bina yazıtı için bkz. Frayne (n9) 265-269 (E1.9.9.2).

⁽³⁴⁾ Frayne (n9) 259 (u_4 -bi-ta), 267 (u_4 -ba).

⁽³⁵⁾ E1.9.9.2 iv 9-11; Frayne (n9) 267.

⁽³⁶⁾ Frayne (n9) 275. Üçüncü bina yazıtı için bkz. Frayne (n9) 269-275 (E1.9.9.3).

gerekir. Urukagina Fermanı özelinde ele alınan koyunlardan sorumlu görevlilerin yaptıkları bir örnek teşkil edebilir. Sözü geçen işlemlerin yansıdığı standart idari ve iktisadi metinleri şu örnekle başlayarak anlatmak mümkündür. Aşağıdaki metnin kesin ve net tarihî bilinmese de Urukagina'nın dahil olduğu Erken Hanedan IIIb (t. MÖ 2500-2340) dönemi ürünüdür (esas Sümerce yazılışı transliterasyon ve çevirisi ile):⁽³⁷⁾

Sümerce Transliterasyon

Ön yüz i. sütun

1. satır: 1 (u) ad₃ la₂-a dingir-gin₇-ab-e

2. satır: 2 (aş) me-an-<ne₂>si

3. satır: ...

Ön yüz ii. sütun

1. satır: amar-ezem

2. satır: şu₃

Çeviri

Ön yüz i. sütun

1. satır: Dingir-gin₇-ab, 10 (adet) et açığını (getirdi).

2. satır: Me-an-ne₂-si, 2 (adet et açığını getirdi).

3. satır: ...

Ön yüz ii. sütun

1. satır: Amar-ezem,

2. satır: şu₃-görevlisi baş çoban, (işlem yaptı).

Sümerlerde ve sonra genel olarak eski Mezopotamya'da yazının, temelde sözlü yürütülen hukuki bir işlemde asgari nitelikteki öğeleri kayıt altına aldığı anlaşıyor. Kayıta geçen hukuki listede birinci satırda eylemi yapanın Dingir-gin₇-ab adlı kişi olduğu, bu isme eklenen özne ve ergatif -e eki ile anlaşılır. Liste, bir girdi listesidir. Olasılıkla Lagaş egemenliğindeki bir tapınağa aittir (aşağıda belirtilecek BM 96592 bu konuda ipucu vermektedir). Listede geçen alımların, önceden yapılmış olduğu ya

⁽³⁷⁾ Edmond Sollberger, *Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum. Part L* (The Trustees of the British Museum, 1972) pl. 24, no.46 (BM 96737). Krş. BM 96737 envanter numaralı kil tablet; Cuneiform Digital Library Initiative ve The Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary 2. *Early Dynastic Period IIIb Administrative Corpus*. (2015/01/27). <https://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/admin/ed3b/P221683> (erişim 30.12.2024). The Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary 2, sürekli geliştirilen internet tabanlı bir sözlüktür; Steve Tinney, Philip Jones ve Niek Veldhuis *The Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary 2* (2017-devam ediyor) <https://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/About/index.html>.

da alım için gerekli gümüş ödemenin yapıldığı açıkça belirtilmiyor. Sümer listelerinde farklı tür canlı ya da kesilmiş kuzu ve koyun ürünü bulunmaktadır. Bu nedenle yukarıda çevirisi verilen listede “et açığı” (ad₃ la₂-a) olduğu açıkça yazılmıştır.⁽³⁸⁾ Ürünün, koyun veya keçi ile alakalı olduğunu, aynı kişileri belirten başka bir listeden anlıyoruz (envanter numarası BM 96592 olan bu diğer liste, aşağıda belirtilecektir). Sonraki satırda ürün ve eylem belli olduğu için sadece Me-an-ne₂-si adlı kişinin adı belirtiliyor. İlk satırdaki -e ergatif özne eki bu sefer kullanılmıyor. Dingir-gin₇-ab’ın yaptığını, ikinci satırda Me-an-ne₂-si yapıyor. Ürünün miktarı her satırda geçen kişi için farklı olduğu için sayı yazıda belirtiliyor (yani “2 adet”), ancak miktarlarda bile sadece başat sayı veriliyor, miktarın tam biriminin bilgisi yine sözlü bellektedir (bkz. Sümerce metin ve çeviride sayının yanındaki parantezdeki bilgiler). II. sütünde şu₃-görevlisi Amar-ezem belirtiliyor.⁽³⁹⁾ Amar-ezem, Lagaş ve Girsu yöneticilerine hayvansal ürünleri getiren arabulucu bir devlet çalışanıdır ve kendisi de çobandır. Dingir-gin₇-ab, Me-an-ne₂-si ve diğer bazı çobanlar onunla çalışır ya da onun aracılığıyla devlete ürün getirirler.⁽⁴⁰⁾ Alım işleminin koyunlarla ilgili olduğunu ve alımı yapanın bir tapınak olduğunu başka bir belgeden anlıyoruz. Bu belge, farklı çobanların getirdiği koyun ve keçi türlerini daha detaylı olarak listeleyen ve BM 96592 envanter numarasıyla bilinen iktisadi ve hukuki listedir. Bu listede çobanlar arasında Dingir-gin₇-ab ile Me-an-ne₂-si’nin adı da geçmektedir.⁽⁴¹⁾ Listenin sonunda Ebabbar tapınağında sayım yapıldığı ifade edilir.⁽⁴²⁾ Söz konusu tapınak, güneş tanrısı Şamaş’ın Girsu’daki mabedi olabilir.⁽⁴³⁾

⁽³⁸⁾ Lagaş iktisadi sisteminde tapınak ve sarayın işleyişinde normal tüketim ve ritüel faaliyetlerin et ve canlı hayvan ihtiyacı vardı. İhtiyaçlar konusunda açıklar çıkabilirdi. Et açıkları konusunda bilgi verdiği için Prof. Dr. Walther Sallaberger’e teşekkürlerimi sunarım.

⁽³⁹⁾ Sümerce şu₃ terimi ile yüksek rütbeli bir çoban ve görevli kastedilir; Walther Sallaberger, “Schlachtvieh aus Puzriš-Dagān. Zur Bedeutung dieses königlichen Archivs” (2004) 38 Jaarbericht van het Vooraziatisch-egyptisch Genootschap Ex Oriente Lux 57. Lagaş bürokrasisi, Amar-ezem’e diğer bazı çobanlarla devlet arasındaki hayvancılık işlemleri için arabuluculuk rolü vermiştir.

⁽⁴⁰⁾ Johannes Renger, “On Economic Structures in Ancient Mesopotamia: Part One” (1994) 63(3) *Orientalia*. Nova Series 191.

⁽⁴¹⁾ BM 96592 arka yüz i. sütun, 2. satır (Me-an-ne₂-si), iii. sütun, 2. satır (Dingir-gin₇-ab); Sollberger (n37) pl. 50, no. 43. BM 96592 için krş. Cuneiform Digital Library Initiative ve The Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary 2. *Early Dynastic Period IIIb Administrative Corpus*. (2015/01/27). <https://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/admin/ed3b/qpn?xis=qpn.r0005b7&-ref=P221680.41> (erişim 30.12.2024).

⁽⁴²⁾ BM 96592 arka yüz, iv. sütun, 3. satır; Cuneiform Digital Library Initiative ve The Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary 2 (41).

⁽⁴³⁾ Bu mabed için bkz. Andrew George, *House Most High: The Temple of Ancient Mesopotamia* (Eisenbrauns, 1993) 70.

SONUÇ YERİNE

Eski Çağ, insanlık tarihinin bilinen ilk dönemlerini kapsamaktadır. Pek çok toplum, hukukun ayrı bir alan olduğunu algılamıştır. Hukuka özgü bir dil ve söylem de geliştirmişlerdir. Hukuk dili nasıl tanınır? Modern Türk hukuk dilini niteleyen başlıca kıstaslar arasında anlaşılabilirlik, kişisel olmayan ifade biçimi, özgün bir söz varlığı, terminoloji, söz dizinsel ve metin dil bilimsel özellikler belirtilebilir.⁽⁴⁴⁾ Diğer modern ulusal hukuk dilleri için de aynı kıstaslar düşünülebilir. Aynı kıstaslar eski dönem hukuk gelenekleri için de geçerlidir. Farklı dönemlerde bu kıstasların içeriklerinin farklı olduğu düşünülebilir. Eski Çağ için de tek tip bir açıklama yapmanın mümkün olmadığı akla gelmektedir. Urukagina Fermanı özelinde yapılan değerlendirmelerde bu hususlar üzerine belirli gözlemler yapmak mümkün olmuştur.

Anlaşılabilirlik, modern hukuk dili açısından Eski Çağa göre farklı ele alınmıştır. Modern hukuk dili, “söz varlığı, terimleri, cümle yapısı ve metinsel özellikleri açısından hukuk metinleri genelde zor anlaşılır, uzman olmayanlarca çok kolay algılanamaz ve yorumlanamaz. Bu anlamda, hukukçular ile sade vatandaşlar arasında bir çeşit “dil bariyeri” vardır.”⁽⁴⁵⁾ Eski Çağ toplumlarında sözlü kökenli hukuk dili gelenekleri toplumun farklı katmanları tarafından anlaşılabilir. Yazının icat edilmesiyle, özellikle zor öğrenilen yazı sistemleriyle beraber, hukuk dilinin aktarımına erişim zorlaşmıştır, ancak genelde dili içerik olarak halen kolay anlaşılırdır. Urukagina Fermanı'nın dili erişilebilir bir dildir. İşlevsel hukuki metinlerde sözlü geleneğe dayanması da erişilebilirlik ile yakından ilgilidir.

Modern hukuk dili birinci ya da ikinci ağızdan ifade edilmez. Kişisel olmayan ifade biçimi baskındır.⁽⁴⁶⁾ Bu özelliğin yazıya aktarılan hukuk dilinde yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Urukagina Fermanı'nda veya işlevsel iktisadi metinlerde, hukuki işleme konu kişiler üzerinden dil kurulur. Fermanda ilgili meslek grupları özneyi oluşturur. Sözlü anlaşmalarda yazılı kayıtlarda büyük çoğunlukla isimler açıkça yazılır.

Hukuk dilini tanımlayan niteliklerden birisi de şüphesiz özgün söz varlığıdır. Osmanlı Devleti tarihi boyunca ve sonra Türkiye Cumhuriyeti döneminde Türk hukuk dilinin söz varlığı ve terminolojisi dönüşümler geçirmiştir.⁽⁴⁷⁾ Eski Çağ geleneklerinde ise belirli ve önceden saptanmış kelime hazinesi ile hareket edildiği için terimler genelde pek çok kuşak ve dönem boyunca aktarılmıştır. Urukagina Fermanı'ndaki terminoloji ile gündelik metinlerin terminolojileri benzerdir. Modern hukuk dilinde, özgün cümle türleri ve söz dizin yapıları varken,⁽⁴⁸⁾ Eski

⁽⁴⁴⁾ İbrahim Ahmet Aydemir, “Türk Hukuk Dili Üzerine Araştırmalar I” (2010) 58(2) Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten 19-36.

⁽⁴⁵⁾ Aydemir (n44) 21.

⁽⁴⁶⁾ Aydemir (n44) 21.

⁽⁴⁷⁾ Aydemir (n44) 21-25.

⁽⁴⁸⁾ Aydemir (n44) 26-29.

Çağ hukuk metinlerinde de – Urukagina Fermanı özelinde de görüldüğü üzere – özgün tür ve yapılar gözlemlenmektedir. Metin dil bilimsel yapılar için de aynı söylenebilir. Paragraf, bölüm gibi cümle üstü birimlerde metnin, cümleler arası bağlantıların nasıl ve hangi tipolojilerde metin oluşturulduğu, modern hukuk dillerinden gözlemlenebilir.⁽⁴⁹⁾ Eski Çağ hukuk metinlerinde de çizgiler, bölümler ve belirli terminoloji bunu sağlamaktadır. Urukagina Fermanı özelinde terminoloji ve anahtar kelime ile tabirler kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Akpınarlı, Neyire ve Şatıroğlu, Hasan Utku, “Akbabalar Dikilitaşı: Sümer Şehir Devletlerinin Aralarındaki Hukuki İlişkilere Dair Çıkarımlar” (2022) 71(2) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 819-884.

Apalı, Ali ve Çulcu, Tuğba Çulcu, “Sümerce Yazılan Kanunlarda *İktisadi* ve Muhasebe Bulguları” (2023) 25 Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi 69-84.

Attinger, Pascal, *Glossaire sumérien-français principalement des textes littéraires paléobabyloniens* (Otto Harrassowitz, 2021).

Aydemir, İbrahim Ahmet, “Türk Hukuk Dili Üzerine Araştırmalar I” (2010) 58(2) Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten 19-36.

Bauer, Josef, “Der Vorsargonische Abschnitt der Mesopotamischen Geschichte” Pascal Attinger ve Markus Wäfler (editörler) *Mesopotamien: Späturuk-Zeit und Frühdynastische Zeit* (Vendenhoeck & Ruprecht, 1998) 431-585.

Bilgiç, Emin, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi” (1963) 21(3-4) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 103-119.

Cooper, Jerrold S. *Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash-Umma Border Conflict* (Undena Publications, 1983).

Frayne, Douglas R. *Presargonic Period (2700-2350 BC)* (Toronto University Press, 2004).

George, Andrew. *House Most High: The Temple of Ancient Mesopotamia* (Eisenbrauns, 1993).

Gökçek, Gürkan ve Akyüz, Faruk, “Sumer Kanunları.” (2013) 9(1) Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi 1-9.

Cuneiform Digital Library Initiative, “Early Dynastic Period IIb” (2015/01/27) <https://cdli.ox.ac.uk/wiki/> (erişim 30.12.2024).

⁽⁴⁹⁾ Aydemir (n44) 29-32.

Cuneiform Digital Library Initiative ve The Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary 2 (ePSD2), *Early Dynastic Period IIIb Administrative Corpus* (2014-devam ediyor). <https://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/admin/ed3b/corpus> (erişim 30.12.2024).

Memiş, Ekrem, “Eski Yakın Doğu’da Adalet Anlayışı ve Kanun Koyucular” (2021) 3(1) OANNES. Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi 1-37.

Pagé-Perron, É., Dahl, J. L., Lafont, B., Renn, J., Englund, R. K., ve Damerow, P. *Cuneiform Digital Library Initiative*. (2000-devam ediyor). <https://cdli.ucla.edu>.

Renger, Johannes, “On Economic Structures in Ancient Mesopotamia: Part One” (1994) 63(3) *Orientalia. Nova Series* 157-208.

Roth, Martha T. ve Hoffner, Harry A. *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor* (Scholars Press. 1997).

Rubio, Gonzalo. “Sumerian Morphology” A. S. Kaye (editör) *Morphologies of Asia and Africa. Volume 2* (Eisenbrauns, 2007) 1327-1379.

Sallaberger, Walther, “Schlachtvieh aus Puzriš-Dagān. Zur Bedeutung dieses königlichen Archivs” (2004) 38 *Jaarbericht van het Vooraziatisch-egyptisch Genootschap Ex Oriente Lux* 45–62.

Schrakamp, Ingo, “Urukagina und die Geschichte von Lagasch am Ende der frühdynastischen Zeit,” içinde R. Dittmann, G. J. Selz ve E. Rehm (editörler) *It's a Long Way to a History of the Early Dynastic Period(s)* (Ugarit-Verlag, 2015) 304-386.

Schrakamp, Ingo ve Zólyomi, Gábor , “Reevaluating the So-Called “Reforms of Urukagina”. *Social Justice, Vertical Solidarity and Reciprocity.*” (2024) 30 *Zeitschrift für altorientalische und biblische Rechtsgeschichte* 1-26.

Sollberger, Edmond, *Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum. Part L* (The Trustees of the British Museum, 1972).

Spada, Gabriella. *Sumerian Model Contracts from the Old Babylonian Period in the Hilprecht Collection Jena* (Harrassowitz Verlag, 2018).

Spada, Gabriella ve William Hallo. “Sumerian Model Contracts from the Old Babylonian Period in the Arkeoloji Müzeleri of Istanbul” (2024) 76 *Journal of Cuneiform Studies* 53-101.

Steinkeller, Piotr. “Urukagina’s Rise to Power” Yorem Cohen, Amir Gilan, Nathan Wasserman, Letizia Cerqueglini ve Beata Sheyhatovitch (editörler) *The Israel Oriental Studies Annual. “Drought Will Drive You Even Toward Your Foe.”* (Brill, 2023) 1-36.

Tinney, Steve; Jones, Philip ve Veldhuis, Nick. *The Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary 2*. Babylonian Section at the University of Pennsylvania. (2017-devam ediyor). <https://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/About/index.html>.

Tosun, Mebrure ve Kadriye Yalvaç. *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*. (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989).

Van De Microop, Marc. *A History of the Ancient Near East, ca. 3000-323 BC* (Blackwell, 2004).

Weeks, Noel, *Admonition and Curse. The Ancient Near Eastern Treaty/Covenant Form as a Problem in Inter-Cultural Relationships* (T & T Clark, 2004).

Westbrook, Raymond, "Introduction" R. Westbrook (editör) *A History of Ancient Near Eastern Law. Volume One* (Brill, 2003) 1-90.

Yoshikawa, Mamoru, "The Sumerian Verbal Prefixes mu-, i- and Topicality" (1979) 48(2) *Orientalia*. Nova Series 185-206.

HUKUK DİLİNDE DÜALİTE: TEŞKİLATİ ESASİYE KANUNU’NUN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ MESELESİ (1942-1952)

Duality in Legalese: The Question of Translating the Constitution of 1921 into Modern Turkish, 1942-1952

Gazi DOĞAN*

Öz

Türkiye’de modernleşme arayışları ile birlikte pek çok düşünce pratiğinin yavaş yavaş gelişmeye başladığı bir evre olarak karşımıza çıkan Tanzimat Dönemi siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel meselelerdeki değişimlere paralel olarak toplumsal hayatta kendi toplumundan uzaklaşmaya başlayan ve günden güne toplumuna yabancılaşan bir aydın tipini de ortaya çıkardı. Batılı tarzda eğitim veren kurumlardan mezun olan, Batı kültür ve değerleri ile yetişmiş ve böylece Doğulu gördüğü kendi toplumundan uzaklaşan Tanzimat aydınının içinden çıktığı topluma karşı bir yerde Batılı değerlerin savunucusu ve taşıyıcısı olması, yeri geldiğinde toplumunu radikal bir biçimde dönüştürme tasavvurları geleneksel kodlarla yetişmiş toplumun büyük bir kesiminden kolay kabul görmedi. Bu iki farklı düşünce pratiği arasında yaşanan düalite Tanzimattan Meşrutiyete, Meşrutiyetten de Cumhuriyete tevarüs eden bir gerginliğin ve çatışma hâlinin özeti oldu.

Cumhuriyet sonrası Türk devriminin yönetici kadroları da bu düalite meselesinde Tanzimat ve Meşrutiyetten aldıkları müktesebat ile hareket ettiler. Türk devriminin en şaşıla döneminde gerçekleştirilen Dil Devrimi de böyle bir düalitenin konusu oldu. Bir dil reformundan çok, Türk millî kimliğini oluşturmaya yönelik kültürün yeniden inşası projesi şeklinde değerlendirilen bu yeni dönemde öncü rolü sonradan ismi Türk Dil Kurumu olacak Türk Dili Tetkik Cemiyeti üstlendi. 1928 Harf İnkılabı ile başlayan Türk dilinin yabancı dillerin etkisinden bütünüyle kurtarılması çabalarını daha da ileriye taşıyan Cemiyet kurulduğu yıldan sonra düzenli yaptığı kurultaylar ile Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini ortaya çıkarmayı ve

* Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Rektörlük, Ortak Dersler Bölümü, Ankara/Türkiye, E-Posta: gazi.dogan@asbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8668-6266.

Türkçeyi yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır y  ksekl  e eri  tirmeyi gaye edindi. Hatta Cemiyet'in 1930ların sert milliyetçilik cereyanları esnasında sergilediği tutum dilde   zle  meyi gerçekleştirme doğrultusunda radikal tutumlar takınarak saf ve arı bir Türkçeye ulaşma şeklinde de değerlendirildi.

Yine bu yıllarda duru bir mill   dile kavuşmanın yolunun her alanda   z Türkçenin h  kim kılınması anlayışı ile pek çok adımlar atıldı. Edebiyattan kültüre, temel bilimlerden sanata   z Türkçeye doğru reformlar gerçekleştirilirken hukuk alanı bundan geri kalamazdı. Bu minvalde 1942 yılından itibaren Anayasa'nın Türkçeleştirilmesi çalışmalarına başlanıldı. Böylece hukuk alanında da yabancı kelimelerin boyunduruğundan kurtulmaya dönük bir değişimin   n   a  ıldı. Üç yıllık çalışmalardan sonra komisyonun hazırladığı anayasa tasarısı 10 Ocak 1945 tarihinde Meclis tarafından kabul edildi ve böylece devlet dili T  rk  ele  tirildi. Fakat bu alanda yapılan reform, II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de demokratik teamüllerin arttığı bir sırada yeniden bir tartışma zemini oluşturdu ve Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 senesi sonrası Anayasa'nın dili konusundaki tartışmaları yeniden alevlendirdi. 24 Aralık 1952'de yapılan düzenlemelerle Anayasa'nın dilinin eski h  line döndürülmesi bu alanda yaşanan düalitenin bir neticesi oldu.

Bu   alı  ma dönemin gazeteleri ve Meclis zabıtları çerçevesinde bu düalitenin izlerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Böylece toplumsal değişimin önemli parametrelerinden birisi olan Dil Devrimi   er  evesinde Anayasa'nın dilinin değişimi ve bu değişime direnişin ana hatları daha da net bir biçimde görülebilecektir.

Anahtar kelimeler: Tanzimat, dil devrimi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, düalite.

Abstract

The Tanzimat Period, which emerged as a phase in which many thought practices began to develop slowly along with the search for modernization in Türkiye, also revealed a type of intellectual who began to move away from his own society in social life in parallel with the changes in political, economic and socio-cultural issues and became alienated from his society day by day. The Tanzimat intellectual, who graduated from institutions providing Western-style education, grew up with Western culture and values, and thus distanced himself from his own society, which he saw as Eastern, became an advocate and bearer of Western values against the society he came from, and his visions of radically transforming his society when the time came were a major threat to the society raised with traditional codes. This approach was not easily accepted by the majority of public opinion. The duality between these two different thought practices was the summary of a state of tension and conflict that inherited from the Tanzimat to the Constitutional Monarchy and from the Constitutional Monarchy to the Republic.

The administrative staff of the post-Republican Turkish revolution also acted in line with the *acquis* they received from the Tanzimat and the Constitutional Monarchy on this issue of duality. The Language Revolution, which took place during the most glorious period of the Turkish revolution, was also the subject of such a duality. In this new period, which was considered as a cultural reconstruction project aimed at creating the Turkish national identity rather than a language reform, the leading role was taken by the Society for Research on the Turkish Language, which would later be renamed the Turkish Language Association. Carrying forward its efforts to completely free the Turkish language from the influence of foreign languages, which started with the 1928 Alphabet Revolution, the Society aimed to reveal the essential beauty and richness of the Turkish language and to raise Turkish to a height worthy of its value among the languages of the world, with the congresses it held regularly after the year it was founded. In fact, the attitude of the Society during the harsh nationalist movements of the 1930s was also evaluated as adopting radical attitudes towards achieving unity in the language and achieving a pure Turkish.

Again, in these years, many steps were taken with the understanding that the way to achieve a clear national language was to make pure Turkish dominant in every field. While reforms were carried out from literature to culture, from basic sciences to art and towards pure Turkish, the field of law could not remain behind. In this regard, work on translating the Constitution of 1921 into modern Turkish began in 1942. Thus, the way was opened for a change in the field of law to get rid of the yoke of foreign words. After three years of work, the constitutional draft prepared by the commission was accepted by the Parliament on January 10, 1945, and thus the state language was made Turkish. However, the reform in this field took place during World War II. It created a new basis for debate when democratic practices were increasing in Türkiye after World War II, and it reignited the debates about the *legalese* of the Constitution of 1921 after 1950, when the Democratic Party came to power. The restoration of the *legalese* of the Constitution of 1921 to its previous state with the regulations made on December 24, 1952 was a result of the duality experienced in this field.

This study aims to reveal the traces of this duality within the framework of the newspapers and Parliament proceedings of the period. Thus, within the framework of the Language Revolution, one of the important parameters of social change, the change in the *legalese* of the Constitution of 1921 and the main lines of resistance to this change will be seen more clearly.

Keywords: Tanzimat, language revolution, Turkish Constitution of 1921, duality.

GİRİŞ

Türkiye’de modernleşme arayışları Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme döneminde başlayan ve özellikle 18. yüzyıldan itibaren daha da hızlanan bir süreçtir. III. Selim döneminde başlayan askerî alandaki reform çabaları daha sonra II. Mahmut döneminde toplumsal ve idari her alanda görülmüş, böylece İmparatorluk Batı karşısında geri kalmışlığa karşı önlem almaya çalışmıştır. Batı’nın askerî, teknolojik, idari ve ekonomik üstünlüğüne karşı koymak ve devleti güçlendirmek amacıyla yapılan bu reform çabalarına Tanzimat Dönemi’nde de devam edilmiştir. Batı’yı model alan ve buradaki modernleşme örneklerinden ilham alan Tanzimat Dönemi devlet adamları, devletin otoritesini güçlendirmeye dönük merkeziyetçi adımlar atmışlar, eğitim ve hukuk alanında modern ve görece laik eğitim temelli girişimlerde bulunmuşlardır. Özellikle Ali ve Fuat Paşaların gayretleri bu süreçte önemli izler bırakmış ve devlet içerisinde Batı’ya müzahir bir aydın profili de bu dönemde karşımıza çıkmıştır.⁽¹⁾

Tanzimat aydını denilen Tanzimat Dönemi’nde gerçekleştirilen modernleşme ve reform çabaları sonucu ortaya çıkan dönem entelektüelleri Batı’dan gelen fikirlerin etkisi ile kendi toplumlarını da Batılılaşma doğrultusunda değiştirmeye gayret etmişlerdir. Batı medeniyetinin temel dönüştürücü unsurları olan eğitim, hukuk, bilim ve idari alanları toplumsal dönüşümün de merkezine koyan Tanzimat entelektüelleri reformların sadece devlet ve bürokrasi düzeyinde değil, toplumsal ve bireysel alanlarda da benimsenmesi kanaatinde olmuşlardır. Bunun için halkın eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi gerektiği fikrini savunmuşlardır. Bunun yolunun da dönemin en etkili iletişim araçları olan edebiyat ve basın olduğu düşüncesi ile bu alanlara yoğunlaşan Tanzimat aydınları özellikle sade bir dil kullanımı ile halkın modern düşüncelerden etkilenmesini beklemişlerdir. Halka dönük bu gayretlerine rağmen Tanzimat aydını için temel çelişki içinden çıktığı toplumun geleneksel kodları olmuştur. Geleneksel yapının ve özellikle dinin modernleşme önünde engel teşkil ettiği kanaati Tanzimat aydınını toplumun büyük bir bölümü ile karşı karşıya getirmiş, bu durum da etkisi günümüze kadar gelen bir çatışmanın ve düalitenin ana nedeni olmuştur. Tanzimat Dönemi’nden Meşrutiyet’e intikal eden bu çatışma hali, Cumhuriyet’in kurucu kadroları arasında da devam etmiş ve pek çok meselenin ana nirengi noktası olmuştur. Hukuk dilinin ve Anayasa’nın Türkçeleştirilmesi meselesi de bu minvalde önemli bir çatışma ve mücadele alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu üzerinde yapılan 1945 ve 1952 yılındaki değişiklikleri bu düalite üzerinden okumak mümkündür. Bu çalışma kısaca dönemin ruhunu ve düalitenin temel noktalarını da ortaya koymaya çalışacaktır.

(1) Zürcher, Erik Jan; Turkey a Modern History, I.B. Tauris, 2004, s. 50-70

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve 1940 Yılına Kadar Olan Dilde Reform Çalışmaları

1921 yılında kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu başlangıçta Osmanlı Türkçesi ile Arap harfleriyle yazılmış, bürokratik dili ağır basan bir metindi. Her ne kadar dilde sadeleşme çalışmaları Osmanlı son dönemde bir realite olarak karşımızda dursa da Kanun'un dili halkın anlamasından uzak dönemin aydınları ve ilim erbabı tarafından anlaşılacak ölçüdeydi. 1924 yılında yapılan değişikliklerle Kanun'un ruhu ve Osmanlıca özü korunmakla birlikte dilinde birtakım sadeleştirmelere gidildi. 1928 yılında gerçekleştirilen Harf Devrimi ile kanun metni yeni Türkçe harflerle yazıldı fakat dilde büyük ölçekli bir sadeleştirme görülmedi.

1928 Harf Devrimi Dil Devrimi'nin ilk adımı olarak kabul edilir. Eski harflerin Türkçeye tam olarak uygun olmadığı ve bazı değişikliklerin gerektiği tezi sadece Cumhuriyet Dönemi'nde değil, öncesi II. Meşrutiyet Dönemi'nde de pek çok kez dile getirilmiştir.⁽²⁾ Özellikle Enver Paşa'nın I. Dünya Savaşı sırasında alfabe üzerindeki çalışmaları dikkat çekicidir. Atatürk'ün yarım yamalak ve zamansız olarak nitelendirdiği bu denemeyi aşağıdaki ifadelerle eleştirmiştir:

“Bu iş, iyi niyetle yapılmış olmasına rağmen, yarım yamalak ve zamansız yapılmıştır... Savaş zamanı, harflerle uğraşılacak zaman mıdır? Ne için? Haberleşmeyi kolaylaştırmak için mi? Bu sistem haberleşmeyi eski sisteme göre daha yavaş ve daha güç kılmıştır. Hızın önem kazandığı bir zamanda, işleri yavaşlatan ve insanların kafasını karıştıran bu atılımın avantajı nedir? Fakat madem bir işe başladınız, bari bunu doğru dürüst yapacak cesareti gösteriniz.”⁽³⁾

Cumhuriyet Dönemi öncesi kimi entelektüeller Latin alfabesinin kabulünün şart olduğunu ifade etseler de kimi aydınlar eski alfabenin modernize edilebileceği kanaatinde idiler. Bu noktada Fuat Köprülü'nün alfabe değişikliği noktasındaki itirazları dikkat çekicidir. Köprülü 1928 öncesi düşüncelerini özetlerken “Harf meselesinin bir ulus için hayati değil, tali bir konu olduğunu, harflerin değiştirilmesini isteyenler bu işi sıradan bir mantık meselesi olarak muhakeme etmeyip de bir ilim meselesi olarak incelerlerse bunu teslim etmek mecburiyetinde kalırlar” demektedir.⁽⁴⁾ Aynı Köprülü, Anayasa'nın 1945 ve 1952 tadillerinde de yine farklı noktalardan olaya bakacaktı.

1928 Harf İnkılabına bir nevi kültürel değişim gözüyle bakan İsmet İnönü devrimin gerekliliği konusunda görüşlerini şöyle özetlemekteydi:

(2) Bilal Şimşir, Türk Yazı Devrimi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2008. s. 51

(3) Ruşen Eşref Üneydin, *Hatıralar*. Ankara, 1956. s. 28-29

(4) Milli Mecmua, 1926, c. VII, s. 1206-1207

“Harf İnkılabı bir okuma yazma kolaylığına bağlanamaz. Okuma yazma kolaylığı Enver Paşa'yı tahrik eden sebeptir. Ama, Harf İnkılabı'nın bizde tesiri ve büyük faydası, kültür değişmesini kolaylaştırmasıdır. İster istemez Arap kültüründen koptuk. Arap kültürünün ve Arap dilinin tesiri hakkında, yeni nesiller bizim kadar fikir edinemezler.”⁽⁵⁾

Bu yönüyle olaylara bakıldığında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 1945 ve 1952 yıllarındaki değişikliklerin yine kültürel etkileri yönünden toplumsal bir düalite konusu olduğu kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır.

1930'lu yıllar 1928 Harf Devrimi ile başlayan Türk Dil Devrimi'nin pek çok önemli merhaleler aştığı yıllar oldu. Devrimin niteliği konusunda farklı görüşler olmakla birlikte temelde devrimin ana amacının bir dil reformundan çok, Türk millî kimliğini oluşturmaya yönelik kültürün yeniden inşası projesi olduğu düşüncesidir.⁽⁶⁾ Dil Devrimi'nin ikinci adımı olarak Arapça ve Farsça derslerinin öğretimden kaldırılarak bu dillerin öğelerinin Türkçeye girme yollarının kapatılmasıdır. Haziran 1929'dan sonra da ülkede Arap harflerinin kullanılması tamamen yasaklanmıştır. Sonrasında Dil Devrimi'nin başat unsuru olacak Türk Dili Tetkik Cemiyeti 12 Temmuz 1932'de kuruldu. Sonradan ismi Türk Dil Kurumu olacak olan Cemiyet kurulduğu yıldan itibaren “Dil Kurultayı” düzenleyerek dilde reform işinde önemli görevler icra etti. Özellikle dilden çıkarılan Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar yerine, derleme yoluyla ama daha çok “kelime icat etme” yoluyla pek çok öz Türkçe kelime Cemiyet'in gayretleri ile ortaya çıkarıldı.⁽⁷⁾ 1932, 1934 ve 1936 tarihlerinde Türk Dil Kurultayları gerçekleştirilmiştir, Güneş Dil Teorisi dahil milliyetçi yeni dil teorileri ortaya atılmıştır. Dil Devrimi ile bağlantılı diğer inkılaplar, 1923'te Tevhid-i Tedrisat, 1924'te Uluslararası Rakamların kabulü, Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin lağvı ve medreselerin kapatılması, 25 Aralık 1925'te İslam takvimi yerine uluslararası takvim ve saat ölçülerinin kabulü gibi yeniliklerdir. Fakat Dil Devrimi'nin amaçları noktasında bunların neler olduğu, ne kadar tutarlı olduğu, uygulanma şekilleri ve hangi sorunlara neden olduğu konusunda tartışmalar devam etmektedir.

Dil Devrimi'nin geniş bir alanda dar bir kadro ile icrası, toplumun bütününe ilgilendiren meselede maddi kaynak, zaman ve imkân eksikliği gibi negatif tarafları, Devrim'in karşılaştığı riskleri artırmaktaydı. Öyle ki bu riskler zamanla büyük problemlere sebep olmuş ve Devrim'in kimi safhalarının alaya alınmasının önünü açmıştır. Ağâh Sırrı Levend bu süreci naklederken şunları vurgulamaktaydı:

⁽⁵⁾ İsmet İnönü, İsmet İnönü/ hatıralar, Bilgi yayınevi, 2006, 483

⁽⁶⁾ David Kushner, The Rise of Turkish Nationalism 1876–1908, London: Frank Cass, 1977, pp.56–80

⁽⁷⁾ Zeynep Korkmaz, Dilde ‘Doğal Gelişme’ ve Devrim Açısından Türk Dil Devrimi, Türkoloji Der-gisi. Cilt: 4. Sayı: 1. s. 110.

“Yabancı kelimelere karşılık bulma gayreti 1935 yılı sonuna kadar devam eder. Fakat iş o hâle gelmişti ki, herkes gelişi güzel bulduğu kelimelerle yazı yazıyor ve yazılar, sahibinden başkasının anlamasına imkân olmayan bir şekil alıyordu. Daha tuhafı, Türkçe kelimelere bile karşılık arayıp bulanlar vardı. İş yolundan çıkmış, üzücü bir hâl almıştı.”⁽⁸⁾

Dil Devrimi yapma fikri esasen Kemalist kadroların yeni bir icadı değildi. Türk modernleşmesinin en önemli aşamalarından birisi olan Tanzimat Dönemi’nde bu konuda Osmanlı aydınları alfabenin yetersizliği, imla kuralları ve dilde sadeleşme gibi kimi konuları tartışmaya açtılar. Münif Paşa ve Namık Kemal gibi münevverlerin başlattığı bu tartışmalar sonucu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Islahat-ı İlmiye Encümenliği gibi oluşumlar bu konularda önemli çalışmalara imza attılar.⁽⁹⁾ Dilde reformun sağlıklı yapılmasının anahtarı toplumsal mutabakata dayanmasıdır. Avrupa’da milliyetçi ideolojinin çok sert bir söylemle kıtayı etkilediği dönemde Türkiye’de dil üzerine yapılan tartışmaların boyutu da değişti. Dil Devrimi, İmparatorluk’un son döneminde yapılan “dilde sadeleşme” tartışmalarının çok ötesine geçerek 1930’larda “dilde özleşmeyi” yani yabancı dillerden kurtulma ve “saf, arı, öz” bir millî dile kavuşmayı hedefleyen bir anlayışa evrildi.

Sonraki dönem dil tartışmaları çerçevesinde Kemalist düşüncenin ana paradigmasını oluşturan bu bakış açısına karşı Cemil Meriç farklı bir dil anlayışı ortaya koymaktaydı. Meriç “Türkün kılıcı ülkeler fethederken, Türkün zekâsı da kelimeler fethediyordu. Ülkeler ne kadar bizimse, kelimeler de o kadar bizimdir. Ecdadımız onlarla düşündü, babalarımız onlarla konuştu”⁽¹⁰⁾ ifadeleriyle bir noktada 1930’ların dilde radikal tasfiyeci anlayışı reddediyordu. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 1945 ve 1952 yıllarındaki değişiklikleri yine bu zaviyeden okunabilir. Radikal bir dönüşüm mü yoksa hayatın olağan akışı içerisinde bir değişim mi?

Dil Devrimi dönemin milliyetçilik ve laiklik ilkelerinin bir uygulamasıdır. Fakat bu noktada halkçılık ilkesinin ne kadar göz önünde bulundurulduğu bir diğer tartışmalı alandır. Dil Devrimi’ni gerçekleştiren Cumhuriyet aydını özellikle Osmanlıcanın aydın kesim ile bu dile hâkim olamayan halk arasında uçurum yarattığı ve bundan dolayı halkın modern devletlerde olduğunun aksine yönetime katılamamasını bir problem olarak görmekteydi. Halkın anlayabileceği bir dil oluşturarak mevcut sorunların çözüleceğine inanan Kemalist entelijansiya Dil Devrimi ile halkın devlet ve aydınlarla bir biçimde yakınlaşacağına ve böylelikle eşit ve ayrıcalıksız bir toplum yaratılacağına inanıyordu. Oysa sonuçları ile genel anlamda

⁽⁸⁾ Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara 1960, s. 426.

⁽⁹⁾ Geoffrey Lewis, *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*, New York: Oxford University Press, 1999, s. 28-30

⁽¹⁰⁾ Cemil Meriç, *Jurnal I*, İstanbul: İletişim Yayınları. 2009, s. 70.

Dil Devrimi'ne bakıldığında Osmanlıca işlevsiz h  le getirilerek yeni bir Türkçe oluşturulmuş, kıymetli bir linguistik ve kültürel değer ortadan kalkmış, kültürel hafıza silinmiş, kelimeleri atılarak fakirleşen dil g  c  s  zle  mi  , ifade olanaklarını büyük oranda yitirmiştir. Bu durum da Geofrey Lewis'in ifade ettiği gibi ortada "trajik bir başarı"⁽¹¹⁾ olarak kayda geçmiştir.

Dil Devrimi halk için halkın yararına yapılan bir devrim olarak değerlendirilirken atlanmaması gereken bir nokta olarak halkın katılımının derecesi önemliydi. Çalışmamızda görüleceği üzere Anayasa'nın Türkçeleştirilmesi meselesinde halkın katılımından ziyade dönemin bürokratik seçkinleri arasında yaşanan d   alite temel belirleyici olacak ve halk bu çatışma içinde dekor olarak kalmaya devam edecekti. Oysa halk için yapılan Dil Devrimine diğer devrimlerden ziyade halkın katılımı elzemdi, çünkü dili ancak halk benimseyebilir veya değiştirebilirdi. 1945 ve 1952 yıllarındaki değişikliklerde bu unsurlar üzerinden yapılan tartışmalara daha sonra daha detaylı değinilecektir.

1932 yılından sonra Türk Dil Kurumunun gayretleri ile ba  layan dilde sadeleşme hareketi özellikle Kurumun düzenlediği Dil Kurultayları ile daha da yoğunlaşarak devam etmiş, Osmanlıca terimlerin yerine saf Türkçe karşılıklarının bulunması için çalışmalar y  r  t  lm    tir. Bu dönemde pek çok alanda dilde reform çabaları bir karşılık bulmuşsa da hukuk alanının görece devrimin radikal etkisinden uzak olduğu da aşıkardır. 1930'lu yıllarda Anayasa'nın dili de gözden ge  irilm  i, Arapça ve Farsça kökenli hukuk terimlerinin yerine Türkçe karşılıkları   nerilm  i  tir. Fakat bu değişiklik 1945'e kadar gerçekleştirilememiştir.

Atatürk'  n 10 Kasım 1938'de ölümünden sonra İsmet İnönü 11 Kasım 1938'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı olmuş, sistemde yaşanan birkaç aylık dalgalanmadan sonra Ocak 1939'da devletin tepe noktasında İnönü-Saydam yönetimi kurularak II. Dünya Savaşı   ncesi Türkiye'yi yönetecek üst düzey kadrolar kesinleşmişti. Bu dönemde Atatürk dönemi reformların devam ettiği ve özellikle kültür ve dil çalışmaların aksatılmadan s  rd  r  ld     de bir hakikattir.

Atatürk döneminde ilk kez 1932 yılında toplanan Dil Kurultayı ile Türk dilinin sadeleştirilmesi, geliştirilmesi ve yabancı etkilerden arındırılması amaçlanmış ve bu doğrultuda 1934 ve son kez 1936'da Kurultay toplanmıştır. Bütün bu kurultaylarda Türkçe'nin ve Türk dilinin sadeleştirilmesi, zenginleştirilmesi ve bilimsel çalışmaların odağı olması arzulandı. Bütün bu süreçler içerisinde Türk Dil Kurumu dil reformunun ana aktörü olarak önemli bir misyonu ifa etmekteydi. Bu yönüyle 1940'tan itibaren Mill   Şef İnönü Türk Dil Kurumunun yapacağı vazifelerin önemi işaret ederek Dil Devrimi'nin Yeni Türkiye'nin büyük reform hareketlerinde ba  lı başına büyük bir mevzu olduğu d    ncesindedir. Bu bağlamda İnönü TDK'dan beklentisini "Türk dilinde istediğimiz gayeleri tahakkuk ettirmek için geniş mikyasta

(11) Lewis, s. 190.

ve çok sebatlı olarak çalışmaya mecburuz” diyerek yeni bir yol ortaya koyacaklarının da işaretini vermektedir.⁽¹²⁾

Falih Rıfki Atay da Dil Bayramı hakkındaki düşüncelerini ifade ederken bu tip bayramları fikir ve dava adamlarının bir tür genel yoklama yapmak için fırsat olarak değerlendirdiklerini vurgulayarak millî kalkınma meselelerinin hepsinde yılda en az bir kez aynı soruları sorarak devrimin ilk hareketinin durmaksızın devam etmek olduğunu, başarısızlıkların tasfiye edilerek iyi sonuçların takviye edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Atay’ın Osmanlıca ve dil devrimi hakkındaki düşünceleri dönemin Kemalist reformcularının temel paradigmasını da göstermekteydi. Bu mevzuda Atay’ın bakış açısı şu şekildedir:

“Osmanlı devrinin dili, kendisi kadar melez idi. Osmanlı tabiri nasıl bir milliyet ifade etmezse, Osmanlıca da millî bir lisan addedilemez. Osmanlı sıfatını, kendilerinde, Türk sıfatı ile değiştiren ilk mütefekkirler, evvela dil bahsi üstünde durmak zaruretinde kaldılar. Bu cereyan, uzun müddet, medrese ve Tanzimat edebiyatçılarının mukavemetine uğramıştır. Devlet gibi, mektep de Osmanlı idi. Yeni Türk devleti, her türlü mücadelede olduğu gibi, dil mücadelesinde dahi Garpçi milliyetperverlerin zaferi eseridir. Dil ve harf inkılabına kadar, yeni devlete vücut veren bütün tasfiyeler ve nizamlar, hepsi bir arada, ayrılmaz bir kül teşkil eder; temel ve bünye sağlamlığının mayası olan, ahenkli bir tecanüs gösterir.”⁽¹³⁾

Atay devrimin uzun soluklu bir koşu olduğu ve zamanla daha da gelişeceğini ifade ederken Osmanlıca ile birlikte eski tip düşüncenin tamamen öleceği kanaatindedir. Yeni Türk devletinde insanları üç kısma ayıran Atay günün sonunda son kadroların tamamen yenilikçi anlayışla yetişerek kesin zafer kazanacağı düşüncesindedir. Atay’ın aslında bu konudaki bakış açısı Türkiye’de her alanda yaşanan düalitenin de ipuçlarını vermektedir. Atay’ın toplumu değerlendirdiği şu satırlar oldukça dikkat çekicidir:

“Üç neslimiz vardır; biri Osmanlıca öğrenmiştir, Osmanlıca yazar ve konuşur. Bunlar, kendi zindanları içinde mahpusturlar; öyle gelmişlerdir, öyle gideceklerdir. İkinci nesil, daha az yaşlılar, Osmanlıca ile başlamışlar, fakat dil inkılabına iman etmişlerdir. Bunlar bilhassa konuşurken ve bazen yazarken, itiyatlarının mahkumudurlar. Dilleri, bu itiyadı terk edebilmek iradesinin müsaadesi kadar inkişaf edecektir. Üçüncü nesil, Türkçe başlamıştır. O, artık inkılap adını bile vermediği,

⁽¹²⁾ “Millî Şefimizin Dil İnkılabı Hakkındaki Mütalaaları”, Ulus, 29 Eylül 1940- s.1

⁽¹³⁾ Falih Rıfki Atay: “Dil Bayramında Düşünceler”, Ulus, 29 Eylül 1940, s.1-5

yüzde yüz yeniliği ile   niversiteli ve diplomalı olmuştur. Serbest hayat ve resm   kadro, seneden seneye bu unsurla dolmaktadır. Demek ki, bütün inkılap m  esseslerimizde olduğu gibi, dil davasında da zahiri tezat manzaraları ge  cidirler.”⁽¹⁴⁾

Atay'ın dil davasındaki tezatların geçici olduğu d    n  gesi o günkü koşullarda tek parti ideolojisi çerçevesinde okunduğunda haklı görülse de çok partili hayata geçişle birlikte fikirlerin serbestçe ifade edilmesi ile aslında tezatların geçici olmadığı görülmüştür. 1945 değişikliğinin birkaç sene sonra ilga edilerek eski h  le geçilmesi tek parti içinde bile farklı d    nce pratikleri arasındaki çatışma ve d   alitenin bir sonucu olmuştur.

Ocak 1941'de Maarif Vek  let'inin İstanbul   niversitesindeki fakültelere yolladığı genelge ile her fakültenin bütün ilim dallarında terimlerin   z Türkçeleştirilmesi için bir komisyon kurma emri ile II. Dünya Savaşı'nın Türkiye açısından en sıkıntılı sürecinde dil davasına devam edildi. Bu sürecin ilerleyişinde sadece toplumun değil aynı zamanda kimi entelektüellerin de itirazları görüldü. Bunların başında gelen Ali Fuat Başgil, asırlar içinde oluşmuş Türkçenin “toplum mühendisleri”nce budanıp ruhunun yok edilmesine karşı çıkan önemli bir isimdi. Ali Fuat Başgil'in hukuk dilinin Türkçeleştirilmesi ile alakalı anısı dönemin tek parti anlayışının izlerini taşımaktadır. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in   niversite'yi ziyareti sırasında çalışmalar hakkında her fakültenin bilgi aldığını sıranın kendilerine gelince Hukuk Fakültesi olarak bir hazırlıklarının olmadığını ifade eden Ali Fuat Başgil ile Bakan arasında ciddi bir tartışma çıkmış, tartışmanın sonucu Başgil'in istemeden de olsa Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesine neden olmuştur. Başgil “Eğer hukuk derslerinin de   z Türkçeyle anlatılması isteniyorsa, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan ba  lamak üzere bütün ana kanunların dilini değiştirme zarureti doğar” diye itirazını ortaya koyunca, Hasan   li Yücel, “Doğrudur, o h  lde h  k  met olarak evvel   Te  kil  t-ı Esasiye başta gelmek üzere, ana kanunları   z Türkçeye çevireceğiz!” diyerek bu konuda Ankara'da ilgili makamları harekete geçirecektir.⁽¹⁵⁾

Gerçekten de birkaç gün sonra Ankara'da kurulan komisyon ile Te  kil  t Kanunu'nun   z Türkçeye çevrilmesine ba  lanı  r. 1942 yılında biri oldukça radikal diğeri görece daha ılımlı iki farklı   z Türkçe metni Hukuk Fakültesi hocalarına dağıtıldı ama Başgil'e göre metinler inanılmaz derecede berbat ve anlaşılmaz haldedir. Dilin bir tek  m  l eden varlık olduğu kanaatinde olan Başgil'in temel itirazı politikanın dile müdahalesidir ve bu durum bir nevi tek parti h  k  metinin baskı ile kelimeleri gelişigüzel değiştirerek i  i çığırından çıkarmasıdır.⁽¹⁶⁾

⁽¹⁴⁾ Agm, s.5

⁽¹⁵⁾ Beşir Ayvazoğlu, “Ali Fuat Başgil'e Göre Türkçe ve Hukuk Dili”, Muhafazak  r D    nce, yıl:14, sayı:52, Eylül-Aralık 2017, s.213-215

⁽¹⁶⁾ Agm, s.215-217

Anayasa'nın dili üzerindeki değişikliklere Başgil gibi itiraz eden entelektüeller olduğu gibi, değişimden yana olan hukukçu hocalar da bulunmaktaydı. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu sadece Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun değil ondan sonra Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu'nun da halkçı bir anlayışla halkın anlayacağı bir şekilde ele alınmasını ifade ederken öz Türkçe çalışmalarından beklentilerini şöyle açıklamaktaydı:

“Doğduğu memlekette dil ve ifade bakımından pürüzsüz ve halkçı olan bu kanun ikinci vatanı olan Türkiye’de de acaba aynı vasıflara malik midir? Başka deyimle: Bir defa Almancadan Fransızcaya geçerek kıyafet değiştirdikten sonra Fransızca elbisesi çıkarılıp Türkçe elbise giydirilirken bu kanun pürüzsüzlük, berraklık ve halk tarafından kolay anlaşılabilirlik vasıflarını Türkiye için dahi muhafaza edebilmiş midir? Biz bunu sanmıyoruz.”⁽¹⁷⁾

1942 yılında başlayan komisyon çalışmalarında ilk başta yeni bir Anayasa oluşturma çabalarından olumlu bir sonuç elde edilemedi. II. Dünya Savaşı'nın ağır koşulları öz Türkçe çalışmalarını bir parça sekteye uğratsa da Dil Kurultaylarının dördüncüsü 1942’de toplandı. Bu toplantıda da alınan karar gereği öz Türkçe çalışmalarına kaldığı yerden devam edilmesi ve devrimden geri adım atılmaması kararlaştırıldı.

1944 yılında önce 24 Nisan sonra 12 Mayıs tarihli Meclis görüşmelerinde “Türk Harfleriyle Bastırılacak Altın Paranın Şekli Hakkında Başbakanlık Mazbatası ve Teşkilatı Esasiye Encümeni Mazbatası” ele alınmıştır. Özellikle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun komisyon eli ile Türkçeleştirilmesi çalışmaları devam ederken bastırılacak altın paranın şekli ve içeriği hususundaki Meclis içi tartışmalar esasen yine bu mevzudaki düalienin ne kadar belirgin olduğunu bize göstermektedir. 24 Nisan 1944 tarihli oturumda ilk söz alan Tunceli Milletvekili Necmeddin Sahir Silan tasarının genel muhtevası hakkında konuştuktan sonra paranın ön yüzünde yer alacak “Hakimiyeti Milliye” ibaresinden bahisle:

“Bu, Türk ulusunun kayıtsız ve şartsız egemenliğini belirtmek bakımından çok yerindedir ve yıllardan beri Büyük Meclisin şerefli çatısı altında baş tacı olarak duran, şu kürsünün üzerinde yer alan “Egemenlik ulusundur” sözü bunun mukabil bir ifadesi olarak kabul edilmiştir. Bu itibarla, bugün okullarda çocuklar arasında yayılmış ve geçen yıllarda yeni hazırlanan Anayasa’ya dahi alınmıştır. Millet’in hakimiyetini ele aldığı ilk günlerin mübeccel hâtırası olarak ve Teşkilâtı

⁽¹⁷⁾ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Terimler Münasebetiyle Medeni Kanunumuzun Dili”, Cumhuriyet, 3 Mayıs 1942, s.2

Esasimiz ruhuna ve kelimelerine sadık kalarak ‐Hakimiyet milletindir‐ sözünü bugün muhafaza zaruridir‐⁽¹⁸⁾ ifadeleri ile her ne kadar Anayasa değişikliğinde çıkarılmasına rağmen ‐Hakimiyet Milletindir‐ ibaresinin korunmasını dile getirmiştir.

Bu d    nceye karşı çıkan Manisa Milletvekili Hikmet Bayur 10-12 seneden beri Meclis kürsüsünden ‐H  kimiyet milletindir‐ yazısının kaldırılarak yerine ‐Egemenlik ulusundur‐ yazısının konulduğunu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu değişmiş olup olmamasının önemli olmadığını söyleyerek bu yolda yürünmesi kanaatinde olduğunu beyan etmiştir. Bayur bu konuda irtica meselesini de dikkate alarak şunları ifade etmiştir:

‐Biz mümkün olduğu kadar inkılabımızı ilerletmek, yeni   eylerimizi sağlamlaştırmaya çalışmalıyız. İrticanın görünüş bile kötü bir şeydir. 10-12 seneden beri bunu başımızda gördükten sonra paralarımıza bunu koymak, gerekir, gerileme kokusunu vermekten dahi sakınmak l  zımdır. Benim istediğim şudur: Bir işte bir gerileme olmasın. Yoksa kanun zamanı gelince değişir değişmez o ayrı bir mevzudur. Mutlak kanun metninin paraya aynen konulacağına dair bir kanun yoktur. Pek  l   ‐Egemenlik ulusundur‐ deriz. Herhangi bir hususta en ufak bir irtica kokusu vermek çok ağır bir şeydir.‐⁽¹⁹⁾ sözleri ile Meclis içindeki radikal devrimci kanadın dil devrimi noktasındaki d    ncelerini ortaya koymuştur.

Meclis içindeki ikilik bu noktada dikkati çekmekle beraber, tek parti anlayışında radikal kanadın daha ağır bastığını söylemek mümkündür. Afyonkarahisar Milletvekili İsmail Hakkı Baltacıoğlu bu konuda en sert ifadeleri kullanan vekillerdendir. ‐Hakimiyet milletindir‐ bahsine gelince; ben dilden büyük bir şey bilmiyorum. Ba  ımızın üzerinde ta  ıd  ımız şeyi paramızın üzerine koyalım da h  l   medrese zihniyeti taşıyan insanların mukavemeti büsbütün kırılınsın. Bütün m  nevverle halkın arasındaki uçurum kalkar, birbiriyle kaynaşır. Bununla hiçbir zararımız olmayacak, kazanacağız‐⁽²⁰⁾ sözleri ile Baltacıoğlu kelimeler üzerinden birtakım kimseleri medrese zihniyetli görmekteydi.

‐Türk Harfleriyle Bastırılacak Altın Paranın   ekli Hakkında Başbakanlık Mazbatası ve Teşkilatı Esasiye Encümeni Mazbatası‐ hakkındaki görüşmelerin ikinci kısmı 12 Mayıs 1944'te gerçekleşmiştir. Yine Meclis içerisinde oldu  ka hararetli tartışmaların yer aldığı bu oturumda dil devrimi hakkındaki farklı d    ncelerin sonraki dönemde ortaya çıkacak Teşkilat-ı Esasiye kanununun Türkçeleştirilmesi meselesindeki d  aliteden izler taşıdığını da söyleyebiliriz. Meclis içinde bir takım radikal reformcu milletvekillerinin ortaya att  ı d    nceler ile daha ılımlı

(18) TBMM Zabıt Ceridesi, 24.04.1944, c.9, s.210

(19) TBMM Zabıt Ceridesi, 24.04.1944, c.9, s.213-214

(20) TBMM Zabıt Ceridesi, 24.04.1944, c.9, s.214

milletvekillerinin itirazlarını irtica ve devrimlerden ödün gibi kavramlar çerçevesinde okuduğumuzda iki farklı dünyadan izlerle karşılaşmamız mümkündür. Mazbatalar hakkında görüş belirten en radikal reformcu milletvekili olarak Manisa Milletvekili Hikmet Bayur dikkat çekmektedir.⁽²¹⁾

Oturumun müzakerelerinden sonra Hikmet Bayur'un "Hâkimiyet Milletindir" yerine "Egemenlik Ulusundu" tabirinin konulmasına dair teklifi reddedilmiş ve kanun encümenin önerdiği şekilde kabul edilmiştir.⁽²²⁾ Bu noktadan bakıldığında TBMM içinde dil devriminin usulü ve tatbiki konusunda da ciddi görüş ayrılıkları bu müzakereler sonunda ortaya çıkmıştır. Her ne kadar tek partili bir rejimde yeknesak bir çoğunluk gibi görünse de CHP içerisindeki fikir ayrılıkları birkaç sene sonra daha da belirginleşecektir.

14 Kasım 1944 tarihinde toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun önerdiği Anayasa'nın Türkçeleştirilmesi ve Mali yılbaşının değiştirilmesi konularını incelemek üzere iki komisyon kurulması teklifini oybirliği ile kabul etti. Buna göre komisyon için parti idare heyetince otuzar milletvekili ve müstakil gruptan dörder milletvekili bu komisyonlarda yer alacaktı.⁽²³⁾ Komisyon çalışmalarının sonunda Başbakan Şükrü Saracoğlu ve 222 milletvekilinin imzasıyla hazırlanan 30 Aralık 1944 tarihli teklif TBMM Başkanlığına sunulmuştur. Teklif metninde "Teşkilâtı Esasiye Kanunu'ndaki yabancı sözlerin Türkçe karşılıklarıyla değiştirilmesi, dil devrimimizin hukuk ve idare alanında da gerçekleşip kökleşmesine yardım edeceği düşüncesiyle hazırlanan tasarı ilişik olarak sunulmuştur. Tasarıda eski Teşkilâtı Esasiye Kanunu hükümlerinin esasında hiçbir değişiklik yapılmamış, manaya tamtamına bağlı kalınmıştır."⁽²⁴⁾ ifadesiyle eski kanunun sadece dilinde değişiklik yapıldığı vurgulanmıştır. Kanun'un gerekçesinde ise "Anayasa metninde değiştirilen kelimelerin sayısı pek çoktur. Ancak bunların en büyük kısmı konuşma dilimizde evvelce de kullanılmamış ve bugün yazı dilimizde gitgide kullanılmaz olmuş kelimelerdir. Bunlar üzerinde yapılan iş, onları sadece bugünün kelimeleri ile değiştirmek olmuştur" denilerek yapılan değişimin gerekliliği konusunda kamuoyu ikna edilmeye çalışılmıştır.

Başbakan Şükrü Saracoğlu ve arkadaşlarının teklifi Teşkilâtı Esasiye Encümeni tarafından incelenerek 6 Ocak 1945 tarihinde TBMM'ye gönderilmiştir. Encümenin gönderdiği mazbatada dil devriminin önemine değinilerek, "Meclisin 25 yıldan beri birbirini tamamlayan kurtarıcı ve kurucu devrimleri arasında, kültür hürriyetinin temellerini atmak bakımından, Türk harflerinin başlıca bir önemi olduğu" vurgulanmaktadır. Harf Devrimi sonrası gelişmelerden bahisle "Türk harfleri, ilim

⁽²¹⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, 12.05.1944, c.10, s.69-70

⁽²²⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, 12.05.1944, c.10, s.79

⁽²³⁾ "Parti Grubunda Dün Yapılan Müzakereler", Cumhuriyet, 15 Kasım 1944, s.1; "Anayasa'mız Türkçeleştirilecek, Mali Yıl Değiştirilecek", Akşam, 15 Kasım 1944, s.1.

⁽²⁴⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, 10.01.1945, c.15, ekler kısmı.

ve edebiyat diliyle halk dili arasındaki ikiliği ve memleketteki lehçeler ayrılığını gideren Türkçeleşme adını verdiğimiz kaynaşma ve birleşme hareketine umulmadık bir hız vermiştir. On beş yıldan beri edebiyatta, gazetelerde, tercümelerde, ilk, orta ve yüksek okullarda Osmanlıca, yerini, Türkçeye bırakıyor. Milyonların konuştuğu, yazdığı ve anlaştığı millet dili alabildiğine geliyor” cümleleri ile Türkiye’deki durum daha belirgin bir şekilde ifade edilmektedir.

Harf devrimi sonrası Osmanlıca ile ilişkisi kesilen Türk çocuklarının mekteplerde okudukları ilim ve fenlerin terimlerini Türkçeleştirme ihtiyacı yıllardan beri Maarif Vekilliğini Türk Dil Kurumunu bütün uzmanlarımızı devamlı bir çalışma ve araştırma zorunda bırakmış ve bu suretle bugün ilk, orta okullar ile liseler ve bir kısım yüksek okullar derslerini yeni terimler ile öğrenmeye başlamışlardır. Diğer alanlarda hızlı bir gelişme ve değişme varken hukuk ve Devlet dili geride kalmıştır. Bunu gidermek için 1942 senesi başlarında iki farklı heyet çalışmalara başlamış, bu heyetler tarafından Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun Türkçeleştirme tasarıları hazırlanmış ve Millet Meclisi üyeleri, Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay başkan ve reisleri İstanbul ve Ankara Hukuk Fakültesi profesörleriyle, dil işlerinde çalışan uzmanlara dağıtılarak, her iki tasarı üzerinde geniş bir soruşturma yapılmıştır. Dikkatle incelenen bu soruşturma sonuçlarına göre yazılan üçüncü tasarı, Parti Gruplarınca da seçilen otuz kişilik komisyonda düzeltilip tamamlanarak, Parti Grubunun da görüşme ve tartışmasından geçmiş ve Büyük Meclise sunulan son şeklini almıştır.⁽²⁵⁾

Başbakan Şükrü Saracoğlu ve 222 arkadaşı tarafından teklif edilen kanun 10 Ocak 1945 tarihinde TBMM’de görüşüldü. Kanun’a karşı çıkan herhangi bir milletvekili olmadı. Nisan ve Mayıs 1944 aylarında yaşanan, yeni bastırılacak altın paraların üzerine “Hakimiyet milletindir” yerine “Egemenlik ulusundur” ibaresinin konulması gerektiği üzerinde neredeyse birbirlerini “irtica” ve “gericilik” ile suçlayan vekillerin bu toplantıda herhangi bir tartışma zeminleri olmadı. “Egemenlik ulusundur” tabirini oldukça radikal bir biçimde savunan Hikmet Bayur ve arkadaşları yeni Anayasa’nın ilgili maddesinde kabul edilen “Egemenlik milletindir” ibaresine bir itirazları görülmedi. Böylece iki grup arasında bir nevi orta yol bulunmuş oldu. Müzakerelerden sonra kanunun oylamasına geçilmiş ve mevcut bulunan 365 milletvekilinin oybirliği ile kabul edilmiştir.⁽²⁶⁾

Ulus gazetesi Meclis’in kararını, Türkçe Anayasa Meclis’ten geçti diye duyururken, Büyük Millet Meclisinin Anayasa’yı Türkçeleştirmekle kendi tarihinden benzeri çok millî başarılarından birisini daha sağladığını vurgulamıştır. Anayasa’nın değiştirilen terimlerinin de tam listesini veren gazete böylece hukuk dilinin halk diline yaklaştığını ifade etmiştir.⁽²⁷⁾ Son Posta gazetesi de Meclis’in Şükrü Saracoğlu ve

(25) TBMM Zabıt Ceridesi, 10.01.1945, c.15, ekler kısmı.

(26) TBMM Zabıt Ceridesi, 10.01.1945, c.15, s. 55

(27) “Türkçe Anayasa Meclis’ten Geçti”, Ulus, 11 Ocak 1945, s.1

222 arkadaşının teklifini oy birliği ile kabul ettiğine değinerek bundan sonra sıranın diğer kanunların Türkçeleştirilmesinde olduğunu belirtmektedir.⁽²⁸⁾

Falih Rıfki Atay Ulus'taki başyazısında Türk dili ile yazılan Anayasa'nın Meclis'in büyük eserleri arasında anılacağı ve onun devrimcilik geleneği içinde ölçülüp tartılabilecek büyüklükte bir iş olduğu fikrindedir. Melez bir dil üstünde kültür hürriyeti nasıl kurulabilir ve gelişebilir sorusuna çoktan cevap verdiklerini dile getiren Atay, "dilde de kendi kendimize kavuşma yolunda idik, fakat kaynaklarımız iyice aranıp taranmadıkça köklerimiz ve eklerimiz üstünde gereği gibi uğraşılmadıkça, derinleştirmelerimiz ve incelemelerimiz az çok kararlılık bulmadıkça, Teşkilatı Esasiye'yi bir ilk demeler konusu kılmak doğru değildi" diye düşünmektedir.

Üç yüze yakın söz ve terimin karşılığının bulunarak yeni Anayasa'da yer almasını çok başarılı bulan Atay, kendisi gibi düşünen Türkçecilerin halk diline yerleşen, hatta, bir kavram boşluğu bırakmadıkça, yazı dilinden atılması bugün için mümkün olmayan yabancı kelimenin ve yabancı basma-kalıbın düşmanı olmadıklarını belirtmektedir. Bir medeniyetin dilleri arasında, bazı bakımlardan yakınlıklar olduğu kanaatinde olan Atay'a göre "bu durum başkadır, fakat bir milletin kafasını yabancı bir dile bağlı kalması başkadır" diyerek zihinlerin kimi kayıtlardan kurtulması gerektiği düşüncesindedir. 30 yıllık denemeler sonrası Türkçenin olgunluğuna herkes inanmıştır. İlk denemelerde pek çok itirazlar olsa da zamanla Türkçenin güzelliğine, kıvraklığına ve temizliğine büsbütün bağlanıldığını ifade eden Atay aydınları da dil çalışmaları konusunda şöyle uyarmaktaydı:

"Eğer biz kararlı bir terimler kamusuna yapılmış olanlarla onlar arasında düzeltilecek olanlara ve yapılacaklarla beraber, önümüzdeki on yıl içinde kavuşursak geç kalmış sayılmayız. Unutmamalıdır ki, asıl mesele bir şeyin öğrenilmesindedir. 'Müselles' 'Üçgen' olmakla, hendesinin o şekli hakkındaki bilgimiz değişmez ve eskimez. Dünden beri 'teşri' karşılığı 'yasama' olduğu için hukukçularımızın hiçbirisi herhangi bir bilgi sarsıntısına uğramış değildir. Artsız arasız araştırmalardan, denemelerden ve düzeltmelerden korkmamalıyız. Hiçbirimiz bulduğumuz kelimelerin her birine, namusumuzdan bir parça gibi sarılmamalıyız. Hür kafalılar ve hür araştırmacılar ruhunun zayıflamasına meydan vermemeliyiz. Anayasa, dil çalışmaları için, faydalı bir örnek olmuştur. Bu örneğe uyalım."⁽²⁹⁾

Feridun Osman Menteshoğlu Son Posta gazetesindeki köşe yazısında Büyük Millet Meclisi'nin aldığı kararın iki önemli sonucu beraberinde getireceğine inandığını

⁽²⁸⁾ "Anayasada Yabancı Sözler Türkçeleşti," Son Posta, 11 Ocak 1945, s. 1

⁽²⁹⁾ Falih Rıfki Atay: "Türk Dili ile Anayasamız", Ulus, 11 Ocak 1945, s.1-3

belirterek bunları şöyle somutlaştırır:

“Anayasa, dil bakımından daha fazla halk çoğunluğunca benimsenebilir geniş bir anlaşılma kabiliyeti kazanmış ve denilebilir ki mefhum yönünden daha ziyade millileşmiştir. Yasama ve hükümlerlik etme haklarının kayıtsız şartsız millete ait olduğunu antlaştıran bu kanuna ne kadar çok halk yığınları tarafından kolay kavranırsa rejimin yarattığı millî egemenlik ruhu o derece temelleşmiş olur.”⁽³⁰⁾

Asım Us Türkçe Anayasa hazırlıklarının çok uzun bir süreci içerdiğini ifade ederken TBMM'nin aldığı kararın bir günlük iş olmadığını, çok uzun ve meşakkatli safhalar içerdiğini belirtmektedir. Ona göre “Meclisin kabul ettiği kanun hemen her sınıf bilginlerin el ve kafa birliği ile senelerden beri çalışarak vücuda getirdikleri bir millî eser” olmuştur. Asım Us Anayasa'nın Türkçeleştirilmesi ile kanun içerisinde Arapça ve Farsçadan gelen kelime kalmadığını anlatmak istemediğini belirtirken dünyadaki dillerin de benzer aşamalardan geçtiğinin altını çizmektedir. Us bu konudaki düşüncelerinin şöyle özetlemektedir:

“Esasen dünyanın hiçbir yerinde, hatta en büyük medeni milletlerin dilleri bir tek kaynaktan çıkarak kendi başına akıp giden bir nehre benzemez. Her milletin dili tarih boyunca gelip geçtiği yerlerden aldığı yabancı unsurlarla kuvvetlenmiştir. Türk dilinde de yalnız bugün değil yarın dahi Arapçadan ve Farsçadan birtakım kelimeler bulunacaktır. Nitekim diğer yabancı milletlerin dillerinden de birtakım kelimeler karışmıştır ve yine de karışacaktır. Yalnız bundan sonra yabancı kaynaklardan dilimize karışan kelimeler kesin birer gereklik neticesi olacaktır ve bu kelimeler Türkçemizin kaidelerine uyacaktır. Türk toprağında oturdukları halde yabancı bir devlete bağlı kalan insanlar gibi olmayacaktır.”⁽³¹⁾

Nurullah Ataç ise 15 Ocak 1945 tarihli yazısında Anayasa'nın yeni yazılışı ile dil meselesinde büyük bir adım atıldığı fikrindedir. Anayasa'nın yeni metninin, bu dil devrimine daha inanmamış olanlara da büyük bir güven kazandıracağını düşünen Ataç, alışkanlıklarından ötürü günün eğilimlerine karşı koyanların da yavaş yavaş Anayasa'daki sözcükleri kullanacağı, bu sözcüklerle yazacağı ve günden güne onlarla düşüneceği kanaatindedir. Ataç dönemin sert ve radikal dildileri ile karşılaştırıldığında Osmanlıca'ya karşı daha farklı ve olumlu düşüncelere sahiptir. Öyle ki Osmanlıca'yı Türkçe saymaktadır ve bu düşüncelerini daha net olarak şöyle özetler:

⁽³⁰⁾ Feridun Osman Menteşoğlu, “Anayasanın Özleşmesi”, Son Posta, 12 Ocak 1945, s.1

⁽³¹⁾ Asım Us, “Türkçe Anayasa”, Vakıf, 12 Ocak 1945, s.1-4

“Bugün Osmanlıca dediğimiz... Gücüne gidiyor Osmanlıca demek, severim o dili, bizimidir de onun için. Arapçadan, Farsçadan birçok söz almış, gene de onlara bizim kokumuzu, bizim tadımızı sindirebilmiş. Fuzuli, Baki, Nedim Osmanlıca mı yazmışlar? Nevai'nin yazdıkları da Arapça, Farsça sözlerle dolu, Herat'a da Osmanlı kenti mi diyeceğiz? Türkçedir hepsi. Naci bile: “Yegâne sevgilimdir lisan-ı Osmani” derken Türkçe düşünmüş, Türkçe söylemiştir. Neyse, kolaylık için ben de Osmanlıca diyeyim.”

Anayasa'nın yeni biçimini büyük bir adım olarak değerlendiren Ataç'a göre bu durum bir sonuç değil ancak bir başlangıçtır. Bu noktada durmamak gerektiğini özellikle vurgulayan Nurullah Ataç dilin günden güne Türkçeleştigi, arı ve yalın bir hâle geldiğine inanarak Anayasa'nın getirdiği sözcüklere çabuk alışacaklarını ve pek yakında onun dilini dahi eski bulacaklarını ifade etmektedir.⁽³²⁾ Böylece dil devriminin hareket hâlini güzel bir biçimde ifade eden Ataç bu devrimin günden güne ilerleyip gelişeceğine inanmaktadır.

Burdur Milletvekili ve Türk Dil Kurumunun 1933-1945 yılları arasındaki Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan Türkçe Anayasa'ya dair makaleler serisinde yeni dönemde nelerin yapılması gerektiğini kamuoyuyla paylaştı. Yazı dizisinin genel çerçevesi içinde Anayasa'nın Türkçeleştirilmesinin asıl büyük önemini hukuk terimlerinin Türkçe olarak kurulması yolunu açmış olmasında gören Dilmen, pek çok bilim dilinin Türkçeleşmişken yıllardır hukuk dilinde terimler şöyle dursun alışılmış deyişlerin bile değiştirilmemesini hayretle karşılamaktadır. Bu durumun en büyük sebebi olarak hukuk terimlerinin ve bir takım hukuk anlatışlarının kanunlarda yazılı olan şekillerini değiştirmeye kimsenin kendisinde hak bulamaması olarak değerlendiren Dilmen, Anayasa'da yapılan ve bundan önceki yazılarında madde madde kelime kelime incelenen Türkçeleştirmenin bu kapalı kapıyı açmış olduğunun altını çizmektedir. Bundan sonra çıkacak kanunlarda hep Anayasa'nın gösterdiği yol üzerinde yürüneceğine emin olan İbrahim Necmi Bey, Meclis İttüzüğünden başlanarak gerekli görülen kanunlarda da Türkçeleştirme çalışmaları yürüyecektir demektedir. Dilmen'e göre dilciler ve hukukçular el ele vererek yakın bir gelecekte hukuk dilini sadeleştirme yolunda geliştireceklerdir.⁽³³⁾

Kahramanmaraş Milletvekili ve Türk Dil Kurumu İkinci Başkanı Hasan Reşit Tankut da Ulus gazetesindeki yazısında sosyal devrimlerin iç yapıda sindirilmesinin ve düşünme sisteminde yerleşebilmesinin yolunu açması bakımından dil devriminin öneminden bahseder. Bu yolun açılması ne kadar gecikirse bu sindirme sisteminin

⁽³²⁾ Nurullah Ataç, “Yalın Dil”, Ulus, 15 Ocak 1945, s. 2

⁽³³⁾ İbrahim Necmi Dilmen, “Türkçe Anayasaya Dair- Bundan Sonra Yapmamız Gereken İşler Hakkında-8”, Cumhuriyet, 15 Şubat 1945.

de o kadar güçleşeceği fikrinde olan Tankut, dil devrimine verilmek istenen hızda temel olarak bu kaygının yer aldığını ifade etmektedir. Tankut, kanun dilinin diğer alanlara nazaran daha geride kalmasının temel sebebi olarak kanun adamlarının hak gözetme ve adalet dağıtma kaygısı yüzünden bu yolda kendiliğinden herhangi bir yenilik gösterememelerinde görmektedir. Tankut'a göre hukukçular halk gibi ve halkla beraber düşündükleri halde halkın istediği dilde konuşmamanın acısını duyup duruyorlardı. Büyük Millet Meclisinin 10 Ocak 1945 kararı bu hüznü neticeleri sonlandırmıştır.⁽³⁴⁾

Demokratik Türkiye, Fikir Hürriyetinin İhyası ve Anayasa'dan Teşkilatı Esasiye Kanunu'na Rücu (1945-1952)

2. Dünya Savaşı, faşizan ve otoriter rejimlerin yıkılması, başta ABD olmak üzere İngiltere ve Fransa'nın içinde bulunduğu demokratik devletlerin zaferi ile sonuçlanması üzerine Türkiye'deki tek partili sistemin de sorgulandığı bir süreci beraberinde getirdi. Millî Şef tabiri bir nevi Duçe ve Führervari çağrışımlar yapması sebebiyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından bir daha kullanılmamak üzere tarihe havale edildi. Değişmez Genel Başkanlık makamı da ilk kurultayda kaldırılarak Türkiye'deki yapının aslında demokrasiden uzak olmadığı kanısı Batılı müttefiklere verilmeye çalışıldı.

Türkiye daha savaş bitmeden Almanya ve Japonya'ya Şubat 1945'te savaş ilan ederek Birleşmiş Milletlere katılma amacını açıkça ifade etmişti. Bu kararın alınmasında özellikle Müttefiklerin 4-11 Şubat 1945'te Yalta Konferansı'nda savaş sonunda kurulacak yeni düzende Türkiye'nin ne şekilde temsil edileceği meselesi de etkili oldu.⁽³⁵⁾ Özellikle Boğazlar meselesi ve Türkiye'nin San Francisco Konferansı'na çağrılıp çağrılmayacağı konuları bu toplantılarda görüşüldü. Sovyetler Birliği'nin karara sıcak bakmamasına karşın ABD ve İngiltere'nin ortak desteği ile Türkiye'nin konferansa katılması düşüncesi kabul edildi.⁽³⁶⁾

Savaşın sonunda Stalin'in Boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'da toprak talebi,⁽³⁷⁾ Türkiye'nin geleneksel Rusya korkusu ile birleşince Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin yönünün Batı'ya ve ABD'ye kaydığı yeni bir dönem başlamış oldu. Sadece dış politika değil, içeride de demokrasi ve insan haklarının daha da kuvvetli bir biçimde dile getirilmesi ile Türkiye'deki tek partili rejimin artık miadının dolduğu da anlaşılmış oldu. Her ne kadar kimi gazeteler yeni bir muhalif parti kurulmasını

⁽³⁴⁾ Hasan Reşit Tankut, "Kanun Dili Türkçeleşirken", Ulus, 16 Şubat 1945, s. 2.

⁽³⁵⁾ Devrim Tarihi IV: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (Birinci Bölüm) (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, s.248

⁽³⁶⁾ Cemil Hasanlı, Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru: Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953), Çev. Ali Asker, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2011, s.126.

⁽³⁷⁾ Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, Başnur Matbaası, 1968, s.253.

desteklese de iktidarı elinden kaybetmek istemeyen iktidara yakın kimi mebus ve gazeteciler ise bu fikre sıcak bakmıyorlardı.⁽³⁸⁾

Türkiye’de fikir hürriyetinin daha çok talep edildiği bu dönemde ilk muhalefet partisi olarak Nuri Demirağ’ın Milli Kalkınma Partisi ortaya çıktı. 9 Temmuz 1945’te Nuri Demirağ, partisini kurmak amacıyla dilekçesini İçişleri Bakanlığına vermesine rağmen bir takım eksik belge gerekçesi ile partinin kuruluşu resmî olarak ilan edildiği 6 Eylül 1945 tarihine kadar gerçekleştirilemedi. MKP en baştan çok ciddiye alınan bir siyasi parti olmadı. Kurucularının aktif siyasetin dışında isimler olması belki de partinin en büyük sıkıntısı idi. Öyle ki devletin en tepesi de bu durumu o kadar olağan görerek 1 Kasım 1945 Meclis açılış konuşmasında hükûmet partisi karşısında başka bir parti olmadığından şikâyet eder.⁽³⁹⁾ İnönü’nün görmezden geldiği MKP’yi haliyle basın ve akademik çevreler de ciddiye almadılar. İnönü’nün Celal Bayar öncülüğünde istediği gerçek muhalefet hareketi her ne kadar en başta kontrollü bir muhalefet yapması beklenen Demokrat Parti oldu.⁽⁴⁰⁾ 7 Ocak 1946’da kurulan DP, tek partili yılların pek çok alışkanlıklarını değiştirecek reformist bir hareket oldu. Sonradan DP’nin önemli figürlerinden birisi olacak Samet Ağaoğlu partinin gerçek kuruluş hikayesini oldukça çarpıcı bir biçimde hikaye edecektir “Demokrat Parti’yi kuran yönetici kadro ve bürokrasi, kurduran halktır.”⁽⁴¹⁾ “Halk için halka rağmen” anlayışın jakobence uygulanışına Demokrat Parti set çekecek ve “halk için halkla beraber” düsturunca tek partili yılların kimi uygulama ve yasaklarını kaldıracaktı.

Türkiye’deki bu hızlı dönüşümün yaşandığı 1945 yazından sonra dil çalışmalarına kaldığı yerden aynı şekilde radikal bir biçimde devam edildi. Her ne kadar dil devrimini başaran irade hem iç hem de dış nedenlerle siyasetteki gücünü kısmen paylaşma zorunluluğu hissetse de bürokrasi ve devletteki aktif gücü ile devrimin uygulamasını katı ve tavizsiz bir biçimde sürdürdüler. Bu noktada hukuk dilinin bütününe dönük Türkçeleştirme faaliyetleri de devam etti.

6 Eylül 1945’te adli yıl açılış konuşmasında Yargıtay Başkanı Halil Özyörük Türk dili üzerinde yapılan çalışmaları anlatırken Anayasa ve içtüzüğün Türkçeleştirildiğini, Türkçeleştirmelerin başta ana kanunlar olmak üzere diğer bütün metinler üzerinde de yapılacağını söylemiştir.⁽⁴²⁾ Konuşmasının satır aralarında önemli mesajlar veren Özyörük Anayasa’nın Türkçeleştirilmesinin genel hukuk fikri bakımından ve hukuk bilimi yönünden neticeler doğurabilecek bir hareket olmamasına rağmen Türk hukukunun ifade kalıpları ve kavramlarını anlatma noktasından birinci derecede önemli bir teşebbüs olduğunun altını çizmiştir. Hukuk dilinin Türkçeleştirilmesinden

⁽³⁸⁾ Sabiha Sertel, Roman Gibi: (Anılar), İstanbul, Ant Yayınları, t.y., s.295.

⁽³⁹⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1945, s.7.

⁽⁴⁰⁾ Tevfik Çavdar, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, 2. bsk., Ankara, İmge Kitabevi 1999, s.410.

⁽⁴¹⁾ Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Baha Matbaası, 1972, s.51.

⁽⁴²⁾ “Ankara Hukuk Fakültesinde Dün Büyük Bir Tören Yapıldı”, Cumhuriyet, 7 Eylül 1945, s.1

ana gayenin halkın yararı olduğu fikrini savunan Yargıtay Başkanı   zy  r  k özetle konuşmasında   nlara değinmiştir:

“Burada bilinmesi lazım gelen bir nokta var: Hukuk dilinde T  rk  le  tirme gayreti sırf bir fanteziden ibaret değildir. Bu işi yapmakla elde etmeyi göz önünde bulundurduğumuz ilk gayelerden birisi de adalet kapılarında vatandaşlar arasında gerçek bir eşitlik yaratmaktır. Demokrasinin temellerinden birisi olan eşitlik de diğer büyük demokratik değerler gibi mahkemelerce korunur. H  l böyle iken, haklarının yerine getirmesi dileğinde bulunacak vatandaşlarla bu dileği yerine getirmekle ödevli ve yetkili hak kapıları arasındaki yazışma ve görüşmelerin herkesçe anlaşılabilir biçimde olmasından daha normal ne olabilir? Eşitlik kanun önünde eşitlik demek olduğuna göre kanun hükümlerini yerine getiren mahkemelerle davacı ve davalıların ifade araçları hep aynı olmak zaruridir. Böylece hukuk dilimizde ba  arılmakta olan devrim kanun önündeki eşitliği   kil bakımından da sağlamış olacaktır.”⁽⁴³⁾

Yargıtay başkanının nutku kamuoyunda dikkatle takip edildi. Gazetelerde bu nutku olumlu karşılayan hukukçular fikirlerini beyan etmekten kaçınmadı. Özellikle Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu bu nutuk ekseninde oldukça çarpıcı açıklamalarda bulundu. Yargıtay başkanının konuşmasında hukuk dili, soyadı ve nüfus kayıtları, toprak kanunu tatbikatı, adli tıp, adli sicil i   çokluğu ve yargıç azlığı, çalışma ve iş hayatının düzenlenmesi gibi geniş çapta meselelerin ele alındığını belirten Velidedeoğlu, kendisinin asıl üzerinde durmak istediği konunun hukuk terimleri meselesi olduğunu ifade etmektedir. Anayasa ve içtüzüğün T  rk  le  tirilmesi münasebetiyle hukuk diline ve hukuk terimleri meselesine dokunan ve T  rk  le  tirme hareketinin geli  e  eini ve öteki kanunları da kapsayacağını söyleyen Yargıtay başkanının oldukça değerli hamleler yaptığını belirten Hıfzı Veldet Bey, adalet mekanizmasında eşitliği artıracak bu değişikliklerin oldukça önemli olduğunu da vurgulamaktadır. Hukuk dili ve terimleri meselesinde yıllardan beri aynı tezi savunduğunu belirten Velidedeoğlu bundan sonra da bu tezi savunmaya devam edeceğini ifade etmektedir.⁽⁴⁴⁾

Hıfzı Veldet gibi mutedil dil devrimi taraftarları olduğu gibi bu işi oldukça radikal bir biçimde savunan başta TDK   yeleri olmak üzere dönemin önde gelen politikacı ve aydınları da vardır. Dil Devrimi'nin genel havasını ve hukuk dili üzerindeki tartışmaları farklı mecralardan değerlendiren ve itirazlarını yüksek sesle dile getiren sayıca az entelektüeller de bulunmaktaydı. II. Dünya Savaşı sonrası ba  layan Türkiye'deki ifade hürriyetinin ihyasına dönük hamleler bazı aydınları bu meselede daha net itirazlarda bulunmaya sevk edecekti. Bunlardan en önemlisi hiç kuşkusuz oldukça başarılı bir hukukçu olan ve dönemin tabiri ile memleket  i

(43) “Hukuk Fakültesinde yapılan bir törenle Adliye yılı d  n Açıldı”, Ulus, 7 Eylül 1945, s.1-4

(44) Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Yargıtay Başkanının Nutku ve Hukuk Dili”, Cumhuriyet, 19 Eylül 1945, s.2

münevver olan Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'di. Başgil 1945 yılında Cumhuriyet gazetesinde yazdığı iki ve Vatan gazetesinde yazdığı bir yazı ile bu genel gidişi eleştirir. 25 Ekim 1945 tarihli "Türkçe Meselesi" başlıklı yazısında Başgil, okuyucularıyla Türkçemiz üzerinde dertleşeceğim diye başladığı yazısında özellikle Türkçemiz vurgusu yaparak zannedildiği gibi bu topraklar üzerinde "Osmanlıca, Öz Türkçe, Beyaz Türkçe, Kızıl Türkçe" gibi birkaç dilin olmadığını belirtiyor tıpkı Osmanlılar, "Öz Türkler" şeklinde ayrı millet kavramlarının olmadığını gibi. Bu noktada dile ve dildeki kelimelere de Arapçadır, Farsçadır, Osmanlıcadır diyerek ayrımcı yaklaşımın yanlışlığının altını çiziyor. Başgil Türkçenin hükûmet zoru ve kanun yoluyla içinden çıkılmaz tenakuzlara saplandığı ve bir trajikomik mesele hâline geldiği ve bu durumun artık herkesin bildiği bir hakikat olduğu kanaatinde. Memleket dili olan Türkçenin tarihin hiçbir devrinde ve diyarında rastlanmadık bir hükûmet hatasına kurban olduğunu vurgulayan Başgil, "Niçin Türkçemiz esrarengiz bir hükûmet işi ve bir politika mevzuu yapılmış ve bu yüzden memlekette içinden çıkılmaz bir dil meselesi ihdas edilmiştir? Niçin kanun kuvvetiyle ana baba dilimizi terk etmeye zorlanıyoruz? Bunun sebebi, lüzumu ve faydası nedir, ne olabilir?" diye sormaktadır. Bu noktada Hükûmetçe girilen dil davasının memleketin modern ilim ve irfan hayatının gelişmesini en az bir asır geciktirecek olduğu düşüncesindedir.⁽⁴⁵⁾

Ali Fuat Başgil'in dil mevzuundaki ikinci makalesinde bu dil davasının manasının anlaşılamadığına değinmiştir. Başgil'e göre, meseleyi konuşmak üzere kongre ve komisyonlar toplanmış fakat bu toplantılarda mevzu ve esas daima karanlık bir esrar perdesiyle örtülü kalmış; ne yapmak, niçin yapmak istenildiği mutaassıp bir titizlikle daima gizlenmiştir. Bu kongre ve komisyonlarda esasa, prensibe ve gayeye dair ileriye sürülen en çekingen anlama istekleri bile azarlayıcı bir hükûmet sinirliliği ile hemen susturulup bastırılmıştır.⁽⁴⁶⁾ Vatan gazetesindeki yazısında ise Ali Fuat Başgil kanun gücü ile dil değişikliğine karşı olduğunu bir kez daha yenilemiştir. Dil işi bir hükûmet ve politika işi, bir kanun mevzuu değildir diye yazan Başgil, yasama gücünü ellerinde bulunduranların tek taraflı bir görüşle ve hedefi belli olmayan bir politikanın sözcülüğünü yaparak millet dilini değiştirmeye hakları olmadığını da altını ısrarla çizmekteydi.⁽⁴⁷⁾

Dil Devrimi üzerine bütün bu tartışmalar yaşanırken Beşinci Dil Kurultayı 26-30 Kasım 1945 tarihleri arasında Ankara'da toplandı. Dil tartışmaları ve hukuk dilindeki gelişmelerin ele alındığı kurultay özellikle dil konusundaki devrimin devamı konusunda net kararların alınmasıyla neticelendi. II. Dünya Savaşı sonrası sürecin Türkiye'de demokratikleşme eğilimleri göstermesine rağmen dil devrimi konusundaki hükûmetin sert tutumunun devam edeceği yine basındaki haberlerden

⁽⁴⁵⁾ Ali Fuat Başgil, "Türkçe Meselesi", Cumhuriyet, 25 Ekim 1945, s. 2

⁽⁴⁶⁾ Ali Fuat Başgil, "Gene Türkçe Meselesi", Cumhuriyet, 13 Kasım 1945, s. 2

⁽⁴⁷⁾ Ali Fuat Başgil, "Türkçe Meselesi", Vatan, 29 Kasım 1945.

görülmektedir.

Asım Us, Vakit gazetesindeki köşesinde ise Kurultayın önemli sonuçlarından birisi olarak Atatürk'ün hayatında başlamış olan Osmanlıcanın Türkçeleştirilmesi davasında Türk aydınlarına bir hesaplaşma fırsatı verdiğini ifade etmektedir. Us Osmanlıcadan Türkçeleşmeye doğru başlayan ilk hareketin 1928 yılının Ağustos'unda kabul edilen yeni Türk harfleri olduğu fikrindedir. Asım Us'a göre o günden beri Türk dili davası bazen sağa ve sola doğru araştırma dönemeçleri yaparak hiç durmadan ilerlemekte ve dağlardan inen çığ kümelerinin gittikçe büyüdüğü ve hızlandığı gibi dil devrim hareketi de her ilerleyişten sonra kuvvetini ve hızını artırmaktadır.⁽⁴⁸⁾

Bu sıralarda Akşam gazetesinde yayımlanan öğrenciler arasında yapılan bir anketten çıkan sonuçlar da enteresandır. Ali Fuat Başgil'in itirazlarını haklı çıkaran bir habere konu olan anketi yapan muhabir "Dil kurultayı devam ediyor, bu münasebetle, İstanbul'da çocuklarımız arasında bir anket yaptık" diyerek öğrencilere sorular soruyor. "Yeni kitaplardaki terimler nasıldır?" diye soran muhabire 14-15 yaşlarında okul durumu iyi olan bir öğrencinin verdiği yanıt şöyledir: "Yeni sözleri anlayabilmek için, kendi zihnimizde eski Türkçeye tercüme yapıyoruz. Ders Türkçesini evde öğrendiğimiz Türkçeye çeviriyor, manayı öyle kavıyoruz." Bunun üzerine muhabir, "Onu sormadık çocuklar, terimler, terimler?" diye bir başka soru sorduğunda öğrencinin verdiği cevap yine ilginçtir: "Biz "ortaokul" talebesi, okula mektep diyoruz. Bizim sınıfta bir kişi bile, hususi konuşmalar sırasında mektebe okul demiyor. Yalnız ilkokul talebesi mektebe okul diyor." Bu bir realitedir diye ekleyen muhabir, artık Dil Kurultayı üyeleri bu anketten ne sonuç çıkarırlarsa çıkarsınlar diye de noktayı koymaktadır.⁽⁴⁹⁾

Ahmet Kutsi Tecer de Vakit gazetesindeki yazısında Beşinci Dil Kurultayını Birinci kurultaydan sonra yapılan ve dil çalışmaları tarihinde başlı başına anılacak olan bir kurultay olarak değerlendirmektedir. Bunun sebebi Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Anayasa'ya çevrildiği yıla rastlayan mutlu bir kurultay olması olarak değerlendiren Tecer, hukuk dilinde yapılan değişimin sonucun gerçekten büyük bir başarı olduğunu göstermek için kanun metninden bir cümleyi örnek vermenin yeterli olacağı kanaatinde. Bugün kabul edilen Anayasa'nın dilinin, halkın anadili olan güzel Türkçenin aydınlarımızın yardımlarıyla konulmuş sözlerle zenginleşmiş bir hâli olduğunu vurgulayan Tecer, "halk kanun koymak, kanunları kaldırmak der, kavanin, vazetmek, kavanin fesih ve ilga etmek demez. Bu böyle apaçık meydanda duran bir gerçek iken bir kısım yetişkinlerin bunu hor görmesindeki sebep de besbelli kendilerini halktan uzak tutmuş olmalarıdır" diye yorumlar. Dil çalışmaları üzerinde yapılan bütün tartışmaları yerinde bulduğunu, faydalı olduğunu kabul eden Ahmet

(48) Asım Us, "Türk Dili Davası Sürüyor", Vakit, 30 Kasım 1945, s.1

(49) "Talebe Arasında Bir Dil Anketi", Akşam, 3 Aralık 1945, s.1

Kutsi Tecer fakat bunun da metot üzerine veya ortaya konulan işler üzerine olması şartını koşar. Kurultay'da Tahsin Banguoğlu'nun önemli bir konuşma yaptığını belirten Tecer, Banguoğlu'nun bu meyanda şunları söylediğini ifade etmektedir:

“Mademki Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda (Türkiye devletinin resmî dili Türkçedir) diyoruz, o halde Teşkilatı Esasiye Kanunu, Anayasa'ya çevrilmek, Osmanlıca değil Türkçe olmak lazımdır, bu bir. Türkçe deyince de Türk toplumunun vicdanında kökleri sürüp giden halkın anadilini anlarız, bu iki. Her çeşit kavramları da bu ana dilin özüne uygun bir yoğurluşla meydana getirmeğe uğraşırız, üç. Bu böyle olunca, Osmanlıca'yı artık boşlamak lazımdır. Ona devlet dili olarak bir değer vermeğe çabalamak beyhudedir. Çünkü onun üzerinde harcanacak bütün emekler nihayet bizi bir çıkmaza götürüp bırakacaktır. Edebiyatımızın son yüzyıllık gelişmesi de bize bunu gösteriyor. Edebiyat çoktan beri yolunu değiştirmiş bulunuyor. Demek bir taraftan hayat bizi zorluyor. Devlet dili, işte bu sorun önünde, Teşkilatı Esasiye'den Anayasa'ya dönüyor.”⁽⁵⁰⁾

7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin resmen kurulması ile birlikte tek partili rejim dönemi uygulamalara karşı toplumsal tabandan gelen itirazlar zamanla daha da çok duyulmaya başlandı. Özellikle savaş döneminin getirdiği ekonomik şartların toplumsal hafızadaki izleri iktidara karşı olan öfkeyi artırırken hükûmetin diğer icraatları da bu öfkeden paylarını aldılar. Anayasa'da, resmî yazışmalarda, eğitimde, kültürde ve pek çok alanda dile yönelik süren İnönü dönemi tasfiyeci politikalar muhalif kesimde bir hoşnutsuzluk yarattı. Özellikle anayasanın diline devlet müdahalesi kabul edilemez bir girişim olarak görülmüş ve Türk Dil Kurumunun bu dilde tasfiye sürecinde hükûmetin aparatı olması da eleştirilmiştir. Türkiye'de muhalefetin artık tek partili yıllarla yavaş yavaş hesaplaşmaya girdiği bu süreçte, Altıncı Dil Kurultayı 19-23 Aralık 1949 tarihleri arasında toplanmıştır. Türk Dil Kurumunun tasfiyeci yaklaşımına karşı bu yıllarda gerek Muallimler Birliği ve gerekse Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti örgütlü muhalefet yaparak liberal bir yaklaşımla tek partili yılların dilde kökten tasfiyeci yaklaşımını reddetmiştir. Özellikle Ahmet Emin Yalman ve Ali Fuat Başgil tarafından Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin “başlıca hizmet ve faaliyet organı” olarak 1948 yılından itibaren 11 sayı çıkarılan “Hür Fikirler” mecmuası dönemin önemli liberal dergisidir. Bu mecmuada dil konusunda da liberal bir bakış açısıyla devlet eliyle dile müdahaleyi reddetmiştir.⁽⁵¹⁾

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de iç ve dış sebeplerden dolayı fikir ve ifade özgürlüğünün alanı genişlemiş, tek parti uygulamalarının önemli bir kısmında halkın tepkilerinin CHP'li idarecilerce dikkate alındığı bir sürece girilmişti. 1950 öncesi CHP'nin son kabinesini kuran Başbakan Şemsettin Günaltay da toplumun

⁽⁵⁰⁾ Ahmet Kutsi Tecer, “Beşinci Dil Kurultayından Sonra”, Vakıf, 9 Aralık 1945, s.1

⁽⁵¹⁾ Zeynep Şahin, Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1950) Uygulanan Dil Politikalarına Yönelik Liberal Bir Eleştiri, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD) 15 (29), 411-436, s. S.412

ekonomik ve siyasi baskılardan dolayı içinde bulunduğu bunalımdan dolayı birtakım serbestliklerin de önünü açmaya dönük politikalar içinde olmuştur. Bu minvalde Türkiye'nin Batılı liberal demokrasilerle olan ilişkisi kültür politikalarında da kendisini hissettirmiş ve devletin katı biçimde yürüttüğü dil reformu 19-23 Aralık 1949 tarihleri arasında yapılan Altıncı Dil Kurultayı'nda görece hafifletilmiştir. Bu kurultayda kimi ilkeler tadil edilmiş, dilin özleştirilmesine bağlı kalınmakla birlikte halk dilinde kullanılmaya devam eden Arapça ve Farsça sözcüklerin korunması, diğerlerinin ise Türkçeleştirilmesi kabul görmüştür.⁽⁵²⁾

1945 yılında TBMM'nin Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu Anayasa'ya çevirmesi dönemin tek parti ruhuna uygun olarak tartışmasız kabul edildi. Oysa ki 1952 değişikliği hem dönemin demokratik ruhuna hem de Türkiye'de oluşmaya başlayan millî iradenin daha da güçlenmesine uygun bir biçimde oldukça tartışmalı geçti. Dışişleri Bakanı Mehmet Fuad Köprülü ve 203 milletvekilinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunduğu Anayasa değişikliği teklifinde "Türk dilinin kendi bünyesi içinde gelişmesi ve güzelleşmesi, bir taraftan tabii seyrini takip ederek sadeleşmesi ve olgunlaşmasıyla diğer taraftan da dil işlerinin bir siyaset ve devlet işi olmaktan çıkartılması ve salâhiyetli ilim meclislerince serbest tetkik ve araştırmaların ışığı altında çalışılmasıyla mümkündür" denilerek dil meselesinin daha bilimsel ele alınması gerektiği belirtilmektedir. Bu minvalde Köprülü ve arkadaşlarının teklifi Anayasa Komisyonunca 17 Haziran 1952'de raporlaştırılarak TBMM Başkanlığına sunuldu. Anayasa komisyonu görüşülen üç farklı fıkirden "1945 tarihli ve 4695 sayılı kanunun derhâl kaldırılarak, onun yerine 20 Nisan 1340 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ve yürürlükte olan tadilleri bâkî kalmak üzere, manasında bir değişiklik yapılmaksızın sadece eskimiş terkip ve tabirleri değiştirmek suretiyle kabul edilmesi" fikrini daha uygun görerek kabul etti.⁽⁵³⁾

Anayasa Komisyonunun 17 Haziran 1952 tarihli raporu görüşülmek üzere ilk kez 8 Aralık 1952'de TBMM Genel Kuruluna geldi. İlk sözü alan Anayasa komisyonu sözcüsü ve DP Diyarbakır Milletvekili Ferit Alpiskender, komisyon olarak kendilerine gelmiş olan Anayasa teklifinin bir an evvel ivedilikle görüşülmesini arzu ettiklerini ifade etmektedir. Alpiskender Adalet komisyonu ve diğer komisyonların hazırlamakta oldukları birtakım esaslı kanunlar bulunduğunu ve bu kanunların birtakım uydurma kelimeleri ihtiva etmesini arzu etmediklerini belirterek Anayasa teklifinin bir an önce kabul edilmesini arzuladıklarını ve bundan dolayı Anayasa Komisyonunun bu teklifi en kısa sürede Genel Kurul'a arz etmesini beklediklerini vurgulamaktadır. Anayasa komisyonu sözcüsünün halen yürürlükte olan Anayasa için "uydurma dil" ve bir maddesi hakkında "mahut madde" tabirini kullanmasını Anayasa'ya saygısızlık olarak addeden Türkiye Köylü Partisi Seyhan Milletvekili Cezmi Türk Anayasa'ya saygısızlığa bir son verilmesini aksi takdirde kendilerinin

(52) Şahin, agm., s.421

(53) TBMM Zabıt Ceridesi, 8.12.1952, ekler kısmı.

de söyleyecek sözü olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra kürsüye gelen Ferit Alpiskender ise “Anayasa içerisinde uydurma kelimeler vardır, kanunlarda bu gibi kelimelerin bulunması arzu edilmemektedir. Nitekim geçenlerde Trafik Kanunu, burada görüşülürken Yüksek Meclisin anlamadığı ve hiçbir kimsenin asla anlayamayacağı bazı kelimeler yüzünden komisyona iade edildi. Mahut kelimesini 104. madde hakkında kullandım. Eğer hakaret manasına alınıyorsa ben bunun bir sürçü lisan olduğunu söyleyebilirim” diyerek kasıtlı bir davranışta bulunmadığının altını çizmektedir. Bu tartışmalar esnasında söz alan DP Konya Milletvekili Umrans Nazif Yiğiter ise üzerinde esaslı incelemelere ihtiyaç bulunan Anayasa konusunun acele bir şekilde görüşülmesinin tehlikeli olacağını belirterek Ferit Alpiskender’in yapmış olduğu teklifin reddedilmesini istemekteydi. DP Ankara Milletvekili Hamit Şevket İnce de kanunun bir an önce görüşülmesinin gerekli olduğu kanaatindeydi ve Umrans Nazir Bey’in teklifini gayrivarit görmektedir. Yapılan oylama sonucu kanun teklifinin bir an önce görüşülmesi oyçokluğu ile kabul edildi ve görüşmelere geçildi.⁽⁵⁴⁾

Görüşmelerdeki en uzun konuşmalardan birisini yapan Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal dil meselesinin memleketin en önemli sorunlarından birisi olduğunu ifade ederek bu konuda iki farklı görüş olduğunu söylemektedir. Birinci görüşe göre ilim dilimizi Arapça kelimeler istila etmiştir, bunların çıkarılması gerekir. İkinci görüşe göre ise dil kendi kendine inkişaf eder. Bu iki görüşe de katılmadığını söyleyen Arsal, ne dilimizden bütün Arapça kelimelerin atılması ne de dile yeni kelimeler eklemenin zararlı olduğu fikri doğrudur diye düşünmektedir. Arsal’a göre Türkler kendi ilim dillerini yaratmak zorundaydılar ve bunu da dehası ile Atatürk kavradı, dilimizi Türkçeleştirmek ve zenginleştirmek için Dil Kurumunu kurdu. Kurum dışında da pek çok profesör ve münevverler de dil konusunda çalıştılar. Arsal daha önce dile yasama yoluyla müdahalenin yanlış olduğunu düşünmektedir. Yine aynı usulle bir değişiklik de ona göre doğru değildir. Dil işi bir akademiye bırakılmalıdır. Dil reformunun Atatürk ile başladığını hatırlatan Arsal böyle bir değişiklik teklifi ile Atatürk inkılaplarına bir darbe indirileceği kanaatindeydi. Atatürk’ün en büyük inkılabının dil inkılabı olduğuna inanan Sadri Maksudi Arsal bu değişiklik kabul edilirse bu inkılabı balta indirileceğini iddia etmektedir.⁽⁵⁵⁾

Gümüşhane Milletvekili Vasfi Mahir Kocatürk ise 1945 senesinde TBMM’nin dil işine müdahalesinin yanlış olduğunu ifade ederek o dönem dil konusunda çalışan heyetin Türk milletinin dilini bulmaktan hayli uzak olduklarını iddia etmektedir. Kocatürk’e göre bu dilcilerin pek çoğu Türkçeye tam olarak hâkim değillerdir. Hatta bu dilciler “büyük Türk milletinin Türk dili realitesinin canlı bünyesini müşahade edip tespit edeceklerine yanlış yola gittiler, uydurdular.” Kocatürk dil reformuna çalışan o günkü dilcilerin milliyetçi anlayışla hareket ettiklerine de inanmamaktadır. Şöyle ki:

⁽⁵⁴⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, 8.12.1952, s.129-131.

⁽⁵⁵⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, 8.12.1952, s.131-134

“Milliyet iddiasıyla bir dil uydurmaya çalışmak; ananın, babanın bildiği kelimeden evl  adı mahrum ederek “nesiller arasına uçurumlar a  mak ne dereceye kadar milliyettir? Bir ruh olarak kabul ettiğimiz takdirde, milliyetçilik iddiasıyla ortaya atılan bu cereyanın milliyeti kökünden baltalayan bir cereyan olduğunu itiraf etmek lazımdır,” sözleriyle yapılan işlerin milliyetçilik anlayışından çok öte aslında nesiller arası ba  ı imha eden bir tavır olarak değerlendirmektedir. ⁽⁵⁶⁾

Atatürk devrimlerini baltalamak ithamlarını da reddeden Kocatürk kendilerinin karşı olduğu fikrin 1945 senesinde uydurma dilin Anayasa'ya sokulması olduğunu ifade etmektedir. “Dil mütehassısı geçinen, dilci geçinen Dil Kurumuna, Atatürk'ün kurduğu bir eser olarak çok sevgim ve muhabbetim vardır, ama tamamen siyasete kaymış olduğunu müşahede etmekle büyük bir nefret hissetmekteyim” sözleri ile kurumu eleştiren Kocatürk, Türk Dil Kurumunun ‘siz dil bilmiyorsunuz, çocuklarınız biliyor” iddiasını da reddederek “  ocuklar dili kitaptan öğrenmez, anadan ve babadan öğrenir” sözleri ile TDK'yı eleştirmektedir. ⁽⁵⁷⁾

10 Aralık 1952'de çoğunluk sağlanamadığı için görüşmeler 17 Aralık 1952 tarihine bırakıldı. Son olarak 24 Aralık 1952'de müzakerelere devam edildi. Anayasa görüşmeleri sonunda Meclis Başkanlığına iki teklif yapılmıştı. Bunlardan biri Sadri Maksudi Arsal'ın teklifiydi. Teklifte, dil i  inin Meclis tarafından yapılmaması ve bu i  in dil akademilerine bırakılması istenmekteydi. İkinci teklif ise Türkiye Köylü Partisi adına Seyhan Milletvekili Mehmet Cezmi Türk tarafından yapılmış; ancak her iki teklif de kabul edilmemişti. 51 Kanun hakkında yapılan oylama neticesinde, 342 kişi kabul oyu verirken, 31 kişi ret oyu kullanmıştı. 9 çekimser varken, 95 kişi ise oylamaya katılmamıştı. Sonuç olarak 1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu, tekrar yürürlüğe konulmuş ve bu Kanun yerine ikame edilmiş olan, 10 Ocak 1945 tarihli ve 4695 sayılı Anayasa yürürlükten kaldırılmıştı. ⁽⁵⁸⁾

SONUÇ

Türkiye'de dil devrimi üzerine yapılan tartışmaların ana eksenini Tanzimat'tan Meşrutiyet'e oradan da Cumhuriyet'e intikal eden d  alitede aramak mümkündür. Tanzimattan günümüze toplumumuzda yaşanan çatışmaların nirengi noktası olan ileri-gerici metaforu ile özetlenen bu kar  ıklı çatışma alanının ne kadar sağlıklı olduğu elbette tartışılır.

Dil konusunda Tanzimattan itibaren ba  layan sadeleşme   alı  maları Meşrutiyet devrinde dönemin milliyetçi anlayışı ile daha da yoğunlaşmış, Cumhuriyet devrinde ise bu sadeleştirme işleri daha radikal boyutlara geçerek dilde tasfiyeyi beraberinde getirmiştir. 1928 Harf İnkılabı ile ba  layan süreç, Türk Dil Kurumunun kurulmasından sonra kurultaylar aracılığı ile dilin d  n   t  r  ld     ve yeni kelimelerin

⁽⁵⁶⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, 8.12.1952, s.138-141

⁽⁵⁷⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, 8.12.1952, s.142

⁽⁵⁸⁾ TBMM Zabıt Ceridesi, 24.12.1952, s.409.

türetilerek konuşma dilindeki Arapça ve Farsça kelimelerin dilden uzaklaştırıldığı bir dönemi de ortaya koymuştur.

Dilde reform toplumun tüm alanlarını etkilediği gibi hukuk alanını da etkilemiş, bu minvalde başta Teşkilatı Esasiye Kanunu olmak üzere pek çok kanun da Türkçeleştirilmiştir. Bu anlamda 1945 yılında yapılan değişiklik ile Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndaki yaklaşık 300 kelime Türkçeleştirilerek ismi Anayasa hâline getirilmiştir. Toplumda ve meclis müzakerelerinde herhangi bir itirazın görülmemesinin temel nedeni tek parti iktidarının söz ve fikir hürriyetini gölgeleyen yapısından kaynaklanmaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrası oluşan dünyanın genel yapısı demokratik ülkeleri ve liberal düşüncüyü öne çıkarınca Türkiye de bu rüzgardan nasibini almış ve sistemini demokratik ülkelere benzetmeye çalışmıştır. Tek parti prangasından kurtulan Türk münevverleri de tek partili yıllardaki uygulamaları 1945 yazından itibaren eleştirmeye başlamışlardır. Dil reformu da bu minvalde eleştirilen konulardan birisidir. Dilde uydurmacılık yapıldığı ve nesiller arası irtibatın koparıldığı iddiası ile radikal tasfiyecilik çok sert bir biçimde 1945-1950 arasında eleştirilmiştir. 7 Ocak 1946'da muhalefet partisi olarak Demokrat Parti'nin kurulması tek parti iktidarına muhalif münevverlerin dil reformu noktasındaki hatalı kısımları DP programı içerisinde savunmalarına olanak sağladı. 14 Mayıs 1950'de iktidara gelen DP, tek partili yılların müfrit uygulamalarına karşı harekete geçerek kimi alanlarda değişiklikler gerçekleştirdi. 24 Aralık 1952'de Anayasa'nın tekrardan eski hâline getirilmesi de hukuk dili alanında farklı bir pratiğin hayata geçirilmesi ve bir dönemin radikal hamlelerinin yeniden yorumlanarak daha mutedil bir anlayışın ortaya konulması olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Ağaoğlu, Samet; Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, İstanbul: Baha Matbaası, 1972

Çavdar, Tevfik; Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, 2. bsk., Ankara, İmge Kitabevi 1999

Devrim Tarihi IV: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (Birinci Bölüm) (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999

Erkin, Feridun Cemal; Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, Başnur Matbaası, 1968

Hasanlı, Cemil; Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru: Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953), Çev. Ali Asker, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2011

İnönü, İsmet; Hatıralar, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2006

Kushner, David; The Rise of Turkish Nationalism 1876–1908, London: Frank Cass,

1977

Levend, Agah Sırrı; Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Ankara: TTK Basımevi, 1960

Lewis, Geoffrey; The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success, New York: Oxford University Press, 1999

Meriç, Cemil; Jurnal I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009

Sertel, Sabiha; Roman Gibi: (Anılar), İstanbul, Ant Yayınları:2015

Şimşir, Bilal; Türk Yazı Devrimi, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008

Ünaydın, Ruşen Eşref; Hatıralar, Ankara: TTK Basımevi, 1960

Zürcher, Erik Jan; Turkey a Modern History, I.B. TAURIS, 2004

Makaleler

“Anayasada Yabancı Sözler Türkçeleşti,” Son Posta, 11 Ocak 1945

“Anayasamız Türkçeleştirilecek, Mali Yıl Değiştirilecek,” Akşam, 15 Kasım 1944

“Ankara Hukuk Fakültesinde Dün Büyük Bir Tören Yapıldı,” Cumhuriyet, 7 Eylül 1945

Ataç, Nurullah; “Yalın Dil,” Ulus, 15 Ocak 1945

Atay, Falih Rıfkı; “Dil Bayramında Düşünceler,” Ulus, 29 Eylül 1940

_____ “Türk Dili ile Anayasamız,” Ulus, 11 Ocak 1945

Ayvazoğlu, Beşir; “ Ali Fuat Başgil’e Göre Türkçe ve Hukuk Dili,” Muhafazakâr Düşünce, 14/52, Eylül-Aralık 2017

Başgil, Ali Fuat; “Türkçe Meselesi,” Cumhuriyet, 25 Ekim 1945

_____ “Gene Türkçe Meselesi,” Cumhuriyet, 13 Kasım 1945

_____ “Türkçe Meselesi,” Vatan, 29 Kasım 1945

Dilmen, İbrahim Necmi; “Türkçe Anayasaya Dair- Bundan Sonra Yapmamız Gereken İşler Hakkında-8,” Cumhuriyet, 15 Şubat 1945

“Hukuk Fakültesinde yapılan bir törenle Adliye yılı dün Açıldı,” Ulus, 7 Eylül 1945

Korkmaz, Zeynep; Dilde ‘Doğal Gelişme’ ve Devrim Açısından Türk Dil Devrimi, Türkoloji Dergisi. Cilt: 4. Sayı: 1

Menteşoğlu, Feridun Osman; “Anayasanın Özleşmesi,” Son Posta, 12 Ocak 1945

“Milli Şefimizin Dil İnkılabı Hakkındaki Mütalaaları,” Ulus, 29 Eylül 1940

“Parti Grubunda Dün Yapılan Müzakereler,” Cumhuriyet, 15 Kasım 1944

Şahin, Zeynep; Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1950) Uygulanan Dil Politikalarına Yönelik Liberal Bir Eleştiri, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar

Dergisi (AKAD) 15 (29), 411-436

“Talebe Arasında Bir Dil Anketi”, Akşam, 3 Aralık 1945

Tankut, Hasan Reşit; “Kanun Dili Türkçeleşirken”, Ulus, 16 Şubat 1945

Tecer, Ahmet Kutsi; “Beşinci Dil Kurultayından Sonra”, Vakıf, 9 Aralık 1945

“Türkçe Anayasa Meclis’ten Geçti”, Ulus, 11 Ocak 1945

Us, Asım; “Türkçe Anayasa”, Vakıf, 12 Ocak 1945

_____ “Türk Dili Davası Sürüyor”, Vakıf, 30 Kasım 1945

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; “Terimler Münasebetiyle Medeni Kanunumuzun Dili”, Cumhuriyet, 3 Mayıs 1942

_____ “Yargıtay Başkanının Nutku ve Hukuk Dili”, Cumhuriyet, 19 Eylül 1945

Sürelî yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Millî Mecmua

Son Posta

TBMM Zabıt Ceridesi

Vakıf

Vatan

Ulus

TÜRKİYE ADALET AKADEMİSİ

Ahlalîbel Mahallesi İncek
Şehit Savcı Mehmet Selim Kiraz Bulvarı
06095 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 312 489 81 80 • Faks: 0 312 489 81 01

yayin.taa.gov.tr

ISBN: 9786255545152

9 786255 545152

Yayın No: 262